

ભગવાનશ્રીકૃષ્ણ-હાનજૈનશાસનાળા

૫૧૫-૧૮

ભગવાણુદારુદેવાય નમઃ

પરમપૂજ્ય પરમહિપકારી શાસનસમાધિ સુધ્યાત્મચોગી સદગુરુદેવ
શ્રી
કાનજીસ્વામીના

શ્રીમદ્ભગવત્કુંદકુંદાચાર્યદેવપ્રણીત

શ્રી

સમયસારશાસ્ત્ર પર પ્રવચનો

ભાગ ૪ થો

પ્રવચન

શ્રી જૈન સ્વાધ્યાય મંદિર ૮૨૮

ગાંધીનગર-(મળિયાસડ)

ક્રિષ્ણ ૩૫. ૩-૮-૦૦

मुद्रास्थान
श्री अमृत प्रिन्टिंग प्रेस
सोनमठ-गडिया रा
२२

वि स २००३

वी स २४७२

छ स १ ४७

[अन्तर्गत गाम भागे प्रिन्टित है, ३-१ -०]

२२

मुद्रक

योगीश्वर अमृतनाथ देवकर

मगल भगवान् वीरो मगल गौतमो गणी ।
मगल कुटकुदार्यो जैनधर्मोऽस्तु मगलम् ॥

ओङ्कार विन्दुसयुक्त नित्य -यायन्ति योगिनः ।
कामद गोवद चैव ओङ्काराय नमोनमः ॥

सर्वमगलमागल्य सर्वकल्याणकारक ।
प्रधान सर्वधर्माणा जैन जयतु शामनम् ॥

۱۲۳۴۵۶۷۸۹۱۰۱۱۱۲

શ્રી સદ્ગુરુ મહીમા અપાર કે, હું જ મધી ગદ્ય રે લોલ, ૧
તેમના ગુણ છે અપાર કે, અર્ચિત આત્મ કળાદી રમ્યો રે લોલ ૧
અદ્ભુત જ્ઞાન અમનો અપાર કે, ચરણારિ ગોળી મદ્યા રે લોલ,
બીનેય આતમગમ્નિ અપાર કે, ચૈત્ય તેજ નીચી ગુરુ રે લોલ ૨
સમયસાર મહીમાધી મધ્ય માનો કે, ખરડા ધો અતધી રે લોલ,
પાળી પાળી અને સમગ્રગુ, નમ્ય લક્ષ્યન રે લોલ ૩
અમલી રસરૂપનુ આખુ જ્ઞાન કે, ન્યાય મેન ન કધો રે લોલ
આમો પુરુષ આ કામે મજો કે, સુલભતા સત્ત નળી રે લોલ ૪
પ્રભુ નોતા કેવળી સતના જોગ કે, પ્રમદી સત નાધીયુ રે લોલ
પ્રભુ મન મતાતરના મોગ બેઠ કે, અધી સાગ નીધો રે લોલ ૫
ગુરુનાંકે , દો ગાય છે ગીત કે ભગતના આ ભૂપના રે લોલ
ભગતમા નર્તી રચો છે જયમ કે, મહીમા જ્ઞાન રૂ તનુ રે લોલ
પ્રભુ પામ ને ધ્યાઈ કિપમર મમાપ કે, અમન રેલીયા રે લોલ
આ શરીરની ગીનકાનુ મોગ કે, અમો નની વા રે લોલ ૬
ઝાઝ શુ કદીમે ક્રપાનાય કે, હામ હુ આપનો રે લોલ,
પ્રભુ અનિ અતિ હીન્નમે આતમગમ્ન નાભ કે, ક્રપા રસનારિ રે લોલ ૮
સામ્રાત મુરમાળી મુગર નાથ કે, રૂળીમે સતગુરુ રે લોલ
કર્મ વિર પ્રભુ કર્મ વિર નાથ કે, ગર મહીમા અપાર કે રે લોલ ૯

ॐ

નમઃ શ્રીસદ્ગુરુદેવાય

પ્રસ્તાવના

મંગલં ભગવાન્ વીરો મગલ ગૌતમો ગણી ।

મગલ કુદકુદાર્યો જૈનધર્મોઽસ્તુ મગલ્મ્ ॥

આજથી ૨૪૭૩ વર્ષ પહેલા આ ભરતક્ષેત્રની પુણ્યભૂમિમાં જગત્પૂજ્ય પરમ ભદ્રારક ભગવાન શ્રી મહાવીરસ્વામી મોક્ષમાર્ગને પ્રકાશ કરના માટે સમસ્ત પદાર્થોનું સ્વરૂપ પોતાની સાતિશય દિવ્ય-શ્વનિ દ્વારા પ્રગટ કરતા હતા. તેમના નિર્વાણ પછી કાળદોષથી કંમે કંમે અપાર જ્ઞાનસિંધુનો ઘણો ભાગ તો વિચ્છેદ થયો. અને અલ્પ છતા ધીજભૂત જ્ઞાનનો પ્રવાહ આચાર્યોની પંચપરાથી ઉત્તરોત્તર વહેતો રહ્યો, જેમાંથી આભના ઘાસ જેવા કેટલાક આચાર્ય ભગ-વતોએ શાસ્ત્રો ગૂંથ્યા તે આચાર્યોમાંના એક ભગવાન કૃદ્કૃદાચાર્ય-દેવ હતા, જેમણે સર્વજ્ઞ ભગવાન મહાવીરથી ચાંદ્યુ આવૃત્ત જ્ઞાન ગુરુપર પરાએ પ્રાપ્ત કરીને, તેમાંથી પચાસ્તિકાય, ત્રયચનસાર, સમય-સાર, નિયમસાર, અષ્ટપાલુક આદિ શાસ્ત્રો ગૂંથ્યા અને સસારનાશક શ્રુતજ્ઞાનને ચિરંજીવ કર્યું.

સર્વોત્કૃષ્ટ આગમ શ્રીસમયસારના કર્તા ભગવાન કૃદ્કૃદાચાર્ય-દેવ વિક્રમ સવતની શરૂઆતમાં થઈ ગયા છે. દિગંબર જૈન પંચ-પરામાં ભગવાન કૃદ્કૃદાચાર્યદેવનું અધ્યાન સર્વોત્કૃષ્ટ છે. સર્વજ્ઞ ભગવાન શ્રીમહાવીરસ્વામી અને ગણધર ભગવાન શ્રીગૌતમસ્વામી પછી તુરંત જ ભગવાન કૃદ્કૃદાચાર્યનું સ્થાન આવે છે દિગંબર જૈન સાધુઓ પોતાને કૃદ્કૃદાચાર્યની પંચપરાના કહેવરાવવામાં ગૌરવ માને છે.

ભગવાન કૃષ્ણઆર્યદેવના શાસ્ત્રો-સાક્ષાત્ ગરુડપરદેવનાં વચનો જોઈયા
જ પ્રમાણબુત મનાય છે. તેમના રચેલા અનેક શાસ્ત્રો છે, જેમાથી
ધોણક હોવામા વિષમાન છે ત્રિનોકનાથ સર્વજ્ઞદેવના મુખમાથી વહુલી
મુનામૃતની સરિતામાથી ભરી લીધેલા તે અમૃતભાજનો હોલમાં
પણ અનેક આત્માર્થીઓને આત્મજીવન અર્થે છે. તેમના સર્વ
શાસ્ત્રોમા શ્રીસમયસાર મહા અધૌકિક શાસ્ત્ર છે. આર્યાર્થ ભગવાને
આ જગતના જીવો પર પરમ કરુણા કરીને આ શાસ્ત્ર રચ્યુ છે. તેમા
મોક્ષમાર્ગનું યથાર્થ સ્વરૂપ જેમ છે તેમ કહેવામા આવ્યુ છે. અનંત
કાળથી પરિભ્રમણ કરતા જીવોને જે કાષ્ઠ સમજણ બાકી રહી ગયુ
છે તે આ પરમાગમમા સમજાવ્યુ છે. પરમ કૃપાળુ આર્યાર્થભગવાન
સમયસારશાસ્ત્ર શરૂ કરતા પોતે જ કહે છે — ‘કામભોગમયેની કથા
બધાએ સાંભળી છે, પરિચય કર્યો છે, અનુભવી છે, પણ પરથી ભુલા
એકત્વની પ્રાપ્તિ જ કેવળ દુર્લભ છે. તે એમની-પરથી સિદ્ધ
આત્માની-વાત હું આ શાસ્ત્રમા સમગ્ર નિજ વિભવથી (આગમ,
યુક્તિ, પ્રપંચ અને અનુભવથી) કહીશ’ આ પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે
આર્યાર્થદેવે શ્રીસમયસારમા આત્માનું એમ્ત્વ-પરદ્રવ્યથી અને પર-
ભાવોથી સિદ્ધપણ-સમજાવ્યુ છે યથાર્થ આત્મસ્વરૂપની ઓળખાણ
કરાવવી તે શ્રી સમયસારનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. તે ઉદ્દેશને પહોંચી
વળતા આર્યાર્થભગવાને તેમા અનેક વિષયોનું નિરૂપણ કર્યું છે. તેમા
આ કર્તાકર્મ અધિગર અલોકિક છે કાગળ કે “આ જગતમા કોઈ
(અજ્ઞાની) જીવોને ‘પરદ્રવ્યને હું કરું છું’ એવા પરદ્ર વના મૃત્તવના
મહા અહકારરૂપ અજ્ઞાનાધિગર-કે જે બાંધત દુર્નિવાર છે તે-અનાદિ
સંસારથી વાદળો આવે છે” તેના મૂળમાથી ઉચ્છેદ કરના મોટેટ
અમોઘ શસ્ત્ર આ અધિકારની યથાર્થ સમજણ છે.

વર્તમાન બળીતા જગતમા મોટે ભાગે એવી ભ્રામક માન્ય-
તાએ પ્રચલિત છે કે કર્તા વગર આ જગત બની શકે નહિ, એક
આત્મા બીજાના જીવન-મરણ, મુખ-દુઃખ, ઉપમાર-અપમાર કરી
શકે, આત્માની પ્રેરણાથી શરીર હાલી-ચાલી, બોલી શકે, કર્મ
આત્માને તેજ-જ્ઞે, કોઈના આશીર્વાદથી બીજાનું કલ્યાણ થાય ને

સાપથી અકલ્યાણ થાય, દેવ-ચુરની કૃપાથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થઈ જાય, આપણે બરાબર સલાહ રાખીએ તો શરીર સારું રહી શકે ને બરાબર ધ્યાન ન રાખીએ તો શરીર બગડી જાય, હંભાર ઘડો બનાવી શકે, સોની દાગીના ઘડી શકે વગેરે. પણ 'અન્ય જીવતુ હિતાહિત હું જ કરું છું એમ જે માને છે તે પોતાને અન્ય જીવરૂપ માને છે તેમ જ પોદ્ગલિ-પદાર્થોની ક્રિયાને હું જ કરું છું એમ જે માને છે તે પોતાને પુદ્ગલદ્રવ્યરૂપ માને છે' તેથી આવા પ્રાણી ભ્રામક માન્યતાઓને તોડી આ કર્તાકર્મ અધિકાર કહે છે કે "કર્તા એક દ્રવ્ય હોય અને તેનું કર્મ બીજા દ્રવ્યનો પર્યાય હોય" એવું કહી પણ બની શકે જ નહિ, કારણ કે "જે પરિણમે તે કર્તા, પરિણામ તે કર્મ અને પરિણતિ તે ક્રિયા-એ ત્રણેય એક જ દ્રવ્યની અભિન્ન અવસ્થાઓ છે." વળી "એક દ્રવ્યનો કર્તા અન્ય દ્રવ્ય થાય તો બન્ને દ્રવ્યો એક થઈ જાય કારણ કે કર્તાકર્મપણુ અથવા પરિણામ-પરિણામીપણુ એક દ્રવ્યમા જ હોઈ શકે. જો એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યરૂપ થઈ જાય તો તે દ્રવ્યનો જ નાશ થાય એ મોટો દોષ આવે, માટે એક દ્રવ્યને અન્ય દ્રવ્યનો કર્તા કહેવો ઉચિત નથી" વળી "વસ્તુની શક્તિઓ પરની અપેક્ષા રાખતી નથી," વસ્તુની તે તે સમયની જે જે અવસ્થા (અવ=નિશ્ચય+સ્થા=સ્થિતિ અર્થાત્ નિશ્ચયે પોતાની પોતામા સ્થિતિ) તે જ તેનો વ્યવસ્થા છે. તેથી તેની વ્યવસ્થા કરવા માટે કોઈપણ પર પદાર્થની જરૂર પડતી નથી. આમ જેનો માન્યતા થાય છે તે દરેક વસ્તુને સ્વતંત્ર તથા પરિપૂર્ણ સ્વીકારે છે. પરદ્રવ્યના પરિણમનમા મારો હાથ નથી ને મારા પરિણમનમા કોઈ અન્ય દ્રવ્યનો હાથ નથી આમ માનતાં પરના કર્તાપણાનું અભિમાન સહેજે રળી જાય છે તેથી અજ્ઞાતભાવે જે અનનુ વીર્ય પરમા રોધતું હતું તે સ્વમાં વળ્યું તે જ અનનુ પુરુષાર્થ છે ને તેમા જ અનતી શાંતિ છે-આ દષ્ટિ તે જ દ્રવ્યદષ્ટિ થઈ ને તે જ સમ્યગ્દષ્ટિ થઈ

દરેક દ્રવ્ય પોતાના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવથી અસ્તિત્વ છે ને પરદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવથી નાસ્તિત્વ છે એક દ્રવ્યનો બીજા દ્રવ્યમા

અભાવ છે તેથી જે અભાવરૂપ છે તે શુ લાભ કે હાનિ કરી શકે ? આ જો યથાર્થપણે સમજાઈ જાય તો પરને ધૃત-અનિદ્ર માની જે રાગદ્વેષ થાય તેનો અભાવ થઈ જાય.

“ જે દ્રવ્યોની ક્રિયા ભિન્ન જ છે. જડની ક્રિયા ચેતન કરતું નથી, ચેતનની ક્રિયા જડ કરતું નથી. જે પુરુષ એક દ્રવ્યને જે ક્રિયા કરતું માને તે મિથ્યાદષ્ટિ છે, કારણ કે જે દ્રવ્યની ક્રિયા એક દ્રવ્ય કરે છે એમ માનવું તે જિનનો મત નથી ” કારણ કે “ આ જગતમા વસ્તુ છે તે પોતાના સ્વભાવ માત્ર જ છે ” દરેક વસ્તુ દ્ર વે-ગુણે-પર્યાયે પરિપૂર્ણ સ્વતંત્ર છે. એવી જાહેરાત આ કર્તાકર્મ અધિકાર કરે છે આમ હોનાથી આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે તેથી તે સ્વભાવદશામા જ્ઞાનનો જ કર્તા છે ને વિભાવદશામા અજ્ઞાન, રાગદ્વેષનો કર્તા છે પણ પરનો તો કર્તા કયારેય પણ થતો નથી. પરભાવ (વિગર) પણ કોઈ અન્ય દ્રવ્ય કરાવતું નથી કારણ કે એ દ્રવ્યની ઓગત દ્ર વમા નાસ્તિ છે છતાં પર્યાયમા વિકાર તો થાય છે તે પુરુષાર્થની નિપરીનતા અથવા નબળાઈથી થાય છે પણ સ્વભાવમા તે નથી એનું જ્ઞાન થતા વિગરનો નાશ થાય છે

આ તો કર્તાકર્મ અવિકારનો માત્ર સક્ષિપ્ત સાર થયો. વર્તમાન પ્રસિદ્ધિ પામેલા કોઈપણ શાસ્ત્રમા આવેો સ્પષ્ટ કર્તાકર્મ અવિકાર કયાય પણ જોવામા આવતો નથી. તેની એકેક ગાથા મહામૂવો મત્ર છે, સસારવિષને શીઘ્રતાડી ઉતારનાર છે મોરહીના નરિ સર્પ જેમ ઝેરી ઊંઠે તેમ આ ગાથાઓ સાક્ષજતા ને યથાર્થપણે સમજતા અજ્ઞાનદશામા સૂતેયો આત્મા જાગૃત બની ‘ હું પરિપૂર્ણ હું એવું જ્ઞાન થતા ઝેરી ઊંઠે છે, તેના મૂળ કર્તા ભગવાન શ્રી કૃષ્ણદાસાર્થદેન તથા દીગમર ભગવાન શ્રી અમૃતય દ્રાચાર્યદેવનો જગનના છવો પર પરમ ઉપકાર વર્ત છે તેથી તેમને અત્યંત ભક્તિભાવે વદન કરીએ છીએ.

જેમ શ્રી સમયસાર શાસ્ત્રના મૂળ કર્તા અને દીગમર અત્યંત ... વ્યાર્થભગવતો હતા તેમ તેના પ્રત્યનમર પણ સ્વ-

રૂપાનુભવી, વીતંગગના પરમ ભક્ત, અનેક શાસ્ત્રોના પારગામી અને આશ્ચર્યકારી પ્રભાવનાકિંચના ધારક યુગપ્રધાન મહાપુરુષ છે. તેમનાં આ સમયમાર-પ્રવચનો વાચતા જ વાચકને તેમનો આત્મ-અનુભવ, ગાઢ અધ્યાત્મપ્રેમ, સ્વરૂપ તન્દ્ર દર્શી શુદ્ધી પરિણતિ, વીતરાગ-ભક્તિના રંગે રંગાયેલું ચિત્ત, અગાધ શ્રુતજ્ઞાન અને પરમ હૃદય-હારી વચનયોગનો ખ્યાલ આપ્યા વિના રહેતો નથી. આત્મ-આશ્ચર્ય-જનક પ્રભાવનાકિંચ ગુરુદેવને વર્તતો હોવાથી, તેઓશ્રીએ છેલ્લા ખાર વર્ષોમાં સમયસાર, પ્રવચનમાર, નિયમસાર, પચાસ્તિકામ, અષ્ટપાદુક, પદ્મપાઠગમ, પંચન દીપ ચર્ચિસાતિ, તત્ત્વાર્થસાર, ઇત્યોપદેશ, પચાધ્યાયી, મોક્ષમાર્ગ-પ્રજાગક, અનુભવપ્રવચન, આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર, આત્માનુશાસન વગેરે શાસ્ત્રો પર આગમરહસ્યપ્રગટ મ્વાનુભવમુદ્રિત અપૂર્વ પ્રવચનો કરી કાઠિયાવાડમા આત્મવિદ્યાનું અતિપ્રખ્યાત આદોલન ફેલાવ્યું છે. માત્ર કાઠિયાવાડમા જ નહિ, પરંતુ હમણા હમણાં તો તેમનો પવિત્ર ઉપદેશ પુસ્તકો દ્વારા અને 'આત્મવર્મ' નામના મામિક પત્ર દ્વારા પ્રગટિત થતો હોવાથી આખા ભારતવર્ષમા અધ્યાત્મવિદ્યાનું આદોલન વેગપૂર્વક વિસ્તરતું જાય છે. આ રીતે, સ્વભાવે સુગમ છતાં ગુરુગમનો લુપ્તપ્રાયતાને લીધે અને અનાદિ અજ્ઞાનને લીધે અતિશય દુર્ગમ થઈ પડેલા જિનાગમના ગલીર આશયોને યથાર્થપણે અને અતિશય સ્પષ્ટપણે પ્રગટ કરી, ગુરુદેવે વીતંગગ વિજ્ઞાનની અખાતી જતી જ્યોતને સતેજ કરી છે. પરમ પવિત્ર જિનાગમેમા તો મહુય ભરેલું છે-પરમ નિધાનો ભર્યા છે, પરંતુ એ નિધાનો જોઈ શકવાની દૃષ્ટિ, પરમકૃપાળુ ગુરુદેવના સમાગમ વિના અને તેમણે પરમ કરુણાપૂર્વક કરેલા પ્રવચન-અજન વિના અમ અદ્યપ્યુદ્ધિઓને કેમ પ્રાપ્ત થાત ? પચમ કાળમા ચતુર્થ કાળનો સુવાસ ફેલાવનાર, પગમ શાસનપ્રભાવ ગુરુદેવ શ્રી કાનહરવામીએ આગમના રહસ્યો ખોલી અમ સમા હજારો છવો પર જે અપાર કરુણા વરસાવી છે તેનું વર્ણન કરવા જતા વાણી મૌનપણાને ભાળે છે.

જેમ પરમોપદેશી ગુરુદેવનો પ્રત્યક્ષ સમાગમ અનેક છવો પર અપાર ઉપકાર કરી રહ્યો છે તેમ તેમના આ પવિત્ર પ્રવચનો પણ

આ કાળના અને ભાવી કાળના હુઝારો જીવોને યથાર્થ શોધમાર્ગ
 દર્શાવી અત્યંત ઉચારી થયે. આ દુષ્કાળમા જીવો પ્રાપ્ત બધ-
 માર્ગને જ શોધમાર્ગ માની પ્રત્યે જાય છે. જે સનાતનથી પુરુષાર્થ
 વિના નિશ્ચયનયના આશ્રય વિના શોધમાર્ગની ગરજાત પણ થતી નથી
 તે પુરુષાર્થની જીવોને ગદ્ય પણ નથી, અને પરાનવથી જાણેને જ
 ન્યૂનહારાવાસના આશ્રયને જ શોધમાર્ગ માની તેને સેવી રહ્યા છે
 સ્વાવલંબી પુરુષાર્થના ઉપદેશ કરનારા જ્ઞાનીપુરુષોની દુર્લભતા વતે
 છે અને તેનું નિરૂપણ કરનારા શ્રીસમયસાર-પરમાગમનો અભ્યાસ
 અતિ ન્યૂન થઈ ગયો છે કન્ય કોઈ જીવો તેના અભ્યાસ કરે છે
 તોપણ તેમને ગુરુગમ વિના માત્ર તેના અક્ષરોનું જ્ઞાન થવા જેવું
 જ થાય છે. શ્રી સમયસારના પુરુષાર્થમૂલક ગહન સત્યો મિધ્યાત્મ
 મૂલ હીનવીર જીવોને અનાદિ-અપરિચિત હોવાથી, જ્ઞાનીપુરુષના
 પ્રત્યક્ષ સમાગમ વિના અથવા તેમણે કરેલા વિસ્તૃત વિવેચન વિના
 જીવોને તે સત્યોનો પરમાર્થ સમજાવે અત્યંત અત્યંત કઠિન પડે છે.
 શ્રી સમયસારની પ્રાથમિક ભૂમિની વાતોને પણ હીનસરવ જીવો
 બહુ ઊંચી ભૂમિમની કદથી જોયે છે, ચતુર્થ ગુરુસ્થાનના ભાવોને
 તેમજ ગુરુસ્થાનના માની લે છે અને નિરાલ મન (સનાતનથી)
 પુરુષાર્થ તો કોઈ અનાવરતક ધ્યનમાત્ર જ નરવું દેવા એમ તેની
 ઉપેક્ષા કરી સાલબન (પરાવલંબી) જાણે પ્રત્યેનો આગ્રહ છાડતા
 નથી આવી કરેલાજનક સ્થિતિમા-અથારે સમ્યક ઉપદેશજીવોની અતિ-
 રાય ન્યૂનતાને લીધે શોધમાર્ગ આનરજનક સ્થિતિમા પડ્યો. જ્યારે-
 શાસનોદારક શ્રી પ્રધાન સત્પુરુષ શ્રી મનજીસ્વામીએ શ્રી સમયસારના
 વિસ્તૃત વિવેચનરૂપ આ પ્રત્યેનો દ્વાર જિનાગમોના મર્મો જે લી,
 શોધમાર્ગને અનાવૃત કરી, વીતરગદર્શનનો પુનરુદ્ધાર કર્યો છે,
 શોધના મહામત્ર સમી સમયસારનો પ્રત્યે ગાથાને સર્વ તરફથી
 છટ્ટીને એ સક્ષિપ્ત સૂત્રોના વિરાટ અર્થોને ગુરુદેવે આ પ્રત્યેનોમા
 પ્રગટ કર્યો છે સૌને અનુભવમા આવ્યા હોય એવા ધરગદ્ય પ્રસ-
 ગોના અનેક ઉદાહરણો વડે, અતિગદ્ય સચોટ છતાં સુગમ એવા
 અનેક ગાથો વડે અને અનેક યથોચિત દર્શાવો વડે કુદકુદ ભગવાનના

પરમ ભક્ત શ્રી કાનજીઆમીએ સમયસારના અત્યંત અર્થગણીર મુક્ત સિદ્ધાંતને અતિશય સ્પષ્ટ અને સરળ બનાવ્યા છે. શ્રી સમય-સારના મોક્ષદાયક ભાવોને, સોંસરી ઊતરી જાય એની અસરકારક ભાષામાં અને અતિશય મધુર, નિત્ય-નવીન, વૈવિધ્યપૂર્ણ શૈલીથી અત્યંત સ્પષ્ટપણે સમગ્રવી ગુરુદેવે જગત પર અથાગ ઉપકાર કર્યો છે. સમયસારમાં ભરેલાં અણમૂલ તરન-રત્નોના મૂલ્ય જ્ઞાનીઓના હૃદયમાં ગુપ્ત રહ્યા હતા તેને ગુરુદેવે જગતવિદિત કર્યા છે.

કોઈ પરમ મગળ યોગમાં દિવ્ય-નિના નવનીતસ્વરૂપ શ્રી-સમયસાર-પરમાગમની રચના થઈ, અને ત્યારપછી હજાર વર્ષે જગતના મહાભાગ્યો થે શ્રીસમયસારના ગહન તરંગોને ખીલવનારી ભગવતી આત્મખ્યાતિની રચના થઈ, અને ત્યારપછી હજાર વર્ષે જગતમાં ફરી પાકે મહાપ્રખ્યતો જુગાળ આવતાં, મહા જુદ્ધિઓને પણ સમયસારના મોક્ષદાયક તરંગો સુગ્રાહ્ય કરાવનારા પરમ કલ્યાણ-કારી સમયસાર-પ્રવચનો થયા. જોનાની જુદ્ધિ મદતાને પામતી જતી હોવા છતાં પથમકાળના અત સુધી સ્વાનુભૂતિના માર્ગે અવિચ્છિન્ન રહેવાનો છે તેથી જ સ્વાનુભૂતિના ઉત્કૃષ્ટ નિમિત્તભૂત શ્રી સમય-સારજીના ગણીર આશયો વિશેષ વિશેષ સ્ફુટ થવાના પરમ પવિત્ર-યોગો બનતા રહે છે. અતર્થાદિ પરમ પવિત્ર યોગોમાં પ્રગટેલા, જગતના ત્રણ મહા દીકો—શ્રીસમયમાર, શ્રીઆત્મખ્યાતિ અને શ્રીસમયસાર પ્રવચનો—સદા જ્યનત રહેા અને સ્વાનુભૂતિના પથને પ્રકાશ કરે!

આ પરમ પુનિત પ્રવચનો સ્વાનુભૂતિના પથને અત્યંત સ્પષ્ટપણે પ્રકાશિત કરે છે એટલું જ નહિ, પણ સાથે સાથે સુસુષુ જોના હૃદયમાં સ્વાનુભૂતિની રુચિ અને પુરુષાર્થ જાગૃત કરી કંઈક અંશે સત્પુરુષના પ્રત્યક્ષ ઉપદેશ જેવું ચમત્કારિક કાર્ય કરે છે. પ્રવચનોની વાણી એટલી સહજ, ભાવાર્દ, ચેતનનતી અને જોરદાર છે કે ચૈતન્યમૂર્તિ ગુરુદેવના ચૈતન્યભાવો જ જાણે મૂર્તિમત બની વાણી-પ્રસાદરૂપે વહી રહ્યા ન હોય! આવી અત્યંત ભાવવાહિની અતર-વેદનને અતિ ઉમંગલે વ્યક્ત કરતી, શુદ્ધાત્મા પ્રત્યે અનહદ-પ્રેમથી

ઊભરાતી, હૃદયસ્પર્શી જે હાર વાગી મુખાત્ર વાયના હૃદયને
 હવાની નાખે છે અને તેની વિપરીત રચિતે ક્ષીણ કરી શુદ્ધાત્મ-
 રચિતે જાગૃત રહે છે. પ્રવચનોના પાને પાને શુદ્ધાત્મમહિમાનું અત્યંત
 ભક્તિમય વાતાવરણ યુજી રહ્યું છે અને એના શબ્દે શબ્દમાધી
 મધુર અનુભવરસ નીતરી રહ્યો છે. એ શુદ્ધાત્મભક્તિરસથી અને
 અનુભવરસથી મુમુક્ષુનું હૃદય સિંજાઈ જાય છે, તેને શુદ્ધાત્માની
 લાય લાગે છે, શુદ્ધાત્મા સિવાય સર્વ ભાવો તેને છૂંછ ભામે છે
 અને પુરુષાર્થ 'ઊપક, ઊપક' થઈ રહે છે. આની અપૂર્વ ચમ-
 ત્કારિક શક્તિ પુસ્તકમારૂં વાણીમા કનચિત્ જ જોવામા આવે છે.

આ ભાગના પ્રવચનો જે મહા પવિત્ર આત્માઓએ પરમ
 પૂજ્ય ભગવતી જેન શ્રી ચપાબેને તથા પરમ પૂજ્ય જેન શાન્તાબેને
 ડીનેલા છે પરમ પૂજ્ય બેનોએ પ્રવચન પ્રત્યેની ભક્તિથી પ્રેરણા,
 આ ગહીર પ્રવચનોની અતિ સાવધાનીપૂર્વક નોંધ કરી અને તેમાથી
 અતિશય પરિશ્રમપૂર્વક પાકું લખાણ તૈયાર કરી મુમુક્ષુઓ પર મહા
 ઉપકાર કર્યો છે આ પ્રવચનોની નોંધમા કોઈ ન્યાયવિરુદ્ધ ભાવ ન
 આવી જાય તેની કાળજી રાખવામા આવી છે.

આ રીતે દિવ્ય તત્ત્વજ્ઞાનના ગહન રહસ્યો અમૃત-ઝરતી
 વાણીમા સમજાવી અને સાથે સાથે શુદ્ધાત્મરચિતે જાગૃત કરી,
 પુરુષાર્થને પામરી, પ્રત્યક્ષ સત્સમાગમની ઝાંખી કરાવનારા આ
 પ્રવચનો જૈન સાહિત્યમા અજોડ છે પ્રત્યક્ષ સાત્પુરુષના વિધોગે
 વર્તતા મુમુક્ષુઓને અથવા તેમને નિરતર સગ કુપ્રાપ્ય હોય એના
 મુમુક્ષુઓને આ પ્રવચનો અન ય-આધારભૂત નિરાલ મન પુરુષાર્થ
 સમજાવવો અને પ્રેરવો તે જ આ શાસ્ત્રનો પ્રધાન ઉદ્દેશ હોવા છતાં
 તેનું સવાગ સ્પષ્ટીકરણ કરવા જતા આ પ્રવચનોમા સમસ્ત ગાંઠોના
 સર્વ પ્રયોજનભૂત તરોનું સ્પષ્ટીકરણ આની ગયું છે, શ્રુતામૃતને
 પરમ આપ્તલાજ્ઞનક મહાસાગર જણે આ પ્રવચનોમા દિલોળી રહ્યો
 છે આ પ્રવચનથી હજારો પ્રજાના ઉદ્ધેશનો મહાકોષ છે શુદ્ધા-
 ત્માની રચિ ઉત્પત્તિ, પર પ્રત્યેની રચિ નષ્ટ કરવાનું પરમ આપદ

છે, સ્નાતુભૂતિનો મુગમ પથ છે. લિંગ લિંગ કોટિના સર્વ આત્મા-
ર્થોંઓને અત્યંત ઉપકારક છે. પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવે આ અમૃત-
સાગર સમા પ્રવચનોની ભેટ કરી ભારતવર્ષના મુમુક્ષુઓને ન્યાલ
કર્તા છે.

સ્વરૂપસુધાને પ્રાપ્તિ કરના ઇચ્છતા જીવોએ આ પરમ પવિત્ર
પ્રવચનોનું વારંવાર મનન કરના યોગ્ય છે. સમારવિષવૃક્ષને છેડવાનું
તે અમોઘ શસ્ત્ર છે. ઠાળે-પાખડે વળમ્યા વિના તે મૂળ પર જ ઘા
કરે છે. આ અલ્પાયુધી મનુષ્યભવમા જીવનું પ્રથમમા પ્રથમ કાર્ધ
કર્તવ્ય હોય તો તે શુદ્ધાત્માનું બહુમાન, પ્રતીતિ અને અનુભવ છે.
તે બહુમાનાદિ કરાવવામા આ પ્રવચનો પરમ નિમિત્તભૂત છે. મુમુ-
ક્ષુઓ અતિશય ઉલ્લાસપૂર્વક તેનો અભ્યાસ કરી, ઉગ્ર પુરુષાર્થથી
તેમા કહેલા ભાવોને સંપૂર્ણ રીતે હૃદયમા ઊતારી, શુદ્ધાત્માની રૂચિ,
પ્રતીતિ તથા અનુભવ કરી, શાન્તિ પરમાનંદને પામે.

રામજી માલુકચ્છ દોશી

પ્રમુખ,

શ્રી જૈન સ્વાધ્યાય મંદિર ટ્રસ્ટ

મોનગઢ.

વૈશાખ વ ૮ }
વિ સ ૨૦૦૩ }

શ્રીસમયસારના કર્તાકર્મધિકારની

વિષયાનુક્રમણિકા

વિષય	ગાથા	વિષય	ગાથા
આ અઘાની શ્રવ કોથાદિકમાં		ગવકર્મને કર્તાકર્મભાવ અને	
જ્ઞાસુધી વતે છે ત્યાંસુધી		બોક્તૃબોગ્યભાવ કહે છે	૮૪
કર્મનો બધ કરે	૬૯	આત્માને પુરુષલક્ષ્મીનો કર્તા અને	
આસ્રવ અને આત્માનુ બેઠ્યાન		ભોક્તા માનવામાં આવે તો	
થયે બધ થતો નથી	૭૧	મહાન દોષ-સ્વપચ્ચી અભિજ્ઞ	
આસ્રવોથી નિવૃત્ત થવાનું વિધાન	૭૩	પણુનો પ્રસંગ-આવે છે તે	
જ્ઞાન થવાનો અને આસ્રવોની		મિથ્યાપણુ હોવાથી જિનદેવને	
નિવૃત્તિનો સમમળ મ્હ રીતે		સમત નથી	૮૫
છે તેનું કથન	૭૪	મિથ્યાત્વાદિ આસ્રવો શ્રવ-અ	
જ્ઞાનસ્વરૂપ થયેન આત્માનુ મિહ	૭૪	શ્રવના ભેદથી બે પ્રકારે	
આસ્રવ અને આત્માનુ ભેદ્યાન		એવું કથન અને તેનો હેતુ	૮૭
થો આત્મા જ્ઞાની થાય છે		આત્માના મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન,	
ત્યારે કર્તાકર્મભાવ પણ થતો		અવિરતિ-આ વ્રણ પરિણામ	
નથી	૭૬	અનાદિ છે તેમનું કર્તાપણુ	
શ્રવ-પુરુષલક્ષ્મીને પરસ્પર નિ		અને તેના નિમિત્તથી પુરુષ	
મિત્તનૈમિત્તિક ભાવ કે તોપણુ		લગુ કર્મરૂપ થનું	૮૯
કર્તાકર્મભાવ કહી જામતો નથી	૮૦	આત્મા મિથ્યાત્વાદિભાવરૂપ પરિ	
નિશ્ચય નાના મતથી આત્મા		ણુમે નદિ ત્યારે કર્મનો કર્તા	
અને કર્મને કર્તાકર્મભાવ અને		નથી	૮૩
ભોક્તૃબોગ્યભાવ નથી પોતા		અજ્ઞાનથી કર્મ ફરી રીતે થાય	
નામાં જ કર્તાકર્મભાવ અને		છે એવો મિથ્યનો પ્રશ્ન અને	
બે કર્તૃબોગ્યભાવ કે	૮૩	તેનો ઉત્તર	૯૪
ગવદાગના આત્મા અને પુરુ		કર્મના મનાપણુનું મૂળ અજ્ઞાન	

વિષય	ગાથા	વિષય	ગાથા
જ છે	૯૬	શ્રવણી જીવ તેમનો કર્તાભોક્તા	
જ્ઞાન થાય છે ત્યારે કર્તાપણુ		નથી	૧૦૯
નથી	૯૭	જીવ અને આસવોનો ભેદ દેખા-	
બચકારી જીવ આત્માને પુદ્ગ-		ડયો છે, અભેદ કહવામા દ્વંષણુ	
લકર્મનો કર્તા કહે છે એ		દીધુ છે	૧૧૩
અજ્ઞાન છે	૯૮	સામ્યમતી, પુરુષ અને પ્રકૃતિને	
આત્મા પુદ્ગલકર્મનો કર્તા નિ		અપરિણામી કહે છે તેનો	
મિત્તનમિત્તિકભાવથી પણુ નથી,		નિષેવ કરી પુરુષ અને પુદ્	
આત્માના યોગ, ઉપયોગ છે		ગલને પરિણામી કહ્યા છે	૧૧૬
તે નિમિત્તનૈમિત્તિકભાવથી કર્તા		જ્ઞાનથી જ્ઞાનભાવ અને અજ્ઞા	
છે અને યોગ ઉપયોગનો આત્મા		નથી અજ્ઞાનભાવ જ ઉત્પન્ન	
કર્તા છે	૧૦૦	થાય છે	૧૨૬
જ્ઞાની જ્ઞાનનો જ કર્તા છે	૧૦૧	અજ્ઞાની જીવ દ્રવ્યકર્મ બધા	
અજ્ઞાની પણુ પોતાના અજ્ઞાન		વાના નિમિત્તરૂપ અજ્ઞાનાદિ	
ભાવનો જ કર્તા છે પુદ્ગલ		ભાવોનો હેતુ થાય છે	૧૩૨
કર્મનો કર્તા તો જ્ઞાની કે અ		પુદ્ગલના પરિણામ તો જીવથી	
જ્ઞાની કોઈ નથી કેમકે પર		જુદા છે અને જીવના પુદ્ગલથી	
દ્ર યોને પરસ્પર કર્તૃકર્મભાવ		જુદા છે	૧૩૭
નથી	૧૦૨	કર્મ જીવથી મહસ્તૃષ્ટ છે કે	
જીવ નિમિત્તમૂલ બનતા કર્મનું		અમહસ્તૃષ્ટ એના શિષ્યના	
પરિણામ થતું દેખીને ઉપચાર		પ્રશ્નનો નિશ્ચય બાદાર મન્ને	
માનથી કહેવામા આવે છે કે		નયોથી ઉત્તર	૧૪૧
આ કર્મ જીવે ક્યું	૧૦૫	જો નયોના પક્ષથી ગદિત છે તે	
મિથ્યાત્વાદિ સામાન્ય આસવો		કર્તૃકર્મભાવથી રહિત સમય	
અને શુષ્કચાનોરૂપી તેમના		સાર-શુદ્ધ આત્મા-કે એમ	
વિગેષો બધના કર્તા છે, નિ		કહી અધિખર પૂજું	૧૪૨

શ્રીસમયસાર-પ્રવચનો. ભાગ ચોથો.

(કર્તાકર્મ અધિકાર)

❧ ગાથા-કલશાનુક્રમણિકા ❧

	પાનું	પાનું
કલશ ૪૬	૩ કલશ ૫૩	૧૬૧
ગાથા ૬૬-૭૦	૬૮ " ૫૬	૧૬૪
" ૭૧	૧૭ " ૫૫	૧૬૫
" ૭૨	૨૫ ગાથા ૮૭	૧૭૧
કલશ ૪૭	૪૨ " ૮૮	૧૮૧
ગાથા ૭૩	૪૪ " ૮૯	૧૮૨
" ૭૪	૫૬ " ૯૦	૧૮૬
કલશ ૪૮	૭૧ " ૯૧	૧૮૮
ગાથા ૭૫	૭૨ " ૯૨	૨૦૫
કલશ ૪૯	૯૩ " ૯૩	૨૧૫
ગાથા ૭૬	૧૦૦ " ૯૪	૨૨૦
" ૭૭	૧૦૬ " ૯૫	૨૩૦
" ૭૮	૧૧૨ " ૯૬	૨૩૯
" ૭૯	૧૧૭ " ૯૭	૨૫૩
કલશ ૫૦	૧૨૩ કલશ ૫૭	૨૬૧
ગાથા ૮૦થી ૮૨	૧૨૭ " ૫૮	૨૬૪
" ૮૩	૧૩૨ " ૫૯	૨૬૭
" ૮૪	૧૪૧ " ૬૦	૨૬૯
" ૮૫	૧૪૭ " ૬૧	૨૭૧
ગાથા ૮૬	૧૫૩ " ૬૨	૨૭૧
કલશ ૫૧	૧૫૫ ગાથા ૯૮	૨૭૨
" ૫૨	૧૫૯ " ૯૯	૨૭૬

પાનુ

પાનુ

ગાથા ૧૦૦	૨૯૬	કલશ	૭૨	૮૧૨
" ૧૦૧	૨૯૩	"	૭૩	૮૧૨
" ૧૦૨	૩૦૨	"	૭૪	૮૮૩
" ૧૦૩	૩૦૭	"	૭૫	૪૪૪
" ૧૦૪	૩૧૨	"	૭૬	૪૪૫
" ૧૦૫	૩૧૪	"	૭૭	૪૪૬
" ૧૦૬	૩૧૭	"	૭૮	૪૪૭
" ૧૦૭	૩૧૮	"	૭૯	૪૪૮
" ૧૦૮	૩૨૩	"	૮૦	૪૪૯
કલશ ૬૩	૩૨૮	"	૮૧	૪૫૦
ગાથા ૧૦૯થી ૧૧૨	૩૨૮-૩૨૯		૮૨	૪૫૧
" ૧૧૩થી ૧૧૫	૩૩૦-૪૦		૮૩	૪૫૨
" ૧૧૬થી ૧૨૦	૩૫૦-૩૫૧		૮૪	૪૫૩
કલશ ૬૪	૩૫૭		૮૫	૪૫૪
ગાથા ૧૨૧થી ૧૨૫	૩૫૮-૪૫		૮૬	૪૫૫
કલશ ૬૫	૩૬૫	"	૮૭	૪૫૬
ગાથા ૧૨૬	૩૬૭	"	૮૮	૪૫૭
" ૧૨૭	૩૬૯		૮૯	૪૫૮
કલશ ૬૬	૩૭૬	"	૯૦	૪૫૯
ગાથા ૧૨૮-૧૩૦	૩૭૭	"	૯૧	૪૬૦
કલશ ૬૭	૩૮૩	ગાથા ૧૪૩		૮૮
ગાથા ૧૩૦-૧૩૧	૩૮૬-૩૮૫	કલશ ૬૨		૮૯
કલશ ૬૮	૩૮૩	ગાથા ૧૪૪		૪૮૩
ગાથા ૧૩૨થી ૧૩૬	૩૮૫-૩૮૪	કલશ ૬૩		૪૮૮
" ૧૩૭-૧૩૮	૪૦૮	"	૯૪	૪૦૧
" ૧૩૯-૧૪૦	૪૧૪	"	૯૫	૪૦૬
" ૧૪૧	૪૧૮	"	૯૬	૪૦૭
" ૧૪૨	૪૨૨	"	૯૭	૪૦૮
કલશ ૬૯	૪૩૧	"	૯૮	૪૧૫
" ૭૦	૪૩૫	"	૯૯	૪૧૭
" ૭૧	૪૩૮			

શુદ્ધિ પત્રક

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૫	૭	એમ અવગુણથી	એમ જ્ઞાની અવગુણથી
૬	૨૩	દો હપિ	દોહપિ
૨૮	૯	જીદા સ્વભાનવાળો	જીદો સ્વભાન
૭૦	૮	જાતમૂતિ	જાતમૂર્તિ
૮૫	૧૬	કુભારે	કુભાર
૧૦૮	૯	અસર થાય છે	અસર થઈ ધ્રુવાય છે
૧૨૪	૧૭	બાત	બલે
૧૩૦	૫	તે	ને
૧૩૦	૨૧	કરણ	કરણ
૧૪૩	૨	ધમરો	ધૂમરો
૧૪૩	૬	કિયાને	કિયા ને
૧૫૬	૨૬	વરણ	વરણ
૧૬૪	૧૫	હુય	હુાય
૧૭૧	૨૪	અજ્ઞાન	અજ્ઞાન ને
૧૭૩	૨૮	નેતે	તેને
૨૧૪	૨૦	પણ	પણ
૨૧૭	૧૬	આત્મા કરનાર છે,	આત્મા જ્ઞાન કરનાર છે,
૨૧૭	૨૩	ધાતાનો	ધાતાને
૨૧૮	૧૪	નિશુદ્ધ	નિરુદ્ધ
૨૨૮	૨૫	નકર્મ	નામ્મર્મ
૨૫૪	૨૦	અજ્ઞાનની	અજ્ઞાનીની
૨૯૩	૫	ઉપયોગનોર્તા	ઉપયોગનો દર્તા
૨૯૭	૬	મટે	માટે
૩૧૩	૨૩	કર્મપણે	કર્મપણે

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩૨૨	૯	તને	તેને
૩૪૪	૨૨	ત	મત
૩૫૮	૧૨	પરિણમાયદિ	પરિણામયદિ
૩૬૦	૨૮	નહિ, બને,	નહિ બને,
૩૭૬	૨૭	ઉભે	ઉભો
૩૮૬	૨૮	જ	જેવા જ
૩૮૭	૮	મન રૂપી	મનરૂપી
૪૦૮	૨૮	આપે,	ન આપે,
૪૨૬	૨૭	૦	ચોથે ગુણુચ્ચાને આત્માતુ
૪૩૩	૧૨	સ્વભાવમા	ભાન થતા તદન
૪૬૫	૩	ભૂ ને	સ્વભાવમા
૪૭૮	૨૧	રે	ભૂમિને
૪૮૨	૧૮	યથાર્થ	કરે
૪૫૩	૫	સથે	યથાર્થ
૪૫૪	૧૦	નિતિ	સાથે
૫૦૨	૨૮	કેકડાની	ચિતિ
૫૧૩	૨૮	પરિણામે	કેકડાની
			પગિહામ

શ્રી સમયસારજી-સ્તુતિ.

૧૬૧

સસારી જીવના ભાગ્યમરણ દાગના ઝગપા કરી,
મગ્નિ વહાવી મુગ તણી પ્રભુ વીર તે સજીવની,
રોપાતી દેખી સરિતને કરપાણીના હૃદય કરી,
મુનિકૃદ સજીવની સમયપ્રાભુત તણે ભાજન ભરી

અનુકૃત

કેદકેદ રચુ શાસ્ત્ર, સાધિયા અમૃતે પૂર્વા,
પ્રધાવિરાજ તારામા ભાગે અજ્ઞાનના ભર્ષા

શિખરિણી

અહો ! નાણી તારી પ્રશમરસ ભાવે નીતરતી,
મુમુષુને પાતી અમૃતરસ અજનિ ભરી ભરી,
અનાદિની મૂર્છા નિષ તણી ત્રસથી ઊતરતી,
વિભાવેથી થલી રનરૂપ ભણી દોડ પરિણતિ

શાદ્ધલવિકીર્તિ

હુ છે નિશ્ચયપ્રથ ભગ સઘળા વ્યવહારના ભેદના,
હુ પ્રજાહીણી જ્ઞાન ને વ્યવહારની સવિ સહુ ઉદવા,
સાધી સાવધનો, હુ ભાવુ જગનો, સ દેશ મહાવીરનો,
વિસામો ભાગ્યપાતના હુ યનો, હુ પથ મુક્તિ તણો

વસતનિનમ

સૂચે તને રસનિષ્ઠ ૧ શિવિદા થાય,
ભણે તને હૃદય જ્ઞાની તણા જપાય,
હુ રુચતા જગતની રચિ આળસે મૌ,
હુ રીઝતા સમ્યક્ષાયમ્દેન રીઝ

અનુકૃત

બનાવુ પદ કૃદનના, રત્નોના અક્ષરો લખી,
તમાપિ કૃદસૂત્રોના અદાયે મૂલ્ય ના કદી

परमहंसपात्र सद्गुरुदेव श्री दानंजयवाभी

શ્રીપરમાત્મને નમઃ ।

શ્રીસદ્ગુરવે નમઃ ।

પરમપૂજ્ય પરમ-ઉપકારી શાસનસમ્રાટ અવ્યાત્મયોગી
સદ્ગુરુદેવ શ્રી ઠાનજીસ્વામીના
શ્રી સમયસારશાસ્ત્ર પર પ્રવચનો.

કર્તાકર્મ અધિકાર

મગલ ભગવાન્ વીરો મગલ ગૌતમો ગણી ।

મગલ કુદકુદાર્યો જૈનધર્મોઽસ્તુ મગલમ્ ॥

અગાનતિમિરાન્ધાના જ્ઞાનાઝ્જનશલાકયા ।

ચક્ષુસ્મીલિત યેન તસ્મૈ શ્રીગુરવે નમઃ ॥

ગાંજકાટ, ૧૯૨૯, આસો સુદ ૮ ગુરુ બપોરે

*આ કર્તાકર્મનો અધિકાર હરે લેવાય છે, આ અધિકાર હૃદ

* આખા કર્તાકર્મ-અધિકાર પર વાંચનરૂપ પ્રવચનો દરરોજ બપોરે એક

એક કલાક પરમ કૃપાળુ ગુરુદેવના શ્રીમુખેથી થયા હતા

આ પ્રવચનો ગુજરાતી સમયસાર સાથે ગાંખીને વાચનાથી વધારે સુગમ પડશે

દૂધ પોતે દહીની અવસ્થાએ થાય છે. દૂધમા દહી થવાની ચોખ્ખતા હોય ત્યાંજ તેને છાગનું નિમિત્ત મળી આવે છે, જાશ નાખતાર ને દહીનો કર્તા હોય તે વસ્તુ 'પણત્રે થઈ' નાય.

‘પ્રથમ જયચક્ર પહિત કર્તાકર્મવિષયે મગજિક્તુ પદ ગહે ટે -

‘કર્તાકર્મવિભાવને, ‘મટી ‘જ્ઞાનમય હોય.

કર્મ નાશી ગિવમા વમે, નમુ તેહ, મદ ખોય.

આત્માએ અજ્ઞાનભાવે નિજરભાવને કંઈ ઓરલે કે નિકા-
ભાવરૂપે પોતે ધયા, તે વિભાવનું ત્તાપણ જ્ઞાનભાવે જે છાડે છે તે
નગ-દ્રેપનો કર્તા મટીને જ્ઞાતા થાય છે. તે જ્ઞાય-આત્મા જ્ઞાતાભાવે
મટીને કર્મના નાશ કરીને ગિવમા વમે છે ઓરલે કે વ્યાજપદને પામે
છે, તેના પરમ પવિત્ર પરમાત્માને હુ મદ ખોઈને ઓરલે કે ખીન
મટીને, અપવિત્રપણ રાખીને પવિત્ર ભાવે નમસ્કાર કરુ છું.

પ્રથમ નાનના અખાડામા છત્ર અને અછત્ર એક વેષ પ્રવેશ
છે ઓરલે કે જાણે છત્ર અને અછત્રને કર્તાકર્મરૂપે મખધ હોય તેમ
મિથ્યાદષ્ટિ માને છે. જેમ જે પુરુષો માહોમાહે કોઈ એક સ્થાન કરી
નાનના અખાડામા પ્રવેશ કરે તેમ છત્ર અને અછત્ર ખત્રે જુદી જુદી
ચીજ છે છતાં પણ ખત્રે એ કર્તાકર્મના વેષ પહેરીને પ્રવેશ કરે છે
ઓરલે જુદા કર્તા અને જડ તેનું કર્મ હોય તેમ અજ્ઞાનીને વાગે છે,
હુ અખ ન છુ એની વૃત્તિ જોડે તેનો કર્તા અજ્ઞાનીથાય છે, ગુણ-અગુણ
ખત્રે ભાવનો કર્તા અજ્ઞાની થાય છે પા. જ્ઞાની વતો નથી.

હવે પ્રથમ તે રનાવને જ્ઞાન યવાર્થ જાણી લે છે તે જ્ઞાનના
મહિમાનું નામ્ય - છે છે -

(મદાકાના)

‘एकः कर्ता, विद्वद्विद् मे कर्म’ कोपादयोऽप्यी
द्रव्यज्ञाना नमयदमितं कर्तृकर्मप्रवृत्तिम् ।

જ્ઞાનજ્યોતિઃ સ્ફુરતિ પરમોદાસમન્યતર્પીર

સાક્ષાત્તુર્વચિત્તવિષ્ણુદ્રવ્યનિર્ભોસિ વિશ્વમ્ ॥ ૪૬ ॥

અર્થ — ‘આ લોકમાં હું ચેતન્યરૂપ આત્મા તો એ કર્તા હું અને આ કોધાદિ ભાગે માં હર્મ છે’ એવી અજ્ઞાનીઓને જે તર્કાર્મની પ્રવૃત્તિ છે તેને બધી તરફથી સમાવતી (અમાડતી) જ્ઞાનજ્યોતિ સ્ફુગવમાન થાય છે કેવી છે તે જ્ઞાનજ્યોતિ? જે પરમ ઉદાસ છે અર્થાત્ કો ને આધીન નથી, જે અન્યતઃ ધીર છે અર્થાત્ કોઈ પ્રમાણે આકુળતારૂપ નથી અને પરની સાક્ષ્ય વિના છુદા છુદા દ્રવ્યોને પ્રમાણનાનો જેના સ્વભાવ વિનાથી જે સમસ્ત લોકોએ અને સાક્ષાત્ કરે છે—પ્રત્યક્ષ જાણે છે.

અજ્ઞાની એમ માને છે કે કોધાદિના હું કર્તા હું અને કોધાદિ મારા હર્મ છે, આ । પહેલા કોય કેમ લીધો? તેનું મ ય એમ છે કે આત્મા ત ન જાય- છે તે સ્વભાવનું । એવું, ન । પરંતુ તેનું નામ કોય છે સ્વભાવ ન જાહે તે અનતાનુબધી કોય છે અખંડ ચેતન્ય સ્વભાવ તે હું નહિ એમ સ્વભાવનો અભુગમ્ય તે કોય છે, પરંતુ અખંડ છે બધા ભગ-એક અજીવના સખસે રખાય છે દષ્ટિમાં તે અખંડ સ્વભાવનું પોષણ ન થતું તે કોય છે, પરંપરાર્થ પ્રત્યે અલ-લુક્ષિ તે અનતાનુબધી માન છે, પરંતુતો સ્વભાવ જેવો છે તેવો નહિ માનતા આડ માગીને બીજી રીતે ખનનરૂ તેનું નામ અનતા-નુબધી માયા છે, સ્વભાવની ભાવના વધીને વિમાની રૂપા પરની ત અનતાનુબધી ચોક્કસ છે.

આ જગતને વિષે હું ચેત વરૂપ આત્મા ત્તા હું અને કોધાદિ ભાગ મારા હર્મ છે એમ અજ્ઞાની માન છે જરૂરના વિહારી ભાવોના હું કર્તા હું, અહરમા જે પુન્ય-પાપની લાગણી થકી આવે તે મારી કેરજ છે, મારૂ મમ છે, મારી મરણ છે આવી અજ્ઞાનીને જે કર્તા-હર્મની પ્રવૃત્તિ થતી હતી તેને બધી તરફથી સમાવતી જ્ઞાન જ્યોતિ પ્રગમ થઈ.

હું નિર્દોષ પવિત્ર આત્મા છું એવું જેને બાન નથી અને ક્રોધ, માન, માયા, લોભ મારી ફરજ છે, મારી કારનાય છે, મારી ક્રિયા છે, હું એનો કર્તા છું એવી કર્તાકર્મની પ્રવૃત્તિને જ્ઞાનજ્યોતિ બધી તરફથી શમાવતી પ્રગટ થાય.

અવગુણનો હું કર્તા છું ને અવગુણ મારું કામ છે એમ અજ્ઞાની માને છે. શરીર, મન, વાણી તેા માગ નથી પણ અવગુણનાં કાર્મ પણ માગ નથી એમ અવગુણથી લુદ્ધ પડ્યા માગે છે, સમ્યજ્ઞાન થતા હું અવગુણનો નાશક છું પણ કર્તા નથી એમ જ્ઞાનજ્યોતિ બધી રીતે કર્તાકર્મની પ્રવૃત્તિને શમાવતી પ્રગટ થાય છે.

જે ભાવે સર્વાર્થસિદ્ધિનું પદ મળે, તે ભાવે તીર્થ દરેક પદ મળે તે પણ મારું કામ નથી-મારી કારવાઈ નથી. ફલાણા શુભ નિકલ્પ મારો અને અગુણ વિકલ્પ નહિ મારો એવું જાણ સ્વભાવ દિષ્ટિમા છે નહિ, ચક્રનર્તાપદ, વાગુદનપદ, નદ્રાદિ પદ તે બધી મૂળ છે, પન્માણુની અનમ્યા છે એમ બધી તરફથી કર્તાકર્મની પ્રવૃત્તિને શમાવતી જ્ઞાનજ્યોતિ પ્રગટ થાય છે.

જ્ઞાનજ્યોતિ વિકલ્પભાવને મટાડતી મુકુરાયમાન થાય છે, કેવી છે જ્ઞાનજ્યોતિ ? પરતત્ર નથી, સ્વતત્ર છે, પોતાને આધીન છે. પરને આધીન નથી. અજ્ઞાની કર્મને આધીન થઇને-વિકારીભાવને પોતાનો માનોને ત્યા અટકી બાય છે પણ તે નિકાળે નાશ કળનાર માગે સ્વભાવ છે તેનું તેને બાન નથી.

કેઈ એમ કહે કે નિકારીભાવ માગે ખરો કે નહિ ? પરને મદદ કરવી એવી મારી ફરજ ખરી કે નહિ ?

ઉત્તર—અથા પદાર્થો સ્વતત્ર છે. પગ્નુ કામ કરી શકેતા જ નથી ત્યા ફરજ કેવી ? નિકારીભાવ પોતાનો હોય તે તે પોતાનો સ્વભાવ થઈ જાય, માર્યો દોષ નહિ, જે પોતાનો સ્વભાવ હોય તે દુઃખસ્વરૂપ હોય નહિ, પણ નિનાર પ્રત્યક્ષ દુઃખરૂપ છે માટે તે છોડના સ્વભાવ નથી.

પ્રશ્ન — ર્મ આત્મે અતરો કેવો ?

ઉત્તર — ર્મ અતરો છે, રાજ-રૂપના તકામા ન લાગે એવો અતરો છે, અતરો એટલે પરથી જુદો છે, આધીન છે, તદ વગરનો અખંડ છે માટે અતરો છે. આત્મા આધીન છે, ક્ષપ્તમા મોખ પ્રાપ્ત છે એવું સ્વતંત્ર દ્રવ્ય છે.

પ્રેતાના ગયાનમા અનુચિત થાતે જ ને છે પણ જ્ઞાનથી તર્ક-કર્મની પ્રવૃત્તિ છૂટા અપમાનમા મુક્ત થાય એવું એવું સ્વરૂપ છે.

૧લી તે જ્ઞાનઋષિતિ કેવી છે ? અત્યંત ધીર છે, કોઈ જાતની આકુળતારૂપ નથી. છાન્નગુ આમ કરી રહે, કુદ્દળાતુ સાદુ કરી રહે એવો લોભનાદ જ્ઞાનઋષિતિમા નથી જાણતે ધણી ધણી જાતની આકુળતા થાય છે. પરના કાર્યો કરના માટે એટલી બધી આકુળતા ને છે કે પરના કાર્યો કેમ જાણ થાતે જ બસ કરી શકતો હોય ? પણ બેરે ભાઈ ! એમ જાણ પછા કે નવાની તા હમા તાનત નથી તારી જ્ઞાનઋષિતિ તો અનાકુળરૂપ છે.

જ્ઞાનઋષિતિ અત્યંત ધીર છે બહાનની ગમે તેટલી પ્રતિકૂળતા હોય તોપણ તે ધીર જ્ઞાનઋષિતિને અસન્ કરી શકતી નથી. કેલ્લાદ કહે છે કે માટે માથે આપ્યો બધો બોજો, કોઈ મને મદદ કરતું નથી, આટલી બધી પ્રતિકૂળતામા હું કેમ નહીં રાત ? પરતુ ધીર જ્ઞાનઋષિતિને એ બધું અસન્ કરી શકતું નથી. જ્ઞાનઋષિતિ ધીરી થઈને જાણે ■ કે હું પશું માર્ગ કરી રાત નહિ, પશુ માર્ગ કરી રાતે નહિ, પર પદાર્થની રૂપરૂપ આકુળતા નથી તે માટે અસાધ્ય નથી, ગમે તેના સંયોગને ધીર રહીને જાણતું તે મારા અવસાન છે.

પરની સપ્તાય વિના જુદા જુદા પતથેનિ જાણનાને જેના અભાવ હોનાથી જે સમસ્ત વૈષમ્યોમ્ને સાક્ષાત્ કહે છે—પ્રત્યક્ષ જાણે છે, બધાને જાણનાને વૈત થનો અસાધ્ય છે પણ કોઈને કરનાનો અભાર નથી, જુદા જુદા દ્રવ્યો કહીને બસ દ્રવ્યો સ્વતંત્ર જુદા છે એમ જાણે છે માર્ગ દ્રવ્ય કોઈને તામે નથી બસ પદાર્થો કેમ રહી શકે છે અને તેની અસર રા કેમ વર્ષ ગરી છે એ જાણનાને જેના અ

ભાન છે એવી મારી જ્ઞાનજ્યોતિ પ્રગટ થઈ છે. પ્રત્યક્ષ-સાક્ષાત્ જાણનાનો બેનો અવભાવ છે એવી જ્ઞાનજ્યોતિ સ્પૃશ્યમાન થાય છે.

આયો ભગવાન જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા પર વસ્તુને પોતાની માનવાના ઊંઘા અભિપ્રાયને દૂર કરીને એટલે અસતને સત્ માનવાના ભાનને દૂર કરીને પ્રગટ થાય છે.

આચાર્યદેવ જો છે કે કે પર વસ્તુનું જન્મ કરવાનો મારો સ્વભાવ નથી, મારું કાર્ય તે નથી, અગે ! અવગુણની અવગ્યા ક્રમવાતુ પદ્ય મારું કાર્ય નથી, હું તો મારી જ્ઞાનઅવસ્થાનો કર્તા છું અને જ્ઞાન-અવસ્થા મારું કાર્ય છે.

હવે, જ્યાં મુધી આ જન આશ્રવના અને આત્માના વિગેષને (તદાવતને) જાણે નહિ ત્યાં મુધી તે અજ્ઞાની રહ્યો થકો આશ્રવોમા પોતે લીન થતો કર્મોનો બંધન છે.

આશ્રવના બે ભેદ છે, એક દ્રવ્ય-આશ્રવ અને બીજો ભાન-આશ્રવ. મર્મના જગજોત આવણુ તે દ્રવ્ય-આશ્રવ અને ચૈતન્યના નિઝારી-ગુણાશુભ પરિણામ તે ભાન-આશ્રવ. જ્યાંમુધી અજ્ઞાન અને રાગ-દ્વેષરૂપ ભાવ-આશ્રવ હોય છે ત્યાંમુધી નવા કર્મોતુ બંધન થયા જ કહે છે.

આત્મા અને આશ્રવનો તદાવત એટલે કે બંનેને જુદા જાણે નહિ, આત્મા તો નિર્દોષ સ્વભાવે છે અને આશ્રવ તો સદોષ સ્વરૂપ છે એમ બંનેની જુદાઈ જાણે નહિ ત્યાં મુધી તે આત્માના ગુણનો અજાણ રહ્યો થકો આ જ મારું કાર્ય છે અને આ જ મારું કર્તવ્ય છે એમ જાણતો થકો સ્વતંત્રતાના ભાવને ચૂકીને પરતંત્રતાના ભાવને કહે છે તે હવે ગાથામા જો છે —

જાવ જ વેદિ વિસેસતર તુ આદાસવાણ દો હંપિ ।
અળાણી તાવદુ સો કોહાહસુ વટ્ટદે જીવો ॥૬૧॥

આત્મા અને આશ્રવતણો જ્યાં ભેદ ભવ જાણે નહિ,
હોધાર્દમાં સ્થિતિ ત્યાં લગી અજ્ઞાની એવા ભવની. ૬૬.

કોહાઈસુ વદ્વતસ્સ તસ્સ કમ્મસ્સ સચ્ચો હોદી ।
જીવસ્સેવ વંધો મણિદો સ્વલુ સન્નવરસીહિ ॥૭૦॥

અર્થ—જીવ જ્યાં મુઘી આત્મા અને આત્મવ—એ બંનેના તફાવત અને ભેદને જાણતો હોય ત્યાં મુઘી તે અજ્ઞાની રહ્યો થકે કોહાઈસુ આત્મવોમા પ્રવર્તે છે, જેવાકિઆ વર્તતા તેને કર્મનો સમય થાય છે, ખરેખર આ જીવે જીવને—એના બધા મર્મગદગોએ કહ્યો છે,

આત્મા જ્યાં વગી પોતાના અને આત્મવનો ભેદ જાણતો નથી ત્યાં મુઘી તેને—ર્થ જાય છે, જેમ આ રંગો માગમ દાણા ને કા-રા જુદા પાડતો નથી તેમ આત્મા અને આત્મવને તે જુદા પાડતો નથી તેણે કાળિ-ઉપાધિ જ્ઞાનને જુદા જાણ્યા નહિ અને તેથી તેણે પરમ સત્યને મા યુ નહિ

આચાર્યદેવે પહેલા જીવ કહ્યો ને પછી આત્મા—હોં છ એટલે મર્મ તમને જીવ ને આત્મા જુદા મહેના નથી પરંતુ જીવ ને આત્મા બંને એક જ ચીજ છે તેમ આચાર્યદેવ જણે છે,

કાયમ ઠકનાર સ્વભાવ શુ ? અને કાયમ નહિ ઠકનાર તે શુ ? એમ બંનેને જુદા ન મનજે તો વિકાશથી જુદા વર્તણુ કેમ ને ? જેમ છાકગરૂપ પ્રજાને પોતાની માને તેમ આત્માની અદર પુણ્ય-પાપની લાગણીરૂપ પ્રજા થાય છે તેને પોતાની માને, તે મારે રાગસો રાખશે તેમ માને ત્યાં મુઘી તે કાય જીવ ન્યાં જ કહે પરંતુ તેનાથી જુદા પ્રવર્તે નહિ

હુ આ મા જ્ઞાન છું, શાન છું નિર્મળ છું તેના પોતાના સ્વ જ્ઞાનને ખૂલીને પુણ્ય-પાપના નિમને જ્ઞાન આત્મામા થાય છે તેને પોતાના માને છે તે પોતાની મૂળે ખુરે છે, તે નિમને જાણેને

જીવ વર્તતા કોહાઈમા સમય કરમનો થાય છે,
સહુ સર્વદશાં એ રીતે બધન કહે છે જીવને ૭૦

પાતાના માને તે જ આશ્રય છે, અજ્ઞાની વિકારી પચાઇને પાતાની માનીને પ્રતે છે તેથી તેને કર્મના સચય થાય છે. ખરેખર ત્રિલોકનાથ તીર્થ કરદન સર્વદર્શીએ બધનનુ સ્વરૂપ આ જ રીતે કહ્યું છે.

જેમ આ આત્મા, જેમને તાદાત્મ્યસિદ્ધ સખ ૧ છે એટલે કે સ્વરૂપસિદ્ધ સખ ૫ છે, ત્રિકાળ સ્વરૂપનો સખ ૬ છે એવા આત્મા અને જ્ઞાનમા વિશેષ (તજાવત, જુદા લક્ષણો) નહિ હોવાથી તેમનો ભેદ (જુદાપણું) નહિ દેખતો થકે. નિશઃ રીતે જ્ઞાનમાં પાતાપણે વર્તે છે.

જ્ઞાન તે શુદ્ધ છે અને આત્મા તે દ્રવ્ય છે-તે બન્નેને ત્રિકાળ તાદાત્મ્યસિદ્ધ સખ ૬ છે તેને મારું-પાતાનાનું સ્વરૂપ જાણતો થકે નિશકપણે જ્ઞાનમા પાતાપણે વર્તે છે અને જ્ઞાનમા વર્તતો તે, જ્ઞાનક્રિયા સ્વભાવભૂત હોવાને લીધે નિષેધમા આવી નથી. ગરીરાદિની અને રાગાદિની જે ક્રિયા થાય તેને જાણી લેવી તે જ્ઞાનની પરિણતિ જ્ઞાનની ક્રિયા છે. રાગની અવસ્થાને જ્ઞાતાભાવે ગ્રહીને જાણી લેવી તે જ્ઞાનની ક્રિયા છે, જ્ઞાન જ્ઞાનમા એકાગ્ર થયું તે જ્ઞાનની ક્રિયા છે.

આત્મા જાણનાર ને જોનાર છે. જ્ઞાની જાણે છે કે આ રાગનો કર્તા હું નથી પણ તેનો જ્ઞાતા રહેવું તે મારું કામ, તે મારી જ્ઞાનની ક્રિયા. આ ક્રિયા સર્વજ્ઞ ભગવાનોએ નિષેધી નથી કેમ કે જ્ઞાનક્રિયામા પુરુષાર્થ છે, જ્ઞાનક્રિયા પાતાનો સ્વભાવ છે, જ્ઞાનક્રિયા તે સદ્ભૂત વ્યવહાર છે.

રાગ-દ્વેષની શુભાશુભ લાગણીઓ વાય તે ચૈતન્યની અશ્વથી વિકારી ક્રિયા છે, તે આત્માની પાતાની અવસ્થા છે. અજ્ઞાન અવસ્થામા વિકારી ક્રિયાનો કર્તા થતો હતો અને જ્ઞાન થતા જ્ઞાનનો કર્તા થયો અને જ્ઞાન એની ક્રિયા થઈ, જુઓ, આમા ક્રિયા આવી પરંતુ ચૈતન્યની ક્રિયા આવી, જડની ક્રિયા મારી નથી, વિકારી ક્રિયા મારી નથી પણ જ્ઞાનની ક્રિયા તે મારી ક્રિયા છે. આ ક્રિયાથી બધનભાવ રાખીને અબધનભાવ થાય છે મારે આ ક્રિયા નિષેધમા આવી નથી.

જ્ઞાની પોતાના જ્ઞાનમા સ્વ-પરને જાણે છે પરંતુ પગ્નો કર્યા થતા નથી, પ્રથમ વિકારરૂપ પગિબમતો હતો તેને દેશીને જાણવા રૂપ પરિણમે છે આ મોક્ષમાર્ગની ક્રિયા છે, આ સાધકની ક્રિયા છે.

મરીરની ક્રિયા અને સગાઈની ક્રિયાને માગી માનતો હતો તે અવસ્થાને બદલાવીને જ્ઞાનની ક્રિયા તે માગી સ્વભાવભૂત ક્રિયા તેમ માનવા લાગ્યો, તે ક્રિયા સ્વભાવભૂત હોવાને લીધે નિરોધવામ આવી નથી.

તેની રીતે જ્યાં મુઠી આ આત્મા, જેમને સંયોગસિદ્ધ સખ્ય છે એવા આત્મા અને કોધાદિ આત્મરોમા પણ પોતાના અજ્ઞાન બાવને લીધે, વિશેષ નહિ જાણતો થકો તેમનો બેદ દખતો નથી ત્યાં મુઠી નિ મદ રીતે કોધાદિમા પોતાપણે વર્તે છે.

જ્ઞાન અને આત્મા તો તાદાત્મ્યસ્વરૂપ છે એટલે કે એક જ છે અને આત્માની પર્યાયમા થતા નિમરી આસવભાવને આ આત્મ સાથે સંયોગસિદ્ધ સખ્ય ૧ છે.

જાણ અને જાણપણને તાદાત્મ્ય મળ્યું છે પણ ઠાબવાને અ જાણને સંયોગસિદ્ધ સખ્ય ૧ છે તેમ આત્માને અને નગ-દૂપને સંયોગ સિદ્ધ સખ્ય છે નિકારી બાન થાય છે તે પગ્નો સંયોગ થાય છે, માટે તેની સાથે આત્માને સંયોગસિદ્ધ સખ્ય છે સંયોગ એ સાથે રહેલ અને તાદાત્મ્ય એવે તત્ત્વરૂપ સખ્ય, નિકારી બા- આત્મા સાથે મળુ પૂરતો મળ્યું છે માટે તે મંથોગી બાન છે.

આચાર્યદેવે આ ગાથામા પહેલા કોધની વાત કેમ લીધી? આત્મા જાયકસ્વભાવી છે તે સ્વભાવનું ૧ ગોડનું તેનું નામ કોધ છે, સ્વભાવ ન ગોડે તે બનતાનું મધી કોધ છે જગતને આ સ્વભાવ બેસનો નથી તેની આચાર્યદેવે પહેલા કોધની વાત લીધી છે.

હું કર્તા ને કોધાદિ આગ કર્મ-એમ માનતા કોધાદિમા પુણ્ય પાપના બંને ભાવ આવી આવે છે.

૧૯૯૯, આસો સુદ-૧૦-૨૫

કર્તાકર્મ એટલે શું ? કર્તાથી તેનું કર્તવ્ય જુદું ન હોય, શરીર-
રાદિ, રાગ વગેરે આત્માથી જુદાં પડી જાય છે માટે તે જ્ઞાતાનું
કર્તવ્ય નથી.

શાસ્ત્રમા ત્રણ પ્રકારના સંખ ૪ આવે છે, એક તાદાત્મ્યસિદ્ધ-
સંખધ, બીજો સંયોગસિદ્ધસંખ ૪, ત્રીજો પરમ્પર અનગાહ લક્ષણ-
સિદ્ધ સંખ ૫.

જ્ઞાન અને આત્માને તાદાત્મ્યસિદ્ધ સંખ ૫ છે. જેમ અગ્નિ અને
ઉજ્જતાને સંખ ૫ છે તેમ જ્ઞાન અને આત્માને તાદાત્મ્યસિદ્ધ સંખ ૫
હોનાથી જ્ઞાનક્રિયા નિષેવનામા આવી નથી, જ્ઞાનક્રિયા જ્ઞાનીઓને
મારું સ્વભાવમા આવ્યા વગર રહેતી નથી માટે તેને નિષેધી નથી.

કોઈ, માન, માયાં, લોભ વગેરે જે શુભાશુભ પશ્ચિદ્ધામ વાય
છે તે આત્મા સાથે સંયોગસિદ્ધ સંખ ૪ છે, જેનો વિયોગ થાય તેનો
સંયોગસિદ્ધ સંખ ૪ રહેનાય છે. જેનો સંયોગ હોય તેનો વિયોગ થાય,
કોરાદિ એક સમયમા નાશ થઈ જાય છે અને બીજા સમયે નવા ઉત્પન્ન
થાય છે, આત્માના ભાન વડે સમૂળગા નાશ થઈ જાય છે માટે
કોરાદિ આત્મા સાથે ઉત્પાદ-વ્યયસંખ ૫ છે પણ ધ્રુવ સંખ ૫ નથી,
ધ્રુવ સંખ ૪ નથી, માટે સંયોગ સંખ ૫ છે પણ સ્વભાવસંખ ૪ નથી.

પરમ મહામનનાં શુભ પરિણામ પણ આત્મા માથે સંયોગ-
સંખ ૪ છે, સંયોગ છે તો કેરળજ્ઞાન પામતા તે પશ્ચિદ્ધામનો વિયોગ
થાય છે, જેનો ઉત્પાદ થાય તેનો વ્યય થાય.

કોઈને એમ પ્રશ્ન થાય કે જ્ઞાનની પ્રયાય બદલાય છે ને ? તેનો
ઉત્પાદ-વ્યય થાય છે ને ? તેનો ઉત્તર એમ છે કે જ્ઞાનની પ્રયાય
બદલાય છે ખરી, ઉત્પાદ-વ્યય થાય છે ખરો પણ જે જાતનો ચેતન્યનો
સ્વભાવ છે તે જ જાતનો ઉત્પાદ-વ્યય થાય છે, પ્રયાયની જાત તેની
તે જ રહીને બદલાય છે, માટે જ્ઞાનના પ્રયાયને આત્મા આવે તાદાત્મ્ય
સંખ ૫ છે. કોરાદિ નિકામી પશ્ચિદ્ધામો આત્માના સ્વભાવથી વિરુદ્ધ

વલાવવાળા છે, ક્રોધાદિની પર્યાય સમયે સમયે જુદી જુદી જાતની પડવાય છે, ગમે, અજુગમે, હર્ષ, શોક ગમે ભાવો આત્માના શાત સ્વભાવરૂપ છે નહિ પરંતુ નિપરીત સ્વભાવવાળા છે, તેથી આત્માને તે વિકાસી પશ્ચિમમાં સાથે સંયોગસિદ્ધ મળે છે પણ તાદાત્મ્યસિદ્ધ સમય નથી

વિકાસીભાવો અને અવિચારીભાવોના તફાવતને જે જાણતો નથી તે અજ્ઞાની અજ્ઞાનપણને દીધે વિકાસનો કર્તા થઈને પ્રવર્તે છે. અજ્ઞાની સ્વભાવ-વિભાવનો ભેદ નહિ જાણતો થકો આ ક્રોધાદિની લાગણી જાણે માગમા થતી હોય એમ નિરાશ્ચયે પાતાની માનીને વર્તે છે ક્રોધ, માન, માયા, લોભને જુ ઉત્પન્ન કરું છું અને તે માન મારું છે, એમ ક્રોધાદિના કર્તા થાય છે. અજ્ઞાની ક્રોધ માન, માયામા પાતાપણે વર્તે છે, તેને ક્રોધાદિની ક્રિયા કહેવામા આવી છે, પરંતુ તે ક્રિયા પરભાનભૂત હોવાને દીધે નિષેધવામા આવી છે તેપણ અજ્ઞાની તે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ મારા સ્વભાવમાથી થતા ભાવો છે એમ અભ્યાસ થઈ ગયો છે જેમ વિદ્યાના કીડાને ફગી ફરીને નિષ્કામા જવાની રેવ પડી ગઈ હોય છે તેમ અજ્ઞાનીને ફગી ફગી ક્રોધરૂપે, માદુરૂપે પરિભ્રમવાનો રેવ પડી ગઈ છે તેથી તે નિરાશ્ચયે તેમા પશ્ચિમે છે અજ્ઞાની પાતાના અજ્ઞાનભાવને દીધે, જ્ઞાનભવનમાત્ર જે સહજ ઉદાસીન (જ્ઞાતાદષ્ટામાત્ર) અવસ્થા તેને ત્યાગ કરીને અજ્ઞાનભવનવ્યાપારરૂપ અર્થાત્ ક્રોધાદિવ્યાપારરૂપ પ્રવર્તતા પ્રતિભામે છે તે કર્તા છે

જ્ઞાનીને રાગ-દ્વેષ થાય છે-‘થઈ જાય છે’ પણ જુ રાગ-દ્વેષને ઉત્પન્ન કરું છું, તેનો હું કર્તા છું એની જુદી જ્ઞાનીને થતી નથી, પાતાનો સ્વભાવ નિર્દોષ જ્ઞાનમૂર્તિ છે, જે રાગ-દ્વેષ થાય તેને જાણવાનો અને પાતાને જાણવાનો સ્વપરબ્રહ્મશક સ્વભાવ છે, એવી પાતાનો સહજ વૈરાગ્યરૂપ જ્ઞાતાદષ્ટાનો અવસ્થાને જુદીને પર એવી જે ક્રોધાદિની લાગણીમા અજ્ઞાની રોમઈ જાય છે તેથી ચૈતન્યની જાગૃતિ રોમઈ જાય છે, જાગૃતિ ખીવતી નથી પણ રોમઈ જાય છે જ્ઞાન પ્રતિભાસવાને બદલે એકવા ક્રોધાદિ જ પ્રતિભાસે છે આનો જ જુ

કર્તા હું અને આ જ મારાં કામ છે એમ જ તેને પ્રતિભાસે છે એ
ગીતે નિગદ્યપણે થતો-પણિમતો વર્તે છે. આચાર્યદેવની એકે એક
ગાવામા અપૂર્વ રહસ્ય ભર્યું છે.

અજ્ઞાનભવનવ્યાપારરૂપ અર્થાત્ કોધાદિ વ્યાપારરૂપ પ્રવર્તતો
પ્રતિભાસે હ તે કર્તા છે અને જ્ઞાનભવનવ્યાપારરૂપ પ્રવર્તનથી જુદા
જે ક્રિયાભાગપણે અતરંગમા ઉત્પન્ન થતા પ્રતિભાસે છે એના કોધાદિ
તે કર્મ છે.

નિર્દોષ જ્ઞાનના ધરારૂપ પ્રવર્તનથી જુદા જ્ઞાનનું જ્ઞાન કંતુ
તેનાથી જુદા ક્રિયાભાગપણે એટલે આ કોધાદિને હું કંતુ હું મારા એ
કામ છે એમ પાતાવી કરાતા પ્રતિભાસે છે, એ જ માત્ર કામ છે એમ
માને છે પણ એનાથી માત્ર જુદું કામ છે એને ઓળખતો નથી

જીવને પરંતુ માહાત્મ્ય આવ્યું છે પણ મૃતનું માહાત્મ્ય આવ્યું
નથી, મૃતનું માહાત્મ્ય ન આવે ત્યાં મૃતી દિશા કેમ બદલાય ?

જ્ઞાન વેપારથી જુદા લક્ષણનાળા ક્ષણિક વિકાસે જે થાય છે તે
મારા સ્વભાવ ધરમાથી જાણે કેમ થતા હોય ? પુણ્ય-પાપની મૂઠી
જાણે મારા ધરમાથી કેમ નીજાતી હોય ? વિકાસ માગે સ્વભાવ જ
કેમ હોય ? એમ અજ્ઞાની માને છે. કોધાદિ માગે કામ છે અને એ જ
મારી કંજ છે એમ અજ્ઞાની માને છે પણ એનાથી હું જુદો હું
એમ ભાસતું નથી એટલે કે ભણતો નથી.

હું મારા સ્વભાવના જ્ઞાનનો કરનાર અને એ કોધાદિના જ્ઞાનનો
કરનાર હું, પાતાને જાણતો પાતાની દિશામા જિલો પડતો ભાસ થયો
લોઈએ એના સ્વ-પરમ-નશ્વર સ્વભાવને ભૂલીને, કોધાદિ જેટલો જ
હું, કોધાદિ તે માત્ર રવરૂપ કોધાદિ માત્ર કર્તવ્ય એવી ગીતે
અજ્ઞાની પડે સ્વપણે જ ભાસ કંતો ગઈ છે.

પાતાના બિન સ્વભાવનું જ્ઞાન નવી તેથી પુણ્ય-પાપની
વિકાસી અડધી ક્રિયા તેના હું કર્તા હું એમ અજ્ઞાનપણે ભાસે છે,
તે બધું પાતાની સ્વભાવપ્રવૃત્તિરૂપ ભાસે છે તે જ સત્તારનું કાળ છે

અજ્ઞાની અજ્ઞાન અવસ્થાએ બિનગી ભાવનો કર્તા થાય છે પરંતુ જડનો કર્તા તો કોઈ થઈ શકતું જ નથી, અજ્ઞાની માને કે હું જડનો કર્તા થાઉં છું-પોતાના ભાવમા જડને હું કંટુ છું એવી ધાલમેવ કર્યા કંટે છે, પરંતુ જડનું કાર્ય કરી શકતો જ નથી. આ પ્રમાણે અનાદિ કાળની અજ્ઞાનથી વધેલી આ કર્તાકર્મની પ્રવૃત્તિ છે

આત્મા પરનો અર્પણ છે, આત્માનું સ્વરૂપ પ રી ભિન્ન છે આ સ્વરૂપ સમજ્યે જ છૂટકો છે, આ મિનાય બીજી રીત ન રી. ભોતા નથી ! ક્ષણમા દેહ છોડીને ચાલ્યો જાય છે, આજ આ ભવમા ને કાલે યાય બીજા ભવમા ! સ્વરૂપને સમજ્યા નગર કર્તાકર્મની પ્રવૃત્તિ એમ ને એમ બોલી જ નહોતું છે માટે આ સ્વરૂપ સમજ્યે જ ભવનો અત છે

આ રીતે પોતાના અજ્ઞાનને હીલ ન્તા-ર્મભાવ નડે કોરાઈમા નર્તતા આ આત્માને, કોરાઈની પ્રવૃત્તિરૂપ પનિતમને નિમિત્તમાન કરીને પોતે પોતાના ભાવથી જ પાંજમનું પૌદ્ગલિક કર્મ એટલું થાય છે.

જુઓ ! કર્મે અજ્ઞાન કુગળ્યુ નથી. આચાર્યદેવ કહે છે કે પોતાના અજ્ઞાન વડે કોર, માન, માયા અને લોભમા નર્તતા આત્માને બંધ થાય છે

જીવ અજ્ઞાનને લઈને કોરમા અટનાયો, માનમા અટનાયો પરંતુ આચાર્યદેવ કહે છે કે અડે ભાઈ ! ધીરો થા ! મૃગામા મદતમા વેચાયો છું, અને નલતોડનો નાથ પલ છું, પરથી જ્ઞાનસ્વરૂપ છું જુદા છો તેનું ભાન કર ! લોભ અને લોભનાને છોડ, છોડ !

આત્મા અજ્ઞાન અવસ્થાએ કોરાઈનો કર્તા થાય છે તે પરિણામનું નિમિત્ત પામીને નવા રજકંજનું પ્રારબ્ધ બંધાય છે, તે પ્રારબ્ધ જડ રજ-પાના સામર્થ્યથી જાય છે, રજકંજમા બંધવાનું-પનિલ મનાનું સામર્થ્ય છે

રજતો પોતાના સ્વતંત્ર પરિભ્રમનથી એ-કા થાય છે, આત્મા

અજ્ઞાન અનસ્થાએ શુભાશુભ ભાવરૂપ પરિણામે ત્યારે તે પરિણામ કર્મભ્રમ થનામા બાહ્ય નિમિત્ત થાય છે, કર્મરૂપ રજકણો પોતાની ભાવક્રાંતથી બંધાય છે પરંતુ શુભાશુભ પરિણામ તેને નિમિત્તરૂપ થાય છે તેવો નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ છે. કર્મ રજકણો એની મેળાએ સ્વતંત્ર પરિણમી જાય છે. જેમ ચોખ્ખા, દાળ ગરેનો ખોગક પેટમાં પડે છે પછી તે એની મેળાએ સ્વતંત્રપણે લોહીરૂપે, વાતરૂપે, પીત્તરૂપે વગેરે અનસ્વારૂપે પરિણમી જાય છે, કોઈ તેને પરિણમાનનું નથી તેમ કર્મ પુરૂષલો સ્વયં પરિણમી જાય છે.

આ રીતે જીવ અને પુરૂષલનો, પરસ્પર અવગાહ જેનું લક્ષણ છે એવો સંબંધરૂપ બંધ મિલ્લ થાય છે. અનેજાતમક હોના છતાં (અનાદિ) એ-અનાદિપણે હોનાવી જેમાથી ઈતરેતરાશ્રય દોષ દૂર થયો છે એવો તે બંધ, કર્તાકર્મની પ્રવૃત્તિનું નિમિત્ત જે અજ્ઞાન તેનું નિમિત્ત છે.

જીવના પરિણામનું નિમિત્ત પામીને પુરૂષલો કર્મપણે સ્વયં પરિણમી જાય છે, એક બીજાનો અવસ્થાનો યોગ્યતા એવી થાય છે કે એક બીજા માહોમાહે એક જગ્યાએ વ્યાપીને રહે છે તેને પરસ્પર અવગાહ, લક્ષણ સંબંધ કહેવાય છે. જીવના પરિણામનું બાહ્ય નિમિત્ત પામીને કર્મના પુરૂષલો એક જગ્યાએ અવગાહીને રહે છે તોપણ ભાવથી જુદા છે, એક જગ્યાએ રહે છે તેને પરસ્પર અવગાહ જેનું લક્ષણ છે એવો સંબંધરૂપ બંધ કહેવાય છે.

શુભ શુભી એક બીજાથી જુદા પડતા નથી, તદાકાર છે માટે તેને તાદાત્મ્યસિદ્ધ સંબંધ કહેવાય છે.

રાજાદિ વિકારના સંયોગનો નિયોગ થાય છે માટે તેને સંયોગ-મિલ્લ સંબંધ કહેવાય છે. આહી તપુ પ્રત્યક્ષનો સંબંધ લીધો છે પરંતુ ચોથો સંબંધ લીધો નથી. બાયઠી અને છોકરાનો સંબંધ લીધો નથી, સંબંધ હોય જ નહિ તે લેવાય ક્યાથી ? તે તો પોતાથી તદ્દન જુદા છે, દૂર દોરે રહેલા છે, તેની સાથે જરા પણ સંબંધ નથી, તેના પ્રત્યે ગળ છે તે રાગનો સંબંધ આત્મા સાથે છે, પણ બાયઠી

હોકરાનો મબંધ તો જરા પણ આત્મા માથે નહી, પરંતુ તેના પ્રત્યે રાગ છે તેથી ઉપચારથી એવે કે માત્ર આરોપથી કહેવાય છે કે સબંધ છે, બાકી ખરેખર તો કંઈ સબંધ છે જ નહિ

જીવ અને પુનઃજન્મ બે બંધાય છે તેમા ઈતરેતર અથવા દાષ નથી. જીવતા એના એ રાગના પરિણામથી બંધ થાય અને એના એ બંધથી પાછો એના એ રાગ થાય તો ઈતરેતર અથવા દાષ થાય પણ નરુપનરુપ તેમ નથી, જેમ રૂની એક પૂળી પાંત્રી બીજી પૂળી જુદી જુદી હાય તોપણ દારો સવાયા જે તેમ અનુકૂળ સ્થિતિ મુવી કર્મો આત્મામા જુદો, જીવના દગતા જાય અને નના બંધાતા જાય પણ પ્રવાહ તૂટે નહીં, જીવમા નવા નવા રાગાદિ નિનજના પરિણામ થાય છે અને જીવ કર્મો પણ જીવના દગતા જાય છે અને નના બંધાતા જાય છે પણ પ્રવાહ તૂટે નથી. જે પરિણામથી કર્મનો બંધ થયે તે બંધ તેના તે પરિણામનું નિમિત્ત થતું નથી પણ નના પરિણામનું નિમિત્ત થાય છે, અને જે નના નિધારી પરિણામ થયા તે જીવના બંધનું નિમિત્ત થતું નથી પણ નના બંધનું નિમિત્ત થાય છે માટે ઈતરેતર અથવા દાષ ભાગતો નથી

પહેલા આત્મા શુદ્ધ હતો અને પછી અશુદ્ધ થયો, પહેલા કર્મ નહોતા તે પછી કર્મ બંધાયો તેમ નથી એટલે કે આત્માના પરિણામથી કર્મ થયા અને કર્મથી આત્માના પરિણામ થયા એમ નથી એક બીજાના આધારે બન્ને સિદ્ધ થયા તેમ નથી પરંતુ અનાદિકાળથી સ્વતંત્ર સિદ્ધ છે, અનાદિકાળથી કર્મ કર્મપણે અને આત્માના પરિણામ વિરુદ્ધ સ્વતંત્ર પરિણામતા આવે છે બન્ને દ્રવ્યોના અનાદિકાળથી પરિણામનયક સ્વતંત્રપણે પરિણામતા આવે છે, કોઈના આધારે કોઈ સિદ્ધ થતું નથી માટે ઈતરેતર અથવા દાષ ભાગતો નથી.

અનાદિકાળથી આવે બંધ છે તે સ્વાર્થની પ્રવૃત્તિનું નિમિત્ત જે અજ્ઞાન છે તે અજ્ઞાનનું નિમિત્ત આ બંધ છે

અજ્ઞાન આત્માનો મૂળ સ્વભાવ નથી, તેથી પૂર્વનો બંધ છે તે અજ્ઞાનનું નિમિત્ત છે અજ્ઞાન-પર્યાય ઉપાદાન છે અને તેનું

નિમિત્તકારણ બંધ છે. બંધ છે થતો જાય છે તે નના અજ્ઞાનનું નિમિત્ત થાય છે. અજ્ઞાનપર્યાય પોતાના ઊંચા પુરુષાર્થને કારણે લખાય છે. આ તો કર્મરૂપ બીજી ચીજ છે તેમ જણાવે છે, કર્મ કાર્મ ગગ-દેવ અને અજ્ઞાન કરાની દેવ નથી પરંતુ નવા કર્મ જે બંધાય છે તે ભવિષ્યમાં પોતે ન્યામુની ગગ-દેવ ને અજ્ઞાન કર્યા કહે છે ત્યામુધી નિમિત્ત થાય છે.

આત્મા પોતાના નિર્દોષ જ્ઞાનસ્વભાવમાં અને કોવાદિમાં બેઠે જાણતો નથી ત્યામુધી તેને કર્તાકર્મની પ્રવૃત્તિ છે.

કર્તાકર્મની પ્રવૃત્તિનું નિમિત્ત અજ્ઞાનપર્યાય છે અને અજ્ઞાનપર્યાયનું નિમિત્ત પૂર્વના બંધ છે, તેથી જેને અજ્ઞાનપર્યાય રૂપી ગર્ભ તેને બંધ પણ રૂપી ગયો, અને તેની કર્તાકર્મની પ્રવૃત્તિ પણ રૂપી ગર્ભ, આ રીતે જ્ઞાન થવાથી જ અબંધ થઈ ગયો.

જેને અજ્ઞાનપર્યાય છે તેને બંધ પણ છે અને તેને કર્તાકર્મની પ્રવૃત્તિ પણ છે. ૬૬-૭૦.

હવે ગિયે પૂછે છે કે પ્રભુ ! આ કર્તાકર્મની પ્રવૃત્તિનો અભાવ ક્યાં છે થાય છે ? જુઓ, શિષ્યને વગળા થઈ છે કે અહો ! આવો ચૈતન્યસ્વભાવ અમને ક્યાં છે પ્રાપ્ત થશે ? અનતકાળથી આમ ને આમ રહીશું ચાલ્યું આવે છે તે ક્યાં છે, અટકી જાય ? રાગ-દ્વેષ અને આત્મસ્વભાવની ક્ષિત્રતાની જેને ખબર નથી એવો અજ્ઞાન શિષ્ય સમજવા માટે ધગશથી પૂછે છે કે પ્રભુ ! આ કર્તાકર્મની પ્રવૃત્તિનો ક્યાં છે અભાવ વશે ?

૧૯૯૯, આસો સુ-૧૧-ચનિ

ગિયે જિજ્ઞાસથી પૂછ્યું કે, આ કર્તાકર્મની પ્રવૃત્તિ કેમ મળે ? તેના ઉત્તરરૂપ ગાથા કહે છે —

જહયા હમેણ જીવેણ અપ્પણો આસવાણ ય તહેવ ।

ળાદ હોદિ વિસેસતર તુ'તહયા ણ વંધો સે ॥ ૭૧ ॥

આ જીવ જ્યારે આસ્ત્રવાનું તેમ નિજ આત્માતણું

જાણે વિરોધાંતર, તદા, બંધન નહિ તેને થતું. ૭૧.

અર્થ — જ્યાં આ છત્ર આત્માના અને આમૃતના તદ્દાવત અને ભેદને જાણે ત્યારે તેને બધ થતો નથી

છત્રને જ્યારે પાતાના નિર્દોષ જ્ઞાનસ્વભાવનું અને નિમરી ભારતુ ભેદજ્ઞાન થાય છે ત્યારે તે અબધ થાય છે. નિમરી ભાનને જ્યામુધી પાતાના માને છે ત્યામુધી તેને બધ થાય છે. અનતમગધી છત્રે બધુ ક્યું પણ વિકાગી ભારતી દૂરા પાસનો પ્રયત્ન કર્યો નથી, અરિમગી અબધસ્વરૂપ આ માને સમગ્રે જ ભોક્ષનો પદ મગદે છે, ભોક્ષને સાવનારૂપ દારી હાથમા આવે છે, સમ્ય જ્ઞાન થતા જ આમ-વોધી ભેદજ્ઞાન થાય છે.

આ જગતમા વસ્તુ છે તે (પાતાના) સ્વભાવમા જ છે, અને 'સ્વતુ' ભવત તે સ્વ-ભાવ છે, મારે નિશ્ચયથી જ્ઞાનતુ થતુ-પરિભમતુ તે આત્મા છે અને કોરાદિતુ થતુ-પરિભમતુ તે કોરાદિ છે.

જુઓ ' વસ્તુની વ્યાખ્યા મ્હી, જેમા નિમર ભાવ થાય તે વસ્તુ નથી પણ પાતાના 'સ્વભાવ માત્ર જ' વસ્તુ છે તેમ કહ્યું જેટલો સ્વભાવ છે તેટલી જ વસ્તુ છે, જેટલો નિકાર છે તે વસ્તુ નથી. આ કબ્યદષ્ટિની વાત છે અભાવમા પડવસ્તુ તો નથી પણ કોરાદિતુ થતુ-પરિભમતુ તે પણ વસ્તુ નથી, તે પણ આત્મા નથી.

આત્મા નિર્દોષ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે તેમા નિરુપાધિપણે સ્વભાવતુ થતુ-પરિભમતુ તે વસ્તુનો અભાવ છે. ખરેખર આત્માની પર્યાયમા કરવા-મૂંઝાની જે વૃત્તિ થાય તે આત્માતુ થતુ-પરિભમતુ નથી, પુણ્ય-પાપની જેટલી વૃત્તિઓ થવી તે આત્મા નથી પણ પાતાના જ્ઞાનસ્વભાવમા સ્વત પરિભમતુ તે વસ્તુ છે, તે આત્મા ॥

પુણ્ય-પાપની કોઈ પણ પ્રકારની લાગણીની ઉપાધિ રગન્તો, ઝેમ્લો જાણના માત્ર જ ભાવ તે આત્મા છે

કોઈ, માન, માયા, લોભ, રતિ, અતિ, હાસ્ય, ગોષ્ટ વગેરે તે બધા પર સંધાને થતા અપાધિ ભાવોતુ થતુ-પરિભમતુ તે કોષ્ટાદિ છે, આત્મા નથી. પર વસ્તુ પ્રત્યે અભિમાન થતુ કે આ પર વસ્તુ

માગી છે, આ પરભાવો માગ છે તેવું મિથ્યાત્વભાવરૂપ અભિમાન તે બધું કોરાદિકમા જાય છે, તે આત્મા નથી, વસ્તુસ્વરૂપ નથી. વસ્તુ-સ્વભાવમાથી જે કાંઈ નાગ થઈ શકે તે તેના સ્વભાવ નથી. કોરાદિક આત્માની પર્યાયમા થાય છે અને તે પર્યાયનો નાશ પણ થાય છે, તે ભાવો સદા એકરૂપે આત્મામા રહેતા નથી માટે તે ભાવો આત્મા નથી, આત્માનો સ્વભાવ નથી. કોરાદિનો આત્મા સાથે સ યોગમિદ્ધ સખ વ છે, અને નિર્દોષ જ્ઞાનસ્વભાવ સ યોગી નથી પણ અસ યોગી સ્વત સ્વભાવ છે. જે ભાવે સર્વાર્થસિદ્ધનો ભવ મળે અને જે ભાવે તીર્થંતર નામકર્મ બંધાય તે ભાવ પણ આત્મા નથી, પરંતુ એમ આહી આચાર્યકવને કહેવું છે. દુનિયા ન માને એટલે કાંઈ સત્ત્વ અસત્ અને અમત્તને સત્ કહેવાય નહિ. દુનિયા તો અનાદિથી ઉદિ માર્ગે જ છે અને તે ઊંડું રહે જ, સસારમા ગ્ખડનાશ છુટોના અને નહિ ગ્ખડનાગ છુટોના રમ્તા ભુલ જ હોય, એક બીજાની એક બીજાના રમ્તા ઊલટા જ હોય, બે ઊલટા ન હોય તો સસાર-મોક્ષ હોય જ નહિ.

પોતાના જ્ઞાનમા રોકાણો તેટલો આત્મા, તેટલો વર્મ, તેટલો સ્વભાવ, તેટલું જિનશાસન છે, શગ-દ્વેષરૂપે થવું, તેમા રોકાણુ તે જિનશાસન નથી, તે આત્મા નથી, આત્માનો સ્વભાવ નથી, આત્માનો વર્મ નથી.

વળી જ્ઞાનવું જે થવું-પરિણમવું છે તે કોરાદિનું પણ થવું-પરિણમવું નથી, કારણ કે જ્ઞાનના થવા (પરિણમના) વખતે જેમ જ્ઞાન થતું માનૂમ પડે છે તેમ કોરાદિક પણ થતા માનૂમ પડતા નથી.

નિર્દોષ જ્ઞાન, શ્રદ્ધા તથા અતગ ચારિત્રનું થવું તે આત્મા છે, કેમકે જ્ઞાનના થવા વખતે હું જાણનાર-દેખનાર છું એમ જણાય છે, નિવૃત્તિ થતી માનૂમ પડે છે, જાણનારની જ્ઞાનક્રિયા થતી માનૂમ પડે છે, પરંતુ તે વખતે કોરાદિક થતા માનૂમ પડતાં નથી.

પોતે સાક્ષી થાય છે ત્યારે એટલે કે જાણના વખતે જાણનાનું માનૂમ પડે છે, હું જાણનામા નહું છું તેમ માનૂમ પડે છે પરંતુ તે

અખતે કોવાદિ નિનર વરતા માનૂમ પડતા નથી વિમત્રી પર્યાયનુ
જ્ઞાતીને સ્વભીપણુ નથી, સ્વભાનધરમા તે નથી, તેથી સ્વભાનધરમા,
દેખાતા જ નથી તેમ કહ્યું છે

હું જાણનાર-દેખનાર છું. શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, અને આચરણમા એમમ
ધાય છે ત્યારે તેની સાથે ભેગા ભેગા ગળ-દ્વેષ, કોઈ વગેરે માનૂમ
પડતા નથી, ભેગા નથી જ, સિર છે માટે માનૂમ પડતા નથી

હું તો શરીરાદિ અને કોવાદિ વિના જીવના જાણનાર છું. તેના
જ્ઞાનમા જાણનાર જ માનૂમ પડે છે, પરંતુ એના કોવાદિ પાતાના
સ્વભાનમા માનૂમ પડતા નથી. હું પછી નિગળો છું એના જ્ઞાન-
દાણે હું પરતો સાક્ષી છું તેમ ભાસે છે, પણ પરંતુ મારામા છે તેમ
ભાસતું નથી સાક્ષીની સાક્ષીરૂપ પર્યાય ધાય છે ત્યારે કોવાદિનું
કર્તાપણુ થતું નથી, થતું દેખાતું નથી. જ્ઞાતા વખતે કોવાદિ નથી,
બિજા માન્યા તેથી કર્તા થતો નથી માટે જ્ઞાતાજ છે માટે જ્ઞાનનું જે
થવું-પરિણમવું છે તે કોવાદિનું થવું-પરિણમવું નથી.

કોવાદિનું જે થવું-પરિણમવું તે જ્ઞાનનું પણ થવું-પરિણમવું
નથી, કારણકે કોવાદિકના થવા-પરિણમના વખતે જેમ કોવાદિક થતા
માનૂમ પડે છે તેમ જ્ઞાન પણ થતું માનૂમ પડતું નથી. આ રીતે
કોવાદિકને અને આત્માને નિશ્ચયથી એકસ્વરૂપ છે નથી.

કોઈ, તાગ-દ્વેષ આદિ હું છું એમ કર્તા થઈને ઝેડાઈ ગયા
તેને તેની સાથે માથે હું જ્ઞાતા છું તેમ માનૂમ પડતું નથી અહીં
તો પહેલે ઘડકે વસ્તુસ્વભાન જુના પાડ્યા છે.

જ્યારે કોઈ છું છું, માન છું છું, માયા છું છું, લોભ છું જ
હું એવો ભાવ રહે છે ત્યારે હું જાણનાર જુદા છું એવું ભાન ગુરુ
નથી. વિમ- પાતાનો સ્વભાન નથી અને જ્ઞાનાદિ પાતાનો સ્વભાન
છે તેથી બન્ને વસ્તુને તદ્દન જુદી પાડી છે

હું ગમી જ છું, માયાની જ છું એમ ભાને છે ત્યારે હું અમ-
ભાગી-હું તરન છું, આ બધા નિમિત્તે માગ જ્ઞાતાના જેવું છે તેમ

ભારતુ નથી માટે કોઈ, માન પાતાના સ્વભાવવરતા નવી પણ પુરુષવતા ધરતા છે. અજ્ઞાની એમ માને છે કે કોરાદિના હું કર્તા છું અને કોરાદિ મારા કર્મ છે, પણ હું જ્ઞાતા છું એમ તેને ભાનતુ નથી. જ્ઞાનાદિ અને કોરાદિ બન્ને એક વસ્તુ નથી પણ બન્ને ભુત છે.

કર્તા થયો ત્યારે જ્ઞાતાનું ભાન નવી માટે કર્તા જ ન જ્ઞાતા વખતે કોરાદિના કર્તા નથી, પાતાથી ભિન્ન માન્યા તેથી કર્તા થતો નથી પણ જ્ઞાતા જ છે, જ્ઞાતા વખતે કર્તા નથી ને કર્તા વખતે જ્ઞાતા નથી.

જ્ઞાની વિચારે છે કે હું કર્તા પણ માગ સ્વભાવનો ને કાર્ય પણ માગ સ્વભાવનું, ગગનું વિઝરી કાર્ય તે માનું નથી વિઝરી કાર્યનો હું કર્તા નથી.

કોઈ જાણે કે શું કેવળજ્ઞાની ચર્ચા થયો ન ? માન જાણતું એમા પુરુષાર્થ શું આવ્યો ? અંતે ભાઈ ! એમા અનંતો પુરુષાર્થ છે. દ્રવ્ય ઉપર દષ્ટિ મૂકી એમા અનંતો પુરુષાર્થ આવ્યો. અનંતો પુરુષાર્થ સ્વભાવ તરફનો ઉદ્ધારો ત્યારે તો અનંતાનુબંધી કષાયનો સ્વભાવ થયો, માક્ષીરૂપે-જ્ઞાયરૂપે ગ્રહવામા જ અનંતો પુરુષાર્થ છે. દ્રવ્યદષ્ટિમા દ્રવ્ય અને પર્યાયનો ભેદ દેખાતો નથી, ઉણી પર્યાય અને પૂરી પર્યાય વચ્ચે ભેદ ભાજતો નથી ઉણી પર્યાય અને પૂરી પર્યાયને જ્ઞાન નાણું છે, પરંતુ દષ્ટિમા તેનો ભેદ નથી દ્રવ્યદષ્ટિએ પ્રભુ છે પરંતુ પર્યાયદષ્ટિએ કેવળજ્ઞાનપર્યાય હવ્વુ પ્રગટી નવી તેવી અપ્રગટ છે, પણ વસ્તુ સ્વભાવને જાણ્યા પછી અદ્ય નગ-કેપ જે થાય તે જાણના માટે છે રાખના માટે નથી, તેનો કર્તા થતો નથી તેથી તે જ્ઞાતાનું જોય છે, અદ્ય કોઈ સારજ્ઞામા થાય છે પણ અહીં દ્રવ્ય-દષ્ટિની સુખ્યતામા ગણ્યો નથી. અહીં તો પાંડેલે રાકે વસ્તુ સ્વભાવ જાણ પાડ્યા છે તેથી શુભ પશ્ચિમ ભાગેને અનુભવ પશ્ચિમ ભાગની અહીં વાત નથી પરંતુ ગગ ક્રેપ માન અને માફ તે કાર્ય તેની માન્યતા અજ્ઞાનીની છે પણ જ્ઞાનીની નથી. તેમ સમજાય છે.

હું તો મારા સ્વભાવનો નથી હું પાંડેલો નથી નથી એમ જ્ઞાન-

ભાગે પરનું-કોનાદિનું ભાગન થતું નથી, 'અરે' જ્ઞાનમાં જાણે તોય સ્વપર પ્રકાશ- છે પણ સ્વપર કર્તા નથી.

નિમરનો અરવી-૧૨ અને પોતાના જ્ઞાયક સ્વભાવનો સ્વીકાર તે જ આશ્રય રાજવાનો ઉપાય ૩

મુનિઓના જગત્ત ર્મમાં ક્ષમા વર્મ પડેલો છે આચાર્ય કવ પાતે મુનિપદ છે તેથી આવી કોર પડેલા લીધો છે નરભુકે જગત્ત ધર્મમાં પડેલી ક્ષમા છે ર્મ જ યાને માટે ક્ષમા કંડુ તે ભાન પુણ્ય બંધમાં જાય છે, શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે માટે ક્ષમા કંડુ તે ભાનથી પછુ પુણ્ય બંધાય છે, મમા નહિ કંડુ તો દુર્ગતિમાં જઈ જાએ નિચાઈ ક્ષમા કંડુ તે ભાનથી પછુ પુણ્ય બંધાય છે, પંતુ મારો જ્ઞાયક સ્વભાવ જ અપાય છે તેના ભાનમાં સિવજ નેત્રુ તે જ અગ્રી ક્ષમા છે, તે જ ખરો ધર્મ છે,

ક્ષમા સામે ક્રોધ છે, નવધી, તપધી, પૂજધી, ભક્તિધી ધર્મ થશે એમ માની તેમાં રચિ, અને પોતાના સ્વભાવની રચિ નહિ તે અનતાનુબધી કોર છે, પોતે અનત શુભતા પિંડરૂપ વસ્તુ છે તેમાં પોતાપણ નહિ સ્વીકારતા, શુભાશુભભાન અને શરીરનિમા પોતા પછુ-અહુપછુ સ્વીકારતું તે અનતાનુબધી માન છે, પોતાનો સીધો સ્વભાવ જેમ છે તેમ જાણે નહિ અને બહારના ક્રિયામાં કંડુ તો સ્વભાવ ઊધડે એની આડ મારતા પાછામ તે અનતાનુબધી માયા છે, પોતાની સ્વભાવ પર્યાય ઉધાડ તો જ ખરો મતોષ છે એમ નહિ માનતા શુભાશુભ પરિણામમાં સતોષ માનવો તે અનતાનુબધી ભાભ છે

જ્ઞાતા રહિ તેમાં કોનાદિ ચતા કષાતા નથી તે કોનાદિ થાય તેમાં જ્ઞાતાનુ જ્ઞાન થતું માત્રમ પંતુ નથી, 'માત્રમ પડે છે' તેમ મ્હુ તેમાં પોતાને માત્રમ પડવાની નાત છે કે પરને માત્રમ પડવાની વાન છે? પોતાને જ માત્રમ પડવાની નાત છે નિ સકપલે જ્ઞાનરૂપ થનો પોતે જ પોતાને ભાગે છે, પોતે જ પોતાને માત્રમ પડે છે આત્ર

જ્ઞાન થાય ત્યાં પોતે પોતાને કોરાદિરૂપે થતો ભાસતો નથી પણ જ્ઞાનરૂપે નિરાકરરૂપે પોતાને જ ભામે છે, ધીમતને પૂછવા જતુ પડતુ નથી, પરંતુ કે કેવળજ્ઞાનીને માત્રમ પડવાની અહીં વાત નથી પણ પોતાની જ વાત છે.

છ મહિનાના ઉપનામ કંવાવી પણ આશ્ચર્ય ગેકાતો નથી, મૌન રહે તો પણ આશ્ચર્ય રેનતો નથી પરંતુ આત્માના સ્વભાવનુ જ્ઞાન કંવાવી આશ્ચર્ય ગેકાય છે જાતાતો જ્ઞાનભાવ ભામે ત્યાં કોરાદિ ભાસતા નથી અને કોરાદિ ભામે ત્યાં જ્ઞાતા ભાગતો નથી.

આ વાત સાબળતા અણુઅણુ ઉઠે પરંતુ ભાર્ગવ મત્ય તો આ જ વાત છે, આ સમજ્યા વિના ભગનો અત નથી

આ પ્રમાણે આત્મા અને આશ્ચર્યોના વિશેષ (તદ્વાચન) કંપવાવી જ્યાં આ ભગવાન આત્મા તેમનો ભેદ (ભિન્નતા) જણે છે ત્યાં આ આત્માને અનાદિ હોવા છતાં પણ અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલી એની (પરમા) કર્તાકર્મની પ્રવૃત્તિ નિવૃત્ત થાય છે.

કર્તાકર્મની પ્રવૃત્તિ પ્રસાદેસતાને અનાદિ હોવા છતાં અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલી છે, અનાદિ હોવા છતાં અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલી છે મારે છળી ગઈ છે, આત્માના સ્વભાવથી ઉત્પન્ન થયેલી નથી મારે તેની નિવૃત્તિ થઈ ગઈ છે.

કર્તાકર્મની નિવૃત્તિ થતા પૌદ્ગલિક કર્મોને એટલે કે નવા ક્રમકર્મોના બંધન નિવૃત્ત થાય કે એમ થતા જ્ઞાન માત્રથી જ બંધનો નિરોધ સિદ્ધ થાય છે.

આચાર્યદેવ કહે છે કે કોરાદિ અન આત્મા બન્ને જુદી વસ્તુઓ છે, કોરાદિ નિરાકરી ભાવ થાય છે ચૈતન્યની પર્યાયમા પણ તે પોતાના ઊંચા પુરુષાર્થ નડે પરંતુ નિમિત્તે થતો ભાવ છે મારે પર છે એમ દ્રવ્યદષ્ટિના જોશ કહે છે.

જ્ઞાનમા કોર, માત્ર નથી અને કોર, માત્ર, માયામા ભગવાન આત્મા નથી આમ બન્નેમા સ્વભાવભેદ છે અને સ્વભાવભેદ છે મારે

વસ્તુલેઃ છે. આ ગીતે કોનું અને આત્માનું લેક્ષણ થાય ત્યારે તેમના એકબીજાએ અજ્ઞાન મંડે અને જ્ઞાનપર્યાય પ્રગટે, અને કર્મનો બંધ પણ ન થાય. આ ગીતે જ્ઞાન વાચી જ બંધનો નિર્ગત થાય ॥

ત્રિલોકનાથ ભગવાન કહે છે કે શુભાશુભ પરિણામ તે હું હું હું પરતુ કરી ગયું છું અને પર મારું કરી ગયું છે એની કન્યાદ વગરનો એકે દિવસ ખરો ? એક દિવસ તો ફરિયાદ વગરનો લાવ ' જ્ઞાની વિચારે છે કે પર્યાય એલે પ્રભુ, અર્થ રાગ-દ્વેષની પ્રજા થાય તેમા અર્થુ માટે પાવરે નહિ, હું તો નિર્દોષ જ્ઞાનસ્વભાવી આત્મા છું તેને અર્થ નિન્દરી પર્યાયમા અર્થુ પાલવે નહિ, (જતુ કહે, સમાધાન કરે) દ્રવ્યદષ્ટિના ભેદમા અર્થ નિમગ્ની પર્યાયમા અર્થુ પાલવે નહિ

દ્રવ્યદષ્ટિના ભેદમા નિર્દેશ વા ' નિર્દેશ થા ' શ્રદ્ધાના ભેદમા ચાન્દ્રિ અને કેનજ્ઞાનના બધા ભાગે ભર્યા છે તે પ્રગટ થશે આ સમયસાગ્ર શાસ્ત્રની એવા બળવાન યોગે રચના થઈ ગઈ છે કે પાત્ર હોય તો એક દર્શને સમજી બાક એનું છે

ધણા એમ કહે છે કે આમા તો એકલું જ્ઞાન, જ્ઞાન આવે છે પરતુ અહીં તો આચાર્ય દરને જ્ઞાન વીતે આખો આત્મા કહેવો ॥ જ્ઞાન એવે આત્મા, જ્ઞાનની પ્રસિદ્ધિથી આત્માની પ્રસિદ્ધિ છે, બળ-પણ દ્વારા ગોળ ઓળખાનાય છે તેમ જ્ઞાનમા આખો આત્મા કહેવો છે પણ એ- ગુણ કહેવો નથી, જ્ઞાનમા શ્રદ્ધા, ચાન્દ્રિ વગેરે અનત-ગુણ આવી બાય છે બાળ પોષાળ બધા જ્ઞાનથી સમજી ગયે છે મારે જ્ઞાન મુખ્ય લક્ષ્ય આત્માને ઓળખના મારે કહ્યું છે પરતુ ત્યાં એક ગુણ ન સમજ્યો પણ આખો આત્મા સમજ્યો. જ્ઞાન સ્વભાવી આત્માનું જ્ઞાન ૨૫૦ તેની પ્રતીત અને તેમા રમણતા મળી તે પ્રાપ્તમાર્ગ છે

નિમગ્ની ભાવ તે હું હું ને એ મા । નમ છે એનો મિથ્યા-ભાવ દગવાથી જ્ઞાપવાય પ્રગટે અને તેની બંધનો નિર્ગત થાય ॥ ૭૨

હવે શિષ્ય પૂછે છે કે જ્ઞાનમાત્રથી જ બધનો નિર્ણય થાય છે એમ કેમ કહ્યું છે ? અરે ભાઈ ! જ્ઞાનમાત્ર એટલે વચ્ચે વિનાર નહિ, પરંતુ બંને નહિ, પુણ્ય-પાપની લાગણી વગરનો એટલો જ્ઞાનમાત્ર ભાય એવો તેનો અર્થ છે અને તે જ્ઞાનમા દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર બધું આવી જાય છે, જ્ઞાનની શ્રદ્ધા, જ્ઞાનનું જ્ઞાન અને જ્ઞાનની એકાગ્રતા ત્રણે આવી જાય છે.

જ્ઞાનમાત્રની અબંધ રીત છે તેના ઉત્તર રૂપ ગાયા કહે છે -

જ્ઞાદૂળ આસવાળ અસુચિત્તં ચ વિવરીયમાવં ચ ।
દુઃસ્વસ્સ કારણ તિય તદો ણિયત્તિંકુણદિ જીવો ॥૭૨॥

અર્થ — આત્મજોડું અશુચિપણ અને વિપરીતપણ તથા તેના દુઃખના નાશ છે એમ જાણીને જીવ તેમનાથી નિવૃત્તિ કરે છે.

આચાર્યદેવ કહે છે કે આત્મવ છે તે અનુચિત્ત છે, સુભા-શુભ ભાવ બંને આત્મવ છે, તે બંને મલિન છે અને અશુચિત્ત છે, અશુભ ભાવ તો મલિન છે જ પણ શુભ ભાવને મલિન કોણ કહે કે જેણે આત્મસ્વભાવ શુભાશુભ ભાવ સહિત મહા નિર્ભય અને શુદ્ધ છે એનો જેમણે અનુભવ કર્યો હોય, સ્વભાવનો આદનાદ લીધો હોય તે પુરુષો કહે કે શુભ ભાવ પણ આત્મવ છે ને મલિન છે, પાકી એકલા શુભ ભાવમા જ ર્મ માનનાગ અજ્ઞાની જીવો એકલા અશુભ ભાવને આત્મવ કહે છે પણ શુભ ભાવને આત્મવ નહિ કહેતા ર્મ કહે છે તે તેમનું અજ્ઞાનપણ છે, તે તેમનું મૂઠપણ છે.

જ્ઞાની પુરુષો નુભાશુભ ભાવરૂપ આત્મજોડું બંધ છે, દુઃખના મનોપા છે એમ જાણીને તેનાથી નિવૃત્તિ કરે છે અને આત્મસ્વભાવમા પ્રવૃત્તિ કરે છે આચાર્યકેવે આ ગાથા બહુ ઊંચી મૂકી છે

અશુચિપણ, વિપરીતતા એ આસવાના જાણીને,
વળી જાણીને દુઃખકારણો, એથી નિવર્તન જીવ કરે ૭૨.

જગમા શેવાળ છે તે મળ છે-એવ છે, પાળીમા લીલકૂળના પાનના જામ્યા હોય તે જુલ છે ને નિર્મળ પાળી પણ જુલ છે, તેમ શેવાળની માફક આશ્રમે એવા છે, અને આત્મા તેા નિર્મળ પરિન છે તે આશ્રમેની જુલ છે. આશ્રમેનું કોધાનિ મયિનપણે વેદન ટોવાધી- ગદાપણે ભોનસે હોસારી તે મળ છે જે ભાને તીર્થ ને જાન થાય તે જાન પણ અશુચિમય છે, ગદા છે, એવો છે ગગ છે, જે ભાવે ઇદ્રપ. મો તે જાન પણ આત્માના એનાગરૂપ, મળ છે ગદા છે, પોતાના સ્વભાવ નથી, માટે હાડતા ધોવ્ય છે દેવ છે, તે ભાવને સમમિતી આનુષ્ઠીય માનતો ની પણ હાડતા ધોવ્ય જ માને છે, અજ્ઞાની તે ભાવને આનુષ્ઠીય માને છે છતાં પણ અજ્ઞાનીને ઇદ્રપ. તીર્થ કરપ. વગેરે જાચી પંચીના શુભ ભાવ વતા નથી તેથી તેવા કાચા પુત્ર પણ તેને જ વતા નથી, જ્ઞાની શુભ પાલિભાવે દેવ માને છે તેા પણ તેની ડિગી પંચીના શુભ પાલિભાવ તેને આપે છે, અને તેની તીર્થ કરપ. અને ઇદ્રપ. વગેરેના પુત્ર પણ તેને જ અધાય છે.

આશ્રવાને અશુચિમય કદા છે તેા શુ દુર્ગંધ આનતી હશે ? હા ! પુણ્ય-પાપના પરિણામ અશુચિમય છે, અપરિન છે, દુર્ગંધમય છે, આત્માના સ્વભાવથી તદ્દન નિરુદ્ધ જાતના છે

ભગવાન આત્મા તેા સત્ય અતિનિર્મળ ચૈતન્યમાનુષ્યભાવ- પછે અનુભવતો હોસારી અત્યંત શુચિ છે-પરિન છે-ઉજ્જવળ છે

જુઓ ! ભગવાન આત્માને અતિ નિર્મળ કહ્યો છે, એ-લો નિર્મળ કહ્યો ! શ્રી પણ અતિ નિર્મળ કહ્યો છે, પદાર્થ પોતે નિર્મળ, તેનો ગુણ નિર્મળ અને તેની કારણપર્યાય પણ નિર્મળ એમ ત્રણે કાને પદાર્થ અતિનિર્મળ છે ત્રણે ને વીતસગી નિજાનસરૂપ હોય તેને આત્મા જહીએ આત્મા તેા અત્યંત શુચિ પરિન, અને ઉજ્જવળ છે અને તેના પ મ પરિન ભગવાન આત્માનું જ્ઞાન તના ભગવાન આત્મા જેમો છે તેમો જગાય છે, અનુભવાય છે ભગવાન આત્માનો આત્મા તેા મીચી મધુર છે, પરમ પરિન છે, શુચિમય છે, શુભાશુભ પરિણામરૂપ આશ્રમેના સ્વાદ તેા મલિ હાથે અનુભવાય છે, શુભા-

શુભ બન્ને પશ્ચિમ આકૃષ્ટતામય છે, દુઃખરૂપ છે, અપનિન છે, માટે ગદ્ય છે.

નદી-તળાવનું પાણી તેા નિર્મળ છે પણ ઉપગની ગેરાળ મેલી છે, તેમ આત્મા તેા નિર્મળ છે પણ વર્તમાન પર્યાયમા થતો વિકાર તે મેલો છે.

આશ્વમેધે જડસ્વભાવપણ હોવાથી તેઓ બીજા વડે જાણવા યોગ્ય છે (-જાણુ કે જે જડ હોય તે પોતાને તથા પરને જાણુ નથી, તેને બીજે જ જાણે છે-) માટે તેઓ ચૈતન્યથી અન્ય સ્વભાવ-વાળા છે.

પુણ્ય-પાપની લાગણીરૂપ આશ્વો પોતે પોતાને જાણતા નથી પણ બીજા વડે જણાવા યોગ્ય છે માટે જડ છે. ક્રોધાદિના નિકાશમા આત્માની જાણવાની શક્તિ અડકે છે, જાણવાની જાતિ નોતી ન-તી, તેની તે આત્માનો સ્વભાવ નથી પણ જડ છે, જડના નિમિત્તે થતો વિકાર તે જડ છે.

ક્રોધ, માન, માયા વગેરેને ખળ નથી કે અમે ક્રોધ, માન, માયા છીએ એણે કે તેમા પશ્ચિમવત્ જ્ઞાન તે વખતે આધણુ છે, તે ક્રોધાદિ નિનગથી જુદુ મેલુ જ્ઞાન તે ક્રોધાદિ નિનગને પણ જાણી શકે છે અને પોતાના આત્માને પણ જાણી શકે છે, ક્રોધાદિમા પશ્ચિમવત્ જ્ઞાન ક્રોધાદિ નિનગને પણ જાણી શકતુ નથી અને આત્માને પણ જાણી શકતુ નથી તેથી તે આધણુ જ્ઞાન છે.

એક એક ગાથામા આચાર્યદેવે ભગવાન આત્માને જ ખડો કર્યો છે, આની અપૂર્વ વાતમાં ના પાડીશ નહિ, આંગણે આઘ્યા પાછા ફરીશ નહિ.

ભગવાન આત્મા તેા, પોતાને સદાય વિજ્ઞાનધનસ્વભાવપણુ હોવાથી, પોતે જ ચૈતક (-જ્ઞાતા) છે (-પોતાને અને પરને જાણે છે-) માટે ચૈતન્યથી અન્ય સ્વભાવવાળો છે (અર્થાત્ ચૈતન્યથી અન્ય સ્વભાવવાળો નથી).

નિજ્ઞાનધન શ્રેનામા પરિપૂર્ણ નિર્મળ વિજ્ઞાનધન ક્ષીણ છે, વિજ્ઞાનધન એલે આ મા જ્ઞાનનો પિંડ છે, તે નિષ્પિંડ છે. નકોર છે, ક્ષણ છે જાણનારો નકોર છે કે જેમા કોઈ પન્નો પ્રવેશ થઈ શકે તેમ નથી, એવો જાણનાર નકોર આત્મા પોતે ચેતન છે-જ્ઞાતા છે તે પોતાના દ્રવ્ય-ગુણ-વર્ણનાને જાણે છે અને બીજા મમન્ત પદાર્થોના દ્રવ્ય-ગુણ-વર્ણનાને પણ જાણે છે પર પદાર્થના અનત ભાગોને જાણે હતા પણ પત્તો કોઈ અરા પોતામા પ્રવેશી શકે નહિ એવો જાણનારો ધારૂપ છે-નિમિત્તરૂપ છે જાણનાર અભાવ તે આત્માનો અનન્ત સ્વભાવ છે, એ-રૂપ છે, બુદ્ધ સ્વભાવનાનો નથી. નિનરી ભાવ પોતાને પણ ન જાણે અને પરને પણ ન જાણે અને નિજ્ઞાનધ આત્મા પોતે પોતાને પણ જાણે છે ને પરને પણ જાણે છે.

આના નિજ્ઞાનધન ચેતન્યસ્વભાવને જાણવાથી જ દય-પર પદાર્થ જ્ઞાન થાય છે અને તેથી જ અનન્ત અનંક છે, સ્વભાવ પ્રગટનાનો અંગ બનને અનન્તનાનો આ એક જ ઉપાય છે બીજો કોઈ ઉપાય નથી.

કોઈ કહે-આ જાણનામા પચ્ચખાણુ તો ન આવ્યા તો અધન કેમ અટકે? અરે! ચેતન્યતત્ત્વનું પદાર્થ જ્ઞાન થયે તેમા અંગે અંગે થકથો તે જ ખરું પચ્ચખાણુ છે પદાર્થ જ્ઞાન વિના પચ્ચખાણુ સ્વરૂપ અજ્ઞાની નહિ જાણી શકે તે શુભભાવરૂપ પચ્ચખાણુને જ પચ્ચખાણ માનમે, પરંતુ શુભભાવરૂપ પચ્ચખાણ બધનરૂપ છે અને સ્વરૂપની સ્થિરતા-મમલતારૂપ પચ્ચખાણ જ અબધનરૂપ છે, સમ્યગ્-જ્ઞાન અને સમ્યજ્ઞાન થયે જ અનન્તો બન આપી જાય છે પેછી અલ્પ બન શકે છે તેને મલતરીમા મળ્યા નથી અને તે અલ્પ બધ પણ સ્વરૂપસ્થિતિ થયે અલ્પ મળમા નાશ થઈ જ જવાનો માટે સમ્ય જ્ઞાન થયે જ બધન આપી જાય છે સસાગ્નાશનો ઉપાય ચેતન્યસ્વરૂપ આત્માને આગળ્યો તે જ છે બીજો કોઈ ઉપાય છે જ નહિ.

૧ / આમે. મુ - ૧૨-૨૫૧

અધિમા તામર્ભનો રાત્ર છે તો એટલે થનારો તે ખરેખર

રીને તો પોતાના સ્વભાવનો જ થનારો છે અને સ્વભાવરૂપ અવસ્થા થાય તે જ ખરેખર તે કર્તાનું કર્મ છે, વિગર ભાવરૂપ કાર્યનો તે ખરેખર કર્તા નથી.

અહીં રીકામા પહેલા બોલમા કહ્યું કે આસવો મલિન છે અને આત્મા નિર્મળ છે, પછી બીજા બોલમા કહ્યું કે આસવો જડ છે માટે તે સ્વ-પરને બાધતા નથી અને ભગવાન આત્મા વિજ્ઞાન-ધનસ્વભાવમય હોવાથી ચેતઃ છે-જ્ઞાતા છે તેથી પોતાને અને પરને જાણે છે. શુભાશુભ પરિણામરૂપ આસવો જડના નિમિત્તે થાય છે માટે તેને જડ કહ્યા, તે નિમ-ભાવ પોતાને તથા પરને બાધતા નથી માટે પણ તેને જડ કહ્યા.

જ્ઞાની વિચારે છે કે હું વિજ્ઞાનધન છું, વિભાવો વિભાવોને બાધતા નથી અને વિભાવો મને પણ બાધતા નથી, હું વિભાવોને બાધું છું અને મને પણ બાધું છું એવો વિજ્ઞાનધનસ્વભાવ હું છું

કેટલાક કહે છે કે આ વાત બનાકથાને ગમે એવી છે, કેળવણી પામેલાને ગમે એવી છે, કાંઈ કરવું નહિ અને વાતો કરવી ગોઠે એટલે બનાકથો અને કેળવણી પામેલા બધા લેગા થાય, પણ અરે ભાઈ! ધર્મ તો મોટા ચક્રવર્તી, પામદંબ અને બળદેવોએ આકર્ષ્ય છે, તેઓ સસારમા મોટા રાજપાટ કગ્તા હતા હતાં અતરવી વિરક્ત હતા રાજ અને લક્ષ્મીને હાલે બેઠા વિદ્યાને હાલે બેઠા હોય તેમ માનતા હતા. લોકો બહારના ધોગ દૂરે તેને ધર્મ માને છે પણ આત્માનો ધર્મ તે આત્માના ભાવમા હોય કે જડમા હોય ? શૂદ્રસ્થાશ્રમમા રહ્યા થઈ આત્માનું ઈશ્વર અને જ્ઞાન ધર્મ શકે છે, આત્માનું જ્ઞાન થતા પરપદાર્થ પ્રત્યેના અનતો રાગ-દ્વેષ ટળી જાય છે, સમ્યક્દર્શન પામ્યા પછી પાપમી ભૂમિમા થતા અરો સ્વરૂપચિરતા વધતા અલ્પમતના શુભ પરિણામ આવે છે અને પ્રિય સ્વરૂપરમણતા વધતાં મુનિ-પણ આવે છે, પ્રથમ સાચી સમજણ થાય પછી સાચા મત થાય સાચી સમજણ સાચી ઋચિ વગર થાય નહિ, પર પદાર્થની રૂચિ અતરથી ખરીને આત્માની ઋચિ અતરથી ખરી ત્યારે આ વાતની

અતઃ ધી ધડ બેગે તેમ છે. જેને આત્માની રચિ જાગે તે જવા-નિર્ધન કે સધન-આ વાતને સમજી શકે તેમ છે. સત્યનું અવલ કરીને જે સત્ય સમજવાનો પ્રયાસ કરે તેને સાચી સમજણ થાય અને સમ્ય-મર્શન થાય અને પછી સાચા મત આને દુનિયા દોરગી છે, જેને જેમ ઠી પડે તેમ બોલે, પરંતુ સત્ય તે ત્રિમળ સત છે

ક્રિયામુદ્રાગાને એક લાગે કે ઠીક આ લેદ-જ્ઞાનની વાતો ગાતી કાઢી ' અહા ' શુ થાય ' તેવા ભાવનું રજા તો તે આત્માની પર્યાયમા આવ્યા કરે છે.

આચાર્ય દેવ કહે છે કે ' અહો ' જ્ઞાનધનઆત્માની અદ્વા થતા અનતી નિર્જરા ધર્મ જાય છે અને તેમા સ્થિરતા વધતા કેવળજ્ઞાન થાય છે એવો લે જ્ઞાનનો મહિમા છે. લેજ્ઞાનનો નકાર કરનાર અનતો સસાર વચારનાર છે.

હવે ત્રીજા બોલમા કહે છે કે આશ્વેષ આકૃષ્ટતાના ઉપજાવનારા હોવાથી દુખના કારણો છે

પુણ્ય-પાપના બન્ને ભાવો આકૃષ્ટતા ઉપજાવનાર છે, વર્તમાન સમયમા પણ તે બન્ને ભાવો દુઃખરૂપ છે અને ભવિષ્યમા પણ દુઃખના કારણો છે કોઈ કહે કે પૂરણપાળી ને એમર ઉલાડવા એમા કયા આકૃષ્ટતા દખાય છે ? ' અરે ભાઈ ' પોતાને ભૂલીને પરમા ભોડાડુ, તેમા રતિ માનની તે જ આકૃષ્ટતા છે, પર વસ્તુની ઇચ્છા કરી અને પરને ભોગવનાના ભાન કર્યા તે જ આકૃષ્ટતા છે અને દુઃખમય જ ભાવ છે

પુણ્ય-પાપના ભાવ આકૃષ્ટતા ઉપજાવનારા છે અને આત્માની શાંતિને ગેમારા છે માટે તે દુઃખના કારણો જ છે. જે ભાવે ઇદ્રપદ મળે, જે ભાવે ચક્રવર્તિના રાજ મળે તે ભાન પણ આકૃષ્ટતામય છે માટે દુઃખના કારણો છે, ચક્રવર્તિના રાજ પણ અમશાનમા ગેજાઈ જવાના, તે પણ આત્માને મે ભજૂત નથી માટે તે ભાવ પણ દુઃખરૂપ છે.

મુક્તભાવથી સ્વર્ગ મળે અને અશુભ ભાવથી નર્કાર્દિ મળે

પરંતુ બન્ને ભાવ છે તો બંનેનરૂપ. એનો અર્થ એવો નથી કે પુણ્ય બાન છેડીને પાપ ભાવ કરવો, એવી તો વાત હોય નહિ. એવું તો કોઈ જ્ઞાનીનું વચન હોય જ નહિ.

પરંતુ પુણ્ય ભાવ કરતા કરતા વર્મ થશે એમ કોઈ દિવસ બન્યું નથી, બનતું નથી, બનશે પણ નહિ, પુણ્ય-પાપના ભાવ તો કર્મના નિમિત્તનું કાર્ય છે માટે તે દુષ્ટનું કારણ છે.

વળી ભગવાન આત્મા તો, સદાય નિગકૃણતા-અવભાવને લીધે કોઈનું કાર્ય તેમ જ કોઈનું ગરણ નહિ હોવાથી, દુષ્ટનું અકારણ છે (અર્થાત્ દુષ્ટનું કારણ નથી).

ભગવાન આત્મા સદાય-કાયમને માટે-નિરતઃ નિગકૃણ આત્મ-સ્વભાવે ॥ માટે આત્મા પુણ્ય-પાપની ભાગણીનું કારણ પણ નથી અને તેનું કાર્ય પણ નથી.

જિહ્વાનજૈન આત્મા તો સ્વતઃસિદ્ધ છે, તે કોઈથી ઉત્પન્ન થયો નથી માટે તે કોઈનું કાર્ય પણ નથી અને આત્માએ કોઈને ઉત્પન્ન કર્યો નથી, અરે! પુણ્ય-પાપના ભાવને પણ આત્માએ ઉત્પન્ન કર્યો નથી માટે આત્મા કોઈનું ગરણ પણ નથી. આત્મા વિકારનું કાર્ય નથી અને વિકાર આત્માએ કર્યો નથી, અજ્ઞાનઅવસ્થામાં અજ્ઞાની વિકાર ભાવનો કર્તા છે પણ વસ્તુસ્વભાવનદિષ્ટી આત્મા કર્તા નથી, માટે આત્મન દુષ્ટનું ગરણ છે અને આત્મા દુષ્ટનું કારણ નથી એટલે કે દુષ્ટનું અકારણ છે.

આ પ્રમાણે વિરોધ (તદ્વિરોધ) રૂપીને જ્યારે આ આત્મા, આત્મા અને આત્મજોનો એક જાણે છે તે જ વખતે કોધાદિ આત્મવેદી નિવૃત્ત થાય છે.

આ આત્મા જ્યારે એમ જાણે છે કે આ શુભાશુભ ભાગણી-એની મલિન અવસ્થા, ક્ષણિક અવસ્થા તે હું નહિ, હું તો જાણનારો આત્મા ત્રિમાળ નિર્મળ પવિત્ર છું, એ રીતે આત્મા અને આત્મવેદી તદ્વાત જાણે ત્યારે પરમા એનાય થતો અટકી જાય છે અને તે જ વખતે કોઈ વિમર્શી પશ્ચિમથી નિવૃત્ત થાય છે.

મરણ કે તેમનાથી જે નિવર્તે તો ન હોય તેને આત્મા અને આત્મ-
વેના પારમાર્થિક (સાચા) બોધાનની સિદ્ધિ જ થઈ નથી. મારે
કોષાદિક આત્મવેદથી નિવૃત્તિ સાથે જે અવિનાશાવી છે એના
જ્ઞાનમાત્રથી જ, અજ્ઞાનથી થતો જે પૌદ્ગલિક કર્મનો બંધ તેના
નિરોધ થાય છે

આત્માના સ્વભાવની ઝાળખાણ પ્રતીત કરીને કોષાદિ
ભાવોથી જે જુદા પડે તો નથી, નિવર્તે તો નથી, ભે. પાડે તો નથી
તેને બોધાનની સિદ્ધિ જ થતી નથી કોઈ કહે કે પહેલા કોષાદિથી
નિવર્તે પછી બોધાન થાય તો ? એ વાત તદ્દન ખોટી છે, જે વખતે
સમ્યજ્ઞાન પ્રગટે છે તે જ વખતે કોષાદિની નિવૃત્તિ થાય છે, બન્નેનો
સમમાળ છે પહેલા-પછી છે જ નહિ, અવિનાશાવીપણે-એક સાથે
છે પરમા ઉપધોગ એકામર છે તેમથી પાછો વળીને પેતાના સ્વ-
ભાવમા ઉપધોગની એકમતા થતા જ કોષાદિ આત્મનો નિવૃત્તિ પામે
છે અર્થાત્ સમ્યજ્ઞાન પ્રગટવાથી જ અજ્ઞાનથી જે કર્મ બંધાતા હતા
તે બંધ આટકી જાય ■

આ કેવળજ્ઞાનીની વાત નથી પણ અમલી સમ્યક્દષ્ટિની આ
વાત છે, આ જે મહેવાણો તે જ માર્ગ છે, એ જ સત્ય પથ છે
સત્યને પથે સત્ય મને પરત્વે અસત્યને પથે મત્ત ન મળે છતાંમ
અનતકાળથી પરાઃકુખદષ્ટિ રાખીને બધું કર્યું, શાસ્ત્રનો અભ્યાસ
કર્યો, તપ કર્યો, વ્રત કર્યો, અટે ! દિગ્બર મુનિ પણ અનતવા-
ધથી, વનમા ગથી, આશ્રા તપ કર્યો, એકાત્મા બેસો પરત્વે તે બધું
પરા કુખદષ્ટિ રાખીને કર્યું અને માન્ય કે આપણો મોક્ષ થઈ જશે,
પણ તેથી કલ્યાણનો એક અંશ પણ થયો નહિ, મોક્ષપર્યાય પ્રગટ-
વવાની જે રીત ને જે વિધિ છે તે વિધિ પ્રમાણે પ્રયત્ન કરે, માને
અને અતરત્વ વર્તન મેં તો મોક્ષમાર્ગ અને મોક્ષપર્યાય પ્રગટે
બાકી પોતાને હી- પડે તેમ માની લેનાથી મોક્ષમાર્ગ કે મોક્ષપર્યાય
પ્રગટે તેમ ત્રણ કાળ ત્રણવૈકાલ્યા બને નહિ

એ પછી ના-પરજાણ ન હોય હતા આત્માની પ્રતીતિ

થઈ શકે છે. તે પ્રતીતિ એની થાય કે જેવી કેવલજ્ઞાની અને શિવ
ભગવાનને પ્રતીતિ હોય, તેની પ્રતીતિ એનો-સાધ્યો જાણે થઈ
ગઈ, અરે! આઠ વર્ષની આલિપ્તને પણ થઈ ગઈ. અત્યાદે મહા
નિદેહ દેવમા આઠ આઠ વર્ષની આલિપ્ત અને આઠ આઠ વર્ષના
ગજકુવળે તેવી આત્માની પ્રતીતિ કંઈ ગદ્યા છે.

અજ્ઞાનઅવસ્થામા જેના ગગનદેવ કન્તો તેના ને તેના જ્ઞાન-
અવસ્થા થયા પછી થતા નથી, કેવળ પછી જાય છે આસક્તિ ધારી
પછી જાય છે. કોઈ ગદ્ય કે સમ્યક્જ્ઞાન પોતાને થયુ તેની ખખ્ખ પોતાને
કેમ પડે? જેમ પૈસા થાય ને ખખ્ખર પડે તેમ સાચી સમજણ થાય
એટલે પોતાને ખખ્ખ પડે જ જાય. લક્ષ્મી પોતાને થાય તે કોઈને
પૂછવા જતુ પડતુ નથી જો કે એ તો પગ ચીજ છે અને સમ્યક્જ્ઞાન
તો પોતાની ચીજ છે એટલે તો પોતાવી છાની ગદ્ય જ નહિ.

જેમ દુઃખન અને સજ્જન તે બન્નેની ખખ્ખર પડતા સજ્જન
તરફ વલણ થાય ને દુઃખન તરફથી પાછો ફરે તેમ આત્મા અને
આત્મવર્તુ જ્ઞાન થતા આત્મા તરફ વલણ થાય અને આત્મવો તરફથી
છૂટી જવાય, જ્ઞાન થતા ભલે સર્વથા સર્વ છૂટી ન જાય પણ પહેલા
જીંધી માન્યતા છૂટે અને પછી કમે કમે બધું છૂટી જાય.

જેમ સર્પને મર્ધ જાળીને પકડે અને મર્ધને દારૂની જાળીને
પકડે તેમા ફેર છે, હોય સર્પ પણ આ દારૂની છે એમ જાળીને
ઉપાડે તો તેનાથી બચવાનો ઉપાય તે સખી ગરશે નહિ, છાન્નાના
ઘાડિયા પામે મર્ધ જતો હોય તેમા ખખ્ખ પછી કે અરે! આ સર્પ
છાન્ના પામે જાય છે, તો ચાલાકી સખી માટેથી રટ દઈને પકડે અને
બહાર ફેંકી દીધે પણ છાન્નાને કસના દે નહિ અને મર્ધ પોતાને
હાથે પણ ભરડો ન લે એની ચાલાકીથી પકડે, તેમ આત્મા અને
આત્મવોનો બેઠ ન જાણે તો આત્મવોથી બચવાનો ઉપાય પણ ન ગહે,
પણ હું આત્મા જ્ઞાતા-દ્રષ્ટા હું અને આ કોવાદિતે તે હું નવી એવો
નિરે- થયા પછી અલ્પ કોવાદિ થાય ખરા, પણ તે પોતાના જ્ઞાન-
શ્રદ્ધાને કસવા અથવા ભન્ડો ન લેના રવાની ચાલાકીની ભગ્નિ તો

તેને રક્ષા જ કરે છે. અજ્ઞાનઅવસ્થામાં જે રાગ-દ્વેષ થાય તે તેના જ્ઞાન-શ્રદ્ધાને નુકસાન થાય છે એટલે તેને વિને ની જાતૃતિ ગુટેલી નથી પણ આત્મા અને આત્મસેના વિને-થયા પછી ભેદ પાડયા પછી પહેલા જેનો કોશિકા ભેદાયો નથી, અલ્પ ભાગે ભેદાય છે પણ તેમાં અતરંગ પાડયા વગર રહેતો નથી અને અલ્પ કોશિકા જે થાય તે તે પણ અલ્પ કાળમાં છૂટી જ જવાના.

ગિય મો છે કે ભગવન' સમ્યગ્-ગર્ભનું એટલું બધું શુ માહાત્મ્ય છે? સાચા જ્ઞાનમાત્રની જ બાંધણી જાય તે ર્થ રીતે છે? તેને આચાર્યદેવ -હે કે ભાઈ' સાક્ષાત્, પન્થી જુદાપણાનું જ્ઞાન છે તે અજ્ઞાન છે કે જ્ઞાન? જે અજ્ઞાન છે, તે નિન્નર છે તે હું છું, વિનાર તે માગ છે એમ નિન્નર અને આત્માને બંનેને અજ્ઞાનપણે અજ્ઞે માનતો હતો અને જ્ઞા. થતા પણ તેમ જ થયું, તેથી વિશેષ મર્થ ન થયું.

પર માથે એ-પણની બુદ્ધિ છે તે અજ્ઞાન છે અને ભેદપણની બુદ્ધિ છે તે જ્ઞાન છે જે એકપણની બુદ્ધિએ વર્તવો હોય તે જ્ઞાન થતા ર્થ નિરોપતા ન થઈ.

વળી આત્મા અને આત્મવોનું ભેદજ્ઞાન છે તે જ્ઞાન હોય તે તે વિનારમાં એ-એ થઈને પ્રવર્તે છે કે તેમાંથી કાંઈ નિવર્ત્યું છે? એની ને એની રીતે રાગ દ્વેષમાં ભેદાયો હોય તે અનિવેકી જ્ઞાનમાં અને આ ભેદજ્ઞાનમાં મર્થ ફેર ન પડે.

ભગવાન આત્મા જ્ઞાન થતા, પુણ્ય-પાપ મારા કામ અને હું એનો કર્તા એના ભાવથી બે છૂંપે છે, નિર્મલેથી જુદા પડે છે, જ્ઞાન ભે આત્મવોથી નિવર્ત્યું છે તે પછી જ્ઞાનથી જ બંધનો નિરોધ મિદ્ધ થયો.

અલ્પ રાગ દ્વેષ થાય તેને આત્મી ગણ્યા નથી, ચાર્થ દષ્ટિના ભેદમાં અલ્પ રાગ દ્વેષ થાય તેની ગણતરી નથી જ્ઞાન થયા પછી અતરંગી રાગ દ્વેષ અને વિષય-પ્રાસનાથી નિર્મલો છે, અતરંગી ઉદાસ

થયો છે, પરંતો કર્તા હું નથી અને એ મારા કામ નથી, હું તો મારા જ્ઞાનનો કર્તા અને એ મારું કાર્ય છે એમ ભાન કરીને અને સ્વભાવમા દકથો તેથી જ્ઞાનમાત્રથી જ બંધનો નિરોધ સિદ્ધ થાય છે, અહ્ય રાગ-દ્વેષ રહ્યા તે સમ્યગ્-દર્શનના ભોગથી રહી જ જવાના છે, જે ગદ્યા તે રાગવા ખાતે જ છે, રહેવા ખાતે નથી મારે જ્ઞાનમાત્રથી જ બંધનો, નિરોધ સિદ્ધ થાય છે.

આમ સિદ્ધ થવાથી પુણ્યની ક્રિયાથી આત્માને દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર થશે એમ ઊંધું માનીને જ્ઞાનનો નિષેધ કરનારા અજ્ઞાનનો અશ એના ક્રિયાનયનું ખડન થયું-ક્રિયાજડનું ખડન થયું.

વળી જે આત્મા અને આત્મવોતું ભેદજ્ઞાન છે તે પણ ભેદ આત્મવોથી નિવૃત્ત ન હોય તો તે જ્ઞાન જ નથી, સમ્યજ્ઞાન થતા એના ને એના રાગ-દ્વેષ હોય તેમ બને નહિ, બહારની ક્રિયાની વાત નથી પરંતુ અંતર પશ્ચિતિની વાત છે, પાત્ર ઇદ્રિયના વિષયમા એવી ને એવી મીઠાશ વેતો હોય, તેમથી સુખના સડકા આવે છે તેમ વેદતો હોય, રુચિ જરાય ન ફરે, ઇદ્રિયના વિષયમાથી નિગ્રહતા જરાય ન થાય, રાગ-દ્વેષ કાઈ પણ ન ધરે અને રહે કે મને જ્ઞાન થયું છે તો તે શુદ્ધજ્ઞાની છે પણ સમ્યજ્ઞાની નથી. એ રીતે એકાત જ્ઞાનનયનું ખડન થયું.

સમ્યજ્ઞાન તે અસ્તિરૂપે છે અને રાગ-દ્વેષનો અભાવ તે નાસ્તિ-રૂપે છે, અસ્તિ-નાસ્તિ બન્ને સ્વભાવના પડખા આવના ભેદબે અને તે રીતે બન્ને પડખા આવે તો તે સમ્યજ્ઞાન છે.

હ્યા, દાન, પૂજા, ભક્તિ, વ્રત, પચ્ચખાણુ, આદિ શુભભાવથી આત્મા ઊધડે નહિ કારણ કે પુણ્યાદિ ભાવનો આત્મામા નાસ્તિ છે તેથી નાસ્તિથી અસ્તિ ઊધડે નહિ, અમતથી સત્ ઊધડે નહિ, એ રીતે પુણ્યાદિ ભાવથી આત્મા ઊધડે નહિ, તેથી અજ્ઞાનનો અશ એવા ક્રિયાનયનું ખડન થયું.

વળી ભેદ આત્મા છે તે પ્રગટ જ્ઞાનપણે છે ને વિકાસપણે નથી

એમ પર્યાય એ ભેગી ન આવે-પરથી નિવર્તેલી પર્યાય ભેગી ન આવે તો અસ્તિત્વ સાચુ જ્ઞાન નથી, એ-વુ શુ જ્ઞાન છે એકાત જ્ઞાનનય છે

એવુ જ્ઞાન જ્ઞાન -યાં ફરે છે પણ જ્ઞાનમા પગની-રાગ, દ્વેષની નિવૃત્તિ થતી નથી-નાસ્તિ થતી નથી તેથી અસ્તિ-નાસ્તિત્વ એટલે કે આખા આત્માનુ જ્ઞાન નથી માટે તે એવુ જ્ઞાન, જ્ઞાન ફરે છે તે અસ્તિત્વ જ્ઞાન પણ ખોટુ છે

આત્મા જ્ઞાનપણે છે ને નિમગ્ન લાવે નથી, 'છ' એમા એ નિમગ્ન 'નથીપણ' ન આવે તો 'છ' પણનુ સાચુ જ્ઞાન નથી, 'છ'-'નથી' એ ભેગા ન આવ્યા માટે સામાન્ય-વિશેષ એ ભેગા ન થયા, સામાન્ય-વિરોધનુ આખુ જ્ઞાન ન થયુ, અનેકત ન થયુ, પરંતુ એકાત થયુ. નિર્જરા અધિમારમા જ્ઞાન-નૈરાશ્ય એ શક્તિ વર્ણવી છે, 'સમ્યદ્દેર્મવતિ નિયત જ્ઞાનવેરાગ્યશક્તિ' સમ્યદ્દિને નિયમથી જ્ઞાન અને વૈભવની શક્તિ હોય છે, ત્યાં પણ અસ્તિ-નાસ્તિ એ જ્ઞાન લીધા છે સત્ જ્ઞાન પ્રગટે ને નિમગ્નમાનના તેજા અશે અભાવ ન થાય, વિમગ્નભાવ ન તૂટે તો સાચુ જ્ઞાન નથી પરંતુ શુ જ્ઞાન છે એનાત જ્ઞાન નય છે

જ્ઞાનીને અલ્પ રાગ-દ્વેષ થાય તો પણ અતરથી ત ઉદામ હોય છે જેમ મીઠી એના એ ગ્રાસથી પોતાના બચ્ચાને પકડે અને એના એ ગ્રાસથી ઉડેને પકડે, પરંતુ 'પકડ પકડે ફેરે છે', તેમ જ્ઞાની રૂઢસ્થાશ્રમમા હોય, રાજપાખા ડોલા હોય, સ્ત્રી-હોદ્દા હોય, અલ્પ રાગ દ્વેષ થતા હોય, હતા પણ અતરથી ઉદાસ હોય ॥ તે રાજપાખા વગેરે બધુ તેને સમજાને દ્રુવના મૂમ્યા જેવુ લાગે છે ચક્રવર્તિરાગ દૈ હજાર સ્ત્રીઓના વૃદ્ધા ડોલા હોય પરંતુ સ્ત્રીઓને મહે છે અને રાત્રીઓ ! તમે એમ ન સમજો કે અમે તમારા માટે જોડાયા છીએ, પણ અમે અમારા રાગને જ લે રહ્યા છીએ, બ્યારે અમે રાગ છોડશુ ત્યારે ફાલુમાત્ર પણ રહેવાના નથી એમ તમે નક્કી સમજો. રાત્રીઓ મનમા સમજતી જ હોય કે આ બ્યારે ફરે ત્યારે કોઈનો રાખ્યા રો

તેમ નથી, એ મહા પૈરાગ્યનું પૂતણું છે, એ તો અલ્પ રાગને કારણે રહ્યા છે. એ રીતે સમ્યગ્દષ્ટિનું હૃદય ઉદાસ હોય છે.

મિથ્યાદષ્ટિને તાજપાટ વગેરે બરા સાધનો હોય પણ તેમા તે લેપાયેલ હોય છે, તેમા તેની તન્મય બુદ્ધિ હોય છે, તેમા તેને સુખ-બુદ્ધિ હોય છે. એ રીતે જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીની ક્રિયા એક સરખી દેખાય પરંતુ ભાવમા ઉગમલે આગમલે આતરે હોય છે, હૃદયનો તદ્દન પવટો હોય છે મીઠીના પકકની જેમ ક્રિયા એક છતાં બાનમા ફેર હોય છે.

એક સાનુ ને એક વહુ હતા. તે સાનુ વહુને જરાપણ બને નહિ. સાસુને દીકરી હતી તે દીકરી ઉપર તેની માને બહુ જ પ્રેમ. પણ દીકરાની વહુ સાથે જરાય મેળ નહિ. એક વાર દીકરો કહે કે બા, હમણા કમાણી સારી છે. તેથી બે હજારનો ડાગીનો બહેન માટે અને બે હજારનો ડાગીનો વહુ માટે કરાવીએ. ડાકી કહે-દીકરા, બહેન માટે એટલા બધા ડાગીનાની જરૂર નથી, બહેન માટે તો પાચસોના ડાગીનો ધણે થઈ રહેશે, વહુ માટે બે હજારનો ડાગીનો કરાવ, દીકરાને વિચાર આવ્યો કે આમ કેમ ? બાને પ્રેમ તો બહેન ઉપર છે, વહુ સાથે તો જગાય બનવું નથી; પરંતુ બહેન તો પાશકે ધરે ડાગીનો લઈ જાય અને વહુનો ડાગીનો તો ધરમા રહે તેથી બા આમ કહે છે. બુઝો ! જગતના છવે સ્વાર્થમા પણ આવો વિવેક કહે છે.

જ્ઞાનીને વિવેક છે કે મારો સ્વભાવ તો મારા ધરે રહેશે અને વિકાર તો પર નિમિત્તે થતો ભાવ છે, તેથી પરનો છે, માટે તે છળી જશે. પાતાના સ્વભાવની ઊધડેલી અવસ્થા ધરમા રહેવાની ને વિકારી અવસ્થા તો નાશ થઈને ફરી જવાની.

આસવો અશુચિમય છે, જઠ છે, દુ ખના કારણ છે ને લગ-વાન આત્મા તો પવિત્ર છે, જ્ઞાતા છે, સુખરૂપ છે. એ રીતે લક્ષણ-ભેદથી બંનેને વિષ્ણુ જાણીને આસવોથી આત્મા નિવૃત્ત થાય છે અને

તેને કર્મનો બધ થતો નથી. આત્મા અને આત્મનો ભેદ જાણ્યા છતાં જો આત્મા આસરોથી નિવૃત્ત ન થાય તો તે જ્ઞાન જ નથી, અજ્ઞાન છે.

અજ્ઞાનભાવે જેની આસક્તિ કરતો એવી ને એવી આસક્તિનું પાપજ ને કર્યા કંઈ ત્યાં તે જ્ઞાન જ નથી, અજ્ઞાન છે.

શિષ્ય પ્રશ્ન :- છે કે અનિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ જ્ઞાનીને મિથ્યાત્વ અને અનતાનુબંધી સિવાય બીજા કર્મ-આવન્તો તો બંધાય છે તો તેને જ્ઞાની કહેવો કે અજ્ઞાની ?

ઉત્તર :- સમ્યગ્દષ્ટિ જ્ઞાની જ છે સમ્યજ્ઞાની અભિપ્રાયપૂર્વકના આત્મનથી નિનર્થો છે, પરંતી માવિકીપણાથી નિનર્થો છે તેથી તેને પ્રકૃતિઓના જે બંધ થાય છે તે અભિપ્રાયપૂર્વક થતો નથી.

જેમ કોઈને શરીરમાં રોગ આવે તે રોગનો પ્રભ હોય ? નહીં, જો હોય, એવી રીતે જ્ઞાની ભોગને રોગ સમાન જાણે છે. ભોગને ઉપસર્ગ માને છે. ઉપસર્ગનો પ્રભ હોય ? ન જ હોય, જ્ઞાનીને ભોગનો યોગ આવે ત્યારે તેને થાય છે કે અરે ! આ શું ! તે ભોગને જ્ઞાની ઉપસર્ગ માને છે, આકાશ રોગની પીડા માને છે, દુઃખરૂપ જાણે છે તે સમજે છે કે અરે ! આ મારું સ્વરૂપ નથી જ્ઞાની સંસારમાં, સ્ત્રી-કુટુંબમાં ઊભો હોય છતાં તેના તે સ્વામી થતો નથી. હું એનાં ધણી અને એ મારા તાબામાં, એનું ધણીપણું જ્ઞાની સ્વીકારતો નથી જેમ રસ્તામાં કોઈ રોકિયો ચાલ્યો જતો હોય, તેમાં રસ્તામાં ક્યાકથી વિદ્યાની ગંધ આની, પરંતુ તે ગંધ લેનાની તેને લાગ નથી, તેમ જ્ઞાનીને આત્મારામ બગીચાનું જ્ઞાન થતા વચ્ચે પુરપાઈની નબળાઈને લઈને તે સ્ત્રી-કુટુંબના રાગમાં ઊભો હોય, પણ તેને તે વિદ્યાની ગંધ માને છે, તે વિદ્યાની ગંધ લેનાની જ્ઞાનીને હોગ નથી, અરૂપ રાગ-રૂપ થઈ જાય છે પણ તે રાગનો રાગ જ્ઞાનીને નથી, વિકારની વિદ્યામાં ઊભા મહેતાની તેને હોગ નથી તેથી તેને બંધ થતો નથી.

જ્ઞાની પાપની લાગણીને તો ઉપસર્ગ માને છે પરંતુ પુણ્યની

લાગણીને પણ ઉપસર્ગ માને છે, દુઃખરૂપ માને છે. તે પૃથ્વ્યપરિ-
ણામનો પણ તે સ્વામી થતો નથી, અધૂરો છે ત્યાં મુઘી અશુભ
પરિણામથી બચના નચ્ચે પૃથ્વ્યપરિણામ આવે ખરા, પણ જ્ઞાની તેના
સ્વામી થતો નથી, તેને હેય બાણ છે, તેનાથી નિર્નર્તવા જે ઇચ્છે છે
તેથી તેને બચત નથી.

૧૮૮૯ આમો મુદ્ ૧૩ મોમ

જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માનો અવસાવ બધા જણાયો ત્યાં નિકારભાવનો
જ્ઞાની કર્તા થતો નથી અને નિકારભાવ તેનું કાર્ય પણ નથી. જ્ઞાન
થવા પછી કેટલાક રાગ-દ્વેષ રહે છે પરંતુ મિથ્યાત્વ સંબંધી જે બધું
છે તે અનત સંસારનું કારણ છે, તેજ આહી પ્રધાનપણે પિનકિત
(કહેવા મારેલો) છે, અવિરતિ આદિની ખંડ થાય તે અદ્ય સ્થિતિ-
અનુભાગવાળો છે, દીર્ઘ સંસારનું કારણ નથી, તેથી તે પ્રધાન
ગણનામાં આવ્યો નથી.

ધર્મી રાજકાજમાં હોય, પરંતુ તેને જ્ઞાન છે, કે હું તો એ-
નિરાળી શુદ્ધ પતિત્ર ચીજ છું. એમ શુદ્ધતાનું જ્ઞાન થયું ત્યાં સ્વ
શુદ્ધતાના જ્ઞાનમાં અદ્ય અશુદ્ધતા થાય તે બધેને આહી ગણ્યો નથી,
અદ્ય છે તે ટળવા ખાતેજ છે, પછી બલે ચક્રવર્તીનું રાજ હોય,
બહારનો યોગ અધાતિ કર્મના ઉદયને લઈને પડ્યો હોય પરંતુ અત-
રથી 'પરથી નિરાળા' ચૈતન્યસ્વભાવનું જ્ઞાન છે તેથી તેને બચત નથી.
લશ્કરમાં ગિલો હોય, કોઈ કરતો હોય, પણ તેનો તે સ્વામી નથી
પરંતુ સાક્ષી છે, આ વિલાવ તે મારો અવસાવ નથી નિકારથી અંશે
'નવર્યો' છે, સ્વભાવમાં અંગે ઈર્ષ્યો છે, અનતાનુબંધી ટળતાં સ્વર્ગપા-
ચરણ આરિત્ર પ્રગટ્યું છે, પરંતુ પાત્રમી ભૂમિકા નથી, અતના
પરિણામ આવ્યા નથી, આરિત્ર લેના જેટલી અતર આસક્તિ ટળી
નથી તેથી અદ્યબંધ થાય છે પણ તેને આહી ગણ્યો નથી.

કોઈ જ્ઞાનીને અધાતિ કર્મના ઉદયને લઈને બહારનો યોગ
પડ્યો જ દેખાય અને અજ્ઞાની નઅ-દિગળર મુનિ, ચર્મને ભેટા હોય
તોપણ તે ખરેખર ત્યાગી નથી, બહારના ત્યાગ-અત્યાગ ઉપર અતરનું

માપ નથી, અગ્નાની બહુગ્ધો શાત, શાત દખાતો હોય, મરા વીટીને બાળી મૂકે તોપણ ક્રોધ ન કરે, પરંતુ પરથી નિરાળા આશ્રય આત્માનું જ્ઞાન નથી તેથી તે બધામાં પડ્યો છે, મોક્ષમાર્ગમાં નથી

જાનીને જરા કાંઈ આવી જાય, અસ્થિરતા થઈ જાય પણ મારો ક્ષમાનત વીતરાગ સ્વસ્થાવ જુદા છે તેનું જ્ઞાન છે, અસ્થિરતાને ઘાનનાનો અને સ્થિરતાને વધાગ્વાનો પ્રયાસ છે તેથી તે બધામાર્ગમાં નથી પણ મોક્ષમાર્ગમાં નથી છે

પહેલા નબરના અગ્નાની એવા છે કે બહારના વેપથી પરીક્ષા કરે છે બીજા નબરના અગ્નાની એવા છે કે બહારની ક્રિયા દખીન પરીક્ષા કરે છે ત્રીજા નબરના છોડે એવા છે કે તત્ત્વદષ્ટિથી પરીક્ષા કરે છે કે આને પરથી નિરાળા આત્માની પ્રતીત છે કે નહિ? સ્વામ્ય ચૈતન્યભગવાનની મદ્દા છે કે નહિ? પર શરીરાદિ અને અતરમા થતી પુણ્ય-પાપની લાગણી તેના કુ કર્તા નથી તે માત્ર કાર્ય નથી એવી નિરૂપાધિ મદ્દા મળતી છે કે નહિ? એવી રીતે પરીક્ષા કરે છે, આવી ત્રીજા નબરની પરીક્ષા કરનારો પાત્ર હવે છે.

શ્રી કૃષ્ણનાથ, શ્રી અરનાથ, અને શ્રી શાંતિનાથ, એ ત્રણ તીર્થ કર ભગવાન ચક્રવર્તી હતા, તીર્થ કર પદે આવ્યા હતા અને તે જ ભવે મોક્ષે જવાના હતા. સસારમાં હતા ત્યારે છે ખડ સાધવા જતા, રાજને મારે રાજને તાબે કરવા જતા, ચક્રવર્તી પાસે એક એવી તપનાર હોય છે, કે જેની હજાર દેવ સેવા કરે છે, તેમની આયુધશાળામાં એક એવું ચક્રરત્ન થાય છે કે જેની હજાર દેવ સેવા કરે છે, ચક્રવર્તીને એક એવો મુતાર, એક એવો ખેડૂત વગેરે હોય છે કે જેની હજાર દેવ સેવા કરે છે, વગેરે, ચક્રવર્તીની સદ્દિ એટલી બધી હોય છે કે જેનો સાચારણ્ય જોયેને ખ્યાલ આવવો પણ મુશ્કેલ પડે. ચક્રવર્તી સસારમાં હતા પરંતુ અતરથી ઉગસ હતા લગાઈ કરવા જતા પરંતુ પરથી વિજ સ્વામ્ય ચૈતન્ય ભગવાનનું જ્ઞાન હવે પરથી નિરાળો મારો આનંદન ચૈતન્યસ્વસ્થાવ વિજ છે તેનું જ્ઞાન વર્તો કરે છે, બહારના સંયોગ અને અંદરની થતી લાગણી પણ મારા

આત્મભાનને લાલ-તુ-માન કરી શકે નહિ; આ ઊભી પર્વાય છે તે મારા પુરુષાર્થની નબળાઈને લઈને છે. મારા ગુણ મારામા ભર્યા છે, મારા પુરુષાર્થની મદતાએ અધૂરો છું એમ બગબગ જાતો છે અદ્વય થતી અચિંત્યતા મારા સમ્યક્દર્શનને તુડસાન કરી શકે તેમ નથી એવું જ્ઞાનીને શ્રદ્ધાનું બળ હોય છે. બહા-વી ક્રિયામા ધણા કષાય હોય એવા પ્રકારે દેખાય પણ અતરથી કષાય અદ્વય હોય છે.

ભરત ચક્રવર્તી અને બાહુબળીજી બન્ને ભાઈને લડાઈ વઈ સાધારણને તો એવું લાગે કે સમ્યક્જ્ઞાની, વળી બન્ને ભાઈ, વળી એ જ ભવે બન્ને શ્રદ્ધા જવાના ને આ શું ? પરંતુ લડતી વખતે પણ ભાન છે કે હું આ બરાથી સિદ્ધ છું લડાઈનો જ્ઞાતા છે કોવ થાય છે તે કોધનો પણ જ્ઞાતા છે, પોતાના ગુણ, પવિત્ર, આનંદન સ્વભાવનું ભાન વર્તે છે, પરંતુ અદ્વય અસ્થિગતા થાય છે તેથી લડાઈમા ઊભા છે, બન્ને ભાઈને લડાઈ થઈ તેમાં ભરત ચક્રવર્તી છતી શક્યા નહિ, તેથી છનડે બાહુબળીજી ઉપ-ચક્ર મૂક્યું, પરંતુ ચક્ર ગોત્ર ગઈને કરે નહિ, વળી બાહુબળીજી ચરમ ગરીગી હતા તેથી પણ ચક્ર ત્રામ કંટે નહિ. એ વખતે બાહુબળીજીને વૈગવ્ય આચાર્ય કે ધિક્કાર છે આ રાજને ! અરે ! આ છનનમા રાજને મારે આ શું ? જ્ઞાની પુણ્યથી પણ રાજ નથી અને પુણ્યના ફળથી પણ ગણ નથી. બાહુબળીજી કહે છે કે હું ચિદાનંદ આત્મા, પરથી સિદ્ધ છું, એને આ ન હોય, આ ન શોભે ! ધિક્કાર છે આ રાજને ! તેમ વૈરાગ્ય આવતા મુનિપણ લીધું. માદટી જે બ્રાહ્મણ પોતાના બચ્ચાને પડે તે જ બ્રાહ્મણ ઉદ્ધને પડે પણ પકડ પકડમે ફેર દે, તેમ જ્ઞાની અજ્ઞાનીની ક્રિયા એક મરણી દેખાય પણ ભાવમા આતરા હોય ૩.

જ્યાસુધી મિથ્યાત્વનો ઉદય હોય ત્યાસુધી જ્ઞાનને અજ્ઞાન કહેવાય છે અને જ્યાં સમ્યક્દર્શન થાય ત્યાં અજ્ઞાન નથી પણ જ્ઞાન જ છે. ચારિત્રગોહ સખ-ગ્રી વિક્રમ છે તેનો જ્ઞાની સ્વામી થતો નથી તેથી જ્ઞાનીને બંધ નથી, કારણકે વિકાર છે તે બધરૂપ છે અને બંધન કારણ છે, તે તો બંધની પદ્ધિમા છે, જ્ઞાનની પદ્ધિમા નથી મારે જ્ઞાનીને બંધ નથી

આ । દગ્ગશરૂપ ગ્રાવ્ય કહે છે —

(માસિની)

પરપરિણતિમુજ્જત્ સડયન્નેદવાદા-

નિદમૃદિતમલ્લઙ્ગ જ્ઞાનમુચ્ચડમુચ્ચૈ ।

નનુ કયમવકાશ કર્તૃકર્મપટ્ટત્તે-

રિદ મવતિ કય વા પૌદ્ગલ કર્મચર ॥ ૪૭ ॥

અર્થ — પર પરિણતિને છોડતું, ભેદના કથનાને તોડી પાડતું, આ અખડ અને અત્યંત પ્રચંડ જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ ઉદય પામ્યું છે. અહો ! આના જ્ઞાનમાં (પરકબ્યના) કર્તાકર્મની પ્રવૃત્તિનો અવગણ કેમ હોઈ શકે ? તથા પોદ્ગલિય કર્મમાં પણ કેમ હોઈ શકે ? (ન જ હોય ।)

હું આત્મા નિર્મળ છું, પરિત્ત છું, શુદ્ધ ચિદાનંદમૂર્તિ છું; પુણ્ય-પાપના ભાન મારા અરૂપમાં નથી એવું ભાન થતા પરે પરિણતિ છોડતું, ભેદના કથનાને તોડી પાડતું, અત્યંત પ્રચંડ એવું તીવ્ર જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ ઉદય પામ્યું છે

અહો ! સમિચિદાનંદ એવા મારા અરૂપમાં પર પદાર્થનો હું કર્તા અને પર પદાર્થ મારા ગર્થ, એમ કેમ હોઈ શકે ? અહો ! આના જ્ઞાનમાં કર્તાકર્મનો અવગણ કેમ હોઈ શકે ? એ દાહ્ય કેમ હોઈ શકે ? ન જ હોઈ શકે, માટે નવા કર્મનો બધ પલ કયાવી હોય ? ન જ હોય

આત્મા પ થી નિર્ગળો છે એમ ભાન થયું એટલે બાકી રહેલો ગગ નારા ખાતે રહ્યો છે, રાખના માટે ન્હોતો નથી, તેથી જાનીને નનીત બધ થતો જ નથી

પરથી નિરાળી શુદ્ધ અવસ્થા પરિણમી છે, ખલે છે, પલટે છે, તેમાં કર્તાકર્મની અને નવા બની જગ્યા જ ન્યા છે ? અવગણ જ ક્યા છે ?

ઓછા ઉધાડને લઈને જોયના નિમિત્તથી જ્ઞાનમા જે ખડ પડતા હતા, ખડરૂપ આગરો પ્રતિભાસતા હતા તે હવે અખડ જ્ઞાન ઉદય પામ્યું એટલે એ જ્ઞાનમાત્ર આત્મા અનુભવમા આવ્યો.

હું અખડ બ્રહ્મમૂર્તિ છું, તેમાં ગગ-દ્વેષની અવસ્થાના ભેદ છે નહિ, એ નિકારની તો ક્યા વાત ! પણ મતિ-શ્રુતની અવસ્થાના ભેદ પણ અખડ સ્વરૂપમા નથી, એ ગીતે ભેદનાં કથનોને તોડી પાડતું અખડ જ્ઞાન ઉદય પામ્યું છે. અહો ! અખડ પ્રચડ પન્થી જુદો જ્ઞાનગોળો ઉદય પામ્યો છે.

પર પશ્ચિત્તિ એટલે વિઝાગી ભાવને છોડતું જ્ઞાન ઉદય પામ્યું છે એટલે કે પહેલા તો તુચ્છ તુચ્છ બાગતમા વિઝાગી ભાવમા ગેકાતો, છોકો જરા મીઠો વચને બોલાવે ત્યા ગલગલિયા થઈ જાય, સારું મમન દેખે ત્યા નજર ઠીં, ઘડે જાયને સારું વાછકુ આવે તો પણ દખીને રાજી થાય, અરે ! કોઈ એક પાઈની ચાર ખીડી દેના આરે તો પણ ત્યા આખો ખેચાઈ જાય, એમ જરા જરામા ખેચાઈ જતો અને અટકી જતો, પરંતુ જ્યા શ્રીગુરુપ્રતાપે લેક્ષ્યાત પ્રગટ થયું, પ્રચડ જ્ઞાન-તીજુ જ્ઞાન ઉદય પામ્યું, એટલે ક્યાય નહિ રોકાતા પોતાના સ્વભાવમા જ રોકાણો. અરે ! મારે રોકાવાનું સ્થાન ક્યાય નથી, ગગ-દ્વેષ, ઢોન, વિષયનાસના એ મારો સ્વભાવ નથી, મારું એ ગેકાવાનું સ્થાન નથી, મારો જીજ્ઞ તો મારી પાસે જ છે, મારા ચૈતન્યસ્વભાવ સિવાય જગતમા કોઈ મારું નથી, મારા સ્વભાવને મારાથી કોઈ દ્વિસ નિષોગ નથી, મારે મારે ગેકાવાનું સ્થાન તો મારો સ્વભાવ છે તે જ છે, એવું આત્માનું અપૂર્ન ભાન થતા વિઝારને છોડતું-પચ્ચરિણતિને તોડતું જ્ઞાન પ્રગટ થયું, તેથી જે જ્ઞાન પન્મા અટકતું તે જ્ઞાન પોતામા અટકવા લાગ્યું.

પ્રચડ છે એટલે કે જ્ઞાન બળનાન છે, આગું છે, તીજુ છે. જેમ આકરી અગ્નિ સૂકા લાકડાને તો બાળે પરંતુ લીલા લાકડાને પણ બાળે, એની રીતે હું શુદ્ધ ચૈતન્યમૂર્તિ છું, એની જ્ઞાનમા જ્યા ઉઘાટા વર્ધ, ત્યા ગગ-દ્વેષને આળીને બકો કંઠે છે, અને કર્મના ગમે

તેના આ- । વિષાકના રસને બાળી મૂકે છે જેમ આકાંક્ષે સૂર્ય ઊગે તે શરદીને મહાડે છે તેમ ચૈતન્યસૂર્ય-જ્ઞાનમૂર્ધની ઉગતા વતા નવો ખવ થના હતો નથી

જ્ઞેયોના નિમિત્તથી તથા ક્ષયોપગમના વિશેષથી જ્ઞાનમા અનંત ખટરપ આપ્તો પ્રતિભાસતા એટલે કે જ્ઞાન પર તરફ નળતુ, જ્ઞેયમા અમરુતુ હતુ તેથી ખડ પડતા હતા, બ્યારે તે જ્ઞાન પાતાના અભેદ સ્વરૂપ તરફ વળ્યુ એટલે તેને અખડ એતુ વિરોધનુ આપ્યુ મતિ-જ્ઞાનાદિ જે જ્ઞાનના ભગ ને ભેદ છે તે ભેદ તરફથી જ્ઞાન પાતાના સ્વભાન તરફ નળ્યુ પરતુ ભેદ તરફ ઢળ્યુ નહિ પણ અભેદ સ્વભાવ તરફ ઢળ્યુ એટલે ભેદના ક્યનોને તોડી પાડતુ એમ કહ્યુ અને પાતાના તરફ જ્ઞાન વળ્યુ એટલે પર પરિણતિને ઠાડતુ પ્રગટ થયુ તેમ કહ્યુ. પાતા તરફ વળ્યુ એટલે પર પરિણતિ સહજ છૂટી ગઈ, પાતામા વળ્યુ માટે જ્ઞાન બળવાન થયુ. ૬૨

હવે શિષ્ય પૂછે છે કે પ્રભુ કઈ નિષિધી આ આત્મા પુણ્ય-પાપના બાવોધી નિનતે છે ? તેના ઉત્તરપ આથા છે —

**મહમિકો સ્વલુ સુદ્ધો ગિમ્મમઓ જાણદસણસમગ્ગો ।
તક્કિ ઠિઓ તચ્ચિત્તો સવ્વે એ સય જેમિ ॥ ૭૩ ॥**

અર્થ — જ્ઞાની નિચારે છે કે નિશ્ચયથી હુ એક છુ, શુદ્ધ છું, મમતારહિત છુ, જ્ઞાનદર્શનથી પૂર્ણ છુ, તે સ્વભાવમા રહેતો, તેમા (ન્તે ચૈતન્ય-અનુભવમા) લીન થતો (છુ) આ કોપાદિક સર્વ આસન્નેરોને કાય પમાડુ છુ

ધર્માત્મા-ધર્મા જીવ એમ નિચાડે છે કે મારો આત્મા ખજેખર એક જ છે, મારો આત્મા મનિનતા રહિત તદ્દન શુદ્ધ છે, હુ આત્મા

હુ એક, શુદ્ધ, મમત્વહીન હુ, જ્ઞાનદર્શનપૂર્ણ છુ, એમા રહી સ્થિત, લીન એમા, શીઘ્ર આ સૌ કાય કરુ ૭૩

મમતા રહિત છું, જ્ઞાનદર્શનથી પૂર્ણ છું, એટલે કે જાણવું ને દેખવું તેનાથી જ હું ભગેલો છું, જોનાર, જાણનાર અને તેમા ટકનાર એના ચૈતન્યના અનુભવમા લીન થતો છું આ કો'વાદિ આસ્ત્રવોને ક્ષય પમાડુ છું, ઊંધી દષ્ટિ, કામ, ક્રોધ, રોહ-રાગ, તે બધું માનુ સ્વરૂપ નવી એટલે કે તે બચાનો નાશ જ કરનાર હું છું.

કોઈ કહે કે આત્મા પૂરો ક્યારે કહેવાય ? તેનો જવાબ એમ છે કે વસ્તુતાએ આત્મા ત્રિદાગ પૂરો જ છે. વર્તમાનમા પણ ગગ-દ્વપ થના છતાં વસ્તુદષ્ટિથી પૂરો છે, પરંતુ પર્યાયદષ્ટિથી અપૂરો છે.

વર્મી વિચારે છે કે હું આ આત્મા—પ્રત્યક્ષ અખંડ અનંત ચિન્માત્ર જ્યોતિ—અનાદિઅનંત નિત્ય-ઉદયરૂપ વિજ્ઞાનમનઅવલોચન-પણાને લીધે એક છું.

પ્રશ્ન —સ્વરૂપની દશા સાધનાઃ સુનિઓતુ શરીર સુકાર્થ જાય ને?

ઉત્તર —આવા પ્રત્યક્ષ ચિન્માત્ર આત્માનું જ્ઞાન થાય એટલે બહારથી શરીર સુકાર્થ જાય એવો કાર્થ નિયમ નથી. એ સુનિને દેખીને એક રાજાને એમ થયું કે આ સુનિ શું ખાતા હશે ? શું પીતા હશે ? કે જેથી આ સુનિનું શરીર આવું સુદર ? હું આયો જન્મર રાજા છતાં માનુ શરીર આવું નહિ અને આ સુનિનું શરીર આવું સુદર છે ! એમ સુનિને દેખીને રાજા આશ્ચર્ય પામ્યો. રાજાને સુનિની બહારની સદ્ધિ દેખીને અતર આત્માનું બહુમાન આવ્યું અને બહુમાન આવવાથી ધર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજ્યો, શરીર અને આત્મા બંને લિલ છે, બંને પદાર્થ બુદ્ધ છે, વગેરે યથાર્થ સ્વરૂપ સમજ્યો. આત્માની સાચક દશા સાધનાર સુનિઓતુ શરીર સાનુ-મુદ્ધ પણ હોય છે તેવી એમ સિદ્ધ થાય છે કે આત્માના સ્વભાવ-જોરામા સમનાઃ સુનિનું શરીર સુ-કાર્થ જ જાય એવો નિયમ નથી તેમજ બ્રાહ્મપર્યાય માધનાર સુનિઓના શરીરમા રોગ ન આવે અને સુનિઓને અદર આત્મામા અહિંસા પ્રગટી એટલે તેમની અહિં-માની ખાતર બીજા ઉપર હાથ પડે એવો કોઈ જાનનો નિયમ નથી

મુનિઓના શરીરમાં રોગ પછુ આવે, અને મુનિઓને શિદ્ધ, વાધ ખાઈ પણ જાય, કાગલોડે શરીર અને આત્મા બન્ને તદ્દન જુદા પડ્યાં છે એવર આત્માના સ્વભાવનું જ્યાં જ્ઞાન છે ત્યાં શાતરસના શેરડા બિંદે છે, ત્યાં શરીર અને આત્માને મળધ જ શુ છે ? શરીર પુષ્ટ રહે તોપણ શુ ! અને શરીર નુકાઈ જાય તો પણ શુ ! તે માર્ગ આત્માનું સ્વરૂપ નથી. આત્માના શાતરસમાં રમના મારે શરીર સાથે કાઈ સંબંધ નથી.

ધર્મોત્તમા જીવ વિચારે છે કે હું આત્મા પ્રત્યક્ષ અખંડ, અનંત, ચિન્માત્ર જ્યાંતિ છું, નિશ્ચયમાં હું પ્રત્યક્ષ છું અહીં પ્રત્યક્ષ છે એમ લીધું છે, પરોક્ષ છું એમ ન લીધું, આત્મા તો પ્રત્યક્ષ જ છે ને ? આત્મા વળી પરોક્ષ હોય ! મતિમુતજ્ઞાની આત્માને બરાબર નિશ્ચયે જાણી શકે છે મારે આત્મા પ્રત્યક્ષ છે, સંપૂર્ણપણે કેવળજ્ઞાની જાણી શકે છે, તે અપેક્ષાએ પરોક્ષ છે, પરંતુ પરમાર્થ-દ્રવ્યદષ્ટિએ આત્મા પ્રત્યક્ષ છે, કાગલોડે મતિમુતજ્ઞાની આત્માને બરાબર જાણી શકે છે વળી કેવો છે કે અખંડ છે, જેમાં કર્મના નિમિત્તે ભગ કે ભેદ પડતા નથી એવો અખંડ છે

વળી કેવો છે ? અનંત બેહદ સ્વભાવનાનો છે આત્માની આદિ પણ નથી ને અંત પણ નથી ધર્મ વિચારે છે કે હું અનાદિ અનંત છું, સ્વતઃશિદ્ધ છું

વળી આત્મા કેવો છે ? નિત્ય ઉદયરૂપ છે આ નિશ્ચયમાં તદ્દન દ્રવ્યદષ્ટિ લીધી છે, નિમિત્તની અપેક્ષા કાઢી નાખી છે ઊણી અને પૂરી, ભોક્ષ અને ભોક્ષમાર્ગની પર્યાય મારામાં નથી દ્રવ્યથી, ગુણથી અને પર્યાયથી બહારી રીતે હું નિર્મળ છું, દ્રવ્ય, ગુણ અને દ્રવ્યની કાગ્જપર્યાય ત્રણે પ્રગ છે-ત્રણે આવ જ રહિત છે અપેક્ષા-મયમ આત્મા પ્રગ પ્રગટ છે

વળી જ્ઞાની એમ મમને છે કે વિજ્ઞાનધનસ્વભાવના રપણાને લીધે હું એક છું, હું જ્ઞાનનો ધન છું એવે કે નિમિત્ત છું, કર્મના નિમિત્તે યતા સાચો મારામાં નથી, હું તો તેનાથી રહિત વિજ્ઞાનધન

હુ, દ્રવ્યથી, શુણ્ણથી અને પર્યાયથી ત્રણેથી કાયમી ચીજ હું એક છું, વિકારી અનેક ભાવો થાય છે તે મારામા નથી.

કર્તા, કર્મ, કરણ, સંપ્રદાન, અપાદાન અને અધિકરણસ્વરૂપ સર્વ કારકોના સમૂહની પ્રક્રિયાથી પાર ઊતરેલી જે નિર્મળ અનુભૂતિ, તે અનુભૂતિમાત્રપણાને લીધે શુદ્ધ છું.

રાગ-દ્વેષનો હું કર્તા રહ્યો નથી, રાગ-દ્વેષ મારા કાર્મ રહ્યા નથી. રાગ-દ્વેષનું હું સાધન નથી, રાગ-દ્વેષને મેં ગૂંપ્યા નથી, રાગ-દ્વેષ મારામાંથી થયા નથી, અને રાગ-દ્વેષ તે મારા આધારે રહ્યા નથી. આ કોણ વિચારે છે ? ધર્મી-જ્ઞાની જન વિચારે છે કે મારા સ્વભાવમા આ છ પ્રકારો છે જ નહિ, મારા આધારે આ રાગ-દ્વેષ થયા હોય તેમ ત્રણકાળમા છે જ નહિ.

હું અનગુણમાં છ પ્રમટે કર્તા છઉં જ નહિ, કારણ કે મારા ગુણમાંથી કોઈ દિનસ ભેદ પડ્યો જ નથી તેથી હું અનગુણનો કર્તા થયો જ નથી મારે હું કર્તાકર્મની પ્રક્રિયાથી પાર ઊતરેલો છું, તેના સમૂહથી પાર ઊતરેલો છું.

અથ-બ્રાહ્મણની પર્યાય હું નથી, રાગ-દ્વેષ પાડું હું નથી તે મારા કાર્ય નથી એવું જ્ઞાન થતા અદ્ય રાગ-દ્વેષ રહ્યા તેનો હું સ્વામી નથી. મારો સ્વભાવ તો નિર્મળ અનુભૂતિ છે નિર્મળ અનુભૂતિસ્વરૂપ હું છું તેથી હું શુદ્ધ છું, હું આત્મા કર્તા અને નિર્મળ અનુભૂતિ તે માત્ર કાર્ય છે તે સિવાય બીજું કોઈ પણ મારું કાર્ય નથી.

જ્ઞાનદર્શી પૂર્ણ છું એમ કહીને પર્યાયથી પણ પરિપૂર્ણ લીધો છે દીમમા પ્રત્યક્ષ છું એમ કહીને પત્નો આશ્રય નહિ, પરોક્ષ નહિ, પણ પ્રત્યક્ષ છું એમ કહું છે. અનાદિઅનંત કહીને જગતથી અનાદિઅનંતપણું કહેવું તે ઉપચારથી છે પણ નિત્ય-ઉદયરૂપ કહીને વર્તમાનમા જ પોતાના બધા ભાવોથી પૂર્ણ છે. આ કર્તાકર્મ અધિકારમા ભેદજ્ઞાનની વાત છે એણે કે પર્યાયની વાત છે તો પણ ઊગ્રી-

અધૂરી પર્યાય પૂરતો પોતે નથી એવે કે હિતી—અધૂરી પર્યાયથી લુપ્ત પાડે, અને પર્યાયથી પરિપૂર્ણ છે તેમ બતાવે છે. નિત્ય-ક્રિયાપર નિશાનધનસ્વભાવભાવ હીને નિત્ય દ્વય-ગુણ-પર્યાયથી પરિપૂર્ણ છે તેમ બતાવે છે પર્યાયની પરિપૂર્ણતામાં જ પર્યાય લીધી છે.

અવસ્થાદષ્ટિનું લક્ષ્ય છેડી દે તો અતુ તે વસ્તુ જ છે, એ-૩૫ જ છે, પરંતુ માલમોને અદરની સાત મમત્તય નહિ એટલે બાદા ની સાત આરે ત્યાં સાત ગણ થઈ જાય બાદા થી ધર્મ કનાનું કોઈ બતાવે તો એને હી-૫૩, એમને જરા પેલા નરેશ ત્યાં ધર્મ થઈ ગયો એમ માને, બીજાને બતાવે લુપ્તો અમિ ધર્મમાં કેવું ખ ચીએ હીએ, અમિ રૂપીઆ કાઢીએ હીએ, એમ મર્તાપજાનું અભિમાન દરે અને કાર્થ પૈસા ખરચે તે પતા એરી રીને ખ ચે કે ચારે કે ધી પોતાનું નામ રહે, એના અભિમાનના તેવો પૈસા ખ ચે તેમા પુત્ર્ય પદ ન થાય, તો પડી ધર્મનો તો થા જ ક્યાથી હોય ?

પોતાની ઓળખાણ વિના પગલા મ્તાપજાનું અભિમાન રજો નહિ ધર્મી જય ૧૪-૧૪મા ગિઓ દોય, હના પણ મર્તાકર્મની પ્રવૃત્તિયા છૂટા પડી ગયો હોય છ, ક્તામર્મની અનુચાથી પાર ગિતરેજો છે, અતરમાથી ભ્રમજાને ત્યાગ થઈ ગયો છે, પરંતુ આપુ માનનાર બધા ધરખાર દાહીન ત્યાગી જ થઈ જાય તેવું મર્મ નધા પણ અતરની ભ્રાતિ છૂટી જાય મે વાત યથાર્થ છે ભ્રાતિના ત્યાગ થતા જ્ઞાની એમ માને છે કે પ ને અનુસરીને થતા જે ભાવો તે મા : કાર્ય નહિ, મારી તે કારવાઈ નહિ, પરંતુ મારા શુદ્ધ ચેત ધને અનુસરીને વળા જે ભાવો તે મારા મર્મ છે, ધર્મને નિર્મળ અનુભૂતિ ની અનુચા પ્રગટ થયેલી ■ આ તેમો પોતે ત્રિમળ છે, ધર્મ પોતે શુદ્ધ પર્માને પુરુષાર્થદ્વારા વસન્તો નામનો પીતરાગ થાય છે, દષ્ટિ અને જ્ઞા : નરણ છે અને આગિ દષ્ટિ મને જ્ઞાનનું નામ છે

પુરુષવદ્ય તેનું નામની ૭ તેવું જે કોઈ ભાવોનું વિશ્ર-વ્યાપીપદ તેના સ્વામીપદે પોતે સત્ય નહિ પરિભવે હોનાથી મમતા રહિત ■

ધર્મી જીવ સમજે છે કે ક્રોધ, માન, રાગ-દ્વેષ વગેરેનું ધણીપણ જરૂર છે, હું તો નિર્દોષ ક્ષમાવત વીતરાગચરણ છું અને રાગ-દ્વેષનો જાણનાર છું, રાગ-દ્વેષ ચૈતન્યની પર્યાયમા થાય છે તોપણ હું તેનો જાણનાર છું, કોરાઈ ભાવોનું વિશ્વવ્યાપીપણુ એટલે કે અનંતપણુ છે તેના સ્વામીપણુ હું થતો નથી, જઠના નિમિત્તે થતા હોવાથી તે જઠ છે, વિમરી ભાવોનો હું સ્વામી નહિ થતો હોવાથી મમતા-રહિત છું. અલ્પ રાગ-દ્વેષ થાય છે તોપણ તેના સ્વામીપણુ પાતે સદાય પશ્ચિમતો નથી એટલે હું મગતારહિત છું. આમા અનંતો પુરુષાર્થ છે, આત્માનું જ્ઞાન થતા અનંતો પુરુષાર્થ પ્રગટે છે અને કર્તાપણુ છૂટી જાય છે. અનંતો પુરુષાર્થ થાય ત્યારે જ કર્તા-પણુ છૂટે છે.

કેટલાક તો કેવળી ભગવાનને ઈશિયાવહીયા ક્રિયાના કતા ઠરાવે છે. અરેરે ! જીવો બિચારા તરવને સમજે નહિ એટલે ક્યાનું ક્યા કર્તાપણુ લગાવી દીધું, પહેલે ગુણસ્થાને અજ્ઞાનીને જે કર્તાપણુ હોય તે કર્તાપણુ તેરમે ગુણસ્થાને કેવળજ્ઞાની ભગવાનને ઠરાવી દીધું. જીવો તો ખરા 'કેટલી મૂઠતા, કેટલી અજ્ઞાનતા' કર્તાપણુ તો ચોથે ગુણસ્થાને સમ્યક્જ્ઞાન થતા જ છૂટી જાય છે તો પછી કેવળી ભગવાનને તો કર્તાપણુ હોય જ ક્યાથી ? કેવળી : ભગવાન તો સંપૂર્ણ વીતરાગ થયા છે, જેમને એક નિકલ્પ માત્ર પણ છે નહીં ત્યાં પછી કર્તાપણુની તો વાત જ રી ?

જ્ઞાનીને અલ્પ અગ્નિચરતા થાય છે ખરી, શુભાશુભ ભાવરૂપ મલિન પરિણામ થાય છે પરંતુ તેપણે હું કોઈ કિંવસ થયા નથી આવી તેને દઢ પ્રતીત છે, વિમરી અવસ્થાના કર્તા ધર્મી જીવ થતા નથી, પોતાના અવસ્થાવની જ અવસ્થાના કર્તા થાય છે

જ્ઞાની એમ સમજે છે કે ગયાકાળમા હું અજ્ઞાનપણું પર-પત્રને પોતાના માનચારૂપ અભિમાન કરતો હતો, પરની ખતવણી માગમા અને મારી ખતવણી પરમા કરતો હતો, પરપદાર્થમાથી નુખ લેવાની લાલચા હતી, સ્વભાવની અગ્નિ હતી પરંતુ તે પન્ડાવો

મારાપણે કોઈ દિવસ હતા નહિ. હવે અજ્ઞાનપણે તે ભાવેને હું
મારાપણે માનતો હતો, હતા પણ તે ભાવે મારાપણે ક્યારેય પણ
થયા નથી, મારાપણે જે થયું હોય તે કોઈ દિવસ ખસે નહિ, પર
માર્ગે સદાપર્યં જે આત્મા થયો હોય તે નિર્દોષ કોઈ દિવસ થાય
નહિ, તેથી હું આત્મા ત્રણેમણે નિર્દોષ પવિત્ર છું, એવા પવિત્ર
સ્વભાવનું જ્ઞાન થતા તે સદાપણે મારામા કદી હતા નહિ તેમ
જાણે છે, મારું તે સ્વરૂપ નથી, હું તેનો આત્મા નથી, તે ભાવે
પરના નિમિત્તે વતા હોવાથી તેનો આત્મા જડ છે. શુભાશુભ ભાગળી
જ્યેતન્યની પર્યાયમા થાય છે પરંતુ દ્રવ્યદષ્ટિના જોરમા તેને જડ કહી
દીધી છે

જ્યેતન્યદ્રવ્યમા તે વિકારી ભાવે હતા નહિ, ■ નહિ, અને
હશે પણ નહિ. જુઓ, આ સમ્યક્દષ્ટિની અતરની પ્રતીતિ' આવા
નિરાળા જ્યેતન્યસ્વરૂપને જાણ્યા વિના, પ્રતીતિમા હીલા વિના ભવતો
અત આવે ક્યાથી? સમ્યક્દષ્ટિનું અતર વલણ ફરી ફરીને પોતાના
શુદ્ધસ્વભાવ તરફ જાય છે, એ જ અતરની ભાવના, એ જ અતરનો
જાપ છે.

કોમ્પ, માન, રાગ વગેરે વિકારીભાવો છે તેનાપણે હું નહિ
પરિણમેયો હોવાથી મમતા રહિત છું, મમતા રહિત કહીને નારિત-
પણ બતાવ્યું. આચાર્યદેવે પહેલાં એક છું ને શુદ્ધ છું કહીને અમિત
પણ બતાવ્યું અને પછી વિચારી ભાવનું સ્વામીપણ મારામા નથી
તેથી હું મમતારહિત છું એમ કહીને નારિતપણ બતાવ્યું

પિન્માન જ્યોતિનું (આત્માનું) વસ્તુસ્વભાવથી જ, સામાન્ય
અને નિશેષ વડે પરિપૂર્ણપણ (આખાપણ) હોવાથી, હું જ્ઞાન-દર્શન
વડે પરિપૂર્ણ છું (વસ્તુનો જ્ઞાન સામાન્ય-નિશેષસ્વરૂપ છે આત્મા
પણ વસ્તુ હોવાથી તે સામાન્ય-નિશેષસ્વરૂપ છે અર્થાત્ દર્શન જ્ઞાન
સ્વરૂપ છે)

મમ્યદર્શન અને સમ્યક્જ્ઞાન થાય છે ત્યારે હું તે ભગવાન
આત્મા સામાન્ય અને નિશેષથી એટલે કે જાણવા અને દેખવાના

સ્વભાવથી ભયો છું, મારા અવરૂપમા પુણ્ય-પાપ છે નહિ, આવી દૃઢ પ્રતીત થાય છે, વર્મો આ પ્રતીત અને જ્ઞાન ક્રમીને અવરૂપમા ગ્રિહ થાય છે અને સ્વિચ્છા વચારતા વચારતા વીતનગ થાય છે તેનું નામ ચારિત્ર છે.

પ્રશ્ન — આ ધર્મની ક્રિયા ?

ઉત્તર.—હા, આ ધર્મની અનતી ક્રિયા, ચૈતન્યના ધર્મની ક્રિયા ચૈતન્યમા હોય, પન્માં ન હોય.

દર્શનઉપયોગ સામાન્ય છે અને જ્ઞાનઉપયોગ વિશેષ છે. સામાન્ય એટલે કોઈ પાડ્યા વગર જ્ઞાન થયા પહેલા, પર વિષમથી ખાલી, એકલો આત્મવ્યાપાર તે દર્શનઉપયોગ અને એક વસ્તુને સિદ્ધ સિદ્ધપણે, રાગના વિકલ્પ વગર મળવું તે જ્ઞાનઉપયોગ.

પુણ્ય-પાપના વિકારી ભાવપણે આત્મા કોઈ કિંવસ થયો નથી અને દર્શન-જ્ઞાનથી કોઈ કિંવસ છૂટ્યો નથી, આત્મા અનતગુણનો પિંડ અનાદિઅનત, પરથી નિરાળો અખરડ છે એવી પ્રતીત કરી અને એમા રિધર થવું એવું નામ પ્રતિક્રમણ છે, એવું નામ પ્રાયશ્ચિત છે. આ પ્રતિક્રમણ અને આ પ્રાયશ્ચિતથી મોક્ષ થાય. હવે ચૈતન્યને બીજા દ્રવ્યો સાથે સરખાવીને ભૂંડા બતાવે છે.

૧૯૯૯, આસો સુદ ૧૮ મંગળ

આ ગાથામા શિષ્યે એમ પૂછ્યું હતું કે કઈ વિધિથી આત્મા આશ્ત્રોથી નિવર્તે છે ? તેના ઉત્તરમા આચાર્ય દેવે કહ્યું કે હું એક છું. શુદ્ધ છું, મમતા ગહિત છું, જ્ઞાનદર્શનથી પૂર્ણ છું એવું જ્ઞાન થવાથી આત્મા આશ્ત્રોથી નિવર્તે છે, બધન છૂટી જાય છે. આવો હું આકાશાદિ દ્રવ્યની જેમ પારમાર્થિક-વસ્તુવિશેષ છું.

૧માત્મા એમ સમજે છે કે, ૧માંગિત, અ ૧માંગિત, આકાશાસ્તિ મળ, વોરે જે વસ્તુ છે તેની હું પણ અરૂપી વસ્તુ છું, આકાશ દ્રવ્ય, તેના અનતગુણ અને તેની પર્યાયને બધું અનાદિ અનત છે,

આકાશ અરૂપી, તેના ગુણ અરૂપી, તેની પર્યાય પણ અરૂપી છે તે ત્રણે થઈને અખડ વસ્તુ છે

ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, કાળ, અને પરમાણુ વગેરે વસ્તુ, વસ્તુના ગુણ, અને વસ્તુની પર્યાય તે અનાદિઅનંત નિર્મળ છે. તે બધી વસ્તુ છે તેમ હું પણ એ- વસ્તુ હું મારે હું પણ દ્રવ્યથી, ગુણથી અને પર્યાયથી અનાદિ અનંત નિર્મળ છું

આવો હું આગામિ વસ્તુની જેમ પારમાર્થિક વસ્તુવિશેષ છું, બધા દ્રવ્યો દ્રવ્યથી, ગુણથી ને પર્યાયથી ત્રણેકાળ નિર્મળ છે એક છૂટા પરમાણુ પણ દ્રવ્યથી, ગુણથી અને પર્યાયથી નિર્મળ છે તો પછી મારામા આ મયિનતા ક્યાથી પેસી ગઈ? પરતા નિષ્કેષ થતી સાપેક્ષ પર્યાયમા મયિનતા થઈ છે પરંતુ મારી નિરપેક્ષ પર્યાય આકાશાદિ દ્રવ્યની જેમ અનાદિ અનંત નિર્મળ છે.

ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, કાળ અને પરમાણુ જેમ ખાસ વસ્તુ છે, ખાસ ખાસ જુદા પદાર્થ છે તેમ હું પણ 'ખાસ' જુદા પદાર્થ છું, તે બધાના સ્વભાવ કરતા મારા સ્વભાવમા ફેર છે, હું એક છું, શુદ્ધ છું, મમતા રહિત છું અને જ્ઞાન દર્શનથી પૂર્ણ છું, આમશાદિ દ્રવ્યો તો જડસ્વભાવી છે પણ હું તો ચેતન્યસ્વભાવી છું

આનશાદિ જેમ 'ખાસ' પદાર્થ છે તેમ હું પણ એક 'ખાસ' પદાર્થ છું આકાશાદિ દ્રવ્યો મલિન થાય નહિ અને હું મલિન કેમ થાઉં? મારે નિરપેક્ષ દૃષ્ટિથી જોતા હું પર્યાયથી પણ મલિન થયો નથી, નિરપેક્ષ પર્યાયમા મયિનતા નથી પણ સાપેક્ષ પર્યાયમા મયિનતા છે

કર્મેની અપેક્ષા છોડી દા તો આત્મા ત્રણે કાળ દ્રવ્યથી, ગુણથી અને પર્યાયથી નિર્મળ છે. જેમ આનંદ આદિ પદાર્થો જુદા જુદા અનાદિ અનંત દ્રવ્યથી, ગુણથી અને પર્યાયથી નિરપેક્ષ પડ્યા છે તેમ આત્મા પણ ત્રણે-કાળ દ્રવ્યથી, ગુણથી અને પર્યાયથી અખડ

નિરપેક્ષપણે પાંચી જુદા છે. આત્મા એ- વસ્તુ છે-પદાર્થ છે તો જેવી વસ્તુ હોય તેવું તેવું વર્તમાન પણ હોય જ, વસ્તુનું વર્તમાન વસ્તુ જેવું જ હોય, વસ્તુ જેમ ખડ વગરની ત્રિકાળ નિર્મળ, ધ્રુવ છે, તેમ તેના વર્તમાન અશ પણ ધ્રુવ છે, નિર્મળ છે, નિરપેક્ષ છે.

આનગાદિ દ્રવ્યમા જેમ પરની અપેક્ષા નથી તેમ આત્મામા કર્મના નિમિત્તના મદ્દલાન-અભાવની અપેક્ષા કાઢી નાખો તો વસ્તુ વસ્તુનો શુદ્ધ અને વસ્તુના અગરપ પર્યાય તે પરની અપેક્ષા વગર કાયમ રહી રહ્યા છે.

કર્મના નિમિત્તની અભાવની અપેક્ષાએ માનમા ભ્રાજનો ઉત્પાદ અને સસારનો વ્યય દેખાય છે એવા ઉત્પાદ-વ્યય પર નિમિત્તે દેખાય છે પણ જો વસ્તુનો અસંલ સ્વભાવ હાકમા લો તો વસ્તુ અનાદિ અનત નિરપેક્ષપણે સ્વાકાર પરિણામી છે, મારી ચીજને બીજા કોઈની અપેક્ષા નથી, એકલી નિરપેક્ષ વસ્તુ છે, તે વસ્તુ દ્રવ્યથી, શુદ્ધથી, અને પર્યાયથી ત્રિકાળ નિર્મળ, નિર્મળ અને નિર્મળ છે.

આકાગાદિ પદાર્થની જેમ હું અસંલ સ્વભાવથી પારમાર્થિક વસ્તુવિશેષ છું, આકાગાદિ દ્રવ્યમા પરનું કર્તાકર્મપણ તેના સ્વભાવમા નથી તેમ શગ-દેષનો હું કર્તા ને તે માફું કર્મ તે મારા આત્મવસ્તુ-સ્વભાવમા જ નથી, જુઓ ' આ સમ્યક્દર્શન સ્વભાવમા કર્તાકર્મ આ રીતે કાઢી નાખ્યા અને જૂઠવાનો ઉપાય બતાવ્યા.

હું વસ્તુવિગય છું તેથી હું સમસ્ત પરદ્રવ્ય-અવૃત્તિથી નિવૃત્તિ રહે આ જ આત્મસ્વભાવમા નિશ્ચય રહેતો થકો સમસ્ત પરદ્રવ્યના નિમિત્તથી વિશેષરૂપ ચેતનમા થતા જે ચચળ કલ્સોલો તેમના નિગેર પડે આને જ (આ ચેતન્યસ્વરૂપને જ) અનુભવતો થકો. પોતાના અજ્ઞાન વડે આત્મામા ઉત્પન્ન થતા જે આ કોથાદિક ભાવો તે સર્વને કાયમ રહે છે.

ગગ દેવ કોય માન માયા હાન્ય રતિ અગતિ વગેરે બધી

પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ છે તે પ્રવૃત્તિથી નિવૃત્તિ કરેતો હું માગ ચૈતન્ય આત્માને અનુભવુ છું. શરીરાદિ તો જડ છે જ, પરંતુ રાગ-દ્વેષના પરિભ્રમને પણ જડ કહ્યા જ અને પર કહ્યા છે

અમસ્ત પરદ્રવ્યના નિમિત્તથી ચૈતન્યના વિવેકરૂપ જે સકલ, વિમલોના સ્વયં કલ્યાણો વિદે છે તેને સમ્યક્ પુરુષાર્થ વડે નિરોધ કરીને સ્વભાવને અનુભવતો થકો સર્વ કર્મને ત્યજ કરુ છું, રાગ-દ્વેષને દાળવાનો પુરુષાર્થ તે અવસ્થાનો પુરુષાર્થ છે, દ્રવ્યને પ્રગાથવાનો પુરુષાર્થ હોય જ નહિ કારણકે દ્રવ્ય તો સદા પ્રગા જ છે, દ્રવ્ય ઉપર દ્રષ્ટિ કરી તે દ્રષ્ટિ પણ અવસ્થા છે આ પુરુષાર્થ. પર્યાય પ્રગાથવાનો થાય છે. સ્વભાવમાં તો વિકાસ નથી પણ પ દ્રવ્ય તરફ ઢળતી જે અવસ્થા તેને સ્વભાવ તરફ નાળતો, ચૈતન્યને જ અનુભવતો થકો, એટલે કે સ્વભાવની સ્થિતિરૂપ થનો, અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થના જે કોષાદિ ભાવો તે સર્વને દાવ કરુ છું

પહેલાં જુદું હવે કે હું પારમાર્થિક વસ્તુવિગેષ છું, એમ કહીને માત્ર દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યોથી ભિન્ન છે એમ કહ્યું અને અહીં પર્યાયની વિશેષતા કહે છે કે પરદ્રવ્યના નિમિત્તથી વિશેષરૂપ ચૈતન્યમાં થતા સ્વયં કલ્યાણો તેને રોકીને હું આત્માને જ અનુભવુ છું. જ્ઞાની કહે છે કે પહેલાં મારા અજ્ઞાનભાવે મારામાં રાગ દ્વેષ થતા હતા તેને હવે હું સમ્યક્જ્ઞાન વડે દાવ કરુ છું જુઓ, આમાં પુરુષાર્થ દીધો મારા પુરુષાર્થની નબળાઈથી જોડાતો તે હવે પુરુષાર્થની સબળાઈથી આત્માના અનુભવ વડે તે સર્વને દાવ કરુ છું

પહેલાં વસ્તુદ્રષ્ટિ કહી, હવે અહીં પર્યાયદ્રષ્ટિ કહી. કોઈ એમ જાને કે નિકારી પર્યાય મારામાં થતી જ નથી તેને એમ કહે છે કે નિદાર તારી અવસ્થામાં થાય છે અને તારા પુરુષાર્થ વડે મને છે એમ કહી પર્યાયનું જ્ઞાન પણ સાથે જ બતાવે છે આપ્યાર્થદેવે ઘણી જ કરુણા કરી આખડ સ્વરૂપ બતાવ્યું છે, અપૂર્વ સ્વરૂપ બતાવ્યું છે ના સમયસાર ભગવદ્ગોષ્ઠી ભગવાન છે, આ સમયસારમાં મોક્ષના વેળુલા વાયા છે

અહીં દીકામાં 'ક્ષય કરું છું' કહ્યું તે દ્રવ્યદષ્ટિથી ક્ષય કરનારું કહ્યું છે. દષ્ટિમાં સર્વ કર્મની પાતામાં તાસ્તિ છે, અને સર્વ કર્મને ક્ષય કરનારો પુરુષાર્થ છે, તેવી ક્ષય કરું છું તેમ કહ્યું છે. અલ્પ અસ્થિરતા રહી બીજા છે તેને જ્ઞાની પાતાનો સ્વભાવ માનતો નથી અને તે અલ્પકાળમાં ક્ષય થઈ જવાની છે તેથી ક્ષય કરું છું તેમ કહ્યું છે.

કર્મને હું ક્ષય જ કરું છું-એમ નિશ્ચય કરીને, ધણા વખતથી પડેલું જે વહાણ તેને જેલું છોડી દીધું છે એવા મમુદ્રના વમળની જેમ જેલું સર્વ વિકલ્પોને જલદી વમી નાખ્યા છે એવો, નિર્વિકલ્પ, અચલિત, નિર્મળ, આત્માને અવલબ્ધતો, વિજ્ઞાનધન થયો થકો આ આત્મા આત્મવોથી નિવર્તે છે.

જેમ મમુદ્રના વમળમાં પડાયેલું વહાણ છોડી દીધું તેમ સર્વ વિકલ્પોને જેલું જલદી છોડી દીધા, આત્મસ્વભાવને અવલબ્ધતો નિર્વિકલ્પ થતો જેલું સર્વ વિકલ્પોને જલદી છોડી દીધા છે, જેમ હાથમાં કાંઈ વસ્તુ રાખી હોય ન તેને છોડી દે, તેમ વિજ્ઞાનધન થયો થકો સર્વ વિકલ્પોને જેલું જલદી વમી નાખ્યા છે. તે આત્મવોથી જલદી નિવર્તે છે.

સમુદ્રના વમળ જેમ એની મેળાએ ફરે છે તેમ આત્મામાં નથી. દષ્ટાત તે સિદ્ધાંતમાં એક દેશ લાગુ પડે, કારણકે એની મેળાએ ગગનદેવના વિકલ્પો છૂટતા નથી પણ પાતે પુરુષાર્થદારા વિકલ્પોને છોડે છે ત્યારે છૂટે છે.

રાગ દેવના વમળ આરા નથી, આગે તો નિર્મળ-પવિત્ર સ્વભાવ છે તેના ભાનમાં વિકલ્પોને વમી નાખ્યા છે, એવો હું નિર્વિકલ્પ એલે નિર્મલ વગરનો, અચલિત એલે ચળુ નહિ એવો, નિર્મળ એલે ગગનદેવના મેલ વગરનો, એના આત્માને અવલબ્ધતો થઈ વિજ્ઞાનધન થયો થકો આત્મવોથી નિવર્તે છે.

એક આબુથી પરથી તદ્દન જુદો કદો, નળી બીજી આબુથી પર્યાયથી નિવર્તે છે' તેમ મનુ, આત્મવોથી નિવર્તે છે તે પર્યાય-

અપેક્ષાએ વાત છે, અવસ્થામાં જે વૃત્તિઓ થતી હતી એટલે કે જ્ઞાન હલતુ હલતુ—અસ્થિર થવું હવું, તે જ્ઞાન દ્રવ્યના અનલબ્ધની મિથ થાય છે, એમ્પ થાય છે તેથી અવસ્થાની અનિનતા છૂટી જાય છે એટલે કે આત્મોન્ની નિનર્ત છે

શુદ્ધનયથી જ્ઞાનીએ આત્માનો એવો નિશ્ચય કર્યો કે હું એ છું, શુદ્ધ છું. શુદ્ધનય એટલે આત્માના સ્વભાવને જોનારી દૃષ્ટિએ એવો નિશ્ચય કર્યો કે હું એમ છું, શુદ્ધ છું, મગ્નદ્વેષાદિ નિકારનો કંત નથી, રાગ દ્વેષના મર્તા, સાધન આદિ છ મગ્નના ભેદાધી હું રહિત છું પરંતુ પ્રત્યે અમત રહિત છું, જ્ઞાન કર્મનથી પૂર્ણ વસ્તુ છું. જ્યારે તે જ્ઞાની—આત્મા આના પોતાના સ્વરૂપમાં ગુદેતો થકો તેના જ અનુભવ રૂપ થાય ત્યારે કોષાદિ આત્મોન્ની કાય પામે છે. જેમ સમુદ્રના વમળે ઘણા કાળથી વહાવને પછી રાખ્યું હોય પણ પછી જ્યારે વમળ શમે છે ત્યારે તે વહાવને છોડી દે છે, તેમ આત્મા વિકલ્પના વમળને શમાવતો થકો આત્મોન્ની છોડી દે છે. બાકી તો કાય કરનાની અને વમી નાખનાની જ વાત છે. વમી નાખ્યું એટલે ઊવડી કરી નાખી, આ રાગ દ્વેષનાં મમ તે અમારા કામ નથી, અમારા કામ તો અવભાવના છે એમ નિશ્ચય કરીને સ્વભાવને અનલબ્ધતો થકો મગ્નદ્વેષને વમી નાખે છે ૭૩.

હવે શિષ્ય પૂછે છે કે જ્ઞાન થરાનો અને આત્મોન્ની નિવૃત્તિનો સમમાન કઈ ગીતે છે? શિષ્ય પૂછે છે કે અહર જ્ઞાન થાય અને જ્ઞાન થનાથી વિમગ્ન રળી જાય તે બે એક સાથે છે કે એમ પછી એ- છે? તેના ઉત્તરરૂપ ગાથા કહે છે —

જીવણિવદ્ધા ણ્ણ અધુવ અણિચ્ચા તહા અસરણા ય ।
 દુક્કસા દુક્કલ્લપ્પાસિ ય ણાદૂળ ણિવત્તણ્ણ તેહિ ॥૭૪॥

આ સર્વ જીવનિબદ્ધ, અધુવ, શરણુહીન, અનિત્ય છે,
 એ દુઃખ, દુઃખદૂળ બાણીને એનાથી જીવ પાછો વળે ૭૪

અર્થ—આ આત્મવો જીવની સાથે નિષ્કલ છે, અધ્રુવ છે, અનિત્ય છે તેમ જ અગચ્છ છે, વળી તેઓ દુઃખરૂપ છે, દુઃખ જ જેમનું ફળ છે એના છે,—એવું જાણીને જ્ઞાની તેમનાથી નિવૃત્તિ કરે છે.

આ ગાથા બહુ સગસ છે, ઘણા ન્યાયો આમા આનયો. આ ગાથામા દુ ખથી છૂટનાનો ખગેખર ઉપાય છે.

આત્મામા જે નના બવન યવાના ભાવ છે તે જીવની સાથે નિષ્કલ છે, પુણ્ય-પાપના ભાવ તે આત્માની સાથે બ યાયેલા છે પણ તે આત્માનો સ્વભાવ નથી. વિગ્ધરી ભાવ છે તે અધ્રુવ છે, એકરૂપ રહેતા નથી, અનિત્ય છે એટલે કે ક્ષણિક છે, ગરલાદીન છે એટલે કે પુણ્ય-પાપના ભાવમા આત્માને ત્યાય ગચ્છ મળતું નથી-વિશ્રાંતિ મળતી નથી, વળી તેઓ દુ ખરૂપ છે એટલે કે પુણ્ય-પાપના ભાવોમા ક્યાય મુખ મળતું નથી-ક્યાય જ્ઞાનિ મળતી નથી પણ માત્ર આકુળતા જ સેનાય છે, વળી પુણ્ય-પાપના ભાવોનું સરિષ્ઠે જે ફળ આવે છે તે પણ દુ ખરૂપ જ છે અને પુણ્ય-પાપના ભાવોથી નિગળો આત્મ-સ્વભાવ તે જ મુખરૂપ છે-ગાતિરૂપ છે-સારપરૂપ છે-આવું જાણીને યર્માત્મા તેમનાની નિનર્તે છે નિવર્તે છે તે જ સાચી ક્રિયા છે

વૃક્ષ અને લાખની જેમ વધ્ય-ઘાતકનભાવપણું હોવાથી આત્મવો જીવ સાથે બ યાયેલા છે, પ-ત્તુ અવિચ્છેદ્યસ્વભાવપણાનો અભાવ હોવાથી તેઓ જીવ જ નથી. (લાખના નિમિત્તથી પીપળા આદિ વૃક્ષનો નાશ થાય છે. લાખ ઘાતક અર્થાત્ હણનાર છે અને વૃક્ષ વધ્ય અર્થાત્ હણનાયોગ્ય છે. આ ગીતે લાખ અને વૃક્ષનો સ્વભાવ એ-બીજાથી નિરુદ્ધ છે માટે લાખ વૃક્ષ માથે બ યાયેલી જ છે, લાખ પોતે વૃક્ષ નથી. તેની ગીતે આત્મવો ઘાતક છે અને આત્મા વધ્ય છે આમ નિરુદ્ધ સ્વભાવો હોવાથી આત્મવો પોતે જીવ નથી.)

આત્મામા જે કાર્ધ વ્રત-અવ્રતના ભાવ થાય પૂજા-સન્નિતા ભાવ થાય, દયા-હિંસાના ભાવ થાય તે બરા નિનગી ભાવ છે, તે બરા આત્માની સાથે બ યાયેલા છે, લાખ ને વૃક્ષની જેમ બ યાયેલા છે. વૃક્ષ છે તે વધ્ય એટલે હણવાયોગ્ય છે અને લાખ હણનાર

છે અથવા ધાત કરનાર છે, વધ્ય તે વૃમ્બને લાગુ પડે છે અને ધાત ને લાખને લાગુ પડે છે, આ તો દ્રષ્ટાત છે પણ તેમ આત્મામા સમજનાર છે.

આત્મા હલનાથોચ્ચ છે એટલે કે પુણ્ય-પાપના પશ્ચાત્તપ્તિ ધાય તેનાથી આત્માનો સ્વભાવ હલાર્ધ જાય છે અને પુણ્ય-પાપના પશ્ચાત્તપ્તિ હલનાર છે. આત્મામા નેરહી પુણ્ય-પાપની લાગણી ધાય તેનાથી ભગવાન આત્માનો ખો છે. વૃમ્બાથી જ્યાં લાખ ફાટે ત્યાં જાડનો ખો ધાર છે જેમ પીપળતા આડ હોય અને તેને લાખ ધાય છે તે પીપળતા કાય કરનાર છે તેમ આત્મામા વ્રત-અવ્રતના શુભા-શુભ ભાવ ફાટે છે તે આત્માનો કાય કરનાર છે આત્માનો કાય કરનાર છે તે ઉપચારથી કષ્ટુ છે, ખરી રીતે આત્માની નિર્મળ અર સ્થાનો અર ન્ગના છે, પુણ્ય-પાપના ભાવ આત્માની નિર્મળ પર્યાયનો કાય કરનાર છે તેવી પુણ્યભાવ છાદીને પાપભાવ કરવાની અહીં ધાત નથી પણ પુણ્યભાવ આત્માના સ્વભાવનો ધાત કરનાર છે એમ સમજવાની ધાત છે.

જે ભાને સ્વર્ગનો ભાવ મળે, જે ભાને નરમ્બો ભાવ મળે તે બધા ભાવ જય સાથે જ મળે છે રાગ દ્વેષ છે ત્યામુધી તે જયને ધાનિ કરે છે, ચૈતન્ય જ્ઞાતા-દ્રષ્ટા છે અને ગગ દ્વેષમા ચૈતન્યના સ્વભાવથી અવિરુદ્ધ સ્વભાવનો અભાવ હોનાથી એટલે કે નિરુદ્ધ સ્વભાવ હોવાથી પુણ્ય-પાપના ભાવ જય નથી પણ જડ છે નિરુદ્ધ સ્વભાવ હોવાથી અને જડના નિમિત્તે થતા હોનાથી તે જડ છે.

જે તાબાનો ભેગ સોનાને પદ્મવુ મ્હુનવે તે તાણુ ખરેખર મોનુ નથી પણ મોનાથી નિરુદ્ધ જાતરાણુ તાણુ જ છે, તેમ જડ કર્મેના નિમિત્તે શુભાશુભરૂપ વિમર્ગીભાવ ધાય અને તે ભાવને લઈને આત્મા વિમર્ગી મ્હુનાય તે વિમર્ગી ભાવ ખરેખર આત્માનો સ્વભાવ નથી ચૈતન્ય જ્ઞાન, કર્મન, આનંદનો અકદ છે તેનાથી શુભાશુભ ભાવ ખરેખર સિદ્ધતીય છે, માટે ખરેખર તે તેનો સ્વભાવ છે જ નહિ.

લાખ અને વૃક્ષનો સ્વભાવ એક બીજાથી નિરુદ્ધ છે, માટે લાખ ઝાડ સાથે માત્ર બચાવેલી છે પણ ઝાડનો તે સ્વભાવ નથી તેમ લાખ પોતે વૃક્ષ નથી. એવી રીતે આત્માના જે ગુણગુણ બાન થાય તે આત્માથી નિરુદ્ધ છે, ઈર્ષના નિમિત્તે માત્ર અનન્યામાં થાય છે તેથી આત્માનો સ્વભાવ નથી તેમ અનન્યા પોતે પણ આત્મા નથી, પરંતુ તે અનન્યા આત્માની ધાતક છે. એવાર ઈંદુ કે આત્મા કોઈ દિવસ હણાતો નથી અને અહીં પાણુ કંઈ કે આત્મા હણાય છે તો એના અર્થ એમ લેવો કે આત્મા હણાતો નથી પણ આત્માની નિર્મળ અવસ્થા હણાય છે, અવસ્થા હણાતાં આત્મા હણાય છે તેમ ઉપચારથી કહેવાય.

કેટલા- મહે છે કે શાસ્ત્રમાર્ગમાં વચ્ચે શુભભાવ આવે તેને ધાતક કેમ કહ્યો છે ? તે શુભ ભાવ નિમર છે માટે ધાતક જ છે, શાસ્ત્રી એ ને એ શાસ્ત્ર જેવી વાત છે. આ હરનિષ્ક્રમના પહેલો બોલ થયો.

હવે બીજો બોલ કહે છે. આશ્ત્રવો રાઈના વેગની જેમ વધતા-ધટતા હોવાથી અધુન છે, ચેતન્યમાત્ર છવ જ ક્રુન છે.

જેમ કેટલાક માણસોને રાઈના વેગ થાય છે તે વાઈના વેગ ધરીમાં વધી જાય છે અને ધરીમાં ધટી જાય છે તેવી રીતે પુણ્ય-પાપના ભાનરૂપ આશ્ત્રવો ધરીમાં વધી જાય છે અને ધટીમાં ધટી જાય છે, જેમકે કોઈ માણસને દાન દેવાના ગુણ ભાન થાય કે આ ઠેકાણે આટલા હજાર રૂપિયા આપી દઉં ત્યાં વળી એમ ભાવ રૂપો કે આટલા બધા રૂપિયા દાનમાં આપનાથી લોકોને એમ થશે કે આની પાસે ઝાઝા પૈસા છે, તેથી ખચકાતાના ખચકામાં પૈસા લેના આનને તેથી આપણે બહારમાં પૈસાનાળા છીએ તેમ ન બતાવવું, આટલા બધા પૈસા ન આપના. જુઓ, ધટીમાં ધણુ દાન દેવાના ભાન, વળી ધટીમાં ઓછુ દેવાના ભાવ એ રીતે આશ્ત્રવો વધતા-વધતા છે.

નળી કોઈને હિંમતના ભાન થાય ત્યાં એ-દમ વેગમાં આનીને

એ બે ખૂન ફગી નાખે અને તે ભાન જ્યાં મોળો પડે એવે કહે છે
મને પાણી આપો, અને વિચાર કે જે જાને તદ્દન મારી ન નાખ્યા
હોત તો સાનુ હુ. વળી તેને કેઈ પૂછે કે આ ખૂન કોણે કર્યું ?
તો કહેશે કે કર્યું, હું. શુભમાર હું મારે અને પાંદી જતો. બુઝો
પરીમા ખૂન કરનાના ભાન થયા અને ધડીમા ભાવ મોળો પડી ગયો
એ રીતે આશ્રમે વધતા-વધતા થયા રહે છે

પણી કેઈ સગ મેરો કે જ્યારે થઈ જાય કે આ મેરો મરણ
છે, એવો મમજાન કે જ્યારે થઈ જાય, મમજાને મગ મોળો પડી જાય
અને રૂગીને જ્યાં બની અનુકૂળતા થાય ત્યાં બધું બુદ્ધી જાય અને
સગ પાડે ની જાય એ રીતે આશ્રમે રધ્યા-રધ્યા કહે છે મ જ
કે તે અંતર છે

આમાથી કોઈએ એમ મમજાનું નથી કે શુભ ભાવ એની
મોળાએ થાય છે એ તો પોતે જ્યાં મગજ ભાન પડીને શુભ ભાવ
રહે છે ત્યારે થાય છે શુભાશુભ ભાન આશ્રમ છે એમ કહીને વસ્તુ
મરવાન ખતાવે છે

કોઈ એવો પ્રતિદૂગનાનો પ્રમન બને તો કોઈ પાર જગતથી
ઉદાસ જેવો થઈ જાય, ચેતગી જેવો થઈ જાય વળી જ્યાં માન અને
મોગ્ય મગસા માટે ત્યાં એમ થાય કે ભાઈ! માન નાખ્યા તો જાન
મગ્યા એમ રાગ વડી જાય. વાર્ધના વેગની જેમ એ રીતે આશ્રમે
વધે-વધે છે, ચેતન્ય જ્ઞાતા-દ્રષ્ટા સ્વભાવે મુવ ■ એના મુન-અમુવ
સ્વરૂપને જાણીને જ્ઞાની પુરે એ આશ્રમેથી નિવર્તે છે

૧૮૮, આમે ૨૦ ૧૫ શુવ

કતામર્મનો અધિમર અત્યાગે બધીરના વાચનમાં ચાલે છે
તેમથી વાધા હજી મી ચાલે છે

આનાર્થ દેવે પ્રથમ આશ્રમે આત્માની સાથે વધ્ય ધાતકે મન
ભાનપણે છે તેમ કહ્યું, આત્મા હજીનાથોય છે અને આશ્રમે તેને

હુણતાર છે. પછી બીજા બોલમાં કહ્યું કે આશ્ત્રવો વાઈના વેગની જેમ વધતા-વરતા છે, જેમકે રાગ ધરીમા વધી જાય છે અને ધરીમા ધરી જાય છે અને આત્મા ધ્રુવ છે. પુણ્ય-પાપના ભાવ નાશવત છે અને હું અવિનાશી જ્ઞાનવત ધ્રુવ છું એમ બુદ્ધિ વિવેક થયો ત્યાં આશ્ત્ર-વોધી નિવર્તે છે.

શિષ્યે પ્રશ્ન્ય હહુ કે સાચું જ્ઞાન થવાનો અને શુભાશુભ આશ્ત્રનભાવ ઠળવાનો એક કાળ કઈ રીતે છે? તેને આચાર્યેય ઉત્તર આપે છે કે આત્મા હણ્યાવા થોગ્ય છે અને આશ્ત્રવો હુણનાર છે, બન્ને નિરુદ્ધ સ્વભાવવાળા છે માટે બન્ને તદ્દત બુદ્ધ છે. આત્માની પર્યાયમા વિદ્યાર થવાની થોગ્યતા પન્ને આધીન થાય ત્યામુધી છે, ત્યામુની જ આત્મા હણ્યાવાથોગ્ય છે એમ સમજવું. આશ્ત્રવો અધ્રુવ છે અને આત્મા ધ્રુવ છે એમ આત્મા અને આશ્ત્રનનો બુદ્ધિ વિવેક જ્યાં થાય છે ત્યાં તે કષ્ટે જ આશ્ત્રનનો નિરોધ થાય છે. પુણ્ય-પાપના ભાવરૂપ આશ્ત્રવો તે આત્મા નથી અને આત્મા પુણ્ય-પાપના ભાવ નથી એમ બુદ્ધિ ભાન કરીને સ્વરૂપમા જોયેલે અથો ઠયો તેયેલે અથો તે કષ્ટે જ આશ્ત્રન ઠળી જાય છે, એ રીતે આશ્ત્રવ ઠળવાનો અને જ્ઞાન થવાનો સમકાળ છે.

આશ્ત્રવો શીતદાહજ્વરના આવેશની જેમ અતુકસે ઉત્પન્ન થતા હોનાથી અનિત્ય છે, નિજ્ઞાનધન જેનો સ્વભાવ છે એવો છવ જ નિત્ય છે.

અધ્રુવમા વધતા-વરતા ભાવ હતા અને અનિત્યમા શીતદાહ જ્વરન્ટી માફ- આખો ફેરફાર છે, ભાવ તદ્દત બદલાઈ જાય એવો આખો ફેરફાર લીધો છે. યાદિયો તાવ આવે ત્યાં જોદડા જોડીને મેલે, ગરીર ધ્રુજના માડે, અને જ્યારે યાદ ઉતરી જાય અને તાવ ચઢે ત્યારે વળી પાણીના પોતા મૂકે એમ અનિત્યના ભાવમા તદ્દત ફેરફાર લીધો છે.

તેમ પુણ્ય-પાપના પશ્ચિમ મદા-જિના તાવના આવેશની

જેમ અતુકમે ઉત્પન્ન થતા હોનાથી અનિત્ય છે, જેમકે માસ માસ-
ખમણના ઉપનાસ કરે, ઇયા, દાન, ભક્તિ કરે, એના શુભ પરિણામ
કરે કે નનૌરેયઃ જાય ત્યા ગુપ્ત લેખ્યાના ઊજળા પરિણામ હોય,
અને ત્યાથી મરીને પાછો મનુષ્ય થાય ત્યા વળી એવો કલુસ થાય,
ક્રોધ, મા, માયા-વ્યોભના પરિણામ એના આપ્તર કરે કે ત્યાથી મરીને
પાછો નર-મા જાય. જુઓ, આ રીતે પરિણામમા એકદમ ફેરફાર
થઈ જાય આગલા ભવમા મુનિ થયા હતા અને તેના પરિણામમા
નનૌરેય- ગયો અને આ ભવમા પાછો કોશાન્ની તીનતા કરી નરક
ગયો એમ દાકિયા-ઊના તાનની માફક પરિણામમા તદ્દન પલ્ટો
થઈ જાય છે

પુણ્ય-પાપના પરિણામ અતુકમે ઉત્પન્ન થતા એકે કે હિંસાના
ભાવ હોય ત્યારે ઇયાના ભાન ન હોય અને ઇયાના ભાવ હોય ત્યારે
હિંસાના ભાન ન હોય પણ મારાપણુ માનવામા દષ્ટિનો દોષ તો
બન્નેમા લેગો જ છે, ઊધી માન્યતાનુ શલ્ય તો ઇયા-હિંસાના ભાવ
પખતે લેગુ જ હોય છે. નત, તપ, તપ, ઇયા, દાન, હિંસા, જૂઠું,
નારે પરિણામ દાકિયા-ઊના તાન જેવા અનિત્ય છે, પલ્ટે તેના છે,
નાશ પામનાશ છે, અને નિજ્ઞાનધન આત્મા એટલે કે નિખિલ જ્ઞાનનો
ધન આત્મા એવો ચૈતન્ય સ્વભાવ જ નિત્ય છે, એના આત્માનો વિવે-
કે એટલે આત્મેવોધી તે જ ક્ષણે અમે નિવૃત્ત થાય છે, ચૈત યગ્નરૂપ
આત્માનો નિર- થતા જે નિર્મળ પર્યાય પ્રગટી તે નિત્ય અભાવી
દ્રવ્યના જેવે પ્રગટી તેથી નિત્ય અભાવમા લેગની દીધી

વળી કહે છે કે આત્મેવો અગમ્ય છે, એકે કે પુણ્ય-પાપના
ભાન અશરણ છે આવાર્થકેન કહે છે કે જેમ મમ-મેનનમા વીર્ય
છૂટી જાય તે ક્ષણે જ કાગલ કામનો મસ્તક નાશ પામી જાય છે,
કેઈથી ગેદી રાખી શકતો નથી, તેમ ઓદય છૂટી જાય તે ક્ષણે જ
આત્મેવો નાશ પામી જાય છે, ગેદી રાખી શકતા નથી માટે તેઓ
અશરણ છે.

પુણ્ય-પાપના પરિણામ અગમ્ય છે ઓદય છૂટી જાય પડી તે

નિકારી ભાવને આત્મા ભાવી શકતો નથી એટલે તેનો અર્થ એવો છે કે એકલા આત્માનો પુણ્ય-પાપ કરવાનો સ્વભાવ નથી, શુભભાવ આવી જાય અને પછી છૂટી જાય, ત્યારે કોઈ કહે કે એવો ને એવો શુભ ભાવ ફરીથી ભાવુ, પરંતુ તેનું નિમિત્ત છૂટી જવાથી તેમો ને તેમો ભાવ ફરીથી આવતો નથી. શુભાશુભ ભાવને પમ્પી રખાતા નથી, ઝાડી શકાતા નથી, માટે આશ્રવો અશરણ છે, આશ્રવો પોતાનો સ્વભાવ નથી, તે આશ્રવો જિંધા પુરુષાર્થથી થાય છે પોતાની ચૈતન્યની અવસ્થામાં, પણ પાનિમિત્તે વત્તા ભાવ કે, પોતાનો સ્વભાવ નથી, તેથી તેને ઝાડી શકાતા નથી, પકડી શકાતા નથી તેથી પુણ્ય-પાપના પશ્ચિમ આત્માને શરણરૂપ નથી, આશ્રવો અશરણ છે, તેમાં આત્માને શરણ મળતું નથી, પરંતુ પોતાનો ચૈતન્ય-સ્વભાવ જ શરણરૂપ છે, આપોઆપ (પોતાથી જ) રક્ષિત એવો મહાજ ચિત્શક્તિરૂપ હવ જ શરણ સહિત છે. પુણ્ય-પાપના ભાવ ન્યાં તે ઝાડી શકાતા નથી પરંતુ આત્મા તો પોતે જ પોતાથી આપોઆપ રક્ષાએલો છે તેને રાખતો પડતો નથી. રક્ષાએલો જ છે, માટે તે આત્મા જ સહજ સ્વભાવે મનુ સહિત છે એવા આત્મ-સ્વભાવનો નિવેક થતા તે કાણે જ આશ્રવો નિવૃત્તિ પામે છે.

આશ્રવો સદાય આકુળ સ્વભાવવાળા હોવાથી દુખરૂપ છે, સદાય નિરાકુળ સ્વભાવનાળો હવ જ અદુખરૂપ અર્થાત્ નુખરૂપ છે.

વ્રત-અવ્રત, પૂજા-ભક્તિ, દયા-હિંના, જૂઠું-ચોરી અને નિષયના પશ્ચિમ તે બધા ૮ ખરૂં છે, ચૈતન્યનો સ્વભાવ નથી, ચૈતન્યનો સ્વભાવ તો નુખરૂં છે. પુણ્યના પશ્ચિમ પણ દુખરૂં છે એમ કહ્યું તેથી એમ સમજનાનું નથી કે શુભ પરિણામ છાટીને અશુભ પરિણામ કરવા, ઘરે સ્ત્રી-છાત્ર સાચવના પણ શુભ પશ્ચિમ ન કરના એમ કાંઈ કહેવાનું નથી પરંતુ શુભ પશ્ચિમ પણ ૮ ખરૂં છે એમ અદ્વા કરવાની વાત છે.

ચૈતન્ય પદાર્થ અનાદિ અનંત હોત તત્ત્વ છે. આશ્રવો આકુળ-સ્વભાવવાળા હોવાથી વર્તમાનમાં જ દુખરૂં છે, જે રખતે શુભા-

શુભ પરિણામ થાય છે તે વળતે જ દુઃખરૂપ છે, આકુળતારૂપ છે, તે પરિણામો થાય છે ત્યારે આત્માની શાંતિ હણાય છે અને આત્માની શાંતિ હણાય છે ત્યારે જ તે ભાગ્યો થાય છે વળી શુભાશુભ પરિણામોનું વેતન પણ આકુળતામય છે, આત્મા પોતે જ નિરાકુળ એ ભાવનાઓ હોવાથી મુખરૂપ છે

નરકમાં અનર્ત અનર્ત દુઃખ ભોગવ્યા, પાછીતો ખિંદ્રો અને દાણાનો કા ન મળ્યો તે વળતે છત્રે આકુળતા ય્ગી દુઃખ ભોગવ્યું પણ ભાઈ! વિચાર તો ખરો, મુખને માટે તારે પર દ્રવ્યની શી જરૂર છે? તારું મુખ તારામાં ભર્યું છે, અત્યારે ગ્રાધવાગીતા પ્રસંગ છે એટલે માન્યો દાણા સધઈ ગયો છે અને આકુળતા કહે છે પરંતુ ત્યજ લોકના નાથ ચિત્તન્ય ભગવાનને કાઈ અનાજનતા દાણા શરણરૂપ થાય તેમ નથી, ચિદાનંદ ભગવાન આત્માને એક વિકલ્પ કે એક રજકણની જરૂર નથી એવી મદ્દા કરે તો સમાધાન થાય એમ શ્રી ગુરુનો હિપદેશ છે

પુણ્યભાન થાય કે પાપભાન થાય તે બન્ને દુઃખરૂપ છે અને આત્માનો સ્વભાન તો આનંદકંદ છે વસ્તુ તો સદાય-નિર્લેખાળ આનંદ, આનંદરૂપ છે પરંતુ શિક્ષા અને શિક્ષામાર્ગની અનરૂપા પ્રગટે ત્યારે તે આનંદ વેાય છે, નર્તમાન પર્યાયનો આનંદ વેદાય ન.

અરે ભાઈ! આ મમારમાં અધોપઅધો પડ્યા છો પણ તે બધું પડ્યું રહેશે, આમ મુંડું ને તેમ કુંડું તેના ભાગે બધા દુઃખરૂપ છે, આત્મા તો નિરાકુળ સ્વભાવી છે એનું જ્ઞાન કરે તો આસ્તવ્ય બવન ધાતુ જશે, તૂટી જશે

આત્મવો આગામી કાગમાં આકુળતાને ઉત્પન્ન કરનારા એના પુણ્યપરિણામના હેતુ હોવાથી દુઃખરૂપરૂપ છે (અર્થાત્ દુઃખ જેમનું રૂપ છે એના છે), છત્ર જ મમ્મત પુણ્યપરિણામનો અહેતુ હોવાથી અદુઃખરૂપ (અર્થાત્ દુઃખરૂપરૂપ નથી)

પુણ્ય-પાપના ભાન ભવિષ્યમાં પણ દુઃખરૂપરૂપ છે કેમકે

આકૃષ્ટતાના કૃણરૂપ થાય એના પુરુષલપગ્ધિભાગના હેતુ છે, અને વર્તમાન પણ આકૃષ્ટતારૂપ છે, માટે દુખરૂપ છે.

પ્રશ્ન.—પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય બંધાય તેવા પરિણામ મુખરૂપ થાય કે નહિ ?

ઉત્તર.—ગમે તે જાતના પુણ્યના પરિણામ વર્તમાનમા પણ દુખરૂપ છે તે ભવિષ્યમા પણ દુખરૂપ છે. પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય પણ ભવિષ્યમા આકૃષ્ટતા થવામા નિમિત્ત છે, પરંતુ આત્માની શાંતિનું નિમિત્ત તે નથી.

પુરુષવંશના નિમિત્તે થતા વિદ્યારી ભાવ અને વિદ્યારી ભાવના નિમિત્તે જે જડકર્મ બંધાય તે, ભવિષ્યમા આકૃષ્ટતાના પગ્ધિભાગ ઉત્પન્ન થવાનું નિમિત્ત છે, પરંતુ આત્માની શાંતિ-સમાપ્તિનું તે નિમિત્ત નથી.

આકૃષ્ટતાના પરિણામ જડના નિમિત્તે થાય છે માટે તેને જડ કહી દીધા છે, અને આકૃષ્ટતાના કૃણમા પણ જડકર્મ બંધાય છે, એ રીતે જડનું કૃણ જડ આવે છે, આકૃષ્ટતાના પગ્ધિભાગ થાય છે ચૈતન્યની પર્યાયમા, પણ તે જડ તરફના વલણનાજો ભાગ છે માટે તે પરિણામને જડ કહ્યા છે. ચૈતન્યની નિર્ભળ પર્યાયનું જ્ઞાન શાંતિ છે, નિરાકૃષ્ટતા છે, સમાધીરૂપ છે, માટે તે પર્યાય ચૈતન્યની છે, તેમા જડ કર્મનું નિમિત્ત નથી—ચૈતન્યની નિર્ભળ પર્યાય ચૈતન્યરૂપ છે અને વિકારી પર્યાય જડરૂપ છે.

હવે ભગ, આદર્શિદંતો ભગ કે ચક્રવર્તી, બળદેવ, રાનુદેવનો ભગ તે પણ આકૃષ્ટતા ઉત્પન્ન થવાનું નિમિત્ત છે, ભગવાન આત્મા જ્ઞાતા-દ્રષ્ટા નિર્વિકલ્પ, નિરૂપાધિસ્વરૂપ છે, તેની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને ગમણતા તે કોઈ પણ પુરુષલપગ્ધિભાગના હેતુ નથી માટે તે દુખરૂપ નથી, પરંતુ વર્તમાનમા પણ એકાંત મુખરૂપ છે અને ભવિષ્યમા પણ મુખરૂપરૂપ છે. તે સિવાય બેટલા પુણ્ય-પાપના પરિણામ થાય તે વર્તમાનમા દુખરૂપ છે અને ભવિષ્યમા પણ દુખ થવાના નિમિત્તનું નિમિત્ત છે.

એક જણ કહેતો હતો કે મહા ભજ, યુવ્યના ફળ મીઠા છે એમ એક વાર તો કહો ! વ્યાધી કહે ? નિકાર મીઠા નણુકાળમા એવ નહિ, શુભાગુભરપ નિકારપગ્ગિલામ અને તેના ફળને મીઠા માનનાર અને મનાનાર અનત સસારમા ગખડનાર છે.

આત્મા શુદ્ધ છે, નિર્મળ છે, જ્ઞાયક દ્રુવમૂર્તિ છે એવા રૂઠ ભાવની શ્રદ્ધા કરે, પછી કંઈ ન શકે તેલો નિકલ્પમા જોડાય છે પરંતુ તે નિકલ્પ મીઠાશનું કારણ છે જ નહિ, અને જ્ઞાની તેમા મીઠાશ માનતો પણ નથી, તેમા જેટલો અશુભરાગ ધર્યો તેટલું લાભનું કારણ છે, સુખનાગ રહ્યો તે લાભનું કારણ નથી, રહ્યો તે તો દુઃખરૂપ અને દુઃખકુળરૂપ જ છે, આ જ સ્થિતિ છે તેમા ખીણું છે જ નહિ જ્ઞાયકમૂર્તિ આત્માના શ્રદ્ધા-જ્ઞાન થાય તે સુખરૂપ છે અને શ્રદ્ધા-જ્ઞાન લખાય તે પણ સુખરૂપ છે.

આશ્ત્રવો અને આત્માને વિષ્ણુ પાડવા માટે છ પ્રકાર બતાવ્યાં લાખ ને વૃક્ષની જેમ વ-ય-માત- કર્યા, વાઈના વેગની જેમ નધતા-ધરતા કર્યા, શીત અને ઠાંડુ જનરના જેમ અનુક્રમે ઉત્પન્ન થાય છે માટે અનિત્ય કર્યા, કામના રજકલા છૂટતા કામના સંસ્કાર પણ છૂટી જાય છે તેના જેમ આશ્ત્રવોને અગ લા કર્યા આકૃષ્ટતાવાળા હોનાથી દુઃખરૂપ કર્યા અને આશ્ત્રવનું ફળ પણ દુઃખરૂપ છે માટે તે આશ્ત્રવોને દુઃખકુળરૂપ કર્યા, આ રીતે આશ્ત્રવોને અને આત્માને વિષ્ણુ સ્વભાવ-વાળા કર્યા.

આમ આશ્ત્રવોનું અને જીવનું લોહજ્ઞાન થતા વેત જ જેનામા કર્મનિપાક શિથિલ થઈ ગયા છે એમો તે આત્મા, જથ્થાખધ નાજીની રચના જેમા ખર્જિત થઈ ગઈ છે એના દિશાના નિસ્તારની જેમ અમર્યા જેમો નિસ્તાર છે એમો, સહજપણે નિકાસ પામતી વિશજિ રૂડે જેમ જેમ નિજ્ઞાનધનસ્વભાવ થતો જાય છે તેમ તેમ આશ્ત્રવોથી નિવૃત્ત થતો જાય છે, અને જેમ જેમ આશ્ત્રવોથી નિવૃત્ત થતો જાય છે તેમ તેમ નિજ્ઞાનધનસ્વભાવ થતો જાય છે.

આત્મવો નિષ્કલ છે અધુન છે, શરણહીન છે, અનિત્ય છે દુઃખરૂપ છે અને દુઃખરૂપ છે. આત્માનો સ્વભાવ આત્મવોથી ભિન્ન જાતિનો છે, આત્મા અખંડ છે, કુલ છે, આત્મા શરણ સહિત છે, આત્મા નિત્ય છે, આત્મા સુખરૂપ છે અને મુખરૂપ છે એમ આત્મવોથી ભિન્ન યથાર્થ જ્ઞાન થયું ત્યાં જેમ જથ્થાખંડ વાદળા છૂટી જાય-ખંડિત થઈ જાય અને દિશાઓ ચોખ્ખી-નિર્મળ-ઝીજળી, વાદળાની આડ વિનાની થાય, દિશા વિસ્તારવાળી થાય, તેમ અમર્યાદપણે જેનો દેહાવ છે એવો મહાજપણે વિમલ પામતી ચિત્તાક્તિ વડે જેમ જેમ વિજ્ઞાનધનસ્વભાવ થતો જાય છે, તેમ તેમ આત્મવોથી નિવૃત્ત થતો જાય છે.

હું આત્મા' જાણનાર છું, મારી ચિત્તાક્તિ નિર્દોષ ને નિર્મળ છે, આત્મવોથી મારું સ્વરૂપ ભિન્ન છે એમ વિવેક થતા કર્મના વાદળાનો રસ શિથિલ થઈ જાય છે, કર્મની રચના ખંડિત થઈ જાય છે, અને મહાજપણે વિકાસ પામતી ચૈતન્યશક્તિવડે સ્વરૂપસ્થિતિરતા જેમ જેમ વધતી જાય છે તેમ તેમ આત્મવોથી નિવૃત્ત થતો જાય છે જેમ જેમ આત્મવોથી નિવૃત્ત થતો જાય છે તેમ તેમ સ્વરૂપસ્થિતિરતા વધતી જાય છે.

શુભાશુભ નિષ્કલરૂપ વિના તે હું નથી એમ વિવેક થયા ત્યાં જ્ઞાન નિષ્કલ થતું જાય છે અને જેમ જેમ જ્ઞાનધનસ્વભાવ નિષ્કલ થતો જાય છે તેમ તેમ પ્રુથ્વ-પાપના ભાવ ધરતા જાય છે એટલે કે આત્મવો નિવૃત્ત થતા જાય છે, જેમ જેમ પાપાત્મા એકાગ્ર થતો જાય છે એટલે કે ધર થતો જાય છે તેમ તેમ તેટલો તેટલો આત્મવોથી નિવૃત્ત થતો જ જાય છે.

અમર્યાદ એટલે જ્ઞાન-દર્શનની અનંત શક્તિ છે તેના સ્વભાવમા એના થાય તેટલો આત્મન રજો ને જેટલો આત્મન રજો તેટલો એકાગ્ર થાય. નિષ્કલમા ન રોમણ અને આત્મામા રોકાવું તે ખરે ઉપવાસ છે, શુભ પશિષ્ઠામરૂપ ઉપવાસ તો પ્રુથ્વ અર્થ કાળ છે પરંતુ આત્મામા એકાગ્ર તે ઉપવાસ એકાગ્ર જગ્યા છે.

તેઓ વિજ્ઞાનધનવ્યભાન થાય છે જેટલો સમ્યક્ પ્રકારે આમ વો ૧૧ નિવર્તે છે, અને તેટલો આત્મગોષ્ઠી નિવર્તે છે જેટલો સમ્યક્ પ્રકારે વિજ્ઞાનધનવ્યભાન થાય છે. આ રીતે જ્ઞાનને અને આત્મગોષ્ઠી નિવૃત્તિને સમનાજપણું છે.

અહીં સમ્યક્ શબ્દ ઉપર વજન છે સમ્યક્ પ્રકારે આત્મગોષ્ઠી નિવર્તે છે એમ સમ્યક્ શબ્દ આચાર્યદેવે લીધો છે, કારણ કે પુણ્ય-પાપના ભાવરૂપ આત્મગોષ્ઠી કણે કણે બધા છોડીને બદલાય છે પરંતુ અજ્ઞાનીએ પોતાના સ્વભાવનું જ્ઞાન કર્યું નથી માટે તે સમ્યક્ પ્રકારે વિજ્ઞાનધન થતો નથી તેથી આત્મગોષ્ઠી નિવૃત્ત થતો નથી, તેથી તેને નિવર્તવાનો સમ્યક્ પ્રકાર લાગુ પડતો નથી પણ જ્ઞાનીને જ સમ્યક્ પ્રકાર લાગુ પડે છે.

જ્ઞાનીને આત્માની ઝોળખાળ થાય કે હું વિજ્ઞાનક અખંડ જ્ઞાનપિંડ આત્મા છું, તે સિવાય કોઈ પણ પરદ્રવ્ય મારું નથી, તે પરદ્રવ્યનું કોઈ પણ કર્તવ્ય મારું નથી, હું પરદ્રવ્યના કર્તા નથી, હું તો મારા અવભાનનો જ કર્તા છું, એવું સમ્યક્જ્ઞાન થાય, પછી જેટલો જેટલો સ્વરૂપમા એકામ થાય તેટલો તેટલો રાગ દ્વેષથી દૂર, અને જેટલો જેટલો રાગ દ્વેષથી દૂર તેટલો તેટલો સ્વરૂપમા એકામ થાય, જેટલો જેટલો સ્વરૂપમા સ્થિત થાય તેટલી તેટલી અસ્થિરતા રહે અને જેટલી જેટલી અસ્થિરતા રહે તેટલો તેટલો સ્વરૂપમા સ્થિર થાય, જેટલો જેટલો જાણનાના પથમા રોમણો તેટલો તેટલો આત્મ વોષી નિવર્તે છે, જેટલો જેટલો આત્મગોષ્ઠી નિવર્તે છે તેટલો તેટલો જાણનાના પથમા ગેકાય છે આ રીતે વિકારભાવરૂપ આત્મનને રજાનામે અને સમ્યક્જ્ઞાન થવાનો સમમાળ છે એવે કે એક કાળ છે.

આમાથી એમ માળીન થયું કે બે જ્ઞાન જ આત્મવોરી નિવર્તનાનો ઉપાય છે ભારે સરસ ટીપ્પણી છે આ બેજ્ઞાનની માળા જેણે ગળામા પહેરી તેના લખ પાછા ફરે નહિ, તેને મુક્તિરૂપી લગનીની લીનતા અલ્પમાત્રમા થયે જ છૂટે.

જેમ લૌકિકમા લભ વપ્રતે, માળા નાખી હોય, પછી તેના કુકુબમા ગમે તે જાતનુ નિર્મ આપે પણ તેના લભ ફરે નહિ, તેમ ભેદજ્ઞાનરૂપી માળા રોપાણી તેને પછી ગમે તેના કર્મના ઉદય આવે તોપણ તેની અવપ્રકાણે થનારી મુક્તિ ફરે નહિ.

જીઓ, આહી એમ લીધુ કે ભેદજ્ઞાન જ આત્મવોધી નિવર્તવાનો ઉપાય છે, બીજી કોઈ ક્રિયાય કહ્યો નથી. ત્રત કહે, તપ કહે, પૂજા ભક્તિ કરે તો આત્મવોધી નિવર્તે તેમ કહ્યુ નથી, કારણ કે ત્રત, તપ વગેરે ભાવો પોતે જ શુભાશ્રવ છે મારે તેમા પ્રવર્તવાથી આત્મવોધી ક્યાથી રોકાય ? પણ તે ભાવોથી આત્મીને નિર્વિકારી સ્વરૂપમા થ બે તો આત્મવોધી નિવર્તે.

આત્મા શુ ? તેનું સ્વરૂપ શુ ? તેમા સ્થિત થયુ-થ બધુ તે શુ ? તેના બોધ વગર આત્મવોધી ક્યાથી ? મારે આત્માર્યદેવે આ ગાથામા આત્મવોના સ્વરૂપનો આબેદુબ ચિતાર આપી જીવોને ખ્યાલ કરાવ્યો છે કે હુ આત્મવોના સ્વરૂપને આ રીતે જાણુ, અને તેનાથી નિપરીત એના ભગવાન આત્માનુ સ્વરૂપ આ રીતે જાણુ, એમ સમ્યક્ પ્રકારે જ્ઞાન કર, તો આત્મવોધી નિવૃત્તિ થને અને આત્મ-સ્વરૂપમા ઊથલિ થને.

જેટલા કર્મ બદાને પુણ્યભાવ થાય અને જેટલા અનુભવ નર્થ બદાને પાપભાવ થાય તે બધા આત્મવો છે. જેનુ જાણુ તે જ માર્ગને અનવબતો જેમા જેટલે અશે રાગ-દ્વેષની અસ્થિરતા ધરતી જાય તેટલે અશે આત્મા વિજ્ઞાનધનસ્વભાવ થતો જાય છે ને તેટલે અશે આત્મવોધી નિવર્તતો જાય છે, અને જ્યાં સે સ પૂર્ણ વિજ્ઞાનધનસ્વભાવ થાય છે ત્યારે સમસ્ત આત્મવોધી નિવર્તે છે, ભેદનિજ્ઞાનમા વરતા વરતા સ પૂર્ણ જ્ઞાન જામી જાય છે વિજ્ઞાનધન ગોળો આબે આબે છૂટે પડી જાય છે ત્યારે સ પૂર્ણ આત્મવોધી નિવૃત્ત થાય છે.

આહી ભેદજ્ઞાન થતા આત્મવો નિવૃત્ત થાય છે તેમ કહ્યુ. એ રીતે ચાગિમા પણ ભેદજ્ઞાન કરતો કરતો સ્થિત થતો જાય છે-તેના,

થતો જાય છે, તેલો આસ્રવોધી નિવૃત્ત થતો જાય છે, ચારિત્રમા પણ લોક્કાનના અભ્યાસથી જ આગળ વધાય છે.

સમ્યક્જ્ઞાન થતા કર્મની ઠર પ્રકૃતિનો બંધ તો સહેજે બ્રહ્મી જાય છે, તે સમગ્રિતી ધર્માત્મા જન લાલે રાજ કરતો હોય, લગાઈ કરતો ઊભો હોય તો પણ ઠર પ્રકૃતિ તો બધાતી નથી અને પછી જેમ જેમ સ્થિર થતો જાય—સ્વરૂપમા જામતો જાય તેમ તેમ વધારે પ્રકૃતિનો બંધ બાકતો જાય છે.

સમ્યક્જ્ઞાન શાત્રુતા આત્માનુ જ્ઞાન થતા અનંત સસાર ટળી જાય છે અને વર્તમાનમા ઠર પ્રકૃતિનો નવો બંધ કાઢે કાઢે બ્રહ્મી જાય છે અને ભવિષ્યમા નરક, તિર્થંચ એ ગતિના નદાના થઈ જાય છે, મનુષ્યગતિ મળે તેમા પણ કરાગી મુખ મળે છે, દેવમા જાય તો ત્યાં પણ ઊંચો દેવ થાય છે સમ્યક્જ્ઞાનની ભૂમિકામા પુણ્ય પણ અપૂર્વ બધાય છે. કોઈ કહેશે કે તેણે આત્મ તે શુ કર્યું ? અરે ! તેણે તો અનંતમજમા જે ન કર્યું હતું તેનું અપૂર્વ કર્યું, આત્મામા અપૂર્વ જ્ઞાન પ્રગટ્યુ ત્યાં અનંતો સસાર ટળી ગયો. જુઓ, સમ્યક્ જ્ઞાનનું આ ફળ છે.

પ્રશ્ન—આત્મા વિજ્ઞાનધન થતો જાય એટલે શુ ?

ઉત્તર—પોતાના સ્વભાવમા સ્થિર થતો જાય છે,—પોતાની કૃતકૃત્યતા જામતી જાય છે. જ્યાંમુઘી પુણ્ય-પાપના લાવતો હુ ધણી છું, તે મને ગુણ કરશે, તે મને લાભ કરશે તેમ માને ત્યાંમુઘી જ્ઞાનનો ઉપાદા બને ન-ન પૂર્વ જેટલો હોય તો પણ તે બધું અજ્ઞાન જ અદર મિથ્યાઅભિપ્રાય પડશે છે ત્યાંમુઘી જ્ઞાનનો ઉપાદા મને તેલો હોય તો પણ તે જ્ઞાનને એવે કે તે જાણપણને અજ્ઞાન કહેવામા આવે છે.

આત્માના જ્ઞાનપૂર્વક ભવે થોડો જ્ઞાનનો ઉપાદા હોય તો પણ તેને જ્ઞાન કહેવાય છે, વરદસ્વભાવ પરથી નિરાળો છે, અખંડાનંદ સ્વરૂપ છે તેનું જ્ઞાન હોય, પછી ભવે અધ્યજ્ઞાન હોય તો પણ તેને વિજ્ઞાન કહેવાય છે કારણ કે તે જ્ઞાનના રૂપમા કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થશે.

યથાર્થ સમ્યજ્ઞાનનો સ્વીકાર તે વસ્તુસ્વભાવનો સ્વીકાર છે, પરંતુ સ્વભાવનો સ્વીકાર તે સમ્યજ્ઞાનનો સ્વીકાર છે.

જેમ જેમ તે સમ્યજ્ઞાન એટલે કે વિજ્ઞાન જામવું—ધટ થવું—સ્થિર થવું જાય છે તેમ તેમ આશ્રયોથી નિવૃત્તિ થતી જાય છે, જેમ જેમ આશ્રયોથી નિવૃત્તિ થતી જાય છે તેમ તેમ તે વિજ્ઞાન જામવું—ધટ થવું—સ્થિર થવું જાય છે.

ગરીરના કટકા ખાય, શરીરના ભૂકા થાય, ગમે તેવી પ્રતિ-
કૂળતા આવે, ગમે તેવો તા મોઝામા ફેરફાર થાય તો પણ જે સમ્યજ્ઞ-
જ્ઞાન પ્રગટ થયું તેને કોઈ ઊંધું કરી શકવા સમર્થ નથી, એક રચ
માત્ર પણ કેઈ હુલાવવા કે ડગાવવા સમર્થ નથી, મોટા વજ્રપાત
પડે તો પણ સમ્યજ્ઞર્શનને કોઈ ફેરફાર કરવા સમર્થ નથી, સમ્યજ્ઞ-
ર્શન થયું તે કેવળ હીધે છૂકો, બીજા ઘઈ તે પૂનમ થયે છૂકો.
એવું સમ્યજ્ઞર્શનનું માહાત્મ્ય છે.

હવે આ જ અર્થના કળશરૂપ તથા આગળના કથનની સ્વ-
નિકારૂપ કાવ્ય કહે છે —

(શાઈલવિકીરિત)

इत्येव विरचय्य समति परद्रव्यानिवृत्तिं परा

स्व विज्ञानघनस्वभावात्मयादास्तिष्ठवानः परम् ।

अज्ञानोत्थितकर्तृकर्मकलनात् क्लेशानिवृत्तः स्वय

ज्ञानीभूत इत्यवकास्ति जगतः साक्षी पुराणः पुमान् ॥૪૮॥

અર્થ —એ રીતે પૂર્વકથિત નિધાનથી, હમણા જ (તુરંત જ)
પરદ્રવ્યથી ઉત્કૃષ્ટ (સર્વ પ્રકારે) નિવૃત્તિ કરીને, વિજ્ઞાનઘનસ્વભાવરૂપ
એના કેવળ પોતાના પર નિર્ભયપણે આરૂઢ થતા અર્થાત પોતાનો
આશ્રય મરતો (અથવા પોતાને નિ શક્યપણે આસ્તિક્યભાવથી ઝિંધ
કરતો), અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલી કર્તાકર્મની પ્રવૃત્તિના અભ્યાસથી
થયેલા ક્લેશથી નિવૃત્ત થયેલો, પોતે જ્ઞાનસ્વરૂપ થયો થકો, જનતનો
સાક્ષી (જ્ઞાતાદ્રષ્ટા), પુરાણ પુરુષ (આત્મા) બહોધી હવે પ્ર-જ્ઞા-
માન થાય છે.

પૂર્વે કહેલી નિધિથી બધા જ્ઞાન કર્યું ત્યાં દુરત જ પરવન્તુથી મર્ન પ્રકાશે નિવૃત્તિ કરીને વિજ્ઞાનધન એટલે કે પોતાના જાણના દેખવાના સ્વભાવ સિનાય પગને કાઈ નહિ કરતું, પણ પોતામા કંતુ જ્ઞાન કેવળ પોતા ઉપર આરૂઢ થતું-નિર્ભયપણે આરૂઢ થતું એટલે કે પોતામા નિરાકરપણે-નિસદૃષ્ટપણે ઝિયર થતું-પોતાની સત્તામા દૃષ્ટપણે ઝિયર થતું જ્ઞાતકર્મની પ્રવૃત્તિમા કલેશથી નિવૃત્ત થાય છે ગગ મારે, હું એનો, એક ક્ષણિ-પર્યાયનો હું કર્તા થતો ને તે માનું કાર્ય થતું, હવે ભાન થયું કે હું તો જ્ઞાતા છું મુખ છું, ઝિયર છું તેમ જ્ઞાતાની ઝિયગતાના જોગમા, અભાનપણે કર્તાકર્મના અભ્યાસથી થયેલા જે કલેશ એટલે કે દુઃખ-તેનાથી નિવૃત્તિ થાય છે અને તે ક્ષણે જ જ્ઞાનસ્વરૂપ થયો થકો જગતનો સાક્ષી એટલે કે, જોવા જગતના ભાવ થાય તેને સાક્ષીપણે જોનારો પણ કર્તા થનારો નહિ ગમે તે પુણ્ય-પાપની વૃત્તિ થાય તેનો જાણનાર-દેખનારો એટલે કે સાક્ષીપણે રહેનારો પરંતુ કર્તા થનારો નહિ એવો અનાદિનો પુરાણ પુરુષ-ભગવાન આત્મા અહીંથી હવે પ્રગમમાન થાય કે ઉઠ.

૧૮૮૮, આસો વદ ૨ શુક્ર

હવે પૂછે છે કે આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ અર્થાત્ જ્ઞાની થયો એ કઈ રીતે જાણખાય ? તેનું ચિહ્ન (લક્ષણ) કહો.

આ છવ ધર્મો છે ? ધર્મ કહે છે એમ ગીતે જાણખાય ? એવા જ્ઞાની આત્માનું લક્ષણ કે એવાનું શું છે ? એનો જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા જાણખાય કઈ રીતે ? એમ ગિય પૂછે છે તેના સમાધાન માટે આ ગાથા કહે છે —

કમ્મસ્સ ય પરિણામ ણોકમ્મસ્સ ય તહેવ પરિણામ ।
જ કરેહ પ્યમાદા જો જાણદિ સો હવદિ જાણી ॥૭૫॥

પરિણામ કર્મતણુ અને નોકર્મનું પરિણામ જે તે નવ કહે જે, માત્ર જાણે, તે જ આત્મા જ્ઞાની છે ૭૫

અર્થ — જે આત્મા આકર્મેના પરિણામને તેમ જ નોર્મના પરિણામને કસ્તો નથી પરંતુ જાણે છે તે જ્ઞાની છે.

જે કોઈ આત્મા જે કર્મની અવસ્થાને અને શરીરગદિની અવસ્થાને કસ્તો નથી, તેને પોતાનું કર્તવ્ય માનેતો નથી, તેમા તન્મય-બુદ્ધિએ પરિણમતો નથી પરંતુ માત્ર જાણે છે એટલે કે તટસ્થ રહ્યો થકો-સાક્ષીપણે જાણે છે તે આત્મા જ્ઞાની છે.

નિશ્ચયથી જાણ, ગગ, દ્રેષ, મુખ, દુખ આદિરૂપે અતન્મગમા ઉત્પન્ન થતું જે કર્મનું પરિણામ, અને સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ, શબ્દ, બુદ્ધિ, સ્વસ્થાન, સ્વૃષ્ણતા, મુક્તતા, આદિરૂપે બહાર ઉત્પન્ન થતું જે નોર્મનું પરિણામ, તે બધુય પુદ્ગલપરિણામ છે.

જાણ એટલે પેર વસ્તુ પ્રત્યેના ઉત્સાહભાવ રાગ એટલે પ્રેમ, દ્રેષ એટલે એલુગમિ, મુખ દુખ ગમેર અતન્મગમા ઉત્પન્ન થતું કર્મનું પરિણામ તે પુદ્ગલપરિણામ છે, જાણ રાગ, દ્રેષ વગેરે વિકારી અવસ્થા આત્માની પર્યાયમા ઉત્પન્ન થાય તે જડની જ અવસ્થા છે તેમ બહાર બધું છે, તન્મય-કે જડ તરફના વલણનાળો લાન છે માટે તેને જડનો કહ્યો છે. તે ભાવ આત્માનો સ્વભાવ નથી અને તેની મૂળ ઉત્પત્તિ આત્મામાથી થતી નથી માટે તેને જડ કહ્યા છે.

અતન્મગમા ઉત્પન્ન થતા હર્ષ, મોહ, મતિ-અરતિ વગેરેના સ્પર્શ-જામ તે બધા જડ છે અજ્ઞાનભાવે રાગ-દ્રેષાદિ કરે તે આત્મા નહિ કારણ કે આત્માનો અસક્ષી સ્વભાવ તે નથી, તે ભાવો કરવા તે આત્માનું કર્તવ્ય નથી છતાં પણ અજ્ઞાનભાવે તે ભાવો કરે છે તેથી તે આત્મા નથી, ગન-દ્રેષાદિ ભાવ બુદ્ધિને જ આત્માને માને તે આત્મા જ નથી.

ચોરાશીએ ગુંજો છે તે જન જ નથી, ચૈતન્યની ભાવુતિ ન રહી તેથી જડ લેવો થઈ ગયા માટે આચાર્યદેવે તેને જડ જ કહ્યો છે. ભૂવ ડરપી તે માગે સ્વભાવ જ નથી, બૂલનો નાગ ડરનારો છે છુ પ્રેમ ને માનતો નથી તે આત્મા જ નથી, કારણકે ભૂવને

પાતાની માની તેણે આત્માનો પવિત્ર સ્વભાવ પાતાનો ન મા પા
પણ અપવિત્ર જ પાતાને માન્યો માટે તે અપેક્ષાએ તે આત્મા જ નથી.

રાગ-દ્વેષ, હર્ષ-ગ્રીહ તે જ મારા કર્તવ્ય એમ અજ્ઞાની માને
છે અને કદાચ મુશ્કેલી હોય તો તે પણ નિકારી લેવાનું જ છે એણે
તે ભાવ મારું કર્તવ્ય ને તેનો હું કર્તા છું તેમ માન્યું તેણે મુશ્કેલી
ભાવ રહિત પીતરાળી, નિર્નિકારી, સચ્ચિદાનંદ સ્વભાવ પ્રગટ કરે
તે જ મારું કર્તવ્ય ને જ મારું કામ, ને તેનો જ હું કર્તા એમ ન મા કું,
માટે તે જડ છે.

અમે કાંઈ પણ બીજાનું કરી શકીએ એમ માનનારા ચોરા
શીમા સમવાના છે. આત્મા તો એકલો રાતા દ્રષ્ટા છે તેનું જ કાંઈ
હું કરી શકું તેમ ન માન્યું અને પર નસ્ટનું હું કરી શકું છું એમ
માન્યું તેની પાતાની ચૈતન્યની જાગૃતિ હોઈ ગઈ માટે તે અપેક્ષાએ
તે જડ છે. અપ્રાપ્ત માર્ગ એમ નથી સમજવાનું કે ચૈતન્ય ફીટીને જડ
દ્રવ્ય ધર્મ જાય છે એ આત્મા જડ ધર્મ જતો હોય તો “તુ સમજ,
આત્માને ઓળખ” એમ પણ સંબોધી ન શકાય. એ તો મણીવાર
કહીએ છીએ કે બાળગોપાળ, ગંગાધી નૃસિંહ આત્મા પ્રભુ છે-
બધા આત્મા પશ્ચિમી ભગવાન છે, અનંત ગુણથી બધા આત્મા
વર્તમાનમાં ભર્યા છે, પણ તેનું જ્ઞાન ન હોય-ઓળખે નહિ અને
જડના કર્તવ્યને પાતાનું કર્તવ્ય માને, જડના સ્વરૂપને પાતાનું સ્વરૂપ
માને, તેની દૃષ્ટિમાં તેને જડ જ લાગે છે માટે તેને જડ કહી છે.

શરીર, વાણી વગેરે પુણ્યલગુ સ્કૂલ પરિણામ છે અને કાર્મિક
શરીર તે પુણ્યલગુ મુક્તિ પરિણામ છે યાએ, બિના સ્પર્શ હું કરી
શકું છું-તેને હું બનાવી શકું છું એમ માનનારો પુણ્યલગુ સ્પર્શ-
શુદ્ધની પર્યાયનો કર્તા થાય છે માટે તે જડ છે.

સારા રસનાળા ભોજન અમે બનાવી શકીએ છીએ કેટીના,
ફૂલપાકના, શિખડના સ્વાદિષ્ટ રસ અમે કરી શકીએ છીએ એમ
માનનારા પુણ્યલગુના સ્વચ્છની અવસ્થાના કર્તા થાય છે માટે
તે જડ છે.

‘, કુલ ગાદ અમે સરખી ગીતે વાવીએ તો સારા ઉગે, અમે બરાબર ધ્યાન રાખીએ તો સારા બગીચા થાય, એની સારી સુગંધ આવે, એમારા ધ્યાન રાખવાથી ‘સારી’ સુગંધવાળા ફાલ્યા ફૂલ્યા બગીચા થાય એમ માનનાર પુદ્ગલદ્રવ્યના ગંધગુણની અવસ્થાના કર્તા થાય છે.

ધોળા સફેદ માવાના પેડા અમે કરી રાટીએ છીએ, બરાબર ચોખ્ખુ હડાય ગાખુ હોય, ચોખ્ખો તાવેથો રાખેલો હોય એમ બરાબર ધ્યાન રાખુ હોય તો પેડા બરાબર ધોળા થાય, જગાય મેવનાળા ન થાય ‘આમ માનનારે પુદ્ગલના વર્ણગુણની અવસ્થાના કર્તા થાય છે. અમે ભાઈ’ પેડાની ધોળી અવસ્થા પુદ્ગલના વર્ણ-ગુણમાથી પરિણમીને આવે છે તે પર્યાયનો તુ કર્તા નથી, તુ તો તારા ભાવનો કર્તા છે, પુદ્ગલના વર્ણ, ગંધ, રસ વગેરેની પર્યાય થતી વખતે માત્ર તારું નિમિત્ત હતુ પણ તેનો તુ કર્તા નથી, પુદ્ગલગુણની પર્યાય પુદ્ગલના ગુણમાથી પરિણમીને આવે છે. જ્યારે માટીમાથી ઘડો ધવાનો હોય ત્યારે કૃષ્ણાગ્ની હાજરી હોય, પણ તે વખતે વક્રીવની ‘હાજરી’ ન હોય, જે કાર્યને જે નિમિત્ત અતુલ્ય હોય તે નિમિત્તાની તે વખતે હાજરી હોય.

વાણી હુ બોલુ કુ, માટું બોલીએ તો મલા ઠીક જન થાય, ધીમુ-ડિતાવણુ જેમ બોલતુ હોય તેમ મારાથી બોલી શકાય છે એમ માનનારો વાણીની અવસ્થાના કર્તા થાય છે. વાણી તો પુદ્ગલદ્રવ્યની પર્યાય છે, ચૈતન્યનો તે સ્વભાવ નથી, છતાં પણ વાણી હુ બોલી શકુ કુ એમ માનનારો જઠની અવસ્થાના કર્તા થાય છે. કેઈ કહેશે કે વાણી જે એની ‘મેળાએ બોલાતી હોય તો ઈચ્છા પ્રમાણે બરાબર વ્યવસ્થિત કેમ બોલાય છે? આટી અવળી કેમ બોલાતી નથી? તેનું કારણ એ છે કે બોલવાની ઈચ્છાને, જ્ઞાનને, અને વાણીને નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ છે. જેવી ઈચ્છા હોય, જેવું જ્ઞાન પરિણમે, તે પ્રકારે વાણી પરિણમે એવો લગભગ નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ છે તોપણ કેઈ કેઈનો કર્તા નથી, બધાં દ્રવ્યોની પર્યાય અતત્ત્ર પરિણમે છે.

ખૂન એટલે રક્તલના પિંનું ખૂન જેમ કે જ્યેષ્ઠીના સારો આથો નાખીને મારી જ્યેષ્ઠી અને બનાવી શકીએ છીએ, દોકળાનો બોળો અને સાગેનાખી શકીએ છીએ, આમ કરીને આમ નાખીએ તો બોળો માગે આની જાય, દુધ અને માનુ મેળની શકીએ છીએ, દુધમા આ રીતે આમ જગાથી મેળવણ નાખીએ તો 'માનુ' બોલવા જેવું દહીં અને વળી કેડીના બાઈવું તો એમ કહે છે કે અરે' એ તો બધી આવડત જોઈએ, એની બની જગા આનંદની જોઈએ, તો એ દહીં અને દોકળાના બોળા વગેરે બધાં સાત થાય એ તો અમને મધુ આવડે છે મારે, અમારાથી સાનુ થાય છે એમ માનનારા પુદ્ગલવદ્યની બે મનરૂપ અનુસ્થાના કર્તા થાય છે દહીં બ્યારે બગડવાનું હોય, ત્યારે તારું કહાપણ તેમા કામ આવે તેમજ નથી, તારો ભાર નથી કે દહીં બગડવાનું હોય તેને તુ સુધારી શકે, અને દહીં જો સાનુ થનાનું હોય તો ગમે તે રીતે માનુ થઈ જાય એમા તે શુ, કઈ? જે કાંઈ સુધરનાના અથવા બગવાના હોય ત્યારે તેને અનુ-કૂળ નિમિત્તો, હાજર હોય છે એને નિમિત્તનિમિત્તિ, મબધ છે, હાજર નિમિત્ત, બાઈવું નિમિત્ત વગેરે નિમિત્તો હોય છે, તેથી ઉપચારથી કહેવાય કે આ મર્ધ આ બાઈએ કઈ, પણ કોઈનો કોઈ કર્તા નથી, સૌ દ્રવ્યો અવતર પન્નિભે છે એ રીતે બધા પરદ્રવ્યના કાંઈમાં સમજવું

સંસ્થાન એટલે પુદ્ગલવદ્યના આકારો, તે આકારોના જીવ કર્તા નથી, પુદ્ગલવદ્ય પોતે જ આકારરૂપે પરિભ્રમે છે, આવા સુદર મકાન કરીએ, એમા આના ચિનામણ કરીએ, અદર મોરલાઓ મૂકીએ વગેરે સુદર આકારો અને કરી શકીએ છીએ એમ માનનારા જડની અનુસ્થાના કર્તા થાય છે, શરીરનો આમન હું સારો નાખી શકું છું, સાક્ષી સરખા લુગડા બરાબર પહેરીએ તો મારીરતો આગળ સોજાનાગો દેખાય તે બધાનો કર્તા, માનનાર જડ છે. આત્મા જાતા છે, તે જાણકમ્પભાનુ તેને જ્ઞાન નથી શરીરવદિ સ્થૂલ પુદ્ગલપરિ-જામ અને કાર્મણ મરીતનું સૂક્ષ્મ-પુદ્ગલ પન્નિભામ તે બધું હું-છું, તેઓ જ હું છું તેમ માનનાર જડ છે જીવ પોતે જ અધિગણો નથી

પણ પુદ્ગલ તરફ દષ્ટિ છે, તેની દષ્ટિમા પુદ્ગલ જ લાસે છે, તે અપેક્ષાએ તેને જડ કહ્યો છે.

આત્મા ચિદાનંદ વીતગમ્યવસ્તુ જ્ઞાતા છે એની જેને અખર નથી, પણ શરીર અને હર્ષ, શોકનો હું કર્તા છું, એ માન નમ છે, એ મારી કૃષ્ણ છે એમ જે માને છે તેણે પુદ્ગલની અવસ્થાને પાતાની અવસ્થા માની તેવી તે જડ છે, આત્મા નથી.

ખરેખર હાલના-ચાલવાની બધી ક્રિયા જડની જ છે એનો કર્તા જડ જ છે, એ રીતે વાણી પણ જડની અવસ્થા છે. ત્યારે કોઈ કહે કે અમે મૂળા રહીએ તો ? પણ ભાઈ ! તેમા પણ હું મૂળા રહ્યો તેમ માને છે તે પણ જડની અવસ્થાનો કર્તા થાય છે. વાણી બોલતી તે પણ આત્માનો સ્વભાવ નથી અને મૌન ગુણુ તે પણ આત્માનો સ્વભાવ નથી, તેથી વાણી બોલે છે અને વાણીને બંધ કરીને મૌન રહ્યો પણ હું એમ માનનારે પુદ્ગલની અવસ્થાનો કર્તા થાય છે, પણ જ્ઞાયક આત્માનું જ્ઞાન કરીને જ્ઞાતાપણે જેનું પશ્ચિમન છે તે પુદ્ગલની અવસ્થાનો કર્તા થતો નથી પણ માત્ર જ્ઞાયક જ રહે છે.

પરમાર્થ, જેમ ધરાને અને માટીને વ્યાપ્યવ્યાપ-જ્ઞાનનો (વ્યાપ્યવ્યાપકજ્ઞાનો) સદ્ભાવ હોનાથી કર્તાકર્મપણ છે તેમ પુદ્ગલપરિણામને અને પુદ્ગલને વ્યાપ્યવ્યાપ-જ્ઞાનનો સદ્ભાવ હોવાથી કર્તાકર્મપણ છે.

માટી પોતે વ્યાપક ધર્મિ-પ્રસંગને ધરાનું નર્થ લાવે છે, માટી વ્યાપક છે અને ધરો વ્યાપ્ય છે, વ્યાપક તે દ્રવ્ય છે અને વ્યાપ્ય તે પર્યાય છે.

એમ આત્મામા જે હર્ષ-ગોષ્ટની લાગણી થાય તે કર્મના નિમિત્તે ધર્મી હોનાથી જડ છે, તેમા પુદ્ગલ દ્રવ્યનું પ્રસન્ન થાય છે, હર્ષ-ગો-ની લાગણી વ્યાપ્ય છે અને પુદ્ગલદ્રવ્ય વ્યાપ- છે.

અજ્ઞાનીની દષ્ટિ વિવર ઉપર છે. અગણની ક્રિયા થાય

તેનો જ હું તેમ તે માને છે, પાતાના વિમળ અખડ ગુણને ભૂલે છે, તેથી તે પાતાને જડ માને છે.

મુક્તિ અને મુક્તિનો માર્ગ આત્મામાં જ છે, બહાર નથી. અતરંગમાં ઉત્પન્ન થતો ગગ-દ્વેષનો બધોય ભાવ અને શરીરિ નામ્મ જે બધામાં પુરુષવદ્વ્ય પ્રસરે છે એટલે તે બધું પુરુષ જ છે તે બધા ભાવનો કર્તા પુરુષ જ છે, આત્મા તો તેનો જ્ઞાતા છે. આ દે-નણે ચેત યના વિમરી પાછામને જડ કહ્યા છે પણ આગળ આનરો કે નિદારો પાછામ ચેતન્યના છે જડના નિમિત્તે થાય છે પણ ચેતન્યનો તે સ્વભાવ નથી તેથી તે જડ હ પણ નત યની અવસ્થામાં થાય છે મારે તે ચેતન્યના છે.

ગરીબ, ગણી, વર્ણ, રસ, ગવ, ગગ, દ્વેષ આદિ બધામાં પુરુષવત્તુ પ્રસરતુ થાય છે મારે પુરુષ તેનો કર્તા છે અને આ બધા ભાવો તે પુરુષવત્તુ કાર્ય છે.

આત્મામાં તો ગુણની જ ઉત્પત્તિ છે, મયિન એના અનુગુણની ઉત્પત્તિમાં તો જડનું જ કારણ છે મારી લગ્નપ્રતિ પ્રકો થયા તેમ પુરુષવ લગ્નપ્રતિ એવે પુરુષવતી અવસ્થા બદલાતા બદલાતા રાગ દ્વેષાદિની અવસ્થા આવે છે.

આત્માનો અવસ્થા બદલાતા બદલાતા વીતગગતાની અવસ્થા આવે છે, આત્માની અવસ્થા બદલાતા બદલાતા રાગની અવસ્થા ન આવે તેમ બહાં વાત છે રાગ-દ્વેષ, હર્ષ-રોષનો પર્યાય થાય છે આત્મામાં, પણ તે પશ્ચિમ આત્માના સ્વરૂપમાં તો છે જ નહિ. ત્રણકાળ ત્રણરૂપમાં આત્મામાં તે છે નહિ, પર તરફ પલણવામાં ભાવ છે મારે પગના છે.

અહીં તો સમ્યક્દર્શન અને સમ્યક્જ્ઞાનનું લક્ષણ બતાવાય છે સમ્યક્જ્ઞાની સમજે છે કે હર્ષ-રોષ, રાગ-દ્વેષ, શરીરોદિ ભાગ કાર્ય છે નહિ, હું તો શુદ્ધ ચેત ન જ્ઞાયમ છું.

ચૈતન્યની અનરૂપા ક્ષણિક વિકાસ થાય છે તેથી મર્ધ આખો આત્મા બગડી ગયો નથી.

પ્રશ્ન.—વસ્તુ ખરાબ કહીએ તો શુ વાધો ? આત્મા બગડી ગયો છે તેમ કહીએ તો શુ વાધો ?

ઉત્તર.—આત્મા વ્યવહારથી બગડ્યો કહો તો મુધારી રામય પણ પગમર્ધ બગડ્યો કહો તો મુધારી ગમય નહિ. વાસ્તવિક ગતે આત્મા બગડ્યો નથી પણ માત્ર વર્તમાન પર્યાયમા વિકાસ થયો. માટે નુરાગી શકાય છે, રાણી શકાય છે. નિકારી પરિણામ બંધાઈ નીચીન થાય છે તેને પોતાના માને, પોતાનો સ્વભાવ માને તેના હું ઉત્પાદક છું—તેના હું કર્તા છું એમ માને તે અજ્ઞાની છે, પણ અનુગુણનો હું કર્તા નથી, તે મારું કર્મ નથી, તેના હું ઉત્પાદક નથી, તે મારો નથી તે મારો સ્વભાવ નથી એમ માને તે સમ્યક્જ્ઞાની છે.

પુરુષોત્તમ સ્વતંત્ર ત્યાગક હોવાથી પુરુષોત્તમપરિણામનો કર્તા છે અને પુરુષોત્તમપરિણામ તે વ્યાપક વડે સ્વયં વ્યપાતુ હોવાથી (વ્યાપ્યરૂપ થતું હોવાથી) કર્મ છે. તેથી પુરુષોત્તમ વડે કર્તા થઈને કર્મપણે કરવામા આવતું જે મમન્ત કર્મનો કર્મરૂપ પુરુષોત્તમપરિણામ તેને જે આત્મા, પુરુષોત્તમપરિણામને અને આત્માને ધરાવે અને કૃષ્ણાન્તી જેમ વ્યાપ્ય-ત્યાગસ્થાવના અભાવને કારણે કર્તાકર્મપણાની અસિદ્ધિ હોવાથી, પગમર્ધ કહ્યો નથી, પરંતુ (માત્ર) પુરુષોત્તમપરિણામના જ્ઞાનને (આત્માના) કર્મપણે કરતા એના પોતાના આત્માને જાણે છે, તે આત્મા (કર્મનો કર્મથી) અત્યંત સિદ્ધ જ્ઞાન સ્વરૂપ થયો થકો જ્ઞાની છે.

કૃષ્ણાન્તી ધરાવે કહ્યો નથી, માત્ર બહાર કહીને જુએ જ છે, પણ મૂળ માની બેઠે છે કે માનથી આ થાય છે. વ્યાપ્યરૂપ મનારી જે માટીની અવસ્થા તેમા કાંઈ કૃષ્ણાન્તી ત્યાગીને ધરાવે થયા નથી, કૃષ્ણાન્તી કોઈ ગુણ કે કોઈ અવસ્થા માટીરૂપે થઈ ગયા નથી. કૃષ્ણાન્તી બહુ કોઈ હોય તો શુ ધરામા કૃષ્ણાન્તી કોઈ આવે છે ? જે કૃષ્ણાન્તી ધરાવે કર્તા રામનિગીતે હોય તો ધરામાં કૃષ્ણાન્તી કોઈ

પેમી જો તેઈએ પરતુ એમ તો કદી પણ બનતુ જ નથી. ઘોઘડાની ગીતગજાને છાડતો નથી તેમા પાણી નાખીએ તો પણ ઠંડ થાય છે કુભારનો કોથ કોઈ પણ ગીતે ઘગમા થયો નથી મારે કુભાર અને ઘડો બન્ને તદ્દન જુદા છે, ત્યારે કુભારે ક્યુ મુ ? માન ઘડો કરવાની ક્ષમ્મા કરી, તે ક્ષમ્મા કુભારના આત્માની પર્યાયમા થઈ અને તે રખતે ક્ષમ્માને અતુલ્ય થોગનો ઉદય હોનાથી. ક્ષમ્માને અતુલ્ય કૂળ હાથની ક્રિયા થઈ, તે હાથની ક્રિયા હાથમા થઈ, પરતુ તે હાથનો કોઈ પણ ભાગ ઘડામા ગયો નથી જો કુભારના હાથે ઘોઘડો હોય તો હાથનો કોઈ પણ ભાગ ઘડામા જવો જોઈએ અને કુભારના હાથમાથી થોડો ભાગ ઓછો થવો જોઈએ, પરતુ એમ તો કદી બનતુ જ નથી, મારે ઘડાને અને કુભારને વ્યાપ્તવ્યાપ્ત પગાના અભાનને હીલે દર્તા-મંપલાની અગિદ્ધિ એટલે કુભાર અને ઘડો બન્ને તદ્દન જુદા જુદા છે

માટીની અનમ્થા ખાંડાની ધગરૂપે થઈ છે પણ કુભારની અવસ્થા ધગરૂપે થઈ નથી જો કુભાર ધગરૂપે થઈ ગયો હોય તો તેનાથી જુદા પડીને તે હાથ, ચેરોનો ખાઈ શકે નહિ મારે કુભાર ધગનો કર્તા નથી

તેમ આત્મા કર્તા અને ગગદેવ તેનું કાર્ય એમ નથી, જો વાસ્તવિકપણે રાગ દેવરૂપે આત્મા થઈ ગયો હોય તો તે રૂપે જ રહે કાળ મૃતુ પણ તેનાથી જુદો પડી પોતાની નિર્ભળ અનમ્થા પ્રગટાવી શકે નહિ અને પોતાના આનંદ આદિ અનંત અવસાનોને અતુલવી શકે નહિ, પરતુ આત્મા તો ચૈતન્યમૂર્તિ શાતાદ્રષ્ટા છે તેમા ગગદેવ થયો નથી, પર્યાયમા ઉપર ઉપર થાય છે, જો આત્માના મૂળ દેવ રૂપમા તે થોડા હોય તો કોઈ દી ની-ળી શકે નહિ મારે આત્મા શુભાશુભ નિકારી પરિભ્રમનો પણ કર્તા નથી તો પછી જડ પ્રે અને ગરીર, પાણી, મન, અને મનન, લક્ષ્મી વગેરેના કર્તા તો હોય જ મ્યાથી ? જ- તે જ- નહિ પણ, ચેતન ચેતનરૂપ, કોઈકોઈ પથે નહિ રહે પણ રૂપરૂપ

વસ્તુ અને તેની અવસ્થાને વ્યાપ્યવ્યાપક સબધ છે, એક વસ્તુને બીજી વસ્તુની અવસ્થા સાથે સબધ નથી, જેમકે આત્મા વસ્તુ વ્યાપક અને શરીર, વાણી ને રાગ-દ્વેષરૂપ અવસ્થા તે તેનું વ્યાપ્ય, એમ છે નહિ, એક દ્રવ્યનું બીજા દ્રવ્યમા વ્યાપ્યવ્યાપકપણું છે જ નહિ.

આત્મદ્રવ્ય વ્યાપક અને તેની નિર્મળ અવસ્થા તે વ્યાપ્ય, તેમ જ પુદ્ગલદ્રવ્ય વ્યાપક અને શરીર, વાણી, ને રાગ-દ્વેષ તે તેનું વ્યાપ્ય, એ રીતે દ્રવ્યને અને તેની અવસ્થાને વ્યાપ્યવ્યાપક સબધ છે.

માટીરૂપ વસ્તુ અને તેની ધડારૂપ અવસ્થા તેની સાથે કુભારને કાંઈ વ્યાપ્ય-વ્યાપ-પણું છે નહિ. કુભાર વ્યાપક અને ધડારૂપ અવસ્થા તે વ્યાપ્ય એ રીતે વ્યાપ્યવ્યાપક સબધ છે નહિ પણ માટી તે વ્યાપક અને ધડારૂપ અવસ્થા તે વ્યાપ્ય. માટી પોતે પરિણમીને ધડારૂપ અવસ્થા થઈ છે પણ કુભાર પરિણમીને ધડાની અવસ્થારૂપ થયો નથી તેથી માટીએ કર્તા થઈને ધડો કર્યો છે, કુભારે ધડો કર્યો નથી, કુભાર માત્ર નિમિત્તરૂપ છે. વાસ્તવિક રીતે જ્યાં જેનું વ્યાપ્યવ્યાપકપણું હોય ત્યાં જ કર્તાકર્મપણું હોય.

ભગવાન આત્મા અનાદિ સતત જ રહેતું છે, પણ તે કર્મના ભેડાનુમા અનાદિથી અડકી ગયો છે. તે કર્મની અવસ્થા આત્માનું વ્યાપ્ય નથી.

જેમ કુભારને અને ધડાને વ્યાપ્ય-વ્યાપક સબધ નથી માટે કર્તાકર્મ મળતું પણ નથી, તેમ પુદ્ગલપરિણામના જ્ઞાનને કર્મપણું રહેતો એવો જ્ઞાની થતાના આત્માને જાણે છે. રાગ-દ્વેષ, શરીર, પર્ણ, ગંધ, સ્પર્શ વગેરે જે જે અનમ્વા થાય તેની સાથે આત્માને વ્યાપ્ય-વ્યાપકપણું નથી તેથી કર્તાકર્મપણું પણ નથી. રાગ-દ્વેષ, રુખ-દુખ વગેરે જે જે અવસ્થા થાય તેનું જ્ઞાન તે આત્માનું કર્મ છે અને આત્મા તે જ્ઞાનકર્મનો કર્તા છે. આત્મા જ્ઞાનની પર્યાયને કરે છે તેમ કહેવું તે પણ સદ્બૂત-ચતુર છે. ગણ ને પર્યાયનો ભેદ થયો માટે

વ્યવહાર છે પણ વસ્તુ દ્રિષ્ટી ગુણ-પર્યાયમા ભેદ નથી પણ લક્ષણાદિ ભેદ ભેદ છે માટે યવદ્વાદ પ્રદા છે.

રાગીગ મના, સાલી, નારી, ગાય, રમ ને સ્પર્શ, ગગ-દ્વેષ વગેરે જ્ઞાનાના પરિણામરૂપ કાર્ય, જ્ઞાનાની સત્ ક્રિયારૂપ કાર્ય, તે મનુ કર્મને કરેતો જ્ઞાની પોતાના આત્માને જાણે છે, કવ્ય કર્મ જ્ઞાન-ર્મ અને ના-ર્મથી અત્યંત ભિન્ન તે જ્ઞાની જ્ઞાનપર્યાયને કરેતો-જ્ઞાનરૂપ થયો વડે જ્ઞાની છે.

આત્મા જાણનાર-દખનાર છે તે જાણનાર દેખનારરૂપે રહેલું તેજ તેની રજા છે અને તે સિવાય રાગ કે વાની કે શરીરને સુધારવાની રજા માને તે અજ્ઞાની છે

પ્રમાર્થ પુરુષવર્ણિતમના જ્ઞાને અને પુરુષલને ધા અને કુલાગ્ને જેમ વ્યાપ્ય-ચાપ-જ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી કર્તા-ર્મપદ્ધાની અસિદ્ધિ છે

પ્રમાર્થ એવે નાસ્તનિઝ ગીતે ધ્યાને અને કુલાગ્ને વ્યાપ્ય વ્યાપ્યપણું નથી તેમ રાગ દ્વેષ તેમજ શરીરની અવસ્થાને અને જાણનારૂપ આત્માની જે જ્ઞાનપર્યાય પ્રગટી તેજ પણ વ્યાપ્યવ્યાપ્ય પણ નથી આર્ત રાગ દ્વેષના પરિણામને પણ પુરુષવના પરિણામ કહ્યા છે પુરુષવર્ણિતમના જ્ઞાનને એટલે કે રાગ દ્વેષરૂપ પરિણામના જ્ઞાનને અને રાગ-દ્વેષરૂપ અવસ્થાને વ્યાપ્યવ્યાપ્ય કે સબંધ નથી અને તેથી કર્તા-ર્મપણું પણ નથી

જેમ કુલાગ્ને અને માટીને માહોમાહે સબંધનો અભાવ છે તેમ જ્ઞાનપર્યાયને રાગ-દ્વેષની પર્યાયની સાથે તથા શરીરશક્તિની પદાવની સાથે માહોમાહે સબંધ નથી જેમ ઘડાને અને માટીને માહોમાહે સબંધ છે તેમ આત્માને અને જ્ઞાનને માહોમાહે સબંધ છે

જ્ઞાન એ જ આત્માનું કાર્ય છે, પણ રાગ દ્વેષ તે આત્માનું કાર્ય નથી આત્માનું કાર્ય સ્વપર પ્રગટ છે, આત્મા પોતાને પણ

જાણે છે અને પંજને પણ જાણે છે. અણ્વાની ક્રિયા તે આત્માનું કાર્ય છે, આ સદ્બૂત વ્યવહાર છે. જાથા હારે અલૌકિક છે, અદ્ભૂત છે, આ વસ્તુસ્વરૂપ સમજવું કઠણ છે, સત્ સમાગમ વગર સમગ્રય તેમ નથી.

રાગ-રોષ અને અજ્ઞાન છે તે વ્યવહાર છે, અને તેનું ફળ સસાર છે, અજ્ઞાન પણ વ્યવહાર અને સસાર પણ વ્યવહાર છે એમ બન્ને વ્યવહાર છે. જેનું કારણ વ્યવહાર તેનું કાર્ય પણ વ્યવહાર જ હોય, આત્માની સમ્યગ્-ચિન્તિત, જ્ઞાન, ચારિત્રરૂપ જે નિર્મળ પર્યાય પ્રગટે તેના ફળમા મોક્ષ પ્રગટે. જેનું કારણ નિશ્ચય તેનું કાર્ય પણ નિશ્ચય-રૂપ હોય છે, જેનું કારણ નિર્મળ તેનું કાર્ય પણ નિર્મળ હોય છે. આવી આત્માની નિર્મળ પર્યાયને નિશ્ચયનય કહ્યો છે, અને મલિન પર્યાયને વ્યવહાર કહ્યો છે. આત્માની નિર્મળ પર્યાયને વ્યવહાર કહેવાય છે પરંતુ અહીં સ્વરૂપની અપેક્ષાએ પોતાની પર્યાય છે, માટે નિશ્ચય કહ્યો છે.

આત્મા જ્ઞાતાનંદ શુદ્ધ સ્વરૂપી છે તેની અવસ્થામા પરના નિમિત્તે દાષ થાય છે, તેને મલિન અવસ્થા જોડો, મલિન હાલત કહ્યો, જેમ તન્દ્રા જોડાણ છે તેમ કહ્યો, એમાં દષ્ટિમા અસ્પર્શી ગયો છે તેમ કહ્યો, પોતાનું જ્ઞાન ભૂલીને કર્માધીન થયો છે તેમ કહ્યો, તે બધા એ કાર્ય વાચ્ય છે તે બધામા અજ્ઞાનતાનો દાષ છે માટે તેને અહીં આત્મા કહ્યો નથી કારણકે જેના કળમા લીલોતરીમા નિગોદમા જશે તેને આત્મા કેમ કહીએ ? અજ્ઞાનપર્યાયમા વર્તમાનમા પણ મૂદતા છે, અને તેના ફળમા ભવિષ્યમા પણ નિગોદ આદિમા મૂક થઈ જવાનો તેને આત્મા કેમ કહેવાય ? આત્મા તો તેને કહીએ કે વર્તમાનમા પણ નિરાસ દેખાય અને ભવિષ્યમા પણ નિરાસ વધે, તે નિરાસ વર્તમાનમા પણ સુખ શાંતિ અને નિરાકુળતાનાનો હોય, અને ભવિષ્યમા પણ સુખ શાંતિ અને નિરાકુળતા વાતી જ હોય તે પૂર્ણ થયે મુક્ત થાય તેને જ આત્મા કહીએ. જેની દષ્ટિ જડ ઉપર છે, જેનું જ્ઞાન મૂદતાને પામે છે તે આત્માને જડ કહ્યો છે કારણકે પોતાની જાગૃતિનું જ્ઞાન નથી તે અપેક્ષાએ તે જડ છે. સ્વરૂપરૂપ જેમ છે તેમ

સમયના વગર જાનો અત આને તેમ નથી. જ્ઞાનીને આત્માનં
જાગૃતિનું જ્ઞાન છે તેની આ ગાથામાં ત્રણ છે.

૧૪૮, આસો વદ ૩ થી

આ ગાથામાં ધર્મી જીવનું લક્ષણ શું છે તે બતાવે છે. શિવ
પૂજ્ય હંત કે પ્રભુ ! જ્ઞાની જીવને ઓળખવાનું ચિહ્ન શું છે ? ધર્મી
જીવ કેમ ઓળખાય ? તેનું કાઈ એવાણું કે ચિહ્ન બતાવે. આ જીવ,
આત્માના પૂર્વ હિતને પથ છે તે કઈ રીતે જણાય ? આની જૂની
બુદ્ધિના નાશ થયો છે ને સાચી બુદ્ધિ પ્રગટી છે તે કઈ રીતે સમજાય ?
આ જામરો ધર્મી છે, આ બાઈ ધર્મી છે, આ પુરુષ ધર્મી છે એમ
ક્યા એવાણું રહે ઓળખાય ? લૌકિકમાં તો નીતિના ને સજ્જનતાના
કાર્ષી કરે એવો ધર્મી કહેવાય પણ આ લોકોત્તર માર્ગ-સાક્ષાત્
મોક્ષમાર્ગ તેમાં ધર્મતિ ઓળખવાનું લક્ષણ અને ચિહ્ન એવે એવાણું
શું છે તે કહો આ અણુસમજનાગો શિખ પ્રશ્ન કરે છે તેનો ઉત્તર
આ ગાથામાં ધરો મગ્સ આપ્યો છે, એમાં કેટલો પાઠ ગર્વ માટે
વચાઈ ગયો છે

શરીરશક્તિ મારા ૧૪૯ અને ૧૫૦ એના ક્તર્તા એમ ધર્મી જીવ
માનતો નથી એ- આત્મા સિવાય શરીરશક્તિ કોઈ પણ પદાર્થ
મને લાક્ષણ્યમાન છે તેમ માનતું તે મોહ છે એવો મોહ જ્ઞાનીને
હોતો નથી માટે તે ધર્માત્મા છે શરીરમાં આવડતી, નાણીમાં બોલ
વાની, કર્મમાં કર્મનું મગ્ આપવાની તામર છે તે બધી પુણ્યવાની
અવસ્થા છે, તેના કર્તા પુણ્યવા છે, રાગ દ્વેષ તે પોતાનો સ્વભાવ નથી,
પોતામાંથી ઉત્પન્ન થતા નથી, પોતાની અવસ્થામાં થાય છે ખરું,
પરંતુ પોતાનો તે સ્વભાવ નથી માટે તેને જડના કહ્યા છે. ધર્મી તે
રાગ દ્વેષના ભાવેતો અને શરીરશક્તિના કર્તા થતો નથી પણ જાતા
છે, રાગ દ્વેષનો કર્તા ન થયો અને સાક્ષી રહ્યો એટલે રાગ દ્વેષથી
છૂટ્યો અને પોતામાં ઈર્ષા, આ ધર્મીનું અતર લક્ષણ છે, આ
ધર્મીનું અતર ચિહ્ન છે જ્ઞાની રાગ દ્વેષથી છૂટીને પોતામાં ઈર્ષા તેને
કર્તવ્ય માને છે. ચોથા શ્લોકમાં રમી પોતાની ભૂમિમાં પ્રમાણે

કોઈ કોઈવાર બહારનું લક્ષ ચૂકીને સ્વરૂપમા ઠગી જાય છે અને 'સિદ્ધ જેવો' અશે અનુભવ કરે છે, પાચમી ભૂમિકાએ સ્વરૂપમણતા વધે છે અને છઠી, ભૂમિકાએ મુનિપણ આવે છે. ત્યા સ્વરૂપમણતા વિશેષ વિનયપાત્ર છે, અતર્કુહુર્તમા છઠું અને અતર્કુહુર્તમાં સાતમે મુનિ જુલ્યા કરે છે, ક્ષણમા સ્વરૂપમા ઠગી જાય છે અને ક્ષણમા બહાર આવે છે, વળી ક્ષણમા સ્વરૂપમા ઠગી જાય છે અને વળી ક્ષણમા બહાર આવે છે એમ હજારોના મુનિ આવ જ કરે છે, જે જે ભાવો આને તેનો જ્ઞાતા રહીને, અગ્નિચિન્તા યાત્રીને વીતરણતા પ્રગટ કરી તે જ્ઞાનીનું કર્તવ્ય છે. અજ્ઞાની ગગ-દ્વેષને પોતાના માને છે તેવી તેને ગમના તે પોતાનું કર્તવ્ય માને છે.

પરમાર્થ પુદ્ગલપરિણામના જ્ઞાનને અને પુદ્ગલને ધટ અને કુલાગની જેમ વ્યાપ્યવ્યાપકભાવનો અભાવ હોવાથી કર્તાકર્મપણાની અસિદ્ધિ છે અને જેમ ધડને અને માટીને વ્યાપ્યવ્યાપકભાવનો અભાવ હોવાથી કર્તા-કર્મપણુ છે તેમ આત્મપરિણામને અને આત્માને વ્યાપ્ય-વ્યાપકભાવનો સદ્ભાવ હોવાથી કર્તાકર્મપણુ છે.

કુલારે ધડમા પેસી જતો નથી, કુલાગ માટીમા પેસી જતો નથી, કુલાગના અભાવમા માટી પેસી જતી નથી, કુલાગના અભાવે માટી વતી નથી માટે માટી ધડની કર્તા છે, કુલાર, ધડનો કર્તા નથી, માટીમા ધડો ધડાની ક્રમબદ્ધ જે લાયકાત છે, તે વડે તેની અનન્યા ક્રમબદ્ધ થાય છે, બ્યારે માટીમાથી ધડો ધડાની લાયકાત હોય છે ત્યારે કુલારનું નિમિત્ત હોય છે એવો વસ્તુનો સ્વભાવ છે.

કુલારે પહેલા જાણ્યુ હતુ કે માટીમાથી ધડો થશે, એના ખ્યાલમા પણ એમ જ છે કે માટીમાંથી ધડો થશે, વેણુમાંથી ધડો વશે તેમ તેણે જાણ્યુ નથી પરંતુ માટીમાંથી જ ધડો થશે તેમ તેણે જાણ્યુ છે, હવે બ્યારે ધડો થાય છે ત્યારે પણ એમ જાણે છે કે આ માટીમાંથી ધડો થાય છે, ધડો 'થાય છે', 'થાય છે', 'યાય છે', એમ કુલાર જાણે છે પણ આત્માથી 'ધડો થાય છે' તેમ કુલાર જાણતો નથી તેથી કુલાગ ધડનો કર્તા નથી પણ માન જાણનાર જ

છે એમ સિદ્ધ થયું હતા પણ કર્તા માને તે તેની અજ્ઞાનતા અને શ્રાંતિ છે.

જુઓને ! તમે બધા મમન ચલાવો છો તેમા પણ એમ જ છે, પહેલાં પણ એમ જાણ્યું કે મમન ચુના, પથર ને ઇંધી થશે અને પછી જ્યારે મકાન ચલાય છે ત્યારે પણ તમે એમ જ જાણો છો કે ચુના-પથરથી આ મમન “થાય છે, થાય છે, થાય છે” પણ માગમાથી આ મમન થાય છે એમ જાણુના નથી, હતા પણ આ મમન એ ક્યું એમ માની અજ્ઞાની મિથ્યા અભિમાન હરે છે જ્યારે મમન થનાનું હોય ત્યારે તેને અનુકૂળ નિમિત્તો હાજર હોય છે, મકાન થનાનું હોય તે જીવને મકાન કરાવવાનો વિકલ્પ કરાવી દેતું નથી પરંતુ દુહસ્થાશ્રમના રાગમા ઊભેલા જીવને પોતાને કારણે પોતાનું વીર્ય વિલાસમા જોડાય છે તેથી વિકલ્પ આપે છે, તે વિકલ્પ વગરે અનુકૂળ નિમિત્તો મમન થનાનું હોય ત્યારે પોત પોતાને કારણે બની આવે છે એવો નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ છે.

આ પુસ્તકને સીનના માડ્યુ ત્યારે સીવનારે ક્યું શું ? અને બબર છે કે આ કાગળમા સોય ગરવે, કાગળ સીવાશે, ઢોરો ચાલશે એવું જે જ્ઞાન છે તે જ્ઞાન જાણવાની ક્રિયા કરે છે તે વખતે પોતાની ઇચ્છા અનુસાર હાથની ક્રિયાનો અનુકૂળ ઉદય હોય તો હાથની ક્રિયા થાય છે, તે તો માત્ર જાણવાની ક્રિયા કરી છે, હાથની ક્રિયા થવાની હતી તો ધર્મ, કાગળ સીનાનાના હતા તો સીનાલા, જેમા જે સંભાન હોય તે કાર્ય થાય તેમા તે ક્યું શું ? જો તું કાગળ સીનનાનો કર્તા હો તો પથરને ભેગા કરીને સીધી દ, તે તો કરી શમ્તો નથી તો પછી જે થયું તે તો તેના સ્વભાવે થયું તેમા તે ક્યું શું ? કાગળમા જ્યારે પુસ્તકરૂપે થવાની યોગ્યતા હોય ત્યારે તેને અનુકૂળ નિમિત્તો મળી રહે છે એવો નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ છે પણ કર્તા-કર્મ સંબંધ નથી.

પુસ્તકના, પ્રલાનનાના, દયાના, દાનના વગેરે શુભ પરિણામો હવે પોતે કરે છે. કોઈ એમ કહે કે જ્યારે જેમ બનવાનું હશે તેમ

શુભ વિકલ્પ આવશે, તેમ માનનાર શુભ છે, તેને ધર્મનો પ્રેમ નથી, અશુભ પરિણામને પલંગવીને શુભ પરિણામ જીવ પોતે કરી શકે છે, જ્ઞાની, ધર્માત્મા પણ સંપૂર્ણપણે સ્વરૂપમાં ન ઠગી શકાય ત્યાંમુધી અશુભ પરિણામથી બચવા શુભ પરિણામમાં પુરુષાર્થ વડે જોડાય છે પણ તેના કર્તા થતા નથી, શુભ પરિણામને જેમ બનવાનું હોય તે પ્રમાણે કર્મ લાવી દેવું નથી, પણ અશુભ પરિણામમાંથી શુભ પરિણામમાં પુરુષાર્થ વડે પોતે જોડાય છે, અને તે શુભ પરિણામ પ્રમાણે ક્યાના, દાનના, પ્રભાવનાના બહારના કાર્યો થવાના હોય તો થાય છે. તે કાર્યો થાય તે વખતે જીવના શુભ પરિણામનું નિમિત્ત હોય છે એવો લગભગ નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબંધ છે તેથી અજ્ઞાનીને એવો ભ્રમ થઈ જાય છે કે આ કાર્યો મેં ક્યાં પણ સૌ દ્રવ્યો પોત પોતાના સ્વતંત્ર કારણે પામ્યાં છે નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ હોવા છતાં કોઈ કોઈનો કર્તા નથી. કોઈ એમ કહે છે કે અમને દાન આપવાના ભાવ તો છે પણ બહારની ક્રિયા થવાની હોય તો થાય છે એમ કહેનાર ખોટો બચાવ કરે છે, દાન દેવાના ભાવ હોય તો દાન દેવાની ક્રિયા થાય એમો લગભગ નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ છે, હાથનો અનુકૂળ ઉદ્યમ ન હોય, હાથ વાધી ઝડપી ગયો હોય તો જીદી વાત છે, બહાનું બની જતો અનુકૂળ ઉદ્યમ હોય અને દાન દેવાની ક્રિયા ન થાય તેમ બને નહિ, પોતાને દાન દેવું નથી તેથી ખોટો બચાવ કરે છે બચાવ કરવાની બહો વાત નથી પણ નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ હોવા છતાં પરદ્રવ્યનો તો કર્તા નથી તેમ બહો કહેવું છે. સૌ દ્રવ્યો સ્વતંત્ર પરિણામે, કોઈ દ્રવ્ય કોઈ દ્રવ્યનો કર્તા નથી. જ્ઞાની, ધર્માત્મા શુદ્ધ સ્વરૂપમાં ઠરવા માટે જ ઉદ્યમી રહે છે, શુભ પરિણામ આવે છે પણ તેના તે કર્તા થતા નથી. કોઈ પણ પરદ્રવ્યના જ્ઞાની કર્તા નથી, અજ્ઞાની પણ કોઈ પરદ્રવ્યના કાર્ય કરી શકતો નથી પણ માત્ર અભિમાન કરે છે કે આ કાર્ય મેં કર્યું, પણ કોઈ કોઈનું કરી શકતું જ નથી.

ખાઈ બ્યારે ગેાલી કરે છે ત્યાં પછી તે જાણે છે પરંતુ પર-
દ્રવ્યને કરી શકતી નથી. તેણે પાછો જાણ્યું છે કે મરેના લોખની

રોટલી થયો, ચોખા દાળની ખીચડી થયે અને પછી જ્યાંયે થાય ત્યારે પણ પહેલા જેનું જાણ્યું હતું તેનું જ જાણે છે કે ઘડેના લોખની રોટલી થાય છે પણ માગમાંથી રોટલી થાય છે એમ જાણતી નથી. તે જાણમાંથી રોટલી થતી નથી છતાં તે મદતનું ખોટું અભિમાન કરે છે કે 'એ રોટલી કમી', પણ તેમાં તે શું કર્યું ? તે તે ખટુ તે અજ્ઞાનભાવે ઇચ્છા કરી કે રોટલી 'કરું, કરું' પણ તે રોટલી તે ઘડેની જ બની છે બે તારામાં રોટલી કરવાની શક્તિ હોય તે લોખની રોટલી બનાવી દે, પત્થરાની રોટલી બનાવી દે, ત્યારે ટુંડેના, તેની તે ન વાય, ઘડેના લોખની જ ગાંધી થાય, ત્યારે જેના જે સ્વભાવ હતો તેમાંથી તે થયું તેમાં તે શું કર્યું ? મદતનું ખોટું અભિમાન કરીને મૂઠતાને સેરે છે. ઘડેના લોખમાંથી રોટલી થવાની હોય ત્યારે સામા જીનના નિકલપત્ર, હાથની કિયાત, ચમ્પા, રેલખનું અને તાનડી, અગ્નિ નીચેનું નિમિત્ત તેને મળી આવે છે જ્ઞાનીને પણ રોટલી કરવાની ઇચ્છા તે વાય પણ તે ઇચ્છાના, હાથના કે રોટલીના કોઈના કર્તા થતો નથી પણ જે ખટુ થાય તેનો માત્ર જ્ઞાતા ગુણ છે લોખમાંથી રોટલી થવાની હોય ત્યારે તેના અનુકૂળ નિમિત્તોને રોટલી થવાની ધોમ્યતાનાળા પુગલે લાગતા નથી, પણ સો સો પાત પાતાને કારણે અનુકૂળ નિમિત્તો તૈયાર હોય છે

જેમ માટીને અને ધાતુને વ્યાપ્યવ્યાપ- સભ ૪ ■ તેમ જ્ઞાનીને પાતાની પર્યાય સાથે વ્યાપ્યવ્યાપ- સભ ૪ હોવાથી તેના આત્માને અને આત્માની પર્યાયને કર્તાકર્મ સભ ૪ છે પરંતુ પુગલપરિણામ સાથે વ્યાપ્યવ્યાપ- સભ ૪ નથી તેથી કર્તાકર્મ સભ ૪ પણ નથી

આ શરીર છે તેની ચાલવાની અને બેસવાની જે ક્રિયા થાય તેનો ક્રતા પુદ્ગલ છે અને ચાલવું-બેસવું તે તેની ક્રિયા છે તે ક્રિયા શરીરપણે થાય છે પણ આત્માપણે થતી નથી, બે આત્માપણે થતી હોય તે જ્ઞાન ર્શન વગેરે શુભ તેમાં ગરી જના લોભએ પણ તેમ તે થતું નથી, શરીરની ક્રિયા જુદી થાય છે ને આત્માની ક્રિયા જુદી થાય છે, જે વાય છે તેને જ્ઞાનો જાતો છે, જે થાય છે તેને જાણવાનો ક્રિયા આત્મા સાથે વ્યાપ્ય છે અને આત્મા પાતે વ્યાપક છે,

આત્મા પોતે કર્તા છે અને જ્ઞાનપર્યાય તેનું કાર્ય છે એની રીતે કર્તાકર્મ સબધ છે.

ઊંચા પુરુષાર્થ વડે આત્માની પર્યાયમા જે હર્ષ-ગોષ્ટી લાગણી થાય છે તે આત્માનો સ્વભાવ નથી તેથી જ્ઞાની જાણે છે કે આ હર્ષ-ગોષ્ટીની અવસ્થામા હું ઉપજતો નથી, તે મારામા ઉપજતી નથી, હું મારામા ઉપજી છું, અથરો છું તેથી અદ્ય અસ્થિરતા વાય છે તે અસ્થિરતા પુરુષાર્થની મદતએ મારી અવસ્થામા થાય છે પરંતુ તે મારો સ્વભાવ નથી, પરંતુ નિમિત્તે થતો ભાવ છે માટે તે પગલો છે, એ રીતે જ્ઞાની જે જે અવસ્થા થાય છે તેનું જ્ઞાન કરે છે. તે જ્ઞાન 'આત્માનુ કર્મ' ને અને આત્મા તેનો કર્તા છે.

ચાલનાની-એમનાની-એલવાની જે જે ક્રિયા થાય તથા અદ્ય હર્ષ-ગોષ્ટી જે જે અનુભવા વાય તેને જ્ઞાની જાણે છે, આ બધું માન આત્માના સ્વભાવ બાહ્ય જે વાય છે તેનો હું જ્ઞાયુ છું, જે થાય છે તેને જ્ઞાની જાણે છે એટલે કે જ્ઞાનની પર્યાય રૂપે છે. જ્ઞાન તે માત્ર કામ છે, જ્ઞાન તે મારો કર્મ છે તે જ્ઞાનની પર્યાય પોતામા દેખાણી છે, પોતામા પ્રસંગી છે, પોતામા જ વ્યાપી છે. જ્ઞાની જાણે છે કે મારા આત્મા બહાર જે આ બધો દાવ દેખાય છે તે બધો જડનો દાવ છે, મારો ફાલ મારામા છે, મારું પાગરજુ મારામા છે, હું અનતગુણની મૂર્તિ, અનતગુણની પર્યાયથી માનમા પાગરુ છું, ફેલાઉં છું, મારા સ્વભાવમા હું ફાલુ છું, જડથી મારો ફાલ હોય નહિ, નિમિત્તો ફાલ અજ્ઞાનભાવમા ગયો, તે ફાલ મારા આત્માનો નથી, હું મારા જ્ઞાન સ્વભાવમાં મૂકી એટલે ને રળી નાંખું છે. જ્ઞાની કર્તા ને અને જ્ઞાન એનું કાર્ય છે, જેમ માટી કર્તા અને ઘડો એનું કાર્ય છે તેમ, પરંતુ દુભાવ કર્તા ને ઘડો કાર્ય એવી અજ્ઞાનીની અહીં વાત નથી. અહીં તો કર્મની વાત છે, જ્ઞાનસ્વરૂપ થયો થકો જ્ઞાની ને પણ નગરસ્વરૂપ થયો થકો જ્ઞાની નથી. પોતામા અનતગુણ છે તે નમ્મુપરે અભેદ છે એની અભેદ દષ્ટિ કરીને, તેમા એકાગ્ર થઈને, નિભાવથી જુદા પડી નથી. અભ્ય-પાપની વૃત્તિ થાય તેનો માત્ર જ્ઞાતા જ રહે છે.

કુલાગ કર્તા અને ધડો તેનું કાર્ય તેમ કર્તાકર્મની સિદ્ધિ છે જ નહિ, તેની ગતિ પુણ્ય અને જ્ઞાનને કર્તાકર્મપાપની સિદ્ધિ છે જ નહિ, જેમ ધડાને અને માટીને કર્તા-કર્મપણ છે તેમ આત્મપરિણામને એવે જ્ઞાનને અને આત્માને કર્તાકર્મપણ છે જ્ઞાની દ્રવ્યકર્મ, ભાવ-કર્મ અને મોક્ષકર્મ બરાબર જાણનાર છે પણ કર્તા નથી આ વાત મોટા માનદાતા (હુનિયાના કહેવાતા મોગ) અજ્ઞાનીને ખરેકે તેની છે પણ તેથી માર્ગ નમુનુ-અભાન ફગી જાય તેમ નથી. વસ્તુસ્વભાવ તો જેમ છે તેમ જ છે, ત્રિગુણ એમ જ છે

ધા એવે આ ગરીર, શરીરના આધાર ધડા જેવો છે, તે ગરીરની અવસ્થાનો કર્તા પોતાને માનનાર દુભાર જેવો છે, કુલાગે માન્યુ કે ધડો હું જુદું છું અને અજ્ઞાની માને છે કે ગરીરની અવસ્થા હું જુદું છું મારે બન્ને દુભાર જ છે

જ્ઞાની બરાબર જાણનાર છે, મગન, દુઃખ, લક્ષ્મી કૃદ્ધ બે તે બરાબર જાણનાર છે આ સર્વજ્ઞની સાત ચાલતી નથી પણ આ તો ગગન-દ્રેષ્ય, શરીરશક્તિની ક્રિયા થાય છે, અપ હર્ષ-ચોષ જેને થાય છે તેની સાત છે એવે કે ઘાથા ગુણધાનની વાત છે, સમ્યક્ચર્ચન-સમ્યક્જ્ઞાનની વાત છે વસ્તુનું સ્વરૂપ જેમ છે તેમ સમજ્યા નિના ભનનો અત નથી

અરે ભાઈ! આ ગરીર, મગન, મૃતી, કૃદ્ધ બે તે બરાબર જાણનાર છે પણ તે તો બરા નદોળિયાના પડન જેવા છે, વદોળિયાના પડનની માદક બધા દુઃખ જાણે નથી ગુલાગુલ પરિણામને પોતાના માને છે પરંતુ તે તો બધા ક્ષતિ- છે, ક્ષણે ક્ષણે પડગઈ જાય છે મારે જો તાર મુખ જોઈતું હોય તો શાશ્વત એના આત્માનું ભાન કરે! અશુભ પરિણામ તો નિધર જ છે પરંતુ દયા-વાન-ત્રત-પૂજના શુભ પરિણામ થાય તે પણ નિધર છે આત્માના નિર્નિમગ સ્વભાવથી તે ભાગે સિદ્ધ છે પણ અશુભ પરિણામથી બચવા મારે શુભ પરિણામ આપ્યા નિના તોતા નથી, જ્ઞાની પણ અશુભ પરિણામથી બચવા શુભ પરિણામમાં ઊભા હો છે, પૂર્ણ

વીતરાગતા પ્રગટી નથી, પૂર્ણપણે સ્વરૂપમા ઠગી ગકાવું નથી તેથી શુભ પરિણામમા જોડાય છે. જ્ઞાની શુદ્ધ સ્વરૂપમાં ઠરાતો ઉદયમી રહે છે પરંતુ જ્યાસુધી પૂર્ણ ઠગી ગકાવું નથી ત્યાસુધી શુભ પરિણામમા જોડાય છે પણ કર્તા થતો નથી, શુભ પરિણામ વાય તેનો પણ જ્ઞાતા છે, અશુભ પરિણામનો પણ જ્ઞાતા છે, શરીરની ક્રિયા થાય તેનોય જ્ઞાતા છે, બહારના અનુકૂળ પ્રતિકૂળ પ્રસંગો બને તેનો પણ જ્ઞાતા છે, એમ પરદ્રવ્ય, તેના શુભ અને પરદ્રવ્યની પર્યાયથી ભિન્ન રહ્યો થકો બરાતો જ્ઞાતા છે. વિદ્યાગ્ની અવસ્થા તો પોતાના પુરુષાર્થની મદતાએ પોતાની અગ્નિગ્તાના કારણે થાય છે તો પણ તેનો જ્ઞાતા છે. દ્રવ્યને, તેના સ્વભાવને અને તેની શુદ્ધ-અશુદ્ધ પર્યાયને જ્ઞાની બગાળતો છે, કર્તા-ર્થના સ્વરૂપને અને નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સબંધને જ્ઞાની બરાબર જાણે છે, અદ્ય અસ્થિગતા થાય છે તેને ઘણીને વીતરાગ થતાં જ્ઞાનીને પ્રયાસ છે, ભાવના છે.

આત્માના સ્વભાવની જેને ખબર નથી તેને જ્ઞાતા સ્વભાવની પણ ખબર નથી, જેને આત્માના સ્વભાવની ખબર છે તેને જ્ઞાતા સ્વભાવની પણ ખબર છે.

મે પુત્ર ક્યાં, મે દાન ક્યાં, પરને હું મળી કી ગઈ છું, પન્ને હું હુ ખી કી ગઈ છું, શરીરને હું જ ચલાવી ગઈ છું, વાણી હું જ બોલી ગઈ છું ■ એમ પન્ની ક્રિયાતો આખી ધના સ્વરૂપની ક્રિયાતો પોતાની માનતાએ આહીથી વચ્ચે કોઈ બેના-એ ભવ મન્ત કે દેવતા કીતે પછી નિગ્રાહ ને નરકમા સડવાના છે તે સ્વર્ગમાં છે પણ જેણે પચ્ચી ભિન્ન આત્માનું સાચું સ્વરૂપ જ્ઞાતાની ચધાર્થ તિજાગા કરી હજે તો ભગિરથે અનરથ પરુષદ્દેશીને અનરથ સ્વરૂપને સમજાવે અને ભવનો અત આના.

આત્મક-ય અતત્ર આપડે હોનાથી સમજાવનાર છે પુરુષપરિણામના જ્ઞાનનો કર્તા છે અને કર્તા-ર્થના ને વ્યાપક વડે અથ વ્યાપાવું હોનાથી સમજાવનાર કર્તા છે, વળી આ રીતે (સમજાવનાર) જ્ઞાન મારો

એમ પણ નથી કે પુનઃપરિણામ જ્ઞાતાનું વ્યાપ્ત છે, કારણકે પુનઃ
ગતને અને આત્માને જ્ઞેયજ્ઞાય- શબ્દનો વ્યવહાર માત્ર હોવા છતાં
પણ પુનઃપરિણામ જેનું નિમિત્ત છે એવું જે જ્ઞાન તે જ જ્ઞાતાનું
વ્યાપ્ત છે, પુનઃપરિણામનું જ્ઞેયરૂપ નિમિત્ત છે, જ્ઞાન જાણે છે પોતા
નડે પણ જ્ઞેય નિમિત્ત છે (માટે તે જ્ઞાન જ જ્ઞાતાનું ર્મ છે)

આત્મા પોતે પોતામા વ્યાપીને પોતાના આત્મપરિણામનો
હર્ષ છે અને આત્મપરિણામ એટલે જ્ઞાન પરિણામ તેનું કાર્ણ છે,
કે યર્મ-ભાન-ર્મ અને નો-ર્મનું જ્ઞાન આત્મામા વ્યાપેલું છે, કાર્ણ
પરમા વ્યાપેલું નથી માટે તે આત્માનું ર્મ છે, સતત ન વ્યાપક
નડે જ પોતામા વ્યાપેલું છે તેથી તે આત્માનું ર્મ છે તથા આત્મા
પુનઃપરિણામનું જ્ઞાન જે તેથી પુનઃગતના પરિણામ છે તે જ્ઞાતાની
અવસ્થા થઈ જાય છે તેમ નવાં ગરીર આમ થાયું ગોળા આમ
ખાધા, ગોળા આમ હીરા, પૈમા આમ થયા તે બધાનું જ્ઞાન ર્મ
તેથી નર્મ તે બધી જગતી અવસ્થા આત્માની ર્મ જતી નથી
આ માનો પ્રત્યક્ષ જાણનાનો સ્વભાવ છે તેથી ર્મ જે જ્ઞાનપત્રો
અને જ્ઞાન જ્ઞેયપત્રો ર્મ જતું નથી, માત્ર જ્ઞેયજ્ઞાયક સમય ર છે પણ
તેથી કાર્ણ એ- બીજા એ- બીજામા પેસી જતા નથી

તુલ્યા ઘડનાની અવસ્થા આત્મામા થાય તેથી કાર્ણ તે અવસ્થા
આત્માનો અવધાન થઈ જતી થી શરીરની અવસ્થાને જાણતા
અને તુલ્યા ઘડનાની અવસ્થાને જાણતા આત્માની જ્ઞાનરૂપ નિર્મળ
અવસ્થા શરીરરૂપ થઈ જતી નથી તેમ શુભાશુભપરિણામરૂપ થઈ
જતી નથી, કારણ કે જ્ઞેયજ્ઞાયક સમય ર વ્યવહાર માત્ર હોવા છતાં
પણ પુનઃપરિણામ જેનું નિમિત્ત છે એવું જે જ્ઞાન તે જ જ્ઞાતાનું
વ્યાપ્ત છે માટે જ્ઞાન જ જ્ઞાતાનું ર્મ છે જાથા ઘણી અસીમિક
ચાલી છે

ગરીર, પાણી, મન હું નહિ, સગ દ્વેષ હું નથી પણ બધાથી
લિલ્લ હું આત્મા છું એવું જ્ઞાન મ્મીને સ્વરૂપમા ર્મો તે આત્માની
અવસ્થા જ શરીર, પાણી, તે સ્વરૂપ ર તેને આત્મા સાથે કંઈકર્મ

સખ ૧ નથી, પણ શરીર તે જાણવા યોગ્ય છે અને આત્મા તે જાણનાર છે એવો જ્ઞેયજ્ઞાયક સખ ૬ છે, પુણ્ય-પાપના પરિણામ માથે પણ આત્માને જ્ઞેયજ્ઞાયક સખ ૬ છે પણ તર્કિકર્મ સખ ૧ નથી, આત્મા જાણનાર ને પુણ્ય-પાપના પરિણામ તે જાણવા યોગ્ય છે. ધર્મીનું કાર્ય તે બરાબર જાણવાનું છે, બાકી પરનું કાર્ય ડરવું તે ધર્મીનું કાર્ય નથી.

શરીરનું કે એ તણખસા વગેરેનું કાર્ય પણ કંઠવાને અજ્ઞાની કે જ્ઞાની કોઈ સમર્થ નથી. અજ્ઞાની માને કે હું પરનું કરી શકું છું તો તે પોતાના ઊંચા ભાવને કંઈ કે પણ પરનું કાર્ય કરી શકતો નથી, પરનુંનું હું કરી શકું છું તેમ માને છે તે મહામૂઠ છે.

હવે આ ૪ અર્થના મર્થનનું કળગરૂપ નામ્ય કહે છે.

(ચાંદલવિકીકૃત)

व्याप्यव्यापकता तदात्मनि भवेन्नैवातदात्मन्यपि
व्याप्यव्यापकभारसमवमृते का कर्तृकर्मस्थितिः ।
इत्युदाहरणविवेकप्रस्मरमहोभारेण भिदस्तमो
ज्ञानीभूय तदा स एष लसितः कर्तृत्वशून्यः पुमान् ॥४९॥

અર્થ — વ્યાપ્યવ્યાપકપણ તત્ત્વરૂપમા ૪ હોય, અતત્ત્વરૂપમા ન જ હોય. અને વ્યાપ્યવ્યાપકભાવના મહત્ત્વ વિના તર્કિકર્મની સ્થિતિ કેની ? અર્થાત્ તર્કિકર્મની સ્થિતિ ન જ હોય. આવો પ્રબળ વિવેકરૂપ, અને મર્થને શ્રાસીભૂત જ્ઞાનો જેનો સ્વભાવ છે એવો જે જ્ઞાનપ્રમાણ તેના બારવી અજ્ઞાન-અજ્ઞાનને ભેદતો આ આત્મા જ્ઞાનરૂપ ધર્મને, તે કાળે કર્તૃત્વરહિત વધેલો ગાબો છે.

જુદા, આચાર્ય ૧૪ કળગમા દૃષ્ટમા દ્રીધી પણ કહે છે કે વ્યાપ્યવ્યાપકપણ તત્ત્વરૂપમા ૪ હોય, એલે કે જરૂની અવસ્થા તે વ્યાપ્ય અને જરૂ વસ્તુ પોતે વ્યાપક, એ રીતે વ્યાપ્યવ્યાપકપણ તત્ત્વરૂપમા ૪ હોય. કાણે કાણે જે અવસ્થા થાય છે તે પરનું આપારે ૪ વાય છે, પરનુંમા વ્યાપીને જ થાય છે વ્યાપક એલે ધનારો અને વ્યાપ્ય એવે જે વાય તે. અવસ્થા ક્યા- જુદી થાય અને ધનારો

મ્યાય જુદો રહી જાય તેમ બને નહિ સગીર-માલીની અવસ્થા તે પુરુગનદ્રવ્યમા જ વ્યાપિલી છે, પુરુગલ દ્રવ્યમા જ આપણે છે માટે થવાને અને થનારને બંનેને એજ છે એક તરતથી જીજ્ઞાસુ તરતજ કાર્થ પણ થાય તેમ બન્યું નથી, બનતું નથી, અને બનતો નહિ.

એ દ્રવ્ય જીજ્ઞાસુ દ્રવ્યમા લે વ્યાપે તો એ દ્રવ્ય જીજ્ઞાસુ દ્રવ્યનું કાર્થ કરી શકે, જ્ઞાતા કાર્થ શકે, પરંતુ એ દ્રવ્ય જીજ્ઞાસુ દ્રવ્યમા વ્યાપે એવો સંભવ જ ન્યા નથી, અવધારા જ ન્યા નથી ત્યા કર્તાકર્મની સ્થિતિ હોય જ વ્યાધી ? અર્થાત્ કર્તા-ર્મની સ્થિતિ ન જ હોય

એ રીતે કર્તા-ર્મની સ્થિતિ નહિત દ્રવ્યથી, ગુણથી અને પર્યાયથી પદ્ધતિ જુદો, -પરથી નિરાજો આત્મા છે. સગીર આદિ અને શ્રી, કુટુમ્બ આદિ પણ નન્દ દળનો જે જે ભાવ તે માટે સ્વભાવ નથી, આનો પ્રખળ વિરેધ થતા જ્ઞાન પ્રધારા ખીલી નીચે છે, આત્મ ભૂત ઝગડી જોઈ છે, અને સર્વને પ્રાસીભૂત કરનારો જેનો સ્વભાવ છે, એવે કે સર્વને જાણી લેતું એવો જ્ઞાનપ્રધારા સંભાવ છે, સર્વને જાણી લેતું તે જ્ઞાનની મત્ક્રિયા પણ છે, શુભાશુભ ભાવ થના તે અસતક્રિયા છે જુઓ, શરીરની ક્રિયા નથી મૂડી હોવા પાપ શુભાશુભભાવ થના તે અસત ક્રિયા છે

અજ્ઞાની રાગ-દ્વેષને પોતાના માની રાખના માને છે, માટે રાગ-દ્વેષ તેના છે અને જ્ઞાની રાગ-દ્વેષને પોતાનો સંભાવ માનતા નથી તેથી તેને યાજના માને છે, તેવી રાગ-દ્વેષ તેના નથી પણ જ્ઞાન જ્ઞાનીનું છે અજ્ઞાનીનું જ્ઞાન નથી પણ અજ્ઞાનીના રાગ-દ્વેષ છે

અજ્ઞાનીનો આત્મા કેવડો ? કે અજ્ઞાનીના અજ્ઞાનભાવ જેવડો, એવે કે નર્તમાન અવસ્થા જેવડો એવે કે એક સમયના પુણ્ય-પાપભાવ પૂરતો જગલ કે ત્રિમણી શુદ્ધ સ્વભાવને તે માનતો નથી માટે તે અજ્ઞાનીના ત્રિમણી આત્મા નથી, એનો ત્રિમણી શુદ્ધ સ્વભાવ છે એ તો મ્યા જાય, પણ અહીં એની મા વત્તાની અવેક્ષાએ વાત છે

જ્ઞાનીનો આત્મા નિકાળ જ્ઞાતાદ્રષ્ટા ધ્રુવ છે, અખંડ છે, કાગળ કે જેવો ચૈતન્યનો સ્વભાવ છે તેનો જ્ઞાનીએ પ્રતીતમા લીધો છે મારે જ્ઞાનીનો આત્મા અખંડ ત્રિકાળ શુદ્ધ છે.

આનો જ્ઞાનપ્રકાશ જ્ઞાનીને અતઃક્રમા પ્રગળ્યો છે. તે જ્ઞાન-પ્રકાશના ભાગથી અજ્ઞાન-અવગર હોદાઈ જાય છે, અજ્ઞાન અધકારનો નાશ થાય છે, ગર-દ્રેષ અને પુણ્ય-પાપભાવ ભાગ નથી, હું તેનો કર્તા નથી, તે મારું સ્વરૂપ નથી, મારું સ્વરૂપ તો ચિદાનંદ આનંદમય છે તે સ્વભાવનો હું કર્તા છું પરંતુ પરભાવોનો હું કર્તા નથી એમ જ્ઞાનસ્વરૂપ થઈને જ્ઞાતૃત્વ ગહિત થયો થકો નિર્મળ અને નિર્દોષપણે તે જાણે રોણી ન્દો છે. તે કાળે એટલે પહેલાં અજ્ઞાની હતો તે અજ્ઞાન દાણીને હવે જ્ઞાની થયો એટલે જ્ઞાનની અતર ક્રિયા અપૂર્ણ થઈ, તે જ્ઞાનપ્રકાશના ભાગથી જ્ઞાનમા સમાઈ જાય છે, એટલે તે જાણે કેવળજ્ઞાનીની વાત નથી, આ તો સમ્યક્દષ્ટિ

! ભારે અદ્ભૂત વાત કરી છે, જે જાગીને જુઓ

૧૯૯૬, આમે ૧૬ ૪ રવિ

અને મન વગેરેની જે ક્ષણે ક્ષણે અવસ્થા બાય નથી, જુદા દ્રવ્યની અવસ્થા જુદા દ્રવ્યમા થા આત્મામા થાય છે.

આત્મામા વ્યાપે તે તો વ્યાપક છે અને કોઈ વ્યાપકનું વ્યાપ્ય છે. આમ હોવાથી દ્રવ્ય તો વ્યાપ્ય છે તરણ કે દ્રવ્ય તો બધી અવસ્થાઓમા થાય તો કોઈ એ અવસ્થાવિગેષ છે મારે તે ય અભેદરૂપ જ છે, ત્રીજા ભિન્ન ભિન્ન નથી મારે સ્વરૂપ અથવા સત્ત્વ છે તે જ પર્યાયનો આત્મા, છે. આમ હોવાથી દ્રવ્ય પર્યાયમા વ્યાપે છે અને જાય છે આત્મ વ્યાપ્યવ્યાપકપણું તત્ત્વસ્વરૂપમા

ST NO A E E 330

શા ન A C B 135

શા. આરાભાઈ માણેકલાલ

રેશમી દેસ્તી કાપડ તથા જરી માલના વેપારી

૧ માણેકલાલ, સાકડી રેરીના નામે-અમદાવાદ

તે ૧૧૨

સંવત ૨૦૦૦

પુરુષવદ્વ્ય વ્યાપક છે અને પુર્ણ-અનન્ત-સ્વરૂપની પર્યાય ।
 વ્યાપ્ય છે તે દ્રવ્ય અને પર્યાય બન્ને અભેદ છે, જે દ્રવ્યનું સ્વરૂપ
 અને સત્ય છે તે જ પર્યાયનું સ્વરૂપ અને સત્ય છે

આત્મા વ્યાપક છે અને જ્ઞાનાદિ ગુણની પર્યાય તેનું વ્યાપ્ય
 છે, જે આત્માનું સ્વરૂપ અને સત્ય છે તે જ પર્યાયનું સ્વરૂપ અ-
 મત્ય છે, દ્રવ્ય ને પર્યાય અભેદ છે એ રીતે વ્યાપ્યવ્યાપ-પણું તત્ત્વ-
 રૂપમા હોય પણ અતત્ત્વરૂપમા ન હોય એટલે કે જેના સત્ય-સત-
 ત્વિ ન લિપ્ત છે એના પદાર્થોમા વ્યાપ્યવ્યાપ-પણું ન જ હોય જેમ
 ગરીશાદિ પુરુષવદ્વ્ય વ્યાપક અને આત્માની જ્ઞાનપર્યાય વ્યાપ્ય
 એવી રીતે વ્યાપ્યવ્યાપ-પણું ન જ હોય, કાળ કે બ્રહ્મા એવરૂ
 અને સત્ય લિપ્ત લિપ્ત છે વળી આત્મા વ્યાપક અને પુરુષવદ્વ્યની
 ગરીશાદિની અને ગગ-દ્વેષની પર્યાય વ્યાપ્ય એમ બંને જ નહિ,
 મગજકે બ્રહ્મા સ્વરૂપ અને સત્તા લિપ્ત લિપ્ત છે

દેહ નસ્તુમા, આત્મામા અને બીજા પદાર્થોમા ઉત્પાદ વ્યય
 થયા કરે છે, નહીં અનસ્થાનો ઉત્પાદ ને જુની અનસ્થાનો વ્યય
 અને નસ્તુ ક્રુનપણે કાયમ રહી રહે છે, એવી રીતે દેહ વસ્તુમા
 ઉત્પાદ-વ્યય ને ક્રુન થયા જ રહે છે તે નસ્તુ થાને સતત નપરી પરિ-
 ભ્રમીને થયા રહે છે, તેના કોઈ બીજા પદાર્થ કર્તા નથી,

મનનાનો જરનાર પુરુષ નથી, ખીચરીની જરનાર બાઈ નથી,
 ચોખ્ખા-ખીચરીના જે પાક આબો તે ચોખ્ખા-ખીચરીમાથી આબો
 છે તુપેલીમાથી કે બાઈમાથી તે પાક આબો નથી, ખીચરી થનાનો
 હોય ત્યારે બાઈનું નિમિત્ત હાજર હોય જ, નિમિત્ત હાજર હોય
 એવે વ્યવહારે એમ કહેવાય કે આ બાઈએ આ ખીચરી નહીં
 નિમિત્ત છે એવે વ્યવહારે હેનાય જ્ઞાનીને પણ ગુરુસ્થાપનમા છે
 ત્યાગુધી અગ્નિચરતા છે તેથી મનન - નાનાનો નિકટપ આવે, ખીચરી
 રાનાનો નિકટપ આવે એવે, આમ જુ, તેમ કુ તેમ નિ-નપ
 અસ્થિચરતાને તરલે આવે છે તેથી જ્ઞાનીને પણ નિમિત્ત-નિમિત્ત
 મ મ અને નજે મ ન નવેરના ના ઉપચારથી હેનાય અસદ્બુદ્ધ

વ્યવહારનયે જ્ઞાનીને પણ મજાન, ખીચડી અને અસ્થિગતાના કર્તા હોવાય, કારણ કે અસ્થિગતા તરફ વીર્ય જોડાય છે. અસ્થિરતા થાય છે, થઈ જાય છે તેથી પર્યાયદષ્ટિથી કર્તા હોવાય પરંતુ વાસ્તવિક રીતે દ્રવ્યદષ્ટિથી કર્તા છે જ નહિ જ્ઞાનીને અસ્થિગતાના નિષ્કર્ષો જે આવે કે તેના તે સ્વામી થતો નથી તેને પોતાના વ્યભાવ માનતો નથી, તેમા તેને કર્તાબુદ્ધિ નથી, તેને પોતાથી ભિન્ન માને છે તેથી જ્ઞાતા નહિ છે પણ કર્તા થતો નથી તો પછી પગ્ડવ્યનો કર્તા તો હોય જ ક્યાથી ? જ્ઞાની તો જ્ઞાનનો જ કર્તા છે, પગ્ડવ્ય અને પગ્ડવ્યતા નિમિત્તે થતા નિકાગેથી જ્ઞાની પોતાને ભિન્ન માને છે તેથી તેને કર્તાબુદ્ધિ નથી પણ, વીર્યનો મહતાથી અસ્થિગતા થઈ જાય છે તેથી માન, ઉપચારથી કર્તા કહ્યો છે

જ્યારે મજાન, ખીચડી વગેરે થવાની યોગ્યતા પુરુષદ્રવ્યમા હોય છે ત્યારે સામા જીવનો નિષ્કર્ષ વગેરે અનુકૂળ નિમિત્ત હાજર હોય છે તે બધા નિમિત્તોને ખીચડી અને મજાન થવાની યોગ્યતાવાળા પુરુષો લાની દેતા નથી. પરંતુ અનુકૂળ નિમિત્તો સૌ પોતા-પોતાના સ્વતંત્ર ગરુડે હાજર હોય છે

બાઈએ ખીચડી મારી કરી તેમ નિમિત્તથી હોવાય ખીચડી થતી વખતે જે નિમિત્ત હોય તેના ઉપર આરોપ કરીને હોવાય કે આ ખીચડી આણે મારી કરી છે, આ ગ્રામ આણે સાદું કંઈ છે મ્હી જે ખીચડી પડવી હતી હોય તો તકરામાંથી ખીચડી બનાવી દે, તપુ કાળ ત્રણ લોકમા પગ્ડવ્યની અવગવાને કોઈ કરી શકતુ જ નથી. જ્ઞાની શુદ્ધ્યાશ્રમમા હોય ત્યાંથી તેને ખીચડી વગેરે ગવાનો નિષ્કર્ષ આવે પણ તેના તે કર્તા નથી, સમસ્તિતી વર્માત્મા શુદ્ધસ્થાશ્રમમા હોય પણ મારાથી માન નમ થયા, મનન એ માન કર્યા, નમોઈ એ મારી કરી, એના એ મારી કરી વગેરે કથોના કર્તા થતો નથી પરંતુમા જે પર્યાય થવાની તાનત છે તે વસ્તુમાંથી કંઈ કંઈ બદલતા બદલતા થાય છે.

સુના-પાતન-માયો મનાનની અવસ્થા થવાની હોય ત્યારે કલ્યા, મનુષ્ય વગેરે આ જોની નાંજી તેમ જે જે અવસ્થા જે આજે

થનાની હોય ત્યારે તેને અનુકૂળ નિમિત્ત હાજર હોય છે, જે વસ્તુ માધી જે અવસ્થા આવે તે અવસ્થાનો કર્તા તે વસ્તુ છે.

ભજિયા તજાતા હોય, અને તેલનુ કડાચુ પડચુ પગ ઉપર, પગ દાઝયો, પગમાં થઈ બળતરા, જ્યારે જેમ થનાનુ હોય તે થાય જ છે તેને કોઈ ગે-વા સમર્થ નથી, જડની જે અવસ્થા થનાની હોય તેમાં કોઈનો ભાર નથી કે તેને અમળે, અજ્ઞાની એમ માને છે કે જે ધ્યાન ન રાખ્યું તેથી શરીર દાઝ્યું, અને જ્ઞાની સમજે છે કે તે વસ્તુની અવસ્થા તેમ થનાની હતી માટે થઈ, તેમાં બીજા કોઈનો ભાર નથી કે તને અમદાવી ગોકે જ્ઞાનીનું જ્ઞાન સાચું છે તેથી તેને સમાધાન અને શાંતિ નહે છે, અજ્ઞાની ગરીરની બળતરા તન્દ એકાગ્ર થાય છે, તેથી તેને આકુળતાનું દુઃખ થાય છે, જ્ઞાનીને અસ્થિરતાને કારણે અલ્પ રાગ દ્વેષ થાય પણ અજ્ઞાની જેવી તેને આકુળતા થતી નથી.

પ્રશ્ન — જ્ઞાનીને અપ રાગ-દ્વેષ કેમ નહો છે ?

ઉત્તર — જ્ઞાનીને અનતાનુબધી કષાય યજ્ઞતા અનંતો રાગ-દ્વેષ રહી ગયો છે તેથી અલ્પ રાગ દ્વેષ થાય છે, અલ્પ રાગ-દ્વેષ થાય છે તેમાં પણ તે એમ માને છે કે મારા પુરુષાર્થની નબળાઈને લઈને અપ રાગ દ્વેષ થાય છે, કાઝ્યાને લઈને કે શરીરની બળતરાને લઈને રાગ દ્વેષ થાય છે તેમ નથી.

આત્મી કીડલી લઈને ડામરી આવી ને હાથમાંથી કીડલી પડી તે રખતે જડની જે અવસ્થા થનાની હતી તે થઈ છે, કીડલી દૂધવાની ન હોય મરખી ગેનાનો હોય તો પણ તે જડની અવસ્થા છે તેની કુટનાનો કે સગળી ગહેવાનો અવસ્થા આત્માએ મરી નથી, તે અવસ્થાનો કર્તા જડ છે પરંતુ અજ્ઞાની તેનો અવસ્થાનો કર્તા થાય છે અજ્ઞાનીને પરમા અટ માર અને મમકારણુદિ હે છે અહુ માન એટલે પ ને હુ મરી શકુ છુ મને મમમાન એવે પન્નવસ્તુ મારી છે.

નામ-ર્થની પ્રકૃતિને લઈને શરીરની અવસ્થાનો ખતિ સરખી હોય તો અજ્ઞાની એમ માને કે અમને કેનુ આવતા આવડે ? અમે

કેવી મલપતી ચાલે-હાથીની ચાલે ચાલીએ છીએ, અને બીજા કેટલાક તો ગથેડાની જેમ ચાલે છે, એ તો ભાઈ! ચાલતા આવડવું જોઈએ, જ્ઞાની તેને કહે છે કે અરે ભાઈ! મક્કતના અભિમાન શું ઝરી રહ્યો છે? તે પર વસ્તુની અવસ્થા થવાની હોય તેમ થાય, તેમા તું કાંઈ પણ કરી શકવા સમર્થ નથી. જો ચાલવાનું કાર્ય તારા હાથમા હોય તો પગના તળિયામા કાચ વાગ્યો હોય ને માડ માડ લગક ચાલી શકાવું હોય તે વખતે તું જો તેના કર્તા હો તો મલપતી ચાલે ચાલી કે, ત્યારે તે જુલો કે ના, તે વખતે કેમ ચાલી શકાય? તો જ્ઞાની તેને કહે છે કે જે થનાવું હવું તે થયું તેમા તે નવું શું વ્યર્થ? આ માત્ર અને આ તારું એના બોગ અભિમાનને છોડ, અને વસ્તુ-અભાન જેમ છે તેમ સમજ.

અજ્ઞાનપણે જે અહંકાર મમકાર થાય છે તે સમ્યજ્ઞાન થતા છૂટે છે, સમ્યજ્ઞાન થયા પછી પણ અત્પ ગગ-દ્વેષ થાય તે પરના ગળે થતા નથી પણ પોતાના પુરુષાર્થની મક્કતાના કારણે થાય છે, તે પુરુષાર્થની નબળાઈને પોતાનું સ્વરૂપ માનતો નથી, અત્પ ગગ-દ્વેષ થાય તેને પણ જ્ઞાની જ્ઞાતાપણે જાણે છે. જાણનાર જાણે, તે જાણવાની અનન્યા સિનાય તેનું કાંઈ કર્તવ્ય નથી, જાણનાની ઉચ્ચતા વતા અત્પ ગગ-દ્વેષ પણ રળી જાય છે, આમ જાણનાર છત્ર ધર્મી થાય છે, ધર્મ તે ચોવીએ ક્લાક હોય કે ક્લાક-એ ક્લાક હોય? ધર્મીના ધર્મ ચોવીને ક્લાક હોય છે. ધર્માત્મા છવ-સમ્યગ્દષ્ટિ છત્ર પરથી પોતાને લાલ માનતો નથી પરંતુ તે જગતના જ્ઞાતાદ્રષ્ટા-સાક્ષી થાય છે, કર્તા થતો નથી. આ વાત ચૌદમા ગુણસ્થાનવાળાની નથી પણ ચૌથા ગુણસ્થાનનાળા અનિન્તિ સમ્યગ્દષ્ટિની છે. કોઈ એમ કહે કે જ્ઞાનીથી ભલે પરના કાર્ય ન થાય પણ અમારાથી તો પરના કાર્યો થાયને? કોઈથી પગના કાર્યો થતા જ નથી, માત્ર ઉંધુ માને છે હવ

હવે શિષ્ય પૂછે છે કે પુદ્ગલ-ધર્મને આપ્રતા એના છત્રને પુદ્ગલ માથે કર્તા-મલ્લાન (કર્તા-મલ્લાન) છે કે નથી?

ગિય પૂઝ છે કે પુગવ-ર્મ સાથે જીવને વ્યાપ્ય-વ્યાપક સ
નથી તેથી કર્મર્થપણ નથી, પણ જ્ઞેયજ્ઞાયક સબ વ છે તેથી
કર્મસબ વ છે કે નથી ? તેનો ઉત્તર ગાથામાં કહે છે —

જિવિ પરિણમદિ જ ગિહ્નદિ ઉપજ્જદિ જ પરદવ્વપજ્જા
જાણી જાણતો વિ હુ પુગ્ગલકમ્મ અણેયવિહ ॥૧

અર્થ — જ્ઞાની અને- પ્રત્યક્ષ પુગવ-ર્મને જાણતો
પણ નિશ્ચયથી પરદ્રવ્યના પર્યાયમાં પરિણમતો નથી, તેને
-તો નથી અને તે-રૂપે ઉપજતો નથી.

નાત સારી છે, ઝીઝી છે, ડિચી છે આચાર્યદેવ કહે
ધર્મા જીવ-ચોધા શુદ્ધસ્થાન-સાગો જીવ-ધર્મા એલે પૂર્ણ જ્ઞાને
જ્ઞાને જીવ એમ માને છે કે પરસ્તુને બદલાવવાની તાત્કાલિક
નથી પરસ્તુને હુ પદ તો નથી અને તે-પણે હુ ઉપજતો નથી
બધુ જડનું કાર્ય છે, તેને જડ કહે છે

પ્રાપ્ય, નિર્ધર્મ અને નિર્નિર્ત્ય એવું વ્યાપ્યલક્ષણનાણું (૦
જેનું લક્ષણ છે એવું) પુગવના પરિણામસ્વરૂપ જે -ર્મ (૬
કાર્ય), તેનામાં પુગવદ્રવ્ય પાતે અતઃપ્રાપ્ત થઈને, આદિ-
અતમાં વ્યાપીને, તેને અતઃ તે-રૂપે પરિણમતું અને તે-રૂપે ઉ
ધકું, તે પુગવપરિણમને કરે છે

જીવો, આમાં નું કહે છે, આ નવે અનગ્થા છે-ર્મ છે
છે, જેમ જેમ ગામ જોય તે ગામને માણસ પોતી નજે છે તે
એ- અનગ્થાથી ઘીજી અનગ્થા થવામાં જે બદલાવણ આપ
નિર્ધર્મ, અને નવી અનગ્થાનું જે નીપજનું થાય તે નિર્નિર્ત્ય.

વિધવિધ પુગવકર્મને જ્ઞાની જરૂર લાગે ભલે,
પરદ્રવ્યપર્યાયે ન પ્રણમે, નવ ગ્રહે, નવ ઉપજે

જડ જડની અવસ્થાને પહોચી વળે છે, જડ જડની અવસ્થાને બદલાવે છે, જડ જડની અવસ્થાને નીપજાવે છે.

કર્મ થનાને ચોચ પગમાણ પોતાની અવસ્થાને પહોચી વળે છે, પોતે બદલીને કર્મ થાય છે ને કર્મની અવસ્થાપણે પોતે ઉપજે છે પરંતુ તેમા આત્મા પહોચી નજે છે આત્મા બદલે છે ને આત્મા ઉપજે છે તેમ નથી.

આ નાત ઝીણી છે, જો નેપારનું ટાણું હોય તો ભાગે હોગ આવે, તેમા નળી સારું ઝાપો હોય અને નામુ મીઠનાવું હોય તો ઝેરી વાતમા બહુ દુર્ષ આવે પણ ભાર્ગ' આ તો આત્માનું નામુ મીઠનાય છે તેમા બગબર ધ્યાન રાખ તો વસ્તુનું સ્વરૂપ જેમ છે તેમ સમજાય.

હાથ પા ઊંચો કવો હોય તો આત્મા કરી ગકે નહિ, હાથ ઊંચો જનામા ગરીગ પોતે પહોચી વળે છે તે પ્રાપ્ય, ગરીગ પોતે બ લાય છે તે નિઝાર્થ અને સારીગ પોતે બદલીને નવી અવસ્થા ઉપજાવે છે તે નિર્ઘર્ત. તેમ દ્રવ્યકર્મ છે તેમા પુદ્ગલ પોતે પહોચી વળે છે, પુદ્ગલ પોતે કર્મની અવસ્થાપણે બદલે છે અને પુદ્ગલ પોતે કર્મની અવસ્થાપણે ઉપજે છે. તે કર્મને આત્મા પહોચી વળતો નથી, આત્મા બદલતો નથી ને આત્મા ઉપજતો નથી, આત્મા તો પોતાના ભાવને પહોચી વળે છે, પોતાના ભાવપણે બદલાય છે અને પોતાના ભાવપણે ઉપજે છે.

પ્રાપ્ય, નિઝાર્થ અને નિર્ઘર્ત ત્રણે અવસ્થામા પુદ્ગલદ્રવ્ય વ્યાપીત કર્મની અવસ્થાપણે પરિણમે છે. અહીં ચેતન્યના નિઝારી પરિણામને પણ જડ કહી દીરા છે. અહીં પર્યાયદષ્ટિની વાત નવી પણ દ્રવ્યદષ્ટિની નાત છે, જે દ્રવ્યને તદ્દન ભુદા પાડ્યા છે.

પુદ્ગલદ્રવ્યની પર્યાયમા શરૂઆતમા પણ પરમાણુ, મધ્યમા પણ પરમાણુ અને અંતમા પણ પરમાણુ, તે ત્રણે જડ કર્મની અવસ્થા

જડ કરે છે, જડની અવસ્થા આત્મા કરે નહિ, પુરુષ-ર્મની અવસ્થાની આદિ-મધ્ય-અતમા પુરુષ જ વ્યાપે છે પણ તેના આદિ-મધ્ય-અતમા આત્મા આપતો નથી

માટી ઘડાને પહોંચી રહે છે, માટી ઘગપતો બદલે છે અને માટી ઘડાપણે ઊપજે છે માટીના ઠંડા સ્વભાવને કુભાર પહોંચી વળતો નથી, કુભાર ઠંડા સ્વભાવને બદલાવતો નથી ને કુભાર ઠંડા સ્વભાવને ઉપજાવતો નથી, માટી પાતે ઘડામા પેસી ગઈ છે, તે માટી ઘડામા પેસીને ઘડાને પહોંચી રહે છે, તે માટી ઘડામા પેસીને ઘડાને બદલાવે છે, તે માટી ઘડામા પેસીને ઘડાને ઉપજાવે છે, ઘડાની શરૂ-આતમા પણ માટી, ઘડાના મધ્યમા પણ માટી ને ઘડાના અતમા પણ માટી, તે માટી ઘડાને બદલે છે, ઘડાપે બદલે છે ને ઘડાપે ઉપજે છે

જેમ કુભાર ઘડાને જાણે છે પણ ઘડામા પેસતો નથી, તેમ રમી જીવ પુરુષપણિભાવને જાણે છે તો પણ આદિમિત્ત એના પગ-દ-ચના પણિભાવમા અતર્ક્યાપિત વર્તે તેને બદલતો નથી, તે-રૂપે પરિણમતો નથી અને તે-રૂપે ઉપજતો નથી.

રમી જીવ જડની અવસ્થામા એટલે કે રમીમા, મનમા, વાણીમા, શરીરમા અહર પેસતો નથી, તેને બદલતો નથી, તે-રૂપે બદલતો નથી અને તે-રૂપે ઉપજતો નથી શરીર-વાણી-મનની અવસ્થાની શરૂઆતમા પણ જડ, મધ્યમા પણ જડ અને અતમા પણ જડ, જ્ઞાની શરીર-મન-વાણીની અવસ્થાની શરૂઆતમા, મધ્યમા કે અતમા વ્યાપીને તેને બદલતો નથી, તે-રૂપે બદલાતો નથી અને તે-રૂપે ઉપજતો નથી જ્ઞાની જે જે અવસ્થા વાચ તેને જાણે છે તોપણ પ્રાપ્તિ, નિર્ધાર અને નિર્વર્તિ એનું જે વ્યાપ્તિ લક્ષણનાળું પગ-દ-ચ-પણિભાવસ્વરૂપરૂપ, તેને નહિ ધ્રુતા એના તે જ્ઞાનીને પુરુષ સાથે કર્તા-મલ્લાન નથી

મિથ્યાદષ્ટિ-મૂઢજીન માને છે કે જે જડના કામ આમ કર્યા, કેહા સરસ કામ કર્યા, એમ માનનારે પોતાનું વીર્ય હિંદુ નાખ્યું છે

જિંદુ માનવામા થવું અનતુ વીર્ય અને મવળુ માનવામાં પણ અનતુ વીર્ય, જન જિંદો પડયો પણ ભડ છે અને સવળો પડયો પણ ભડ છે, પણ ભાઈ' અનતકાળ થયા જિંદી માન્યતામા અનત જન્મ-મગ્ધુ ય્યાં, હવે જો આત્માનુ હિત કમ્બુ હોય તો સાચી રામજણ કરે.

એરોપ્લેન ઉપરથી નીચે પડે છે તે જડની અવસ્થા છે. તે એરોપ્લેન ઉપરથી નીચે પડનાનુ હોય ત્યારે કોઈના ભાર નથી કે તેને રોકી શકે, જડની અવસ્થા જડ પાતે પરિણમીને થાય છે, દરેક દ્રવ્યનુ પરિણમન સ્વતંત્ર-શુદ્ધ છે, કોઈ દ્રવ્ય કોઈ દ્રવ્યના પરિણમનને અડકાની શક્તિ નથી.

કોઈ જોડે કે સાન કામ અમાર્ગ ક્યાં થાય છે પણ તે માત્ર તેનુ અભિમાન છે, ઓઝો મોતીના ચાટ્ટા ભરે, નાળિયેર ભરે, તોરણ ભરે, વગેરે કામ કરીને માને કે અમે કેના સારા કામ કરીએ છીએ પણ તે માત્ર તેનુ અભિમાન જ છે, નાળિયેર અને તોરણ વગેરે મારુ થનાનુ હોય ત્યારે તે કાર્યો આવડે એના છતાં અનુકૂળ નિમિત્ત હોય, પરંતુ મનનના કામમા કૃશાળ હોય અને આવા કામમા કૃશાળ ન હોય એવા જનનુ નિમિત્ત તે વખતે અનુકૂળરૂપે હાજર ન હોય, જે કાર્ય જેના થવાના હોય તેના તેને અનુકૂળ નિમિત્તો મળી રહે છે પણ જો તે ચાટ્ટાનુ અને નાળિયેરનુ કામ બગડવાનુ હોય તો તે બાઈનો ભાર નથી કે તેને મુદારી ન, તેમા તેનુ ડહાપણ જરા પણ કામ ન આવે. નણ નાળ ત્રણ લોડમા કોઈ દ્રવ્ય કોઈ દ્રવ્યનુ કાઈ પણ ની શકે નહિ, તે કાર્ય જો મગ્ધુ થવાનુ હોય તો તે વખતે અનુકૂળ નિમિત્તો હાજર હોય છે, તો પછી જે નર્થ થનાનુ જ હવે એમા બાઈએ શુ કર્યું ? માત્ર અભિમાન કર્યું. ને દ્રવ્યમા જ્યાં તે-રૂપે અવસ્થા પરિણમનાની હોય એવો કે ક્ષેત્રાતર થવાનુ હોય રૂપાતર થવાનુ હોય ત્યારે તેને અનુકૂળ નિમિત્તની હાજરી હોય જ, તે પર-દ્રવ્યનુ કાર્ય કોઈ કરી શકે નહિ પણ જ્યારે તે પરદ્રવ્યની અવસ્થા થવાની હોય ત્યારે તેને અનુકૂળ નિમિત્તની હાજરી હોય એવો માત્ર નિમિત્તનૈમિત્તિસભ્ય ૧ છે, પણ કર્તાકર્મ સભ્ય ૨ તો છે જ નહિ. રજડણની અવસ્થાનો જે કામ છે તે કામ પ્રમાણે દ્રવ્યમાથી પર્યાય

પણિભ્યા જ જે છે પ્રવક્તા જ જે છે, તે વખતે જે નિમિત્ત હાજર હોય તે એમ માને કે આ તાર્કિક કે કથ્થુ તે તેનું અજ્ઞાન છે

જ્ઞાની જીવ દ્રવ્યર્થ, ભાવર્થ અને નો-ર્થને જાણે છે, તે પણ કર્તા થતો નથી જ્ઞાની જીવને પરદ્રવ્ય સાથે યેષણાયક સંબંધ છે તે પણ કર્તાર્થ સંજ્ઞા નથી. પુદ્ગલદ્રવ્યનો પ્રાપ્ત્ય, વિનાશ, નિર્નર્ત્યરૂપ અવસ્થામા પુદ્ગલ વ્યાપે છે, તેના આદિ-મધ્ય-અતમા પુદ્ગલ વ્યાપે છે, જ્ઞાની તેને જાણે છે તે પણ તેમા આપતો નથી માટે તેને પુદ્ગલદ્રવ્ય સાથે કર્તા-ર્થ ભાવ નથી ર્થ જીવ જડ પદાર્થની કોઈ પણ અવસ્થાને કર્તા નથી, બદલાવતો ર્થો ઉપજાવતો નથી, માટે તેને કર્તા-ર્થભાવ નથી

પરમાણુમાં મેંના રસભાવ છે કે એ- સમયમા નીચે સાતમી તરની પાતાળવી મુનિગિયા નુની તે ચાપો જાય છે તેની તાનાત એ- પરમાણુમા છે, બ્યારી ગમ્મિ પુદ્ગલદ્રવ્યમા છે તે પણ અજ્ઞાનીને મેંના શ્રમ વર્ધ ગયો છે કે હું તેને બદલાવું છું, તે માત્ર તેનું અજ્ઞાન છે એ- આત્મા પણ બીજા આત્માની અવસ્થાને કરી શકે નહિ, બદલાવી શકે નહિ, ઉપજાવી શકે નહિ દરેક દ્રવ્યો પાતા- પાતામા સ્વતંત્ર પરિણામી ર્થો છે

પરવશ્વ બદલાય તેને જ્ઞાન જાણે છે પણ કર્તા થતું નથી આ સિદ્ધાન્તમા તો મોગ અજ્ઞાની પણ મૂઝાઈ ગયા કે આ શું કલ્પિ છે ? શરીરનું ન કરી શકાય, રૂપાણનું ન કરી શકાય, ચોરેનું ન કરી શકાય આ શરીર તો પ્રયોગસા પુદ્ગલ છે માટે તેને ચેતન્ય બદલાવી શકે છે, આનું માનનારનો ઘણી જાગી બુદ્ધિ, ઘણી અધૂણ બુદ્ધિ છે જે ન સમજે તેને સમજાવના જગતમા કોણ સમર્થ છે ? તીર્થ દર- દેવ પણ નિમિત્ત માત્ર છે પોતે જાગીને સમજે ત્યાગે સમજી શકે છે તે પ્રયોગસા અને નિશ્ચિન્તા એવો અર્થ છે કે એમલા પુદ્ગલ- પરમાણુ હોય તેને નિશ્ચિન્તા હોવાય અને ચેતન્યનું નિમિત્ત જે પુદ્ગલમા હોય તેને પ્રયોગસા પુદ્ગલ હોવાય છે તેથી કાઈ એમ નથી કે જીવ તે પુદ્ગલને કર્તા છે એ દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યને કાઈ કરી શકે નહિ, તે સિદ્ધાન્ત અખ- રાખીને બધી જાત સમજવી

ગરીબ ડાબા-જમણા શુભ આવે, તાવ આવે, ઊલટી થાય
ગરે અને- જાતના ગેગ આવે તેનો આત્મા જાણનાર છે, પણ કર્તા
નથી. જો કર્તા થતો હોય તો શૂળને બદલાવી દે, તાવને મટાડી દે,
ઊલટીને બેસાડી દે, પણ તેમ તો થતું નથી. જ્યારે તે ગેગને મટાડુ
હોય ત્યારે મટે છે, મટે આત્મા તેનો જાણનાર છે પણ કર્તા નથી

નિર્વર્ત્ય એટલે નિપજનવુ. જેમકે સૂતગના તાણાવાણાથી વસ્ત્રનું
નિપજનવુ, તે તાણાવાણામાં તાડાત હતી તેનાથી તે વસ્ત્ર નિપજનુ છે
પરંતુ તાણાનાણાથી વસ્ત્ર બન્યું તે-છવથી નીપજનુ નથી. જો તે છવે
વસ્ત્ર નિપજનુ હોય તો તાણાનાણા સૂતગના ન હોય અને તેના
હાથમાંથી વસ્ત્ર નિપજનવી દીધે, અથવા પાથરનું વસ્ત્ર નીપજનવી દે ?
એમ તો કાંઈ કરી શકે નથી. મરતનું ખોદું અભિમાન કરી અજ્ઞા-
નને પાપે છે

રોડલો બળી જવાનો હોય ત્યારે બાઈના હાથે ચીછી કરડે,
તો તો હાથ દાઝી જાય. વસ્તુ, વસ્તુની અવસ્થાપણે થાય તેમાં જો
છવે એમ માને છે કે અમારા હાથપણવી થયું તેને વીતનગદેર કહે
છે કે આ અમાને ભક્ત નથી, આ અમાને દાસ નથી પરંતુ તે
જડનો ભક્ત અને જડનો દાસ છે.

આત્મા તો અમૃતિય છે તે જો ભૂલ કરે તોપણ પોતાની અવ-
સ્થામાં ભૂલ કરે પણ પર-જડમાં ભૂલ કરે કે ગુણ કરે તે કેમ બની
શકે ? આત્માનો સ્વભાવ તો જ્ઞાન છે તેની અવસ્થા પણ જ્ઞાનરૂપ જ
છે, તે પુદ્ગલની અવસ્થાનો કર્તા કેમ હોઈ શકે ? આત્મા ભૂલ કે
ગુણ આત્મામાં કરે પણ પર-જડમાં ભૂલ-ગુણ કરી શકે જ નહિ. જડની
અવસ્થાનું ગમે તે રીતે પગિલમનું તે પુદ્ગલનું સ્વભાવ પગિલમન છે.
આનું બેદજ્ઞાન કરીને વસ્તુસ્વભાવને જો વચાર્થ જાણે, શ્રદ્ધે અને તે
અનુસારે સ્થિતિ વાચ તે જ વીતનગનો ભક્ત છે-દાસ છે.

૧૯૯૯, આમે ૧૬ ૫ સોમ

કર્તા-ર્થ અધિકાર ચાલે છે પ્રાપ્ત, નિકાર્ય, નિર્વર્ત્યસ્વરૂપ
પુદ્ગલકર્મને પુદ્ગલ કરે છે, આત્મા કરે તો નથી. જો કોઈ પર્યાય

પ્રથમ ન હોય પણ નીત જ ઉત્પન્ન કરનામા આવે તે કર્તાનું નિર્નર્ત્ક કર્મ છે એમકે અનાદિથી આત્મામા સમ્યક્દર્શનની પયાય પ્રગ્ન નહોતી તે કર્તાએ પુરુષાર્થ વડે પ્રગ્ન કરી તે આત્માનું નિર્નર્ત્ક કર્મ છે, એમ અનુચાથી બીજી અવસ્થાનું જે બદલતું તે કર્તાનું વિમર્શ કર્મ છે અને પદાર્થ જે છે તેને પહોંચી રહે તે કર્તાનું પ્રાપ્ત્ય કર્મ છે

હવે ગિય્ય પૂછે છે કે પોતાના પરિણામને જાણતા એના છત્રને પુરુષ સાથે નર્તા-ર્મભાવ છે કે નથી ?

આગલી ગાથામા પુરુષવર્ત્તને જાણતા એના છત્રને પુરુષ સાથે નર્તા-ર્મભાવ છે કે નથી, તેમ પૂછ્યું હતું, આગળની એમ પૂછ્યું કે નિજ પરિણામને જાણતો છત્ર પુરુષ-ર્મને કે કે નહિ ?

શિષ્ય મહે છે કે પ્રભુ ! આત્માના અભાવને જાણે કે હું જ્ઞાન સ્વરૂપ છું, પરિવ્રત્ત સ્વરૂપ છું, અનત શુદ્ધપર્યાયનો પિંડ છું એમ પોતાના સ્વભાવને અને પોતાના જ્ઞાન, દર્શન, ચાગ્રિત રંગે શુભોના પર્યાયને જાણુતા થમ પરનું જ્ઞાન સાથે આવી જાય છે, તો પછી જેમ પન્નુ જ્ઞાન સાથે આવી જાય છે તેમ પરની પર્યાય પણ આત્મામા આવી જાય કે નહિ ? તે પરની પર્યાય-જડની પર્યાય આત્માનું કર્મ થઈ શકે કે નહિ ? તેના ઉત્તર મહે છે

एवमिदं परिणमदि न गिहृदि उप्पज्जदि न परदव्वपज्जाए ।
 एणणी जाणतो वि हु समणग्णिणाम अणेयचिह ॥७७॥

અર્થ — જ્ઞાની અને- પ્રમગ્ના પોતાના પરિણામને જાણતો હોવા છતાં નિશ્ચયથી પરદ્રવ્યના પર્યાયમા પરિણમતો નથી, તેને મહણ કરતો નથી અને તે-રૂપે ઉપજતો નથી

વિધવિધ નિજ પરિણામને જ્ઞાની જરૂર જાણે ભલે, પરદ્રવ્યપર્યાયે ન મહણે, નવ ગ્રહે, નવ ઉપજે હજી

જ્ઞાની એલે ભગવાનનો ભક્ત, ભગવાનનો દાસ તે પોતાના આત્માના અને- તરેહના પનિપ્રામને જાપાતો થકો પુદ્ગલકર્મની અવસ્થાને ગ્રહતો નથી, તે-રૂપે પનિપ્રામતો નથી, અને તે-રૂપે ઉપજતો નથી, ધર્મી-જ્ઞાની તો મન અને પગ બંનેને જાણ્યા જ કરે છે એટલે તે પોતાની જાતનાની અવસ્થાને ત્યાં કહે છે પણ જડકર્મની અવસ્થાને કંતો નથી, સમન્વિતી પોતાના દ્રવ્યનું અને પગ દ્રવ્યનું સ્વરૂપ બગાળ્ય જાણે છે, બંને દ્રવ્યની સ્વતંત્રતા પણ બગાળ્ય જાણે છે, બંને દ્રવ્યની ભિન્નતા બગાળ્ય જાણે છે. પોતાના દ્રવ્યમા પગ પેસી ગકે નહિ અને પગમા પોતે પેસી ગકે નહિ. પોતામા પોતે છે અને પગમા પગ છે એવું સ્પષ્ટ જ્ઞાન હોનાથી પગ દ્રવ્ય માનું કર્મ છે અને હું એનો કર્તા છું. એવો ભાન જ્ઞાનીને વતો જ નથી.

જડની અવસ્થાનો કર્તા હું અને મારી અવસ્થાનો કર્તા જડ, તે માનું કર્મ અને હું એનું કર્મ, એમ માનનાર ભગવાનનો ભક્ત હિંમત ગકે નહિ, આવું ઉણ માને અને કહે કે અમે ભગવાનના ભક્ત છીએ, ભગવાનના દાસ છીએ તે તદ્દન જૂઠાંબોલા છે, વીતગગના સ્વરૂપને જાણે નહિ તે વીતરાગનો દાસ કેવો ? વીતગગનું સ્વરૂપ અને આત્માનું સ્વરૂપ બંને એક જ છે મારે જેણે વીતરાગનું સ્વરૂપ જાણ્યું તેણે આત્માનું સ્વરૂપ જાણ્યું જ હોય અને જેણે આત્માનું સ્વરૂપ જાણ્યું તેણે વીતગગનું સ્વરૂપ જાણ્યું જ હોય મારે જેણે આત્માનું સ્વરૂપ જાણ્યું નથી અને કહે કે અમે વીતગગનું સ્વરૂપ જાણ્યું છે, અમે વીતગગના ભક્ત છીએ તે તદ્દન જૂઠાંબોલા છે. તે વીતરાગદનનો ભક્ત નથી પણ જડનો ભક્ત છે, જડનો દાસ છે.

અજ્ઞાની જોયે જડ શરીરમા મમતા કરી એમ છે કે રાગી માનું છે અને હું એનો છું એમ શરીરમા એતનબુદ્ધિ કરીને એમ છે તેની શરીરમા શાતાગ્રીવીયાપણું પોપી રહ્યા છે. શરીર તો રોટલા ને દાળ ભાતમાંથી બન્યું છે, રોટલા બ્યામુધી ગરવામા પડ્યા હતા ત્યાનુધી શરીરની માદક માગપણાની મમતા નહોતો કંઠો પણ બ્યા તે રોટલા શરીરની અવસ્થાપણે થયા-રોટલામાંથી આ શરીરનું

નીચા બન્યું એવે મમતા નહીં બેઠો, પુત્રના પ્રેક્ષના રજકા દર
હતા ત્યામુવી કાર્થ નહોતું પણ તે રજકલો નજીક આવ્યા, લોહી-
પણે-શરીરપતે થયા એવે મમતા નહીં બેઠો, ગરીબ સાથે એટલપણ
કરી બેઠો, અને ભારી તે રજકલો દૂર હોય તોપણ તાગધી ભિન્ન
પદાર્થ છે અને નજીક હોય તોપણ તાગધી ભિન્ન પદાર્થ છે તેમા તે
મમતા કરી તે તારો પાતાની ભૂલ છે

કોઈ મોઢે કે કોઈ માણસ દૂર હોય તો આપણને કાર્થ ન થાય
પણ પાડોશી થાય એવે કાર્થ-અસર થાય, પણ ભારી તે મમતા
કરી એલે અસર થાય કે તે માણસ તો તાગધી ભિન્ન છે તે નજીક
હોય કે દૂર હોય તેથી કાર્થ રાગ થતો નથી પણ તુ તેમા મમતા
કરીને આકે છે તેથી મમતા થાય છે, પાડોશીને કાર્થ મુખ-પ્રજ્વળ
આવી પડે તો તને કાર્થ થતું નથી માટે નજીક હોય કે દૂર હોય,
પણ જુદા પદાર્થ છે તે જુદા જ છે

શરીર-મન-સાક્ષી, શુભ-પાપના પરિણામ આત્માની નજીક છે
તોપણ જ્ઞાની તેના કાર્થ યતો નથી પણ માન તેને જાણે જ છે જુદા
પદાર્થ નજીક હોય કે દૂર હોય પણ જે જુદા છે તે જુદા જ છે, જુદા
પદાર્થમા કર્તાકર્મજ્ઞાન હોય જ નહિ, માટે જ્ઞાની પરદ-યતો કર્તા
થતો નથી

દીનાનો પ્રશ્ન તો દૂર હોય તોપણ પ્રશ્ન છે તે નજીક હોય
તોપણ પ્રશ્ન છે, તેમ ચેતન્યદીનો-જ્ઞાનદીનો પરદ થો દૂર હોય તો પણ
તે જાણે છે અને નજીક હોય તો પણ તેને જાણે છે ચેતન્યદીનો તો
પ્રશ્ન થાય જ કરે છે, એને નજીક-દૂર સાથે કાર્થ નિરાવ્યત જ નથી
અજ્ઞાની છતાં પરદ થો નજીક આવ્યા એલે મમતા કરી બેઠો કે આ
માન છે, તેનું કારણ માન અજ્ઞાનતા જ છે જ્યારે માણસા ઉદ્ધ
માથી જન્મેલા ત્યારે આ શરીરનું કાર્થનામ જ નહોતું પછી કૃષ્ણાએ
નામ પાડ્યું પાનાચક્ર, તો પણ છે આઠ મહિના મુધી તો તેને ખમર જ
નહોતી, પછી જરા જોડા સાચા કે 'તુ પાનાચક્ર, તુ પાનાચક્ર',
એલે એને થઈ પડ્યું કે હું પાનાચક્ર લાગુ છું, જરા માની સામે

જોઈને પાનાચદ-પાનાચદ કરે છે માટે હું જ પાનાચદ લાગુ છું, એમ દ્રતાં ક્રતા એને થઈ ગયું પાકું કે હું પાનાચદ જ છું, પછી તેને રાતમા કોઈ સાદ પાડે કે 'એ પાનાચદ' તો કહેશે 'હું' એવી એકતણુદિ શરીર સાથે, નામ સાથે. વાણી સાથે વગેરેમા થઈ ગઈ પછી તેને કોઈ જ્ઞાની મળે અને કહે કે ભાઈ! તું પાનાચદ નહિ, એ તો શરીરનું નામ માન પાડ્યું છે આ શરીર તે પછુ તું નહિ, વાણી તે પછુ તું નહિ, તું તો જ્ઞાનસ્વરૂપ ભગવાન આત્મા છે તો કહેશે 'ના, હું તો પાનાચદ જ છું', એ લઢી લઢીને થઈ ગયું પાકું, તે હવે કેમ મૂન-ય ? એ રીતે અજ્ઞાની પોતાનો આગ્રહ મૂકતો નથી, પણ આત્મહિતનો વિષામુ વાય તે પોતાનો આગ્રહ મૂકી દે.

જાણનાની અવસ્થા આત્મામાથી આવી છે પોતામાથી જ આવી છે, પોતે જ પોતાની પર્યાયને પહોંચી વળ્યો છે તે પ્રાપ્ત, પોતે જ તે પર્યાયરૂપે પશ્ચિમ્યો છે એટલે કે બદલ્યો છે તે નિર્વાર્ત, અને પોતે જ તે પર્યાયરૂપે ઉપજ્યો છે તે નિર્વર્ત્ય. જ્ઞાનની અનન્યામા પોતે જ અતવ્યાપક થઈને, એટલે કે પોતે જ પ્રસરીને, પોતે જ લભાઈને તે અનસ્થાને ઉત્પન્ન કરે છે, તે અનન્યાની શરૂઆતમા પણ આત્મા, મધ્યમા પણ આત્મા અને અતમા પણ આત્મા જ છે, તે જ્ઞાનની અનન્યાને પોતે જ પડી છે, એટલે કે પોતે જ ચઢી છે, જ્ઞાનની એક અવસ્થાથી બીજી અવસ્થા વાય તેમા પોતે જ પશ્ચિમ્યો છે, એક અનસ્થાથી બીજી અનસ્થા ઉપજે તેમા પોતે જ ઉપજતો થકે તે જ્ઞાનની અવસ્થાને રહે છે

આત્માના જ્ઞાન, દર્શન અને ચાન્ત્રિના પરિણામને પોતે પડે છે, પોતે તે-રૂપે વાય છે અને પોતે તે-રૂપે બદલીને ઉપજે છે. પરદ્રવ્ય અને પરભાવથી જુદા ચૈતન્યદ્રવ્યની શ્રદ્ધા તે સમ્યગ્-ર્શન, પગ્ની જુદા આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાન તે સમ્યગ્-જ્ઞાન, પગ્ની જુદા આત્મતત્ત્વના અભણતા તે સમ્યગ્-ચાન્ત્રિ. આત્માની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને અસવે નરૂપ ચાન્ત્રિ વગેરે અને- તમેહની પોતાની અવસ્થાને આત્મા બાણે ખગે, પણ તેને બાણના છતા પગદ્રવ્યની અનન્યારૂપે પોતે થતો નથી.

જેમ માટી પોતે ઘડામાં અતવ્યાપક થઈને, એવે કે માટી પોતે ઘડામાં પ્રસરીને, ઘડાની આગિમાં પણ માટી, ઘડાના મધ્યમાં પણ માટી અને ઘડાના અંતમાં પણ માટી એમ ઘડાની બધી અવસ્થામાં માટી પોતે વ્યાપીને ધગને જો છે, ધારૂં પેરિણમે છે અને ધારૂં ઉપજે છે

માટીમાંથી કંઈ કંઈ ઘડા થયો, તે ધગની અવસ્થાને માટીએ પમ્દી છે પણ કુભારે પમ્દી નથી, માટી તે ધારૂં પેરિણમે છે પણ કુભાર પેરિણમે નથી, માટી પોતે જ પિંડમાંથી બદલીને ધારૂં ઉપજી છે, તેમ જ્ઞાનીએ આત્મામાં થતી શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, અને રમણતાની અવસ્થાને પોતે જ પમ્દી છે પણ જડ રજકણો કે રિનર ભાવો તે અવસ્થા પમ્દી નથી, તે શ્રદ્ધા-જ્ઞાન વગેરેની અવસ્થામાં જ્ઞાનીના આત્મા જ પેરિણમે છે, પણ આઠ કર્મના રજકણો કે રિનર ભાવો તે અવસ્થારૂં પેરિણમે નથી-થયો નથી, શ્રદ્ધા-જ્ઞાન વગેરેની અવસ્થામાં જ્ઞાની પોતે જ એ-અવસ્થાથી બીજી અવસ્થારૂં બદલીને ઉપજે છે પણ આઠ કર્મ કે રિનર ભાવો તે અવસ્થારૂં ઉપજતા નથી.

આઠ કર્મના રજકણોમાં આત્મા પોતે અત-વ્યાપક થઈને એટલે કે તેમાં વ્યાપીને તેને પમ્દતો નથી, તે-રૂપ થતો નથી, તે-રૂપ ઉપજતો નથી, આત્મા એ પગભાણની અવસ્થાપરો કોઈ કાળે પાક થતો નથી, તે કર્મની શરૂઆતમાં તેના મધ્યમાં કે તેના અંતમાં ક્યારે પણ આત્મા તેને મળતો નથી, તે-રૂપ થતો નથી, તે-રૂપે ઉપજ્યો નથી, માટે કર્મના અંત-જ્ઞાની અંત પોતાના જ્ઞાનની વતી તે ટાળાની અવસ્થાને જાણે છે પણ તે ટાળે જડ કર્મની અવસ્થાને પમ્દતો નથી, તે-રૂપ થતો નથી અને તે-રૂપ ઉપજતો નથી

આમે મર્ત્યકર્મના અગિયાર બીજે કયામ પદી અત્યારે આ ભરતક્ષેત્રમાં જોલા શાએ છે, તેમાં આ સમયસાર ગિરાય બીજે મ્યાન આમે અગિયાર નથી

આચાર્ય દત્ત આ ગાયમાં એમ જણાવે છે કે તુ તારી અન-

સ્થાને પડે, તેમા પાંડુમ, અને તેમા ઉપજ. તે સિવાય તુ બીજું કંઈ પણ કરી શકે તેમ નથી. જડનો કર્તા તો અજ્ઞાની પણ થઈ શકે નથી પણ તે માને છે કે હું જડનો કર્તા થઈ શકું છું. અરે! બીજી ચીજ, તો આથી મહી પણ કર્મ ન શરીર તો નહીં છે છતાં તેમા પણ તારે હાથ નથી, તેણે પણ તુ કંઈ કરી શકે નથી, તે પણ સ્વતંત્ર છે ને તુ પણ સ્વતંત્ર છો. કેટલાક કહે છે કે શરીરનું તો અમે કરી શકીએ છીએ, ત્યારે જ્ઞાની તેને કહે છે કે જો તુ શરીરનું કરી શકે છે તો ત્યારે શરીરમા પક્ષધાત થઈ જાય છે, હાથ પગ વાથે ઝડપાઈ જાય છે, પગે જોગ સરખાઈતા ગૂમસા થયા હોય ત્યારે પણ સમજાવ્યું થઈ જાય છે ત્યારે પગ ચલાવવાની ઇચ્છા હોય તો પણ પગ ચલાવી કેમ શકે નથી? જો તુ કર્તા હો તો તે વખતે હાથ પગને ચલાવી કે, પણ ક્યાંથી ચલાવી કે? પરંતુ કર્તા જ નથી છતાં પણ જગતના જીવો જોમ અભિમાનમા તણાઈ જાય છે. જુઓને! કેટલા માણસનું માથું જ ધૂન્યા કહે છે, ધૂન્યા ન દેવાની તેની ધણી ઇચ્છા હોય પણ શું કહે? પરંતુ દ્રવ્ય ક્યાં એના તાબાની ચીજ છે, અરે! એક માણસને તો આખું શરીર ધૂન્યા કહેતું હતું તેથી તે આત્મધ્યાન કરી કરીને દુખી થતો હતો, તેના હાથ તો ચોવીશે કલાક જમીન સાથે ધસાયા જ કુતરા હતા, એવી સ્થિતિમા શરીરને શાંતુ શાંતુની આત્માને ધણી ઇચ્છા હોય પણ પગ દ્રવ્ય એને તાબે નથી એટલે એની ઇચ્છા પ્રમાણે બનતું જ નથી માટે જડનો કર્તા આત્મા નથી એમ સિદ્ધ થાય છે.

જીવો એમ બોલે છે કે 'અણુને જીવ માને તે સિધ્ધાંત છે' પણ શરીર ને આત્મા એક માન્યા તેણે અણુને જીવ જ માન્યો, અણુની જેટલી જેટલી અવસ્થા છે તે બધી અણુરૂપ જ છે. અણુની એક પણ અવસ્થા માગથી થઈ એમ જોણે માન્યું તેણે ત્રણે ત્રણના અણુની અવસ્થાને પાતાવી વધ એમ માન્યું અને જોણે અણુની એક પણ અવસ્થાને પાતાપણે ન માની તેણે અણુની ત્રણ-ત્રણની અવસ્થાને પાતાપણે નથી માની. મર્વ વસ્તુ સ્વતંત્ર જુદી છે એમ મમજીને જ્ઞાની જીવ પગે નાં થતો નથી. હવે

હવે પૂછે છે કે પુણ્યકર્મના ફળને જાણતા એના જીવને પુણ્ય માથે કર્તાકર્મભાન છે કે નથી ?

ગિય પૂછે છે કે પશુ ! આત્મા કર્મના ફળને જાણે છે તો કર્મના ફળને જાણતા તે કર્મનું ફળ આત્માનું કાર્ય થાય એવો કાર્ય મળે છે કે નહિ ? જ્ઞાન જાણે તો છે કે આ શરીર આનું સુદર છે, આ શરીર નીરોગી છે, આ શરીર રોગનાળું છે, આ સ્ત્રી-પુત્ર વગેરે, કુટુંબ અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ મળ્યું, આત્મા પૈસા મળ્યા, આત્મા પૈસા ગયા મન આનું નાન માળનાળું મળ્યું વગેરે પુણ્યકર્મના ફળને જાણતા તે પુણ્યકર્મ આત્માનું નર્થ થાય ને આત્મા તેનો કર્તા થાય તેનો કર્તાકર્મભાન ૧ છે કે નથી ? તેનો ઉત્તર આ ગાથામાં કહે છે

જવિ પરિણમદિ જ ગિહ્નદિ ઉપ્પજદિ જ પરદવ્યપજાણી
જાણી જાણતો વિ હુ પુગલકમ્મફલમણત ॥ ૭૮ ॥

અર્થ—જાણી પુણ્યકર્મનું ફળ કે જે જનત છે તેને જાણતો હોના છતાં પરમાર્થ પદ્ધત્યના પચાસરૂપ પદ્ધતિમતો નથી તે જાણ કરતો નથી અને તે-રૂપે ઉપજતો નથી

ધર્મ એવે વીતરાગનો બ્રહ્મ, વીતરાગનો દાસ તે કર્મના જનત ફળને જાણે છે પણ કર્તા થતો નથી, શરીરમાં રોગ આવે, નીરોગતા આવે, માળી સરખી બોલાય કે ન બોલાય તે બધા કર્મના ફળ છે, એ-બીજાના ધરમાં ફેર, પૈસામાં ફેર મરીગના આકારમાં ફેર, ડંઠમાં ફેર તેના કર્મના ફળ જનત પ્રમદના છે, જનત પ્રમદના ફળને જ્ઞાન જાણે છે તેથી જાણનાર પણ જનત માત્રાકર્મવારો છે

પુણ્યનો થોગ હમાણ સારો વર્તે છે, પૈસા સાન છે, આખર સારી છે, છાકરા સાગ છે વગેરે ચારે બાજુની સરખાઈ છે એમ

પુણ્યકરમનું ફળ જનતુ જાણી જીવ જાણે ભયે,
પરદવ્યપર્યાયે ન પ્રણયે, નવ ગ્રહે, નવ ઉપજે ૭૮.

અજ્ઞાની છતાં કર્મના ફળમા લભ્ય થઈ જાય છે, કર્તા થઈ જાય છે, પણ જ્ઞાની તે બધા પુણ્યના ફળને જાણે છે છતાં તેનો કર્તા થતો નથી, જ્ઞાની અતુલ્કૂળ-પ્રતિકૂળ બન્ને પ્રસંગને જાણે છે તોપણ તેનો કર્તા-હત્તા થતો નથી, જ્યાં જેણે કર્મનું ફળ આવે ત્યારે તેણે જ જ્ઞાની જાણે છે. તો પણ તેને આત્મા માથે કાર્ધ પણ કર્તાકર્મસંબંધ નથી. કર્મી છતાં કર્મના ફળને પોતાનું માનતો નથી. પુણ્ય અને પાપના જે ફળ આવે તે બધા ફળ પુરુગવમા આવે છે, કર્મનું ફળ જડમા આવે છે પણ કાર્ધ આત્મામા આવતું નથી તેથી આત્માને તેની માથે કર્તાકર્મસંબંધ નથી.

કર્મ-જો-ના જે જે પ્રસંગ બને છે તેમા જડ કર્મ ફળુ છે, જડ તેમા પડેલી રાગે છે, જડ તેને ગ્રહા છે અને જડ તેમા ઉપજે છે. જે જેને ગ્રહે, જે જેમા બદલે, જે જેમા ઉપજે તે કાર્ધ તે પદાર્થનું જ હોય પુરુગવર્મનું ફળ આવે છે તે પુરુગવદ્રવ્યનું જ કાર્ધ છે, અતુલ્કૂળ-પ્રતિકૂળ પ્રમજામા જડ પોતે અતર્વાપદ થઈને ઓલે કે જડ લખાઈને-ચાપીને પ્રસંગે છે પુરુગવ-ર્મના ફળની આદિમા પણ પુરુગવ, તેના મધ્યમા પણ પુરુગલ અને અતમા પણ પુરુગલ તેને ગ્રહે છે તે-રૂપે વાય છે અને તે-રૂપે ઉપજે છે અને નુબદ્ધ આદિરૂપ પુરુગલર્મનું ફળને રૂં છે.

ગિયાળામા સાલમપાઠ ખાના મળે, મૂસળીપાઠ ખાના મળે તે બધું કર્મનું ફળ છે, ગરીબમા ગદિથો કે કિના તાન આવે તે બધું કર્મનું ફળ છે, કેલ્લાઠ ન્હે છે કે ગિયાળામા સાલમપા-ખાઈએ તો ગરીબ મજબૂત ન્હે, પણ ભાડા શરીરને કેમ પગિલમત્રુ તે તારે લાય નથી, ગિયાળામા સાલમપાઠ ખાધા હોય તો પણ ત્રીજે દિનએ મરી જાય છે, આયુષ્ય પ્રમાણે ગરીબ ન્હે તેમા તુ ન્હે, મારુ નાજુ ન્હે, તે તારી ભ્રમણા છે. માવમપાઠ ખાવાથી દ્વચિત ગરીબમા પુષ્ટિ પણ થાય, છતાં પુષ્ટિ થઈ તે પુણ્ય કર્મનું ફળ છે પરંતુ સાલમ-પાઠે પુષ્ટિ રૂગી નથી, તે વખતે ગરીબમા પુષ્ટિ થવાની શેષ્યતા હતી તેથી તેને અતુલ્કૂળ નિમિત્ત મળી જાય, કેલ્લાઠ માલુસો ચૂન્માતા

લાડના ખાચ ને મ્દ થઈ જાય છે તે બધું પુરુગવ-ર્મનું ફળ છે, સાલમ-પા- ખાનાનો અને સૂરમાના લાડના ખાનાનો રાગ તે ઊંચા પુરુષાર્થ વડે છવની પર્યાયમા થાય છે, પણ સાલમપા- અને સૂરમાના લાડના ગરીરમા જ્ઞ રૂપે કે પુષ્ટિ રૂપે પરિણમે તે બધું પુણ્ય-પાપના ઉદય પ્રમાણે બને છે, છવ તેનો કર્તા નથી.

ગરીરમા જ્યારે રોગનો ઉદય આવે અને બ પડેલ મોળા પડે ત્યારે સો સો ઝાડા થઈ જાય, પડી આત્મા તેને રોગના મારે તો રોડી મકે નહિ, માટે તે જડ રજ-જનુ પરિણમન છે તે રોગની આદિ, મધ્ય ને અતમા જડ રજ-તો જ વ્યાપે છે, આત્મા તેમા વ્યાપતો નથી.

ગરીરની સ્થિતિ લાખી-કુદી રહેતી તે બધું કર્મનું ફળ છે, મુખ-દુઃખ આદિ રૂપ જે કાર્ય આવે છે તે પુરુગવકર્મનું ફળ છે, તેમા પુરુગવ-ર્મ જ વ્યાપીને તેનો કર્તા થાય છે

જેમ માટી ધોતે જ ઘામા તેના આદિ, મ વ, અતમા વ્યાપીને તેને બંધે છે, ઘાંરૂપે પગિલમે છે, ઘાંરૂપે ઉપજે છે, તેમ જ્ઞાની બાહ્યસ્થિત એના પુરુગવ-ર્મના ફળમા વ્યાપતો નથી, તેને મહતો નથી, તે-રૂપે પગિલમતો નથી અને તે-રૂપે ઉપજતો નથી

પ્રશ્ન — ગરીરમા બેઠું ગેમ થઈ જાય તો પડી ગેગની અન સ્વારૂપે આત્મા પગિલમે કે નહિ ?

ઉત્તર — ના રે ના, ગરીરના રોગરૂપે આત્મા પરિણમે નહિ જમા-જમણા રૂઝા ઊપડે, ગરી મા લીમ થાય, ગળત મેડ થાય, નકેરે રાગમા તે રખતે તેના પરિણમનરૂપે મ્મ દ્વયુ છે, તેમા આત્મા દ્વયો નથી પણ પુરુગવ દ્વયુ છે ગમે તેના ગેમ ગરીરમા થાય તો પણ આત્મા તે ગેગની અનસ્વારૂપે પરિણમે નહિ, મારણ કે બને પાર્થ બિન્ન છે

જેમ ઘામા માટી વ્યાપે છે પણ કુસાર વ્યાપતો નથી તેમ બાહ્યસ્થિત એના અનુદૂગતાના ગજ અને પ્રતિદૂગતાના ગજમા જ્ઞાની વ્યાપતો નથી, અનુદૂગતા કે પ્રતિદૂગતાના પ્રસંગો મુખ-દુઃખ થવાનું માહા મગ છે એમને કે ગ કેવ થવાનું બાહ્ય કાલ છે પરંતુ

તે રાગ-દ્વેષ કરાવી દેતા નથી, પોતાના પુરુષાર્થની મદદતાથી રાગ-દ્વેષ વાય છે, પરંતુ તેમાં પણ જ્ઞાની એત્વબુદ્ધિથી વ્યાપતો નથી, અત્પ અસ્થિરતા થાય તેની અહીં વાત નથી. અહીં તો બહારના અનુદૂળ-પ્રતિકૂળ પ્રમગ્ને પુરુષ-કર્મનું ફળ છે અને રાગ-દ્વેષ પણ પુરુષ-કર્મનું ફળ છે-અત્રેને એ-મા લઈ લીધા છે, એક બાબત આપુ જડતુ ફળ અને બીજી બાબત આપુ શુદ્ધ ચૈતન્યનું ફળ લીધું છે. પુરુષ-કર્મના મુખ્ય આદિરૂપ કર્મફળને જાણતા છતાં પણ જ્ઞાની તેને પ્રાપ્તો નથી, તે-રૂપે થતો નથી અને તે-રૂપે ઉપજતો નથી.

કેરવાકને એમ થાય કે આવી મોઢાંસારી, દાણા મોઢાં, લુગડા મોઢાં, રંગે બંધી ચીજ મોઢી, મારે આવા રાઈમમાં બીજા ક્ષેત્રે હોઈએ તો મારું, તેમ માને પણ જે ક્ષેત્રે ને જે મયોગ વડે તારું શરીર પોષાનાનું જિય તેમ પોષાય, તેમાં કેમ રસ્તું તે તારા હાથની વાત નથી અહીં ન હોઈ અને બીજા ક્ષેત્રમાં હોઈ તો મારું એના ભાન છોડો કરી ગઈ પલ ભાઈ' જે કર્મના ફળપણે ગણાવું, બદલાવું અને ઉપજવું વાય છે તે તારા હાથની વાત છે જ નહિ

જ્ઞાની જાણે કે શરીરને પોષાનાના પ્રમગ્ને જે ગીતે અને તે કાર્ય બધું જડતુ જ છે, તેનો કર્તા-હર્તા હું હોઈ જ નહિ, હું તો માત્ર જ્ઞાન સ્વરૂપનો કર્તા છું, એવું જ્ઞાન થતા પરંતુ અભિમાન મળી જાય છે અને જેણે પ્રમાણમાં પોતે જ્ઞાતા વર્ધ જાય છે તેટલા પ્રમાણમાં રાગ-દ્વેષ પણ અડી જાય છે જ્ઞાની અનુદૂળતા કે પ્રતિકૂળતાના પ્રમગ્ને નહિ ખન, પણ એ આમ કર્મ મારે આમ અનુદૂળતા-પ્રતિકૂળતા રઈ તેમ માને નહિ અને અનુદૂળતા-પ્રતિકૂળતામાં મુખ્ય-કર્મની રૂપના પણ જે નહિ, હું તો જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા જ છું તે સ્વભાવના કાર્ય ગિનાય બીજું કાઈ પણ કાર્ય મારું છે જ નહિ એમ જ્ઞાની માને છે, મારે તે મત્તય મુખિય છે, જ્ઞાનીને અત્પ હર્ષ-રો-આય છે તે પર મયોગને લઈને થતા નથી, કર્મને લઈને થતા નથી ધ્યાનાના સ્વભાવને કારણે થતા નથી પણ પોતાના પુરુષાર્થની નમણાઈને કારણે થાય છે તેમ જ્ઞાની ગમતે છે, અત્પ હર્ષ-રો-આય છે જે આર્તે મળ્યા નથી

દુનિયા કહે છે કે ચેતતા નર સંઘાય મુખી, દાબા, પૈસા ન હો
ચીંતે સધરીએ તો મુખી થઈએ પણ ભાઈ' તે બધી તારા હાથની
વાત નથી, સધરેલા દાબા કે પૈસા ગહેગે કે નહિ રહે તેનો ય્યા
ભંગેગો છે ? તુ તે ચીંતેને સધ નાનો તારો રાગ કરી ગકે છે, બાકી
જગના કાર્યો કેમ થવા તે તારા હાથની વાત નથી જડને આત્મા
પમ્પી શકતો નથી, જડને આત્મા રાખી શકતો નથી

અનુકૂળ રાજમા રહુ તો પડી ધર્મ થાય એમ અજ્ઞાની માને
છે, પણ ભાઈ' અનુકૂળ ગત કે પ્રતિકૂળ રાજ તે નાઈ આત્માના
ધર્મને અગમનતુ નથી. પુણ્યનો ઉદય હોય તો અનુકૂળ ગત મળે
અને પાપનો ઉદય હોય તો પ્રતિકૂળ ગત મળે પણ તેથી કાઈ
આત્માનો ધર્મ અગતો નથી અનુકૂળ ગત હોય તો ધર્મ કરી શકે
તે વાત તત્ત્વ જૂડી છે અને પ્રતિકૂળ ગત મળે તો ધર્મ ન કરી
શકે તે વાત પણ તત્ત્વ જૂડી છે, પોતાના પુરુષાર્થની મત્તામે પોતે
અગતે છે ને પોતાના પુરુષાર્થની ઉગતામે પોતે આનંદ ગાય છે પરંતુ
અજ્ઞાની નિમિત્તનો દાષ મગે છે કે નિમિત્તે મને આગળ જવા ન
દીધો અગમરી નીધો

અજ્ઞાની -હું > કે પૂર્વે પુણ્ય-પાપ ન્યાં તે અમને ફળ્યા છે
એમ માનીને પુણ્ય-પાપના ફળનો ઘણી થાય છે તેને અત્યંત આત્માની
ખમ નથી, પુણ્ય-પાપના ફળ પોતાના મેળ-ચા મળે છે એમ માનતુ
તે આત્માની શાંતિ ખૂન કરનાર છે જ્ઞાની તો ક્ષત્રે છે કે પુણ્ય-
પાપના ફળ માગ નથી, હુ તેનો ગ્યામી નથી, મારી શાંતિ મારામા
છે, પંથી અને ગાનિ નથી ભગવાનનો ભક્ત-ભગવાનનો નાર છે તે
કર્મના ફળને પોતાના માનતો નથી, જીવનો અભ્યાસ જ્ઞાતા હોનાથી
જ્ઞાની જ્ઞાતા જ ગહે છે. ૯૮

શિષ્ય ત્રણ પ્રકાર આ પ્રમાણે પૂછ્યા હતા, એ- તો કર્મની
જે જે અવસ્થા વાય તેને આત્મા બાલે તો તે રીતે તેની સાથે કાઈ
મતા-ર્મનો મેળ ખરે ? બીજા બોલ્યા, આત્મા પોતાના પલિામને
જાણતા પગની સાથે ના -ર્મનો મેળ ખરે ? ત્રીજા બોલ્યા

કર્મના ફળને જાણના આત્મા પરને કે એવો કર્મ મળ્યું ન ખરે ?
આ ત્રણ પ્રશ્નોના જવાબ આચાર્યદેવે આપ્યા. હવે શિષ્ય ચોથો
પ્રશ્ન પૂછે છે

શિષ્ય કહે છે કે પ્રભુ ! આ શરીર છે તે પોતાના કર્તૃત્વને
અને બ્રહ્મત્વને જાણતું નથી એવા પુરુષગણકવ્યને જીવ સાથે કર્તાકર્મ
ભાવ છે કે નહિ ? શિષ્ય કહે છે પ્રભુ ! જાણનારો તો કદાચ જાણીને
હુકુંદ શબ્દ પણ જોને ખગર નથી એવું પુરુષગણકવ્ય કે જે કર્મ જાણતું
નથી, આત્માને જાણે નહિ, આત્માના કાર્યને જાણે નહિ, પોતાના
કાર્યને જાણે નહિ, પોતાના જ્ઞાને જાણે નહિ એવા પુરુષગણકવ્યને
આત્મા માથે નર્મ કર્તા-કર્મમળ્ય છે કે નથી ?

૧૬૬૬, આમો વક્ર ૧ મગજ

ત્રણ ગાથામા એમ વાત આવી ગઈ કે ચૈતન્યપદાર્થ કર્તા થાય
અને જીવની અનન્યા કાર્ય વાય એમ કહી અને જ નહિ. વસ્તુ પશ્ચિ-
પામે તે કર્તા અને તેમા જે નર્મ થાય તે કર્મ. આત્મા પોતે પોતાના
સ્વભાવનો કર્તા છે અને પોતાનો સ્વભાવ તે તેનું કાર્ય છે.

હવે ચોથી ગાથામા પૂછે છે કે જીવના પશ્ચિપામને, પોતાના
પશ્ચિપામને અને પોતાના પશ્ચિપામના ફળને નહિ જાણતા એવા પુરુ-
ષગણકવ્યને જીવ સાથે કર્તાકર્મભાવ (કર્તાકર્મપણું) છે કે નથી ? તેનો
ઉત્તર કહે છે —

જિવિ પરિણમદિ જિગિહસદિ ઉષ્ણજ્વલદિ જિવરદવ્યપજ્જાણ ।
પુરુગલદવ્ય પિ તદ્દા પરિણમદિ સર્ણહિ માર્વોહ ॥ ૭૧ ॥

અર્થ — એવી ગીતે પુરુષગણકવ્ય પણ પરકવ્યતા પર્યાયરૂપ

એ ગીત પુરુષગણકવ્ય તે પણ નિજ ભાવે પરિણમે,
પરકવ્યપર્યાયે ન પ્રણમે, નવ ગ્રહે, નવ ઉપગ્રે ૮૬

પરિણમતુ નથી, તેને અણુ મ્મતુ નથી અને તે-રૂપે ઉપજતુ નથી, કારણ કે તે પોતાના જ ભાગથી (ભાવોરૂપ) પરિણમે છે

જડદ્રવ્ય પણ જીવદ્રવ્યના પર્યાયરૂપ પન્નિમતુ નથી, જડ એવું પુ ગનદ્રવ્ય એવ યદ્રવ્યને કર્મ કરામે, આક્ષ કરામે, એમ ચૈતન્યદ્રવ્યની પર્યાયને અણુતુ નથી, તે-રૂપે પરિણમતુ નથી, તે-રૂપે ઉપજતુ નથી જીવ કર્મથી જુદો છે માટે તે કર્મની અનુચારો જન્મે નથી ને જડ કર્મ આત્માને રાગ દ્વેષ કરાવી દેતા નથી

પ્રશ્ન — પ્રશ્ન ! આપ જો છો કે કર્મ આત્માને કાઈ કરી શકે નહિ, પરંતુ કર્મ આત્માને હેનન તો કરે છે, કેવળજ્ઞાનીને પણ આર અધાતિ કર્મ છે, તેથી કર્મ તેમને પણ શરીરમાં બેસી રાખે છે, તેનું શું ?

ઉત્તર — એમ - હેનાગ વીતગગના માર્ગથી બહાર શું થાય ! પોતે ન મનજે તેને કોણ સમજાવી શકે તેમ છે ! અરે ભાઈ ! કેવળી તો મરી મા પોતાના ધ્યાનના કપનના મરતો તથા ધ્યાનના સર નાના મરણે જ્યાં છે, પણ અધાતિ કર્મના મરે જ્યાં નથી

મર્ફજ ભગવાન જેમ પોતાના જોગ જીવની ધ્યાનતાના કાળે શરીરમાં જ્યાં છે તેમ આત્મા નીચલી અવસ્થામાં પણ પોતે નાગ દ્વેષ અને ભાતિ કરે છે તે મરણે હેરાન થાય છે પણ જડ કર્મ આત્માને નાગ દ્વેષ કરાવતુ નથી તેથી જડ કર્મ આત્માને હેરાન પણ કરતુ નથી

મર્ફ પણ પ વસ્તુ આત્માની અનુચારા ક્યારે પણ પરિણમે નહિ, ઉપજે પણ નહિ કર્મમાં જે નવી નવી અનુચારા થાય તે પોતાના નાગે જ થાય છે, આત્માને બંધને થતી નથી આત્મામાં જે નવી નવી અનુચારા થાય તે આત્માને મરતો થાય છે પણ કર્મને મરણે થતી નથી, બન્ને દ્રવ્યો સ્વતંત્ર જુદા છે

જોયને જામ થઈ ગયો છે કે કર્મ અમને પજારે ? પણ અરે ભાઈ ! કર્મ કોઈ વિનસ પજારતુ હશે ? એ જાને મિચારાને અખર પણ ધી કે અમે કોણ છીએ, જે કર્મને, શરીરને રાગે કોઈને અખર

પણ નથી કે અમે એણે છીએ, ક્યા ગમે પરિણમ્યા છીએ, તે બિચારા તને પગની રી ઝીતે શકે? તુ ત્યા રોકાણો તેથી તને તે વળગ્યા, તેમા તુ કંટપના કરી બેઠો કે કર્મ મને પગલે છે, કર્મ આત્માને કાઈ લાભ કરતુ નથી તેમ કર્મ આત્માને કાઈ તુડસાન પણ કરતુ નથી, પોતે ગગનદેવ જે ત્યાં કર્મને નિમિત્ત કહેવાય, વ્યવહાર કહેનાય.

જેમ માટી પોતે ધામા અતવ્યાપક થઈને આદિ, મધ્ય, અતમા વ્યાપીને ધરાને ઘડે છે, ધડાડપે પગિણમે છે અને ધડાડપે ઉપજે છે તેમ જીવના પગિણામને, પોતાના પરિણામને અને પોતાના પરિણામના ફળને નહિ જાણતુ મેત્રુ પુદ્ગલદ્રવ્ય પોતે પરદ્રવ્યના પગિણામમા અતવ્યાપક થઈને આદિ, મધ્ય, અતમા વ્યાપીને તેને ઘડતુ નથી, તે-રૂપે પગિણામતુ નથી અને તે-રૂપે ઉપજતુ નથી.

માટીમાથી ધરાની અનન્યા જે કર્મે કર્મે આવે છે તે અનન્યા માટીએ પ-ડી છે, માટી તે-રૂપે થઈ છે અને માટી તે-રૂપે ઉપજી છે. કર્મ, આત્મામા જે જે અનસ્થા થાય તે કાંઈ જાણતુ નથી અને કર્મ પોતાની અવસ્થાને પણ કાંઈ જાણતુ નથી, તે કર્મ ફળ વ્યાપીને ખનનાની પોતાની અવસ્થાને પણ કાંઈ જાણતુ નથી એનુ જે કર્મ તે આત્માની અનન્યાને ઘડતુ નથી, તે-રૂપે પગિણામતુ નરી અને તે-રૂપે ઉપજતુ નથી.

આત્માનુ નિરાણુ જ્ઞાન થઈને જે અવસ્થા પરથી છુટી પોતામા મહે તે અનન્યા કર્મે ઘડી નથી-કર્મ પકડી નથી, કર્મ તે-રૂપે વધુ નથી અને કર્મ તે-રૂપે ઉપજતુ નથી.

પુદ્ગલદ્રવ્ય પોતે પોતાની અવસ્થાને ઘડે છે-પડે છે-પહોચી ગયો છે તે-રૂપે થાય છે ને તે-રૂપે ઉપજે છે, પુદ્ગલદ્રવ્ય પોતે પોતામા પ્રગટીને પોતાની પર્યાયની આદિમા પોતે, મધ્યમા પોતે અને અતમા પણ પોતે જ તેને ઘડે છે તે-રૂપે થાય છે અને તે-રૂપે ઉપજે છે, માટે પુદ્ગલદ્રવ્યને જીવદ્રવ્ય સાથે કર્તા-ર્થપણ નથી. જ્યોત્તે શાસ્ત્રમા કર્મ છે તેમ શાસ્ત્રજી ત્યા નજીક લા-કુ ને ફર્ક બેસો કર્તા કે કર્મ મને

હોવાન એ છે, પણ ભાગ્ય ! આઠ કર્મની ઝીઝી ધૂળ આત્માના ભાવને પડી રાખતી નથી કોઈ મહે છે કે દર્શનમોહ રળે છે ત્યારે આત્માને ગુણ પ્રગટે છે એમ પરથી ગુણની પર્યાય પ્રગટે એમ માનનાર મોઝા મૂક છે, પોતે આત્માનું જ્ઞાન કરે તો મર્મ એની મોઝાએ ખસી જાય છે, પોતે પુરુષાર્થ કરે ત્યારે અભ્યર્થનની પર્યાય પ્રગટે છે અને કર્મ એની મોઝાએ ખસી જાય છે, દર્શનમોહ રળે ત્યારે અભ્યર્થન પ્રગટે એવો પરાધીન નમ્મનો સ્વભાવ નથી.

કોઈ એમ કહે કે પુરુષાર્થ જડ છે તેથી કોઈ જાણતું નથી, તેને જીવ સાથે કર્તામર્મિપણુ હોય કે નહિ ? ધરના ઘડો માલમ તો બધે બીજા પર સાથે સબધ ન રાખે પણ અજાણ તો મળવ રાખે ને ? તેની રીતે જાણનાર આત્મા જાને સબધ ન રાખે પણ અજાણ એવું જ તો સબધ રાખે ને ? પણ ભાગ્ય ! કોઈ દ્રવ્યને કોઈ દ્રવ્ય સાથે સબધ છે જ નહિ, દરેક દ્રવ્ય પોતાના સ્વભાવમા પરિપૂર્ણ સ્વતંત્ર છે, કોઈ દ્રવ્યને કોઈ દ્રવ્યની અવસ્થા સાથે કોઈ પણ પડખેથી કોઈ પણ રીતે, જાણપણે કે અજાણપણે કર્તામર્મિસબધ છે જ નહિ, મે-દ્રવ્યની અવસ્થાનું મર્મ બીજા દ્રવ્યની અવસ્થા કરે એવું પણ કાળ નહિયોમ્મા બન્યું નથી, બનતું નથી, અને બનશે પણ નહિ દ્રવ્ય તો કોઈનું મર્મ ન કરે પરંતુ અવસ્થા પણ ન કરે આ અખંડ સિદ્ધાંત છે જ્યાં નિમિત્ત-નૈમિત્તિકમળવની નાત આનતી હોય ત્યાં આ નાત અખંડ રાખીને તે નાત સમજવી.

કોઈ મહે કે કર્મનું બહુ જોર હોય તો રાગ દ્વેષ થાય કે નહિ ? અરે ! તદ્દત જોડી નાત છે પોતાના પુરુષાર્થની મદતાથી પોતે મિલાન તરફ જોડાય છે તેથી રાગ દ્વેષ થાય છે કર્મ રાગ દ્વેષ મિલકું કરાવતું નથી, કર્મ રાગ-દ્વેષ કરાવે એ વાત જૈનના મિદ્ધાનમા કથાય છે જ નહિ.

વળી કોઈ મહે કે નિકાચિત કર્મ બાધ્યા હોય તો તો ભાગ્યના જ પડે ને ? પણ ભાગ્ય ! જોલા જોરે કર્મ બાધ્યું હોય તોલા જોરાજો સવગો પુરુષાર્થ રે ત્યાં નિશ્ચિત કર્મ પણ રળી જાય છે,

પોતાનો પુરુષાર્થ જોડ્યો મદ તેડ્યું કાર્ય થતાં અટકે છે, નહિ કે કર્મનું તોર છે તેથી કાર્ય થતું અટકે છે. કર્મના જોરે કાર્ય અટકે તેમ ત્રણ કાળ ત્રણ લોકમા કયાય છે જ નહિ, આ વાત સમ્યક્ એકાતપણે સત્ય છે.

એક જણ એમ કહેતો હતો કે પરમાત્મને આત્મા હલાવી ન શકે પણ રૂકધને હલાવી શકે કારણ કે વસ્તુસ્વભાવ વ્યાક્રાન્ત છે. અરે ભાઈ! તે વ્યાક્રાન્તનો આગો અર્થ શું છે? વ્યાક્રાન્ત તે કોને કહેવાય? વ્યાક્રાન્ત તો વસ્તુસ્વરૂપનું રહસ્ય છે, શ્રી સમયસારમા ૪૮૮ મે પોતે શક્તિઓનો વિસ્તાર આવે છે, તેમા છે કે એ- વસ્તુમા નવતુપણાની નિષ્કલનનારી પરસ્પર નિરુદ્ધ બે શક્તિઓનું પ્રગટનું તે અનૈકાત છે, આત્મા આત્માપણે છે ને આત્મા પરપણે નથી એની પરસ્પર નિરુદ્ધ બે શક્તિ એક દ્રવ્યમા છે તેને અનૈકાત કહેવાય છે. આ ત્રિનાળ અધ્યાધિત સિદ્ધાંત છે.

આત્મા પોતે આત્માનું કરી શકે પણ બીજા આત્માનું કાર્ય ન કરી શકે, જડનું કાર્ય ન કરી શકે, જલ, જડનું કરી શકે, એક પગમાળ પોતે પોતાનું કરી શકે પણ આત્માનું કાર્ય ન કરી શકે, એક પગમાળ પોતે પોતાનું કરી શકે પણ બીજા પગમાળનું કાર્ય ન કરી શકે. એક દ્રવ્ય સ્વભાવ છે, આત્મા પોતાનું કરી શકે પણ બીજા આત્માનું કે પરમાણુનું કે રસનું કાર્ય ન કરી શકે એવો વસ્તુમા અસ્તિ-નાસ્તિ સ્વભાવ છે તેનું નામ અનૈકાત છે. એક વસ્તુને વસ્તુપણે ટકાવનારી બે વિરુદ્ધ શક્તિ તેનું નામ અનૈકાત છે.

આત્મા આત્માના લાવને કરે અને જટના ભાવને પણ કરે એમ માનતું તે તો એકાત થયું, પરંતુ એ વિરુદ્ધ શક્તિ ન થઈ કારણ કે બન્ને વાતમા અસ્તિ આવી, બન્નેમા કરણ જ આવ્યું માટે તે 'એકાત થયું'.

આત્મા, આત્માનું કરે અને પરનું કાર્ય ન કરે તે અનૈકાત છે, જલ, જડનું કરે, પણ, આત્માનું કાર્ય ન કરે તે અનૈકાત છે આત્મા, આત્માપણે પણ છે અને પરપણે પણ છે એમ માને તે એકાત થયું.

મંગેગાગની જેને ભક્તિ - ની છે એણે કે ચોરાશી લાખમા
ખડનાની જેને ભક્તિ - વી છે તે એમ માને કે રાગ-દ્વેષ તે માનુ
૨૫૩૫ છે અને તે-રાગ દ્વેષ માનથી થાય છે શરીરની ક્રિયા-આતુ,
પીડ, લેડુ, દુડુ નારે પોતાથી થાય છે તેમ તે માને છે, પરંતુ ભગ
વાનનો ભક્ત-સમીતી તેને પોતાનુ ૨૫૩૫ માનતો નથી.

ભગવાનનો ભક્ત એવે ભગવાનની ભક્તિ જેના હૃદયમા
પ્રમટી છે, તે એમ માને કે કે રાગ દ્વેષ તે મારું જાતનારના જાણના
થાય જોય છે, શરીરની હાવના-ચાવના વગેરની ક્રિયા તે મારા
જાતાનુ જોય છે, તેનો હુ કર્તા નથી, તે માનુ ૨૫૩૫ નવી, ૧૪૬ જડથી
પ્રવર્તે છે અને આત્મા આત્માથી પ્રવર્તે છે એમ બન્ને ક-પો સ્વતંત્ર
પણે જુદા પ્રવર્તે છે એમ જ્ઞાની સમજે છે

જડ પદાર્થ જડની પોતાની અવસ્થાને અને આત્માની અવ-
સ્થાન નહિ જાણતુ પ્રવર્તે છે, આ શરીર આમ થાયે, આમ બેસે,
તેની તેને મર્દ પડુ ખખર છે? કાઈ ખખર નથી, તદ્દન અજાણ છે,
આત્માને અને જડને 'ચાપ જેઠીમાડે મેળ નથી, આત્મા તદ્દન જાણ
માન છે, અને પુરુષ તદ્દન જાણ તેથી બન્નેને મર્દ પણ મેળ નથી

આમ જડ અને આત્માને મદા અત્યંત બેદ દેનાથી તે બન્ને
પરસ્પર અતરંગમા વ્યાપ્યવ્યાપ્તભાવને પામના અસમર્થ છે, એટલે
શુ 'આત્મા પોતે 'ચાપ- ને દર્શની અવસ્થા તે આત્માનુ વ્યાપ્ય,
અને મર્દ 'ચાપ- ને આત્માની અવસ્થા તે દર્શનુ વ્યાપ્ય તેનુ વ્યાપ્ય
'વ્યાપ્યપણુ થયુ તદ્દન અશક્ય છે

જડના કાર્યો તે આત્માના કાર્યો છે ને આત્મા તે કાર્યોના કર્તા
છે તેની પ્રમથુદ્ધિ અજ્ઞાનને લીધે ત્યાગુથી ભાગે છે કે જ્યાનુથી
બેજ્ઞાન કરનારી નિજ્ઞાન-જ્યોતિ વરતતની જેમ નિર્દય રીતે-ક્રિમ
રીતે જીવ પુરુષવના તત્ત્વજ બેદ ઉપજતવી પ્રમશિત થતી નથી.

૨૫ ને પરની નહેચણી વરનારી જ્ઞાન-જ્યોતિ પ્રગટ થનાથી,
જેમ વરના લાગનાના જે વરના કરી માગે છે નિર્દય રીતે બન્નેને

વસ્તુનો સ્વભાવ એવો જ છે, ત્યાં પછી રાગીગદિતો કર્તા આત્માને માનવો તે ભ્રમ જ છે અને તે ભ્રમ નશ્તુનો સ્વભાવ જાણનાથી એટલે કે સમ્યક્જ્ઞાન થનાથી નાશ પામે છે.

સમ્યક્જ્ઞાનો છવ્વે એમ સમજે છે કે અરે ! 'હું કોણ ! હું તો 'જ્ઞાન નસ્તુ-જ્ઞાન ચીજ', તેવો હું કોને કહું ? કોને પ-જ ? હું તો મારી જ્ઞાતસ્વરૂપચેતના સિનાય કોઈને કહી શકું નહિ, કોઈને પ-કી શકું નહિ, હું તો મારા અનતશુણસ્વરૂપ આત્માનો સ્વામી છું, હું પરનો સ્વામી છઉં જ નહિ મારે હું પર દ્રવ્યનો કે રાગદ્વેષાદિ પદ ભાનોનો કર્તા નથી, આની ઓળખાણ સમ્યક્જ્ઞાની છવ્વે હોય છે સમ્યક્જ્ઞાન થયું એટલે તે ભગવાનનો ભક્ત થાય છે. પહેલા પગના ચણીપણે અજ્ઞાન અનસ્થામા જેટલા જેરે ગગ દ્વેષ થતા, તે હવે સમ્યક્જ્ઞાન થયા પછી તેટલા જેરનાળા ગગ દ્વેષ થતા નથી પણ અલ્પ રાગ દ્વેષ પોતાના પુરુષાર્થની મદતાને કારણે થાય છે, તે શહેવા ભાવે રહ્યા નથી પણ રાગના ભાવે નહ્યા છે, તેથી તેને ગણતરીમા ગણ્યા છે

અજ્ઞાની એમ માને છે કે મને પરના કારણે રાગ-દ્વેષ થાય છે, આણે મને આવા આકરા શબ્દો કહ્યા, પ્રતિકૂળતા કરી તેથી મને દ્વેષ થયો, અને આ ધરના માણસો બહુ અનુકૂળ, છાકરો બહુ કદાગરો-વિનયવાળો તેથી મને તેના ઉપર બહુ રાગ આવે છે, એ રીતે રાગ દ્વેષ થતા તે પરના ઉપર દોષે છે, અથવા તો પોતાનો તે સ્વભાવ માનીને રાગ દ્વેષ કરે. અજ્ઞાનીની દૃષ્ટિમા અને જ્ઞાનીની દૃષ્ટિમા તફાવત ફેર હોય છે જ્ઞાની હવે પૂર્ણ વીતરાગ થયા નથી અને હવે અમમા હોય તો તેને પણ અલ્પ રાગ દ્વેષ થાય છે છતાં તે એમ સમજે છે કે આ રાગ દ્વેષ અને કોઈ પર પદાર્થના કારણે થતા નથી, અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ પ્રસંગના કારણે થતા નથી, તેમ રાગ દ્વેષને પોતાનો સ્વભાવ પણ તે માનતા નથી પણ તે એમ સમજે છે કે મારા પુરુષાર્થની નબળાઈના કારણે જ મને રાગ દ્વેષાદિ ભાવો થાય છે, બાકી બીજા કોઈનું કારણ નથી આ રીતે જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીની દૃષ્ટિમા વિગમણ-આધમણ ફેર હોય છે પરનો દોષ કાઢે તેના રાગ-દ્વેષ ક્યારે

છૂટે ? પણ પોતાની જ ભૂલ જુએ છે તે જ્ઞાનીને પોતાના દોષ યાજતા રાગ દ્વેષરૂપ દોષ યજી જાય છે. ૭૯.

આત્માના પરિણામને અને પુદ્ગલના પરિણામને અન્યોન્ય નિમિત્તમાત્રપણ છે તોપણ તેમને કર્તાકર્મપણ નથી, નિમિત્તમા નિમિત્તની ક્રિયા પૂરેપૂરી થાય ને આત્મા રાગ-દ્વેષ કરે તે પોતાની પર્યાયમા પ્રેરેપ્રેર કરે છે, પણ તે રાગ-દ્વેષમા થોડો ભાગ આત્માનો અને થોડો ભાગ જડનો એમ બન્નેનો થોડો થોડો ભાગ લઈને રાગ દ્વેષ થાય છે તેમ નથી, રાગ-દ્વેષ થવામા આત્મા પણ ભાગ લે છે અને જડ પણ ભાગ લે છે તેમ નથી, આત્માના સો એ સો રૂકા આત્મામા છે અને કર્મરૂપ નિમિત્તના સો એ સો રૂકા નિમિત્તમા છે. આત્મા સાથે પર કર્મના સંયોગરૂપ બીજી ચીજ છે, તો પણ કર્તાકર્મસંબંધ નથી, માત્ર એમ બીજાને નિમિત્તનૈમિત્તિકસંબંધ છે પણ કર્તાકર્મસંબંધ જરાય નથી એમ હવેની ગાથામા કહે છે.

‘જીવપરિણામહેદુ કમ્મત્તં પુગ્ગલા પરિણમતિ ।
પુગ્ગલકમ્મણિમિત્તં તહેવ જીવો વિ પરિણમહ ॥૮૦॥
જિવિ કુવ્વહ કમ્મગુણે જીવો કમ્મં તહેવ જીવગુણે ।
અણ્ણોણ્ણણિમિત્તેણ દુ પરિણામ જાણ દોહ્મપિ ॥૮૧॥
પાણ કારણેણ દુ કત્તા આદા સપ્પ ભાવેણ ।
પુગ્ગલકમ્મકયાણ ન દુ કત્તા સન્વભાવાણ ॥૮૨॥

જીવભાવહેતુ પામી પુદ્ગલ કર્મરૂપે પરિણમે,
એવી રીતે પુદ્ગલકરમનિમિત્ત જીવ પણ પરિણમે. ૮૦
જીવ કર્મગુણ કરતો નથી, નહિ જીવગુણ કર્મ કરે;
અન્યોન્યના નિમિત્તથી પરિણામ બેઠિતથાં બને ૮૧.
એ કારણે આત્મા કરે કર્તા ખરે નિજ ભાવથી;
પુદ્ગલકરમકૃત સર્વ ભાવોનો કદી કર્તા નથી. ૮૨.

અર્થ — પુદ્ગલો જીવના પરિણામનાં નિમિત્તથી કર્મપણે પામે છે, તેમ જ જીવ પા. પુદ્ગલધર્મના નિમિત્તથી પામીએ છે, જીવ કર્મના ગુણોને કરતો નથી તેમ જ કર્મ જીવના ગુણોને કરતું નથી. પરંતુ પરસ્પર નિમિત્તથી બંનેનાં પરિણામ જાણો આ નાણે આત્મ પોતાના જ ભાનથી જ્ઞાતાં (- હોનામા આવે) ॥ પરંતુ પુદ્ગલધર્મથી કરનામા આવેલા સર્વ ભાવોનો જ્ઞાતા નથી.

પુદ્ગલો જ છે, તે જગતમા એ- જીવી ચીજ છે, તે રૂપી છે તે કર્મપણે પરિણમે છે આત્મા દયા ધન, હિંસા, શૂદ્ધ વગેરે જેના જે- ભાન જે તે ભાનનું નિમિત્ત પામીને પુદ્ગલો સ્વયં (પોતે) પામીએ છે એ રીતે આત્મા જ્યાં હોય પુદ્ગલધર્મ નડે પોતે નાગ દે હો છે ત્યારે ધર્મનું નિમિત્ત હોય છે ઉપાદાન ગોણે પોતે તે પર્યાય પરિણામનાર પદાર્થ, અને સહકાર એવે સાથે રહેનાર, સહકાર એટ માથ આપે કે મન આપે તેમ નથી, પા. સહકાર એટલે સાથે રહેના.

પોતે કામ, ક્રોધ, નાસનાના ભાન જે ત્યારે કર્મ જોડે નિમિત્ત રૂપ છે- હાજરીરૂપ ॥ તથી તેને નિમિત્ત કહેવાય છે શુભાશુભભાન થનામા જે ધર્મનું નિમિત્ત ન હોય તો તે ભાવો આત્માનું સ્વરૂપ થઈ જાય, તેમ જો કર્મ જ આત્માને રાગ દ્વેષ કરાવી દેતું હોય તો આત્મા પનાથીન થઈ ગયા, કર્મ ને આત્મા જો મેઝ થઈ ગયા, કમ નિમિત્તરૂપ ન રહ્યું પા. ઉપાદાનરૂપ થઈ ગયું માટે એમાથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે કર્મ આત્માના ગગ દ્વેષ થનામા નિમિત્તરૂપ છે પણ તે રાગ દ્વેષ પરાણે - વધી દેતું નથી, અને તે જ રીતે કર્મ બધાનામા આત્માના રાગ દ્વેષ નિમિત્તરૂપ છે પણ આત્માના ગગ દ્વેષ કર્મને કરી દેતા નથી.

આત્મા ધર્મરૂપ પુદ્ગલના ગુણોને કરતો નથી, પુદ્ગલના અર્થ, નસ, ગધ, નહીં, આમર, સ્થિતિ, અનુભાગ વગેરેને આત્મા કરતો નથી, તેની રીતે ધર્મ આત્માના રાગ દ્વેષ, હર્ષ-શો- જામ-નાસના, રતિ-અવતિ, દયા, ધન, પૂજા, ભક્તિ વગેરે શુભાશુભ પરિણામને કરતું નથી પરંતુ બંનેને પરસ્પર નિમિત્તરૂપ સબંધ છે તેમ સમજો.

માટે આત્મા ધોતાના જે કાર્ય ભાન કરે તેના કર્તા છે પરંતુ પ્રારબ્ધ-
કર્મ જે બંધાય તેને આત્મા બાંધતો નથી, તે કર્મ ધોતે ધોતાના
કારણે બંધાય છે. આત્મા ધોતાના શુભભાન વિનાસ નહિ કરતા રાગ-
દ્વેષ કરી ધોતે ઊંઘા ભાનમાં બંધાય છે, એટલે કે તેમાં અંકે છે પણ
જડ કર્મને આત્મા કરે નહિ.

જનપણિશામને નિમિત્ત કરીને પુરુગણો કર્મપણે પણિશમે છે
અને પુરુગણકર્મને નિમિત્ત કરીને જન પણ પણિશમે છે. આત્મા
જેટલા પૂજા-ભક્તિ વગેરેના શુભભાન કરે તેણે જ સામે પુણ્ય-કર્મ
બંધાયેલ છે, પણ આત્મા પુણ્યના ભાન પણ કરે અને પુણ્યરૂપ
કર્મ પણ આત્મા ધોતે કરે તેમ નથી, પરંતુ આત્મા ભાન કરે તેના જ
પ્રમાણમાં તેના કર્મ થના યોગ્ય જગણું કર્મની અવગ્યારૂપે પરિ-
ણામી જાય છે. પુણ્યભાન કરે ઘોડો અને પુણ્યકર્મ બંધાયેલ ઝાડુ,
એમ અને ? ન જ બને. તે રીતે પાપભાવ કરે ઘોડો ને પાપકર્મ
બંધાયેલ ઝાડુ, તેમ અને ? ન જ બને, પણ જેટલા પ્રમાણમાં પુણ્ય-
પાપના ભાન આત્મા કરે તેટલા જ પ્રમાણમાં કર્મ થના યોગ્ય અજન
રૂપી જડ વસ્તુ છે તે આત્માના ભાનનું નિમિત્ત પામીને કર્મરૂપે
પણિશમે છે. આત્મા જ્યાં ઊંઘા વીર્ય વડે રાગ-દ્વેષ કરે છે ત્યારે
કર્મનો ઉદય તેને નિમિત્ત થાય છે, આમ માહોમાહે નિમિત્તપણાનો
ગાત્રમા ઉદયેલ હોના છતાં, જન અને પુરુગણને પગપગ વ્યાખ્ય-
વ્યાપકભાનના અભાનને લીધે જનને પુરુગણપણિશામે સાથે અને
પુરુગણને જનપણિશામે સાથે કર્તાકર્મપણાની અસિદ્ધિ હોઈને માત્ર
નિમિત્તનેમિત્તિજ્ઞાનનો નિષેધ નહિ હોનાથી અન્યોન્ય નિમિત્તમાત્ર
થનાવી જ બંનેના પણિશામ છે, એટલીજ દ્રવ્યોને આપ્યવ્યાપ-
ભાનનો અભાન છે તેવી કાર્ય નિમિત્તનેમિત્તિકપણાનો અભાન નથી,
નિમિત્તનેમિત્તિસંબંધ જે ન હોય તો સસાર જ ન હોય, નિમિત્ત-
નેમિત્તિ-સંબંધના કારણે જ સસાર-મોક્ષ બંને ઊભા છે. નિમિત્ત
એટલે પર અને નૈમિત્તિક એટલે ઉપાદાન ધોતે. નિમિત્તનેમિત્તિ-
મધ્ય હોના છતાં પણ કર્તાકર્મપણું નથી, નિમિત્તનેમિત્તિ-પણું છે

અને કર્તાર્થપણ નથી તેનું ચારે પડખાનું બધું સ્વરૂપ સમજી જ સસારના નાશનો ઉપાય હાથમા આવે, અને તે પ્રમાણે પુરુષાર્થ કરનાથી તત્ત્વજ્ઞ મોક્ષ થાય.

૧૮૯, અમો વદ ૭ શુષ

આત્માના પરિણામનો જડ કતા નરી, ને જડનું જો કાર્ય નથી જડના પરિણામને આત્મા કન્ટો નથી તે આત્માનું જો માર્ય નરી એમ પરસ્પર કતા-ર્થપાત્રાની અસિદ્ધિ છે તોપણ આત્માના રાગ દ્વેષના પરિણામ નખતે પુરુષ-ર્થની હાજરી હોય છે ને રાગ દ્વેષની હાજરીમા પુરુષ-ર્થ બચાય છે એનો નિમિત્તનૈમિત્તિ-સબંધ છે.

જેમ માત્રી વડે ઘડો જાય છે તેમ પોતાના જ્ઞાનવડે પોતાનો જ્ઞાપ કાતો હોનાથી જન પોતાના જ્ઞાનનો કર્તા કદાચિત્ છે, કદાચિત્ એટલે કે આત્મા પોતાના રાગ દ્વેષ પરિણામનો અજ્ઞાનભાવે કર્તા છે જ્યાસુધી શુદ્ધ જ્ઞાન નથી ત્યાસુધી અજ્ઞાનભાવે કર્તા છે, જ્ઞાનભાવે કર્તા નથી જ્ઞાનભાવે જ્ઞાનનો કર્તા છે.

પોતાના જ્ઞાપ વડે પોતાનો જ્ઞાન કન્ટો હોનાથી એટલે પરને પોતાનું માને છે તેના મિથ્યાત્વ જ્ઞાન વડે રાગ-દ્વેષનો જ્ઞાન કરતો હોવાથી જન મિથ્યાત્વ જ્ઞાન વડે રાગ-દ્વેષનો કર્તા છે પરંતુ પુરુષ-ર્થનો કર્તા તો કદી પણ નથી.

જેમ માત્રી વડે કપડું ઢગી ગમતું નથી તેમ પોતાના જ્ઞાન વડે પરજ્ઞાનનું કરાણું અશક્ય હોનાથી પુરુષ-ર્થ ભાવેનો કર્તા તો કદી પણ નથી એ નિશ્ચય છે.

જનને પોતાના જ્ઞાનથી જડનું માર્ગ પણ કરાણું અશક્ય હોનાથી આત્મા જડની અવસ્થાને કરી શકે નહિ-ર્થની અવસ્થાને કરી શકે નહિ આત્મા પોતાના દયા-જ્ઞાન, દિસા-ગૂઠું વગેરે પુણ્ય-પાપના જ્ઞાનનો કર્તા કદાચિત્ હોય, પણ જડ કર્મને પોતે કરે એમ કદી પણ બને નહિ નિમરી જ્ઞાનનો મતા જનને કાચિત્ એટલે અજ્ઞાન ભાવે કહ્યો છે પરંતુ જડનો કર્તા તો કદી પણ નથી તેમ કહ્યું છે.

હું બીજનું બગાડી દઉં છું-સુધારી દઉં છું, મારા નિના બધી અવનસ્થા થઈ જશે એમ માનનાર મૂઠ છે કોઈ કોઈનું માર્ગ પણ

ડરવા કદી પાત્ર મમર્થ નથી. સૌના પુણ્ય-પાપના ઉચ્ચ હોય તે પ્રમાણે નિમિત્તો બની આવે છે.

કેટલા- માણસો એમ કહે છે કે પુણ્યનત પ્રાણી હોય તો સાદું જામ કંડી શકે, પણ ભાઈ! સામાની અનુકૂળ અવસ્થા વધારી હોય ત્યારે પુણ્યનત પ્રાણીનું નિમિત્ત બને છે એટલે તને એમ લાગે છે કે આ કાર્ય પુણ્યનત પ્રાણીએ કર્યું, પણ ખરી રીતે કોઈનું કાર્ય પાત્ર કરના કોઈ મમર્થ નથી, સાચી વસ્તુ સતત છે. એની અવસ્થા જે વધારી હોય તે તેનાથી વાય છે, એમા જે અનુકૂળ નિમિત્ત બને તેને નિમિત્ત કહેવાય છે, બાકી કોઈ દ્રવ્ય કોઈ દ્રવ્યનું જગ પણ કરી શકના મમર્થ નથી. જીવ પોતે જ તો અભિમાન કરે છે અને કા તો જાણે છે કે એની અવસ્થા એનાથી થાય છે એમા આ શરીરની હાજરી છે. જીવ પોતે અભિમાન કરે છે કે હું પરનું કરી ગાંડું છું અને જ્ઞાન વધારી જાણે છે તે સિવાય કોઈનું કોઈ કાર્ય કરી નાકતું નથી.

ધડો થનાનો હોય ત્યારે કુસારનું નિમિત્ત હોય પણ કાર્દમા કુસાર ન હોય અને ધડો થનામા વકીલ ન હોય, તે રીતે જે કાર્યને જે નિમિત્ત અનુકૂળ હોય તે નિમિત્તની તે કાર્ય વખતે હાજરી હોય. હું કોઈને સમજાવી દઉં એવો અભિપ્રાય તદ્દન ખોટો છે. મામા જીવને સમજવાની યોગ્યતા હોય ત્યારે તારું નિમિત્ત બને છે. આ વાત લગવાનના ધગ્ની છે, કોઈ દેશવવા ધારે તો ફરી શકે તેમ નથી.

કેટલા- જો કે હું હુતા તેવી બીજાને દના લાવી દીધી, ઝાંઝરને બોલાવી દીધો, રક્ષણ કરી દીધું તેમા અભિપ્રાય તે તદ્દન ખોટો છે. બીજાને દના મળવાની હતી, ડાહ્યા આવનાનો હતો તેવી તારું નિમિત્ત બન્યું. જો કે બીજાના પુણ્યના ઉદયે તારા નિકટપને અને તારા શરીરની ક્રિયાને ડરાવી દીધી નથી, દના લાવનાનો નિકટપ તને તારા રાગને ઝરણે પોતા વડે આવ્યો છે, પરંતુ સામાના પુણ્યના ઉદયને અને તારા નિકટપને નિમિત્તનૈમિત્તિકસભ્ય થઈ જાય છે તેવી એવું કાર્ય બની જાય છે.

નાતનું, સધનું, દેશનું, વગેરે વાંઈ બહારનું સરખું રાખવું તારું હોય નથી, મેં બધું મરખું રહેનાનું હોય તો એની યોગ્યતા જોઈ છે,

તેમા તારુ નિમિત્ત બનવાનું હોય તો બોલે આગીઆરખાના જાણે
 રાખના, રજોપા - સા - મા - ના તે તા ૧ લાવની વાત નજીક
 નહોતો-મા નથી, તને નય જાણે છે તેથી જાણ કરવાનો નિમિત્ત
 આવે છે, પણ રક્ષા થયું-ન થયું તે તારા પાથની સાત નથી થ મા
 બધું મગ્યું રહેવાનું હોય ત્યારે તા ૧ નિમિત્ત નિમિત્ત મોદનાય છે
 બાકી તે બધું સમ્યક્ ગોઠવે તે પુરુષવદ્યના સ્વતઃ પાંચમનને
 વારણે જ ને છે તેમા તારી મમતા તેને ૧૭ી દૃષ્ટિએ જાણી
 નહોતો-મા કહો તા ૧ મમતાના બાવ તાનમા, બોલે પુરુષવદ્ય
 પાંચમન એનામા, બોલે જુદ જુદા સ્વતઃ પાંચમન છે

નળી અજ્ઞાની નહે છે કે જા- ને જો અમે ગાત્રી ગીતે માગ
 વીએ તો જા- ૧ સા ૧ થાય છે, ધો દુઝાણા નળીને ધમના દુ- ૧- ૧
 ખનડારીએ તો જાણના શરીર સાથે થાય, મજબુત થાય, તેમ
 અજ્ઞાની માની જો છે પણ તે તેની મુક્તા છે. કોઈની અવસ્થા
 કોઈના આચારે રહેતી હશે? એ તો હાકરાનું શરીર મજબુત વનાવું
 હોય તેથી તેને અવકુળ નિમિત્તો મળી ગો, નિમિત્તો કાંઈ શરીરને
 મજબુત કરી દેતા નથી, એના એ કાન- ૧ આને જોય તો પણ જો
 અજ્ઞાતાનો ઉચ્ચ હોય તો તે નિમિત્તો તેને પ્રતિકુળ પરિણમે, માટે
 હા, હા કાંઈ શરીર ને મજબુત કરી દેતા નથી પણ જેમ ગાતા-
 અજ્ઞાતાનો ઉચ્ચ હોય તેમ બને છે માટે એમ સિદ્ધ થયું કે એ-
 દ્ર વનું કતા બીજું દ્રવ્ય નથી એ રીતે તોર્મમમ ૧ કોઈ દ્રવ્યનો
 કોઈ દ્રવ્યમા છે નહિ ૮૦-૮૧

તેથી એમ સિદ્ધ થયું કે જીવને પાતાના જ પરિણામે માથે
 કર્તાકર્મભાવ અને બોખાબોખાભાવ છે એમ હવે કહો છે -

णिच्छयणयस्स एव आदा अप्पाणमेव हि करेदि ।
 वेदयदि पुणो त चेव जाण अत्ता दु अत्ताण ॥८३॥

આત્મા કરે નિજને જ એ મતન્ય નિશ્ચયનયતણુ,
 ૧૭ી ભોગવે નિજને જ આત્મા એમ નિશ્ચય નાણુ ૮૩

અર્થ — નિશ્ચયનયનો એમ મત છે કે આત્મા પોતાને જ એ
જ અને વળી આત્મા પોતાને જ ભોગવે છે એમ હું શિષ્ય 'તુ જાણુ.

નિશ્ચયનય એટલે સાચી દષ્ટિનો એવો અભિપ્રાય છે કે આત્મા
પોતાના શાગ-દેષ, હર્ષ-રોડના લાવને કરે છે અને ભોગવે છે
પરંતુ હહી-દૂનને ભોગવી શકતો નથી-જડને ભોગવી શ-તો નથી,
એમ હું શિષ્ય 'તુ જાણુ. અહીં 'જાણુ' ઉપર વજન છે.

હર્ષ-રોડ વગેરે શુભાશુભલાનને પોતે કરે છે, કર્મ કરાવી
દેતુ નથી, કોઈ કહે કે તુંજા ઘરાડવાનો લાવ અમારા પુણ્યમા હોને
તો થયો પણ તે વાત તદ્દન ખોટી છે. વર્તમાનમા પુરુષાર્થ કરીને
તુંજા ઘરાડી શકાય છે. તુંજા ઘરાડની કાઈ પુણ્યના આચારે નથી
પરંતુ પોતાના જ આચારે છે. પેસા રાખવાની પોતાને મમતા હોય,
એક પેસા પણ જેને છૂટતો ન હોય તે આવી પુણ્યની આથ લઈને
ખયાન કરે છે, કબૂસતુ પૂતણુ હોય તેવી કર્મના દોષ જાહે છે. તારે
ધરે સ્ત્રીને શાપગારવાનો તને લાન આવે છે ત્યાં કેમ કર્મના દોષ
નથી કાઢતો ? પણ તે માગે તેનું હોગથી લાવી આપે છે. કારણ કે
ત્યાં તને રુચિ છે, અને અહીં દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રમા રુચિ નથી તેથી
પુણ્યની આથ લે છે. જેને દેન, ગુરુ, શાસ્ત્રની રુચિ છે, ભક્તિ છે,
તે દેન, ગુરુ, શાસ્ત્રની ચોલા વારવા માટે તુંજા ઘરાડવામા ઊછળી
પડે છે અશુભ પરિણામમાથી શુભ પરિણામ કરના તે પોતાના
હાવની વાત છે.

કેટલાક કહે છે કે સત્સમાગમ થનાનો હરો ત્યારે અમને શુભ
નિકટ્ય આવડો, પણ ભાઈ ! તેમ નથી. સત્સમાગમ પોતાને શુભ
નિકટ્ય લાવી દે નહિ કારણ કે બન્ને દ્રવ્યો અતત્ર વ્યુદ્ધ છે. અશુભ
પરિણામમાથી શુભ પરિણામ પોતે પુરુષાર્થ વડે કરી શકે છે. નિનય,
ભક્તિ, શાસ્ત્ર વાચન, સત્સમાગમના શુભપરિણામ પોતે પુરુષાર્થ
કરે ત્યારે થાય છે, પોતે સત્સમાગમની જિજ્ઞાસા કરે ત્યારે પુણ્યના
ઉદ્યથી સત્સમાગમ મળે છે, કા તો પૂર્વના ઉદ્યથી મળે અને કા તો
વર્તમાનમા પોતે સત્સમાગમના લાન કર્યા તેથી પુણ્ય બધાય એટલે

સત્ગમાગમ મળી જાય માટે જ્ઞાન વૃક્તિ, જ્ઞાનને અને પુણ્ય ઉદયને નિમિત્તનૈમિત્તિકસબબ છે. તેથી શુભભાવ કન્વે તે તા હાથની વાત છે, શુભભાવ પૂર્વિનું પુણ્ય કર્મ કરાવી દેતુ નથી.

કેવાનું જો માર્ગને જાણ્યા વિના જોય ધ્યાનમાં મશગૂલ રહે અને પછી કહે કે અમને શુભકર્મનો ઉત્પલ્લાસ ત્યાં શુભપરિણામ આવે છે અને અશુભકર્મનો ઉત્પલ્લાસ ત્યાં અશુભપરિણામ આવે છે પરંતુ તે વાત તદ્દન જોડી છે અશુભપરિણામ પણ જ્ઞાનાના જોડા પુરુષાર્થથી થાય છે ન શુભપરિણામ પણ, અશુભપરિણામમાંથી શુભપરિણામમાં આવવાનો પુરુષાર્થ પોતે કહે ત્યારે થાય છે.

જ્ઞાની શુભપરિણામ અને અશુભપરિણામના કર્તા નથી પણ માત્ર જ્ઞાતા છે તેપણ અશુભપરિણામથી બચના શુભપરિણામમાં પુરુષાર્થ વગર રહે છે તેથી પર્યાયદષ્ટિએ તેમને શુભપરિણામના કર્તા પણ કહેવાય છે, કર્તૃત્વબુદ્ધિ નથી-સ્વામિત્વબુદ્ધિ નથી તેપણ અસ્થિતિ જ્ઞાને કાગલે અશુભપરિણામથી બચના શુભપરિણામમાં વીર્ય જો છે તેથી ઉપચારિદષ્ટિએ અસ્થિતિજ્ઞાને કર્તા જ્ઞાનીને કહેનાય છે બહારમાં વેપાર થયો, મમલ ચલાવના, મદિર બંધાવના વગેરે કાર્યો કરના સબધીના જ્ઞાનીને વિચ્છેદ આવે છે તેથી તેને અસદ્બલુત વ્યવહાર નથે તે બધા કાર્યોના કર્તા કહેનાય છે તેપણ દ્રવ્યદષ્ટિએ જ્ઞાની કર્તા નથી, જે જે વિચ્છેદ આવે અને જે જે કાર્યો થાય તેના માત્ર જ્ઞાતા જ છે અદ્વા અને જ્ઞાનનું પરિણામનું અકર્તાભાવે પરિણમ્યા જ કરે છે.

જ્ઞાનીને અસ્થિતિજ્ઞાને કર્તા કહેવો અને જડનો કર્તા કહેવો તે બન્નેમાં ફેર છે કારણ કે અસ્થિતિજ્ઞાતા તે જૈનન્યની પર્યાયમાં થાય છે તેથી તે તે કોઈ અપેક્ષાએ કહી શકાય પણ જડનો કર્તા કહેવો તે તે તદ્દન ઉપચાર છે.

કેવલાક કહે છે કે પૂર્વના સંસ્કાર હોય તે કર્મ કરી શકીએ તે પૂર્વે પણ કર્મની શરૂઆત કરનારો તે વૃ જ હોતો ન ? અર્થવા જનમાનમાં પૂર્વ સંસ્કારને યાદ કરનારો તે વૃ જ હોતો ન ? તે

સિદ્ધ થયું કે પુરુષાર્થ કરનારો તો જ્યાં પુરુષાર્થ કહે ત્યારે વર્ત-
માનમા જ કરે છે, પુરુષાર્થ વર્તમાન જ થાય છે. પૂર્વ સંસ્કારને
પ્રગટ કરનારો વર્તમાન પુરુષાર્થથી તે સંસ્કારને પ્રગટ કરી આત્માની
શુદ્ધ નિર્મળ પ્રકાશને પ્રગટ કરે છે.

આ અણુસમણ તો બધી જગ્યાએ પૂર્વ-પૂર્વ જ લઈ બેઠો
છે. વર્ષની વાતમા પણ પૂર્વ સંસ્કાર હોય તો વર્ષ થાય, અને
શુભપગિણામમા પણ ને પૂર્વના પુણ્ય હોય તો શુભપગિણામ થાય,
એમ પુરુષાર્થના આળસુ બધે ઠેકાણે પૂર્વ-પૂર્વ લઈ બેઠો છે. પણ
ભાઈ! કર્મ, પુણ્ય અને પાપ જે થાય છે તે તારા પુરુષાર્થથી જ વાય
છે, કર્મ પગલે કાંઈ કરાની દેવ નથી.

વીનગગદન કહે છે કે હું ગિખડ ! તું પણ વસ્તુને ભોગની રા-તો
નથી પણ પર વસ્તુ તરફના ગગને ભોગવે છે અને જ પણ વસ્તુ
તરફના દેવને ભોગવે છે. કોઈ જુદે દે અગ્નિ ગિખડ અને હાડૂસની
કેરી વગેરે ખાઈ ગઈએ છીએ. સાલજ ભાઈ! તું તારા આત્મામા
ગિખડ કે હાડૂસની કેરી પેમી ગઈ છે? ને પેસી ગઈ હોય અને
આત્માને ગિખડ એક થઈ ગયા હોય તો આત્માએ ગિખડ વગેરે
ખાધું કહેવાય પણ આત્મામા તો તે પેમી જતો નથી, તે ચીજો તો
ભોક્તામાવી પેટમા પડે છે ને પેટમાથી નિષ્કા થઈને બહાર નીકળી
જાય છે, તો એમા તે ભોગવ્યું શું? ગિખડ અને કેરી વગેરેના
રાગને જ તે ભોગવ્યો, ખાકી પર વસ્તુને તું ભોગની ગમ્તો જ નથી.

આચાર્ય દેવ કહે છે કે તારી દષ્ટિ પર ઉપર છે તેથી હું પણ
ભોગવું છું એમ તને લાગે છે પણ તારામા સ્થ નથી, ગદ નથી,
અર્ધ નથી, વર્ણ નથી તોપણ તને પણ તરફના વસવને લઈને ભ્રમ
થઈ ગયો છે કે હું આ વસ્તુને ભોગવું છું. પણ ભાઈ! રૂપી વસ્તુ
તારી અરૂપી વસ્તુમા પેમે ખની? ત્રણમાળ ત્રણલોકમા ન પેસે,
રૂપી અરૂપીમા પેમે નહિ માટે રૂપીને અરૂપી ભોગવી શકે જ નહિ,
માત્ર પણ વસ્તુ પ્રત્યે થતા પોતાના રાગને પોતે ભોગવી શકે છે.

- જેમ વિતરંગ અને નિસ્તરંગ અવસ્થાઓને પવનનું વાયુ અને

નહિ થાતુ તે નિમિત્ત હોના છતાં પણ પનનને અને સમુદ્રને વ્યાપ્ય વ્યાપ્તલાવના અભ્યાસને લીધે કર્તાર્થપણની અસિદ્ધિ છે

ઉત્તરગ એટલે જેમા તરગ ઊઠે છે-રિયામા મોળા ઊઠે છે તે, અને નિસ્તરગ એટલે જેમા તરગા વિવધ પામ્યા છે એટલે કે રિયામા મોળા સમાર્થ જાય છે તે તે સમુદ્રમા મોળા ઊડવા તેને પનનનું નિમિત્ત છે અને મોળા સમાર્થ જવામા પનનનું નહિ થતુ તે અભ્યાસરૂપ નિમિત્ત છે, પાણી પનનમા પેસતું નથી અને પવન પાણીમા પેસતો નથી. પવન જો પાણીમા મોળા ઉઠાડી દેતો હોય તો આ લીતમા પડી મોળા ઉઠાડી દે, પણ તેમ બનતું નથી, માટે મોળા થવા તે સમુદ્રની પોતાની લાયકાત છે, પવને મોળા નથી કર્યા પણ મોળા થવામા પનનની માત્ર હાજરી છે પાણીમા મોળાનું થતું અને મોળાનું સમાર્થ જતું તેમા પનનનું નિમિત્તમાત્રપણું છે તોપણ રિયાને અને પનનને વ્યાપ્ય-વ્યાપ્તપણની અસિદ્ધિ હોવાથી કર્તાર્થપણું નથી

કોઈ કહે કે વાનાઓ થાય ત્યારે જાડ પડી જાય, મમન પડી જાય, એનું થાય ■ ને ? વાવાઓ મનનને કે જાડને પાડયા નથી, તે મમન કે જાડમા પડનાની લાયકાત તૈયાર થઈ ગઈ હોય ત્યારે તેને નિમિત્ત મળી આવે છે, મમનને પડતું કે રહેતું તે મનનના અવતર અવભાન પ્રમાણે થાય છે તેને બીજા કોઈ કોઈ પણ કરવા સમર્થ નથી

પ્રશ્ન—વરતીકપ થાય ત્યારે એમ માથે ઘણા માણસ મરી જાય છે તેનું કેમ ? એનું એમ છે કે બધાના આયુષ્ય એમ સાથે પૂરા થઈ જવાના હોય તે વખતે વરતીકપ થાય, બધાના આયુષ્ય પૂરા થવાના હોય ત્યારે સ્ટીમર જૂડે જ, નિમિત્ત કાઢ કરતું જ નથી ત્યાં શું ? દરેકનું આયુષ્ય પૂરું થવાનું ઉપાદાન તૈયાર થઈ ગયું હોય એટલે નિમિત્ત બની આવે

એમ રિયા પોતે જ પોતામા હોણુ મારે છે તે વખતે પવનનું માત્ર નિમિત્તપણું હોય છે જુઓ ! 'માન' કહ્યું છે એટલે કે નિમિત્ત

પરમા તદ્દન અકિંચિત્કર છે, કાઈ પણ કરવા સમર્થ નથી. દરિયો પોતે જ પોતામાં અતર્વ્યાપક થઈને ઉત્તરગ અથવા નિસ્તરગ અવસ્થાને નિષે આદિ-મધ્ય-અતમા વ્યાપીને ઉત્તરગ અથવા નિસ્તરગ એના પોતાને કરતો થકો-પોતાને એકને જ કરતો પ્રતિભાસે છે પરંતુ અન્યને કરતો પ્રતિભાસતો નથી.

માણીમા પોતામા જ ભ્રાજ કરતો દરિયો પ્રતિભાસે છે પણ પવન ભ્રાજને કરતો પ્રતિભાસતો નથી. સમુદ્ર પોતે જ પોતામા વ્યાપી, પોતે જ પોતામા પરિભ્રમીને, પોતાની ભ્રાજરૂપ અવસ્થાને કરતો દેખાય છે, સમુદ્ર પોતાની અવસ્થાને ઉત્પન્ન કરતો અને પોતાની અવસ્થાને નિલય કરતો દેખાય છે પણ બીજાને કરતો દેખાતો નથી.

વળી જેમ તે જ સમુદ્ર, ભાવ્યભાવ-ભાવના અભાવને દીધે પરભાવતુ પર વડે અનુભવનાતુ અશક્ય હોનાથી, ઉત્તરગ અથવા નિસ્તરગરૂપ પોતાને અનુભવતો થકો પોતાને એકને જ અનુભવતો પ્રતિભાસે છે પરંતુ અન્યને અનુભવતો પ્રતિભાસતો નથી.

જુઓ, આચાર્યદેવે દદાતમા પણ કેનો કર્તા-બોક્તા ભાવ ઉતારી દીધો છે કે સમુદ્ર પણ પોતાની ઉત્પન્ન અને વ્યયની અવસ્થાને ભોગવે છે, એમ જ ભોગવતો દેખાય છે, સમુદ્ર પણ પરને ભોગવતો દેખાતો નથી તો પછી જીવ તો પરને ભોગવે જ ક્યાથી ? આચાર્યદેવે અખાનિત ન્યાય જ આપી દીધો કે પરભાવતુ પર વડે ભોગવાતુ અશક્ય જ છે એટલે કે ભોગવાતુ જ નથી પછી ગમે તે વસ્તુ દદાતમા કે સિદ્ધાંતમા આવે પણ પરને પર ભોગવે નહિ એ ન્યાય બધામા અખડ રહ્યો અને પોતાની જ અવસ્થાને પોતે ભોગવી શકે છે તે ન્યાય સિદ્ધ થયો.

તેવી રીતે સ સાર અને નિ સ સાર અવસ્થાઓને યુદ્ધગલકર્મના વિષાકનો સ ભવ અને અસ ભવ નિમિત્ત હોના છતા પણ યુદ્ધગલકર્મને અને જીવને વ્યાપ્યવ્યાપક ભાવના અભાવને દીધે કર્તાકર્મ-પણાની અસિદ્ધિ છે.

ચોનાશી લાખમા નખડનાનો ભાન તે સસાગ અને ચાગશી લાખમા રખડનાના ભાનનો અભાન તે નિમમાગ એવે મોખની નિર્મળ અનસ્વારૂપ ભાન આત્મા જ્યાં ક્રોધ-માન-માયા-વેબાલિના ભાન કરે ત્યાં પુરુષ-ર્મના ઉચ્ચત્તુ નિમિત્ત હોય છે જેમ પતનના નિમિત્તે પાણીના મોજા નથી તેમ કર્મના નિમિત્તે સમાગ નથી દુનિયા જુદે છે કે કમ હેરાન ને છે, સમાગમા ઘટ્ટો ઝાળ રખડપરી ઘટ્ટે ર્મને લઈને ઘટ્ટે, તે વાતને આચાર્યદેવ અર્પો કાઢી નાખે કે કર્મતુ તો માન નિમિત્તપણ છે, તુ તારા ભાનને નરજે નખડો છે 'હા', આત્મામા રાગ દ્વેષ ભાન વાય ત્યાં કર્મના ફળતુ ઉચ્ચ આનતુ તે નિમિત્ત છે અને આત્મામા વીનગગનશા પ્રગટ થાય તે વખતે કર્મતુ અભાનરૂપે નિમિત્તપણ છે

સસાગ તે બાધદી, છાન અને કૃદ્ધવને જોનાતો નથી પણ ગુભાશુભ પરિભામને પોતાના માને તેનાથી મને તિત થરો તેમ મને તે ખોટો ભાન જ સસાગ છે કર્મના ઝાળે મસાન્દગા છે તેમ નથી, એ રીતે કર્મના અભાન થનાથી પ્રાપ્તગા થાય તેમ પણ નથી, પણ આત્માની અનસ્થામા ખોગ અભિપ્રાયરૂપ મિથ્યાત્વભાન તે જ સસાગ છે અને આત્માની અનસ્થામા વિશાગ નિલિત સર્થના નિર્મળપણ તેનું નામ પ્રાપ્તગા છે પ્રાપ્તગા પ્રગટ વાય ત્યાં કર્મનો અભાવ થાય જ પરંતુ કર્મનો અભાન તે કર્મના નરજે થાય તે આત્માની પ્રાપ્તગા પોતાને નરજે થાય તેની રીતે મિથ્યાત્વભાનરૂપ નમાગ અનસ્થામા કર્મનો ઉચ્ચ હોય જ છે પણ કર્મનો ઉચ્ચ કર્મના કાળે ને આત્મામા વિશારી અનસ્થારૂપ સસારભાન આત્માને મ જો, એ પીગતને નિમિત્ત નિમિત્તિપણ હોના ધતા પણ નતાર્મપણ નથી

પુ ગયકર્મને અને જીવને વ્યાપ્યવ્યાપકભાવના અભાનને ક્ષીપ્તાર્મપણની અસિદ્ધિ હોનારી, જીવ જ પોતે અતવ્યાપક ઘટ્ટે સસાર અથના નિગસાર અનસ્થાને રિરે આદિ-મથ-અતમા વ્યાપી સસમાર અથના નિગસાગ એના પોતાને ન તો થકો પોતાને એને જરો પ્રતિભાગે

આત્મા પોતે જ પ પતર્મને પોતાના માનીને અન-થો છે એ

માનનામા આત્માનું પોતાનું જ વ્યાપકપણું છે, કર્મનું વ્યાપકપણું તેમા નથી, તેની રીતે મોક્ષબવગ્રથા થનામા પણ આત્માનું જ વ્યાપકપણું છે, પોતે સમ્યક્ શ્રદ્ધા કરી, તેમા ચિંચરતા કરી અને પૂર્ણદશા પ્રગટ કરી તેમા આત્માનું જ વ્યાપકપણું છે, કર્મના અભાવનું વ્યાપકપણું તેમા નથી, કર્મના અભાવનું વ્યાપકપણું કર્મમા છે. આત્મામા નથી, બલ્લેના કાર્યો જી । છે

પોતાના અવગુણના અભાવે મોક્ષ, ને અનગુણના મદ્દભાવે મસાગ, કામગગ, દષ્ટિગગ, માનગગ, વગેરે બધો રાગ પોતે કરે ત્યાગે થાય છે માટે તે કર્મનું કાર્ય છે તેમ નથી પણ અજ્ઞાનભાવે તેના કર્તા આત્મા છે ને સમાવદ્ધતા તે તેનું કાર્ય છે. જ્ઞાનદશામા નિર્મળ અવસ્થાનો કર્તા આત્મા, ને મોક્ષદશાએ તેનું કાર્ય છે.

કર્મનો સદ્ભાવ તે કાળને ગગ-દ્વેષના ભાવ થવા તે કાર્ય-એમ નથી પણ અજ્ઞાનભાવે પોતે ગુણાગુણ ભાવનો કર્તા થયો ને ગુણાગુણ ભાવ તે કાર્ય થયું, તેમ જ કર્મનો અભાવ થયો તેથી મોક્ષદશાએ કાર્ય આવ્યું તેમ નથી, પરંતુ જ્ઞાનભાવે મોક્ષની નિર્મળ પર્યાયનો કર્તા આત્મા છે અને મોક્ષની નિર્મળ પર્યાય પ્રગટ થઈ તે આત્માનું કાર્ય છે.

પાને-આત્માએ ગગ-દ્વેષના ભાવ કયા ત્યાગે કર્મનો સભન કહેનાણા અને પોતે ગગ-દ્વેષને યાળ્યા ત્યારે કર્મનો અસભવ કહેનાણા. ભગવાન આત્મા પોતે જ પોતાને ભૂલીને સસારભાવ કરે છે અને પોતે જ પોતાને જાણીને મસારભાવ યાળીને નિ સસારભાવ કરે છે માટે આત્મા પોતાને એકને જ ક્રોધે પ્રતિભામે પણ અન્યને ક્રોધે ન પ્રતિભામે

આચાર્યદેવ કહે છે કે ભાઈ! તું એમ સમજ કે માગ ભાવનો કર્તા હું છું તેમ મને પ્રતિભામે પણ માગ ભાવ કર્મ ક્યાં તેમ મને ન પ્રતિભાસો, હું પોતે જ માગ ભાવની ઊંઘાઈ-સરળાઈ કું છું તેમ જ મને પ્રતિભાસો પણ કર્મ મને ઊંઘાઈ-અનળાઈ ગગને છે તેમ ન પ્રતિભામે

અહીં તો આચાર્યદેવ કહે છે કે તું જુદો છો તેમ 'સમજ', નહિતર નિરેડો આવે તેમ નથી. તારા જ હાથમા સસાર ને તારા જ હાથમા મોક્ષ છે, સસાર ને મોક્ષ બન્ને તારા હતાવ્યા હશે ને તારા શબ્દા રહે-તેમા કર્મ-દર્મ તને કાંઈ કરી શકે તેમ નથી.

આધળી હા પાડવી નહિ કોઈની હા એ હા પાડવી તે 'હા' કહે નહિ, માટે સાચું સમજવાનો પ્રયત્ન કર્યો. અરે ! એક વાત પડે કે મારા અનુભવનો ને ગુણનો કર્તા હું જ છું તો પણ એને કેટલી મૂઝવણ ટળી જાય તેવું છે જેમ પરનો કર્તા આત્મા નથી તેમ પરનો ભોક્તા પણ નથી તે હવે કહે છે.

જેમ કર્તા નથી, તેની રીતે આ જ છવ્ય, ભાવ્યભાવ્યભાવના અભાવને લીધે પરભાવનું પર વડે અનુભવાવું અશક્ય હોવાથી, સસાર અથવા નિ સસારરૂપ પોતાને અનુભવતો થકો પોતાને એકને જ અનુભવતો પ્રતિભાવો પરતું આપને અનુભવતો ન પ્રતિભાવો.

તું ભાવક ને જાણી અવસ્થા તને ભાવ્ય થાય એટલે કે ભોગ વનામા આવે તેમ બનવું નથી, કારણ કે પર વડે પરતું ભોગવાવું અશક્ય છે એટલે કે બની શકે તેમ જ નથી. આમા બધી વાત આવી ગઈ કે ખાનાનું, પીનાનું, છુગાડા-દાગીના વગરને ભોગવવાનું પરવસ્તુથી પરવસ્તુનું ભોગવાનું ક્યારેય પણ બની શકતું જ નથી સસારઅવસ્થામા રાગ દ્વેષ, હર્ષ-શૌના નિ-નરી-વિલાપલાવને છવ્ય ભોગવે, અને મોક્ષશામા પોતાની પવિત્ર, નિર્મળ વીતરાગતાને ભોગવે, તેનો અનુભવતો થકો પોતાને એકને જ અનુભવતો પ્રતિ ભાવો પરતું અન્યને અનુભવતો ન પ્રતિભાવો.

૧૮૯૯, આસો વદ ૬ શુક્ર

આત્મા શુભાશુભ ભાવને કરે છે અને તેને ભોગવે છે, જડ કર્મને આત્મા કંઈ શકે નહિ અને જડકર્મને આત્મા ભોગવી શકે નહિ જડકર્મ આત્માથી જુદી ચીજ છે માટે આત્મા તેનો કર્તા પણ નથી અને ભોક્તા પણ નથી.

રાગ-રૂપ ને હર્ષ-ગ્રો- થાય ત્યારે બાદ ચીજ આંતરે કે કર્મ નિમિત્ત હોય છે તેથી કર્મને ભોગવુ છુ, બાદ ચીજને ભોગવુ કે તેમ કહેવુ તે વ્યવહારી ભોગવેના વ્યવહાર છે.

છોકે લાવી લગાય નહિ, બગાસુ ખાધુ ખવાય નહિ, બગાસુ ખાવાની તામત ચૈતન્યમા છે નહિ. છીડ, ઉપરસ કે બગાસુ આવવુ તે અનતા રજવણના પિંડની પર્યાય છે. ઉપરસ આવે, બગાસુ આવે ત્યારે જીવનો માત્ર હાજરી હોય છે પણ તે ક્રિયા તો રજવણની થાય છે, જગત્તો ઉપરસરૂપે ને બગાસારૂપે પરિણમે છે, ઉપરસ અને બગાસા વખતે માત્ર જીવનું નિમિત્ત હોય છે તેથી તેને એમ થાય છે કે મે બગાસુ ખાધુ, મે ઉપરસ ખાધી, પણ ભાઈ! તે તો રજ-વણની ક્રિયા છે, તારી ક્રિયા તે નથી કોઈ કહેશે કે મહુ ઉપરસ ને બગાસુ કેમ ખાતુ નથી? તો તેનું સમાધાન એમ છે કે તેનો પામે કર્મ નથી. છીડ-બગાસુ આનતુ હતુ તે શરીરના જગત્તા રનતત્ર કારણે પણ કર્મનુ તેમા નિમિત્તપણુ હતુ, તે નિમિત્તપણુ પણ ગયુ અને શરીરના રજવણની લાયકાત પણ તે નખતે તેની ગૂઢી નથી. ૮૩

ચૈતન્યસગનાન અરૂપી વસ્તુ છે તે પોતાના અભાનભાવે રાગ-રૂપના ભાનને ભોગવે પણ રાગ-રૂપના નિમિત્તને ભોગવે તેમ વ્યવહારનયનુ જ્યન છે હવે વ્યવહાર દર્શાવે છે—

વવહારસ્સ દુ આદા પુગલકર્મ્મં કરેહ જેયવિહં ।
તં ચેવ પુણો વેયહ પુગલકર્મ્મં અજેયવિહં ॥૮૪॥

અર્થ —વ્યવહારનયને એ મત છે કે આત્મા અનેક પ્રકારના પુદ્ગલકર્મને કરે છે અને વળી તે જ અને- પ્રકારના પુદ્ગલકર્મને તે ભોગવે છે

આત્મા કરે વિધવિધ પુદ્ગલકર્મ—મત વ્યવહારનુ,
વળી તે જ પુદ્ગલકર્મ આત્મા ભોગવે વિધવિધનુ. ૮૪.

અનાદિ અજ્ઞાનીજોતા પ્રસિદ્ધ વ્યવહાર છે કે જડની ક્રિયા વધામા ને જડના ભોગનામા પાતે છે તેથી પાતે તેના કર્તા છે ને ભોક્તા છે. પરાશ્રયદષ્ટિનાજાનો એવો મત છે કે પુદ્ગલ-મંત્રે તથા બાહ્ય પર ચીજને હું કંડુ છું અને હું ભોગવું છું પણ તેની દષ્ટિ સત્ત્વ ખૂન કરનારી છે. આત્મા ત્રિમરી કે અનિકારી ભાવને કરે પણ તેવી જડનું કાર્ધ કરે કે ભોગને તેમ બની શકે નહિ. ગાદી-તમ્બિયા હોય, માથે પખા ફરતા હોય ત્યારે કહેવાય કે ગાદી-તમ્બિયા ને પખાને ભોગનાય છે પણ ગાદી-તમ્બિયા કે પખાને કોઈ ભોગવી શકે નહિ. પાતાના રાગ દ્વેષને ભોગને છે પખાને જેમ ચાર પાખડા હોય તેમ ચાર ગતિના ચાર પાખડા છે ચાર ગતિમા જીવવાની તે મોજ માણે છે.

જેમ, અંદરમા માટી પાતે જ ધડામા પેસીત ધડાને રચે છે, ધડાને ઉપજાવે છે, માટી જ ધડાને બનાવે છે, અને ભાવ્યભાવ્ય ભાનથી માટી જ ધડાને ભોગવે છે, કુલાર ધડાને કરતો નથી ને કુલા ધડાને ભોગવતો નથી, જેમ માટીરૂપ ધૂળ તે ધૂળમા પેસીતે-ચાપીતે ધારૂપે થઈને ઉપજે છે, તેમ કુલાર નર્ધ ધડારૂપે થઈને ઉપજતો નથી જ્યારે ધડાનો લાંબો સરખો ન રહે ત્યારે કહેવાય છે કે ધડો ખનાઈ ગયો છે, એટલે માટીના રજ-ચો નવા-જુના થયા તેથી એવી અવસ્થા થાય છે, તે નવામાથી જુની અવસ્થા થાય તે માટીની જ છે-ધડામા જ તે અવસ્થા થાય છે એટલે માટી જ ધડાને ભોગવે છે, તોપણ બહારમા, બાહ્યબાહ્યકલાવધી ધડાના સભનને અનુકૂળ એટલે કે ધડો થનાને અનુકૂળ કુલાર હોતો, માટીના રજકામા કુલા રતો હાથ પેસી ગયો નહોતો હાથના સ્વભાવે-હાથના ગુણે ધડો થયો નથી પણ માટીના ગુણે ધડો થયો છે કુલારનું નિમિત્ત છે તેથી કુલારે ધડો કર્યો એમ અનાદિ અજ્ઞાનીનો પ્રસિદ્ધ વ્યવહાર છે. કુલાર હોય તો ધડો થાય એમ અજ્ઞાનીને વર્ધ ગયું છે. હા! કુલા ધડે કરવાની ઈચ્છા કરે ને હસ્તાદિની ક્રિયા કરે તે કુલારમા પાતામ થાય છે, અહીં કુલારનું શરીર અને આત્મા બધું લોગુ લઈને વાર મરી છે કોરજ કે અહીં તો દષ્ટાત પૂરતી વાત છે, કુલાગને માટીનું ધંધી દુદા પાડવો છે તેટલું પ્રયોજન છે, કુલાગના શરીરની અં

તેના આત્માની અહીં વાત લેવી નથી. કુલાગ્ના આત્માએ ધડો
 ઝરનાની ધ્વજા ઝરી ને પ્રદગ્નો બુખરો થયો તેનો તે તર્ક છે, ધ્વજાને
 અતુકૂળ હસ્તાદિની ક્રિયા વર્ષ તે કુલારના આગરે થઈ પણ માટીના
 આગરે થઈ નથી, એ રીતે કુલાર ને માટી ખજે જુદા છે એમ આ
 ગાથામા બતાવ્યું છે.

ધડો થવાને અતુકૂળ ધ્વજાદિપ ક્રિયાને હાથ હલનાદિપ ક્રિયા,
 કુલારમા પાતામા થાય છે, નિમિત્તની અવસ્થા નિમિત્તમા થાય છે ને
 માટીની અવસ્થા માટીમા થાય છે, ધડાના સંલગ્નને એટલે કે થવાને
 અતુકૂળ તે નિમિત્તમાત્ર છે પણ તેનો તર્ક કુલાગ નથી. ત્યારે ધડો
 થવાનો હોય ત્યારે કુલારની હાજરી હોય તે તેને અતુકૂળ નિમિત્ત
 કહેનાય, અને ત્યારે ધડો ઝૂવાની અવસ્થા તેને ગળે થવાની હોય
 ત્યારે એને લાડી મારે, તે નિમિત્ત પણ ધડો ઝૂવાને અતુકૂળ છે.

આચાર્યદેવ કુલારનું દ્વિત આપીને કહે છે કે અરે ભાઈ!
 તું પરનો ધણી ન થા' તું કુલાર ન થા' પણ તું મ્મતત્ર થા' !
 તેમ સ્વતત્ર થવાનું કહે છે. તું જો પરનો તર્ક થયો તો તારી અવ-
 સ્થાનો તર્ક પણ કોઈ બીજો થયો, તેવી તું કોઈના આગિયાણો થયો
 કાગળ કે તું પરનું ફરે ત્યારે તારી અવસ્થા પણ કોઈ બીજો ફરે, માટે
 મૂકે પરનું તર્કપણું' ને થા મ્મતત્ર' બધી વસ્તુ મ્મતત્ર જ છે.

કુલાર ધડાના સંલગ્નને અતુકૂળ પાતાના વ્યાપારને કમ્તો અને
 માટીના વ્યાપારને નહિ કર્મતો, ધડા વડે કહેલો પાણીનો જે ઉપયોગ
 તેનાથી ઉપજેલી પાતાની તૃપ્તિને લાભ્યલાનસલાવડો લોગવે છે
 પરંતુ ધડાને ભોગવતો નથી. ધડામા રહેલા પાણીના ઉપયોગથી
 પાતાની તૃપ્તિને લોગવે છે તોપણ કુલાર ધડાને ભોગવે છે, ધડાને
 ફરે છે એવો લોકોનો અનાદિથી રૂઢ વ્યવહાર છે.

ધડો તો માટીએ જ ર્થો છે પરંતુ તેમા કુલાગ્ના હસ્તાદિની
 ક્રિયા અતુકૂળ નિમિત્તરૂપ થઈ ત્યાં લોકોની નિમિત્તાધીન દષ્ટિ હોનાથી
 કુલારે ધડો ર્થો એવો અનાદિથી રૂઢ વ્યવહાર ચાલ્યો આવે છે.

વળી વગર તે માટી જ ભોગવે છે પણ ધડા વડે કુભારે પાણી પીનાતા તુષ્ટિભાવને ભોગવ્યો ત્યાં નિમિત્તાધીન દષ્ટિનાજા અજ્ઞાની એવો એવો વ્યવહાર થઈ ગયો કે કુભારે ધડા ભોગવ્યો એવો રૂઢ વ્યવહાર ચાલ્યો આવે છે

જ્યારે અજ્ઞાની જીવ અસા ય થાય છે ત્યારે તે તા મોઢામા કાઈ પણ ખાવાની સારી ચીજ નાખે તો પણ તે અસાધ્ય થઈ ગયા હોવાથી-તેને કાઈ પણ ખખર નહિ હોવાથી તુષ્ટિ થાય નહિ, પણ તે ખ્યાલનાળાના ગ્રામમાં તે ચીજ નાખે તો તેને તુષ્ટિ થાય છે. તેને જો ખ્યાલ હતો તો રાગથી તુષ્ટિ થઈ તેમ જાણ્યું તુષ્ટિ થવાનું થવામાં જ્ઞાનને ખખર હોય તો રાગથી સતોષાય છે પરંતુ કોઈ પણ ચીજથી તે સતોષાય છે તેમ નથી. તેની રીતે કુભાર પણ પોતાના રાગથી સતોષાયો છે પણ ટાકા ધડાના પાણીથી સતોષાયો નથી.

એ રીતે પુરુગવદ્રવ્ય પોતે વ્યાપ્યવ્યાપકભાવથી કર્મને કરે છે, અને ભાવ્યભાવકભાવથી પુરુગવદ્રવ્ય જ કર્મને ભોગવે છે, એટલે કે પુરુગવદ્રવ્ય પોતે કર્મપત્ર પરિણમ્યુ તે તેનું કર્તાપણ અને પુરુગલકર્મ ઉદય આપીને ખરી જાય છે તે તેનું લોકાપણ છે, તોપણ, ખાતરમાં, વ્યાપ્યવ્યાપકભાવથી અજ્ઞાનને લીધે પુરુગવદ્રર્મના સભવને અવગૂંચા એવા (પોતાના રાગાદિ) પરિણામને કરતો અને પુરુગલકર્મના નિપાત્રી ઉત્પન્ન થયેલી નિપથોતી જે નિકળતા તેનાથી ઉપજેલી (પોતાની) મુખદુ ખરૂંપ પરિણતિને ભાવ્યભાવકભાવ વડે અતુલ વતો-ભોગવતો એવો જીવ પુરુગવદ્રર્મને કરે છે અને ભોગવે છે એવો અજ્ઞાનોએવો અનાદિ સસારથી પ્રસિદ્ધ વ્યવહાર છે

અજ્ઞાનભાવને લઈને આત્મા પુરુગવદ્રવ્યમાં વ્યાપતો નથી પણ પુરુગલકર્મ તે મારી વસ્તુ છે એવી પરદ્રવ્યમાં માગપણાની શુદ્ધિ રૂપ જિંવી માન્યતા તે વ્યાપક અને રાગ દ્રેષની અવસ્થા થઈ તે વ્યાપ્ય, અજ્ઞાન તે વ્યાપક છે-પરના પકડનો ભાવ તે વ્યાપક છે અને તેના કારણે થતી રાગ દ્રેષની અવસ્થા તે વ્યાપ્ય છે જ્ઞાનીને રૂનનો પડ છે એટલે તેમાંથી નિર્મળ પર્યાયરૂપ વ્યાપ્ય પ્રગટે છે

પુણ્યકર્મના વિપાકથી હિતપત્ર થયેલી નિપયોની જે નિકટતા તેનાથી વિપત્રેલી, જે સુખદુઃખરૂપ પરિણતિ ભોગનતો એટલે એમા એમ કે કે પુણ્યકર્મ વડે બહારની સામગ્રી એકઠી થઈ તે નિપયોની નિકટતા થઈ, ધન, કુટુંબ વગેરે અતુકૂળ સામગ્રીના સંયોગ થયો. તેનાવી મને સુખદુઃખ હિતપત્ર થાય છે એમ માને છે માટે વિપયોથી હિતપત્ર થયેલી સુખદુઃખરૂપ પરિણતિ એમ આહી કહ્યું છે. અજ્ઞાનીને બાહ્ય અતુકૂળ વસ્તુ ભાળીને કલ્પના ઉઠાડે કે આ ઠીક છે, આ સારું છે, એમાથી મને સુખ થાય છે અને પોતાની ઇચ્છાથી વિરુદ્ધ બાહ્ય વસ્તુ દેખીને એની કલ્પના ઉઠાડે કે આ મને ઠીક નથી, એનાથી મને દુઃખ થાય છે, પણ બાઈ! એ તો કર્મનું ફળ છે, તે કર્મનું ફળ કર્મમા રહ્યું છે, તારામા રહ્યું નથી, તે સુખદુઃખ કર્મના ફળમાથી આનંદ નથી પણ તારી અજ્ઞાનતાને લીધે તું બાહ્યની-વસ્તુમાથી સુખદુઃખ આવે છે એમ કલ્પના કરી સુખદુઃખને વેદે છે. કર્મના ફળના કારણે બાહ્ય શરીર, કુટુંબાદિ વગેરે સામગ્રી એકઠી થઈ તેને આચાર્યદેવે 'નિપયોની નિકટતા' એમ કહ્યું છે. તે નિપયોની નિકટતામાથી મને સુખદુઃખ વાય છે એમ અજ્ઞાની માને છે. ખરી રીતે તો અજ્ઞાની પોતાની ભાવ્યભાવનભાનની અવસ્થાને ભોગવે છે અને ફેરે છે છતાં પણ તેની બાહ્ય દષ્ટિ હોવાથી અનાદિ અજ્ઞાનીઓના રૂઢ થયેલો વ્યવહાર છે કે જહની અવસ્થાને અમે કરીએ છીએ.

ભુગ્નો, આચાર્યદેવ/આમા એમ બતાવે છે કે જહની-પરની અવસ્થાને અમે કરીએ છીએ. એનું માનનારા તથા બોલનારા અત્યારે જ છે એમ નથી પણ 'અનાદિકાળના' છે, અજ્ઞાનીઓના અનાદિ સસાગમા ગૂંચળવાના ભાવથી નક્કી થયેલો વ્યવહાર છે. આ વ્યવહાર નિમિત્તાધીન દષ્ટિનો છે.

આક પ્રમારના કર્મના રજકણને કહે કે રાજો તે આત્માના હાથની વાત નથી પણ પોતાનો રાગ રાજો એટલે કર્મ કર્મના કારણે રળી જાય છે. ખત્રેના કાર્યો સ્વતંત્ર ભુદે ભુદા છે. આ વાત કહીને અહીં એમ કહે છે કે તારા ભાનને જેવા રીખ, તે જેવા ઊંચા

ભાન કર્યો છે તેનો જ તુ સવગો ભાન કરો. દુનિયાં પણ કહે છે આ હાથે બાધ્યા અને આ હાથે ઢાડે, એવે કે ઊંચા ભાને બાન્યા અને સનગા ભાને ઢાડે એવો તેનો અર્થ છે. દુનિયા પણ કેટલું બોલે છે તો સરખું, પણ તેના અર્થની ખબર વગર એવે એવે બોલો જાય છે. ર્મના બહાના તમે પણ એવે એવે ધર્મ કર્યો એમ માને છે.

એ- ગુરુ હતા, તેના બે શિષ્ય હતા. તે એક નાર ગુરુના પગ દાખના બેસ, તેમા એક દાખે જમણા પગ અને એક દાખે ડાબા પગ એમા એક શિષ્યની આગળી ગુરુના ખીજાં પગને અડી ગઈ તેથી બીજો શિષ્ય કહે કે મારા પગને તુ કેમ અડયો? હું તારા પગને ધબો મારીશ. પછી બીજો કહે કે તો હું પણ તારા પગને ધબો મારીશ, એમ કહી બંને જગ્યા ગુરુના પગને મારના મડયા, પછી ગુરુ કહે કે હું તો એમનો એક છું અને તમે બે જગ્યાએ આ ગુરુ માર્યો? વહેવણી કરતા આનડે નહિ ને શા માટે વહેવ્યા પગ? એવા પ્રશ્નના નિરૂપણી રીત તો આનડે નહિ ને આમ સેવા થાય. આમ જોયો અજ્ઞાનભાને એવે એવે ર્મ કર્યો માને અને રિવેન માં સમજે નહિ.

જ્ય પુરુષવર્ધન બ સાય તેના અનુકૂળ રાગાદિ કરે છે અને રાગ પ્રતી નખતે પુરુષલક્ષ્મની હાજરી હોય છે એવો નિમિત્ત નૈમિત્તિકસખ ર દેખીને અજ્ઞાનીને એવો ભ્રમ થઈ જાય છે કે જ્ય પુરુષવર્ધન કરે છે અને ભોગવે છે પણ ખરી રીતે જ્ય પુરુષવર્ધન કરતો અને ભોગવતો નથી પણ પોતાના રાગ દેખતે કરે છે અને ભોગવે છે યથાર્થ શ્રદ્ધા-જ્ઞાન કરીને તેમા ચિંચરતા કરે તો કર્મ દર્શી જાય છે કે હાલ જોયો કહે છે કે અનાદિના કર્મ સાથેના સખ ધ છે તે કેમ તોડાય? પણ પરમાત્મ પ્રમશ્યા કહ્યું કે કર્મ અનાદિના બધુરૂપ છે તેને મુનિઓ બાળીને ભસ્મ કરી નાખે છે. જેને આત્માનું હિત કરવું હોય તેણે કર્મના મળ વ તોડીને આત્માનું ભાન કરી, તેમા લીન થઈ, કર્મના ક્ષય કરવો એમ શ્રી ગુરુઓના ઉપદેશ છે.

જહની પ્રવૃત્તિ અને આત્માની પ્રવૃત્તિ બુદ્ધી જ છે, પણ જ્યાં

મુ'ની બેજ્ઞાન ન હોય ત્યામુ'ની બહારથી એ જેવી દેખાય છે. અજ્ઞાનીને જ્ઞાન નહિ હોનાથી ઉપલ-દષ્ટિની જેવું દેખાય તેવું તે માની લે છે. ખરી રીતે દરેક પદાર્થની પ્રવૃત્તિ જુદી જુદી છે છતાં બાહ્યની નિમિત્તની હાજરી હોય તેને જ્ઞાને બોલ્યા માની લે છે, ઉપલક દષ્ટિથી એલે ખોટી દષ્ટિથી જેવું દેખાય તેવું માની લે છે, તેને શ્રી શુભ બેજ્ઞાન જગથી અજ્ઞાનીના એ પ્રતિભાસને વ્યવહાર કહે છે.

જેમજે ધર્મ બહારમા માની લીધો છે પણ “ધર્મ વાઢીએ ન નીપજે, ધર્મ હાટે નાવેચાય, ધર્મ વિવેકે નીપજે, જો જગીએ તો થાય.” લોકો આ પદ બોલ્યા કરે છે તેમા પણ એમ આવ્યું કે ધર્મ વિવેકે નીપજે, ધર્મ બહારની ક્રિયાથી થતો નથી પણ ધર્મ વિવેકથી થાય છે. વિવેક એટલે પરથી જુદાપણાનું સાચું જ્ઞાન, વિવેક એટલે કર્મથી, મનથી, વાણીથી, શરીરથી અને ગુણગુણ પગલામથી આત્માનું જુદું જ્ઞાન, વિવેક એટલે પર પદાર્થ અને મારો આત્મા ત્રણેના જુદા છે, મારે અને પર પદાર્થને ત્રણમાળમા મેળ નથી.

આચાર્ય દેવ અજ્ઞાનીના પ્રતિભાસને વ્યવહાર કહે છે તે વ્યવહારનું ફળ ચોશરીમા રખડનાનું છે. શ્રી શુભ બેજ્ઞાન જગથીને જીનનું અરૂપ બતાવીને અજ્ઞાનીના અભિપ્રાયને ફાંસા દે છે. ૮૪.

હવે આ વ્યવહારને ફપણુ દે છે —

जदि पुग्गलकम्ममिणं कुब्बदि तं चेव वेदयदि आदा ।
दोकिरियाविदिरित्तो पसजदि सो जिणावमदं ॥८५॥

અર્થ —જે આત્મા આ પુદ્ગલકર્મને કરે અને તેને જ લોગવે તો તે આત્મા જે ક્રિયાથી અભિન્ન કરે એવો પ્રસંગ આવે છે જે જિનદેવને સમત નથી.

પુદ્ગલકરમ જીવ'ને કરે, એને જ ને જીવ લોગવે, જિનને અસમત દિક્રિયાથી અભિન્ન તે આત્મા કરે. ૮૫.

આચાર્યદેવ કહે છે કે સાબળ ભાઈ! ત્રિવેન્નાથ તીર્થ જરેન પરમાત્મસ્વરૂપ પામેલા દેનાધિદેવનો મત એમ છે કે બે દ્રવ્યની ક્રિયાને એક આત્મા કરે નહિ. બે દ્રવ્યની ક્રિયાને કરવાનો અભિપ્રાય તે વીત રાગના માર્ગની બહાર છે. આત્મા પોતાના જ્ઞાનને પણ કરે અને જડની અવસ્થાને પણ કરે તો તે એક આત્મા બે ક્રિયાથી એકમેક ઘર્ષગણી.

કોઈ માણસ એમ કહે કે હું પર દ્રવ્યનું કરી શકું છું, ત્યારે તેને પૂછનામા આવે છે કે શરીરાદિ જડની અવસ્થાને હું કરી શકું ને ભોગવી શકું તો તારી અવસ્થામા તારો હાથ છે કે નહિ? શું તારી અવસ્થા નકાર પડી છે? હું અવસ્થા વગરનો છું? જો હું પરદ્રવ્યની અવસ્થાને કરતો હો તો પરદ્રવ્ય તારારૂપે તન્મયપણે ઘર્ષ ગયું હોતું જોઈએ, જો હું અને જડ એકમેક ન થા તો હું જડ એના શરીરાદિનું કોઈ રીતે કરી શકું નહિ અને જો હું તારી વૈભાવિનું કે સ્વભાવિનું પણ ચૈતન્યની જ અવસ્થાનો કર્તા હો તો પરદ્રવ્યની અવસ્થાનો કોઈ રીતે કર્તા ન હો, કારણ કે એક દ્રવ્ય એક જ ક્રિયાનો કર્તા હોય પરંતુ બે દ્રવ્યની ક્રિયાનો કર્તા કોઈ દ્રવ્ય જગતમા હોઈ શકે જ નહિ. આત્મા પોતાની અવસ્થાને કરે અને પરની અવસ્થાને પણ કરે તો તે બે ક્રિયાથી અભિન્ન થયો તે નાત વીતરાગદવને માન્ય નથી પણ અજ્ઞાનીને માન્ય છે, જેને કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થયું છે, રાગ દ્વેષનો સર્વથા નાશ થયો છે, જડ-ચૈતન્યનું પૂરેપૂરું સ્વરૂપ જેનાં જ્ઞાનમા પ્રત્યક્ષપણે જણાયું છે એવા સર્વજ્ઞ વીતરાગદવને તે વાત માન્ય નથી.

પ્રથમ તો, જગતમા જે ક્રિયા છે તે બધીયે પરિણામસ્વરૂપ હોવાથી ખરેખર પરિણામથી વિજ્ઞ નથી જગતમા કોઈ પાત્ર-શબ્દ બોલાય તે કોઈના પણ જાણ હોય જ, કોતો શબ્દ બોલાય તેવી વસ્તુ હોય, કા વસ્તુનો ગુણ હોય અને કા કોઈ વસ્તુની અવસ્થા હોય, તેમ ક્રિયા છે તે વસ્તુ, ગુણ અને અવસ્થામાથી શું છે? વસ્તુની અવસ્થા જ છે, પરિણામસ્વરૂપ છે. અવસ્થા કોઈ જ્ઞાન નથી પરંતુ તે કોઈ વસ્તુનું પરિણામ છે-જ્ઞાન છે માટે ક્રિયા દ્રવ્યથી વિજ્ઞ હોઈ શકે નહિ, જેમ સસલાના રિંગણ ન હોય તેમ વસ્તુમા ક્રિયા ન હોય તેમ નથી પરંતુ ક્રિયા પરિણામસ્વરૂપ હોવાથી વસ્તુની અવસ્થા જ છે

પરિણામ પણ પગિણામીથી (દ્રવ્યથી) સિદ્ધ નથી જાગ્ય છે પરિણામ અને પગિણામી અલિપ્ત વસ્તુ છે-જુદી જુદી બે વસ્તુ નથી, અનન્યા જેમાથી થાય છે તેનાથી તે વસ્તુ જુદી હોય નહિ, મોતુ અને મોનાનો દાગીનો તે બે જુદા હોય ? ન જ હોય. મોનામાથી વીટીની અનન્યા થઈ, પણ વીટીરૂપ અવસ્થા ક્યાય નહી ગઈ અને મોતુ બીજે ક્યાય ગઈ ગયું તેમ અને ? ન જ અને, વીટીરૂપ અવસ્થા મોનારૂપ વસ્તુમાથી જ થઈ છે માટે મોતુ અને તેની અવસ્થા બંને જુદા ન હોય પણ પગિણામ પગિણામી અલેખ જ હોય, ટોડ નહિ વીટી તે મોનીએ કરી છે, પરંતુ મોનીએ વીટી કરી નથી પણ વીટી કરનાની ઇચ્છા મોનીએ કરી છે, ઇચ્છાનો કર્તા મોની છે પણ વીટીનો કર્તા મોની નથી, મોનીનું માત્ર નિમિત્ત છે, મોનીએ વીટી કરી નથી, વીટીનો કર્તા મોતુ છે, મોનામાથી જ વીટી થઈ છે, તે રીતે જે કોઈ અવસ્થા ચૈતન્યની હોય તે ચૈતન્ય દ્રવ્યથી અલિપ્ત હોનાથી તેનો કર્તા ચૈતન્ય છે અને જે કોઈ અવસ્થા જડની હોય તે જડ દ્રવ્યથી અલિપ્ત હોનાથી તેનો કર્તા જડ છે. માટે એમ સિદ્ધ થયું કે જે કોઈ ક્રિયા છે તે બધીયે ક્રિયાનાનુથી એટલે કે દ્રવ્યથી સિદ્ધ નથી, જડની ક્રિયા જડ ક્રિયાવાનથી જુદી નથી અને ચૈતન્યની ક્રિયા ચૈતન્ય ક્રિયાવાનથી જુદી નથી, આમ નમુસ્થિતિની મર્યાદા હોવાથી ક્રિયા અને કર્તાનું અલિપ્તપણું સદાય તથે છે, 'તથે છે' એટલે કે ક્રિયા અને દ્રવ્યમા ભગ સ્વારે પણ પડતો નથી, નમુ વગરની અવસ્થા ન હોય ને અવસ્થા વગરની વસ્તુ હોઈ શકે નહિ.

૧૮૮૯, આસો વદ ૧૦ શનિ

આત્મા પોતાના ભાવને પણ કરે અને જડની ક્રિયાને પણ કરે તે અલિપ્તપ્રાય અજ્ઞાન છે તે વાત આહી કરે છે.

ક્રિયા અને કર્તાનું અલિપ્તપણું સદાય તથે હોવાથી, જ્ય વ્યાપ્યવ્યાપકભાવથી પોતાના પગિણામને કરે છે અને ભાગ્યભાગ્યભાવથી તેને જ અનુભવે-ભોગ્ય છે.

આત્મા વ્યાપ્ય છે અને અવસ્થા વ્યાપ્ય છે, જેમ પોતાના રાગ-દ્વેષ ભાવને આત્મા કરે તેની જ રીત આત્મા પુદ્ગલ-સ્પર્શમા

વ્યાપીને પુદ્ગલમ્ભને કરે અને ભાવ્યભાન-ભાવથી પુદ્ગલના હર્ષ-
શાન્તે ભોગને તો જીવને પોતાની અને પરની બેગી મળેલી બે ક્રિયાની
અભિવ્યક્તિનો પ્રસંગ આવે, એમ બે બંનેનું એકપણ થાય તો અ-
પરની નહિ ચણી આથમી જાય છે, જડ-ચૈતન્યની વહેચણીના નાગ
થાય છે, એ રીતે આત્મા અને અને જડ દ્રવ્ય બધા એક જ એમ
માનનાર મહા મિથ્યાદષ્ટિ છે, તે ત્રિવેદીનાથ સર્વજ્ઞ ભગવાનના
મતની બહાર છે

આત્મા શુભાશુભ ભાન કરે અને તે જ પ્રમાણે જડની ક્રિયા
પણ કરે—તેમ એક આત્મા બે ક્રિયાને કરે અને ભોગને એવું માને
તે સર્વજ્ઞના મતની બહાર છે. જેમ દસાશ્રીમાળી વાણિયા હોય
તેના છાન્દો દારૂ પીએ, માસ ખાય કે લપટપટું ચડાવે હોય તો તેને
ખાનદાન પિતા એમ કહે કે તુ મારો છોકરો નહિ પણ ભગિયાનો
છાન્દો છો, તેમ અહાં વીતરાગદન નહે છે કે શુભાશુભભાન હું કરું અને
શરીરાદિ જડની ક્રિયા પણ હું કરું એવું માનનાર તે જીન નથી, અમારી
આજ્ઞામા નથી, અમારા માર્ગમા નથી પણ અધર્મના માર્ગમા છે

કેવળીમા બહાર ભર્તૃ કરિયાવું, માથે લખ્યું ચિનાર્ધ સામ્રાજ્ય
નામ, એટલે કાર્ધ કરિયાવું ચિનાર્ધ સામ્ર થાય ? તેમ વસ્તુનો જે
સ્વભાન છે તેમ નહિ માનતા બીજી રીતે માને એટલે કાર્ધ વસ્તુનો
સ્વભાન બદલાઈ જાય ? આત્મા જ્ઞાનમૂર્તિ છે, તે જિજ્ઞાસુ પડ્યો પોતાના
અજ્ઞાનભાનને કરે અને સનળો પડ્યો પોતાના જ્ઞાનભાવને કરે પણ
તેણે જડ ઉપર સ્નામિત છે જ નહિ રાગ દ્વેષને કરું, હર્ષ-શાન્તે
ભોગવું અને જડને પણ કરું અને ભોગવું એમ માનનાર બે પદાર્થનો
મર્તા થયો, બે પદાર્થનો ભોક્તા થયો, તેણે અસત્યનું-મૂડાણનું સેવન કર્યું.

હું પરવું કરી રામ્તો નથી પરવું માનું પોતાનું જ કરી શકું
હું એમ માનનારે અનતા પર આત્મા તથા અનતા જડથી પોતાને
જુદો પાડ્યો, વળી તેમણે હું કાર્ધ કરી શકું નહિ એમ માનતા તેને
અનત કપાય ટળી ગયો તેવી અનતા જન્મ-મરણ ટળી ગયા, ત્રણ
કાગની ઊંધી દષ્ટિ ખસી ગઈ અને અનતચુગી સ્વભાનપર્યાય પ્રગ

થઈ બીજા પદાર્થની અવસ્થાને હું લાહુ-ભૂક કરી શકું છું તેમ માનનાર ત્રણમળના અનંત પદાર્થનો અભિમાની છે, અનંત જન્મ-મરણ તેને પડ્યા છે, જગતને હું કરી દઉં તેમ માને તે મહા મૂઠ છે. વાત બે છે-કે તો થાય ત્રણમળના પદાર્થનો યજ્ઞી ને કે તો નણ-કાળના પદાર્થનો ધણી થતો ખસી જાય અને પોતાના સ્વપદાર્થનો યજ્ઞી થાય પણ બે દ્રવ્યનો પર્યાયને એ- દ્રવ્ય કરે છે એમ માનનાર મહાઅજ્ઞાની, મહાકપાચી છે, તે અનંત સસારનું બીજક લઈને બેઠો છે.

જડની ક્રિયા ચેતન કરતો નથી અને ચેતનની ક્રિયા જડ કરતો નથી, ચેતન ચેતનની ક્રિયા પણ કરે અને જડની ક્રિયા પણ કરે એ રીતે બે દ્રવ્યની ક્રિયા એક દ્રવ્ય કરે એમ બની શકે નહિ. આત્મા રાગ દ્વેષની ક્રિયા કરે અને હર્ષ-ગ્રો-ને ભોગવે. તેમ જ પુરુગલકર્મને કરે અને પુરુગલકર્મને ભોગવે એમ બે દ્રવ્યની ક્રિયા એક દ્રવ્ય કરી શકે નહિ એની વસ્તુસ્થિતિનો મર્યાદા છે. ચેતન ચેતનની ક્રિયા કરે અને જડ જડની ક્રિયા કરે એમ સૌ પોતપોતાની ક્રિયા કરે, કોઈની ક્રિયા કોઈ કરી શકે નહિ. કર્તા ને ક્રિયા બન્ને અલિપ્ત છે એની વસ્તુસ્થિતિ સદાય તપે છે તેથી કોઈ કોઈને કરી શકે નથી અને કોઈ કોઈને ભોગવી શકે નથી.

ફરેક દ્રવ્ય સ્વતંત્ર છે એની વસ્તુસ્થિતિ છે પણ સત્યને અમત્ય માને અને અસત્યને સત્ય માને એ અભિપ્રાય અનંત સસારનું મૂળિયું છે. પોતે પોતાના કાચે પોતાથી સમજીને બિડી માન્યતાની ગાંઠ તોડ્યા વિના આત્મતરનના સ્વરૂપની ગેર માત્ર પણ આવે નહિ.

કર્મની જે અવસ્થા થાય છે તેને હું પરિણામી દઉં છું એવી દષ્ટિ તદ્દન અસત્ય છે. જે પરદ્રવ્ય છે, જેની ક્રિયા પોતે કરી શકે નહિ તેને કરવાનું માને તે તદ્દન જૂઠું અભિપ્રાય છે. બે દ્રવ્યની ક્રિયા એક દ્રવ્ય કરે છે એમ જે માને છે તે પદાર્થને સ્વાધીન માનતો નથી પણ પરાધીન માને છે.

કોઈનું કોઈ કાર્ય કરી શકે નહિ, માત્ર આરોપથી જોવાય કે આણે આનું કાર્ય, જેમ ધીના ઉપચારથી ઘટો ધીના દહેવાય પણ

તેથી કાઈ ઘડો ધીના થાય નહિ, તેમ સૌ સૌના જ્ઞાનને કરે, પણ કોઈનું કોઈ ગર્હ કરી શકે નહિ, માન આરોપથી કંઈ કહેનાય, ધીના ધર્મની જેમ, પરંતુ ખરી રીતે કોઈનું કોઈ કરી શકતું જ નથી, કોઈની કોઈએ નિંદા આ જગતમા કરી નથી તેમ કોઈએ કોઈની પ્રશંસા પણ કરી નથી. સૌ પાતપાતાના જ્ઞાનને જે ગોઠે તેના માણા ગાય છે અને ન ગોઠે તેની નિંદા કરે છે એવે સૌ કોઈ પાતપાતાને ગોઠે—ન ગોઠે તેની પ્રશંસા નિંદા કરી રહ્યું છે, પરંતી પ્રશંસા નિંદા ઘણાવારમા કોઈએ કરી નથી, કોઈ કરતું નથી કોઈ કરતો નહિ.

કોઈએ કોઈને ત્રણમાત્રમા હતર્યો નથી, કપરના જ્ઞાન કરી પાતે જ પાતાને હતરે છે. કોઈ કહેશે કે મેં રૂલાણાને કેવો હતર્યો? પણ ભાઈ! તેમા તે નથી હતરાવો પણ તું જ હતરાવે છે. સામાના પુણ્ય એવા કે તારા જેવો કપટી અને મહાપા, પરંતુ કપરના, દગા-પ્રત્યક્ષના જ્ઞાન કરીને તને પાતાને જ તે હતરે છે, બાકી આ જગતમા કોઈ કોઈને હતરી શકતું નથી.

કોઈ, કોઈનું ભૂકું થઈ જામે એમ ચિંતનન કરે તો કોઈનું ભૂકું થતું નથી, કોઈને ગુન્સાન થતું નથી અને કોઈ સાનુ ચિંતને, કોઈની કોઈ ભક્તિ કરે, તો બીજાનું કાઈ સાનુ થતું નથી, જેમ જેનો પુણ્ય-પાપનો ઉદય હોય તે પ્રમાણે અને જે જે લેવા-ભૂજા જ્ઞાન કરે છે તેનું ફળ તેને પાતાને મળે છે.

કરના, કરાવના અને અનુભવવાના જ્ઞાન તો પાતાનો છે, કરના, કરાવના અને અનુભવવાના જ્ઞાનમા જે નિમિત્તો આવે તે નિમિત્ત તરફના ભાગ છે. પાતે પાતાના જ્ઞાન કરે છે પાતે પાતાના જ્ઞાનથી બીજાને કહે કે આ પ્રમાણે તું કર, તે રીતે પાતાના જ્ઞાનમા બીજાનું નિમિત્ત આશ્રય પણ જ્ઞાન તો પાતે કર્યો. પાતાના જ્ઞાન પ્રમાણે પુણ્ય-પાપ બધાય છે સામું નિમિત્ત તે પ્રમાણે કરે કે ન કરે તેનું આવે કાઈ પણ પુણ્ય કે પાપ લાગે નહિ. પાતાના જ્ઞાનનું પુણ્ય-પાપ પાતાની પાસે ને સામાના જ્ઞાનનું પુણ્ય-પાપ સામાની પાસે છે પાતાનું પાતાની પાસે સો એ સો રૂપ અને બીજાનું બીજાની પાસે

મો એ મો ૨ના. બીજાનુ અને પોતાનુ જગત સહિયારુ નથી. પોતાના ભાન બીજા કોઈને નુકસાન કરે કે મદદ કરે તેમ તપાસી વણલોડમા બન્યુ નથી, બનતુ નથી અને બનશે પણ નહિ. દરેક દ્રવ્યો સ્વતંત્ર વ્યુત છે. ૮૫.

હરે રૂપી પત્ર છે કે ભગવાન ? હુ માન ભાવને પણ હુ ને પગના ભાનને પણ હુ એમ બે કર્મને હુ એવુ માનનાર પુરુષ મિથ્યાદષ્ટિ ની મીતે ? તેવુ મમા માન કરે છે —

जद्धा दु अतभाव पुग्गलभाव च दोवि कुव्वति ।
तेण दु मिच्छादिट्ठी दोकिरियावादिणो हुति ॥८६॥

અર્થ —જેવી આત્માના ભાનને અને પુરુષલના ભાનને—બન્નેને આત્મા કરે છે એમ તેઓ માને છે તેની એક દ્રવ્યને બે ક્રિયા હોવાનુ માનનાગ મિથ્યાદષ્ટિ છે.

આત્માના ભાવને એકલે કે ગગ દેવના ભાનને હુ હુ ને જડના ભાનને પણ હુ હુ તેમ માનનાર એક નસ્તુની બે અવસ્થા થાય તેમ માને છે તેની તે મિથ્યાદષ્ટિ છે.

નિશ્ચયની દિક્રિયાવાદીઓ (અર્થાત એ- દ્રવ્યને બે ક્રિયા હોવાનુ માનનાગ) આત્માના પાંચામને અને પુરુષલના પાંચામને પોતે (આત્મા) કરે છે એમ માને છે તેથી તેઓ મિથ્યાદષ્ટિ જ છે એવો સિદ્ધાંત છે. એક દ્રવ્ય નરે બે દ્રવ્યના પાંચામ -રનામા આનના ન પ્રતિભાસે.

એક આત્માને જડની અને ચેતન્યની બે અવસ્થા હોઈ શકે નહિ, તેવા મિથ્યાદષ્ટિ માને છે કે આત્માના પાંચામને અને પુરુ-

જીવભાવ, પુરુષભાવ—બન્ને ભાવને જોથી કરે,
તેથી જ મિથ્યાદષ્ટિ એવા દિક્રિયાવાદી કરે ૮૬

વત્તા પરિણામને હું નુ છુ તે દષ્ટિ તદ્દન જૂડી છે. વસ્તુસ્વભાવ
મેવો છે કે એ- વસ્તુ જે પરિણામ કરી શકે નહિ, માત્ર એ- વસ્તુ
ને ક્રિયાની કર્તા ન પ્રતિભાસે.

લેખ કુભાર ધનના સભાને અનુકૂળ પોતાની મુજબ અને
હાથની ક્રિયાના વ્યાપારપરિણામને કે જે પોતાથી અલિપ્ત છે અને
પોતાથી અલિપ્ત પરિણતિમાન ક્રિયાની કરનામા આવે છે તને—૦ તો
પ્રતિભાસે છે, પરંતુ ધડો કરનાના આજ્ઞાથી ભરેલો હોના છતાં પણ
તે કુભાર, માટીના પોતાના વ્યાપારને અનુરૂપ એના માટીના ધન-
પરિણામને—કે જે માટીથી અલિપ્ત છે અને માટીથી અલિપ્ત પરિ-
ણતિમાન ક્રિયાથી કરનામા આવે છે તે—૦ તો પ્રતિભાસે તો નવી
માટી ધડો ધનામા અનુરૂપ છે અને કુભાર ધડો ધનામા અનુકૂળ છે.

માટીથી ધડો થાય છે, માટી બદલીને ધડાની ઉત્પત્તિ કરે છે,
કુભારની તો માન હાજરી છે ધડો ધનાની તાનત માટીમા છે પણ
કુભારમા નથી ધડાની અવસ્થા માટીના આધારે થાય છે. કુભાર
પોતાની ઇચ્છાને અને હાથના વ્યાપારને કરતો દખાય છે, કુભારના
હાથ અને પગ ધડામા ગડી ગયા હોય તેમ દેખાવુ જ નથી, માટી-
માથી કંમે કંમે બદલતા બદલતા ધડો થાય છે તેમ જ દેખાય છે, ધડો
ધનામા બાહ્ય કાળ કુભારના હાથનો આ મુજબનો વ્યાપાર, અને
અતરંગ મરણ માટી પોતે જ છે, ત્રણમળા ત્રાત્યો-મા કુભાર ધડો
કરી શકતો જ નવી વસ્તુમાથી જ અવસ્થા નીપજે છે વસ્તુમા શુ
તાકાત નથી કે ધીન્ને એની અવસ્થા નિપજતી હ' તેમ બિલકુલ
છે જ નહિ આત્મામા અનતી શક્તિ છે તેમાથી તેની અવસ્થા નીપજે છે

તેની રીત આત્મા પણ પુદ્ગલ-ર્મને અનુકૂળ પોતાના પરિ-
ણામને કરે છે, જે પરિણામ રાગ દ્વેષ અને અજ્ઞાનમય છે તે પરિણામ
આત્માથી જુદા નથી, તે પરિણામને જ પોતે કરે છે બાકી આઠ કર્મ
જે પુદ્ગલની અવસ્થા છે તેને આત્મા કરે તેમ અને નહિ, અજ્ઞાની
પુદ્ગલની અવસ્થાને કરનાના અભિમાનથી ભરેલો છે તોપણ તે
શરીર અને કર્મની અવસ્થાને કરી શકતો જ નથી, પોતાના જ

અજ્ઞાન અને રાગ-દ્વેષના પન્નિભામને કર્તો દેખાય છે પણ પુનઃ-કર્મને બાવતો-કરતો કદી પણ દેખાતો નથી. પોતાના પન્નિભામ પોતાથી એ-રૂપ છે માટે તેને આત્મા કહી શકે છે પણ પુદ્ગલના પરિણામને તો કહી શ-તો જ નથી. પુદ્ગલમા જે કર્મના બંધ વાય છે તે પુદ્ગલ પોતે પરિણમીને પોતાની કર્મરૂપ અવસ્થાને કરે છે, પુદ્ગલ પોતાના પન્નિભામને અનુરૂપ એના પોતાના જ કર્મને કરે છે, તેને કર્મરૂપ થવામા આત્માના નિનગી પન્નિભામ નિમિત્તરૂપે અનુભૂત થાય છે તોપણ આત્મા તે કર્મના કર્તા નથી. આત્મા પોતાના જ પરિણામને કરતો પ્રતિભાગો, પુદ્ગલના પરિણામને કરતો તો કદી ન પ્રતિભાસો ! આત્માની અને પુદ્ગલની-બંનેની ક્રિયા એક આત્મા જ કરે છે એમ માનનારા મિથ્યાદષ્ટિ છે. જડ-ચૈતન્યની એ- ક્રિયા હોય તો સર્વ દ્રવ્યો પલટી જનાવી સર્વના લોપ થઈ જાય એ ભોગે શાપ ઊપજે. એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યરૂપે થાય એવું ત્રણઝાળમા બન્યું નથી, બનતું નથી, અને બનજે નહિ. આ તો એવું ઊંધું માનનારના અભિપ્રાયમા સર્વ દ્રવ્યનો લોપ આવે છે. અમૃતસ્વભાવ તો જેમ છે તેમ જ ત્રણે-ઝાળ છે પરંતુ અજ્ઞાની ઊંડું માની પોતાના શુશની હિંસા કરે છે, પરંતુ હું કહી શકું, પશુ હું કહી શકું, એના મિથ્યા અભિપ્રાયથી ચોરાશીમા રખાઈ રખડીને હિંસાન થયો, પશુ પશુના કર્તાપણાનું અભિમાન છૂટે જ શુખનો ઉપાય હાથ આવે તેમ છે, બાકી બીજા કોઈ ઉપાયે શુખનો ઉપાય હાથ આવે તેમ છે જ નહિ.

(આર્યા)

यः परिणमति स कर्ता यः परिणामो भवेत्तु तत्कर्म ।

या परिणतिः क्रिया सा त्रयमपि भिन्न न वस्तुतया ॥૫૧॥

અર્થ — જે પરિણમે છે તે કર્તા છે (પરિણામના નું) જે પરિણામ છે તે કર્મ છે અને જે પરિણતિ છે તે ક્રિયા છે, એ ત્રણેય, વસ્તુપણે ભિન્ન નથી.

જે થનારો છે તે કર્તા છે, વસ્તુ બદલતા બદલતા વનારનું જે કાર્ય વાય તે કર્મ છે, અને વનારની જે ક્રિયા છે તે પરિણતિ છે જે

સ્વતંત્રપણે ને તે જ્ઞાતા, દ્વેષ દ્વય સ્વતંત્રપણે બંધે છે, બંધનાગે સ્વતંત્ર છે

નવા જડકર્મ બંધાય ત્યારે રાગ દ્વેષ તાજર હોય પણ જડકર્મને શ્રે કર્યું એમ માને તે મિથ્યાદષ્ટિ છે, નિમિત્ત કાર્ક ઉપાદાને તાબે થઈને તાજર હોતું નથી કર્મ બંધાય છે તેમા કોણ બદલાય છે? કર્મ કે આત્મા? તેમા કર્મ જ બદલાય છે, આત્મા બદલાતો નથી, માટે જે જેનારી બદલાય તે તેને કંઈ કે કોઈ બીજો કરે? જે દ્રવ્ય બંધાય તે જ તેનો જ્ઞાતા છે કોઈ બીજો નથી

બદલનારતું જે કાર્ય થયું તે કર્મ છે આ જનરનાતં વચામા જે ક્રિયા થઈ તે પશ્ચાત્તિ છે રજાપે જનના જુદા જુદા છે એ જનકાને લઈને બીજું જનકા બંધાય છે તેમ જનકાજમા નથી, સ્વપ્નમા પણ બંધા રજાપે જુદા જુદા પરિણમે છે

પનનના રજામા પાણી ચનાની લાયમત વચાની હોય તો થાય, તેને બીજું કોઈ ની કે તેમ નથી, એ જાનના પન. બેગા થઈને પાણી થાય છે એવું નથી, એ તો માત્ર નિમિત્ત બન્યું, ખરી રીતે તે વખતે તે રજાકણેમા પાણી ચનાની ચોખ્ખતા જ હતી

પાણીનો એક ઊંચો દબાય છે તે અનતા રજા-જાતો પિંડ છે, તે હરે નું જુદું જુદું પરિણમ. છે

જડ ની અનસ્થા જડથી બદલાય છે અને માત્માની અનસ્થા માત્માથી બદલાય નીનરી અનસ્થાનો તો આત્મા મક્કા હોયે કર્તા છે પણ જડનો જ્ઞાતા તો કોઈ રીતે નથી, એવું માને ત્યાનુષ્ઠી તો આગળે આ થો છે, પુણ્યપરિણામના લાભ ની ખરી રીતે તો નિનરી પશ્ચાત્તિમા પણ જ્ઞાતા નસ્તુદષ્ટિએ નથી પુણ્યપરિણામનો પણ પોતાનું અનસ્થ જુદું છે એના અનસ્થનું જ્ઞાન જરે ને હરે તો નિર્જ. છે અને તો તે ધર્મમા પડે છે

આત્મા બદલનારો છે આ બદલાય છે તે ક્રિયા છે ને બંધીને જે દાર્ આપ્યું તે કર્મ છે

વસ્તુદષ્ટિએ પરિણામ અને પરિણામી અભેદ છે, શરીરની અવસ્થા અને શરીર બન્ને એ- છે, પુદ્ગલને પુદ્ગલની અવસ્થા બન્ને એક છે રાગ-દ્વેષની અવસ્થા અને આત્મા અજ્ઞાનભાવે એક છે પરંતુ સમ્યક્ભાવે એક નથી. આહી તો જડને કર્તા નથી તેમ ઊભો શખ્યો છે પણ ખરી રીતે તે નિજરી ભાવનો પણ કર્તા નથી

અવસ્થાથી અને અવસ્થા તે બન્ને દ્રવ્યદષ્ટિએ એક છે અને અવસ્થાથી અને અવસ્થા તે બન્નેમા પર્યાયદષ્ટિએ ભેદ છે. કર્તા-કર્મ-ક્રિયા તે ત્રણેય ભેદદષ્ટિએ કહેવામા આ-યા છે.

આ લાકડું છે તે સુગંધી છે, પહોળું છે, લાંબું છે, તેમ જ ગ-દષ્ટિએ કહેા તો દ્રવ્ય અને પર્યાય લક્ષણાદિ ભેદથી જુદા છે તોપણ વસ્તુદષ્ટિથી અભેદ છે. મુગધ અને લાકડું બન્ને એ- છે-અભેદ ૩-તેને જુદા કરી શકાતા નથી. પરિણામ અને પરિણામી બન્ને અભેદ છે. આ શરીરની અવસ્થા શરીરથી જુદી નથી, શરીર અને શરીરની અવસ્થા એ- છે. આત્માની અવસ્થા અને શરીરની અવસ્થા બન્ને કોઈ દિનસ ભેગભેગ થઈ નથી. અજ્ઞાની બન્નેના ખીચડો કરીને માને છે કે જડને હું આમ જુ છું ને તેમ કરું છું પણ પરને કોઈ કરી શકતું નથી, પોતાના ઊરા ભાનને ગ્રહે છે અને ઊરા ભાનને છોડે છે, બાકી પરને ગ્રહે કે મૂકે તેવું ત્રણકાળમા છે નહિ.

પરિણામ અને પરિણામી અભેદ છે. ગાળ અને ગળપણ અભેદ છે તેમા ક્ષેત્રભેદ નથી-પ્રદેશભેદ નથી, ગુખડતા લાડામા ને તેની મુગધમા પ્રદેશ ભેદ નથી. દરેક વસ્તુ, તેવું પરિણામ અને તેની પરિણતિમા પ્રદેશભેદ નથી. વસ્તુ પોતે કર્તા, બદલાણી તે પરિ-ણતિ અને બદલાઈને જે કાર્ય આવ્યું તે અવસ્થા, તે ત્રણેયમા ક્ષેત્ર-ભેદ નથી-પ્રદેશભેદ નથી તેમ શરીરની ક્રિયા સાથે શરીરને પ્રદેશ-ભેદ નથી, અને આત્માની ક્રિયા સાથે આત્માને પ્રદેશભેદ નથી. આત્મામા જે રાગ ધાડવાનો ભાન થયો તે આત્મામા, અરુણ ભાન થયો તે આત્મામા, આત્માનું ભાન કરીને ઈર્ષો તે આત્મામા અને રુણ-કર્મ કે અશુભકર્મ જે પુદ્ગલદ્રવ્યમા જ રાખા તે પુદ્ગલદ્રવ્યમા, એ રીતે બન્ને દ્રવ્યો જુદા છે, બન્ને દ્ર વોના કર્તા, ક્રિયા અને કાર્ય જુદા છે.

૧૮૯૯, આસો વદ ૧૧ રવિ

કર્તાકર્મનો અધિકાર ચાલે છે કેઈ વસ્તુ અન્ય કેઈ વસ્તુનો કર્તા છે નહિ. કર્તાકર્મ અધિકારની ૭૬ ગાથા આચાર્યદેવે રચી છે, તેમા કર્તાકર્મનો ધણો વિસ્તાર લીધો છે, બહુ સ્પષ્ટ કર્યું છે, આ બહુ સ્પષ્ટ છે ત્યારે લોકોને માઠ ખ્યાલમા આવે તેવું છે.

પરંતો કર્તા નથી એમ નક્કી થયું એવો પોતાને પોતાનું જ કરવાનું રહ્યું.

કેઈ કહે કે તમે જ બોલો છો અને નણી તમે જ કહો છો કે બોલી શકાય નહિ. એ તો માણસોને એમ લાગે કે આ બોલે છે પણ આત્મા બોલી શકે જ નહિ, એક ઊંમરો માન પણ આત્મા કરી શકે નહિ, બોલાય છે તે બધી પુરુષવતી પર્યાય છે પુરુષવતી શબ્દ રૂપે પરિણમનાની લાયકાત ટોચ ત્યારે આત્મા હાજર હોય, અને કર્મનું નિમિત્ત પણ હાજર હોય એવો નિમિત્તનૈમિત્તિક સબંધનો મેળ થઈ જાય છે. ત્રિભુવનાથ તીર્થકરદેવને સમોસરણમા ઈશ્વર ધનિ છૂટે છે તે પણ પુરુષવતી પર્યાય છે, તે આત્મામાંથી છૂતો નથી. વાણી છૂટે વાણીના કાન્ધે ત્યારે અજ્ઞાની અભિમાન રહે છે કે હું વાણી બોલું છું, અજ્ઞાનીને એમ લાગે છે કે હું ઇચ્છા કરું ત્યારે વાણી બોલાય છે પણ ઇચ્છા થાય અને વાણી બોલાય એવો નિયમ નથી. તેના ચાર ભાગ છે, ઇચ્છા થાય અને બોલાય, ઇચ્છા થાય અને ન બોલાય, ઇચ્છા ન હોય ને બોલાય, ઇચ્છા ન હોય ને ન બોલાય. ઇચ્છા થાય અને વાણીના હિંચ હોય તેથી બોલાય, વાણી વાણીના કારણે નીચ્છે છે, છતાં પણ ઇચ્છા વળતે વાણીના હિંચ હોય તો નિમિત્તનૈમિત્તિકસબંધ થઈ જાય છે તે પહેલો ભાગ, બોલનાની ઇચ્છા હોય પણ છલમ પક્ષઘાત થઈ જાય તો પણ ન બોલાય, ઇચ્છા હોય પણ વાણીના અનુકૂળ હિંચ ન હોય તો ન બોલાય, તે બીજો ભાગ થયો. કેવળજ્ઞાનીને તેરમું ગુણસ્થાને ઇચ્છા ન હોય અને વાણીના હિંચ હોય તો જ્વનિ છૂટે છે તે ત્રીજો ભાગ થયો, કેઈ મૂકેવણી હોય છે તેમને ઇચ્છા પણ ન હોય અને વાણી પણ ન હોય,

કેવળજ્ઞાન થાય પણ વાણી ન છૂટે, એ રીતે ચાર લગ થયા. બન્ને દ્રવ્યો જુદા પરિણમે છે માટે આત્મા વાણી બોલતો જ નથી. સૌના કર્તાકર્મ સૌ સોમા પોતામા જ છે. ફરી પણ કહે છે કે —

(આર્યા)

एकः परिणमति सदा परिणामो जायते सदैकस्य ।

एकस्य परिणतिः स्यादनेकमप्येकमेव यतः ॥ ५२ ॥

અર્થ — વસ્તુ એક જ સદા પરિણમે છે, એકના જ સદા પરિણામ થાય છે (અર્થાત્ એક અવસ્થાથી અન્ય અવસ્થા એકની જ થાય છે) અને એકની જ પરિણતિ-ક્રિયા થાય છે, ફરણકે અનેરૂપ થના છતાં એક જ વસ્તુ છે, ભેદ નથી.

વસ્તુ એક જ સદા પરિણમે છે તે આખો સિદ્ધાંત છે. જે પરિણામ થાય છે તે એકના જ થાય છે, એક અવસ્થાથી બીજી અવસ્થા બદલાય છે તે એકની જ બદલાય છે, આત્મામા અનેક અવસ્થા થના છતાં ભેદ નથી, એટલે કર્તા, ક્રિયા ને કર્મ તે ત્રણે જુદા નથી, એક વસ્તુનાં જ છે, આત્માના કર્તા, કર્મ ને ક્રિયા આત્મામા છે ને જડના કર્તા, કર્મ, ક્રિયા જડમા જ છે.

એક આત્મામા અનેક ગુણ છે, એક પરમાણુમા પણ અનેક ગુણ છે. તે અનેક ગુણમા સમયે સમયે જે અવસ્થા વાય છે તેને પરિણામ કહેનાય છે. વસ્તુ અને પરિણામને નામભેદ, લક્ષણભેદ છે પણ વસ્તુભેદ નથી. જેમ ગોળ અને ગળપણુમા લક્ષણભેદ અને સંજ્ઞાભેદ છે પણ વસ્તુભેદ નથી તેમ.

શરીર અને શરીરની અવસ્થા જુદા નથી. પુદ્ગલ, પુદ્ગલના ગુણો અને તેની અવસ્થામા નામભેદ અને લક્ષણભેદ છે પણ વસ્તુભેદ નથી—પ્રદેશભેદ નથી. દરેક વસ્તુ પોતાવી એકમેક છે પણ બીજી ચીજથી એકમેક વતી નથી, સૌના પરિણામ જુદા જુદા થાય છે વસ્તુમા કર્તા, ક્રિયા ને કર્મ વાય છે તેમા લક્ષણભેદ છે, નામભેદ છે

પરંતુ વસ્તુભેદ નથી અનેક પરિણામ થતા છતાં એક જ વસ્તુ છે, ભેદ નથી.

જેમ સોનારૂપ વસ્તુ અને તેના પીળાગ, ચીઘરા, વગેરે ગુણો, ને કાંઠા, કુણ વગેરે તેની પર્યાય-તે ત્રણેમાં નામભેદ, સંખ્યાભેદ ને લક્ષણભેદ ભેદ છે પણ વસ્તુભેદ ભેદ નથી, જે અવગધાનુ ક્ષેત્ર છે, જે ગુણોનુ ક્ષેત્ર છે તે જ વસ્તુનુ ક્ષેત્ર છે તેમ આત્મામાં જાતબુ, માનબુ ને ઈશુ તેના ગુણ અનત છે અને તેનો ધરનારો ગુણી એક છે, આ પ્રમાણે ગુણથી અનત અને વસ્તુથી એક-એવી રીતે સંખ્યા-ભેદ છે, પરંતુ વસ્તુભેદ નથી, ક્ષેત્રભેદ નથી. ગુણ કયાં હોય ને દ્રવ્ય કયાં રહે તેમ નથી, તેથી વસ્તુભેદ નથી દ્રવ્ય ને ગુણ બે જુદાં હોય તે બે જુદાં હોય તે જુદા પડે પરંતુ બે ભેગા અભેદપણે હોય તે જુદા પડે નહિ આત્મા અને ગુણ એમ નામ જુદા પડ્યા તે નામ-ભેદ ભેદ છે અનત ગુણનો પિંડ તે દ્રવ્યનું લક્ષણ છે અને દરેક ગુણનું-તે જાતબુ-માનબુ-ઈશુ વગેરે એકેક ગુણનું જુદું જુદું કાર્ય છે એ રીતે ગુણ ને દ્રવ્યમાં લક્ષણભેદ ભેદ છે દ્રવ્યનું પ્રધાનન ગુણોના કાર્યોને ધારી રાખના તે છે અને ગુણનું પ્રધાનન પાતપાતાના સ્વભાવ પ્રમાણે જુદા જુદા કાર્યો કરવા તે છે. દ્રવ્યનું પ્રધાનન દરેક ગુણ અને તેની અવસ્થાને ધારી રાખવી તે છે અને અવસ્થાનુ પ્રધાનન તેા ક્ષણે ક્ષણે અનુભવ આપેના તે છે.

દરેક વસ્તુ અને વસ્તુનો ક્ષણે ક્ષણે થતી હાલત તેમાં લક્ષણાદિ ભેદ છે છતાં પણ વસ્તુમાં ભેદ નથી, એવી રીતે દરેક આત્મા, પરમાત્મા, કાલાત્મ, આમશાસ્ત્રિમય, વર્માસ્ત્રિમય, અધર્માસ્ત્રિમય ને બધા પદાર્થમાં વસ્તુ એક અવગધાના નામભેદ અને લક્ષણભેદ વગેરે છ પણ વસ્તુભેદ ભેદ નથી.

જે ભાવે સસાર છે તેનાથી ઊંચા ભાવે મોક્ષ છે. સસારનું ભાવતર નિશાળમાં માસ્તર પાસે લખના જુલુ પડે, તેમ મોક્ષમાર્ગનું સ્વરૂપ સમજવા માટે ને સસારનો અભાવ કરવા માટે ગુરુ પાસે અભ્યાસ કરના જુલુ પડે, સસારનું ભાવતર પેટ ભરવાના હેતુથી છે

દ્રવ્યો એક થતા નથી, જે દ્રવ્યોનું એ- કાર્ય વતું નથી, જે દ્રવ્યોની એક ક્રિયા થતી નથી.

કેટલાક કહે છે કે આત્મા સિદ્ધમા જાય છે ત્યારે એક આત્મા બીજા આત્મામાં ભળી જાય છે, “ જ્યોતમા જ્યોત મિલાય ” એમ કહે છે પણ તે વાત તદ્દન જૂઠી છે, નજીકના ત્રણલોકમાં તેમ નથી. આત્મા સસારમાં પણ જુદો છે અને મોક્ષમાં પણ જુદો જ રહે છે, જે જુદો તે ત્રિ-ગુણ જુદા જ છે, જે દ્રવ્ય કોઈ ક્વિસ એ- થતા નથી, જે દ્રવ્યના કાર્ય એક થતા નથી અને જે દ્રવ્યોની ક્રિયા પણ એક થતી નથી. જગતમાં અત્યમજગત્તુ નગ્ન જોડા ઊડ્યા .

દરેક દ્રવ્યોના સ્વરૂપ જુદા છે, દરેક દ્રવ્યના સ્વ અલગજુદ જુદા છે, તેમાં નિમિત્ત કાર્ય કંઈ કંઈ રહેતું નથી

પ્રશ્ન — વસ્તુમાં કાર્ય જો પોતાથી જ વતું હોય તો પછી નિમિત્તની શું જરૂર છે ?

ઉત્તર — ત્યારે કાર્ય થાય ત્યારે નિમિત્તની હાજરી હોય છે પણ નિમિત્ત કાર્ય કંઈ રહેતું નથી, સૂર્ય-ચંદ્રની ક્રમણ ખીલે ત્યારે સૂર્યનો ઉદય હોય એવો નિમિત્તનિમિત્તસંબંધ રહે પણ સૂર્ય ક્રમણને ખીલતું નથી, ક્રમણ પોતાની ગ્રેણે ખીલે છે ત્યારે સૂર્યની હાજરી હોય એવો સંબંધ છે, તેની રીતે ચંદ્રચંદ્રની ક્રમણ ખીલે ત્યારે ચંદ્રનો ઉદય હોય એવો સંબંધ છે તોપણ ચંદ્રચંદ્રની ક્રમણને ચંદ્રે ખીલવ્યું નથી પણ ક્રમણ ખીલના રાત્રે ચંદ્રની હાજરી હોય છે.

અનસ્વા ધરાની લાયજાત પોતામાં રોય ત્યારે નિમિત્તની હાજરી હોય છે, નિમિત્તની નાટ ઉપાદાને જોની પડે તેમ નથી, પણ ઉપાદાનમાં ત્યારે તે અનસ્વા ધરાની લાયજાત થાય છે ત્યારે તેને અનુકૂળ નિમિત્ત હાજર હોય એવો સંબંધ રહે, આગળ પાછળ નહિ પણ ઉપાદાન ને નિમિત્ત બન્ને માથે હોય છે.

પોતાના માટીના વ્યાપારને અનુરૂપ ધરાની ઉત્પત્તિમાં દુલાર અનુકૂળ હોય છે કેલાવ ધરાને કંઈ પ્રતિભાસતો નથી પરંતુ પોતાના

લાય તા થાય ત્યારે જ અવસ્થા બદલે છે, પણ લોકોને એની ઊંધી માન્યતા બેઠી છે કે હાશ જ દૂધમાથી દહી ડગવી આવે છે દૂધના પરમાણુ ખાગ સ મુખ થઈને પરિણમે ત્યારે જ ખાટી અવસ્થા થાય છે, તેના સ્વતંત્ર પરિણમન સગર છાગનો ભાર નથી કે દૂધને દહી બનાવી દે, ફરે- પરમાણુ પરિણમન સ્વતંત્ર છે કોઈના કોઈ કતા નથી.

કોઈ કંઈ કે અમુક ચીજો શરીરમાં શરદી કરે છે પરંતુ ફરે પરમાણુ સ્વતંત્ર જુદા છે. બીજા પુગ્યો બીજા પુગ્યોમાં શરદી કરી શકે જ નહિ, શરીરમાં શરદી થવાની લાયકાત થાય ત્યારે તેને અનુકૂળ નિમિત્તો મળે છે બીજી દ્રવ્ય માન જોડે રહે ત્યાં અજ્ઞાની કહે કે આ જોડે રહેલા દ્રવ્યે આવું કાર્ય કરી દીધું, તે માન્યતા તદ્દન ખોટી છે. તરવની જેને ખખર નથી તે તરવનું ખૂન કરનાર છે, અજ્ઞાન તે બચાવ નથી, કોઈના કાયદામાં પણ આવે છે કે અજ્ઞાન તે બચાવ નથી, તેમ વસ્તુનો જે સ્વભાવ જોડે કે નિયમ છે તે ન જાણે અને કહે કે અમને ખખર નહોતી તો વીતરાગદેવ કહે છે કે રખડ ત્યારે જડ ચેતન્યનો જે સ્વભાવ છે તે સ્વભાવને જાણે નહિ, અને કહે કે આના સ્વભાવની અમને ખખર નથી તો વીતરાગદેવ કહે છે કે જા રખડ ચૈરાશીમાં, બચાવ ક્યાં કામ નહિ આવે.

આત્માનો સ્વતંત્ર સ્વભાવ કેવો છે તે સમજનારુ યાજ્ઞ આનુ ને જે સમજતો નથી તેને આચાર્ય દેવ કહે છે કે હે ભ-યાત્મા ! સત્ સમજ અને અજ્ઞાન યાજ્ઞ ! જે દ્રવ્યનું એ પરિણામ થવું નથી એનું સ્વતંત્રતાનું જ્ઞાન કર !

આત્મા નાગ પણ કરે ને જડ દ્રવ્યની બોલવાની અને ચાલવાની ક્રિયા પણ કરે તેમ અને નહિ, કોઈ વસ્તુ બદલીને એમ થાય તેમ અને નહિ, એમ રજડજીનું બીજી રજડા કાંઈ કરે નહિ, એમ આત્માને બીજો આત્મા કાંઈ કરે નહિ, એક આત્માને અજડલા કાંઈ કરે નહિ, એમ રજડજીને આત્મા કાંઈ કરે નહિ, તે ચૈત્યબીધી કોઈનું કોઈ કરે નહિ તેમ સમજી લેવું. ફરે- વસ્તુના ક્ષેત્ર-જુદા છે માટે જે

દ્રવ્યો એક થતા નથી, એ દ્રવ્યોનું એ- કાર્ય થતું નથી, એ દ્રવ્યોની એક ક્રિયા થતી નથી.

કેટલાક કહે છે કે આત્મા સિદ્ધમા જાય છે ત્યારે એક આત્મા બીજા આત્મામા ભળી જાય છે, “ જ્યોતમા જ્યોત મિલાય ” એમ કહે છે પણ તે વાત તદ્દન જૂઠી છે, ત્રણમળ ત્રણલો-મા તેમ નથી. આત્મા સારમા પણ જુદા છે અને શક્તિમા પણ જુદા જ રહે છે, જે જુદા તે ત્રિમળ જુદા જ છે. જે દ્રવ્ય કોઈ દિનમ એક થતા નથી, એ દ્રવ્યના કાર્ય એક થતા નથી અને જે દ્રવ્યોની ક્રિયા પણ એક થતી નથી. જગતમા સત્સમજાનું જગ જગા ક્રિયા છે.

દરેક દ્રવ્યના અક્ષેત્ર જુદા છે, દરેક દ્રવ્યના એક ચતુષ્પદ જુદે જુદા છે, તેમાં નિમિત્ત કાર્ય કંઈ રહી શકતું નથી.

પ્રશ્ન.—વસ્તુમા કાર્ય ને પોતાથી જ થતું હોય તો પછી નિમિત્તની શું જરૂર છે ?

ઉત્તર.—ત્યારે કાર્ય થાય ત્યારે નિમિત્તની હાજરી હોય છે પણ નિમિત્ત કાર્ય કરી શકતું નથી, સૂર્યવિકાસી કમળ ખીલે ત્યારે સૂર્યના ઉદય હોય એવો નિમિત્તનિમિત્ત-સંબંધ છે પણ સૂર્ય કમળને ખીલવ્યું નથી, કમળ પોતાની શક્તિ ખીલે છે ત્યારે સૂર્યની હાજરી હોય એવો સંબંધ છે, તેની રીતે ચંદ્રનિહસી કમળ ખીલે ત્યારે ચંદ્રના ઉદય હોય એવો સંબંધ છે તોપણ ચંદ્રનિહસી કમળને ચંદ્રે ખીલવ્યું નથી પણ કમળ ખીલવા શક્તિ ચંદ્રની હાજરી હોય છે.

અન્યથા થનાની લાયકતા પોતામા હોય ત્યારે નિમિત્તની હાજરી હોય છે, નિમિત્તની વાત ઉપાદાને બોની પડે તેમ નથી, પણ ઉપાદાનમા જ્યારે તે અવસ્થા થનાની લાયકતા થાય છે ત્યારે તેને અનુકૂળ નિમિત્ત હાજર હોય એવો સંબંધ છે, આગળ પાછળ નહિ પણ ઉપાદાન ને નિમિત્ત બન્ને સાથે હોય છે.

પોતાના માટીના વ્યાપારને અનુરૂપ ધાતુની ઉત્પત્તિમા કૃત્તાર અનુકૂળ હોય છે કૃત્તાર ધાતુને કર્તા પ્રતિભાસતો નથી પરંતુ પોતાના

લાય-નાથ થાય ત્યારે જ અનગ્ધા બદલે છે, પણ લોકોને એની ઊંઘી માન્યતા બેડી છે કે છાશ જ દૂધમાવી દહીં વગવી આપે છે. દૂધના પરમાણુ બગમ સન્મુખ થઈને પરિપામે ત્યારે જ ખાટી અનગ્ધા થાય છે, તેના સ્વતંત્ર પરિણમન નગર હાશતો ભાર નવી કે દૂધને દહીં બનાવી દે, દરેક પરમાણુ પરિપામન સ્વતંત્ર છે કોઈનો કોઈ કર્તા નથી.

કોઈ કોઈ કે અમુક ચીજો શરીરમા ગરદી જરે છે પરંતુ દરેક પરમાણુ સ્વતંત્ર જીવ છે બીજા પુદ્ગલો બીજા પુદ્ગલોમા ગરદી કરી શકે જ નહિ, શરીરમા ગરદી વાનાની લાયકાત થાય ત્યારે તેને અનુકૂળ નિમિત્તો મળે છે. બીજુ દ્રવ્ય માન જોડે હો ત્યાં અજ્ઞાની કહે કે આ જોડે મહેલ્લા દ્રવ્યે આનું કાર્ય કરી દીધું, તે માન્યતા તદ્દન ખોટી છે તરતની જેને ખમર નથી તે તરતનું ખૂન જરનાર છે, અજ્ઞાન તે બચાવ નથી, કોઈના વાચકમા પણ આવે છે કે અજ્ઞાન તે બચાવ નથી, તેમ વસ્તુનો જે સ્વભાવ એણે કે નિયમ છે તે ન જાણે અને કહે કે અમને ખમર નહોતી તો વીતરાગદ્વ્ય કહે છે કે રખડ ત્યારે, જડ ચૈતન્યનો જે સ્વભાવ છે તે સ્વભાવને જાણે નહિ, અને કહે કે આના સ્વભાવની અમને ખમર નથી તો વીતરાગદ્વ્ય કહે છે કે જા, રખડ ચોરાશીમા, બચાવ દ્વારા કામ નહિ આવે

આત્માનો સ્વતંત્ર સ્વભાવ કેવો છે તે સમજનારુ ઠાણુ આવ્યું ને જે સમજતો નથી તેને આચાર્યદેવ કહે છે કે હું ભ-ચાતમા ! સત્ સમજ અને અજ્ઞાન રાજ ! જે દ્રવ્યનું એક પરિણામ થતું નથી જોતું સ્વતંત્રતાનું જ્ઞાન કર !

આત્મા રાગ પણ કરે ને જડ દ્રવ્યની બોલવાની અને ચાલવાની ક્રિયા પણ કરે તેમ બને નહિ, કોઈ રમતુ બદલીને એમ વાચ તેમ બને નહિ, એમ રજગ્ધનુ બીજુ જગજા માર્ગ કરે નહિ, એ-આત્માને બીજો આત્મા ત્રાઈ કરે નહિ, એક આત્માને રજગ્ધ ત્રાઈ કરે નહિ, એક રજગ્ધને આત્મા કાઈ કરે નહિ, તે બોલગીધી કાઈનું કાઈ કરે નહિ તેમ સમજ લેતું દરે-વસ્તુના દેવ-જીવન ૭ મારે જે

કાર્ય ન હોય, એ વસ્તુની જે ક્રિયા ન હોય — જેમકે આત્મા આત્માની અનન્યાને પણ બદલાવે અને આત્મા શરીરની અવરવાને પણ બદલાવે, અથવા આત્મા રાગ દ્વેષની અનન્યા ક્ષણે ક્ષણે બદલાવે અને કલ્પ-ર્મની અનન્યા પણ ક્ષણે ક્ષણે બદલાવે એમ ન બને, જે રીતે એક કલ્પની જે ક્રિયા ન હોય, આ રીતે કન્યાવિનયથી વસ્તુચિત્તિનો નિયમ કદો એટલે મર્યાદા બતાવી.

આત્માને અનાદિથી પગડ યના તર્કભંપણાનું અજ્ઞાન જે તેને પરમાર્થનયના બદલાવે એક વાર પણ વિલય પામે તો રીતે ન આવે, તેમ હવે કહે છે.

અનાદિ અજ્ઞાનથી જન મિથ્યાદષ્ટિ છે તે અનતનાથ થયા વીતગગન કહેલું અરૂપ માનતા નથી તેની તેને તર્કભંપણાનું અજ્ઞાન છે પણ માથી પરમાર્થદષ્ટિથી વસ્તુસ્વભાવ ગ્રહણ કરે અને તર્કપણાનો એ- નાગ જે નાગ છે તો રીતે ઉત્પન્ન ન થાય.

અજ્ઞાનથી માલગો એમ માને છે કે હલાણા ભાગે તો ખીજના ધાતુ મારા કામ નથી આવ્યા છે, તેથી તો જીવી પણ જાણ્યું અને મરી પણ જાણ્યું, લીલી વાંટી મૂકીને મર્યા છે પણ લીલી વાંટી એટલે નુ ? દી-ગ, નાદુર, લક્ષ્મી વગરે લીલી વાંટી નહોતી હશે ? એ તો એના મોહ લઈને મર્યા એમા નુ મરી જાણ્યું અને નુ જીવી જાણ્યું ' જનતા ખીજના કામ' કંવાનું અભિમાન હતો તે ભાન લઈને મર્યા એટલે તર્કભાન માથે લઈને ગયો અને પાછળ નહેનાન એના તર્કપણાના વખાણ કરે એટલે બન્ને જગ્યા અનાદિથી તર્કભંના અજ્ઞાનમા હોવા છે પણ જ્ઞાનભાને તે તર્કપણાનો નાગ કરે કે માગ અભાનમા પગનું તર્કપણું ત્રિનળ છે નહિ એમ એક વાર પણ જે વિલય પામે તો રીતે નાગ તર્કપણું આવે નહિ. આજ તો અપ્રતિષ્ઠિત વારાની જ નાત છે આ પપ મો કળશ નહેનારો તે બહુ ગમ્મ છે.

(શાંદવનકીડિત)

આસસારત एव शक्ति पर कुर्वेऽहमित्युच्यते.

दर्शाननुमोत्तिनामिह महाद्वाररूपं नम ।

અભિમાનના પરિણામને કારણે લાગે છે કોઈ કંઈ કે નિમિત્ત અને ઉપાદાન યુગપદ્ છે માટે જૂલ ખવાઈ જાય છે પણ તેમ જીવનારની સાત તદ્દન ખોટી છે પોતે પોતાની મા યતાને કારણે ભૂલ ખાય છે, યુગપદ્ છે તેથી ભૂલ મિલકત થતી નથી.

બે રમ્તુઓ તદ્દન જુદી જ છે, બંનેના પ્રદેશ પણ જુદા જ છે, માટે બંને એકરૂપે પરિણમે નહિ એકરૂપ પરિણામ પણ થાય નહિ, અને એકરૂપ પરિણતિ પણ થાય નહિ, તે બે દ્ર વા એકરૂપ પરિણમે તો સર્વ દ્રવ્યોનો લોપ થાય, પરંતુ એમ બનતુ જ નથી, કોઈ દ્રવ્ય કોઈ દ્રવ્યને આધીન છે જ નહિ માટે લોપ થવાનો પ્રમગ જ નથી

ફરી આ અર્થને દઢ કરે છે —

(નાર્યા)

नैरस्य हि कर्तारौ द्वौ स्तो द्वे र्मणी न चैरस्य ।
नैरस्य च क्रिये द्वे एरमनेर यतो न स्यात् ॥ ૫૪ ॥

અર્થ — એક દ્રવ્યના બે કર્તા ન હોય, નળી એક દ્રવ્યના બે કર્મ ન હોય અને એક દ્રવ્યની બે ક્રિયા ન હોય, જનના કે જે દ્રવ્ય અને- દ્રવ્યરૂપ થાય નહિ

આ શરીરની અનસ્થા શરીર કરે અને શરીરની અનસ્થા આત્મા પણ કરે એમ એક દ્રવ્યના બે કર્તા ન હોય પોતાનો શુદ્ધ પોતે પણ પ્રગટ કરે અને દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર પણ પોતાના શુદ્ધને પ્રગટ કરે એમ એક દ્રવ્યના બે કર્તા ન હોય, પોતાના શુદ્ધની અનસ્થા પ્રગટ થવામા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રનું નિમિત્ત હોય છે, પણ દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર બીજાના શુદ્ધના કર્તા નથી તેની રીતે બે દ્રવ્યોના કર્મ જુદા છે, આત્મા પોતાનું કાર્ય કરે અને આત્મા પરંતુ કાર્ય પણ કરે, જેમકે તીર્થ દર્શન પોતાના શુદ્ધને પ્રગટ કરે અને યરના શુદ્ધની પર્યાયને પણ પ્રગટ કરે તેમ એક દ્રવ્યના બે કાર્ય ન હોય, તીર્થ કરદ્વ પોતાના શુદ્ધની પર્યાયને પ્રગટ કરે પણ સામાના શુદ્ધની પર્યાય પ્રગટ ન કરે, કારણ કે સામા પોતે પુરુષાર્થની પ્રગટ કરે તો થાય, માટે એક દ્રવ્યના બે

તદ્ભૂતાર્થપરિગ્રહેણ વિલય યદ્યેત્વાર પ્રજેત્
તર્ત્તિક જ્ઞાનધનસ્ય વધનમહો ભૂયો ભવેદાત્મનઃ ॥૫૫॥

અર્થ — આ જગતમા મોહી (અજ્ઞાની) જીવેતો ‘ પરદ્રવ્યને હું કું હું ’ એના પરદ્રવ્યના ઈર્ષ્યતાના મટા અહીં તરફ અજ્ઞાનાના કાર-
કે જે અત્યંત દુર્નિનાર છે તે-અનાદિ સસારથી ચાલ્યો આગે છે. આચાર્ય કહે છે કે ‘ આહો ! પરમાર્થનયનું અર્થાત્ શુદ્ધદ્રવ્યાર્થ-
અભેદનયનું પ્રાપ્ત કરનાથી જો તે એવાર પણ નાશ પામે તો જ્ઞાન-
ધન આત્માને ફરી બંધન કેમ થાય ? (જન જ્ઞાનધન છે મારે યદ્યર્થ જ્ઞાન થયા પછી જ્ઞાન ક્યા જણુ મહે ? ન જાય અને જો જ્ઞાન ન જાય તો ફરી અજ્ઞાનથી બંધન ક્યાથી થાય ? કહી ન થાય)

ભગવાન આચાર્ય દેવ જગતના જીવેતો કહે છે કે આ જગતમા પરનું હું કું હું ને પર મારું જે છે, પરનું બાબુ-ભૂક હું કું હું ને પર મારું બાબુ-ભૂક કરે છે એવા પરદ્રવ્યના કર્તાપણાના મટા અહીં-
કારણ અજ્ઞાન અંતર જીવેતો અનાદિ સસારથી ચાલ્યો આગે છે કે જે અત્યંત દુર્નિનાર છે, તે અજ્ઞાનને અભેદનયનું પ્રાપ્ત કરનાથી એ-
વાર પણ નાશ જે તો ફરીને બંધન ન થાય પણ મોક્ષ જ થાય

કોઈ કહે છે કે અમે પરદ્રવ્યના કર્તાપણામા અહીં તર ન કરીએ પણ અનાસક્તિ લાવે પરનું કામ કરીએ તો ?

ઉત્તર — પરનું કરનાની જ્યા ઇચ્છા છે ત્યા અનાસક્તિ જ્ઞાન જ નથી પણ અનતી આસક્તિ છે, પરનું હું કરી શકું હું એમ જ્યા જીવે મીમાર્ષુ ત્યા તે પાપી છે-મોહી છે, મૂઢ છે, અનત આસક્તિનો ધણી છે. જ્ઞાનીને પરદ્રવ્યના કર્તાપણાની બુદ્ધિ હોતી નથી પણ કાર્ય થાય તે જ ખરી અનાસક્તિ છે પરનું પરદ્રવ્યને હું કું એવી બુદ્ધિ ત્યા અનતી આસક્તિ છે.

આસક્તિ-અનાસક્તિની ખબર નથી ને જગતના મોહી જીવે-
સ્વરૂપની સાધનાની સૂચનાર તે-પરનું હું કરી શકું હું તેમ માની રહ્યા છે તે જ મહામોહ છે-તે જ અનત સસારનું કારણ છે જે બની

ગકતુ નવી તેને હું ક્રી ગકું છું એવી માન્યતા તે અજ્ઞાન અ ૧-૧૭ છે. તે અજ્ઞાન અવગર સમ્યક્જ્ઞાન વિના નાગ થતો નવી, સમ્યક્જ્ઞાન-રૂપી ધોરના' દિશા વિના તે અજ્ઞાન અવગર નાશ પામી શકે નહિ.

આચાર્યદેવ કહે છે કે અહો ! પરંતુ હું ન ક્રી ગકું, પરંતુ મારું ન ક્રી શકે એમ પરમાર્થનયનુ અહા ક્રીને જો ! શુદ્ધદ્રવ્ય-ધિક્તનય એટલે પરના આશ્રય નગરનુ પવિત્ર દ્રવ્ય તે શુદ્ધ છે. અધિક એટલે તે નિર્મળ વસ્તુને જોનાનુ પ્રયોજન અને નય એટલે તેનુ જ્ઞાન, શુદ્ધદ્રવ્યને જોનાનુ જેનુ પ્રયોજન છે તે જ્ઞાનના અગતે શુદ્ધદ્રવ્ય-ધિક્તનય કહેવાય છે આચાર્યદેવ કહે છે કે શુદ્ધ સ્વભાવનો અર્થો થઈને જો ! તો પર દ્રવ્યનુ અર્તાપણુ જાણાને અને પીતાના સ્વ-ભાવનો જ કર્તા જાણાને, શુદ્ધ સ્વભાવનુ અહા ક્રીવાવી પરદ્રવ્યનુ કર્તાપણુ છૂટી જાય છે.

કોઈ દ્રવ્ય કોઈ બીજા દ્રવ્યનુ કાર્થ પા -રના સમર્થ નથી. આ-ત્માનો જ્ઞાનસ્વભાવ પરને જાણતા પરંતુ કાર્થ પણ કરવા સમર્થ નથી જેમ આપ બરદ અને અગ્નિની ક્રિયાને ઊંચી નીચી કરના સમર્થ નથી તેમ આત્મા પરને જાણતા પરંતુ કાર્થ પણ કરના સમર્થ નથી.

પાય હંતર માણસ બેગા થઈને ઝંઝરના જાપ જપે અને માને કે આનાથી ક્લેશની ગાતિ થઈ જાય, ગેગથાણો કે કાર્થ ઊપ-હય હોય તો ગાત થઈ જાય. માગ શુભભાવની બીજાને અસર થાય તેમ માનીને તે જાપ જપે છે, પરંતુ તેવું માને તે તદ્દન મૂઠ છે. કોઈનું કોઈ કાર્ કરી શકે નહિ સામાના પ્રુદ્ય-પાપનો ઉદય હોય તેમ બને છે.

કોઈ બાપ એમ કહે છે કે છાત્રાને અમે ચા છાડાનીએ, પા તે છાકગએ ચા છાડી તે તો પીતાના ભાગેને ? છાકગએ ચા છાડી તો ઉ નિમિત્ત કહેવાણો, છાત્રો ચા ન છાડે ને ક્લેશ એ તો બાપ ક્લે-શનુ નિમિત્ત કહેવાય, કેટલાક એમ કહે છે કે અમારી કેળવણી સારી એટલે છાકરા સારા થયા અને ન માને તો કહે કે અમારી કેળવણીની પણ અમર થતી નવી, પણ એવું અભિમાન અને એક બંને મૂ-પણા, અને માન કે હું માન ભાવને જ વડું છું, પરજ્ઞાનનો તર્ક

કુ ધરે જ નહિ, માટે શ્રાતિનો નાશ જ, અને જ્ઞાનધન આત્મામાં ફરી જા, અજ્ઞાન અને રાગ-દ્વેષના નિર્મળો અદ્ધર જેને નહિ એનો નિષ્કિંત જ્ઞાનનો ધન આત્મા છે તેનું જ્ઞાન ફરીને તેમાં ફરી જા

અભેદદષ્ટિ ગુણપર્યાયના ભેદને સ્વીકારતી નથી, પોતાના ગુણ સ્વભાવને સ્વીકારે છે, તે ગુણદ્રવ્યાવિદ્ અભેદદષ્ટિ છે એ ના પછ તે ભૂતાર્થનયને પ્રાપ્ત કરે ' પરમાર્થનય નડે ક્ષાયિત સમ્યક્ જ્ઞાન ઊપજે છે ત્યારે કર્મનિમો નો નાશ થાય છે પરમાર્થદષ્ટિ પોતાના પુરુષાર્થ વડે થાય છે, કાળ પાકે ત્યારે થાય છે એમ નથી પણ પોતે પુરુષાર્થ કરે ત્યારે થાય છે, શ્રાતિનો નાશ થયો તે ફરીને ઉત્પન્ન ન થાય આ તો ક્ષાયિત સમ્યક્જ્ઞાનની નાત છે, તેરમાં ગુણગવાનતી વાત નથી ઊંઘી મા વળા ટળી ગઈ મેરલે બધન પણ ટળી ગયું, મિથ્યાત્વનો નાશ થયો તેને ફરીને સસાર જિગ્જાગનો નથી આડનું મૂળિયું નાશ થયું તેને ફરીને ઠાળા પાછા જિગ્જાગ ન રી

૧૮/૬ આસો ૧ ૧૨ મોમ

(અનુબંધ ૫)

આત્મભાવાન્કરોત્યાત્મા પરમાવાન્મદા પર ।

આત્મૈવ દ્વાત્મનો ભાવા પરસ્ય પર એવ તે ॥ ૫૬ ॥

આત્મા તો સદા પોતાના ભાવોને કરે છે અને પરદ્રવ્ય પરના ભાવોને કરે છે, કારણકે પોતાના ભાવો છે તે તો પાતે જ છે અને પરના ભાવો છે તે પર જ છે (એ નિયમ છે)

આત્મા સદા ત્રણેય પોતાના ભાવોને કરે છે જ્ઞાનભાવે પોતાના ભાવોને કરે છે તે અજ્ઞાનભાવે નિમગ્નભાવોને કરે છે પણ આત્મા જાતી અવસ્થાને તો કરતો જ નથી

ગુણાગુણ પગિલામ થાય તે આત્માની નિર્મલી અવસ્થા છે અને આત્મા પનિત ભાવને પ્રગટ કરે તે પણ પોતાની અવસ્થા છે, પોતાની અવસ્થા જુદી ન રી ગતીનાદિ જહની અવસ્થા જહમા થાય છે

પ્રશ્ન.- પરતુ કાઈ કરી ગકે નહિ તેમ આપ કો છે તો તેની દલીલ શુ છે ?

ઉત્તર.—જડ અને આત્મા બન્ને વસ્તુ સ્વતંત્ર છે, વસ્તુમાથી પિતામાથી પિતાના ગુણની અવસ્થા આવે કે પગમાથી આવે ? વસ્તુ હોય તે ગુણવાળી હોય કે ગુણથી ખાલી હોય ? કાઈ વસ્તુ ગુણથી ખાલી ન હોય, ગુણ કાયમ રહે કે અમુક યામ રહે ? ગુણ તો કાયમ જ રહે છે. હવે જ્યાં ગુણ કાયમ રહે છે તો પછી ગુણની અવસ્થા પણ તે ગુણમાથી જ આવે છે માટે કાઈ પરતુ કાઈ કરી ગકે નહિ, કોઈના ગુણની અવસ્થા બીજામાથી થાય નહિ ને મામાના ગુણની અવસ્થા આમાથી થાય નહિ માટે સૌ પિતૃપિતાતા ભાવેને જ કરે છે.

આત્માના અસ્તિત્વમા પુણ્ય-પાપના ભાવ થાય છે, કાઈ તે ભાવો જડમા થતા નથી, પણ કલ્પદષ્ટિ તે વિનશ્ચર પિતાતો અવીનશ્ચી નથી. આત્મા જ્ઞાનમૂર્તિ છે એમ ભાન થતા અભાવની દષ્ટિએ તીવ્ર શગાદિ ઠળ્યા છે અને અલ્પ ગદ્યા છે તેને પણ ગણના માગે છે, જે ભાવેને ઠાળવા માગે તે ભાવો પિતાના નથી તેથી તે જડ છે.

અજ્ઞાનભાવે જીવ વિનશ્ચર ગણના માગે છે. દષ્ટિ જ્યાંમુધી જિંધી છે ત્યાંમુઝી અજ્ઞાનભાવે નિકારનો ઉત્પાદક થાય છે માટે નિકાગ ભાન તેના છે, સાચી દષ્ટિતુ ભાન નથી ત્યાં પુરુષાર્થ કરે કોનો ? ત્યાંમુધી જે કાંઈ ભાવો થાય તેનો તે કર્તા થાય છે. જિંધી માન્યતા છે એ જ મસાર છે, જે જિંધી માન્યતા ન હોય તો મસાર ન હોય.

જે કાંઈ એમ માને છે કે ગરીબ, દુકાન, નાત, સઘ, દેશ, મે દુર, હુ હતા તેથી બહુ સરખુ મળેડે બિતરી ગયું, થાય એની મેળાએ ને તે માને કે હુ હતા તેથી સરખા સરખી આલી, નહિતર અવ્યવસ્થા થઈ જાત એમ જડનું હુ મું એવું માનનાર મિથ્યાદષ્ટિ છે. ૮૬.

પરદવ્યના કર્તાકર્મપણાની માન્યતાને અજ્ઞાન કહીને એમ કહું કે જે એવું માને તે મિથ્યાદષ્ટિ છે, ત્યાં આશક્ષ બિપન્ને છે, શિષ્ય

જાણના માટે આશાકામી પૂછે છે, શકાકામી પૂછતો નથી. શકા અને આશાકામી ફેર હોય છે — ગમ એવે સંદેહ કે આ વસ્તુ આમ હશે કે નહિ અને આશાકામી એવે આમા આ કેવી રીતે હશે તેમ જાણવાની જિજ્ઞાસા, એ રીતે શકા અને આશાકામી ફેર છે. ગિય અહીં જાણના માટે આશાકામી પૂછે છે કે પ્રભુ ! આ હિંમી માન્યતારૂપ મિથ્યાભાવો છે તે વસ્તુ શી છે ? પ્રભુ ! આગળ તો તમે કહ્યું હતું કે જિંધુ માનના સર્વજ્ઞના મતની બહાર છે, આત્મા ને જડની અવસ્થા કાંઈ મળે થાય છે તેમા જડની અવસ્થાને આત્માની અવસ્થા માને, આત્માની અવસ્થાને જડની અવસ્થા માને એમ તરતને જિંધુ માનનારો સર્વજ્ઞના મતની બહાર છે. તે મિથ્યાત્વભાવ, પુણ્યનાભાવ, પાપનાભાવ, હર્ષ-ઓ, કામ-ક્રોધ વગેરેના ભાવ તે વસ્તુ શી છે ? તે ભાવોને જે છુટના કહેનામા આવે તો પહેલા તે સગાઈ ભાગોને પુરૂગવના પરિપૂર્ણ કહ્યા હતા તે મ્થન સાથે વિરોધ આવે છે, તે જિંધી માન્યતા અને સગ-દ્વેષ આદિ ભાવો પુરૂગવના કહેનામા આવે તો જેની માથે છુટને કાઈ પ્રયોજન નથી તેમનું દળ છુટ કેમ પામે ? છુટ કેમ ભોગવે ? ગિય કહે છે — પ્રભુ ! ધીમા છુટના પગિલામ કહો છો અને ધીમા પુરૂગવના પગિલામ કહો છો, વાતને મ્યાય ખીયે બાધતા નથી જેમ ધરમા પાચ માણસ હોય ને બરા ભોગા થતિ કઈ વાત નક્કી કરતા હોય તેમા વાત ડોળાઈ જાય તો ધરના ડાહ્યો માણસ કહે કે કઈ વાત ખીયે બાધોને ? નક્કી કોને ? ડોળી શુ નાખો છો ? એમ શિષ્ય કહે છે કે પ્રભુ ! વાતને નક્કી કરો, ખીયે બાધો, જે સગ-દ્વેષને છુટપરિપૂર્ણ કહેતો તો આગળ તમે એને પુરૂગવના કહ્યા છે, ને જડના કહેશો તો જે અવસ્થા પુરૂગવની હોય તેની સાથે અમારે શુ લેના દેના ? જેની સાથે અમારે કાઈ પ્રયોજન નથી તેનું દળ અમે કેમ લોગવીએ ? ઝંખના ધરે સગ-દ્વેષ થાય તો એને ધરે રહ્યા એમા અમારે શુ ? ભગિયાના ધરે કાળ હોય એમા અમારે શુ ? એમ આશાકામી કહીને સમજના માટે છે એના શિષ્યને આશાકામી ફેર કરના માટે હવે ગાથા કહે છે —

મિચ્છતં પુણ દુર્વિહં જીવમજીવં તહેવ અણ્ણાણ ।
અવિરદિ જોગો મોહો કોહદીયા હમે માવા ॥ ૮૭ ॥

અર્થ — વળી, જે મિથ્યાત્વ કહ્યું તે એ પ્રકારે છે—જે જીવ-
મિથ્યાત્વ અને એક અજીવમિથ્યાત્વ, અને એવી જ રીતે અજ્ઞાન,
અનિરતિ, યોગ, મોહ અને ક્રોધાદિ કષાયો—આ ભાવો જીવ અને
અજીવના ભેદથી બાબતે પ્રગટે છે

મિથ્યાત્વના એ પ્રકાર છે, પરપદાર્થને પોતાના માનવારૂપ ઊંધો
અભિપ્રાય તે જીવમિથ્યાત્વ છે, તેનું બાહ્ય નિમિત્ત પામીને રજકણો
મિથ્યાત્વકર્મપણે પગિધુએ તે અજીવમિથ્યાત્વ છે, ઊંધો ભાવ કરે પોતે,
પણ તે વખતે પૂર્વ કર્મ હાજર હોય છે, જિ'ની માન્યતાના ભાવ વ-
ખતે કર્મનિમોહનીય કર્મનો ઉદય નિમિત્તરૂપ છે

પોતાનું અવજ્ઞેય ભૂદીને માન પગજ્ઞેય જે અને તે પરજ્ઞેયને પો-
તાનું જાણે તે જીવઅજ્ઞાન છે. તે જીવઅજ્ઞાનના ઊંડા ભાવ વખતે
જ્ઞાનાનરણીય કર્મના ઉદયનું નિમિત્ત છે તે અજીવઅજ્ઞાન છે. જડ
કર્મ ઊંધો ભાન આત્માને કરાવી દેવું નહીં, પણ ઊંધો ભાન જીવ
પોતે કરે ત્યારે જડકર્મના ઉદયનું નિમિત્ત હોય છે

પરપદાર્થ પ્રત્યેની આસક્તિનો અત્યાગભાન તે જીવઅનિર્ગતિ,
પોતાના સ્વરૂપમા મિથ્ય નહિં ગહેતા અમિથ્યર થઈ જાય તે અનિર્ગતિ,
સમ્યક્કર્મન થતા પર પદાર્થની આસક્તિનો શ્રદ્ધાભાથી ત્યાગ થઈ
ગયો હોય, જે જે રાગ-દ્વેષના પરિણામ આવે તેનાથી જીવ ભાન
વર્તવું હોય તો પણ અસ્થિતતાભાથી આસક્તિ છૂટી ન હોય તેનું
નામ જીવઅનિરતિ, તે જીવઅવિગતિ વખતે અપ્રેત્યાખ્યા ૧૧-રણીય
આદિ ચાત્રિમોહનો ઉદય છે તે અજીવઅનિરતિ છે.

મિથ્યાત્વ જીવ અજીવ દ્વિવિધ, એમ વળી અજ્ઞાન
અવિગમણ, યોગો, મોહ ને ક્રોધાદિ ઉભય પ્રકાર છે ૮૭

આત્માના પ્રદેગોનું કષ્ણ તે જીવયોગ છે, મનયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગની પ્રકૃતિનો ઉદય તે જડયોગ છે

આત્માનો અસાધ્યનરૂપ ભાવ તે જીવયોગ છે, અને તે ભાવ નખતે મોહનીય કર્મનો ઉદય તે અજીવયોગ છે

ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, હાસ્ય, રોષ, વિગેરે કષાયભાગો જીવના પરિભ્રમમા થાય છે તે જીવક્રોધાદિ છે, તે ભાવો નખતે દ્રવ્ય-કર્મરૂપ ક્રોધાદિ કર્મ ઉદયમા છે તે જડ ક્રોધાદિ છે.

એમ બધા વિગરી ભાવોમા જીવ અજીવ બન્ને પ્રકાર છે, સમ્યક્દર્શનની ભૂલ મિથ્યાત્વ, જ્ઞાનની ભૂલ તે અજ્ઞાન, ચારિત્રની ભૂલ અસ્થિરતા, મોહ, ને ક્રોધાદિ તે ચારિત્રની ભૂલમા સમાર્પિત થાય છે

મિથ્યાદર્શન, અજ્ઞાન, અવિરતિ ઇત્યાદિ જે ભાગો છે તે પ્રત્યેક, મૂર અને ર્પણની જેમ, અજીવ અને જીવ વડે ભાવનામા આવતા હોવાથી અજીવ પણ છે અને જીવ પણ છે

જેમ ઘેરો પીંગો, લીલો, વાણી આદિ ભાગો જે મોઢ વડે ભાવનામા આવે છે-બનાવાય છે-થાય છે, તે મોર જ છે મોરના શરીરમા અને પીંછામા જે ઘેરો પીંગો, વાણી, લીલો આદિ રંગ છે તે મોર જ છે અને ર્પણમા પ્રતિબિંબરૂપે દેખાતો ઘેરો વાણી, લીલો, પીંગો, વગેરે ભાવો તે અરીસાની વિગરી પર્યાય છે, અરીસાની નિર્ભળતાના તે નિકાર છે આદે અરીસામા પડતું મોરનું પ્રતિબિંબ અને મોર બન્ને જુદી વસ્તુ છે, અરીસામા મોરના આકાર જે નિકારો પર્યાય થાય છે તે અરીસાનો મૂળ અભાવ નથી પણ નિકારો પર્યાય છે, મોરનો રંગ અરીસામા દેખાય છે તે અરીસાની વિગરી પર્યાય છે, અરીસાની લાયમતને લઈને અરીસાની પર્યાય થાય છે, અરીસાની સામે આ મોરપીછી રાખીએ તો અરીસાની પાતાની લાયમતને લઈને તેમા પ્રતિબિંબ પડે છે પરંતુ નિમિત્તને લઈને પ્રતિબિંબ પડતું નથી, નિમિત્ત તો માત્ર નિમિત્ત છે, નિમિત્તને લઈને જે પ્રતિબિંબ પડતું હોય તો વામ્બામા પ્રતિબિંબ પડતું જોઈએ પણ લામ-

હામા પ્રતિબિંબ પડતુ નથી. તેથી મિદ્ધાત એ થયો કે નિમિત્તને લઈને પ્રતિબિંબ નથી પણ અરીસાની પોતાની ગતિ-લીલા-પીળા રંગની અવસ્થા યરાની ચોખ્ખતા હુતી તેથી તે ઘણે મા-પી ગતુ નિમિત્ત બની જાય છે. અરીસાની અવસ્થા બદલીને વિનંદ્યે ગતી-લીલી અવસ્થા થઈ જાય છે તોપણ અરીસાની રચનાનો નાશ થતો નથી, વિચારની અવસ્થા જાયમ નહોતી નથી પણ ક્ષણિક છે.

અગ્નિ મળગતી હોય તો અગ્નિમાં ઊંડો થાય ? ન થાય. સામે છે, તેડુ પ્રતિબિંબ અરીસામાં પડે છે-તેડુ પ્રતિ-
પામાં દેખાય છે તે અરીસાની લાયજાત છે, અરીસાની
નિકા છે, નિકા છે ખરો, પણ નિકા નથી ન જોડુ નથી,
છે એમ નથી પણ નિકાગતુ પર્યાયરૂપ અસ્તિત્વ છે.

માગના લાલ, પીળા રંગ મા-મા છે ને અરીસાના લાલ, અરીસામાં છે તેની ઊંડે મિથ્યાતામાન જીવની અવસ્થામાં પ્રમિથ્યાત છે, તે જીવની વિચારી અવસ્થા છે અને મિ-
નામાં માણે નિમિત્ત જાણ જડ મિથ્યાત છે. આ મળે
રાગ માટે લાન છે હું ત મળ, મળે, મનન વગેરેનો
જીવી માન્યતાનો લાન જીવનો છે, અને અરીસાના પ્રતિ-
ને જેમ માર છે તેમ જીવનો મિથ્યાત્વભાવ થતી વખતે
મિથ્યાત નામની પ્રકૃતિનો ઉદય છે, તે નિમિત્તરૂપ છે.

હું કે આત્મામાં વિચાર અજ્ઞાનભાવે પર્લ થતો નથી તો
ખોટી છે, અવસ્થામાં વિચાર થાય છે, પર્યાયમાં વિચાર
છે, જો પર્યાયમાં વિચાર ન હોય તો મસાગ ન હોય,
ય તો મોક્ષ પણ ન હોય. જો અવસ્થામાં વિચાર ન
દાગના માટે પુરુષાર્થ કરનાતુ જાણ શુ ? સંત્યે અમ-
શુ ? દન, ગુરુ, શાસ્ત્રની લક્ષિ પણ અગુણભાવરૂપ વિચાર
છે, પર્યાયમાં નિકાર જો ન હોય તો દન, ગુરુ, શાસ્ત્રની
નાનુ કારણ શુ ? માટે પર્યાયમાં શુભાશુભભાવરૂપ વિ-
નેને ઘણાનો ઉપાય પણ છે. આત્મા પરથી નિરાળો,

Dalpatbhai

Musulchand
Zaveri
JEWELLERS

IBAI APANO CAMBAY

પરમપતિન, શુદ્ધ વિદ્વાન કે તેની ઓળખાણ કરી, તની શ્રદ્ધા કરી, તેમા સ્થિર થતુ તે શુભાશુભ નિકાર ઘણાનો ઉપાય છે.

જેમ અરીસાની પોતાની લાયકાતને કારણે મારતું પ્રતિબિંબ પડે છે તેમ આત્માની પોતાની લાયકાતને મરતો મિથ્યાત્વરૂપ અવસ્થા થાય છે. જડ મિથ્યાત્વ પ્રકૃતિ મર્ધ ચેત યની મિથ્યાત્વરૂપ અવસ્થાને કરી દેતી નથી પણ ચેતન્યની પોતાની યોગ્યતાને ગરબે ચેતન્ય પોતે જોડા વીર્ય વડે નિકારમા બેઝાય છે તેથી મિથ્યાત્વ અવસ્થા થાય છે. ઊંઘી માન્યતા થવાનું નિમિત્ત સામે પડયુ છે તે તરફ પોતે લક્ષ આપે તો પોતામા ઊંઘી અવસ્થા થાય છે, તે તરફ લક્ષ ન આપે અને પોતાના સ્વભાવ તરફ લક્ષ આપે તો સમ્યક્ અવસ્થા થાય છે પણ મિથ્યાત્વ અવસ્થા થતી નથી.

સ્વ પદાર્થ કોણ છે તેને ન જાણે પણ માત્ર પરને જ જાણ્યા કરે તે અજ્ઞાન આત્માની અવસ્થામા થાય છે તેની અજ્ઞાન અવસ્થા થતી વખતે સામે જ્ઞાનાનુભવી કર્મનો ઉદય હાજરરૂપે હોય છે તે જડઅજ્ઞાન છે

સમ્યક્ચરિત્ર થતા ચોથી ભૂમિમા પ્રાપ્ત થાય છે, તે ચોથી ભૂમિ કાએ પર પદાર્થ પ્રત્યે રુચિ છૂંતી જાય છે, પણ અલ્પ આગમ્નિ રહે છે તે અનિરતિ છે આસક્તિરૂપ પરિણામ ચેતન્યની અવસ્થામા થાય છે તે ચેતન્યઅનિરતિ છે અને તે અવિરતિનું નિમિત્ત જે અપ્રત્યાખ્યાનાનુભવી પ્રકૃતિનો ઉદય છે તે જડ અવિરતિ છે અનિરતિ પછી પાંચમે છઠ્ઠે શુભસ્થાને અલ્પ કોપાદિપ્રધાય થાય છે તેમા ચેતન્યની અવસ્થામા થતા કોપાદિ ચેતન્યનિકાર છે અને તે વખતે સામે નિમિત્તમા જડ કર્મનો ઉદય હોય તે જડ કપાય છે આત્માના પ્રદેશનું કપન તે ચેતન્યયોગ છે અને તે વખતે નિમિત્તમા નામકર્મની પ્રકૃતિના યોગનો ઉદય છે તે જડ યોગ છે

અજ્ઞાન અને અસ્થિરતા ચેતન્યના વિચર માત્રથી ભાવવામા આવે છે એવે કે બનાવાય છે પરનો હું કર્તા છું, પર મને મોક્ષ આપી દેશે હું તેને મોક્ષ આપી દઈએ તેમા વિષ્ટપનો વિચર ચેત

ન્યની અવસ્થામાં થાય છે, જીવ વડે તે ભાવનામાં આવે છે, જીવ વડે તે બનાવનામાં આવે છે અને તે ભાવનું નિમિત્ત જે પ્રકૃતિ છે તે જડ વડે ભાવનામાં આવે છે એટલે કે જડ વડે બનાવનામાં આવે છે.

જડની અવસ્થા જડમાં વાય આત્માની ભૂલરૂપ અવસ્થા આત્મામાં થાય, દષ્ટાતમાં મોરને જડ કર્મ પ્રકૃતિની ઉપમા આપી છે અને અરીસાને આત્માની ઉપમા આપી છે.

આત્મામાં વિકાર થાય છે તે પોતામાં થાય કે પરમાં ? પોતામાં જ થાય, ચૈતન્યની પર્યાયમાં નિકાર કાંઈ પરવરતું કનની દેતી નથી, વિનાર થવામાં સામે બીજી ચીજ છે ખરી, પણ તે કાંઈ વિકાર કરાવી દેતી નથી. આહી તો બે ચીજ સાબીત કરવી છે, 'એડે એડ ને બગડે બે,' બે થાય એટલે બગડે, બે બગડી લેગી થાય તો ખખડે તેમ આત્મા એડલો હોય તો ભૂલ થાય નહિ પણ પગવરતું ઉપર દષ્ટિ મૂકે છે ત્યારે ભૂલ થાય છે જેમ કોઈ પુરુષ પરત્રી, ઉપર દષ્ટિ મૂકે તો ભૂલ થાય છે તેમ આત્મા પોતાના સ્વભાવ ઉપર દષ્ટિ મૂકે તો ભૂલ થતી નથી પણ પર ઉપર દષ્ટિ મૂકે તો ભૂલ થાય છે મારે આત્માને નિકાર થનામાં પરચીજ સામે છે પરતુ પચીજ વિનાર કરાની દેતી નથી.

આત્મા રાગ-દ્વેષના ભાવ જે ત્યારે સામે જડ કર્મનું બાદ્ય નિમિત્ત કરણ છે, જે દષ્ટિ સ્વમાં કરે તો પોતાના અભાવમાં રહ્યો અને જે દષ્ટિ પરમાં કરી તો તારામાં વિકાર થયો. આત્મામાં જે મિથ્યાત્વ અને અસ્થિતતાની અવસ્થા થાય તે આત્માની છે અને જડ કર્મની અવસ્થા જડ કર્મમાં છે.

અગીસો મૂળ દ્રવ્ય નથી પણ ઘણા પગમાહદ્રવ્યની અવસ્થા છે તોપણ તેમાં સામે નિમિત્ત હોય તો પ્રતિબિંબનું પરિણમન પોતા વડે થાય એમો સ્વભાવ છે. રજકલમાં ફેરફાર થાય તે તેની પોતાની યોગ્યતા છે. ખાચ ઘોળા ચોખા અને તેનું લાલ લોહી થઈ જાય, નિષ્ઠા થઈ જાય, તેમ એકદમ એકદમ પુદ્ગલનું પરિણમન થઈ જાય છે તે પુદ્ગલનું પોતાનું સ્વતંત્ર પરિણમન છે, જેમ પુદ્ગલનું પરિણમન સ્વતંત્ર છે, તેમ આત્માનું પરિણમન પણ સ્વતંત્ર છે, જડની

અનરુચિ જડમા થાય છે અને આત્માની અનરુચિ આત્મામા થાય છે વસ્તુસ્પર્શ જેમ છે તેમ તેના અદ્વા, જ્ઞાન કુળી તેમા છે તે માફ થયા નગર ગહે નહિ.

૧૮૬, આસો ૧૬ ૧૩ મંગળ

આત્મામા કોઈપણ થાય છે તે આત્માનો અર્થથી વિદ્યારૂપ અને તે પ્રમાણે જડ પ્રકૃતિ મિશ્રિત થાય છે તે જ નો વિદ્યારૂપ આત્મા અને કર્મ જે એ-જગ્યાએ રહ્યા છે પણ જડનો ભાગ જડમા છે અને ચૈતન્યનો ભાગ ચૈતન્યમા છે, જે વસ્તુ જુદું જુદી છે.

અરીસાની સામે મોર ઊભો હોય તો અરીસામા મોર જ દેખાય, તેથી જાળના જોડને ભ્રમ થઈ જાય છે કે બહારનો મોર અરીસામા કેમ ગરી ગયો હોય તેની ગીતે આત્મામા ગમ-દેખ, હર્ષ-ગોક ॥ ભાગ થાય ત્યારે સામે તેની જ જાળના કર્મનું નિમિત્ત હાજર હોય છે તેવી જોડને એમ ભ્રમ થઈ જાય છે કે કર્મ અને શગ-દેખ, હર્ષ-ગોક-કશવ્યા, પરંતુ હર્ષ-ગોક કર્મ કશવ્યા નથી, પોતે ઊનાં વીધાં વગેરે વિદ્યારમા જોડાય છે તેની વિદ્યાર થાય ૭

આ શરીર જાડી માડી છે તેમ કર્મ પણ જીવંતી રજા છે તે આત્મામા નિકાર વગર નિમિત્ત છે જેમ અરીસામા નિર્મળતા છે તેમ આત્માની એવી નિર્મળતા છે કે કર્મનો ઉત્થ આત્મા પોતે તે તરફ જોડાય છે તો તેવી વિદ્યાર થાય છે નિર્મળતા હોય તો વિદ્યાર થાય ને ? નિર્મળતા ન હોય તો વિદ્યાર પણ શુ થાય ? આત્મામા નિર્મળતા છે તો વિદ્યાર થાય છે જેમ અરીસાની સામે મોર આત્મા અરીસાનો કીચો પીગો રજા થઈ જાય ૭ તેમ આત્મા ॥ જાળના-દેખવા વગરે નિર્મળ સ્વભાવનું ભાગ નથી એકલે જ ઉત્થ આત્મા તેમા જોડાતા ઉપયોગ તે આ રીતે થઈ જાય છે ચૈતન્યમૂર્તિ આત્મા જુદો છે તેનું ભાગ નથી એકલે ક્રોધ, માન, માયાદેખ આત્મા થઈ ગયો તેમ અજ્ઞાની માને છે જેમ અરીસામા મોર પેસી ગયો હોય એમ અજ્ઞાનીએને લાગે છે તેમ આત્મામા વિદ્યાર પેસી ગયો હોય તેમ અજ્ઞાનીને લાગે છે પણ વિદ્યાર આત્મામા પેસી ગયો નથી, વિદ્યાર આત્માનો સ્વભાવ નથી

પૌરુષવિદ્ય, કર્મનો દુષ્ટ, વાય ત્યાં આત્માના ઊંડા વીર્યને કારણે જે મલિનતા થાય છે તે આત્મામાં થાય છે, દષ્ટિ પગમાં ગઈ એવે પગનો ભાર માનમાં આવી ગયો તેમ અજ્ઞાની માની ભેમે છે, મિથ્યાત્વાદિ પ્રકૃતિનો દુષ્ટ વતા જે ગ્વાદ ઉત્પન્ન થાય છે, તે પુદ્ગલવતો છે, પાતાનો નથી, પણ અજ્ઞાની માની ભેમે છે, કે આ મનાઈ મારો છે નિમગ્ન પશ્ચિમન પોતે પર તરફ લક્ષ કરે, તેવી થાય છે, ત્યાં અજ્ઞાની માની ભેમે છે કે આ વિનાશ મારો મનભાર છે, આ વિનાશ મારામાથી ઉત્પન્ન થાય છે, વિમાર જ્ઞાનમાં જાણાય છે ત્યાં અજ્ઞાની માની ભેમે છે કે આ વિનાશ મારો મનભાર છે પગની ફયા, ભક્તિ, પૂજા વગેરે પુણ્યભાર અને દ્વિસા, યોગી, વગેરે પાપભાર તે બન્ને નિદાર છે, તે હું નથી, તે માનુ રનરૂપ નથી, એમ જ્યારે પોતે જાણે ત્યારે તે રૂપ, પુનિવ્રતો નથી, જ્યારે તેમનું બેદજ્ઞાન થાય ત્યારે જનભારને જન જાણે અને અજ્ઞાનભારને અજ્ઞાન જાણે, હું તો જનજનનાર, અને જનનાર જ છું એમ ભાન થતા કર્મભાર કર્મનો જાણે અને આત્માનો ભાન, આત્માનો જાણે.

‘‘ માર અરીસામાં નથી પણ તેનું પ્રતિબિંબ અરીસાની સ્પર્શતા ગા વિનાર છે, પદ્મવ્ય અરીસામાં કાઈ ફરી મનુ નથી, દર્પણનો જ અવસ્થા તે રૂપ વાય છે, માનુ પ્રતિબિંબ અરીસામાં નહીં છે એવે કાઈ મારલાનો સ્વભાવ અરીસામાં પેલી ગયો નથી, આત્મા અરીસાની નાસ્તિ છે અને અરીસામાં મારની નાસ્તિ છે, માત્ર નિમિત્તનૈમિત્તિમય છે, અરીસામાં તે જાતની અવસ્થા વચાતી હોય ત્યારે માર, માર, હોય, છાએટલા સખધ છે તેવી મોગ્ન પ્રતિબિંબ અરીસામાં છે એમ ઉપચારથી, કહ્યું છે.

‘‘ અરીસો અને તે રજુજોનો પિંડ છે, અખંડ આખું દ્રવ્ય નથી પણ રૂપ છે, માટે ઘોડામાં ઘોડો, ઘોડામાં હીલો, ઘોડામાં પીંગો, એમ ભગવાનો પરિણમેલો દેખાય છે, તે આખું દ્રવ્ય નથી તેથી તેના ભાગ દેખાય છે, જ્યારે અરીસામાં મારની અવસ્થા થવાની હોય ત્યારે માર હાજર હોય છે, કાઈ કહે, કે માર હાજર ન હોય તો અવસ્થા

થતી નથી, પણ ભાર્ષ ' દ્રવ્યમા ત્રણમળની અનસ્થા કેમેકમે થવાની લાયકાત ભરી પડી છે. તે કમગદ્ધ અનસ્થા થવાની લાયકાત થઈ, તે યાજુ આવ્યુ ત્યાં મોર હાજર હોય, લાયકાત ન હોય તે ગણે મોર હાજર ન હોય પણ લાયકાતનું યાજુ થાય ત્યાં મોર હાજર હોય જ એવો નિમિત્તનિમિત્તિના સમ્બંધ છે, નિમિત્ત ન હોય તો એટલીવાર અરીસાની લાયકાત નાટ જુએ, એમ પગધીન અતુલ્યભાવ નથી અરીસાની લાયકાત મોરને તાંબે નથી, મોર અરીસાને તાંબે નથી પણ લાયકાત હોય ત્યારે મોર તાજર હોય જ એવો સમ્બંધ છે, અરીસાની ઘોળી અનસ્થામાથી હીલી અનસ્થા થઈ તે અરીસો પોતે પરિણમ્યો છે ? કે મોર પરિણમ્યો છે ? અરીસો પોતે પરિણમ્યો છે, મોર પરિણમ્યો નથી, તે અરીસાની પર્યાય છે પણ મોરની પર્યાય નથી, તે અરીસાનો નિમર છે પરંતુ અરીસાનો મૂળ સ્વભાવ નથી

તેની રીતે આત્મામા જે વિનાશ થાય છે તે આત્માની પર્યાય છે, તે અમતે કર્મના ઉદયનું નિમિત્ત તાજર હોય છે એવો સમ્બંધ છે નિમર આત્માનો મૂળ સ્વભાવ નથી પણ કર્મના નિમિત્તને આધીન પોતે થતા પોતામા નિમર થાય છે, દ્રવ્યદષ્ટિએ તે નિમર પોતાનો નથી પણ પર્યાયદષ્ટિએ પોતાનો છે. જોડાણ થતા સમ્યક્દષ્ટિ જ્ય દ્રવ્ય દષ્ટિએ તે નિકાર પરનો જાણે છે કારણ કે તે પોતાનો સ્વભાવ નથી, અને પર્યાયદષ્ટિએ પોતાની વર્તમાન પર્યાયમા થાય છે માટે ક્ષણિક અનસ્થા પુનઃ પોતાનો જાણે છે.

પોતે રાગ-દ્વેષ કરે ત્યારે કર્મનો નિષાઠ નિમિત્ત છે તેમ કહેવાય અને પોતે રાગ-દ્વેષ ને અજ્ઞાન યજે એટલે તે કર્મ ને નિર્જનનું નિમિત્ત છે તેમ કહેવાયુ રાગ-દ્વેષ પોતે યાજુ એટલે નિમિત્ત યાજુ નિના રહે નહિ કર્મ એની ઝગાએ-અવય રળી જાય છે, પોતે યાજુ નથી, તેને યાજુવાનો પોતે કર્તા નથી, એક વસ્તુમા બીજી વસ્તુની નાસ્તિ છે, નાસ્તિ ■ તેથી પરવસ્તુને પોતે દર્શ કરી રાજી નથી. કર્મનો ઉદય પોતાને રાગ-દ્વેષ ને અજ્ઞાન કરાવતું નથી, પોતે રાગ-દ્વેષ ને અજ્ઞાન કરે ત્યારે કર્મનો ઉદયની હાજરી હોય છે

વસ્તુમા સ્વભાવ સર્વોપદયો છે, સગ-દ્વેષ અવસ્થાને ઠાળવાનો પુરુષાર્થ પોતે કરે તો થાય છે, મનિન અવસ્થા કરે છે પોતે, અને ઠાળે છે પણ પોતે.

પ્રશ્ન — પુરુષાર્થ કરવામા કર્મ આકુ ન આવે ?

ઉત્તર — ના.

પ્રશ્ન — તો પછી અત્યારમુઘી પુરુષાર્થ કેમ ન થયો ?

ઉત્તર — અમરણ પારિજામિક દ્રવ્ય છે તેને કોઈ કારણ લાગુ પડતું નથી, પોતે પુરુષાર્થની ગતિ સ્વમા કરે તો સ્વભાવનું કાર્ય આવે અને પુરુષાર્થની ગતિ પરવલણવાળા ભાવો તરફ કરે તો પરનું કાર્ય આવે.

પ્રશ્ન — પુરુષાર્થ નહિ ઉપાનામા કાર્મ પૂર્વનાં કર્મનું નાશ ખનુ ?

ઉત્તર — નીચ શક્તિ હીણી પોતે જ પૂર્વ પાડી છે અને વર્તમાનમા સવળી ઉગ્ર પણ પોતે જ સ્વી શકે છે. નિમિત્તને તો માન આગેપ અપાય છે, પોતાની પશ્ચિમનશક્તિ પોતે જ ઉગ્ર કરે તો થાય છે, હીણી કરવાની અને ઉગ્ર કરવાની પોતામા તામત ॥ તેમા કર્મનું નાશ નથી, હું, પરથી નિરાળો અખટ જ્ઞાયકમૂર્તિ હું એમ શ્રદ્ધા-જ્ઞાન કરી પોતામા રક્ષો નહિ એટલે પોતાનું પરિણમનચક્ર હીણું પડ્યું, તેમા કર્મનું કારણ નથી, પશ્ચિમનચક્ર ઉગ્ર કરવાની તામત પણ પોતામા જ છે. કર્મની આત્મામા નામિત છે, કર્મ આત્માને કાર્મ કરી શકતું નથી, કર્મ માત્ર નિમિત્તરૂપે છે. પોતાની પરિણમનશક્તિને પોતે, હીણી પાડી તેથી કર્મના ઉદય નિમિત્ત છે એમ આગેપ અપાય છે. દ્રવ્યમા વીર્ય સર્વ, પડ્યું છે પણ પર્યાયમા વીર્ય પોતે પ્રગટાવ્યું નથી તેથી પ્રગટ નથી, કર્મને માત્ર આરોપ અપાય છે, પોતાની પરિણમનશક્તિને પોતે ઉગ્ર કરે તો કર્મના ઉદય ટળી જાય છે અને તે કર્મને નિર્જરાનું નિમિત્ત કહેનાય છે વિધિ, પડે તો પોતાના ભાવે ને, સવળો પડે તોપણ પોતાના ભાવે, કોઈ તેને મદદગાર નથી, વસ્તુ શુભ ને પર્યાય પોતે પોતાથી છે, કોઈ તેને મદદગાર નથી.

જ્યારે પોતે ક્રોધમાં જોગણા ત્યારે સામે કર્મના ઉદયને ક્રોધનું નિમિત્ત કહેનારું અને પોતાના સ્વભાવમાં જોગણા તેથી તે કર્મને નિર્જનનાં નિમિત્ત કહેનારું પોતે જોગાય કે ન જોગાય પણ ઉપાય તો સમયે સમયે ધરી જાય છે કા જા કે સમયે સમયે જે ઉદય આવે તે ધરી જાય છે

કર્મના ઉદય તો ઉત્પાદ્યનો છે, ક્રોધમાં જોગાય તો તે ઉત્પાદન ઉદય મેળવાય અને પોતાના સ્વરૂપમાં લીન વાય તો તે ઉત્પાદન નિર્જન થઈ કહેનારું એટલે કે વ્યય થયા કહેનારું

જે રાજે કર્મના વિષા- છે તે રાજે તેમાં જોગણા તો તે ઉદયની હયાતીને બાધનું નિમિત્ત કહેનારું અને તે જ રખતે પોતે જ્ઞાનમાં જોગણા, રાગમાં ન જોગણા તો તે જ રાજે તે ઉદયની હયાતીને નિર્જન કહેનારું, ઉદય ન મેળવનારું-નાસ્તિ મેળવનારું.

જેણે માન્ય કે હું બીજી ચીજને આધીન છું તે રાજે તેને રાગ-રોષ થયા નગર નહેતા નથી પણ તે જ રાજે હું જ્ઞાનમૂર્તિ છું, સ્વાધીન છું, એકુ લાન મરીને જેટલે અને જોગણા નથી તેથી નિર્જન થાય છે જેટલે અર્થે જોગણા નથી એટલે અર્થ જોગણા એમ આવી ગયું, આટલી સાધકર-સ્થાવની રાત છે અર્થ જોગણા છે તેણે પણ ન જોગણા, ઉત્કૃષ્ટપદ્મ રિધર થાય, જેની માન્યતા છે તેવી રિધરતા બેગી થઈ જાય તો પીતરાગતા પ્રગટ ઉત્કૃષ્ટ રિધરતા ન થાય તો સમ્યગ્જ્ઞાન થાય તેમાં પણ થતા રાગ-રોષ ધરી જાય છે ને અર્થ ગાન-રોષ વાય છે તે પણ પોતાની નમજાઈને વર્જને વાય છે, કર્મના ઉદયને લઈને પુરુષાર્થ મદ નથી પણ પોતાના પુરુષાર્થની મદતાથી પુરુષાર્થ મદ છે. રાગ-રોષ તે મારા ચેતનના અન્તિત્તમાં છે જ નહિ તેની માન્યતા થતા જ તેવા રાગ-રોષ થતા નથી કર્મથી મને રાગ-રોષ થાય છે તેમ જાનનારને કર્મની જાડ વધ્યા વગર રહે જ નહિ, સસાર વધ્યા વગર રહે જ નહિ, રાગ-રોષ વધ્યા વગર રહે જ નહિ, જેમ લગ્ન વખતે કોઈનાં એવા આવે ત્યારે તે એવાને પ્રગટ ન કરે, કારણ કે વગતનો શોભાર્થ જાડ આવે, એમ જ્ઞાની સમજે છે કે મારી

ચૈતન્યની ચોલાને તુકસાન કરે તેના કર્મના મેલા તરફ મારે જોતું જ નથી, મારા સ્વભાવને હું આ ક્ષણે જ પ્રગટ કરના માણુ તો મોક્ષ થઈ શકે તેમ છે પરંતુ મારા પુરુષાર્થની નબળાઈથી વાર લાગે છે તેમા કર્મનું કાર્ય મૂળ કારણ જ નથી. ૮૬.

હવે શિષ્ય પૂછે છે મિથ્યાત્વાદિકને જીવ અને અજીવ કહ્યા તે જીવમિથ્યાત્વાદિ અને અજીવમિથ્યાત્વાદિ કોણ છે ? તેના ઉત્તર કહે છે —

પુગલકમ્મ મિચ્છ જોગો અવિરદિ અણ્ણાણમજીવ ।
 ઉવઓગો અણ્ણાણ અવિરહ મિચ્છ ચ જીવો દુ ॥૮૮॥

અર્થ —જે મિથ્યાત્વ, યોગ, અવિગતિ અને અજ્ઞાન અજીવ છે તે તો પુગલકર્મ છે, અને જે અજ્ઞાન, અવિરતિ અને મિથ્યાત્વ જીવ છે તે તો ઉપયોગ છે.

૮૭ મી ગાથામા જીવમિથ્યાત્વાદિ અને અજીવમિથ્યાત્વાદિ એમ બે લેહ પાઠયા ત્યારે શિષ્યે પૂછ્યું કે પ્રશ્ન 'અજીવમિથ્યાત્વાદિ કોણ છે ? વર્માસ્તિકાય છે ? અધર્માસ્તિકાય છે ? પુદ્ગલાસ્તિકાય છે ? વગેરે અજીવ પદાર્થોમાથી કોણ છે ? અને જીવમિથ્યાત્વાદિ કોણ છે ? તેના ઉત્તર આ ૮૮ મી ગાથામા આપે છે કે અજીવમિથ્યાત્વાદિક પુદ્ગલકર્મ છે અને જીવમિથ્યાત્વાદિ છે તે જીવનો ઉપયોગ છે—એ રીતે ખન્ને ગાથામા આ જાતનો ફેર છે.

મિથ્યાત્વ એટલે ઊંઘી માન્યતા, અજ્ઞાન એટલે ઊંઘી જ્ઞાન, અને અવિરતિ એટલે ચારિત્રગુણનો વિકાર, એ ત્રણે અનસ્થા છે, એ ત્રણે ઉપયોગરૂપ છે એ ત્રણે ચૈતન્યનો અરૂપી વિગર છે.

નિશ્ચયથી જે મિથ્યાદર્શન, અજ્ઞાન, અવિગતિ, ઇત્યાદિ અજીવ

મિથ્યાત્વ ને અજ્ઞાન આદિ અજીવ, પુદ્ગલકર્મ છે,
 અજ્ઞાન ને અવિગતિ વળી મિથ્યાત્વ જીવ, ઉપયોગ છે. ૮૮.

અસ્થિરતામાં જોડાયું તે અચારિત્ર છે. ચૈતન્ય પરમ સ્વાભાવિક વસ્તુ છે-પરમ પારિણામિ વસ્તુ છે. વસ્તુ છે તે શુદ્ધ છે, અનાદિથી મોહ સાથે સંયુક્ત એટલે મોહ સાથે જોડનાથી નિમરના આના ત્રણ પ્રકાર છે. પોતામાં જોડાય તો પોતાની નિર્ભજ અવસ્થા થાય, પોતાના સ્વભાવમાં જોડાય તો એવું સામર્થ્ય છે કે તેમાંથી વીતરાગતા જ થાય, પણ પોતાના સ્વભાવ નિના મોહમાં જોડાય તો નિમરવાળી અવસ્થા થાય છે. ઉપયોગનો ત્રણ પ્રકારનો પરિણામવિકાર તે સ્ફટિકની સ્વચ્છતાના પરિણામવિકારની જેમ પરને લીધે-પરની ઉપાધિને લીધે ઉત્પન્ન થતો દેખાય છે

જેમ સ્ફટિકની સ્વચ્છતાનું સ્વરૂપ-પરિણમનમાં અર્થાત્ પોતાના ઉજ્જવળતારૂપ સ્વરૂપે પરિણમનામાં સમર્થપણ હોવા છતાં, કદાચિત્ સ્ફટિકને કાળા, લીલા અને પીળા એના તમાલ, કેળ અને કાચનના પાત્રરૂપી આધારનો સંયોગ હોનાથી સ્ફટિકની સ્વચ્છતાનો કાળો, લીલો અને પીળો એમ ત્રણ પ્રકારનો પરિણામવિકાર દેખાય છે

સ્ફટિકમાં ગતા, લીલા, પીળા ફૂલનો રંગ દેખાય છે તે પર નિમિત્તને લઈને દેખાય છે સ્ફટિકની નિર્ભજતાનું પરિણમન તો ઘોણું જ હોય, અવસ્થા સ્વચ્છ જ હોય, નિમર તો પરને કારણે દેખાય છે

છવ ને પરમાણુ-તે બે દ્રવ્યો જ નિભાવપણે પગિજીમે ॥ તે બાકીના ચાર દ્રવ્યો સ્વભાવપણે પગિજીમે છે. પરમાણુમાં બે જાતની રેલાનિક પર્યાય થાય છે, એક સ્વધરૂપે થવાની અને એક કર્મપણે થવાની એમ બે પ્રકારે થવાની તામત છે (પરમાણુ કર્મપણે થાય છે તેમાં આત્માની નિભાવ પર્યાયનું નિમિત્ત છે), આત્મામાં તો ગગ-દેવ રૂપે એ જ પ્રકારે નિમર થાય છે.

સ્ફટિકનો સ્વભાવ તો ઉજ્જવળ છે પણ અવસ્થામાં પણ ઊજ્જવાઈરૂપે પરિણમવાનું સામર્થ્ય છે. જુઓ, દદાતમાં પણ પર્યાય શુદ્ધ છે તેમ કદુ, પણ કદાચિત્ નિમિત્તનો યોગ હોય ત્યારે કાળા, લીલા, પીળા રંગના નિમરરૂપે થવાની સ્ફટિકમાં ધોખ્યતા છે તેની રીતે અનાદિથી, ચૈતન્ય પરમ પારિણામિ પન્મ સ્વભાવરૂપ છે તેને નહિ

માનતા પગને પોતાનું માનવારૂપ ઊંઘી માન્યતા, પગને પોતાનું જાણવારૂપ અજ્ઞાન તે પગમાં સ્થિર વસારૂપ અનિરતિ એમ આત્માની અવસ્થામાં ત્રણ પ્રકારનો પરિણામનિકાર દેખયો, આત્માની નિકારી અવસ્થા આત્માથી થાય છે તેમ દેખે. નિર્મળ અવસ્થા થનાનું સામર્થ્ય હોના છતાં તેને ભૂલીને ત્રણ પ્રકારનો આત્મામાં પરિણામનિકાર થાય, છે તોપણ નિમરને યાજનાનું સામર્થ્ય પોતામાં ભર્યું છે તેને જાણખીને, તેમાં સ્થિર થાય તો નિમરનો નાશ થાય અને આક્ષત્રી શુદ્ધ પર્યાય પ્રગટે.

૧૯૯૯, આસો વદ ૧૪ શુક્ર

આત્માના ઉપયોગમાં ત્રણ પ્રકારના પરિણામનિકાર અનાદિ-કર્મના - નિમિત્તથી છે, આત્મનરુપે તો અનાદિ અનતશુદ્ધી ભરેલ છે તેમાં પોતાના ઊંઘા પુરુષાર્થથી વર્તમાન અવસ્થામાં નિમર કર્મના નિમિત્તથી થાય છે. વિનાશ વવામાં માત્ર કર્મની હાજરી છે, કરનાર પોતે આત્મા છે.

વિકાર થવામાં નિમિત્તની હાજરી છે એમ કહેતા અલ્લાવવી ખીજી રીતે છે એમ આવી જાય છે આત્મામાં નિમર વ્યવહારથી છે એમ કહેતા નિશ્ચયથી ખીજી રીતે છે એટલે કે નિશ્ચયથી આત્મામાં વિકાર નવી એમ આવી જાય છે. નિમિત્તના પડખેથી નિમર છે એમ અવદ્રવ્યના પડખેથી પણ નિમર હોય એમ બની ગઈ નહિ, કારણ કે નિમિત્ત વગર સ્વયં ઉપાદાનમાંથી જ નિકાર થતો હોય તો વિનાશ કોઈ દિવસ છૂટે જ નહિ અને નિર્મળતા કોઈ દિવસ પ્રગટે જ નહિ, આમાંથી એમ સમજનાનું નથી કે નિમિત્ત વિનાશ કાગળી દે છે, નિમિત્ત કોઈ વિનાશ કાગળી નરુ નવી, પોતે નિમિત્ત તરફ લક્ષ કરે છે એટલે નિકાર થાય છે, નિમર થતી વખતે માત્ર કર્મની હાજરી છે એટલો સંભવ છે, નિમર થનામાં કર્મ નિમિત્ત છે એમ કહેતા ઉપાદાનનું પડખું આપું જુદું જ છે એમ જણાઈ આવે છે.

પાણી અવસ્થાએ જિનું છે, પણ મૂળ સ્વભાવે શુદ્ધ છે, શીતળ છે, તેમ આત્માની વર્તમાન અવસ્થામાં પરિણામનિમર દેખાય છે તે

અસાવમા તે નિર નથી, સ્વભાવ તો શુદ્ધ છે. પાણી જે વખતે
ઊંડુ છે તે જ વખતે સ્વભાવે ઠાકું છે તેમ આત્માની પર્યાયમા જે
વખતે વિમર છે તે જ વખતે અહર શુદ્ધતા લગી છે.

આત્મા પહેલા શુદ્ધ હતો અને હવે અશુદ્ધ થયો તેમ નથી,
પન્થ મમય સમય થઈને અનતમળથી આત્માની અસરમા વિમર
છે, મરીગ માંડુ, ગ્રંદિયો મારી, રાગ મારે, દ્રેષ મારે એવી માત્ર
જાની મિથ્યા માન્યતા નથી થતી નથી, જો પહેલા શુદ્ધ હોય અને
પછી અશુદ્ધ થાય તો સિદ્ધતે પણ વિમર થવો જોઈએ.

કોઈ કહે વીરમગામની જોનીગમાથી તો જિના જ પાણી
નીજો છે પણ ભાઈ! તે અસરવાએ જિનુ છે સ્વભાવે શીતળ છે
તે જોનીગમાથી પાણી બહાર કાઢીને ઠારી નાખે તો ઠગી જાય છે,
શીતળ થઈ જાય છે, તો સ્વભાવે શીતળ હોય તો શીતળ થાય,
નહિતર ક્યાથી થાય? કોઈ કહે કે જોનીગમા નીચે ગધકું તેથી
પાણી જિનુ થાય છે, ગધકું જો પાણી જિનુ કરતો હોય તો આમશર
કેમ જિનુ કરતો નથી? એ તો પાણીમા જિનું થવાની સાધકાત હોય
ત્યારે ગધકું હાજર હોય છે એમ આત્મામા વિમર થાય ત્યારે કર્મન
હાજરી હોય છે. ૮૬.

હવે આત્મામા ત્રણ પ્રકારના પરિણામવિમરનું ક્તાર્પન
દર્શાવે છે —

एषु य उवओगो तिविहो सुद्धो निरजणो भावो ।
ज सो करेदि भाव उवओगो तस्स सो कत्ता ॥१०॥

અર્થ — અનાદિથી આ ત્રણ પ્રકારના પરિણામ વિમરો
હોનાથી, આત્માનો ઉપયોગ-એકે (શુદ્ધવચી) તે શુદ્ધ, નિરજન

એનાથી છે કે

જે ભાવ કહ્યો

અવિધ, શુદ્ધ

જે ભાવ જે,

જે ભાવ જે,

જે ક્તાર્પિ બને. ૯૦.

(એજ) ભાવ છે તોપણ-ત્રણ પ્રકારનો થયો થકો તે ઉપયોગ જે (નિકારી) ભાવને પોતે કરે છે તે ભાવનો તે કર્તા થાય છે.

આ ગાથાનો આ અર્થ વ્યાખ્યાનમાં સલા વચ્ચે પહેલો થાય છે, આ ગાથા માગણિક છે, કિવસો પણ અત્યારે માગણિકના છે. ભગવાન મહાવીરસ્વામી ભોક્ષ પધાર્યા તેના મહા માગણિકના આ કિવસો છે અને આ ગાથા પણ મહા માગણિકરૂપ છે.

અનાદિથી આત્મામાં ત્રણ પ્રકારની અવસ્થા છે, ઊંઘી માન્યતા, ઊંઘ જ્ઞાન અને ઊંઘી એકાગ્રતા એ ત્રણ પ્રકારનો નિકાર છે, જો કે આત્માના ઉપયોગનો વેપાર-અવસ્થા તો શુદ્ધનયથી શુદ્ધ છે.

ઉપયોગ છે તે આત્માની અવસ્થા છે તે પણ શુદ્ધ જ છે, વસ્તુ તો શુદ્ધ છે જ પણ તેના ઉપયોગ એટલે અવસ્થા પણ અનાદિથી શુદ્ધ જ છે, નિરજન છે, મલિનતા વગરની છે.

અહીં તો બીજા-ભોક્ષ અને કર્મના સદ્ભાવ-અભાવની અપેક્ષા વગરની વાત છે. વસ્તુ તો દ્રવ્યથી ને શુભથી વર્તમાનમાં ત્રણકાળના મામર્થ્યથી ભરપૂર છે, શુદ્ધ છે અને વસ્તુનો વર્તમાનકાળ એટલે વર્તમાન અગ તે પણ શુદ્ધ છે. વસ્તુના વર્તમાન શુદ્ધ ઉપયોગનો વેપાર એટલે કે શુદ્ધપર્યાય તે એક જ પ્રકારે છે, તે પર્યાય ઊણી નથી-અધૂરી નથી, મલિન નથી, પણ શુદ્ધ નિરજન એક જ પ્રકારે પૂરી છે. વસ્તુ તો શુદ્ધ નિરજન છે પણ તેના પરિણામ એટલે અવસ્થા તે પણ શુદ્ધ નિરજન છે.

વસ્તુ હોય તેને વર્તમાન હોય ને? વર્તમાન નગરની વસ્તુ હોય? ન હોય, અને વસ્તુનો જેવો રવભાવ હોય તેવો જ તેનો અગ હોય. તેનો વર્તમાન અગ વિકારી અને અધૂરો ન હોય, વિકાર દેખાય છે તે કર્મની અપેક્ષાવાળી સાપેક્ષ પર્યાય છે, મૂળ સ્વભાવ-ભૂત નિરપેક્ષ પર્યાયમાં વિકાર નથી, તે પર્યાય અનાદિઅનંત છે, શુદ્ધ છે, નિરજન છે, તેને તારણપર્યાય કહેવાય છે.

ગયા કાળની અવસ્થા અને ભવિષ્યની અવસ્થાનું મામર્થ્ય દ્રવ્યમાં નુવરૂપે છે અને તેના વર્તમાન વેપાર પણ ક્રુર છે.

આમશાદિ પદાર્થમા પોતાના સ્વભાવની જાતનો જ નિર્મળ ઉત્પાદ-વ્યય થાય છે, અને આત્મામા રાગ-દ્વેષના નિજરી ઉત્પાદ-વ્યયનું પરિણમન થાય છે તે સાપેક્ષ પર્યાય છે. નિમિત્તાના સદ્ભાવની અપેક્ષા ભાગુ પડે ત્યાં મસારઅવસ્થા છે અને અભાવની અપેક્ષા ભાગુ પડે ત્યાં શોધઅવસ્થા છે, તે બંને સાપેક્ષ છે, પણ આત્મામા આનંદાદિ પદાર્થની જેમ નિર્મળ નિરપેક્ષ પર્યાય પણ છે કામના કે આનંદ પણ પદાર્થ છે અને આત્મા પણ પદાર્થ છે. દ્રવ્ય, શુદ્ધ ને પર્યાય નવો તે નિરપેક્ષ હોય તો જ વસ્તુની અખડતા વાય છે.

વસ્તુ અનંત શુદ્ધ અને અનંત પર્યાયનો પિંડ છે ગયામળમા જે થઈ ગઈ અને ભવિષ્યમા જે થશે તે બંની પર્યાયના સામર્થ્યરૂપ દ્રવ્ય છે, શોધપર્યાય જે બહાર આવે છે એટલે કે પ્રગટે છે તે બધી તામત દ્રવ્યમા ભરી પડી છે. વસ્તુ પોતે શુદ્ધ-પર્યાયનો પિંડ છે તો તેમા શુદ્ધ કારણપર્યાય પણ છે, જે વસ્તુ હોય તેને વર્તમાન પણ હોય, વર્તમાન વગરની વસ્તુ ન હોય અને તે વર્તમાન અશ પણ વસ્તુની જાતનો જ હોય, એક પરમાણુ છે તે વસ્તુ છે, વસ્તુમા તેના સ્વભાવની જાતની જ નિર્મળ પર્યાય હોય જેમ સંસ્કૃતિમા નિર્મળ પર્યાય છે, તેમ આત્મામા પણ નિર્મળ પર્યાય છે, સંસ્કૃતિ તો સંસ્કૃતિ પધાય છે તેરી તે મૂળ શુદ્ધ પર્યાય નવો. કાખનો ગુ આપાય? વસ્તુ જ કાખના પિનાની છે આ વિષય તદ્દન જુની જાતનો જ છે, અર્પુ છે

શ્રીમદ્ રાજ્યદ્રે આ સબધી એક દુનડો મૂકી દીધો છે, તેમને ધરો ઉઘાડ હોતો, શક્તિ ધણી હતી તેથી જીનસર્જનના સમયનો ગ' દુનડો મૂકી દીધો છે શ્રીમદ્ લખે છે કે, 'પરિણામી પદાર્થ-નિરંતર સ્વાકાર પરિણામી હોય તોપણ અચનસ્ચિત પાિનામીપણુ?'

સામર પરિણામીપણુ એવ વસ્તુના સ્વભાવનો જાતનું પરિ-ણામીપણુ હોય તેમા આ વિામીપણુ નુ? એટલે તેના એવો અર્થ થાય છે કે દ્રે-દ્રવ્ય, દ્રવ્યધી, શુદ્ધી અને પર્યાયથી શુદ્ધ જ હોય અને તેનું પોતાના સ્વભાવ-આકારે જ પાિણમન હોય

પરથી છટી ચીજને અપેક્ષા લાગુ પડતી નથી. વસ્તુ, વસ્તુને ગુણ અને વસ્તુની પર્યાય એ ત્રણે અપેક્ષા વગરનાં-નિરપેક્ષ છે.

દ્રવ્યથી, ગુણથી ને પર્યાયથી ત્રણે રીતે વસ્તુ અનાદિ અનત એમરૂપ છે, તેમા બ ૧-મોક્ષની અપેક્ષા છે. તો તે નિમિત્ત તરફની અપેક્ષા છે, બ ૨-મોક્ષની પર્યાય તે સાપેક્ષ પર્યાય છે, આત્મામા નિરપેક્ષ પર્યાય અનાદિ અનત છે.

સમય સમય ઉત્પાદ-વ્યય વાય છે તે વ્યવહાર છે, બ ૩-નો વ્યય અને મોક્ષનો ઉત્પાદ, તે વ્યવહાર છે, પરિણામી વસ્તુના દ્રવ્ય, ગુણ અને તેનો વર્તમાન અશ કાયમ એક જ પ્રકારે છે, ક્ષુદ્રરૂપે છે તોપણ વિધારી ત્રણ પ્રકારે પશ્ચિમતો થકો તે ઉપયોગ પોતે વિધારી લાવને કરે છે, તે લાવનો તે કર્તા થાય છે.

આત્મા દ્રવ્યથી, ગુણથી અને પર્યાયથી અનાદિ અનત શુદ્ધ છે તોપણ અનાદિથી અન્ય-અનુભૂત મોક્ષ સાથે સંયુક્તપણાને લીધે એમલે જોડાણપણે પોતાનામા ઉત્પન્ન થતા પરિણામ નિકારો ત્રણ પ્રકારના છે. જોડી માન્યતા એમલે કે પર ગરીરાદિને પોતાપણે માને, ગળી-દેખી હું છું તેમ માને તે, અને અજ્ઞાન એમલે પગને પોતાપોતે જાણે ને, અને અનિગતિ એમલે પગમા ઉપયોગને જિગર કરે-એ રીતે ત્રણ પ્રકારે પશ્ચિમ-નિકારો થાય છે.

જો કે પગમાર્થથી તો ઉપયોગ શુદ્ધ, નિગજન, અનાદિનિન વસ્તુના સર્વસ્વભૂત ચૈતન્યમાત્ર લાવપણે એક પ્રકારનો છે.

જુઓ ! આ દુકામા આચાર્ય દેવે શુ અદ્ભુતતા લીધી છે ! પરમાર્થદષ્ટિથી તો ઉપયોગ અરેખર શુદ્ધ છે, આ શુદ્ધ અનન્યા નિરપેક્ષ છે, મોક્ષમાર્ગની-અનસ્થા કે મોક્ષઅનસ્થા તે બન્ને અનસ્થા સાપેક્ષ છે. વસ્તુનું વર્તમાન તે શુદ્ધ ઉપયોગરૂપ કારણપર્યાય છે, તે શુદ્ધ પર્યાય નિરજન છે, એમલે કે તેમા ત્રેલ બિલકુલ નથી, તેમા રાગ-દેવની કે પરની અપેક્ષાની ગંધ માત્ર નથી, વસ્તુ અનાદિ અનત છે, એમલે કે જેને આદિ પણ નથી અને અત પણ નથી, વસ્તુ જેમ પ્રિય છે તેમ વસ્તુનો લાભ પણ પ્રિય છે અને તે લાભ વસ્તુના સર્વસ્વભૂત ચૈતન્યમાત્ર લાવપણે એમ જ પ્રમાણ છે.

નિગોદથી માટી સિદ્ધ મુઘી બા આત્મા આ ઉપયોગરૂપ કારણપર્યાય શુદ્ધ જ છે, એ જ પ્રમાર છે, વસ્તુનો નર્તમાન અંશ વસ્તુમા ભળેલો છે. નિમરી પર્યાય, શ્રોક્ષમાર્ગની પર્યાય અને શ્રોક્ષની પર્યાય, તે બધી પર્યાય પણ આત્મામા જ વાય છે-તે પર્યાય શ્રોક્ષ છે, કર્મના નિમિત્તની અપેક્ષા રાખતી પર્યાય છે, પણ અનાદિ અનંત કારણપર્યાય છે તે મુન પર્યાય છે, આ અંગ મુનમા ભળે છે નર્તુ પાતે શુદ્ધ, તેના શુભ શુદ્ધ અને તેનો નર્તમાન અંગ પણ શુદ્ધ છે, તેના શુદ્ધ અંશ વર્તમાન નર્તમાનરૂપે કાયમ ચાલુ રહે તેની આ વાત ચાહે છે

એક સમયમા બે અવસ્થા દ્રવ્યમા એક સાથે છે, દ્રવ્યદષ્ટિથી જોઈએ તો દ્રવ્યનો અને શુભનો નર્તમાન અંશ પરિપૂર્ણ મુનરૂપ શુદ્ધ છે. તે એ અવસ્થા અને પર્યાયદષ્ટિની અપેક્ષાથી જોઈએ તો ગગ-દેવની અશુદ્ધ અવસ્થા કે શ્રોક્ષમાર્ગ અથવા તો શ્રોક્ષની શુદ્ધ અવસ્થા તેમાથી એક એમ બન્ને અવસ્થા એક સાથે છે દ્રવ્યદષ્ટિની અપેક્ષા રાખતી પર્યાય નિરપેક્ષ છે અને પર્યાયદષ્ટિની અપેક્ષા રાખતી પર્યાય સાપેક્ષ છે

દ્રવ્યથી, શુભથી, અને અવસ્થાથી આનો શુદ્ધ આત્મા છે તો-પણ અશુદ્ધ, સાજન અને પ્રમારને પામતો થયે એવે કે રાગ-દ્વેષ, હર્ષ-રોષ, શુભાશુભભાવ વગેરે અનેક પ્રમારનો વધતે ત્રા પ્રમારનો થઈ, પાતે અજ્ઞાની થયા થકે મ્તાપણને પામે છે મિથ્યાદષ્ટિપણે પરિણમે છે, અજ્ઞાનપણે પરિણમે છે, અવિરતિપણે પરિણમે છે કોષપણે-અનુભવપણે, જે બે ભાગો કરે છે-બે ભાગનો કર્તા થાય છે, તે તે ભાગનો તે અવિન અવસ્થારૂપ ઉપયોગ કર્તા થાય છે, પાતે શ્રોક્ષમા જોડાઈને પરલાવોને પાતાનું કર્તવ્ય માનીને નિલાનરૂપ ઉપયોગ થઈને વિલાપનો કર્તા થાય છે. પાતે નિલાવમા જોડાય છે ત્યા સામે નિમિત્તનો અપેક્ષા છે તે કર્મના સદ્ભાવરૂપ વ્યવહાર છે, નાતે વિલાપના જોડાઈને યાળી શ્રોક્ષમાર્ગ અને શ્રોક્ષ પ્રગટ કર્યો તે પણ વ્યવહાર છે તે કર્મના અભાવની અપેક્ષા રાખતો વ્યવહાર છે

અરે 'ભાઈ' આ વાત અમને ન સમજાય તેવું શક્ય મગજ-
માથી કાઢી નાખવું. જ્યાં આત્મા ભગવાન છે, પ્રભુ છે, આ વાત
પણ ભગવાન આત્માની જ ચાલે છે, પોતાના ધરની જ વાત ચાલે
છે, તેમાં જિજ્ઞાસાથી, ધ્યાન રાખીને સાલજો તો ન સમજાય તેમ
કેમ બને ? 'મને ન સમજાય' એની જે કલ્પના કરી રાખી છે તે
પણ એક મોટું શક્ય છે. હું પોતે સ્વાભાવરૂપ છું અને મને ન સમ-
જાય' તે વાત સી ? સમજાય એવી જ ચીજ છે માટે ન સમજાય
એવું શક્ય મગજમાંથી કાઢી નાખવું.

જેટલું કેવળજ્ઞાનીએ જાણ્યું છે તેટલા જ જાણનાના સામર્થ્ય
સ્વરૂપે તું છે, કેવળજ્ઞાનીના જ્ઞાનમાં આત્માનું સ્વરૂપ જેટલું જણાયું
તેટલું તેમની વાણીમાં કહેનાયું નથી, કેવળી ભગવાનનું સામર્થ્ય
અનત-અપાર છે. જે-તે કેવળી ભગવાનના આત્મા છે તે-તે જ
સામર્થ્યવાળો તારો ચૈતન્ય ભગવાન આત્મા છે તો પછી તું તને
પોતાને કેમ ન જાણી શકે ? તારી જાત તને ન સમજાય તો કેને
મમજારો ? ધરની મૂલીની કેમ બધી ખગર હોય છે ? તો 'પછી સ્વ-
ભાવ-ધરની મૂલી ન સમજાય તેવું શક્ય કાઢી નાખી મમજારાનો
પ્રયાત્ન કરવો

વસ્તુ દ્રવ્યથી, શુદ્ધથી અને પર્યાયથી શુદ્ધ છે, નિરંજન છે,
એક જ પ્રકારે છે. તે શુદ્ધ કારણપર્યાય જિણી નથી, વિકારી નથી,
પણ પરિપૂર્ણ છે, પર્યાયદષ્ટિએ તે પર્યાય અપ્રગટ છે અને દ્રવ્યદષ્ટિએ
તે પર્યાય પ્રગટ છે. જે વસ્તુ હોય તેનું નર્તમાન પણ હોય, 'વસ્તુનું
વર્તમાન તે તેની શુદ્ધપર્યાય' છે.

પહેલા કહ્યું હતું કે જે પરિણામે તે કર્તા છે આવી અજ્ઞાનરૂપ
ધર્મને ઉપયોગ પરિણમ્યો 'તેથી' જે ભાનરૂપ તે પરિણમ્યો તે ભાનનો
તેને કર્તા કહ્યો. આ રીતે ઉપયોગને કર્તા જાણવો. 'તે' કે 'શુદ્ધદ્રવ્યા-
ર્થિકનયથી આત્મા કર્તા છે નહિ તોપણ ઉપયોગ અને આત્મા એક
વસ્તુ હોનાથી અશુદ્ધદ્રવ્યાર્થિકનયે આત્માને પણ કર્તા કહેનામાં
આવે છે. પરમાર્થ તો ઉપયોગ શુદ્ધ નિરંજન છે તોપણ અશુદ્ધ,

સાજન, અનેકપલાને પામતો થકો જે જે ભાગને પાતાનો કરે છે તે તે ભાવનો તે ઉપયોગ કર્તા થાય છે

આ રીતે ઉપયોગને કર્તા બાળો ઉપયોગમા મલિનતા થાય છે તે અજ્ઞાનભાગથી છે, સ્વભાવદષ્ટિથી, ગુણદ્રવ્યાવિદષ્ટિથી આત્મા રાગ-દ્વેષને ભ્રાંતિનો કર્તા નથી અગુણદ્રવ્યાવિદષ્ટિથી આત્મા વિદ્યાર્નો કર્તા થાય છે, ઉપયોગ અને આત્મા એક જ છે જુદા નથી માટે આત્માને પણ વિદ્યાર્નો કર્તા કહેવાય છે, ગુણદ્રવ્યદષ્ટિમા વિદ્યાર્નું કર્તાપણું છે નહિ, તે ગુણદષ્ટિ સસારભાવની નાગક છે પણ કર્તા નથી

આ ગાથા ફરીથી

૧૬૯૮ આસો વદ ૦)) અમાસ શુક્ર

આ કર્તાર્થ અગ્નિધર ચાલે છે. કર્તા એટલે થનારો કોણ છે તે થનારમા થાય છે નુ ? તે ગત ચાલે છે. માટી થનાર છે ને ધરો થાય છે, થનાર તે કર્તા છે ને થાય તે કર્મ છે કુલાગ કર્તા છે ને ધરો માર્ગ છે એવો કર્તાર્થસંબધ છે નહિ, માટી ઉપાદાન છે અને કુલાગ નિમિત્ત છે.

આત્મા થાતે થનાર છે અને આત્માનું ખરેખરું કાર્ય તે સ્વભાવમાર્ગ છે, વિષ્ણુ રહિત જ્ઞાન કરતું, વિષ્ણુ રહિત શ્રદ્ધા કરતી અને નિકટપ રહિત સમ્બળતા કરતી તે આત્માનું ખરેખરું માર્ગ છે નિર્મળ શ્રદ્ધા, નિર્મળજ્ઞાન, નિર્મળચારિત્ર, તે સ્વભાવમાર્ગ છે અજ્ઞાનઅવસ્થા તે કર્તા અને પુણ્ય-પાપના ભાવ તે કર્મ તે નિભાનમાર્ગ છે આત્મા જડનો કર્તા અને જડ આત્માનું કાર્ય થાય તેવી રીતે કર્તા-માર્ગ નથી આત્મા થનાર છે અને વીતરાગભાવ તે તેનું ખરેખરું માર્ગ છે કારણપર્યાય કારણ છે અને નિર્મળ પર્યાય પ્રગટે તે કાર્ય છે

દ્રવ્ય, શુભ અને કારણપર્યાય ઉપર વર્તમાનમા અભેદદષ્ટિ આપવાથી નિર્મળ ઉત્પાદ-વ્યયરૂપ કાર્ય પ્રગટે છે. નિર્મળ સમ્યજ્ઞાન, નિર્મળ સમ્યક્પ્રતીત અને નિર્મળ સમ્યક્ચારિત્ર તે સ્વભાવકાર્ય છે વસ્તુ વર્તતી વર્તતી નિમળ વર્તે છે તે કારણપર્યાય છે વસ્તુ ધ્રુવ છે, — પશુનો શુભ અને તેની વર્તમાન, વર્તમાન વર્તતી નિર્મળ પર્યાય

અનાદિ અનંત ક્રિય છે, એનું મનન કરતા સ્વભાવપર્યાય પ્રગટે તે કાર્યપર્યાય છે.

દ્રવ્ય, ગુણ અને તેની કારણપર્યાય તે નિશ્ચય છે, તે ત્રણે ઉપર અભોદ્વદિ આપવાથી અને તેમા એકાગ્ર ધ્યાથી નિર્મળ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને ચારિત્ર પ્રગટે છે તે વ્યવહાર છે.

ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય અને કાળ તે બધી વસ્તુ, વસ્તુનો ગુણ અને તેની અવસ્થા પણ નિર્મળ જ છે. પરમાણુ પોતે વસ્તુ, તેનો ગુણ અને તેની વર્તમાનપર્યાય પણ નિર્મળ જ છે. પરમાણુ પોતે બધી રીતે નિર્મળ છે પરંતુ પરમાણુમા જે પ્રકારનો વિભાવ પણ થાય છે, પરમાણુની સ્કંધરૂપે અવસ્થા થાય છે તે એક પ્રકારનો વિભાવ છે અને પરમાણુ લેગા થઈને આત્માની વિભાવ પર્યાયનું નિમિત્ત પામીને કર્મપણે પરિણમે છે તે, બીજા પ્રકારનો વિભાવ છે. છૂગ પરમાણુમા વસ્તુ, વસ્તુનો ગુણ અને તેની પર્યાય ત્રણે નિર્મળ છે, પાણી દ્રવ્યની પર્યાય નિર્મળ છે તો પછી આત્માની પર્યાય નિર્મળ કેમ ન હોય ? હોય જ. આત્મામા જે રાગ-દ્વેષની અને ભ્રાતિની મલિન પર્યાય થાય છે તે પર્યાય મૂળ સ્વભાવરૂપ નથી, પણ વિમરી પર્યાય છે, મારે આત્મામા મૂળ સ્વભાવરૂપ નિર્મળ પર્યાય હોવી જોઈએ, વળી બીજા દ્રવ્યોમા પર્યાયની પ્રગટપણે નિર્મળતા છે તેમ આત્મામા પણ જો પ્રગટ નિર્મળતા હોય તો સસાર કેમ હોઈ શકે ? ન હોઈ શકે, મારે આત્માની પર્યાયમા જે નિર્મળતા છે તે પ્રગટ નથી પણ અનાદિઅનંત સ્વભાવ-કારે છે, સાપેક્ષ પર્યાય જેમ પ્રગટ છે તેમ આ નિરપેક્ષ પર્યાય પ્રગટ નથી પણ અપ્રગટ છે.

વસ્તુ પોતે સામાન્ય છે, જે સામાન્ય હોય તેનું વિરોધ પણ હોવું જોઈએ, વસ્તુનું વિશેષ વસ્તુની જાતનું હોય, બીજી જાતનું ન હોય, સામાન્ય-વિશેષ થઈને વસ્તુનું અખટ સ્વરૂપ થાય છે. વસ્તુ હોય અને એની પર્યાય નિર્મળ ન હોય તો વસ્તુ જ નિર્મળ હોઈ શકે નહિ. બીજા પદાર્થોની અવસ્થા નિર્મળ છે અને આત્મદ્રવ્યનો

કાઈ વાક ! કે આત્માની પર્યાય નિર્ભળ ન હોય ? હોય જ. ત્રીજી એકાદી પ્રગટ નિર્ભળ પર્યાય હોય તો સસાર-મોક્ષ હોય જ નહીં, પરંતુ સસાર-મોક્ષ દેખાય ■ અને છે માટે આત્મામા સસારનામર પર્યાય અપ્રગટ છે, ધીજી પાંચ પદાર્થોની નિર્ભળ પર્યાય : પ્રગટ પરિણમનરૂપે છે,

આ વિષય ઝીણો છે આ વર્તમાન અગ ન હોય તો નરુ હોઈ શકે નહિ, વર્તમાન અગ ન હોય તો આખી નરુ થતી નવી, વરુમા ખડ પડી જાય છે. દ્રવ્ય, ગુણ અને તેના વિગેષ વર્ધને અખડ-આખી વરુ થાય છે પરિણામી પદાર્થ નિરતર આના પરિણામી હોવો જોઈએ એમ શ્રીમદ્ ગજ્યદ્ વહે છે

કારણપર્યાય સનામર પરિણામી હોનાથી મોઈ અધિક્ષાએ પગિ જામી છે, દ્રવ્ય અને ગુણ પણ ક્ય ચિત્ પરિણામી છે પર્યાયદટિએ સાપેક્ષ પર્યાય પ્રગટ છે અને નિરપેક્ષ પર્યાય અપ્રગટ છે. દ્ર-ચદટિમા પ્રગટ-અપ્રગટના ભેદ નથી, દ્ર-ચદટિમા નરુ, નરુનો ગુણ ને વરુની પર્યાય પ્રગટ જ છે

હીરા સરાશે ચડે છે તેના બૂકો લઈ જાય તોપણ લાલનો રસ્તો છે આ જ આગળિમ્નો દિવમ છે, આ વાત તદન અખૂર્ન-છે

જેમ માર અરૂપી પદાર્થ અને પુદ્ગલ પરમાણુ, એ પદાર્થોમા વર્તમાન વર્તતી પર્યાય પ્રગટ ન હોય તો પરિણમન ન હોય માટે વર્તમાન પરિણમતી શુદ્ધ પર્યાય એ પદાર્થોમા પ્રગટ જ છે કારણ કે એ પદાર્થોમા અશુદ્ધતા નથી તેથી તેમ વર્તમાન પરિણમતી નુદ્ધ પર્યાય પ્રગટ જ છે, તેમ આત્મામા જો પ્રગટપણે નિર્ભળતા હોય તો ગુર અને શિષ્ય કાઈ પણ રહેતુ નથી, ઉપદેશ આપનો, સમજવડુ, સમજવડુ વગેરે કાઈ પણ રહેતુ નથી, મવિનતા છે તો તેને યાગરાને માટે ઉપદેશ આપાય છે, મવિનતા છે તો તેને યાગવાને : માટે શિષ્ય સમજવાનો પ્રયત્ન કરે છે, માટે મવિનતા છે, તદન / પ્રગટપણે નિર્ભળતા નથી અને જો નરુમા નરુ આમરે વર્તમાન અગની નિર્ભળ

પર્યાય ન હોય તો આખી દ્રવ્યાર્થિઃ દષ્ટિ થતી નથી, આખી નિરપેક્ષ વસ્તુ થતી નથી.

આત્મામાં મનિત પર્યાય થાય છે તે સાપેક્ષ છે. ક્ષયોપશમ ભાનમાં કર્મના ઓછા-નવારે ઉદાહરી અપેક્ષા છે, ક્ષાયિક ભાનમાં કર્મ રજાનાની અપેક્ષા છે, ઉપશમ ભાવમાં કર્મ ઉપશમી જવાની અપેક્ષા છે-તે બધી પર્યાય સાપેક્ષ છે, મતિ, શ્રુત, અનુદિને મન પર્યાય-જ્ઞાનની પર્યાય પણ સાપેક્ષ છે, આ જગજ્ઞપર્યાય તે તો એકલા પારિણામિક ભાનની વાત છે.

આત્મા દ્રવ્યથી, ગુણથી ને પર્યાયથી નિર્મળ છે. એ ત્રણેની અલોદ્દષ્ટિ કરીને તેનું મનન કરતા મનભાવપર્યાય પ્રગટે છે. દ્રવ્ય-ગુણ નિરપેક્ષ છે તો પર્યાય પણ નિરપેક્ષ હોવી જોઈએ, કારણપર્યાય ન હોય તો વસ્તુ ન હોય, અને આપેત્ર પર્યાય ન હોય તો સસાગ-શોક્ષ ન હોય. કારણપર્યાય નિર્મળ ન હોય તો શોક્ષની નિર્મળ પર્યાય પ્રગટે જ નહિ, દ્રવ્ય, ગુણ અને કારણપર્યાય ત્રણે નિર્મળ ન હોય તો શોક્ષની નિર્મળ પર્યાય પ્રગટે જ નહિ, દ્રવ્ય ગુણ અને કારણપર્યાય ત્રણે નિર્મળ ન હોય તો વસ્તુની અખડતા થતી નથી. આ જગજ્ઞપર્યાય ભગવાન આત્માને વિષે વસ્તુદષ્ટિથી અનાદિ અનંત છે, આ અશ ક્ષુબ્ધ છે, ક્ષુબ્ધમાં લગેલો છે

આ દિનાળીના દિનમે છે, માણમે દિનાળીના દિનમેમાં પકનાન જમે છે, આનો પણ કંઈકરતી મોટો પડવાન ખીંગસાય છે.

અનાદિ અન્યવસ્તુભૂત શોદ સાથે સમુક્તપરે એટલે કે તેમાં જોડાએલો હોનાથી મિથ્યાદર્શન, અજ્ઞાન અને અવિરતિરૂપ ભાવો ઉત્પન્ન થાય છે. પરને પોતાપણે માનનારૂપ મિથ્યાભાવ, પોતાને જાણતું મૂકીને એકલો પરનો જ નિષય કરે તે અજ્ઞાન, સ્વમાં એકા-મતા ચૂકીને પરમાં એકામતા કરે તે અસ્થિગતા-એ ત્રણ નિમગ્ની પરિણામ શોદમાં જોડાવાથી ઉત્પન્ન થાય છે.

જો કે પરમાર્થ તો ઉપધોગ એટલે કે 'આત્માની નિર્મળ અસ્થા-ઉપધોગ એટલે ચેતન્ય વેપાગ તે શુદ્ધ છે, નિર્ગળન છે,

મયિન નથી, દ્રવ્ય-ગુણમા તો એવ નથી પરંતુ અવસ્થામા પણ એવ નથી અનાદિનિધન ન્હા, તેના ગુણ અને તેની વર્તમાન પરિણતિ ત્રણે શુદ્ધ છે વર્તમાન અવસ્થાને પરિણતિ કહેવાય પણ તે અપ્રગત છે, છતાં લગ્ન જેવું નહિ, લગ્ન તો તેને કહેનાય કે પહેલા પ્રગત નહોતું અને પછી પ્રગત થયું. આ કારણપર્યાયમા એમ નથી, આ પર્યાય તો અનાદિ અનંત વસ્તુદષ્ટિથી પ્રગત જ છે

દ્રવ્ય અને ગુણ પણ કોઈ અપેક્ષાએ પરિણામી છે. દ્રવ્યમા ક્ષતે ક્ષણે જે ઉત્પાદ-વ્યય થાય છે તે દ્રવ્ય-ગુણ પોતે જ પરિણમીને ઉત્પાદ-વ્યય થાય છે, દ્રવ્ય-ગુણ જુદા રહી જાય અને ઉત્પાદ-વ્યય દ્રવ્ય-ગુણના આધાર વિના ઉત્પન્ન થાય છે એવું કાંઈ છે નહિ, દ્રવ્યગુણના આધારે જ ઉત્પાદ-વ્યય થાય છે માટે દ્રવ્ય-ગુણ પણ કોઈ અપેક્ષાએ પરિણામી છે. દ્રવ્ય અને ગુણને સદશ-એક સરખા પરિણમનની અપેક્ષાએ પરિણામી કહ્યા છે એ રીતે દ્રવ્ય-ગુણ પણ કથચિત્ પરિણામી છે. વસ્તુનો વર્તમાન નર્તનો અવશ તે તેની કારણપર્યાય છે

એમ દ્રવ્યની કારણપર્યાય છે તેમ જ્ઞાન-દર્શન, નગેરે અનંતે ગુણની કારણપર્યાય છે દ્રવ્યનો દ્રવ્યામરે વર્તમાન અવશ પરિપૂર્ણ છે તે દ્રવ્યની કારણપર્યાય છે અને જ્ઞાન, દર્શન, આદિ અનંતે ગુણનો ગુણઆમરે વર્તમાન અવશ પરિપૂર્ણ છે તે ગુણની કારણપર્યાય છે.

શુદ્ધ પર્યાયને નિરજન કહી છે અને અશુદ્ધ પર્યાયને સાજન કહી છે, શુદ્ધ પર્યાય એક પ્રકારે કહી છે અને અશુદ્ધ પર્યાય અનેક પ્રકારે કહી છે, અનેક પ્રકારે-વલ્લુ પ્રકારે ઉપયોગ થયો થકો, અજ્ઞાની થયો થકો કર્તાપણને પામતો વિગરરૂપ-દોષરૂપ-મલિનરૂપ-અધનના ભાવરૂપ જે જે અવસ્થાને કરે છે તેમા સ્વભાવદષ્ટિ સૂકીને તે ભાવનો કર્તા થાય છે

હવે એક બીજી વાત લેનાય છે ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આદ્ય શાસ્ત્રિ અને યજ્ઞ તે ચાર દ્રવ્ય તો છૂમ છે, એક જ પ્રકારે છે, તેમા

વિનાર થતો નથી ને પુણ્યપરમાણુમા બે પ્રકારનો વિનાર થાય છે, એક પ્રમાણે તે એ કે પરમાણુ, પરમાણુ ભેગા થઈને રૂંદ થાય છે તે વિનાર છે અને જીવતા વિનારભાનનું નિમિત્ત પામીને પુણ્યપરમાણુ કર્મરૂંદ થાયે પગિલુમે છે તે બીજા પ્રકારનો વિનાર છે તેમ આત્મામા કર્મની અપેક્ષા તરફના બે પ્રકારના ભાન થાય છે કર્મના નિમિત્તાધીન થઈને, જે ઉદયભાવ-નિમરીભાન થાય છે તે જડ કર્મને રૂંદ થાય છે તેના સામો લેવો ને બીજો ભાવ ઉપશમ, ક્ષયોપશમ, ક્ષાયિન્ભાન થાય છે તે પરમાણુ પરમાણુ ભેગા થઈને વિભાવ થાય છે તેના સામો લેવો. તે ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિન્ ભાવમા કર્મના અભાનની અપેક્ષા છે તે અપેક્ષાએ તેને વિભાવભાન કહ્યો છે. જેમ પુણ્યલભા બે જાતના વિભાવ છે તેમ આત્મામા પણ આ પ્રકારે બે જાતના વિભાવ છે, પુણ્યલ જરતા આત્માનો સ્વભાવ વિરુદ્ધ જાતનો છે માટે બીજી જાતના બે વિભાવ લીં'વા, આત્મામા જે બે વિભાવભાન લીં'વા તેમા એકમા કર્મના નિમિત્તની હયાતીની અપેક્ષા અને બીજામા કર્મના નિમિત્તના અભાનની અપેક્ષા છે, એકમા અસ્તિતી અપેક્ષા છે અને એકમા નાસ્તિતી અપેક્ષા છે

અભાનભાવ અપેક્ષિત છે, માટે તે ભાન પર્યાયમા મમાય છે, દ્રવ્ય, ગુણ અને નિરપેક્ષ નાન્યપર્યાય તે ત્રણે દ્રવ્યદષ્ટિમા મમાય છે, દ્રવ્યદષ્ટિ અને પર્યાયદષ્ટિ તે બન્ને થઈને આખું પ્રમાણ થાય છે ઉદયભાન, ઉપશમભાન, ક્ષયોપશમભાન, ક્ષાયિન્ભાન, એ ચારને કોઈ કેમણે શાસ્ત્રમા વિભાનભાન કહ્યા છે, ઉપશમ, ક્ષયોપશમ ક્ષાયિન્ભાનને ગોણું કરી પરની અપેક્ષા તગરનો એકલો સ્વભાનભાન છે તેને શાસ્ત્રમા પાજિણમિક્ષાન કહ્યો છે-જ્ઞાયન્ભાન કહ્યો છે. જે પરિણમે તે કર્તા છે. અનમ્વામા જે બદલનાગે છે તે પોતે જ્ઞાતમા છે, રાગ, દ્વેષ અને નિમરીભાવે થતાગે અજ્ઞાની આત્મા છે, ઉપયોગ અભાનરૂપ થઈને પગિલમ્બો છે, અદર નિર્મળતા ભગી છે તેમાથી પર્યાય આવે છે પણ નિષ્ક્રિય બીં'તી છે તેની પર્યાય મલિન થઈ જાય છે, તેનો અજ્ઞાની કર્તા થાય છે. બીજામા પણ વ્યવહારે છે પરંતુ પરમાર્થે તે બે પાળ નથી. વ્યવહારે ત્યનું જ્ઞાન કરીને શુદ્ધ

દ્રવ્યાર્થિકનયને આદરણીય બાણીને શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકનયના વિષય ઉપર આરંભ થઈને વ્યવહાર એટલે કે અશુદ્ધ પરિણતિનો અભાવ થાય છે.

અશુદ્ધદ્રવ્યાર્થિક એવે અશુદ્ધ અવસ્થા આત્મામાં થાય છે તે અધિક્ષાએ અશુદ્ધદ્રવ્યાર્થિકનય કહી છે, તે અધિક્ષાએ આત્માને વિકારનો કર્તા પણ કહ્યો છે, વર્તમાન ઉપયોગની અવસ્થા નિમરી હોવાથી તે વસ્તુનો અંશ વસ્તુમાં ગળીને આત્માને અશુદ્ધનયે નિકારનો કર્તા કહેવામાં આવે છે, ઉપચારથી કહેવામાં આવે છે કે આત્મા અશુદ્ધ છે ત્રણ પ્રકારના પરિણામનિમરણ કર્તાપણુ હોય ત્યારે, તે અવસ્થા હોય તે વખતે કર્મના રજાઓ એની ઝેળાએ જ કર્મરૂપે પરિણમે છે તેનો આત્મા કર્તા નથી.

શુદ્ધદ્રવ્યાર્થિકનયના નિષયમાં રાગ-દ્વેષનું કરવું કે રાગ-દ્વેષનું દાખવું તે કર્મ ન આવે, જો કે દ્રવ્યાર્થિકનયનો નિષય કરતાં રાગ-દ્વેષ દાખવી બંધ ખસા, પણ શુદ્ધદ્રવ્યાર્થિકનયનો નિષય રાગ-દ્વેષને દાખવાનો નથી પણ અખંડ દ્રવ્યને જ લક્ષમાં લેવાનો છે. શુદ્ધદ્રવ્યાર્થિક એટલે શુદ્ધ દ્રવ્ય જ જેનું પ્રયોજન છે, પર્યાય જેનું પ્રયોજન નથી, પર્યાય તે પર્યાયાર્થિકનયનું પ્રયોજન છે આ વાત ઝીણી ■ પણ તેને ઓગાળવી જોઈએ, જેમ સાંસ્કૃતિક સ્વાદિષ્ટ સામ્યનો ગાગડો મોઢામાં રાખીને એમ ગેનોફાથી બીજા ગેનોફામાં ઓગાળ્યા કરે છે તેમ આ વાત માત્ર હોય તો પણ ઓગાળવી જોઈએ, તેના વિચાર કરે, મનન કરે, તેની અંદરથી ધગશ થવી જોઈએ, તેના અંધી થવું જોઈએ ત્યારે આ વાત સમગ્રમ તેવી છે ૯૦

હવે, આત્માને ત્રણ પ્રકારના પરિણામનિમરણ કર્તાપણુ હોય ત્યારે પુરુષવદ્રવ્ય પાતાની ઝેળે જ કર્મપણે પરિણમે છે એમ મંત્ર છે -

જ કુણ્દ ભાવમાદા કતા સો હોદિ તસ્સ ભાવસ્સ ।

કમ્મત્ત પરિણમદે તહિ સય પુગ્ગલ દવ્વ ॥ ૧૧ ॥

જે ભાવ જીવ કરે અરે 'જીવ' તેહનો કર્તા બને,

કર્તા થતા, પુરુષલ સ્વયં ત્યાં કર્મરૂપે પરિણમે ૯૧

અર્થ —આત્મા જે ભાવને કરે છે તે ભાવનો તે કર્તા થાય છે, તે કર્તા થતા પુદ્ગલદ્રવ્ય પોતાની મેળે કર્મપણે પરિણમે છે.

આત્મા પુણ્ય-પાપના ભાવ કરે તેના તે કર્તા થાય છે અને તે ભાવ તેનું કાર્ય થાય છે, અને કર્તા થાય ત્યાં કર્મના રજકણો પોતાની મેળે જ કર્મની અવસ્થાએ થાય છે, કર્મની જુદી જુદી અવસ્થા થાય છે તે બધી આત્માના ભાવનું નિમિત્ત પામીને એની મેળાએ જ પગિણુમી જાય છે.

જેમ આખો વાળો હોય ત્યાં પાણી સીંચવાથી આખો એની મેળાએ આખાપણે પરિણમ્યે જાય છે, પાણી તેને પગિણુમાવી દેતું નથી, તે પાણી આખાને પગિણુમાવી દેતું હોય તો જે જે ઝાડમા પાણી સીંચે ત્યાં બધે આખો જ ઊગવો લોઈએ પણ જેનું જે જાતનું બીજ હોય તે પ્રકારે તે પગિણુમે છે, તેવી મિદ્ધ થયું કે પાણી તેને પરિણુમાવી દેતું નથી, તેમ આત્મામા રાગ-દ્વેષના પગિણુમનું નિમિત્ત પામીને જે રજકણો કર્મપણે થનાને યોગ્ય હોય તે તેની મેળાએ જ તુરત જ કર્મપણે પગિણુમી જાય છે.

આત્મા પોતે જ તે પ્રકારે (તે રૂપે) પરિણમનાવી જે ભાવને ખરેખર કરે છે તેના તે કર્તા થાય છે, ખરેખર કર્તા એટલે વસ્તુસ્વભાવે કર્તા છે તેમ નહિ પણ વ્યવહારે કર્તા છે તેથી ખરેખર કર્તા કહ્યો છે, અજ્ઞાનીની દષ્ટિ કર્તાપણાની છે તે અપેક્ષાએ ખરેખર કર્તા કહ્યો છે, મન સાધનારની જેમ, આત્માનો જ્ઞાન નિમિત્તભૂત થતા પુદ્ગલદ્રવ્ય કર્મપણે સ્વયમેવ પગિણુમે છે. જેમ મત્રસાધનારો મન સાધે છે ત્યારે બાહ્ય બીજા પુદ્ગલના રજકણો તેની મેળાએ પગિણુમે છે, તેમ આત્માના નિકારી ભાવનું નિમિત્ત પામીને કર્મના રજકણો એની મેળાએ કર્મરૂપે પગિણુમે છે.

૨૦૦૦ કારતક સુ ૧ શુક

આ અધિભર કર્તાકર્મનો છે આત્મા જુ સરી શકે ? આત્મા પોતાનું કરે કે જડનું કર્મ કરે ? જડનું તો આત્મા કાઈ કરી ન શકે

નહિ. બહુ તો અજ્ઞાનબાને પાતાના નિમગ્ની ભાવનો કર્તા થાય છે. આત્માના પ્રદેશ સાથે એકમેવાનગાદી કર્મના ગજકો પાયા છે તેનો પણ આત્મા કર્તા નથી તો પત્રી સ્થૂલ દહાદિ આદિ પદાર્થોના તો કર્તા કયાથી જ હોય ?

અર્થ તે કોઈ નજરે દેખાતા નથી, શાસ્ત્રે કહ્યું કે કર્મ છે, તુ જેના ભાવ કરે તેના પ્રમરના અર્થ જ રાય, દયા, ભક્તિ, પૂજા તોડે ગુણભાવ કરનાથી પુણ્ય અર્થ જ રાય અને દ્વિંસા, ગૂઠ, ચોરી, અધ્યક્ષાર્થ તોડે-અગુણભાવ કરનાથી પાપ-અર્થ જ રાય તેમ શાસ્ત્રે કહ્યું તે માન્યુ, તો હવે શાસ્ત્રના ધીછ તરફથી એમ પાઠ કહે છે કે તુ જક કર્મનો અને દેહાદિ આદ્ય પદાર્થોના કર્તા નથી તો તેને પણ તુ માન.

કોરાદિના ભાવ કરે તો નના અર્થ જ રાય, તે અર્થના ફળમા, ભવિષ્યમા પ્રતિકૂળતાના સાવનો મળે, તે પ્રતિકૂળતાના સંયોગ વખતે જો લીન કોરાદિ ભાવ ન કરે પણ મદ કરાય જે તો શુભ ભાવ થાય, પુણ્ય જ રાય અને તીન કોરાદિ ભાવ કરે તો તળી ખાટા પાપખવ થાય એમ ને એમ અનાદિમળની અર્થનુ ચક્ર આપ્યા જ કરે છે, કોરાદિભાવો કયા તેનુ ફળ ખરી રીતે તો તે કાળે જ આવી જાય છે, આકૂળતા નરી અને કામા ગુણ દ્વિત્વો તે આકૂળતાનું વેગ ને કાળે જ તેને ઘર્ષ જાય છે કપાય અને ભ્રાતિ થવામા ધાતી કર્મનુ નિમિત્ત છે, પ્રતિકૂળતા થવામા અધ્યાત્મ અર્થનુ નિમિત્ત છે, અનગુણો ભાવ લખાયા કરે તો પ્રતિકૂળતાના સંયોગ વખતે તેને દ્વેષ થાય છે પ્રતિકૂળતાના સંયોગ વખતે ઉપચારથી એમ કહેરાય કે આ પ્રતિકૂળતા તુ ખતુ કારણ છે પણ અનગુણો ભાવ પાતે ન હોડે તો પ્રતિકૂળતામા તેને દુખ થયા કરશે પૂરે નીચે બિધુ નાખ્યું છે અને વર્તમાનમા સમગ્રો પુરુષાર્થ કરેતો નથી તેથી પ્રતિકૂળતાના સંયોગ વખતે દ્વેષ થયા કરે છે.

રાગ-દ્વેષ, ક્રોધ-માનનો જે ભાવ પાતે સ્થો તેના નિમિત્તે જે કર્મ જ થાય તે સ્વયમેવ જ રાય છે, આત્મા તેનો કર્તા નથી, કર્મ તે પર નસતું છે, મોઈ નસતુંનો કર્તા કોઈ પર નસતું કોઈ ગડે નહિ.

તુ તારું જ્ઞાન કર અને પરતું જ્ઞાન કર એવો તારો સ્વપરપ્રકાશક સ્વભાવ છે, સ્વપરપ્રકાશક જ્ઞાનસ્વભાવ જણાવના માટે પણ વસ્તુનું કથન કર્યું છે પણ કર્તા થવાનું કહ્યું નથી. કર્મ છે એમ જાણ્યું ક્યાથી ? ગામ્રથી જાણ્યું કે કર્મ છે તો શાસ્ત્રકાર કહે છે કે કર્મને તુ કરી ન ગકે તો હવે તે માન અને તારી વાતને ફેરવી નાખ !

કોઈ કહે કે જો કર્મ નહતું ન હોય તો અસજીપણે પુરુષાર્થ કેમ થતો નથી ? પોતે પોતાના વીર્યવડે અશુદ્ધભાવને ધદ કરતો જાય છે તેથી પુરુષાર્થ થતો નથી, પણ જડ કર્મ નહતું નથી, અસજીપણામાથી ઊંચો આવે છે તે પણ પોતાના વીર્ય વડે જ આવે છે. કર્મ તેને ઊંચો લાવી દેતું નથી, પોતાનું વીર્ય કપાયની મહતામા જોડાય છે તેથી ઊંચો આવે છે પરંતુ કર્મ તેને નહતું નથી અથવા કર્મ તેને ઊંચો લાવતું નથી, પોતાની અશુભ પરિણતિથી નીચી ગતિમા જાય છે અને શુભ પરિણતિથી ઊંચી ગતિમા જાય છે.

ભાઈ ! આ વાત સમજના જેવી છે, દુઝાનને થડે ખેઠો હોય તો ઊંધ ન આવે પણ આહી ઊંધ આવે, પણ ભાઈ ! આ અનત-કાળના ફેરા ટાળનાના ટાપુ છે માટે સત્ત્વરપની નિજાસા કર ! મનન કર ! નિચાર કર ! પુરુષાર્થ કર ! વૈરાગ્ય કર ! અતગ્મા કર ! તો જ આ મનુષ્યભવસંજ્ઞ છે. જો આ જીવનમા તર્ક નવીન ન થયું, કોઈ અપૂર્વતા ન કરી તો આ જીવન મળ્યું કે ન મળ્યું ખગાખર છે, કૂતરા કાગડા સૌ જન્મે તે મરે છે, પણ આ જીવનમા જો કોઈ અપૂર્વતા થઈ, અતગ્ વલણ વળ્યું તો જ આ જીવનની સંજ્ઞતા છે.

આત્મા અજ્ઞાનભાવે હિંસા-વ્રુદ્ધ, પ્રજા-લક્ષિના ભાવ જે ત્યા કર્મ એની મેળાએ સ્વયમેન ખાય છે, એનો કર્તા પોતે નથી.

જેમ મત્રસારક પોતે મત્રના ભાવે પોતે જ પગિણમતો થકો મત્રના ભાવને કરે છે, સર્પ ઉતાગનાના મત્રો આમ જપના, નીછી ઉતારનાના મત્રો આમ જપના તે ભાનમા પોતે જ પગિણમે છે, સામાનુ એ ઉતાગનાની ક્રિયા પોતે કરતો નથી પણ મત્રના ભાન

પોતે કરે છે. મત્રના ભાન કરે અને સામાના પુણ્યનો ઉદય હોય તો રૂઠ ઇતિ સર્પનું ઝેર ઊતરી જાય છે અને પાપનો ઉદય હોય, અગા-
તાનો ઉદય હોય તો મત્ર નિમિત્ત થાય નહિ, પુણ્યનો ઉદય હોય તો
મત્રને ઉપચારથી નિમિત્ત કહેવાય છે પોતે ભાન કરી શકે ■ કે
આને સર્પનું ઝેર ઊતરી જાયો પણ તે ભાન સામાના ઝેર ઉતાર-
વાની ક્રિયાનો કર્તા નથી પરંતુ ઝેર ઉતારવાના મત્રનો ભાન સામાનું
ઝેર ઉતારવામા માન બાધિ કાળજી હારા છતા, નિમિત્ત હોવા છતા
મામાને ઝેર ઊતરી જાય એવો નિમિત્તનૈમિત્તિકગત છે, મામાનો
પુણ્યનો ઉદય હોય તો ઝેર ઊતરી જાય છે, નિમિત્ત તેને ગ્રહ કરી
શકતું નથી એમ પોતાના સ્વભાવના જ્ઞાન-ધ્યાનમા એમમ થાય ત્યા
કર્મનું ઝેર રૂઠ ઇતિ ઊતરી જાય છે, કર્મ એ તો મેળાએ ઝરી જાય
છે, ઝેર ઊતરી જાય છે

મત્રનો સાધનાર એના ભાવને ઝેર છે પણ સામાના ઝેરને
ઉતારવાની ક્રિયા કરતો નથી, પોતે ભાન કરે ત્યા મામાનું ઝેર મન્ય
મેવ ઊતરી જાય છે એવો લગભગ નિમિત્તનૈમિત્તિક-સબ્ધ છે કોઈના
મત્ર સાધવાના નિમિત્તથી શ્રીઓ વિડબતા પામે છે ધૂલવા મડે છે,
જે શ્રીઓ એવી શાસ્ત્રતાવાળી હોય તેને તે વિડબતા થાય છે, પાપનો
ઉદય જેને હોય તે શ્રીઓને તેવી વિડબતા થાય છે, મત્ર સાધનાર
જ્યા મત્ર સાધે ત્યા શ્રી સ્વયમેવ ધૂલવા મડે છે, મત્ર સાધનાર તેને
ધુજાનનો નથી, પણ જ્યા અહીં મત્ર સાધના મડે ત્યા શ્રી એની
મેળાએ ધુજવા મડે છે, નથી મત્ર સાધનાથી બધનો તૂટી જાય છે

લક્ષ્મીમરથી ભગવાનની સ્તુતિ -રતા માનવુગાચાર્યને બેટી
તૂટી ગઈ, જિનેદ્ર ભગવાનની સ્તુતિ કરના લાગ્યા કે હે પ્રભુ ! તું
સર્વ પાપનો નાશક છે, તું જ્ઞાનનો સાગર છે, તું ચીતરાગતાનો પિંડ
છે, હે નાથ ! જેણે તારું સંસ્પર્શ બોલુ તેનું મન જન્માતરમા પાપ કયાય
જવાનું નથી, હે પ્રભુ ! તને જોનાથી જેનું મન હરાય, તેનું મન
હરના જગતમા કોઈ પદાર્થ સમર્થ નથી, હે દેવ ! તારા દર્શન જે
એમમ ચિત્તેથી કરે ■ તેના હૃદયમા જે સતોષ થાય છે તેવો સતોષ

બીજે ક્યાય તેને થતો નથી, હે પ્રભુ ! દેવેદ્રો અને નરેન્દ્રોના મહિ-
રતના મુગ્ધ આપના ચરણકમળમા નમી રહ્યા છે, એવા હે પ્રભુ !
આપ દેવના પણ દેવ છે વગેરે ભગવાન ઉપર બહુમાન આવતા,
સ્તુતિનો શુભભાવ થતા, બેઠીના બંધનો તૂટી ગયા, શુભભાવને અને
પુણ્યના ઉદયને મેળ થતા નિમિત્તનૈમિત્તિક સખ રનો મેળ થતા
બંધનો તૂટી ગયા. શુભી હોય તેને બંધનો તૂટી જ જાય એનો કાંઈ નિયમ
નથી, શુભી હોય અને પુણ્યનો ઉદય હોય તો શુભભાવનો મેળ થતા
બંધનો તૂટી જાય છે, પ્રતિકૂળતા ટળી જાય છે

તેની રીતે આ આત્મા અજ્ઞાનને લીધે મિષ્ટાદર્શનાદિ ભાવે
પાતે જ પરિણમતો થકો, મિષ્ટાદર્શનાદિભાવનો કર્તા વાય છે પર
મને લાભ કરે, કુ પરને લાભ કરું, પર મને નુકસાન કરે, કુ પરને
નુકસાન કરું, એવી ઊંઘી શ્રદ્ધા, ઊંધું જ્ઞાન અને ઊંધું આચરણ એના
ભાવનો કર્તા અજ્ઞાની વાય છે, તે ઊંધી શ્રદ્ધા, ઊંધું જ્ઞાન અને ઊંઘી
આચરણના ભાવ પુદ્ગલદ્રવ્યને કર્મરૂપે પરિણમનામા અનુકૂળ હોવાથી
નિમિત્તભૂત થતા, આત્મા કર્તા થયા સિવાય પુદ્ગલદ્રવ્ય મોહનીયાદિ
કર્મપણે સ્વયમેવ પરિણમે છે. ઊંધી શ્રદ્ધા આદિ ભાવો કર્મને
થનામા અનુકૂળ છે પણ તકડે પડે તે કાંઈ કર્મને પરિણમનામા અનુ-
કૂળ નિમિત્ત નથી, રાગ કરે એટલે કાંઈ શરીરનો દેખાવ ફરી ન જાય
પણ રાગ કરે તે કર્મને પરિણમવામા અનુકૂળ નિમિત્ત છે. ભ્રાતિ અને
રાગ-દ્વેષ કરે તેથી કર્મ સ્વયમેવ પરિણમી જાય છે, ભ્રાતિ અને
રાગ-દ્વેષ કર્મને પરિણમનામા અનુકૂળ છે પણ ભ્રાતિ અને
રાગ-દ્વેષ કરનાથી પાતે એટલો ખાતો હોય તે રોટલાના ગજડણા
ફરી ન જાય, કર્મના ગજડણા સ્વયમેવ પરિણમે છે તેમા આત્માના
વિકારીભાવનું નિમિત્ત છે તોપણ આત્મા તેનો કર્તા નથી. કર્મના
ગજડણા રજડણા છે તે પરદ્રવ્ય છે તેને ફેરના-બદલાના તે તાના
લાથમા નવી, છુ તાના ભાવને ફેરના, બાકી પરદ્રવ્યને છુ કાંઈ ફેરવી
શકે તેમ નથી. સો દ્રવ્ય સ્વતંત્ર છે.

ભાઈ સાથે, દીઘ્ગ સાથે મમત્ત કરે કે આ મારા છે અને હું
એનો છુ એમે તો બન્ને એક છીએ એમ માને છે, પણ એ ભાઈ !

તારા પોતાના શરીરના રજકણે રજકણ જુદા છે, કોઈ નખરૂપે પગિણુમ્યા છે, કોઈ લોહીના રંગે પરિણમ્યા છે, કોઈ બીજા રંગે પરિણમ્યા છે, આખની કીકીના રજકણે કાળા રંગે પરિણમ્યા છે અને શરીરની આમડીના રંગ બીજા રંગે પગિણુમ્યા છે, કોઈ રજકણે માથાના કાળા વાળરૂપે પરિણમ્યા છે, એ રીતે કોઈ રજકણે કાળા રંગે, ઘોળા રંગે, સતારંગે એમ એક શરીરમાં જ દેહસા રંગ છે જુઓને ! રજકણે રજકણના રંગ જુદા છે તો પછી બે ભાગના તો એક રંગ ક્યાથી હોય ? બે ભાગના તો એક ક્યાથી હોય ? આપ ને હીંદો બે, તે એક ક્યાથી હોય ? આ ભાગના મનુષ્યને છાંદ બધા કંથો ભિન્ન ભિન્ન-જી ! છે

અજ્ઞાની જીવ ગગ-દ્વેષનો કર્તા થાય છે, અનુકૂળતામાં રાગનો કર્તા થાય છે ને પ્રતિકૂળતામાં દ્વેષનો કર્તા થાય છે, તે ભાન નિમિત્ત-જૂત થતા કામાલગર્વિણને જીવના નિકારનું બાહ્ય દારણ મળતા તે પોતાની મેળે પોતાના ભાને કર્મરૂપે પરિણમી જાય છે. કોઈ વહેગે કે જડમાં ભાન હોય ? હા, જડમાં ભાન હોય, પુરુષનના જુદા તે તેના ભાન છે, પુરુષની અવસ્થા તે તેના ભાન છે પુરુષને એના ભાને સ્વયમેવ પગિણુ છે

બહારમાં અનુકૂળતા મળવી, પૈસા, સ્ત્રી, કુટુંબ નગેરે બધી સગવડતા મળવી તથા પ્રતિકૂળતાના સંધોગ મળના-તે બધું કર્મનું કાર્ય બહાર ક્ષણરૂપે દખાય છે, કર્મના સૂક્ષ્મ રજ-જી કર્મરૂપે બધાય તેનું ક્ષણ બહારમાં અનુકૂળતા-પ્રતિકૂળતારૂપે દખાય છે

પોતાના ભાનમાં ગગ થયો તે નૈમિત્તિક ભાન છે અને તે નખતે કર્મની હાજરી છે તે નિમિત્ત છે, અને કર્મનો બધ થાય છે ત્યારે કર્મ એના પોતાના ભાનથી પગિણુ છે તે કર્મનો નૈમિત્તિક ભાન છે અને આત્માના નિમર ભાનનું તે નખતે નિમિત્ત છે એના નિમિત્તનૈમિત્તિકસબધથી -ર્મો સ્વયમેવ પરિણમી છે, કોઈ કોઈના કર્તા નથી હરે.

હમે, અજ્ઞાનથી જ -ર્મ ઉત્પન્ન થાય છે એમ તાત્પર્ય નહીં છે -

પરમપ્પાણં કુલ્લં અપ્પાણં પિ ય પર કરિંતો સો ।
અપ્પાણમઓ જીવો કમ્માણં કારગો હોદિ ॥ ૧૨ ॥

અર્થ - જે પરને પોતારૂપ કરે છે અને પોતાને પણ પર કરે છે તે અજ્ઞાનમય જીવ કર્મોના કર્તા થાય છે.

નવા જન્મકર્મ બધાય એના અજ્ઞાની કર્તા પોતાને માને છે પણ નવા ભાવકર્મનો કર્તા અજ્ઞાની થાય છે, પરંતુ દ્રવ્યને પોતારૂપ માને છે અને પોતાને પરરૂપ માને છે, જડ દ્રવ્યની અવસ્થા જીવ ન કરે કારણ કે બન્ને દ્રવ્ય જુદા છે.

આજે નવા વર્ષનો દિવસ છે, સનાતે વ્યાખ્યાનમાં સુપ્રભાતનું માગણિક થયું હતું. વર્ષ તો ઘણાં બેઝે છે અને પૂરા થાય છે પણ આત્મામાં અનાદિકાળથી નહિ પ્રગટ થયેલ સમ્યક્દર્શન અને સમ્યક્જ્ઞાનનું સુપ્રભાત પ્રગટે તે જ ખરું સુપ્રભાત છે, તે જ ખરું માગણિક છે, તે જ ખરું બેસતું વરસ છે, જે પ્રભાત પ્રગટયું તે કેનજ્ઞાન લીધે જ છૂટકો, પોતે પોતાનું જ શરણ અને પોતાનો જ આશીર્વાદ લેવાથી સુપ્રભાત પ્રગટે છે. આ તો નવા વર્ષને દિવસે દારાદારી જ અને આગીર્વાદ લેના જાય, વળી માને કે બીજાના આશીર્વાદ મળે તો આપણે મુખી થઈ જઈએ, વર્ષ આપણું સારું જાય, તેવી માન્યતા-અજ્ઞાન છે.

અજ્ઞાનથી આ આત્મા પગે અને પોતાનો પરસ્પર નિશ્ચય (તદ્વત) ન જણતો હોય ત્યારે પરને પોતારૂપ અને પોતાને પર કરતો, પોતે અજ્ઞાનમય થયો થકો કર્મનો કર્તા પ્રતિભાવે છે.

અજ્ઞાનથી એટલે જેનું પોતાનું સ્વરૂપ છે તેનું નથી માનતો, પરંતુ અને પોતાનો પરસ્પર તદ્વત નથી જાણતો એટલે તે ગગ-

પરને કરે નિજરૂપ ને નિજ આત્મને પણ પર કરે,
અજ્ઞાનમય એ જીવ એવો કર્મનો કારક બને. ૯૨.

દેવનો કર્તા થાય છે. પરને પોતારૂપ કરે છે કે હાથ, આ સગનો ભાગ આપ્યો એટલે હીંચ થયું, સગથી મને મુખ થયું, એ ગીતે રાગમા સંતોષ માનતો પોતાના સ્વરૂપને નહિ જાણતો નિમ્મરભાવને પોતારૂપ માને છે, પોતાના નિર્મળ સ્વરૂપને વિકારરૂપ માને છે, પુણ્ય-પાપ, શરીર, મન, વાણી-તે બધાને પોતારૂપ માને છે અને પોતાને શરીરારૂપ માને ॥ એમ અજાણપણે થતો કર્મનો કર્તા પ્રતિભાસે છે, માત્ર ક્યારૂપ અનાદિ અનંત બ્રહ્મ છે, હું જાણનાર તરત જુ, આ રાગ-દ્વેષના નિર્કારીભાગે ક્ષણિક છે, તેમ જાણનો નથી તેથી કર્મને હું કરું છું એમ તેને ભામે છે તે નાત સ્વપ્રતાવી સમજનામા આવે છે —

જેમ ગીત-ઉજાનો અનુભવ કરાનામા સમર્થ એની ગીત-ઉજા પુરુગવપરિણામની અવસ્થા પુરુગવથી અલિપ્તપણાને લીધે આત્માથી સદાય અત્યંત સિત્ત છે અને તેના નિમિત્તે થતો તે પ્રમ-રનો અનુભવ આત્માથી અલિપ્તપણાને લીધે પુરુગવથી સદાય અત્યંત સિત્ત છે

રાદી અને ઊની અવસ્થા છે તે પુરુગવની અવસ્થા ॥ અગ્નિના અગારામા ઉષ્ણતા છે તે અગ્નિથી બુદ્ધી નથી પણ અગ્નિથી એકમિક છે, બરફની ઠંડી અવસ્થા છે તે બરફથી બુદ્ધી નથી પણ બરફથી એકમિક છે, બરફ મળે ॥ અને અગ્નિ ઊની ॥ એનું જ્ઞાન કરાનામા સમર્થ એની જે પુરુગવની અવસ્થા તે પુરુગવથી અભિન્ન છે, પુરુગવ આત્માને જ્ઞાન કરાની હતું નથી પણ પુરુગવમા જાણના ધોખ શક્તિ છે માટે જ્ઞાન - નાનામા સમર્થ એમ મ્હું છે પરંતુ તે રાદી-ઊની અવસ્થા આત્માથી અત્યંત સિત્ત છે.

શરીરમાં ગણિયા તાર આવે ઊનો તાર આવે તે બંને પુ-ગવની અવસ્થા છે, તે પુરુગવથી અલિપ્ત છે-એમ- છે, આત્માથી અત્યંત બુદ્ધી છે, પોતાનું જ્ઞાન કરાનામા સમર્થ છે આત્મા પાત કરનાર છે અને પદ્મવ્યંતરી અવસ્થા તે જેવ છે જેના પ્રગવની સામે અવસ્થા હોય તેનું જ જ્ઞાન થાય પણ આ-અવસ્થા ન થાય તેનો એવ-જ્ઞાન સમર્થ છે

દાદી-ઊની અવસ્થા પુરુગલથી એકમેક છે ને આત્માથી સદાય અત્યંત લિપ્ત છે. દાદો ખરૂં, ઊના લજ્યા, ઊની ખીચડી-કઢી, તે ઊનાપણુ પુરુગલથી એકમેક છે, આઈસક્રીમની ઠંડી અવસ્થા પણ પુરુગલથી એકમેક છે. દાદી-ઊની અવસ્થાના નિમિત્તે વતો તે પ્રકારનો અનુભવ એસે તેડું જ્ઞાન પણ તે પ્રકારનું હોય છે, મઢી અવસ્થા હોય ત્યારે જ્ઞાનમા-દાદી અવસ્થા જણાય અને ઊની અવસ્થા હોય ત્યારે જ્ઞાનમા ઊની અવસ્થા જણાય. પણ અજ્ઞાનીને એમ થઈ જાય છે કે મારું જ્ઞાન દાદું થઈ ગયું મારું જ્ઞાન ઊતું થઈ ગયું. એમ મન-પરને ભુલ નહિ પાડતા એક જ છે. અજ્ઞાની જાહે છે કે દાદી અવસ્થા અને ઊની અવસ્થા અભાગ શરીરમા અસંગ ન કરે તો જાણીએ કે દાદી અવસ્થા ને ઊની અવસ્થા જ્ઞાનથી ભુલો છે પણ તેમ તો થતું નથી, દાદી અવસ્થા ને ઊની અવસ્થા અસંગ તો કરે છે. 'અરે ભાઈ' દાદું અને ઊતું તે તારા જ્ઞાનસ્વભાવમા પેસી જતું નથી, દાદી-ઊની તે પુરુગલની અવસ્થા છે ને જ્ઞાન તેને જાણનાર છે. આત્મા જ્ઞાનસ્વભાવી છે, આત્મા મરીગથી ભુલો છે, મગાદિયી ભુલો છે અને બહારના પુરુગલદ્રવ્યથી પણ ભુલો છે, તેને મઢું-ઊતું અસર કરી શકે નહિ. જ્યારે જ્ઞાનની લાયકાત દાદી અવસ્થાને જાણનારી હોય ત્યારે સામી પુરુગલની દાદી અવસ્થાની હાજરી હોય અને જ્ઞાનની જ્યારે ઊની અવસ્થાને જાણનારી લાયકાત હોય ત્યારે પુરુગલની ઊની અવસ્થાની સામી હાજરી હોય, દાદી અવસ્થાની હાજરી હોય ત્યારે જ્ઞાનમા મઢું જ જણાય અને ઊની અવસ્થાની હાજરી હોય તે દાણે જ્ઞાનમા ઊતું જ જણાય. ઊના મળે દાદું ન જણાય ને દાદા દાણે ઊતું ન જણાય એવો જોય-જાય-મળ ૧ છે તેથી અજ્ઞાનીને એમ થાય છે કે સામી ચીજ સાથે મળે મેળ લાગે છે સામી ચીજ અને હું બન્ને એકમેક છીએ, પણ ભાઈ! મઢી-ઊની ચીજના જ્ઞાન સાથે મેળ છે પણ મઢી-ઊની ચીજ સાથે મેળ નથી, પરસ્પર સાથે એકમેક નથી, દાદા-ઊનાનો તે પ્રકારનો અનુભવ એટલે કે જ્ઞાન-ને આત્માથી ભુલ નથી પરંતુ તે જ્ઞાન આત્માથી મે-મે- છે ને જ્ઞાન આત્મા સાથે અત્યંત એ-એ-નાના ॥

પુરુષવધી અત્યંત સિદ્ધ છે, દાંડી-ઊની અવસ્થાને પુરુષવ સાથે મળ
છે પણ દાંડો-ઊનો પદાર્થ જણાય તેથી જ્ઞાન દાંડ-ઊનું થતું નથી.

તેની રીતે તે પ્રકારનો અનુભવ કનનનામ સમર્થ એની રાગ-
દ્વેષ, મુખ-દુઃખાદિપુ પુરુષવપરિણામની અવસ્થા પુરુષવધી અભિ
પ્રજ્ઞાને લીધે આત્માથી સદાય અત્યંત સિદ્ધ છે અને તેના નિમિત્તે
થતો તે પ્રકારનો અનુભવ આત્માથી અભિપ્રજ્ઞાને લીધે પુરુષવધી
સદાય અત્યંત સિદ્ધ છે.

રાગ-દ્વેષ અને મુખ-દુઃખની અવસ્થા તે પુરુષવધી અભિપ્ર-
જ્ઞાને છે તેમ કહ્યું. દૈ મી ગાથામા કહ્યું હતું કે રાગ-દ્વેષભાવનો
કર્તા અજ્ઞાનભાવે આત્મા છે અને અહીં રાગ-દ્વેષના નિમિત્ત ભાવને
જઠમા નાખી દીધા, તેનું કારણ એ છે કે અહીં બે દ્રવ્ય છુદા બતા
વના છે પરસ્પરભાવે લઈને નિમર્ગી પર્યાય પાતામા થાય છે પણ તે
પાતાનો સ્વભાવ નથી માટે તે જઠની છે એમ કહી દીધું છે અહીં
બે દ્રવ્ય છુદા બતાવે છે પરંતુ પડખે બેઠો રહીને નિમિત્તભાવ કરે
છે માટે તે પર જ છે નિમિત્તભાવે ઉત્પન્ન થતું કાર્ય તે જઠનું છે અને
તેનાથી છૂટી જતું તે ચૈતન્યનું કાર્ય છે, કર્મના નિમિત્તરૂપે નીનકત્તુ
તે ચૈતન્યનો સ્વભાવ છે જ નહિ, ચૈત યના સ્વભાવરૂપે નીનકત્તુ તે
ચૈતન્યની સ્વભાવપર્યાય છે

જેમ બરફ અને અગ્નિને જાણના થાણે જ્ઞાન કાર્ય દાંડ કે ઊનું
થતું નથી તેમ રાગ-દ્વેષ અને મુખ-દુઃખની અવસ્થાને જાણના થાણે
જ્ઞાન રાગી-દ્વેષી, મુખમય કે દુઃખમય થતું નથી. તે પ્રકારનો અનુ
ભવ એવે રાગ થાય ત્યારે તમને જાણે, ગ્રામ થાય તો શોકને જાણે,
શોકને કાર્ષ રાગ જાણે ? અથવા રાગને કાર્ષ શોક જાણે ? ના, તેમ
ન જાણે, જેમ જે અવસ્થા હોય તેમ જાણ મેંજો મેંજો-પ્રાપ્ત સમય
છે, એનો સ્વ-પ્રગટશક્તિ જ્ઞાનનો સ્વભાવ છે

રાગ મારો રાગનું જ જ્ઞાન થાય ત્યાં અજ્ઞાનીને એનો ભ્રમ
થઈ જાય છે કે હું રાગમય થઈ ગયો, હું દ્વેષમય થઈ ગયો, પણ
ભાર્ગ' જ્ઞાનનો સ્વભાવનો અભાવ છે -અભાવે ભાવ આવે ત્યારે

તેનું જ જાણે, રાગનો ભાવ આવે ત્યારે તેનું જ જાણે, હર્ષનો ભાવ આવે ત્યારે તેનું જ જાણે. જ્ઞાનનો સ્વપરપ્રકાશક સ્વભાવ છે, પગને પોતાનું કરવાનો સ્વભાવ નથી પણ પરનો પ્રકાશક બદલે પ્રનાશ કરનારો છે. હર્ષ વખતે શોક ન જાણે ને શોક વખતે હર્ષ ન જાણે, જેનું હોય તેનું જ જાણે એની જ્ઞાનની તેનું છે. આહી તો સમ્યક્દષ્ટિની વાત છે, સમ્યક્દષ્ટિનો નિજલ થઈ ગયો છે, તેને અદ્ય રાગ-દ્વેષ થાય છે તેનો તે જાણનાર છે પણ કરનાર નથી, રાગ-દ્વેષ અને ક્રોધને જાણનારુ જ્ઞાન સદાય પુદ્ગલથી જુદું છે, જ્ઞાનની નિર્મળતા રાગ-દ્વેષથી સદાય જુદી છે. જેમ ટાઢા-ઊનાની અવસ્થા જડ છે અને જડ સાથે એકમેક છે તેમ રાગ-દ્વેષ, મખ-દુખની અવસ્થા જડની છે અને જડથી એકમેક છે પણ અજ્ઞાની તેને પોતાની માને છે પણ મારા જ્ઞાનનું સામર્થ્ય સ્વ-પરને જાણવાનું છે તેમ નહિ જાણતા રાગ-દ્વેષ મારા છે તેમ માનતા નવું કર્મ બન્યું જાય છે.

જ્ઞાન ઝીણું, આત્મા ઝીણો, તેનું કાગળ ઝીણું, તેનું કાર્ય પણ ઝીણું છે મારે પોતે ઝીણો થઈને જાણે તો પોતે ઝીણો છે તેનો સમજાય. પોતાના જ્ઞાનનો સ્વ-પરપ્રકાશક સ્વભાવ છે તેમ નહિ જાણતા પગને પોતાનું કરે છે તેથી નવું કર્મ બન્યું જાય છે.

૨૦૦૦, કાગલ સુ ૨ શનિ

આહી કર્તાકર્મની માત્ર ચાલે છે. જ્ઞાની પગનો કર્તા થતો નથી, અજ્ઞાની પગનો કર્તા થાય છે.

જેમ પુદ્ગલમા મટ્ટી-ઊની અવસ્થા છે તે પુદ્ગલથી અલિપ્ત છે, તેનું આત્મા જ્ઞાન કે પછ તે મટ્ટી અવસ્થા કે ઊની અવસ્થામા આત્મા પેસી જતો નથી, તેનાથી આત્મા અલપ્ત જુદા છે, તેવી રીતે રાગ-દ્વેષ અને ક્રોધાદિના ભાવ આત્માના નથી કેમ કે તે ભાવ ક્ષણિક છે, નિમરી છે અને આત્મા તો નિર્નિજરી અને ત્રિમાગ ગુહનાર છે મારે તે વિનગી ભાવો આત્માથી જુદા છે. હું જ્ઞાનસ્વરૂપ છું અને આ વિનગી ભાવો ને હું નથી એનું બેજ્ઞાન થાય ત્યારે વિનગી

ભાનને પોતાના માનતો નથી. બહારના મનન આદિની સાત તે દૂર રહી પણ આ તે અતરના વિમરી લાગેને પણ લિપ્ત જાણવા-તેની વાત છે જ્ઞાની તેને લિપ્ત માને ॥ પણ અજ્ઞાની લિપ્ત માનતો નથી. અજ્ઞાની વિમરી લાગેનો અને આત્માનો તદ્દનત નથી જાણતો તેથી રાગ-દ્વેષ-મુખ-દુ ખના લાન અને જ્ઞાનને એએ માને છે.

જ્યારે અજ્ઞાનને લીધે આત્મા તે ગગ-દ્વેષ-મુખ-દુ ખાદિનો અને તેના અનુભવનો પરસ્પર વિરોધ ન જાણતો હોય ત્યારે એ-પણના અધ્યાસને લીધે, ગીત-ઉપાની મારફ (અર્થાત્ જેમ શીત-ઉષ્ણરૂપે આત્મા વડે પરિપુર્ય અશક્ય છે તેમ) જેમના રૂપે આત્મા વડે પરિપુર્ય અશક્ય ॥ એના ગગ-દ્વેષ-મુખ-દુ ખાદિરૂપે અજ્ઞાના-ત્મા વડે પરિણમતો થકો (અર્થાત્ પરિણમ્યો હોનાત્ માનતો થકો), જ્ઞાનનું અજ્ઞાનત્વ પ્રગટ કરતો, પોતે અજ્ઞાનમય થયો થકો, 'આ હું રાગી છું (અર્થાત્ આ હું રાગ કુ હું)' ત્યાદિ નિધિથી રાગાદિ કર્મનો કર્તા પ્રતિભાસે છે

જ્યારે અજ્ઞાનને લીધે આત્મા રાગ-દ્વેષ ને મુખ-દુ ખાદિનો અને તેના અનુભવનો એએ કે જ્ઞાનનો પરસ્પર તદ્દનત ન જાણતો હોય ત્યારે એએ કે અજ્ઞાનભાને એ જાણતો હોય ત્યારે એએપણના અધ્યાસને લીધે રાગાદિ કર્મનો કર્તા પ્રતિભાસે છે, એમ કહીને આચાર્યદેવે એમ કહ્યું છે કે રાગ-દ્વેષની અવસ્થા ચૈતન્યમા થાય છે તેની સાથે પરસ્પર બે નથી જાણતો એમ કહીને વ્યસાર રહ્યો અને ગગ-દ્વેષ પ્રવૃત્તિના જે જેમ નહીને જે દ્રવ્યો જુદા દ્રવ્યો અજ્ઞાનીને રાગ-દ્વેષ ॥ જાળના નો અને રાગ-દ્વેષનો તદ્દનત પાડતા આન તે નથી, બે પાગતા આનડો નથી, તેથી આ જાણનાર નેએ જ હું અને રાગ-દ્વેષ તે હું નહિ, હું તો તેનો જોનાર છું તેમ ॥ માનતા ગગ-દ્વેષને જ પોતાને માન છે પણ આચાર્યદેવ તો કહ્યું છે કે જેમ શીત-ઉષ્ણની મારફ જેમના રૂપે પરિપુર્ય અશક્ય છે એએ કે જેમ ગીત-ઉપાની અનુસારૂપે આત્મા થતો નથી તેમ રાગ-દ્વેષ ને મુખ-દુ ખાદિની અવસ્થારૂપ આત્મા થતો નથી, આત્મા તે રૂપે થતા ન

નથી એમ અહીં કહ્યું છે, રાગ-દ્વેષરૂપે થતું આત્મા વડે અગત્ય છે એટલે કે આત્મા તે રૂપે થતો જ નથી. જે આત્મા છે તે થતો નથી ત્યારે કોણ થાય છે? રાગ-દ્વેષ-સુખ-દુઃખાદિરૂપે અજ્ઞાનાત્મા વડે પરિણમતો થકો અજ્ઞાનભાવે તે અવસ્થારૂપે થાય છે પણ આત્મભાવે તો તે અવસ્થારૂપે થતો નથી.

જેમના રૂપે આત્મા વડે પરિણમતું અગત્ય છે, અશબ્દ એટલે શક્ય જ નથી, દુર્લભ કહ્યું નથી પણ અગ-ય કહ્યું છે. દુર્લભનો અર્થ દુઃખે કરીને પ્રાપ્ત થાય એવો થાય છે પણ આ તો અશબ્દ કહ્યું છે. તેનો અર્થ એવો છે કે કોઈ મીતે પણ પ્રાપ્ત ન થાય.

પ્રશ્ન — રાગ-દ્વેષ તો આત્મામાં થાય છે ને ?

ઉત્તર. — રાગ-દ્વેષ અજ્ઞાનભાવે આત્મામાં થાય છે પણ જ્ઞાન-ભાવે આત્મામાં થતા નથી, અલ્પ અભિચરતા થાય છે તે વાત અહીં નથી, અહીં તો દ્રવ્યદષ્ટિની વાત છે

જે રાગ-દ્વેષરૂપે અવસ્થા થાય છે તે આત્માને જ્ઞાન કરાવવામાં સમર્થ છે, તે અવસ્થા જ્ઞાતાનું જોય થાય છે એટલે કે જ્ઞાન વચારીને છૂટી જાય છે. અવસ્થા જોય છે અને તેના નિમિત્તે થતો તે પ્રમુખનો અનુભવ તે જ્ઞાન છે.

અજ્ઞાનીની દષ્ટિ અજ્ઞાનમય થઈ જાય કે-લ-મય થઈ જાય છે, જ્ઞાનીની માફ- તેની દષ્ટિ બુદ્ધિ ચંદ્રી નથી અજ્ઞાની જ્ઞાનનું અજ્ઞાનત્વ પ્રગટ રહે છે,

અજ્ઞાની રાગ-દ્વેષ-સુખ-દુઃખ અને તે પ્રકારનો અનુભવ એટલે કે તે પ્રવરના જ્ઞાનનો તદ્દાવન નહિ જાણનાથી એ-વ-પાના અધ્યામને લીધે જ્ઞાનનું અજ્ઞાનત્વ પ્રગટ ન્હોતો, પોતે અજ્ઞાનમય વધો થકો ‘આ હું ગણી કું, આ હું દ્વેષી છું’ ત્યાંદિ વિનિવૃત્તિ રાગાદિ કર્મનો કર્તા પ્રતિભાવે છે જેમ યદો-જિનો આત્મા ન થઈ શકે તેમ રાગ-દ્વેષ ને હર્ષ-શો- વડે આત્માનું પરિણમતું અગ-ય છે. રાગ-દ્વેષ

ક્ષણિ- ॥ અને આત્મા તો ત્રિધન રહેનાર છે, તેથી આત્માનું, રાગ-
દ્વેષમય થતું સ્વભાવદષ્ટિએ અશક્ય છે, હર્ષ-રોકપણે થતું તે આત્માનો
સ્વભાવ નથી, તે નડે આત્માનું પરિણમતું અશક્ય છે તોપણ
અજ્ઞાનાત્મા વડે પરિણમતો થકો, પરિપૂર્ણ હોનાનું માનતો થકો,
ક્ષણિક ભાવ વખતે જાણે હું આખો તે ભાવમય થઈ ગયો એમ
માનતો થકો પોતાના જ્ઞાનનું અજ્ઞાનપણ પ્રગટ કરે છે.

શરીર-મન-વાણીનું હું કરી રહું છું એવો ભાવ તે તો અજ્ઞાન
જ છે પણ અહીં જે હર્ષ-રોક થાય છે તેને હું કરી રહું છું, તે
મારો સ્વભાવ છે તેમ માનતું તે પણ અજ્ઞાન છે અજ્ઞાની આત્મા,
હર્ષ-રોક-મુખ-દુઃખ નગેરે ભાવ અને આગે સ્વભાવ તે બધા એ-
ક થઈ ગયા તેમ માનતો થકો પરિણમે છે હું જ્ઞાન સ્વરૂપ છું-જાણ-
નાર છું-જેનાર છું, એનું ભાવ નહિ ગણતા અજ્ઞાનપણ પ્રગ-
ટતો થકો અજ્ઞાની થાય છે શરીરદષ્ટિએ ને રાગદષ્ટિએ વસ્તુ થતી
નથી તોપણ આત્માનો જે જ્ઞાનસ્વરૂપ છે તેમા અજ્ઞાની અજ્ઞાનપણ
પ્રગટ કરતો થકો 'આ હું ગમી છું, આ હું દેવી છું' એમ માનતો
થકો રાગદિના કર્તા થાય છે

પ્રશ્ન-અજ્ઞાનપણાને આગલી બરી ગાળ દીધી તેના કરતા
જે હરામખોર હોય તેને ગાળ દેવી બેઈએ ને ?

ઉત્તર-અજ્ઞાન જેવી કોઈ હરામખોરી નથી, આત્માનો
નિર્મળ સ્વભાવ જેવો છે તેનો જ્યાંસુધી સમજે નહિ ત્યાંસુધી, તેના
જેવી કોઈ હરામખોરી નથી પૈસા રજાના જાય ત્યાં નીતિ જાળવે
પણ મારી હોગિયારીથી તહુ પૈસા રજુ છું, મારા હાપણથી ને
આનહતવી પૈસા રજુ છું મેની જુદી છે તે અજ્ઞાન છે, વર્તમાનમા
ભને નીતિના શુભ પરિણામ કરતો હોય પરંતુ શુભાશુભ બન્ને
પરિણામ આનુજિત છે, તે મને સુખરૂપ નથી પણ મારો સ્વભાવ જ
મને સુખરૂપ છે મેની મન્યકપ્રતીતિ જ્યાંસુધી થઈ નથી ત્યાંસુધી
ભલે નીતિના શુભ પરિણામ કરતો હોય તો પણ આ પરિણામનો
કર્તા હું છું આ પરિણામ મને સુખરૂપ છે, આ મારો સ્વભાવ છે

એવી અજ્ઞાનશુદ્ધિ છે તેથી લવિષ્યે તે અજ્ઞાન ફાટીને મહા અનીતિ કરશે, મહા હિંસા ને મહા જૂથ મેરો પોતાના આત્મતત્ત્વને ન સમજ્યો તેના બેરુ કોઈ પાપ નથી

માધારણ દયા પાળે, સત્ય બોલે તેને લોકો નીતિ જોડે છે, તે ગુણ પરિણામ છે, આત્માનો સ્વભાવ નથી, પણ મહાવ્રત પાળતો હોય તોપણ તે ગુણ પરિણામ છે, તે પરિણામથી મને ર્મ થાય, લાલ થાય, મુખ થાય તેની માન્યતા તે અજ્ઞાન છે. લાલે પણ મહાવ્રતના ગુણ પરિણામ મેનતો હોય પણ અજ્ઞાનનું ગદ્ય જો લેશે છે તો લવિષ્યમા તે અજ્ઞાન ફાટીને મહા હિંમા-જૂથ રંગેરમા પ્રવર્તશે.

હરામનો અર્થ એવો છે કે આત્માના સ્વભાવમા ગગ-દ્વેષ હરામ છે, એવો કે આત્મ સ્વભાવમા ગગ-દ્વેષ જપતા નથી.

લીલોતરીની દયા પાળી, એ જીવનાનો દાણો પણ પગે ન કચર્યો, આમકા ઉતરડીને ખાઈ દાડ્યા છતાં આજનો ખૂણો પણ લાલ ન થયો એનું સહન કર્યું, છતાં પણ એમ જાને કે હું પરની દયા પાળું છું, પરનું સહન કરું છું, પચ્છી મને લાલ છે, પરથી મને ધર્મ છે આની ઊધી માન્યતા તે અજ્ઞાન છે, માન્ય સ્વભાવમા રહેવું તે જ ધર્મરૂપ છે, તે જ મુખરૂપ છે, માગે સ્વભાવ જ સામ્યસ્વરૂપે-સમતા-સ્વરૂપે છે એમ નહિ માનતા પરનું હું મહન કરું છું, પરની દયાથી મને લાલ થાય છે તેમ માનનાર લવિષ્યમા અનતા ગર્ભમા ગળાવાનો છે.

રર્મી જીવ ગગ-દ્વેષનો નાશ છે, પણ ઉત્પાદક નથી, આત્મામા ગગ-દ્વેષ-હર્ષ-યોક્તુ થવું તે પુદ્ગલકર્મના ઉદયનો સ્નાદ છે. તેને જાણતા આત્મા તે-રૂપ થતો નથી. જેમ કાળીજીને જાણનારો કાળી-જીરીરૂપે કડવો થતો નથી ને ગોળને જાણનારો ગોળરૂપે ગળ્યો થતો નથી, તેમ પુણ્યપરિણામ તે ગોળ અને પાપપરિણામ તે કાળી-જીરી, પુણ્ય-પાપના પરિણામને જાણતા આત્મા તે-રૂપ થતો નથી. પાપના પરિણામ તે કાળીજી જેવો થતો નથી.

પણ એ છે, જ્યાંનુમી વીત ગા ન થાય ત્યાંનુમી પુણ્યના પરિણામ વચ્ચે અધૂરી દશામા આવે છે ખરા, પણ તે નિમગ્ન છે, આત્માનો અભાવ નથી માટે એર છે, તે એને બાણતા આત્મા તે-રૂપે થતો નથી.

પાતાના નિકાળ અનિનાશી અભાવના અભાવપણાને લીધે, રાગ-દ્વેષ અને પાતાના અનિનાશી સ્વભાવની જીદાઈનું ભાન નહિ હોવાથી આ રાગ-દ્વેષની વિમરી પર્યાય માગી છે એમ અજ્ઞાની માને છે તેને એમ થાય છે કે આ વિમરી ભાવો જે જણાય છે તે સ્વરૂપે જ માગે આખો આત્મા છે હું ત્રિ-નળી કોથી છું, માની છું, હલી છું, ઇત્યાદિ નિ-રીલાવો-ગણો પાતાને માને છે, આત્માના અભાવની ખમર નથી તેથી પુણ્ય કરવું તે મારું કર્તવ્ય, નિમરી ભાવો કરવા તે મારું કર્તવ્ય છે એમ તે માને છે.

હર્ષ-શોકની ક્ષણિક અવસ્થા આત્માના ત્રિમાળ જ્ઞાનની પર્યાયમા જણાય છે, જે જ્ઞાનના સામર્થ્યમા ઘટક-ગિનું જણાય તે જ જ્ઞાનના સામર્થ્યમા ગા-દ્વેષ-હર્ષ-શોક પણ જણાય છે, ગદા-ગિનાને જ્ઞાન જાણે તોપણ જ્ઞાન ઘટક-ગિનું થતું નથી, ઘા-ગિનાથી હું જીદો છું એમ તેની જીદી નજર જતી નથી તેથી ઘટક-ગિનો હું થઈ ગયો તેમ અજ્ઞાની માને છે હું ઘા-ગિનો થઈ ગયો તેમ માને છે છતાં કાંઈ ઘટક-ગિનો થતો નથી, તેની રીતે રાગ-દ્વેષથી હું ચિત્તન્ય જીદો છું તેમ જીદી નજર પાતે કરતો નથી તેથી પાતાને રાગ-દ્વેષરૂપ માને છે. અજ્ઞાનભાવે ગા-દ્વેષરૂપ પાતાને માને છે તો પણ રાગ-દ્વેષરૂપ પાતે આખો આત્મા કાંઈ થઈ જતો નથી. જો આખો આત્મા રાગ-દ્વેષરૂપ થઈ જતો હોય તો સમ્યક્જ્ઞાન રીતે ગા-દ્વેષ સળી રાખાય જ નહિ.

બહુ તાવ આવ્યો હોય તોપણ આત્મા ગરમ થઈ જતો નથી. બહુ તાવમા કદાચ રેહ દૂટી જાય, આત્મા આલ્યો જાય તોપણ શરીરમા લગભગ જે ત્વિ- ઉષ્ણતા રહે છે, તાવમા જો આત્મા ગિતો થઈ ગયો હોય તો આત્મા જ્યાં જાય ત્યાં ગિનાપણું લેગું જલ્દી લેઇએ, ગિનાપણું તો મક્કામા રહી જાય છે અને આત્મા તો આલ્યો જાય છે, એવી રીતે આત્માની અવસ્થામા હર્ષ-શોક વગેરે ક્ષણિક

ભાવો થાય તે દાસ-ગિના તાવ જેવા છે, કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થતાં તે રાગ-દ્વેષના મહત્ત્વ મૂકીને આત્મા ચાલ્યો જાય છે.

શરીર ઉપર જેની દૃષ્ટિ છે, શરીર મારું મારું જેને થઈ જાય છે, ચૈતન્ય ઉપર જેણે દૃષ્ટિ મૂકી નથી તેને શરીર જતા ધખાય નહીં. થઈ જાય છે, શરીરમાં લીસ પડતા અસાધ્ય થઈ જાય છે, રાગ-દ્વેષ ને હર્ષ-રોષ મારા માન્યા છે, ચૈતન્યની ઝોળખાણુ કરવા તરફ લક્ષ્ય કર્યું નથી, ઝોળખાણુ કરવાની ઝગરા પણ કરી નથી, તેનાં મરણ-દાણા બગડી જ જનાના, જેણે આત્માની ઝોળખાણુ કરી, આત્મામાં દૃષ્ટિ રાખી, આત્માની શાંતિ-સમાધિને અનુભવી છે તેના મરણ ઉજ્જવળતા પૂર્વક થશે, તેના મરણ મહોત્સવપૂર્વક થશે, શાંતિ-સમાધિમાં જીલતો, આનંદના ઝોડકાર લેતો દેહને છોડશે. હર.

એ રીતે સમ્યજ્ઞાનથી કર્મ ઉત્પન્ન થતું નથી એમ હવે કહે છે —

परमप्राणकुर्व्व अप्राण पि य परं अकुर्व्वतो ।

सो प्राणमओ जीवो कम्माणमकारगो होदि ॥ ९३ ॥

અર્થ — જે પરને પાતાશ્વ કરતો નથી અને પાતાને પણ પર કરતો નથી તે જ્ઞાનમય જીવ કર્મોના અકર્તા થાય છે અર્થાત્ કર્તા થતો નથી.

ધર્મો જીવ એને કહીએ કે જે પર એમાં રાગ-દ્વેષ, હર્ષ-રોષ, મન, વાણી, દેહ, કૃદ્ધ, મકાન, વગેરે વાહ્ય પદાર્થો તેને પાતાના માનતો નથી, તે ભાવેતો પાતે કર્તા-હર્તા થતો નથી અને પાતાને તે પરભાવોશ્વ કરતો નથી એટલે કે માનતો નથી, જાણુ-જેણુ અને સ્થિર રહેણુ-તે સિવાય પાતાના જીવનનું કાંઈ કર્તવ્ય સ્વીકારતો નથી.

પરને ન કરતો નિજશ્વ, નિજ આત્મને પર નવ કરે,

એ જ્ઞાનમય આત્મા અકારક કર્મોના એમ જ બને. ૯૩

જ્ઞાનથી આ આત્મા પરનો અને પોતાનો પરસ્પર નિમેષ જાણતો હોય ત્યારે પરને પોતારૂપ નહિ ક્રમે અને પોતાને પર નહિ કરતો, પોતે જ્ઞાનમય થયો થકો મોનો અમર્તા પ્રતિભાવે છે.

જ્ઞાન વડે આ આત્મા પરનો અને પોતાનો નિમેષ એવે તકાવત જાણતો હોય ત્યારે તે—નિરેકી જ્ઞાન, નિરેકી એજાખ્યાય થાય ત્યારે—પરભાવને પોતારૂપ ન કરતો એવે પોતાના નહિ માનતો, અનસ્થામા મયિનતા થાય છે તેને પોતારૂપ નહિ માનતો પોતે જ્ઞાન મય થયો થકો ક્રમેનો અમર્તા પ્રતિભાવે છે જ્ઞાનમા દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર નહિ આવી જાય છે જ્ઞાનસ્વરૂપી આત્માનું જ્ઞાન, તેની શ્રદ્ધા અને તેમા એકાગ્ર થતો પગનો -તાં થતો ૧થી, પુણ્ય-પાપની કાગનાઈ મારી છે જ નહિ, હું તેનો અમર્તા છું, જ્ઞાતા છું એમ જ્ઞાનમય થયો થકો અમર્તા પ્રતિભાવે છે, અલ્પ અચિરતા થાય છે પણ તેના કર્તા થતો નથી

એમ રીત-ક્રિયાનો અનુભવ કગનામા સમર્થ એવી રીત-ક્રિયા પુનઃપરિણામની અનસ્થા પુનઃવધો અભિન્નપણાને લીધે આત્માથી સદાય અત્યંત ભિન્ન છે અને તેના નિમિત્તે થતો તે પ્રજાગનો અનુભવ આત્માથી અભિન્નપણાને લીધે પુનઃવધો સદાય અત્યંત ભિન્ન છે

પુનઃવધની ટાકા-ઊનાની અનસ્થા પુનઃવધથી એમ્નેસ છે અને આત્માથી અત્યંત જુદી છે પુનઃવધની ટાકી-ઊની અનસ્થાનું બાઈ મશણ પામીને તે પ્રજાગનું જ્ઞાન આત્માથી સદાય અત્યંત અભિન્ન છે, એમ્નેસ છે, ટાકા-ઊનાનું જ્ઞાન આત્માથી એમ્નેસ છે અને પુનઃવધથી સદાય અત્યંત જુદું છે

તેની રીતે તે પ્રજાગનો અનુભવ કગનામા સમર્થ એવી રાગ-દ્વેષ-મુખ-દુઃખાદિરૂપ પુનઃવધપરિણામની અનસ્થા પુનઃવધથી અભિન્ન પણાને લીધે આત્માથી સદાય અત્યંત ભિન્ન છે અને તેના નિમિત્તે થતો તે પ્રજાગનો અનુભવ આત્માથી અભિન્નપણાને લીધે પુનઃવધથી સદાય અત્યંત ભિન્ન છે

રાગ-રૂપ ને કામ-કોષના જેવા વિકલ્પો આવે તેવું જ જ્ઞાન થાય, જેના નિ-લ્પો થાય તેવું જ જાણે પરવડે તેથી ઊંધું ન જાણે, જેમકે કોષને માન ન જાણે અને માનને કોષ ન જાણે, હર્ષના લાવને શા-નો લાવ ન જાણે અને ચો-નો લાવને હર્ષનો લાવ ન જાણે; તે લાવોમાં જોયશક્તિ છે અને આત્મા તે પ્રજા નો અનુભવ એટલે તે પ્રકારનું જ્ઞાન કરનાર છે. રાગ-રૂપ અને ગુણ-દુષ્ણ તે પુદ્ગલ-કર્મના પરિણામનની અવસ્થા છે, જડનું પરિણામન થતા થતા, તેમાવી પથરી ખાતા ખાતા રાગ-રૂપ-સુખ-દુષ્ણની અવસ્થા આવે છે પણ આત્માની અવસ્થા બદલતા બદલતા તે આવતી નથી, તે અવસ્થા આત્માવી સદાય અત્યંત સિદ્ધ છે અને પુદ્ગલથી અસિદ્ધ છે. નિગરી અવસ્થા આત્માની પર્યાયમાં થાય છે તે વાત અહીં ગૌણ છે, કેમ કે અહીં સ્વભાવદષ્ટિએ વાત છે, જેટલા પરવડેલાવાળા લાવ થાય તે બરાબર પુદ્ગલના છે એમ કહ્યું છે. પર્યાય-દષ્ટિએ તે નિકાળી પર્યાય આત્માની છે પણ સ્વભાવદષ્ટિએ પોતાનો તે સ્વભાવ નથી માટે પુદ્ગલની છે.

ધરીકમા રાગ થાય, ધરીકમાં રૂપ થાય તેનું આત્મા કરનાર છે, જેવા નિકાળી પરિણામ થાય તે પ્રવરનો અનુભવ એટલે તે પ્રકારનું જ્ઞાન કરનાર છે. જ્ઞાન પુદ્ગલથી સિદ્ધ છે ને આત્માથી અસિદ્ધ છે.

કોઈ કહેવો કે ધરીકમા રાગ-રૂપ આત્માના કહે છે તે ધરીકમા રાગ-રૂપ પુદ્ગલના કહે છે? કોઈ એકની એક વાત કહેવામાં ઘણા પડખા હોય છે, જેમ એકના એક માણસને પુત્રની અપેક્ષાએ પિતા કહેવાય, પિતાની અપેક્ષાએ પુત્ર કહેવાય, દાકાની અપેક્ષાએ લગ્નની કહેવાય, લગ્નની અપેક્ષાએ પોતાનો કાકો કહેવાય, મામાની અપેક્ષાએ ભાણેજ કહેવાય અને ભાણેજની અપેક્ષાએ મામા કહેવાય એવી રીતે એક જ માણસને જુદી જુદી અપેક્ષાએ જુદી જુદી રીતે ઓળખવામાં આવે છે. એવી રીતે આત્મામા પર્યાયદષ્ટિએ નિકાળી આત્માનો કહેવાય અને સ્વભાવદષ્ટિએ વિનર પરનો કહેવાય, જે લગ્નની અપેક્ષાએ પોતે કાકો છે પણ તેના દાકાની અપેક્ષાએ પોતે

તે કાકો છે એમ ન બને, તેમ પર્યાયદષ્ટિએ નિજા આત્માનો છે અને સ્વભાવદષ્ટિએ પણ નિજા આત્માનો છે તેમ ન બને

આત્મા અજ્ઞાની હોય છે ત્યારે સ્વ-પરની બુદ્ધિ જાણતો નથી પણ ત્યારે જ્ઞાન થાય ત્યારે રાગ-દ્વેષ-ગુણ-દુઃખાદિના અને તેના અનુભવનો એટલો કે જ્ઞાનનો પરસ્પર તફાવત જાણે છે તેથી નિમગ્ની ભાવ અને આત્મા બન્ને એક નથી પણ ભિન્ન છે એ કે અજ્ઞાનીને પણ ભિન્ન જ છે પરંતુ અજ્ઞાનીએ એક મા યા છે અને જ્ઞાનીએ પરસ્પર ભેદ જાણ્યો છે બન્નેનો પરસ્પર ભેદ જાણવ મા અનતો પુરુષાર્થ આવી જાય છે

સ્વ-પરના વિષેને સીધે રીત-વિધીની માર્ગ જોમનારે આત્મા વડે પરિણમતું અગમ્ય છે એના રાગ-દ્વેષ-ગુણ-દુઃખાદિષે અજ્ઞાનઆત્મા વડે જરાય નહિ પરિણમતો થકો, જ્ઞાનનું જ્ઞાનત્વ પ્રગટ કરતો, પોતે જ્ઞાનમય થયા થયે, ‘આ હું નાગને જાતુ જ છું રાગી તો પુરુષ જ છું,’ ઇત્યાદિ ત્રિવિધી, જ્ઞાનથી નિનુદ્ધ એના સમગ્ર રાગાદિ ઈર્ષ્યનો અકર્તા પ્રતિભાવે છે

જોમ દાસ અને ઊનાપલાની અવસ્થાપણે થવાતું આત્મામા અસમર્થપણ છે તેમ જ્ઞાન થવાની પુણ્ય-પાપના ભાવપણે થવાનું પણ આત્મામા અસમર્થપણ છે, પરંતુ તે નિજા ભાવોનો અભાવ કરવાતું આત્મામા સમર્થપણ છે જ્ઞાન થયા પછી રાગ-દ્વેષમા જરાય નહિ પરિણમતો પોતાના સ્વભાવમા પહોંચે છે અદ્ય અસ્થિરતા થાય છે તેની અહીં ગણતરી ગણી નથી, અનતો મસાર રળી ગયો, અનત બળ પ્રગમ્યુ, પહેલા અજ્ઞાનદશા હતી ત્યારે વિજ્ઞાન અનત મગધી જોડાતો અને સવગાર થતા સ્વભાવમા પણ અત બળથી જોડાય છે, વિજ્ઞાન કરતા સ્વભાવમા અનતગુણ બળ નારે છે, અસ્થિરતામા હવે અત બળથી જોડાય છે તેની અત અસ્થિરતા વાય છે

અજ્ઞાનીને અનુકૂળતામા સુખના સદમ આવે છે ને દુઃખમા લાવ્યોવાક થાય છે અત્યારે આ લગઈ થાય છે તેથી કોવાને તો

કાર્ધનું કાર્ધક વર્ધ જાય છે, પણ ભાઈ! આના લોઠાણુ તો ધણાય
આવ્યા અને ગયા પરંતુ ધર્મો તે વડે જરાય નહિ પરિણમતો જ્ઞાનનું
જ્ઞાનત્વ પ્રગટ ક્રમ્તો એલે કે આત્માનું આત્મપણુ પ્રગટ કરતો ગગને
જાણે છે. તે સમજે છે કે હું તો આ રાગનો જાણનાર છું પણ તેનો
કરનાર નથી, રાગ તો પુદ્ગલની અનમ્થા છે. રાગી તો પુદ્ગલ છે,
રાગ મારો સ્વભાવ નથી મારે ગગ પુદ્ગલ છે, હું તો એક પ્રકારે
છું, હું તો જાણનાર છું. વિમરો પર્યાય ચૈતન્યની અવસ્થામા થાય છે
તે વાતને અહીં ગૌણ કંઈ છે. જુમો, અહીં જરાય નહિ પરિણમતો
તેમ કહ્યું છે, અદ્ય રાગ-દ્વેષ થાય છે પણ તેનો વર્તા થતો નથી,
નિગરીભાવોનો જાણનાર છે પણ વર્તા થતો નથી. આ રીતની માર્ગની
વિનિધી જ્ઞાનથી વિરુદ્ધ એના સમસ્ત હર્ષ-શોક આદિ વિકારો ભાવોનો
અવર્તા પ્રતિભાસે છે.

આ વસ્તુ સમજ્યા નિના મનુષ્ય દાણે કોઈનું ગળ્જુ છે નહિ,
એક રજકણ પણ કામ નહિ કરે, એક આગળી પણ કામ નહિ કરે,
એક ઠસકું પણ ખાઈ નહિ ગકે, અદર બેઠેલા ચૈતન્યને ઘણીએ ઝઘા
હાય કે આગળીથી ઇશારો કરીને બીજાને આગ ભાવ ખતાવુ, ઠસકું
ખાઈને અદરનો કદ કાઢી નાખુ, પણ તે જરૂરી ક્રિયા ત્યાં આત્માના
હાથની છે? ઝઘા અને ગરીરની ક્રિયા જુદી છે એમ આ દાખલાથી
પણ પ્રત્યક્ષ જણાય છે, પરંતુ જે છોડો વસ્તુના સ્વભાવને સમજે
નહિ અને જડના કર્તાપણના અહંકારમા જ રહ્યા -રે તેને મનુષ્ય
વખતે કોણ શરણુ થાય? ખરી રીતે પોતાનું શરણ પાતે જ છે, પાતે
જે વસ્તુસ્વભાવને સમજે તો તેને શાન્તિ-અમાત્રિનું ગળ્જુ પોતાથી
પોતામા પોતાને મળે તેમ છે. દેન, ગુરુ, શાસ્ત્રનું શરણુ કહેવું તે પણ
ઉપચારથી છે. દેન, ગુરુ, અને શાસ્ત્રે કહેલો ભાવ જે પાતે સમજે
તો દેન, ગુરુ શાસ્ત્રનું ઉપચારથી ગળ્જુ કહેવાય છે.

આત્મા પુરુષાર્થ કરે તો શું ન કરી શકે? નવ નરમના
મનુષ્યો-રાજકુમારો કેનગજ્ઞાન પામ્યા છે, એના એમ નહિ પણ અનન
છોડો પામ્યા છે ભવિષ્યત્રણમા અનન છોડો પામને અને નર્મમાનમા

મહાવિદ્યક્ષેત્રમાં પામે છે નવ વરમની ઉંમરે કેવળજ્ઞાન થયા પછી કેવળા-ની કોડો વચ્ચે સુધી દહની મિથિતિ રહે, રહે રહેના કા જે રહે છે-આત્માના મ જે નથી, કોડો વચ્ચે સુધી આહ્વાનો સ્થિતિ પછી કેવળજ્ઞાનીને નથી હતા ગરીર એવું ને એવું મહા દેવલીપણે રહી રહે છે ખોડાનો વૃત્તિ નથી મારે જોગમ પછી નથી આદર લેવાના ગગને અને આહ્વા લેવાની ક્રિયાને નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ છે, કેવળજ્ઞાનીને રાગ ન હોય તેવી આહ્વા લેવાની ક્રિયા પછી તેમની પામે ન જ હોય.

ત્યારે આત્મા રાગ-રૂપ-રુપ-આદિ અનસ્થાને પોતાના સ્વરૂપથી જુદી જાણે-ભિન્ન જાણે એટલે કે તે અવસ્થા મારું સ્વરૂપ નથી, મારું સ્વરૂપ તે જાણના-જેના-પણે રહી નહોતું તે છે-જે સંજ્ઞાન થાય ત્યારે પોતાને જ્ઞાતા જાણે, હું જ્ઞાયમ્-સ્વરૂપે જ હું અં રાગ-રૂપાદિ પુરુષત્વના છે તેમ જાણે તેથી પાતે રાગાદિના કર્તા થતે નથી અને જ્ઞાતા જ હોય છે જ્ઞાન થતા જ્ઞાયમ્-સ્વરૂપ પોતાનું સ્વરૂપ પછે, નિશ્ચયપણે પોતાને જાણના એટલે રાગ-રૂપાદિ મારા નથી એ સ્પષ્ટપણે જણાઈ જાય છે આ સંજ્ઞાન જ મુક્તિનો ઉપાય છે, આ સંજ્ઞાન નહીં જ પુરુષાર્થ કરીને પાતે મુક્તિ પામે છે, આ જ રસ્તો નિર્ણય છે, બીજે કોઈ મુક્તિનો માર્ગ છે જ નહિ હૃદય

૨૦૦૦ કારતક સુદ ૩ રવિ

હવે પૂછ છે કે અજ્ઞાનથી કર્મ કઈ રીતે ઉત્પન્ન થાય છે ? અજ્ઞાન એટલે આત્માના નિર્મળ સ્વભાવના જ્ઞાન વિના કર્મ કઈ રીતે ઉત્પન્ન થાય છે ? તેનો ઉત્તર કહે છે —

તિવિદ્ધો એસુવઓગો અપ્પવિયણ કરેહ કોહોહહ ।
કના તસ્સુવઓગસ્સ હોહ સો અત્તમાવસ્સ ॥૧૪॥

‘હું કોઈ’ એમ વિકલ્પ એ ઉપયોગ ત્રણવિધ આવ્યરે,
ત્યાં જ એ ઉપયોગરૂપ જીવભાવનો કર્તા બને ૬૪

અર્થ—ત્રણ પ્રકારનો આ ઉપયોગ ‘હું કોય છું’ એવો પાતાનો વિકલ્પ કરે છે, તેથી આત્મા તે ઉપયોગરૂપ પાતાના ભાવનો કર્તા થાય છે.

હું કોય છું, કોય તે મારું સ્વરૂપ છે એમ કોયને પાતાથી જુદા નહિ પાડતા મિથ્યાદર્શન, અજ્ઞાન ને અવિરતિરૂપ વિકારના પરિણામ આત્મા કરે છે તેથી તે ભાવોનો કર્તા થાય છે.

અરેખર આ સામાન્યપણે અજ્ઞાનરૂપ એવું જે મિથ્યાદર્શન-અજ્ઞાન-અવિરતિરૂપ ત્રણ પ્રકારનું સવિકાર ચૈતન્યપરિણામ તે, પરના અને પાતાના અવિશેષ ગર્ભિની, અવિશેષ જ્ઞાનથી અને અવિશેષ નિતિથી સ્વ-પરના મમત્ત ભેદને ક્રુપાવીને પાતાના સવિકાર ચૈતન્ય-પરિણામનો કર્તા થાય છે.

આત્મામા અજ્ઞાન થાય છે તે અવસ્થા આત્મામા નથી થતી એમ નથી પરંતુ તે અવસ્થા આત્મામા થાય છે તેથી ‘અરેખર’ શબ્દ આચાર્ય દેવે વાપર્યો છે. સક્ષેપમા આત્મામા ત્રણ પ્રકારનો વિકાર થાય છે, ઊંધી માન્યતા, ઊંધું જ્ઞાન ને ઊંધું ચારિત્ર, પાતાના ને પરના અનિરોધ એટલે કે એકરૂપ પરિણામ, સામાન્ય પરિણામ, તે વડે પાતાનો ને પરનો સમસ્ત ભેદ ક્રુપાવીને પરનો કર્તા થાય છે. પરન અને પાતાને એ- માનવું તે મિથ્યાદર્શન છે, પરને અને પાતાને એક જાણવું તે મિથ્યાજ્ઞાન છે, પર માથે એકરૂપ લીનતા કરવી તે મિથ્યાચારિત્ર છે.

હું જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા જુદો છું, આ વિકારી ભાવ તે હું નથી એમ નહિ માનતા આ વિકારી ભાવ અને હું બન્ને એક હીએ એમ માનવું-જાણવું ને એકપણે લીન થવું તે સસારનું કારણ છે.

અહર અણુગમે આવ્યો તે આત્માનો સ્વભાવ નથી તોપણ આત્માના મનભાવને અને અણુગમાને બન્નેને એક માનવાથી, બન્નેની જુદાઈ નહિ જાણવાથી હું અને વિતર બન્ને એક હીએ એમ લીનતાથી સ્વ-પરના સમસ્ત ભેદને ક્રુપાવીને વિતર પરિણામનો કર્તા થાય છે.

જાણનારને અને ગુસ્તાના પરિણામને એક માનવાથી, જાણ-

નારને અને ગુસ્સાને એક હું તેમ જાણવાથી, જાણનારને અને ગુસ્સાને એક હું એમ લીનતાથી પાતાના અને પરના સમસ્ત ભેદને કાઢી દઈને વિકારી ભાવનો કર્તા થાય છે

ભગવાન આત્મા બુદ્ધ છે અને વિકારી ભાવ બુદ્ધ છે એમ નહિ માનતા અમે બન્ને એક છીએ એમ માનવાથી, જાણવાથી અને લીનતાથી સ્વ-પરના સમસ્ત ભેદને પ્રાપ્તીને સાધ્યભાવ-ભાવને પામેલા એવા ચેતન અને અચેતનનું સામાન્ય અધિકરણથી (જાણે કે તેમનો એક આધાર હોય એ રીતે) અનુભવન કરવાથી ‘હું ક્રોધ છું’ એવો પાતાનો વિષ્ટપ ઉત્પન્ન કરે છે, તેથી, ‘હું ક્રોધ છું’ એવી ભ્રાંતિને લીધે જે સવિગર (વિકાર મહિત) છે એવા ચેતન્યપરિણામે પરિણમતો થકો આ આત્મા તે સરિમર ચેતન્યપરિણામરૂપ પાતાના ભાવનો કર્તા થાય છે

જાણનાર આત્મા અને વિકારી ભાવને એકરૂપ માનવાથી, એકરૂપ જાણવાથી અને એકરૂપ લીનતાથી સ્વ-પરના બધા ભેદને કાઢીને સાધ્યભાવ-ભાવને પામેલા એવા ચેતન્ય અને જડને એકરૂપ અનુભવે છે, એટલે કે સાધ્ય એટલે ક્રોધાદિના વિમર્ગી પરિણામ થવા તે અને ભાવક એટલે ક્રોધ ધવાનું નિમિત્ત દ્રવ્યકર્મ-જડકર્મ છે તે, એ રીતે સાધ્યભાવકભાવને પામેલા એવા ચેતન-અચેતનનું સામાન્ય અધિકરણથી અનુભવન કરવાથી વિકારી ભાવનો કર્તા થાય છે ગુસ્સાના પરિણામ અને જ્ઞાનસ્વભાવી આત્માના પરિણામ એ બંને એક ઢેકાણેથી આવતા હોય ક્રોધ અને જાણનું એ બંને જાણે એક આધારથી આવતા હોય એમ અનુભવન કરવાથી ‘હું ક્રોધ છું’ એમ માને છે, ‘હું જાણનાર છું’ એમ જુલોની ‘હું ક્રોધ છું’ એવો પાતાનો વિષ્ટપ ઉત્પન્ન કરે છે ક્રોધ છે તે શાલકર્મરૂપ ભાનકનું સાધ્ય છે, ક્રોધ છે, પણ તે જર્ઘ આત્માના સ્વભાવનું ક્રોધ નથી, તેમ નહિ માનવાથી હું જાણનાર છું-નિર્દોષ છું એમ નહિ માનવાથી, હું ક્રોધ છું એવી ભ્રાંતિને લીધે જેનું માનતો થકો, વિકારી પરિણામે ચેતન્ય પોતે પરિણમતો થકો વિમર્ગી ભાવનો કર્તા થાય છે ક્રોધનો હું કર્તા છું અને ક્રોધ મારું કાર્ય છે એમ માને છે

અજ્ઞાનથી એવો ક્રોધ કરે કે, ક્રોધમાં આવેલો એમ જાણે કે મારા જેવો કોઈ જૂઠો નથી, અને કોઈ જોલાવશો નહિ, જો જોલાવીશો તો તમારું જૂઠું કરી નાખીશ, પણ ખરી રીતે પરનું જૂઠું કોઈ કરી શકતું જ નથી પરંતુ પોતાનું જ જૂઠું થાય છે.

કેસલાકતો તો એવો અભિપ્રાય હોય છે કે ક્રોધ કરવો જ જોઈએ, ઘરમાં સર્પદુકાડો રાખવો જ જોઈએ, બેરા ઉપર કે છાકરા ઉપર જો કડપ ન રાખીએ તો તે આપણુ માને નહિ મારે કડપ રાખવી જ જોઈએ એવું માનનારના અભિપ્રાયમાં એમ આવ્યું કે ક્રોધ જ મારું કર્તવ્ય છે, ક્રોધ જ જાણે કું કું, ક્રોધ અને કું બન્ને એક હીએ એમ માનતો હોવાથી અજ્ઞાનભાવે કર્મ બંધાય જ છે. આત્મા અને ક્રોધ એ બન્નેનું અલ્પાનપણ તે જ કર્મની ઉત્પત્તિનું કારણ છે, ક્રોધ સસારની ઉત્પત્તિનું કારણ નથી પણ અજ્ઞાન સસારની ઉત્પત્તિનું કારણ છે એમ કહ્યું છે, જ્ઞાન થયા પછી અલ્પ કપાય રહે છે પરંતુ તેની ગણતરી નથી, તેનાથી લાવ વધતા નથી, મિથ્યાત્વ રણતાં બનતો મમાર ટળી જાય છે, પછી અલ્પ કપાય રહે છે તેને પુરુષાર્થ વડે રાખીને અવિચલિતતા વધારીને એક બે લાખમાં મુક્તિ લેશે.

પ્રશ્ન — આત્મજ્ઞાન થયા પછી અલ્પ કપાય હોય એમ આપ કહ્યું છે અને નળી તે જ્ઞાનવાળો લગાઈમાં પણ ઊભો દોષ છે તે પછી જેને અલ્પ કપાય હોય તે લગાઈમાં કેમ ઊભો હોય ?

ઉત્તર — આત્માનું જ્ઞાન થયા પછી અલ્પ કપાય રહે છે, અલ્પ એટલે જરા કપાય હોય છે પણ બીજાને બહારથી ઝાઝો લાગે કારણ કે લગાઈમાં ઊભો હોય, ભૂકટી ચડાવીને બીજા ઉપર બાણ છાટતો હોય એટલે દેખાનમાં બહારથી ઝાઝો ક્રોધ દેખાય પણ અંતરમાંથી બનતો કપાય ટળી ગયો છે. કું બુદ્ધો છું, મારું જ્ઞાયકસ્વરૂપ પરથી ગુરુ છે એમ જ્ઞાન વર્તે છે પણ હજી સ પૂર્ણ વીતરાગતા થઈ નથી તેથી અલ્પ કપાય છે, અલ્પ કપાય છે તેથી નૃહસ્થાશ્રમમાં ઊભો છે, લગાઈની ક્રિયામાં પણ ઊભો છે. એક અજ્ઞાની લગાઈની ક્રિયામાં ઊભો હોય અને એક જ્ઞાની લગાઈની ક્રિયામાં ઊભો હોય, બન્નેની

બહારની ક્રિયા સરખી દેખાય પણ અંતરના ભાવમાં આતરો છે. માટે ક્રિયામાં આતરો હોય છે. જેમ મીઠી પાતાના ગ્રાહથી ઉંદરને પકડે અને પાતાના બચ્ચાને પણ પકડે છતાં પકડ પકડમે ફેર હે, બચ્ચાને રક્ષાના ભાવે પકડે છે અને ઉંદરને મારવાના ભાવે પકડે છે, ક્રિયા એક જાતની હોના છતાં ભાવમાં આતરો હોય છે, તેમ જ્ઞાની અજ્ઞાનીની ક્રિયા એ જાતની હોના છતાં ભાવમાં આતરો હોય છે.

તજાનના પાણીનું માપ કરવું હોય તો બહાર, ઊભા ઊભા કરે તો બહારથી અને અંદરથી સરખું માપ લાગે, પરંતુ અંદર પાણીમાં લાંબી નાખીને માપ ને તો પાણીની ઊંડપની ખમ્ખ પડે માપ આરે, તેમ જ્ઞાની-અજ્ઞાનીને બહારની ક્રિયા ઉપરથી માપે તો સરખું લાગે પણ અંતરના હૃદય તપાસે તો અંતરના ભાવની ખમ્ખ પડે.

શ્રી કૃષ્ણ વાસુદેવ જ્યારે જરાસંધ સામે લડાઈ કરના ગયા ત્યારે નેમનાથ ભગવાનને રથમાં બેસાડીને સાથે લઈ ગયા છે. શ્રી કૃષ્ણ વાસુદેવને લડાઈ વખતે પણ આત્માનું જ્ઞાન વર્તે છે, આત્માનું અનંત જ્ઞાન પ્રગટ્ય છે, પણ રાજનો અલ્પ રાગ છે તેથી લડાઈમાં ભેગાવા છે જરાસંધ અને શ્રી કૃષ્ણ વાસુદેવને ખૂબ ક્લેશ થઈ લડાઈ ચાલી, તેમાં ઘાટીવાર જરાસંધનું બહુ જોર વધી ગયું તેથી શ્રી કૃષ્ણ વાસુદેવ શ્રી નેમનાથ ભગવાનને પૂછે છે પ્રભુ ! આ શું ? આ જરાસંધનું આટલું બહુ જોર કેમ ? તે આટલી બધી નિવા ફેરવે છે તેથી મ્યાન આપણી હાર થશે તો ? શ્રી કૃષ્ણને નેમનાથ ભગવાન કહે છે કે કે અરે વાસુદેવ ! તમે ચિંતા ન કરો, તમે વાસુદેવ પડે છે તમારી હાર પડી ન હોય, તમે જીતનાના જ છો, માટે વાસુદેવ ! તમે ચિંતા ન કરો. નેમનાથ ભગવાનને હજી કેનજ્ઞાન નથી થયું તેથી લડાઈમાં માથે ગયા છે પણ તે અલ્પ રાગ છે આત્માનું જીવંત જ્ઞાન અનંત ને છે, અનંત કષાય છાંયી ગયો છે, અલ્પ જ રાગ રહ્યો છે તેથી નેમનાથ ભગવાન પણ લડાઈમાં ગયા છે, અત્યંત માપ બહારની ક્રિયાથી ચર્ચ શકે તેમ નથી.

જ્ઞાની પરતે પાતાનું માનતો નથી તેથી અદ્ય કપાય છે અને અજ્ઞાની પરતે પાતાનું માને છે તેથી અનતો કપાય છે. તજાવની સપાટી ઉપરથી સરખી લાગે પણ અદરથી ફેર છે, તેવી ગીતે અજ્ઞાનીના ભાવમાં ફેર હોય છે.

શરીરની ક્રિયા ઝાઝી થાય તો ઝાઝો કષાય અને શરીરની ક્રિયા ન કરતો હોય, છાનોમાનો બેસી ગયો હોય તો ઝોટો કષાય છે એમ સમજવાનું નથી, બહારથી કષાયનું માપ નથી પણ અંતરથી રસ કેરો હોય તેથી એના ઉપર કષાયનું માપ છે બિસાહી છાની-માની ઉંદરને પકડવા માટે બેસી હોય તેથી ઝોટો કષાય છે એમ નથી પણ અંદરની કૂરતા ઉપર કષાયનું માપ છે, બહારની ક્રિયા ઉપર કષાયનું માપ નથી. જ્ઞાનીને લગાઈના પ્રસંગમાં શરીરની ક્રિયા ઝાઝી થાય એટલે ઝાઝો કષાય છે એમ સમજવાનું નથી અને અજ્ઞાની છાનોમાનો બેસી ગયો હોય તેથી ઝોટો કષાય છે એમ સમજવાનું નથી. અજ્ઞાનીને ક્રોધથી હું જુદો છું એવું જ્ઞાન નથી, ક્રોધસ્વરૂપ જ હું હું એમ માનીને ક્રોધ કરે છે, તેથી તે ક્રોધ કેરો થાય તેના મેળ ન રહે, અનતો થાય, ક્રોધ સ્વરૂપ જ હું છું એમ માનીને ક્રોધ કરે છે તેથી ક્રોધમાં જ અનતો અર્પાઈ જાય છે. આત્માનું બેહુદ વીર્ય તે બેહુદ જ્ઞાન છે તે બધું વિખરમાં જ બોલી રે છે તેથી અજ્ઞાનીના ક્રોધ અનતો છે, જ્ઞાનીને ક્રોધથી હું જુદો છું, ક્રોધ સ્વરૂપ મારું નથી એવું જ્ઞાન છે, પાતાના બેહુદ અવસાવના જ્ઞાનમાં-સ્વસાવની હદમાં રહ્યો થકો વિખરમાં દેરહું કે વીર્ય બેઠાય ? અદ્ય જ બેઠાય

જેમ જ્ઞાનદાનના દીકરાને એવી ખુમારી હોય છે કે હું કોણ ? હું જ્ઞાનદાનનો દીકરો ! અમુક તો માગે ન જ હોય ! એમ પોતાની જ્ઞાનદાની સભારીને તીવ્ર કષાયવાળી અનીતિમા અર્પાઈ ન જાય. તેમ જ્ઞાનીને જ્ઞાન થયું કે હું પરમાત્મસ્વરૂપાવે જ્ઞાનદાન છું, વિદ્યાગ્રભારો રસભાષ નથી, વિદ્યાગ્ર મારી જાત નથી તેથી વિદ્યારમા જોડાવું મને શોભે નહિ, એમ પોતાની જ્ઞાનદાનીને સભારીને પુરુષાર્થની મદતાને કારણે લગાઈની ક્રિયામા બદલાઈ જાયે હોય ખજી અતઃમા

કપાય તરફ વીર્ય અલ્પ જોડાય છે. અજ્ઞાનીને હું નિર્વિકારી જ એમ જ્ઞાન નથી તેથી હું વિચારી જ છું એમ માને છે અને તેથી વિકારમા વીર્ય પણ અનવૃ જોડાય છે આ તો એક ક્રોધની વાત થઈ તે રીતે માન, માયા વગેરે બધું સમજવું

ગણસિયાને એવું માન હોય છે કે તેને બે નામે જ બોલાવે તો ઠીક પડે, જેમ કે 'સતોક બા' ને 'દાદુ બા' એ રીતે બે નામે બોલાવે તો જ તે રાજ થાય. તે એમ કહે, 'અમે કોણ ? અમે, ગણ સિયા ! મારે અમને બે નામે જ બોલાવવા જોઈએ' એક પાટીદાર હતા, તે પહેલા પૈસાદાર હતા ને પછી ગરીબ થઈ ગયા, પણ માન તો ઊંચુ રહ્યું તેથી જ્યાં બેસવા જાય ત્યાં ગોદડી સાથે સાથે, પછી કોઈએ કહ્યું કે પટેલ ! ગોદડી કેમ સાથે રાખો છો ? ત્યારે તેણે કહ્યું કે પાટીદાર બુઆ હીએ ! તેથી જ્યાં જઈએ ત્યાં ગોદડી સાથે રાખીએ હીએ અને જ્યારે કોઈ બેસવાનું આસન ન આપે ત્યારે તેના કિપ બેસીએ હીએ, સાધારણ સ્થિતિ થઈ ગઈ છે તેથી હવે કોઈ માન આપવું નથી, જીવને એવું માન થઈ જાય છે કે બીજા કોઈ માન ન આપે તો માન પોતાની મેળે લેવા જાય છે, અમે મોટાના હીકરા હીએ વગેરે બાવ આવે તે માન છે માન અને આત્મા એકપણે જાય, માન અને આત્મા એકપણે માને, માન અને આત્મામા એકપણે સ્થિતતા કરે તે અજ્ઞાન છે, તે અજ્ઞાનથી કર્મ બધાય છે

માયા એટલે કપટ જુઓને ! અત્યારે વેપાર બધામા કેવો દગા-પ્રપચ ચાલ્યા છે, સારી વસ્તુઓમા ભેગ કરીને આપે ધીમા ચરબીના ધીના ભેગ કરીને આપે, ટોપરાના તેલ ધીમા નાખે, અત્યાં તો ગજબના દગા ચાલ્યા છે, દુધમા પાણી નાખે, વગેરે વગેરે દગા-પ્રપચ કરનારા આત્માને છેતરનારા છે, કાનનારા છે તે એમ માને છે કે અમે બીજાને છેતરીએ હીએ પણ બીજા કોઈ છેતરાતા નથી, પોને જ ખરીરીતે છેતરાય છે, તે એમ માને છે કે અમે દગા-પ્રપચ કરીને પૈસા કમાઈએ હીએ, તે માન્યતા જ મહા મૂંઝાતો અને અજ્ઞાનથી ભરેલી છે પૈસા કમાવા તેમા પૂર્વના પુણ્યનું મારણ છે અને

વર્તમાનમા દગા-પ્રપચ કરી રહ્યો છે, તેનું ફળ ભવિષ્યમાં મળશે. દગા-પ્રપચ કરીને વર્તમાનમાં આકૃષ્ટતા ને દુષ્ટ વેદ છે ને ભવિષ્યમાં પણ તે દગા-પ્રપચના ફળમાં દુર્ગતિમાં ચાલ્યો જશે, માયાના ભાનથી ભવિષ્યમાં ભડાકા ઊઠશે. તે એમ માને છે કે અન્ન કેના દાવપેચ કરીએ છીએ, કેના હોગિયા છીએ ! પણ ભાઈ ! તે હોગિયાની નથી પણ મહા મૂડતા એવે છે આવું કપટ કરનારો અજ્ઞાની જીવ કપટના ભાનને અને આત્માને એકપણે માને છે, એકપણે જાણે છે અને એકપણે લીનતા કરે છે, તે સાર્થક કરે છે.

લોભ એટલે પગપદાર્થમાં આસક્તિ, લક્ષ્મી વગેરે પરંપદાર્થને ભોગ કરનારી લાલસા, લક્ષ્મીને લોભથી ભેગી કરે પ્રલ ક્યાય થોડા સ્થળમાં લક્ષ્મીનો વ્યય ન કરે તે લોભી છે, કંજૂસ છે. જાનના ઉપદેશ ચાલતો હોય તો લોભીના મનમાં એમ થાય કે શું 'કાઈ મરના ન ગમ્યું' છોકરા મારું ન રાખવું' બધું 'જાનમાં આપી દેવું' તેમ બચાવ કરે, એવો બચાવ કરનારા એકલા લોભના પ્રતિજ્ઞા છે આચાર્ય-દેવે તો જ્યાં જાનના પ્રકાર વર્ણવ્યા છે ત્યાં જિંચામાં જિંચી જાની જિતે કહ્યો છે કે પોતાના પૈસામાંથી થોડો ભાગ જાનમાં કાઢે, અને નાનામાં નાનો જાની એને કહેવાય કે જે પોતાના પૈસામાંથી દગામાં ભાગ તો કાઢે જ. પગનદી આચાર્ય તો એમ કહ્યું છે કે જેઓ સત્ માર્ગે જાન કરતા નથી તેનો શુદ્ધસ્થાવર પથ્થરની નાવ મમાન છે, તે શુદ્ધસ્થા-અમને ઊંડા જળમાં પ્રવેશ કરીને અજલિ દઈ દેવે વેળી કહ્યું છે કે માલસો અનાજ પકાવીને ખાય, તેના દાઝેલા ઉખળિયા મોકળે તે કાગડાને નાખે તો કાગડો પણ તેને એકલો ખાતો નથી પરંતુ કો કો કરીને ખીજા ધણા કાગડાને બોલાવીને બધા ભોગ થઈને ખાય છતાં અને તને આ જે ધન મળ્યું છે તેમાં તું એકલો ખાય છે અને જગ પણ સત્માર્ગમાં ધનનો વ્યય કરતો નથી તો કાગડામાંથી પણ જાઈગ વગેરે વગેરે પગનદીઆચાર્ય દેવે જાનના અધિકારમાં ધોડ પડે કહીને છેતર કહ્યું છે કે ભમશે જેમ જીજરન કરતો ચપેલીના ફૂલે આવીને ખેસે તો ચપેલીનું ફૂલ ફડાડ ઈને ખીલી નીકળે તેમ આ અમારો જીજરવ કરતો જાનનો ઉપદેશ સાંભળીને જેનો હૃદય ચપેલી જેવા

હશે તે ખીલી નોખશે, ભરશે શુભરૂપ કરેતા કાળમોઢ પથ્થર ઉપર જઈને બેમે તો તે પથ્થરે ક્યા ખીલે તેમ છે ! તેમ જ પથ્થર જેવા હરો તે અમારા ઉપદેશથી નહિ ખીને, ચક્રમાના કિરણથી કમળ ખીલે, પથ્થર ન ખીલે તેમ આચાર્ય દવ કહે છે કે અમારા ઉપદેશથી કમળ ખીલશે પણ પથ્થર નહિ ખીલે. તીવ્ર લોભી લોભને અને આત્માને જુદા પાડેતા નથી પણ લોભ અને ક્રુ બન્ને એક હીએ એમ માને છે, લોભ અને ક્રુ (આત્મા) બન્ને એક હીએ તેમ જાણે છે, લોભ અને ક્રુ, બન્ને એક હીએ તેમ લીનતા કરે છે, તે લોભ તેને સસારમાં રખાવનાર છે.

મોહ એટલે મૂર્ખા, પરનસ્ત્રમાં મૂંઝાઈ જવું તે; મોહ તે ક્રુ ક્રુ તેમ જાણવું, મોહ તે ક્રુ ક્રુ તેમ માનવું અને મોહમાં લીન થઈ જવું તે અજ્ઞાન છે, અહીં તો અજ્ઞાનથી જ કર્મ બધાય છે તેમ કહે છે

રાગ એટલે રનેહ, બાધી-ઠાકરાતો રાગ, મક્કનનો રાગ, લક્ષ્મીનો રાગ, શરીરનો રાગ તે બધો રાગ છે. રાગ અને આત્માને એકપણે માનવા, એકપણે જાણવા, એકપણે લીન થવું તે બધું અજ્ઞાન છે

દ્વેષ એટલે અબુગમ્નો, જરીક ધાર્મ ન થાય ત્યાં માખી છો-નઈ જાય, ધડી ધડીમાં મોકુ ફરી જાય, ધડી ધડીમાં અબુગમ્નો-અરથિ ધઈ જાય, તે બધો દ્વેષભાવ છે દ્વેષ તે જ ક્રુ તેમ માને, તેમ જાણે, તેમાં લીન થાય તે અજ્ઞાનભાવ છે અને સસારનું કારણ છે

કર્મ કાર્મક માર્ગ આપે તો અગ્રે ધર્મ કરીએ, શુભ પ્રગટાવીએ તેમ માનનારે કર્મને અને આત્માને એક માન્યા છે, કર્મ તે જ ક્રુ તેમ માન્યું, જાણ્યું અને તે પ્રકારે લીનતા કરી તે અજ્ઞાન છે

તોકર્મ એટલે મમન, દાસ-દાસી, સ્ત્રી, કુટુંબ, શરીર-મન-વાણી, પ્રત્રાશ, દુષ-દહીં, ઘી, જઘમ ખીસ્તા વગેરે બહારની સામગ્રી તે બધાં ને કર્મ છે, તેને આત્મા સાથે એકતણુદિએ માનવા, એકતણુદિએ જાણવા અને એકતણુદિએ લીન થવું તે બધું અજ્ઞાન છે

મન-વચન ને કાયા તે ત્રણે હું છું, તેમ માનવું તે અજ્ઞાન ન, શરીર માનુ હોય તો ધર્મ કરીએ, શરીર માનુ છે, શરીરમા રોગ થતા મને રોગ થઈ જાય છે એમ શરીર અને આત્માને એક માનવા-જાણવા ને લીન થવું તે સસાર છે. વાણી તે હું છું, મને કેવું સાદું બોલતા આવડે છે, મારો ઠઠ કેવો સારો છે એમ વાણીને અને પોતાને એકપણે માનવા-જાણવા ને તેમા લીન થવું તે સસાર છે. મન તે હું છું, મન માનુ સ્વરૂપ છે, મન વિના હું રહી ન શકું એમ મનને અને આત્માને એકપણે માનવા-જાણવા ને લીન થવું તે અજ્ઞાન છે અને તે બંધનું કારણ છે.

વળી એત્રે દ્રિયને પોતાની માને તે અજ્ઞાન છે. એત્ર એટલે કાન, કાનથી જ હું સાંભળી શકું છું, જાણી શકું છું, એમ માને છે તેના અભિપ્રાયમા કાન તે જ આત્મા છે એમ આવી ગયું, કાન વિષે પોતાપણુ માન્યું, જાણ્યું. અને તેમા લીન થયા તે અજ્ઞાન છે. એ રીતે આખ વિષે પોતાપણુ માને છે કે આખ વિના હું કેમી શકું નહિ, આખ વિના હું સમજી શકું નહિ, એમ માન્યું પણ આખથી જુદું માનુ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે તેનાથી જ હું જાણી શકું છું, સમજી શકું છું. અધૂરા જ્ઞાનમા ઇદ્રિયોનું નિમિત્તમાત્ર હોય છે, પણ જાણી શકું છું હું મારા જ્ઞાન વડે જ, ઇદ્રિયોથી હું નિકાળ જુદો છું એમ ન માન્યું અને આખનું તેમ જ આત્માનું એકપણુ માન્યું, તે પ્રકારે જાણ્યું અને તેમા લીન થયા તે બંધનું કારણ છે. અજ્ઞાની એમ માને છે કે મારી આખ ઢીલી છે, મોટી છે, કચોળા જેવી છે, હું અને આખ બન્ને એક છીએ, આખથી હું જુદો નથી પરંતુ આખ તે જ હું છું વગેરે આખ વિષે પોતાપણુ માને છે તે અજ્ઞાન છે.

એમ નાક વિષે પોતાપણુ માને છે, બધા માનુષ્યના શરીરના કોઈ પણ આંગ્ર મરખા હોતા નથી તેમ નાક પણ બધાના સરખા હોતા નથી, કોઈનું નાક લાંબું, કોઈનું ટૂંકું, કોઈનું બેઠેલું, વગેરે અનેક પ્રકારના નાકના આકાર હોય છે તેમા અજ્ઞાનીને જે જાતના આંગ્ર મળ્યા હોય તે આંગ્રને પોતાપણાની જુદી વડે જાણે છે,

અને લીન થાય છે તે સસાર છે, બંધનું કારણ છે એ રીતે જીભા પાતાપણુ માને છે, જીભથી જ હું ચાખી શકું છું, જીભથી જ પી, ગળ વગેરે પર્યાયના રસને જાણી શકું છું, જો જીભ ન હોત તો હું એ રસને કેમ જાણી શકતું? એમ માનનાર અજ્ઞાની છે. હું રસને જાણું છું તો મારા જ્ઞાનથી જ, પણ મોઢા ઉઘાડને લઈને વધે જીભનું નિમિત્ત આવે ॥ એમ નહિ જાણતા જીભ વડે જ હું જાણી શકું છું એ રીતે જીભને પાતાની માની, જાણી, અને તેમા લીન થયો તે અજ્ઞાની છે. એ રીતે સ્પર્શને પણ પાતાપણે માને છે તે અજ્ઞાન છે. શરીર રાહ પડે તો હું ટાલો થઈ ગયો, શરીર ગરમ થાય તો હું ઊંડો થઈ ગયો એમ માને, શરીર ઠંડુ થઈને બારે થાય તો હું બારે થઈ ગયો અને શરીર પાતળું થઈને હલકું થાય તો હું હલકો થઈ ગયો એમ માને, તેજે શરીરને જ આત્મા માની, જાણી, અને તેમા લીન થયો તે અજ્ઞાન છે એ રીતે પાંચે ઇન્દ્રિયો વિષે એકપણ માનનાર અજ્ઞાની છે, જ્ઞાની પાંચે ઇન્દ્રિયથી પાતાનું સ્વરૂપ જુદું જાણે છે

આત્માના પર્યાયમા મિથ્યાદર્શન, અજ્ઞાન અને અવિરતિ એ ત્રણ પ્રકારનો વિકાર છે, આત્મદ્રવ્ય તો નિકાળ અવિનાશી છે, નિકારનો પર્યાય તો ઉત્પન્ન થતો છે, નાશનાન છે પરંતુ અજ્ઞાની તેને પાતાનો માનીને તેનો કર્તા માય છે, અજ્ઞાનીને પરથી જુદાપણાનો વિવેક નથી, પરને એમણે માને છે તે જ બંધનનું કારણ છે હજી.

હવે એ જ વાતને વિશેષ કહું છે —

તિવિહાણસુવઓગો અપ્પવિયણ કરેહ ધમ્માઈ ।

ફત્તા તસ્સુવઓગસ્સ હોહ સો અત્તમાવસ્સ ॥૧૫॥

‘હું ધર્મ આદિ’ વિકલ્પ એ ઉપયોગ ત્રણવિધ આચરે, ત્યાં જીવ એ ઉપયોગરૂપ જીવભાવનો કર્તા બને. હપ.

અર્થ—પણ પ્રકારનો આ ઉપયોગ ‘હું ધર્માસ્તિત્વાય આદિ છુ’ એવો પાતાનો નિકલ્પ કરે છે, તેથી આત્મા તે ઉપયોગરૂપ પાતાના ભાવનો કર્તા થાય છે.

જવ મિથ્યાદર્શન, અજ્ઞાન અને અવિરતિ એ ત્રણ પ્રકારનાં પરિણામ વિકાર વડે હું ધર્માસ્તિત્વાય છુ, હું અધર્માસ્તિત્વાય છુ, હું આકાશાસ્તિત્વાય છુ એવો પાતાનો નિકલ્પ કરે છે તેથી ધર્માસ્તિત્વાય આદિને પણ પાતાના માને છે અને તે ભાવનો કર્તા થાય છે.

પરંપરા આ સામાન્યપણે અજ્ઞાનરૂપ એણે જે મિથ્યાદર્શન, અજ્ઞાન, અવિરતિરૂપ ત્રણ પ્રકારનું અવિનશ્ય ચૈતન્યપરિણામ તે, પગના અને પાતાના અવિશેષ દર્શનથી, અવિશેષ જ્ઞાનથી અને અવિશેષ રતિથી રૂપ-પરના સમસ્ત ભેદને છુપાવીને જ્ઞેયજ્ઞાયકભાવને પાર્મેસા એવા ચૈતન અને અચૈતનનું સામાન્ય અધિગ્રહણથી અનુભવન કરવાથી, ‘હું ધર્મ છુ, હું અધર્મ છુ, હું આત્મા છુ, હું કાળ છુ, હું પ્રહગલ છુ, હું અન્ય જવ છુ’ એવો પાતાનો નિકલ્પ ઉત્પન્ન કરે છે.

સંક્ષેપથી જવના ત્રણ પ્રકારના પરિણામ છે, ઊંધું જ્ઞાન, ઊંધી માન્યતા તે ઊંધી સ્થિરતા, પરને અને પાતાને એકપણે માને તે ઊંધી માન્યતા છે, પરને અને પાતાને એકપણે જાણે તે ઊંધું જ્ઞાન છે પરમા એકપણે લીન થાય તે ઊંધી સ્થિરતા છે, એ રીતે રૂપ અને પરના સમસ્ત ભેદને છાકી દે છે. પર સાથે ચૈતન્યને માત્ર જ્ઞેય-જ્ઞાયકતા સંબંધ છે પરંતુ અજ્ઞાની ચૈતન અને અચૈતનનો એક આધાર માનવાથી, એકરૂપે અનુભવ કરવાથી જ્ઞેય તે હું છુ એમ પર જ્ઞેયને પાતાના કરે છે, હું ધર્માસ્તિત્વાય છુ, હું અધર્માસ્તિત્વાય છુ વગેરે નિકલ્પને પાતાનો કુંદ, વિનલ્પને પાતાનો કરે છે તેથી પન્દવ્યને પણ પાતાનું કરે છે અજ્ઞાની અન્ય જવને પણ પાતાનો માને છે, પ્રહગલને પણ પાતાનું માને છે, સ્ત્રી, કુટુંબ, ગરીર નગરને પાતાના માને છે, તે તો બધી પડ વસ્તુ છે આત્માના જ્ઞાનનું જ્ઞેય છે તોપણ અજ્ઞાની માને છે કે સ્ત્રી-કુટુંબ-છોકરા-ભાઈ-બેન-માપ અને બધા એક છીએ, કાગે માર્યા પાણી જુદા પડે નહિ, સ્ત્રી છે તે તો અર્ધા-ગતા છે તેથી અમે બન્ને એક છીએ તેવી માન્યતા તે અજ્ઞાન છે.

અને લીન થાય છે તે સસાર છે, બધનું કારણ છે એ રીતે જીવનમાં
પાતાપણુ માને છે, જીવથી જ હું ચાખી મરું છું, જીવથી જ પી-
ગોળ વગેરે પદાર્થના રસને જાણી શકું છું, એ જીવ ન હોત તો હું
એ રસને કેમ જાણી શકતું? એમ માનનાર અજ્ઞાની છે. હું રસને
જાણું છું તો મારા જ્ઞાનથી જ, પણ જોઈ ઉઘાડને લઈને વચ્ચે
જીવનું નિમિત્ત આવે છે એમ નહિ જાણતા જીવ વડે જ હું જાણી
શકું છું એ રીતે જીવને પાતાની માની, જાણી, અને તેમાં લીન
થઈ તે અજ્ઞાની છે એ રીતે સ્પર્શને પણ પાતાપણે માને છે તે
અજ્ઞાન છે. શરીર ટાકું પડે તો હું ટાકો થઈ ગયો, શરીર ગરમ
થાય તો હું જિનો થઈ ગયો એમ માને, શરીર જલકું - થઈને જામ
થાય તો હું ભારે થઈ ગયો અને શરીર પાતળું થઈને હલકું થાય
તો હું હલકો થઈ ગયો એમ માને, તેજે શરીરને જ આત્મા માન્યો
જાણ્યો, અને તેમાં લીન થઈ તે અજ્ઞાન છે. એ રીતે પાંચે હૃદયે
વિષે એકપણુ માનનાર અજ્ઞાની છે જ્ઞાની પાંચે હૃદયથી પાતા-
સ્વરૂપ જુદું જાણે છે

આત્માના પર્યાયમાં મિથ્યાદર્શન, અજ્ઞાન અને અવિરતિ એ
ત્રણ પ્રકારનાં વિકાર છે, આત્મકવ્ય તો ત્રિમાળ અવિનાશી છે, વિકારને
પર્યાય તો ઉત્પન્ન થાય છે, નાશવાન છે પરંતુ અજ્ઞાની તેને પાતાને
માનીને તેના કર્તા થાય છે અજ્ઞાનીને પરથી જુદાપણાનો વિવેક નથી
પરને એકપણુ માને તે જ બધનનું કારણ ॥ ૬૪

હવે એ જ પાતને વિશેષ કહે છે —

તિવિહો એસુવઓગો અપ્પવિયણ કરેહ ધમ્માઈ ।
રુતા તસ્સુવઓગસ્સ હોહ સો અત્તમાવસ્સ ॥૧૫॥

‘હું ધર્મ આદિ’ વિકલ્પ એ ઉપયોગ ત્રણવિધ આવે, ત્યાં જીવ એ ઉપયોગરૂપ જીવભાવનો કર્તા બને. ૬૫.

અર્થ —ત્રણ પ્રકારનો આ ઉપયોગ ‘હું ધર્માસ્તિકાય આદિ છુ’ એવો પોતાનો વિકલ્પ કરે છે, તેથી આત્મા તે ઉપયોગરૂપ પોતાના ભાવનો કર્તા થાય ॥

જ્ય મિથ્યાદર્શન, અજ્ઞાન અને અવિરતિ એ ત્રણ પ્રકારના પરિણામ વિગર વડે હું ધર્માસ્તિકાય છુ, હું અધર્માસ્તિકાય છુ, હું આકાશાસ્તિકાય છુ એવો પોતાનો નિઃકલ્પ કરે છે તેથી ધર્માસ્તિકાય આદિને પણ પોતાના માને છે અને તે ભાવનો કર્તા થાય છે.

ખરેખર આ સામાન્યપણે અજ્ઞાનરૂપ એવું જે મિથ્યાદર્શન, અજ્ઞાન, અવિરતિરૂપ ત્રણ પ્રકારનું સવિકાર ચૈતન્યપરિણામ તે, પરના અને પોતાના અવિશેષ દર્શનથી, અવિગેષ જ્ઞાનથી અને અવિશેષ રતિથી રૂપ-પરના સમસ્ત ભેદને છુપાવીને જ્ઞેયજ્ઞાયકભાવને પાર્શ્વેલા એવા ચેતન અને અચેતનનું સામાન્ય અધિદેશથી અનુભવન કરવાથી, ‘હું ધર્મ છુ, હું અધર્મ છુ, હું આનંદ છું, હું કાળ છુ, હું પુદ્ગલ છુ, હું અન્ય જીવ છુ’ એવો પોતાનો વિકલ્પ ઉત્પન્ન કરે છે.

સદ્દેષથી જીવના ત્રણ પ્રકારના પરિણામ છે, ઊંધું જ્ઞાન, ઊંધી માન્યતા ને ઊંધી સ્થિરતા, પરને અને પોતાને એકપણે માને તે ઊંધી માન્યતા છે, પરને અને પોતાને એકપણે જાણે તે ઊંધું જ્ઞાન છે પરમા એકપણે હીન થાય તે ઊંધી સ્થિરતા છે, એ રીતે ૨૪ અને ૫૨ના સમસ્ત ભેદને ઢાકી દે છે પર સાથે ચૈતન્યને માત્ર જ્ઞેય-જ્ઞાયકનો સંબંધ છે પરંતુ અજ્ઞાની ચેતન અને અચેતનનો એક આધાર માનવાથી, એકરૂપે અનુભવ કરવાથી જ્ઞેય તે હું છુ એમ પર જ્ઞેયને પોતાના કરે છે, હું ધર્માસ્તિકાય છુ, હું અધર્માસ્તિકાય છુ વગેરે વિકલ્પને પોતાનો કરે છે, વિકલ્પને પોતાનો કરે છે તેથી પન્દ્રવ્યને પણ પોતાનું કરે છે અજ્ઞાની અન્ય જીવને પણ પોતાનો માને છે પુદ્ગલને પણ પોતાનું માને છે. સ્ત્રી, કુટુંબ, ગરીર વગેરેને પોતાના માને છે, તે તો બધી પદ વસ્તુ છે, આત્માના જ્ઞાનનું જ્ઞેય છે તોપણ અજ્ઞાની માને છે કે સ્ત્રી-કુટુંબ-છાકરા-ભાઈ-બેન-બાપ અમે બધા એક છીએ, ડાંગે માર્યા પાળી જીવ પડે નહિ, સ્ત્રી છે તે તો અધર્મ-ગના છે તેથી અમે જાણે એક છીએ તેવી માન્યતા તે અજ્ઞાન છે.

બાઈ! સ્ત્રીના આત્મા જુદા ને તારો આત્મા જુદા, સ્ત્રીનું શરીર જુદું ને તારું શરીર જુદું, બન્ને દ્રવ્યો તફાવત જુદા જુદા છે, સ્ત્રી ક્યાકથી આવી ને ક્યા જશે, તું ક્યાથી આવ્યો ને ક્યા જઈશ, બેને ક્યાય શેઠેસીમાડે મેળ નથી તું મોહનો માર્ગો એકપણ માનીને અજ્ઞાનતા સેરી રહ્યો છે કેટલાક કહે છે કે અમે પિતા ને પુત્ર બન્ને એક છીએ, તેમ માનનાર પર આત્મા અને પિતાના આત્માને બન્નેને એક જ માને છે અરે બાઈ! બધા દ્રવ્ય જુદા છે, કોઈ દ્રવ્ય એક થઈ ગયું જ નથી, જ્ઞાતિ વડે તે એકતા માની છે, તે સસારમા રખડવાનું કારણ છે, પરવસ્તુ જાણવા ચોખ્ખ-જોય છે અને તું જાણનાર છો પણ જ્ઞાતિને લઈને જોય અને જ્ઞાનને અજ્ઞાની એક માને ■ મારો આત્મા અને પરનો આત્મા અમે બન્ને એક જાહના વેધા છીએ એવી માન્યતા તે તફાવત અજ્ઞાન છે, પુરુષોદ્ભવ અને આત્મા બન્નેના આધાર જુદા જુદા છે એમ નહિ માનતા બન્નેનો આધાર એક છે તેમ માને છે તે અજ્ઞાનતા છે

ધર્માસ્તિમય તો ગતિમા નિમિત્તમાત્ર છે ત્યા અજ્ઞાની માને છે કે ધર્માસ્તિકાય અને હું બન્ને એક છીએ જે જોય અને જ્ઞાનને જુદા પાઠી શકતો નથી તે ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આમગાસ્તિ વગેરે બધા જોયને એક માની રહ્યો છે ધર્માસ્તિમય વગેરેનો જે વિકલ્પ આવે તે નિલ્લપથી પિતાને જુદા જાણતો નથી માટે ધર્માસ્તિમયને જ પિતાનું માને છે

કેટલાક કહે છે કે ધર્માસ્તિમયને અમે જાણતા જ નથી, જાણતા પણ નથી અને દેખતા પણ નથી માટે અમે એને મારાપણે માનતા નથી. પણ શાસ્ત્રમાથી ધર્માસ્તિકાયનું નામ સાબળ્યું છે ને ! તેથી ધર્માસ્તિકાયનો વિકલ્પ આવે અને તે નિલ્લપથી પિતાને જુદા જાણતો નથી, નિલ્લપ ને હું બન્ને એક છીએ એમ માને છે તેથી ધર્માસ્તિમય પણ હું ■ એમ માને છે ગતિમા, સ્થિતિમા, અવમગમા, પરિણમનમા બીજા ૬ થીનું નિમિત્ત છે એમ જે માનતો નથી તે ધર્માસ્તિકાય વગેરે બધા દ્રવ્યોરૂપ હું જ છું એમ માની જ રહ્યો છે

શરીરશક્તિ પોતાના માનીને જડને પોતાના માને છે. સ્ત્રી, કુટુંબને પોતાના માનીને અન્ય જીવ દ્રવ્યને પોતાના માન્યા, પોતે માદા પડે અને સ્ત્રી, પુત્ર, વગેરે સારી મેવાચ્છા કરે એટલે એમ માને કે તમે બધાએ મારી સારી માવજત કરી, સારી મેવા કરી તેથી મને આરામ થયો છે, એમ માનનારનો અભિપ્રાય પરજીવ અને હું એક જ છીએ, એવો અજ્ઞાન અભિપ્રાય થયો. અરે ! અન્ય જીવને પોતારૂપ માનનારો તો દેવ, ગુરુ, બધા આવી જાય છે. દેવ, ગુરુ તે માગે આત્માનો આધાર છે, માગે આત્મા દેવ, ગુરુમારી ઉત્પત્ત થયો છે, માટે દેવ, ગુરુ મારા આત્માનો આધાર છે, [આત્માની સ્વભાવપર્યાય પ્રગટિ ત્યાગે દેવ-ગુરુ નિમિત્ત હોય છે પણ દેવ, ગુરુ અને શાસ્ત્ર પોતાની સ્વભાવપર્યાય પ્રગટારી હતા નથી.] દેવ, ગુરુ મારા આત્માની સ્વભાવપર્યાય પ્રગટારી દે છે એમ અજ્ઞાની માને છે. એક રજઃપ્રધી માલીને નિલોકનાથ તીર્થ કરદેવ તે બધા અને હું સર્વ એક જ છીએ એમ માનવું, જાણવું અને તેમા લીન થવું તે અજ્ઞાન છે. બીજો મને લાલ-ગુસ્સાન કરે છે તેનો અભિપ્રાય ક્યારે આવે ? કે પર ને હું બે એક છીએ તેમ માન્યા વિના એવો અભિપ્રાય આવે જ નહિ. સ્વપ્નની એ-તારૂપ હોય અભિપ્રાય વડે સ્વ-પરને જુદા પાડવાનો વિવેક હકાર્થ જાય છે.

કોઈની કૃપાથી મારા થાય તેમ માનનાર અને કોઈના શાપથી નરક-નિગોહમા જાય તેમ માનનાર પન્ને પોતાનું માને છે, તે સ્વ-પરની એકતારૂપ માન્યતા સ્વ-પરના જુદા વિવેકને હાકી દે છે ધર્મ, અધર્મ, આમશ, કાળ, પુણ્યલ અને અન્ય જીવ તે સર્વ પદાર્થો હું છું એની જ્ઞાતિને લીધે જે સોપાદિ-રૂપાદિ સહિત છે એના ચૈતન્ય-પરિણામે પરિણમના થકે આ આત્મા તે સોપાદિ-ચૈતન્યપરિણામરૂપ પોતાના ભાવનો કર્તા થાય છે આ જોયો અને હું બન્ને એક છીએ એમ જ્ઞાતિને લઈને માને છે, જેય-જ્ઞાયક ભાવને જુદા નહિ ગણતા એ- કહે છે. રાગ-દ્વેષ ચૈતન્ય સાથે નહીં હોય છે તેને પોતાના માનવા તે મનિનાર પરિણામ છે તેમ જુદા જુદા અને બીજા જોયો છે તે દૂર

છે મારે તેને પોતાના માનવા તે સોપાનિક પરિણામ છે, તે સોપાનિક પરિણામનો ચૈતન્ય પોતે કર્તા થાય છે.

ચૈતન્ય અજ્ઞાનસાથે અન્ય જીવને પોતાના માને છે તે અન્ય જીવમાં કોણ બાકી નહીં ? ત્રિયોગનાથ તીર્થ કરદેવ પણ બાકી ન રહ્યા, એક તરફ ચૈતન્ય પોતે અને એક તરફ બધા જોયા આવી ગયા, એક તરફ રામ અને એક તરફ ગામ બધું આવી ગયું, દિવ્યધનિ અને શાસ્ત્ર પણ બાકી ન રહ્યા અજ્ઞાનથી દિવ્યધનિને તથા શાસ્ત્રને બધાને પોતારૂપ અજ્ઞાની માને છે પોતાના આત્માને, તીર્થ કરદેવને અને દિવ્યધનિને કોઈને જુદા પાડતો નથી, બધાને એકમેક માને છે, જેણે એક પદાર્થને પોતારૂપ માન્યો તેણે સર્વ પદાર્થને પોતારૂપ માન્યા છે.

હું અન્ય નિમિત્ત વિના જ ગતિ કરી શકું છું એમ જે માને છે તે પોતાને ધર્મદ્રવ્યરૂપ માને છે. કેટલાક કહે છે કે અમે ધર્માસ્તિ કાયને દખતા નથી, પરંતુ હાઈ! ગરીબની ગતિ થાય છે તેમ ધર્માસ્તિકાયનું નિમિત્ત છે. જે શરીરની ગતિને પોતાની માને છે તે તેના નિમિત્તને પણ પોતાનું માને છે એટલે કે ધર્માસ્તિકાયને પણ પોતાનું માને છે. હું અન્ય નિમિત્ત વિના જ સ્થિર રહું છું એમ જે માને છે તે અધર્માસ્તિકાયને પોતાનું માને છે, શરીર સ્થિર રહે છે તેની સ્થિરરૂપ અનસ્થામા અધર્માસ્તિકાય નિમિત્ત છે, શરીરની સ્થિરરૂપ અનસ્થાને જે પોતાની માને છે તે તેના નિમિત્તને પણ પોતાનું જ માને છે એટલે કે અધર્માસ્તિકાયને પણ પોતાનું માને છે આમશાસ્તિકાય અવગ્રહન દેનામાં નિમિત્ત છે તેને નહિ માનતા આ જગ્યા મારી છે એમ મનન કરે છે તે જગ્યારૂપ પોતાને માને છે એટલે કે આમશાસ્તિકાયને જુદું નહિ સ્વીકારતા હું પોતેજ આકાશાસ્તિકાય છું એમ માને છે નિમિત્તના કાર્યો હું કરી શકું છું એમ જે માને છે તે નિમિત્તને પણ પોતાના માને છે તેની રીતે કામદ્રવ્યને પણ પોતાનું માને છે, કાળ નામનો પદાર્થ સ્વતંત્ર જુદો છે તેને નહિ સ્વીકારતા દિવાળીના દિવસો સારા છે લગ્નના દિવસો સારા છે, તે ની સુખકર્તા છે એમ જે કાળમાં મમત્ત કરે છે તે કામદ્રવ્યને પોતાનું

માને છે. દે- દ્રવ્યના પરિપુનનમા કાળદ્રવ્યનું નિમિત્ત છે તેને નહિ સ્વીકારતાં કાળનું મમત્વ કહે છે તે કાળદ્રવ્યને પોતાનું માને છે. હું પશ્ચિમુ છું મારાથી, પણ તેમા કાળદ્રવ્યનું નિમિત્ત છે એમ જે નથી માનતો તે કાળદ્રવ્યનું મમત્વ જરૂર છે અને કાળદ્રવ્યને તેમ જ પોતાને એવરૂપ માને છે.

પૌદ્ગલિક પદાર્થોની ક્રિયાને હું જ કહું છું એમ જે માને છે તે પોતાને પુદ્ગલદ્રવ્યરૂપ માને છે. વાણીની ક્રિયા, શરીરની ક્રિયા, હુગલાં સરખા રાખવાની ક્રિયા, હુગા સરખાં પહેરવાની ક્રિયા-તે બધી ક્રિયા હું જ કહું છું એમ જે માને છે તે પુદ્ગલદ્રવ્યને પોતાનું જ માને છે.

અન્ય જીવનું હિતાહિત હું જ કહું છું એમ જે માને છે તે પોતાને અન્ય જીવરૂપ માને છે, પાનના મારું બહુ કહે, હું પારકાનું બહુ કહું, પારકા મારું ભૂક કહે, હું પારકાનું ભૂક જુ એમ જે માને છે તે બીજા-અન્યના જીવને પોતાના માને છે, પરંતુ ભલે લાભ-હુકસાન કરે છે, હું બીજાને લાભ-હુકસાન કરું છું એમ જેણે માન્યું તેણે પોતાને અને બીજા જીવને એકબેક માન્યા, બીજા જીવને પોતાથી જુદા માન્યા નહિ તે જ અજ્ઞાન છે. બીજાનું હિત કંઈ સમર્થ નથી, બીજા પોતાનું હિત કરવા સમર્થ નથી, કોઈ કોઈનું ત્રણકાળમા કાંઈ પણ કરના સમર્થ નથી, એક તરવ બીજા તરવનું કાંઈ પણ કરે તો બે તરવ એક થઈ જાય પરંતુ તેમ તો કદી બનતું જ નથી. દરેક પદાર્થ જુદા જુદા પોત પોતામા સ્વતંત્ર છે કોઈના ઉપકાર કોઈ કરી શકતું જ નથી, જ્યારે બીજા જીવનું હિત થાય ત્યારે સામે સાચાં દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રનું નિમિત્ત હોય છે તેથી ઉપચારથી ઉપકાર કર્યો એમ કહેવાય છે. જે નિમિત્તને અને પોતાને જુદા નથી માનતો તે નિમિત્ત અને પોતાને એકબેક માને છે. વર્માગ્નિજ્ઞાન, અદર્શિત-કાય, આકાશાગ્નિજ્ઞાન, કાળ, પુદ્ગલ વગેરેના વિષય વખતે પોતે શુદ્ધ ચૈતન્યમાત્ર હોવાનું જ્ઞાન નહિ ગણતા વર્માગ્નિના નિકલ્પમા જે એકકાર થઈ જાય છે તે પોતાને વર્માગ્નિદ્રવ્યરૂપ માને છે.

૨૦૦૦, કારતક સુદ ૪ સોમ

અહીં કર્તાકર્મનો અધિકાર આલે છે આત્માનો સ્વભાવ નિર્ભળ છે, આત્માના પર્વાયમાં જે રાગ-દ્વેષ થાય છે તે વિકાર છે વિગર પાતાનો સ્વભાવ નથી, નિકારમા નહિ જોડાતા સ્વરૂપમા જોડાવું તે ધર્મનું કર્તવ્ય છે, પરદ્રવ્યથી પાતાનું સ્વરૂપ ભિન્ન માને તે ધર્મનું લક્ષણ છે.

ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય વગેરે છ એ દ્રવ્યો અને મ... કરે છે એમ માનવું તે મિથ્યાત્વ છે. પર તે હું છુ એવી એકત્વશુદ્ધિ થયા નિના પર અને મદદ કરે છે એવો ભાવ હોઈ જ નહિ પરદ્રવ્ય ઉપર, સ યોગી જ્ઞાન ઉપર દષ્ટિ રાખવી તે ધર્મની દષ્ટિ નથી, પરંતુ આત્માના નિર્ભળ સ્વભાવ ઉપર દષ્ટિ રાખવી તે ધર્મની દષ્ટિ છે.

ધર્માસ્તિકાય-અધર્માસ્તિકાય-આકાશાસ્તિકાય-પરમાણુ-અસંખ્ય કાકાણુ અને અન્ય આત્મા તે બધાના વિવેકમા એનામર હીન થઈ જાય, હું જ્ઞાનસ્વરૂપ જુદો છુ એવું જ્ઞાન ન રાખે ને પરદ્રવ્યના નિમિત્તે પાતાના હોંધા વીર્યના જોડાણથી જે રાગ થાય તે જ હું છુ એમ માને તે અન્યદ્રવ્યને પાતારૂપ માને છે અને પાતાને અન્ય-દ્રવ્યરૂપ માને છે. નિવેકમા જે દ્રવ્યનો વિષય થયો તે નિવેકમા પાતાને જુદીને એનામર થયો તે જ ધર્માસ્તિકાય વગેરેને પાતારૂપ માને છે આત્માનો નિર્ભળ સ્વભાવ પરથી જુદા છે, એના વર્તમાન પર્વાયમા નિગર થાય છે તેને પાતાનો માને છે તે પરદ્રવ્યને પાતારૂપ માને છે, પરદ્રવ્યનો શુભ કે અશુભ જે જે વિવેક આવે તે તે વિવેકને જે પાતાપણે માને છે તે પરદ્રવ્યને પાતાપણે માને છે, સ્ત્રી-કુટુંબનો રાગ આવે કે તીર્થ કરદેનનો રાગ આવે પરંતુ તે વખતે જે પાતાના આત્માનું જુદું જ્ઞાન ન રાખે અને રાગને જ પાતાનો માને તે ૨. અન્ય આત્મારૂપ પાતાને માને છે હજી મી ગાથામા એમ કહ્યું હતું કે ભાવ-એકલે મોહ-ર્મની પ્રકૃતિ અને ભાવ્ય એવે પુણ્ય-પાપ વોરેતા પગલામ તે બધાથી આત્મા ભિન્ન છે, અને આ દુષ્ટ મી ગાથામા એમ કહ્યું છે કે બધા પરદ્રવ્યથી આત્મા ભિન્ન છે.

કોઈ એમ કહે કે આવા પચમ ાળમાં પુરુષાર્થ કેમ થાય ? પણ જેને પુરુષાર્થ કરવો નથી તે એવું કાળજી જહાનું કાઢે છે. પોતે પુરુષાર્થ કરે તો કાળ કાઈ નહતો નથી, પોતાના પુરુષાર્થની મદ તાએ પચમકાળમાં જન્મ થયો છે તેમાં કાઈ કાળજી કારણ નથી, ત્યાં પણ તારું પોતાનું જ કાળજી છે. પોતાનું માહાત્મ્ય ન આવે એટલે પછી બધા પરના જહાના કાઢે પોતાના સ્વભાવનું માહાત્મ્ય આવે તો રાગ-દ્વેષ પણ ધરે. હું રાગ-દ્વેષને કાળનારો કેવો ને કેવડો છું એવું માહાત્મ્ય આ યા વગર રાગ-દ્વેષ વાસ્તવિક રીતે ઝીણા થાય નહિ તો પછી રજો તો કયાથી જ ? સ્વરૂપના જ્ઞાન વગર કદાચ કપાય મદ કરે તો પુણ્ય બાધે, સ્વર્ગમાં જાય પણ જ્ઞાનના નિવેડા થાય નહિ

સ્વતંત્ર ચૈતન્ય વીતરાગસ્વભાવી રાગ-દ્વેષ વિનાનો કેવો છે એવું જ્ઞાન અને એકાગ્રતાના આમય વિના રાગ-દ્વેષ ખરી રીતે રાળી શકતા જ નથી.

અનતમગ્નસુધી રાગ-દ્વેષ ક્યાં, પછી જ્યારે જાગ્યો એટલે કહે છે કે, હવે મારે રાગ-દ્વેષ કરવા નથી, હવે મારે રાગ-દ્વેષ જોઈતા નથી, અનતમગ્નસુધી રાગ-દ્વેષ ક્યાં અને હવે કાણુમાં કહે છે કે હવે મારે રાગ-દ્વેષ જોઈતા નથી એવું જ્ઞાન કરનારો કેવડો હશે ? એવું માહાત્મ્ય કેવું હશે ? એના અર્થિત્ય આત્મસ્વભાવના જ્ઞાન વિના, એના માહાત્મ્ય વિના, એની દષ્ટિ અને દોર વિના કપાય રજો નહિ, વીતરાગી સ્વભાવના આમય વિના કપાય ખરી રીતે રાળતા જ નથી આત્મસ્વભાવના આમય વિના-અસ્તિના આમય વિના કપાયની નાસ્તિ થતી નથી. આત્માના જ્ઞાન વિના કપાય મદ કરે તો પુણ્ય બાધે અને સ્વર્ગમાં જાય પરંતુ આત્માનું જ્ઞાન ક્યું નથી તેથી પરપરાએ નિગોડમાં ચાલ્યો જશે. નિગોડની ગતિ અને ભ્રાજની ગતિ સામસામી ■ તત્ત્વદષ્ટિનો તદ્દન વિરાગ તે નિગોડમાં જાય છે ને તત્ત્વદષ્ટિનો તદ્દન આરાવક તે ભ્રાજમાં જાય છે

વિકારને નાશ કરનારો નવો થતો નથી પરંતુ સ્વતંત્ર સિદ્ધ, અનાદિઅનંત છે વિકારને નાશ કરનારો અત્યારસુધી રહ્યો ક્યાં ?

કઈ રીતે રહ્યો ? તેના જ્ઞાન વિના બધનથી મુક્ત થતો નથી, કર્તા કર્મપણુ મરતુ નથી. જેવા ગગ-દ્વેષ થયા એવડો પોતાને માન્યો તેથી રાગ-દ્વેષ ટળે ક્યાથી ? રાગ-દ્વેષને નાશ કરનારો એ-તો શુદ્ધ-પવિત્ર અનત વીર્યવાળો આત્મા કેવડો છે ? ક્યા છે ? કેવો છે ? એના જ્ઞાન વિના ક્યાય ટળે નહિ, કદાચ વર્તમાનકાળ પૂરતા ક્યાય મદ થયા કેખાય પણ પાછા એવા ને એવા ક્યાય થાય.

શરીર, મન, વાણી તો આત્મામા નથી જ, પણ પુણ્ય-પાપના પરિણામ પણ આત્મામા નથી. પરમા એકાગ્ર જ્યારે થાય કે પર મને લાભ-નુકસાન કરે-મદદ કરે એવી માન્યતા હોય ત્યારે, અતે પર મને લાભ-નુકસાન કરે છે એમ ક્યારે મનાય કે પર ને હું બન્ને એક છીએ એમ માને ત્યારે, બે દ્રવ્યને એક માન્યા વગર પર મને અતે હું પરને લાભ-નુકસાન કરી શકું છું એવો ભાવ આવે જ નહિ. પરમા દેવ-શુર-શાસ્ત્ર બધાં આવી ગયા. અજ્ઞાનને કારણે કર્તાકર્મપણુ છે, અજ્ઞાન જ કર્મબધનને ઉત્પન્ન કરવાતું કારણ છે, તે પહેલેથી જ આક્યુ આવે છે. અજ્ઞાનરૂપ ચૈતન્યપરિણામ પોતાને ધર્માદિદ્રવ્યરૂપ માને છે તેથી તે અજ્ઞાનરૂપ ઉપાધિપરિણામનો કર્તા થાય છે અતે તે અજ્ઞાનરૂપ ભાવ તેનું કર્મ થાય છે. ૯૫.

“તેથી કર્તાપણાનું મૂળ અજ્ઞાન ધ્યુ” એમ હવે જ્ઞે છે —

एव पराणि दब्बाणि अप्पय कुणदि मदवुद्धीओ ।

अप्पाण अवि य पर करेड अण्णाणभावेण ॥ ९६ ॥

અર્થ.—આ રીતે મદ્યુદ્ધિ અર્થાત્ અજ્ઞાની અજ્ઞાનભાવથી પર દ્રવ્યોને પોતારૂપ કહે છે અતે પોતાને પર કરે છે.

આત્મા તો નિર્નિસ્થ વીતરાગસ્વરૂપ છે એના જે અભાવુ છે

જીવ મદ્યુદ્ધિ એ રીતે પરદ્રવ્યને નિજરૂપ કરે,

નિજ આત્મને પણ એ રીતે અજ્ઞાનભાવે ૫૦ કહે ૯૬

તે મદ્યુદિ છે-અજ્ઞાની છે, પછી જાણે તે ધ્યાનમાં હોય કે વળે
પ્રધાન હોય, પણ જેને આત્માનું જ્ઞાન નથી તે બધા મદ્યુદિમાં
સમાઈ ગયા.

અજ્ઞાની જીવ પરને પોતાનું માને છે અને પોતાને પર માને
છે, પરમાત્માની ધ્યાન છે, અને પરને પોતાનું કરના મધે છે પરંતુ પર
કોઈ વિચાર પોતાનું થતું નથી.

એ રીતે અજ્ઞાની આત્મા 'હું કોણ છું' ઇત્યાદિની જેમ અને
'હું કર્મ દ્રવ્ય છું' ઇત્યાદિની જેમ પરદ્રવ્યને પોતારૂપ કરે છે અને
પોતાને પણ પરદ્રવ્યરૂપ કરે છે.

આત્મા કોઈક નિકાર રહિત છે, પરાયણ રહિત છે, પણ
અજ્ઞાની તેને નિન્નર રહિત ને પરાયણ રહિત માને છે-એ રીતે તે
પરને પોતારૂપ માને છે. હું પુણ્યના પરિણામથી નબળાગે, પુણ્ય
વિના મારે આવે નહિ એમ પોતાના નિર્વિગ્નર સ્વરૂપને ભૂલીને
નિગ્નરપરિણામ જોઈએ જ પોતાને જોઈ માન્યો તેણે પોતાને પરરૂપ
કર્યો અને પરને પોતારૂપ કર્યો, તદ્દમની ખબર પડે, ધ્યાનની ખબર
પડે, રાક્ષસાપની ખબર પડે, ભૂખ લાગી મારે ખાઈ, આ મને અત્યંત
કૂળ છે, આ મને પ્રતિકૂળ છે, એમ બધા પરની ખબર પડે પણ હું
અખંડ ત્રિમાળી મૂર્ખ સ્વરૂપે કોણ છું તેની ખબર ન મળે, પોતે
અનતગુણ સ્વરૂપ આત્મા છે એના પોતાના સ્વરૂપનું માહાત્મ્ય નહિ
પણ પરનું જ માહાત્મ્ય આવે છે, અજ્ઞાનપણામાં પરની જ મહિમા
આવે છે અજ્ઞાનને લીધે જેમ નિકારી પરિણામને અજ્ઞાની પોતાના
કરે છે તેમ કર્મકાંદ દ્રવ્ય અને અન્ય જીવ દ્રવ્યને પણ પોતાના કરે છે
પર ઉપર જ દષ્ટિ હોવાથી અન્ય જીવનું હિતાહિત હું કરી શકું છું,
પરને હું તારી શકું છું એમ તે માને છે અને તેથી તે હિતાહિત
પરિણામ પૂરતો જ પોતાને માને છે જાણે તે એવડો માને પણ
એવડો પોતે છે નહિ, સમસ્ત વસ્તુઓના સર્જકથી રહિત છે એમ
આચાર્યદેવ કહે છે કર્મકાંદદ્રવ્યો પણ આત્મામાં નથી, પુણ્ય-પાપના
પરિણામ પણ આત્મામાં નથી, પુણ્ય-પાપના પરિણામને પણ પરનું

કહી છે, તે બરાને અજ્ઞાની જીવ પોતાના માને છે. ભગવાન આત્મા તો સમસ્ત પરસ્તુના સબધથી રહિત બેહુદ-અમર્યાદિત સ્વભાવ-વાળો છે પણ અજ્ઞાનીને જ્ઞાન નથી તેથી પરદ્રવ્યોને પોતારૂપ કરે અને પોતાને પણ પરદ્રવ્યરૂપ કરે છે.

આત્મા તો સમસ્ત વસ્તુઓના મળ રથી રહિત બેહુદ-શુદ્ધ ચૈતન્યધાતુમય છે તોપણ અજ્ઞાનને લીધે જ સવિકાર અને મોપાધિ-કરણિયા ચૈતન્યપરિણામવાળો હોવાથી તે પ્રત્યક્ષ પોતાના ભાવોને કર્તા પ્રતિભાવે છે

આત્મા અનતજ્ઞાન, અનતદર્શન, અનત આનંદ અનત વીર્ય એના અનત અનત સામર્થ્યથી ભરપૂર વર્તમાનમા જ છે. સમય-સમય ત્રિધાતી થઈને આત્મા અનત છે એની અનતતા નથી પણ વર્તમાન સમયે જ અનત સામર્થ્યવાળો ભાવથી ભરેલો છે તેથી અનત છે એવો આત્માનો બેહુદ સ્વભાવ છે.

વર્તમાન પર્યાયમાં ક્રોધ, માન, માયા અને લોભના જે પરિણામ થાય છે તેની હદમાં ગેકાઈ જા તેવડો તુ નથી પણ તુ તો બેહુદ છે. ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય વગેરે દ્રવ્યોતુ અવયવન લે તેવડો તુ નથી પણ તે બંધારથી રહિત બેહુદ-અમર્યાદિત સ્વભાવનાળો તુ છે, તે બરા દ્રવ્યોની તારામા નારિત છે.

આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્યધાતુમય છે, આત્માના સ્વભાવને ધરી રાખે તે ધાતુ. આત્મા બેહુદ સ્વભાવવાળો છે, પરંતુ અવયવન લઈને પણ તરફ અટકે તે આત્માનો સ્વભાવ નથી. આત્મા પોતે પોતાને જાણે અને પોતાથી લિપ્ત એના બીજા સર્વ દ્રવ્યોને પણ જાણે એવો બેહુદ આત્માનો સ્વભાવ વર્તમાનમા જ છે, તેવડો બેહુદ આત્માને ન માને પણ ક્રોધ, માન આદિ નિનર જેવડો જ આત્માને માને તે સસારનું કારણ છે. આ ગાથા બહુ બિંચી છે. આત્માના બેહુદ સ્વભાવની પ્રતીત-નિશ્ચય-શરેમો લાન એમ વહે છે.

આત્માના જ્ઞાન-શ્રદ્ધા-ગાતિ-તીર્થ વગેરે સ્વભાવનું સામર્થ્ય અમાપ છે, બેહુદ છે આત્મા પોતાના સ્વભાવથી ખસીને કોઈ વિચર

એ-લો વિદ્યારમય થયો નથી તોપણ અજ્ઞાનને લીધે પોતાને સચિત્ર અને સોપાનિત માને છે. અવલોકના સામર્થ્યના બેલાનને લીધે, (બેલાન એટલે હમય ભાન તેમ અર્થ નથી પણ બેલાન એટલે અજ્ઞાન સમજવું) સ્વભાવના સામર્થ્યના અભાવને લીધે વર્તમાન વિકાર જોડેલો જ પોતાને માને છે એટલે કે સચિત્ર પોતાને માને છે

ક્રોધ, માન, માયા, લોભને પોતાના માનના તે સચિત્ર પરિણામ છે અને છ દ્રવ્યને પોતાના માનના તે ઓપાવિકૃતૈતન્યપરિણામ છે, તે વિમરી પરિણામૈતન્યમા થયા માટે તે પરિણામવાળો થયો થકો તે પ્રમાણે હું થનારો છું તેમ તેને ભાસે છે પણ પગને પાતાવું માનવામા મૂળ કારણ અજ્ઞાન છે અજ્ઞાની નિકારી પરિણામમા ભેગા ભળીને તે મારા છે તેમ માની લે છે પણ જ્ઞાની તે રીતે માનતા નથી, જ્ઞાનીને વિમરનો ભય લાગતો નથી નાનું કે તેણે શાવ-દશા પ્રગટ કરી છે તેથી પૂર્ણ વીતગતતા કેમ પ્રગટની શનગે એવો તેને ભય લાગતો નથી, જ્ઞાનીએ અમુક અંગે વીતગત અભાવની જાતને પ્રગટવી છે તેથી તે પૂર્ણ વીતગતતા પ્રગટનતા ડરતો નથી

શ્રીમદ્ રાજવ્યદ્રે કાષ્ઠ્યો આપ્યો છે કે સિંહજને સિંહનો ભય ન હોય, નાગલીને નાગનો ભય ન હોય મનુષ્ય કે તે પ્રાણીને અજ્ઞાન ભાવ તેને ળી ગયો છે અને આ દુષ્ણ આપશે તેવા પ્રકારનું અજ્ઞાન તેને ળી ગયું છે, આ અને દુષ્ણ નહિ આપે પશુ મારી રક્ષા પ્રદેશે તેની તેને સમજણ છે, તેથી સિંહજને સિંહ નો અને નાગલીને નાગનો ભય લાગતો નથી, નરસિંહ ભય કંગવતી નથી પણ અજ્ઞાન ભયનું કારણ છે માણસોને સિંહનો ભય લાગે છે તે સિંહને કા લે નથી લાગતો પરંતુ પોતાના અજ્ઞાનને કારણે લાગે છે સિંહને કારણે ભય થતો હોય તો સિંહજને પણ થયો જોઈએ

મિયાલા કોઈનું ખૂન કરીને આપ, અથવા ચોરી કરીને ધન લાવે તો મિયાલાની આંખની ભય લાગે નહિ કા લોકે તેને ખ્યાલ છે કે આ અને પ્રતિકૂળતા કરનાર નથી પણ અનુકૂળતા કરનાર છે

તેવી રીતે જ્ઞાનીને અલ્પ ગગ-દ્વેષ, ક્રોધ-માન નજેરે ધાય પણ

તે મમજે છે કે આ વિનાશ માગ રસભાનમા નથી પણ પુરુષાર્થ મચક ખાઈ જાય છે તેથી વિમર્ગી પરિણામ થાય છે, પરંતુ તે વિનાશી પરિણામ રસભાનની હૃદય ચૂકીને થતા જ નથી. જ્ઞાનીના પુરુષાર્થ એટલો તીવ્ર છે કે તેને વિકારી પરિણામના એવો ભય નથી લાગતો કે આ પરિણામ માગ સ્વભાવને ચુકાવી દેશે તો ! એવો ભય જ્ઞાનીને લાગતો જ નથી, જ્ઞાની પોતાના સ્વરૂપને અને નિર્ધારના સ્વરૂપને બરાબર જાણે છે. તે સમજે છે કે હું અનંત સામર્થ્યવાળો આત્મા છું, સ્વરૂપના ભાનને ચુકાવી દે એવી વિકારી પરિણામમા સત્તા નથી જ્યાંમુઘી પૂર્ણ વીતરાગ ન થાય ત્યાંમુઘી જ્ઞાનીને અદ્ય રાગ-દ્વેષ થાય છે, પણ જ્ઞાનીએ અંશે વીતરાગસ્વભાવ પ્રગટ કર્યો છે તેથી તે પૂર્ણ વીતરાગતા પ્રગટાવતા હરતો નથી.

અજ્ઞાની પુણ્ય-પાપના વિકાર જોડેલો જ પોતાને માને છે તે રોપનુ મૂળિયુ અજ્ઞાનભાન છે. લોકો જો છે કે અમે નીતિ કરીએ છીએ પણ હું આત્મા કોણ છું ? માગે શું સ્વભાવ છે ? તેની ઓળખાણ વગર અનીતિના ફગલે ફગલા પડ્યા છે વસ્તુના સ્વભાન જેમ છે તેમ ન માને અને બીજી રીતે માને તે જ ખરી અનીતિ છે જેમ લોકમા જૂઠું બોલે તેને અનીતિ કહેવાય છે તેમ વસ્તુસ્વભાવ જે જાતનો છે તેને તે રીતે નહિ માનતા વિપરીત માને તે જ ખરું જૂઠું થયું માટે તે જ ભોટામા ભોટી અનીતિ થઈ. બેહુદા ચૈતન્યમૂર્તિ આત્મા હો તેના ભાન વિના નિકાર રહે નહિ અને જ્યાંમુઘી આત્માનું ભાન નથી ત્યાંમુઘી પણ પદાર્થના વલણનો ભાન રહે નહિ તે વિનાશી પરિણામનું મૂળ કારણ અજ્ઞાન છે, વિનાશી-અનિકારી સ્વરૂપનો અવિવેક તે અજ્ઞાન છે. તે પ્રગટ દ્રષ્ટાંતથી મમજાવવામા આવે છે —

જેમ ભૂતાનિષ્ઠ પુરુષ અજ્ઞાનને લીધે ભૂતને અને પોતાને બેઠ જોતો થકો, મનુષ્યને અનુચિત એવી નિશિષ્ટ ચેષ્ટાના અવલમ્બન સહિત ભય-ગ આરભથી ભરેલા અમાનુષ વ્યવહારનાજો દ્વાવાથી તે પ્રધારના ભાવનો કર્તા પ્રતિભામે છે.

જેના ગરીબ ભૂત પેઠું તેને આ ભૂત છે ને આ હું મનુષ્ય

હુ તે જાતનું જ્ઞાન રહેતું નથી તેથી ભૂતને અને પાતાને એક કરે છે. ભૂત જે ચેષ્ટા તેના શરીરમાં રહ્યો થકો કરે છે તે ચેષ્ટાને તે પાતાની ચેષ્ટા માને છે, મનુષ્યને ગોલે નહિ એની ચેષ્ટા કરે, સામુ-મસરા બેડા હોય ને બાઈઓ ઝડિયા બેચે, લેમ તેમ બોલે, દોડે, ભાગે, લુગડા ફાડે, ધરની વસ્તુઓ લાગે-ફાડે વગેરે અનેક જાતની મનુષ્યને ન ગોલે એની ચેષ્ટાઓ કરે અને તે લાવો બધા મારા છે એનું તેને અજ્ઞાનને લીધે લાસે, તેથી તે જ્ઞાનનો કર્તા થાય. કોઈના પાપનો ઉદ્ધવ હોય તો કોઈ વખતે કોઈને એના ભૂતપ્રવેશનો પ્રમગ બને, કોઈ હલકા વ્યતર દેવો હોય છે તે કોઈ વખતે જેના પાપના ઉદ્ધવ હોય ત્યાં પ્રવેશ કરે છે. બાકી ધણે ઠેકાણે તો બાઈઓ ખોટા દોષ જ કરે છે, મોટે ભાગે તો દોષ જ દેખાય છે સાચું તો ક્યાંક જ હોય છે અહીં તો સાચા ભૂત વળેનાનું દષ્ટાંત આચાર્ય દેવે આપ્યું છે. બાઈઓમાં કપટ-કળા બહુ હોય અને ધરમાં પાતાનું ચાલતું ન હોય, ધણી સામારણ હોય, દર સારો હોય, સાચું કનકગત કરતી હોય, પછી પાતાનું માન નધારના એના ખોટા દોષ કરે એક બાઈ હતી તે કહે કે મને દેવી આવે છે અને જે તમે નહિ માને તો આ ધરમાં જે કાળિયા ને ઘોળિયા બે બળદ છે તે મરી જશે, તોપણ ધરમાં કોઈ માને નહિ, પછી શતમાં તે બાઈ બિટી અને ઘોળિયા બળદને મારી નાખ્યા, પછી મનારે મ્હુ કે જે તમે નહિ માને તો આ કાળિયા બળદ પણ મરી જશે પછી તે મરે બધા ખાનગી જામ્યા ને જોયું તો બાઈ પાતે અધી શરે બિટી ને બળદ પાસે જતા બનાએ જોઈ એટલે ધરના માણુનોએ તે બાઈને ખૂમ મારી એવે દોષ કયાય જતા રહ્યા એ રીતે એના માન-મોહપ લેના મારે નિયામ દોષ તો બહુ ચાલે છે પણ તેના દોષનાજાનું આ દષ્ટાંત નથી, અહીં તો આચાર્ય દેવે સાચું ભૂત જેના શરીરમાં પ્રવેશ્યું હોય તેનાનું દષ્ટાંત આપ્યું છે.

તેની રીત આ આત્મા પણ અજ્ઞાનને લીધે જ સાવ્ય-સાવક-રૂપ પડે અને પાતાને એ-કે છે સાન-એલે મોહ-મર્મનું નિમિત્ત અને સાવ્ય એટલે ક્રોધ માન, માયા વગેરેના વિધરી. લાવો-તેને

મારા માને તે જ ભૂતાવળ વળગી છે, આત્માના જ્ઞાન વગર ગાડા જેવા થઇને પરને પોતાનું માનીને ચેવણ કરે છે. બ્યતરનું ભૂતક વળગે તે તો અમુક કાળની અથવા એક જન પૂરતી ગાડાઈ ગઢે પણ આ શરીરાદિકને, દ્રવ્યકર્મ અને ભાવકર્મને પોતાના માન્યા તેમા તો અનતકાળથી ગાડાઈ છે, તે ગાડાઈ તો સમ્યક્જ્ઞાન થયે જ રહે. પરમા મુખ્યુદ્ધિ મનાણી છે તેથી જ પરને પોતાનું માનવારૂપ ભાવ છે, પણ સમ્યક્ગર્ભન વડે પોતાના સ્વરૂપમા મુખ્યુદ્ધિ મનાય એટલે પરને પોતાનું માનવારૂપ મિથ્યાયુદ્ધિ રળી જાય છે.

અજ્ઞાનને લીધે થવને અને પોતાને એક કરતો થકો અનિજાર અનુભૂતિ-માત્ર જે ભાવક એટલે શ્રદ્ધા-જ્ઞાનની અવસ્થા થવા થોઅ એવો જે જ્ઞાનક તેને અનુચિત એવા વિચિત્ર ભાવ્યરૂપ કોવાદિ વિકાસેથી મિશ્રિત ચૈતન્ય-પગિણામવિકારવાળો હોવાથી તે પ્રકારના ભાવનો કર્તા પ્રતિભામે છે.

સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્ગર્ભનના અનુભવરૂપ જે નિર્મળ અવસ્થા તેને અનુચિત એટલે તેને ન જોએ એના કોધ, માન, માધા વગેરે વિકારી પરિણામોથી મિશ્રિત ચૈતન્યપરિણામો, મિશ્રિત એટલે પોતે આત્મા જેવો અનિકારી છે તેવી જ અવસ્થા ન રહી પણ અવસ્થા નિનરી થઈ ગઈતેથી મિશ્રિત ચૈતન્યપગિણામનાળો તેમ કહ્યું. શુભા-શુભ નિનરી પરિણામ થાય તેમા આખો આત્મા તે વિનગી ભાવો-રૂપે સલવાઈ જતો નથી પણ માત્ર અવસ્થા પૂરતો સલવાઈ છે, ને આખો આત્મા કોવાદિભાવોરૂપે થઈ જતો હોય તો પછી કોવાદિભાવો રાળીને નિર્મળ પર્યાય આત્મા પ્રગટ કરી શકે નહિ, પરંતુ એમ તો બનતું નથી. કોવાદિભાવો રાળીને નિર્મળ પર્યાય આત્મા પ્રગટ કરી શકે છે માટે તે નિકારીભાવોરૂપ માત્ર નર્તમાન અવસ્થા જ થઈ છે પણ આખો આત્મા વિકારરૂપે થયો નથી પણ નિર્મળ છે

અજ્ઞાનભાવથી કોવાદિ વિનગી ભાવોનો કર્તા પ્રતિભામે છે, અજ્ઞાનીને કોવાદિભાવો પોતાના જામે છે પણ હું તે ભવોથી જુદો છું તેમ ભાસતું નથી, હું તો કોવાદિભાવોને બાળનાર છું પણ તે ભાવોરૂપે થનાર હું ખરેખર નથી, હું તો મારા જ્ઞાન-સુખાદિ સ્વરૂપનો

હુ તે જાતનું જ્ઞાન રહેતું નથી તેથી ભૂતને અને પિતાને એક કંઈ છે. ભૂત જે ચેષ્ટા તેના ગરીબના રહ્યો વડો કરે છે તે ચેષ્ટાને તે પિતાની ચેષ્ટા માને છે, મનુષ્યને ગોલો નહિ એની ચેષ્ટા કરે, સાસુ-મમ્મણે એમ હોય ને બાઈઓ ઝઠિયા ખેંચે, જેમ તેમ બોલે, ફાડે, ભાગે, હુગડા ફાડે, ધરની વસ્તુઓ ભાગે-ફાડે વગેરે અનેક જાતની મનુષ્યને ન ગોલો એની ચેષ્ટાઓ કરે અને તે જાનો બધા મારા છે એવું તેને અજ્ઞાનને હીધે જાણે, તેથી તે જ્ઞાનનો કર્તા થાય છે. કોઈના પાપનો ઉદય હોય તો કોઈ વખતે કોઈને એના ભૂતપ્રવેશનો પ્રસંગ બને, કોઈ હલકા બ્યતર દેવો હોય છે તે કોઈ વખતે જેના પાપના ઉદય હોય ત્યાં પ્રવેશ કરે છે. બાકી ધણે ઠેકાણે તો બાઈઓ ખોટા ગેગ જ કરે છે, મોટે ભાગે તો દેગ જ દેખાય છે સાસુ તો ક્યાક જ હોય છે અહીં તો સાચા ભૂત વગવેવાનું દૃષ્ટાંત આચાર્યદેવે આપ્યું છે બાઈઓમા કપટ-જાળ બહુ હોય અને ધરમા પિતાનું ચાલતું ન હોય, ધણી સાધારણ હોય, દર સારો હોય, સાસુ કનકગત કરતી હોય, પછી પિતાનું માન વધારના એના ખોટા દેગ કરે એક બાઈ હતી તે કહે કે મને દેવી આવે છે અને જો તમે નહિ માનો તો આ ધરમા જે કાળિયો ને ધોળિયો એ બળદ છે તે મરી જશે, તોપણ ધરમા કોઈ માને નહિ, પછી રાતમા તે બાઈ જોડી અને ધોળિયા બળદને મારી નાખ્યો, પછી સનાને કહે કે જો હજી તમે નહિ માનો તો આ કાળિયો બળદ પણ મરી જશે પછી તે રાતે બધા ખાનગી જગ્યા ને જોયું તો બાઈ પિતે અન્ધી રાતે જોડી ને બળદ પામે, જતા બધાએ જોઈ એટલે ધરના માણસોએ તે બાઈને ખૂબ મારી એટલે દેગ ક્યાય જતા રહ્યા. એ રીતે એના માન-મોટપ લેના મોટે દુનિયામા દેગ તો બહુ ચાલે છે પણ તેના દેગનાગણ તો આ દૃષ્ટાંત નથી, અહીં તો આચાર્ય દેવે સાચું ભૂત જેના ગરીબના પ્રવેશ્યું હોય તેવાનું દૃષ્ટાંત આપ્યું છે.

તેની રીત આ આત્મા પાપ અજ્ઞાનને હીધે જ જ્ઞાન-જ્ઞાન-ક-રૂપ પરને અને પિતાને એ-રૂં છે જ્ઞાનક એટલે મોહકર્મનું નિમિત્ત અને જ્ઞાન એટલે ક્રોધ માન, માયા વગેરેના નિધારી જ્ઞાન-તેને

મારા માને તે જ ભૂતાવળ વળગી છે, આત્માના જ્ઞાન વગર ગાડા જેવા થઇને પરને પોતાનું માનીને ઘેલછા કરે છે. વ્યતરતુ ભૂતકે વળગે તે તો અમુક કાળની અથવા એક ભવ પૂરતી ગાંડાઈ રહે પણ આ શરીરાદિકને, દ્રવ્યકર્મ અને ભાવકર્મને પોતાના માન્યા તેમા તો અનતકાળથી ગાંડાઈ છે, તે ગાંડાઈ તો સમ્યક્જ્ઞાન થયે જ ટળે. પરમા સુખજુદિ મનાણી છે તેથી જ પરને પોતાનું માનનારૂપ ભાવ છે, પણ સમ્યક્દર્શન વડે પોતાના સ્વરૂપમા સુખજુદિ મનાય એટલે પરને પોતાનું માનવારૂપ મિથ્યાજુદિ ટળી જાય છે.

અજ્ઞાનને લીધે પરને અને પોતાને એક કરતો થકો અવિકાર અનુભૂતિ-માત્ર જે ભાવક એટલે શ્રદ્ધા-જ્ઞાનની અવસ્થા થવા થોડા એવો જે ભાવક તેને અનુચિત એવા નિચિત્ત ભાવ્યરૂપ ક્રોધાદિ વિકારોથી મિશ્રિત ચૈતન્ય-પણ્ણામવિકારવાળો હોવાથી તે પ્રકારના ભાવનો કર્તા પ્રતિભામે છે.

સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્દર્શનના અનુભવરૂપ જે નિર્મળ અવસ્થા તેને અનુચિત એટલે તેને ન જોવો એના ક્રોધ, માન, માયા વગેરે નિકારી પણ્ણામોથી મિશ્રિત ચૈતન્યપરિણામો, મિશ્રિત એટલે પોતે આત્મા જેવો અનિમરી છે તેની જ અવસ્થા ન રહી પણ અવસ્થા નિમરી થઈ ગઈ તેથી મિશ્રિત ચૈતન્યપરિણામવાળો તેમ કહ્યું. શુભા-ગુભ વિકારી પરિણામ થાય તેમા આખો આત્મા તે વિકારી ભાવો-રૂપે સલનાઈ જતો નથી પણ માત્ર અવસ્થા પૂરતો સલવાઈ છે, જે આખો આત્મા ક્રોધાદિભાવોરૂપે થઈ જતો હોય તો પછી ક્રોધાદિભાવો ટાળીને નિર્મળ પર્યાય આત્મા પ્રગટ કરી શકે નહિ, પરંતુ એમ તો બનતું નથી. ક્રોધાદિભાવો ટાળીને નિર્મળ પર્યાય આત્મા પ્રગટ કરી શકે છે માટે તે નિકારીભાવોરૂપ માત્ર વર્તમાન અવસ્થા જ થઈ છે પણ આખો આત્મા વિકારરૂપે થયો નથી પણ નિર્મળ છે.

અજ્ઞાનભાવથી ક્રોધાદિ નિમરી ભાવોનો કર્તા પ્રતિભામે છે, અજ્ઞાનીને ક્રોધાદિભાવો પોતાના ભાસે છે પણ હું તે ભાવોથી જુદો છું તેમ ભાસતું નથી, હું તો ક્રોધાદિભાવોને જાણનાર છું પણ તે ભાવોરૂપે થનાર હું ખરેખર નથી, હું તો મારા જ્ઞાન-સુખાદિ સ્વરૂપનો

અનુભવ કરતાર છું, નિર્મળ અભ્યાસનો સ્નાદ લેનાર છું પણ આ નિમરી ભાવોનો સ્નાદ લેનારો નથી તેમ અજ્ઞાનીને ભાસતું નથી તેથી તે પ્રવરના ભાવોનો ઈર્તા થાય છે

આ ભૂતનો દાખલો આપીને અહીં એમ બતાવ્યું કે જેમ ભૂતની ચેષ્ટા માણસને ન ચોક્કે તેમ આત્મા નિર્મળ જ્ઞાનમૂર્તિ છે તેને તો નિર્મળ અવસ્થાએ ધણુ જ ચોક્કે, નિર્મળ અવસ્થાનું વેદન કરતું તે જ આત્માને તો ઉચિત છે, પરંતુ કોરાડિના પરિણામ થવા તે તો તેને અનુચિત છે, એટલે ચેતન્યરૂપ ન રહ્યો પણ મિશ્રિત ધર્મ ગયો કે કોરાડિ જ મારા વર્ચ છે ને તેનો જ હું કર્તા છું તેની કર્તા પણાની ધુણિ તે અજ્ઞાન છે હું તો તેનો જાણનાર છું, કર્તા નથી, પણ નાશક છું, ભક્ષ- છું, તેમા ભજનનાર નથી, તેનું જ્ઞાન ન હોય અને કર્તા થયો, તે કર્તાપણનું મુળિયું અગાન છે, અને તેના ધર્મ વાર્ધુ છે

૨૦૦, કારતક સુ ચા ૧૫ ચમી, મગળ

કર્તાકર્મનો અગ્રિમર ચાલે છે, તેમા ૯૬ મી ગાથા ચાલે છે તેની દીનમા ભૂતાવિષ્ટનું દષ્ટાત ગડકિલે આવી ગયું છે કે જેમ કોઈને ભૂત વળબુ હોય, પડી આ ભૂતવી હું છુદો છું તેનું જ્ઞાન નહિ રહેતા ભૂતને અને પોતાને એક માને છે અને મનુ'યને અયોગ્ય એટલે જે તેને પોતાની એકા માને છે, તેમ -ર્મના નિમિત્તે થતા નિમરી ભાવોને અજ્ઞાની પોતાના માને

હવે આચાર્ય દેવ બીજું દષ્ટાત આપે છે. જેમ અપવીક્ષ- આચાર્યના ઉપદેશથી મહિષનું (પાડનું) ધ્યાન કરતો કોઈ ભોજો પુરુષ અજ્ઞાનને લીધે મહિષને અને પોતાને એક કરતો થકો, 'હું ગગન સાથે ધમાતા ઝિંગડાવાગો ત્રોટો મહિષ છું' એના અધ્યાસને લીધે મનુ'યને યોગ્ય એવું જે જોગડાના બારણામાંથી બહાર નીકળતું તેનાથી સ્થળ થયો હોવાથી તે પ્રવરના ભાવનો કર્તા પ્રતિકાએ છે

કોઈ ભોજો કપુળી હતો તેને કોઈ બાના જેવા જ્ઞાન વગરના ગુરુ મળી ગયા, તે ધ્યાને ધ્યાન કરનાનું કહેતા હશે તેથી આ ભોજો

કણ્ઠીએ તેના ગુરુને પૂછ્યું કે મારે તેનું ધ્યાન કરવું ? ત્યારે ગુરુએ તેને કહ્યું કે તને જે વહાલું હોય તેનું તું ધ્યાન કર, ત્યારે કણ્ઠીએ કહ્યું કે મને તો પાડો વહાલો છે મારે હું પાડાનું ધ્યાન કરું ! એમ કહી તે એક નાની ઝોરઠીમા પાડાનું ધ્યાન કરવા લાગ્યો કે પાડાનું આપું શરીર છે, પાડાનું આપું મોઢું છે, આવો શરીરમાં જાડો છે, આવડું મોઢું તેનું માથું છે ને આનંદા મોઢાં શિંગડા ॥ એમ પાડાના વિચારમા એવો એકાગ્ર થયો, એવો એકાગ્ર થયો કે તે વિચારમા છ મહિના ગયા, અને પછી પાડો આવો, પાડો આવો એમ કરતા કરતા હું જ પાડો છું તેમ તેને થઈ ગયું, હું ગગન સાથે ધસાતા એના મોઢા શિંગડાનાળો છું, બારણું નાનું ને શિંગડા મોઢા, હવે હું આ ઝોરડાના બારણામાથી કેમ નીકળી શકીશ ? એમ કરી ઊભો થયો ને પાડો ચાલે તેમ શરીરને આક્રમણ ફેરવીને ચાલના લાગ્યો, પાડાનું શરીર આક્ર હોય ને આ મારું શરીર ઊભું છે તેનો કાંઈ પણ ખ્યાલ તેને ન રહ્યો, ગરણ કે પાડાનું ધ્યાન કરતા કરતા હું જ પાડો છું એની ભ્રમભુલિ તેને થઈ, એવો જ અભ્યાસ થઈ ગયો, તે બારણામાથી મનુષ્યથી નીકળી ગયાય તેવું હતું, મનુષ્ય યોગ્ય તે બાળક હતું કારણ કે પોતે પેઠા તે મનુષ્ય જ હતો ને ! એ તો ભ્રમ-ભુલથી હું પાડો છું એમ એને થઈ પડ્યું, તેથી તે ભાવનો કર્તા પ્રતિભાસે છે એવે કે હું પાડો જ છું એવા જ ભાવ તેને ભાસે છે પણ હું મનુષ્ય છું એમ ભ્રમભાને કારણે તેને ભાસતું નથી, હું પાડો જ છું તે ભાવનો તે કર્તા છે.

તેવી રીતે આ આત્મા પણ અજ્ઞાનને લીધે જોય-જાણ-રૂપ પળે અને પોતાને જોઈ જરેલા થકો 'હું પરદ્રવ્ય છું' એના અધ્યાસને લીધે મનના નિપયરૂપ કરનામા આવેલા ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, કાળ, પુરુષ અને અન્ય જીવને પોતારૂપ ગ્રહી છે.

અજ્ઞાનને લીધે અજ્ઞાની જીવ ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આનંદાસ્તિકાય, કાળ, પુરુષ, અન્ય જીવ-જે બધા પર દ્રવ્યો છે, જેથી છે તે જોયને અને પોતાને જોઈ રહે છે, હું દ્રવ્યમા દેવ, ગુરુ, અને ગાસ્ત્ર પાત્ર

આવી ગયા. દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રનું ધ્યાન કરતા હું દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રથી
 થઈ ગયો એનો ભ્રમ અજ્ઞાનીને થઈ જાય છે, કોઈ કરશે તેને દેવ,
 ગુરુનું ધ્યાન કરવાનું કહ્યું ત્યાં તેમણે થઈ જવાનો તેને ભ્રમ બીજો
 એ. ધર્માસ્તિ, અર્થાસ્તિ વગેરે દ્રવ્યોનો વિચાર કરનાર કહ્યું ત્યાં તે
 પદાર્થો હું હું તેવો ભ્રમ અજ્ઞાનીને બીજો છે. જ્ઞાનમાં પરસ્પર
 જતાણી ત્યાં પરથી મારું જ્ઞાન છે, પર વિના મારું જ્ઞાન હોય નહિ,
 પર વિના મારું જ્ઞાન બીજાં નહિ, એ રીતે પરની પડી મઈ દેવ,
 જેમ પાઠાનું ધ્યાન કરતા હું પાઠો છું એવો અધ્યાસ થઈ ગયો તેમ
 પર પદાર્થનો વિચાર કરતા હું પર પદાર્થ ॥ એવો અધ્યાસ અજ્ઞા
 નીને થઈ જાય છે. ભૂતાવિષ્ટની જેમ વિદ્યારસાવેને પોતાના માનના
 રૂપ બૂનક વળચુ અને ધ્યાનાવિષ્ટની જેમ એવને જાણતા હું રોય
 મય થઈ ગયો એનો ભ્રમ થઈ ગયો, જેમ અપરીક્ષક આચાર્યના
 ઉપદેશથી પાઠના ચાનમાં આપ્યો તેમ અજ્ઞાનીને કોઈ એવા ગુરુ
 માન્યા કે આત્માનો વિચાર ન કર્યો અને વર્માદિના વિચારમાં જ આપ્યો
 પોતાનું ઉપાસન એવું હોય તેથી નિમિત્ત એવું મળી ગયું છે

આચાર્યદેવે દીનમાં કહ્યું કે ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, કાળ,
 પુદ્ગલ અને અન્ય છત્રે બધા મનના નિષય છે શુભભાવના
 નિષય છે, એટલે એનો અર્થ ભ્રમ છે કે સ્ત્રી-કુટુંબ, દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર
 તે બધા પણ મનના નિષય છે, સામે ત્રિલોનાથ તીર્થ કરદેવ હોય
 તો તે પણ મનના નિષય છે આત્માનો નિષય સહજદેવભાવ છે,
 આત્મા દેવ-પરબ્રહ્મનાકે આમર્થવાળો અને તશુષ્ટનો પિંડ છે તે
 આત્માનો નિષય છે મનનું લક્ષ જાય તો શુભાશુભભાવ મુખી જાય
 છે, મનનો નિષય પણ પૂરતો છે. પુન્નમ-પાના, દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર, એ-
 પરમાણુથી માઠીને ત્રિલોકનાથ તીર્થ કરદેવ તે બધા મનના નિષય
 છે મનના નિષય પરપદાર્થ છે આત્માના સહજ દેવભાવના ભાવના
 પુનર્પાથ નખતે મન સાથે હોય છે પણ તે વખતે મન મુખ્ય નથી
 પરંતુ આત્મા મુખ્ય છે, આત્માનું ભાન આત્મા વડે થાય છે પણ
 મન તો સાથે હોતરૂપે આવી જાય છે ખરી રીતે મનનો નિષય
 પણ છે ધર્માસ્તિમય, અધર્માસ્તિમય, આમશ, કાળ, પુદ્ગલ અન્યછત્ર

વગેરે નિચારમા આવતાં જાણે હું પરરૂપ થઈ ગયો એમ અજ્ઞાનીને લાગે છે, આત્માની એકાગ્રતાના અશમા પર ઉપર લક્ષ જતુ નથી, આત્માની એકાગ્રતાના વિષયમા પર આવતુ નથી, શુભાશુભ-ભાન હોય છે ત્યારે શુભાશુભભાનનો વિષય પરદ્રવ્ય છે, મનનો વિષય પણ પરદ્રવ્ય છે, વિષય એટલે લક્ષ ને લક્ષ એટલે 'યેય, યેય એટલે સાધ્ય.

ધર્માસ્તિકાયનો વિચાર તે શુભરાગ છે, આકાશાસ્તિકાયનો વિચાર તે શુભગગ છે, પરમાણુનો વિચાર પણ શુભગગ છે, અન્ય-જીવનો વિચાર પણ શુભરાગ છે, હવે શુ બાકી રહ્યું ? બધા આવી ગયા. શ્રી કૃદ્ધ બ, વેપાઙ્ગ-ધ ના વગેરેના વિચાર તે અશુભરાગ છે અને દેવ, શુરુ, શાસ્ત્ર તેમજ ધર્મ તરફના કોઈ વિચાર આવે તે શુભરાગ છે.

શુભાશુભભાવથી આત્માનો સહજ સ્વભાન જુદો છે. હું જ્ઞાય-કર્મૂર્તિ છું, મારો મન સ્વભાવ શુભાશુભ ભાનથી જુદો વીતરાગ સ્વ-રૂપ છે, મારાથી હું જાણનાર છું, સહજ સ્વભાવે હું મને અને આખા લોકલોકને જાણુ એવો મારો સ્વપરમકારાક સ્વભાન છે, અધૂરો છું મારે અશુભથી બચના મારે આ શુભભાન ચાગે છે, શુભભાવમા જોડાવુ પડે છે, આવું જ્ઞાનીને ભાન વર્તે છે. આત્માના નિરાળા સ્વભાવનું ભાન વધા પછી પણ અશુભભાવથી બચવા શુભ પરિ-ણામ આવે છે પરંતુ મારું જ્ઞાન માગ વડે થાય છે પણ જાણવામા પર જોય હોય છે એવું જ્ઞાનીને ભાન વર્તે છે

મનના નિષયરૂપ છે દ્રવ્ય વડે શુદ્ધ ચૈતન્યધાતુ રોકાયેલી હોનાથી તથા ઇદ્રિયોના નિષયરૂપ કરનામા આવેલા રૂપી પદાર્થો વડે (પોતાનો) કેનલ જોન (જ્ઞાન) ઢકાયેલ હોનાથી અને મૃતક કલેન (શરીર) વડે પગમ અમૃતરૂપ વિજ્ઞાનધન (પોતે) મૂર્છિત થયો હોનાથી તે પ્રકારના ભાવનો કર્તા પ્રતિભાવે છે.

પોતાના જ્ઞાયકસ્વભાવને જ્ઞાન વડે ધારી રાખવો જોઈએ તેને બદલે મનના નિષયમા શુદ્ધ ચૈતન્યધાતુ રોકાઈ ગઈ, શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વ-ભાવ મનના નિષયમા રોકાયેલ હોનાથી, ધર્માદિના નિચારમા-

ગુભાગુભ ભાનમા નુદ્ધ ચૈતન્યધાતુ ગેમર્થ ગર્થ, હું પરનું આવવખન
લ, રા તો જ રહી ગરીશ એમ માની પગમા રેમણે તેની ચૈતન્ય
વાતુ ત્યા રેમર્થ ગર્થ.

સિદ્ધ ભગવાન, અરિહત, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, મુનિરાજ, એ
પદ્ય પરમેષ્ઠી અર્થી છે અને ધર્માસ્તિ, અરમાસ્તિ, આમમાસ્તિ,
કાળ, તે પદાર્થો પણ અર્થી છે તે બરા અર્થી પદાર્થો મનના
નિષયમા આવી શકે છે પરંતુ તેનાથી હું છુટા છું એમ ભાન નહિ
કરતા મનને અને મનના નિષયને એ કરતા ત્યા રેમણેલો હોનાથી
એવ-જાયખે એક કહે છે

હવે પાંચ ઇન્દ્રિયોના નિષય જે ર્થી પદાર્થ છે તેના પર્જમા,
રસમા, ગંધમા અને સ્પર્શમા રેમણેલો હોનાથી કેવળ મોન કહેયેલો
ઠ, કેવળ બોન કહેયેલો હોનાથી મનક ક્ષેત્ર એનું જે ગરીર, તે
વડે પરમ અમૃતરૂપ વિજ્ઞાનમન મુદ્ધિ થયો છે આ ગરીર તો મૃતક
કેવળ જ છે ને' મરુ જ છે ને' જીવ હોય ત્યારે શરીરને સચેત
કહેનામા આવે છે તે માત્ર ચૈતન્ય બેડે છે તે અપેક્ષાએ ઉપવારથી
કહેવાય છે પરંતુ નાસ્તનિ રીને તો જીવ હોના છતા શરીર તો
મરુ જ છે એવા ગરીરને એના ઉપવારથી લક્ષમા હોય તો તે
મરેલું મરુ જ છે જીવ નગરનું મૃતક ક્ષેત્ર જ છે, તેને જીવ કહેવું
તે પાણીના કણના જેવું છે કલગે તો ખરેખર પિત્તળનો જ છે પગલું
પાણીના સંધો પાણીનો અંગો કહેવાય છે પણ ખરેખર અંગો
પાણીનો થતો નથી, તેમ શરીર તો ખરેખર મરેલું મરુ જ છે પરંતુ
જીવના સંધોગે તેને સચેત કહેવાય છે પણ ખરેખર તે સચેત નહિ,
ઉપવારથી સચેત કહેવાય છે એટલે જીવજીવનું શરીર, બે દ્રિયજીવનું
શરીર, લીંગાતરીનું શરીર, કેવળ શરીર, નાગરીનું શરીર, મનુષ્યનું
શરીર, એમ જે કહેવું તે બધું પાણીના કણના જેવું છે જીવ તે
શરીરમય થતો નથી, બે તે શરીર મય જીવ થઈ જતો હોય તો એ
શરીરમાથી નીકળીને બીજું શરીર ક્યાથી ધારણ કરી શકે? માટે
તે શરીરમય જીવ થતો નથી પણ જીવ એના એના ભાવ મરે છે તેથી

તેવી તેની જોનના શરીર મળે છે એવો નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સબંધ છે. છતાં છતાં તે જનરૂપ જ છે—જ્ઞાનરૂપ જ છે અને શરીર તે મૃતક કલેવર જ છે.

પરમ અમૃત વિજ્ઞાનધન અમૃતનો પિંડ આત્મા અજ્ઞાનને લઈને શરીરરૂપ મરેલા મરેલો મૂર્છાલો છે. મરણની કેટલી ચિંતા ! સવારમાં ઉઠે ત્યાંથી કેટલી ચિંતા ! જંગલ જાતુ, કાતળ વરુ, ખાતુ-પીતુ, વળી શરીરમાં રોગ હોય તો ફરતુ પડે વગેરે શરીરની અને જાતની ચિંતા, ચોવીએ કબાડના દાઈમરેબલ ધડી રાખ્યા હોય તોપણ તે શરીર તો મરડુ જ છે. મરણની કેટલી ચિંતા કરીજા ? માટે શરીરની ચિંતા છોડીને આત્માનું જ્ઞાન કર ! પરમ અમૃત વિજ્ઞાનધન મરેલો કેમ મૂર્છાલો છે ? મરેલો કેમ ગેફાલો છે ? હવે જાગૃતિ કરીને આત્માનું જ્ઞાન કર ! અને એમાં ઠંડી જા ! આચાર્ય દેવે શરીરને મરડુ કંદુ છે અને તેના સામે આત્માને પરમ અમૃત વિજ્ઞાનધન કહ્યો છે.

છ પદાર્થના નિચારમાં ચૈતન્ય માત્ર ગેઝર્થ ગર્થ, પાંચ મદ્રિયના નિયમમાં કેવળ જોડાઈ ગયો ને પરમ અમૃતરૂપ વિજ્ઞાનધન-સ્વભાવ મૃતક કલેવરમાં મૂર્છિત થયો. પહેલાં જોલમાં રોઝર્થ ગયો કંદુ, બીજા જોલમાં ઢંગર્થ ગયો કંદુ અને ત્રીજા જોલમાં મૂર્છિત થયો કંદુ, ચોથા ત્રણે જોલમાં એકેકથી ચડતો ગળ્લ છે.

આ શરીરને મરેલા મરણની ઉપમા આપી છે આત્મા તો સાચીત નકોઝ મૂર્તિ છે, ગર્થ પછા પગલુ કરવુ તે તેનો અવભાવ નથી, પુણ્ય-પાપના પરિણામ પણ આત્માનો અવભાવ નથી, પગલુ અજ્ઞાનને લીધે અમૃતધન લગવાન આત્મા મરણના રજોપામાં મૂર્છાઈ ગયો છે, મૂર્છાઈ ગયો છે, આ શરીરને આમ રાખવુ ને આ શરીરને તેમ રાખવુ એની ધર્માજ્ઞ કર્યા જ કરે, શરીરની પૃષ્ઠિતા સાચીની ચિંતા કર્યા જ કરે છે, પેટમાં નેચિ રેડેલો અને ઉપાડયો પાચ દશ લાખનો પેડલો ને માથે મૂચો મોડલો, પછી ભાઈસાહેબ જાણે કે દાગ ! મીઠું થયું. જેને પૈમા ન હોય તેને પૈમાનાથ થવાની ચિંતા

અને જેને હોય તેને તેથી પણ વધારે બેસી કરવાની ચિંતા, ગમે તેટલા લાખ થાય તોપણ સતોષ નહિ અને જેટલા પૈસા છે તેને સાચવવાની ચિંતા, એ રીતે અમૃતધન આત્મા પન્મા મૂઝાઈ ગયો છે.

મનના વિષયમા જાણે પદાર્થ આવ્યા, સ્ત્રી, દુકુળ, દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર બધું આવ્યું, મનનો વિષય, ઇન્દ્રિયનો વિષય અને મૃતક કલેવરમા મૂર્છાથી તે ત્રણેમા તર્તાપણાની બુદ્ધિ છે, તે ત્રણે પ્રમાણના ભાનથી બંધન થાય છે મનના વિષયમા જ પદાર્થ આવ્યા તેનાથી હું જુદો કેમ હોઉં? એટલે કે હું તેની સાથે એકમેક છું પણ જુદો નથી, પાત્ર ઇન્દ્રિયના વિષયથી હું જુદો કેમ હોઉં? એટલે કે હું તેની સાથે એકમેક છું એમ અજ્ઞાની માને છે, મૃતક કલેવરથી હું જુદો કેમ હોઉં? એટલે કે હું તેમા એકમેક છું પણ જુદો નથી, એવી ઊંધી દૃષ્ટિથી પરના મર્તા થાય છે અને તેથી બંધન થાય છે.

અલી કોધાદિક સાથે એમ્પાતની માન્યતાથી ઉત્પન્ન થતું કર્તૃત્વ સમજાવના ભૂતાનિષ્ઠ પુરુષનું દષ્ટાત કષ્ટ અને ધર્માદિક અન્ય દ્રવ્યો સાથે એકપણાની માન્યતાથી ઉત્પન્ન થતું કર્તૃત્વ સમજાવના 'ધ્યાનાનિષ્ઠ પુરુષનું દષ્ટાત કષ્ટ' પાડાનું ધ્યાન કરનારને એમ થઈ ગયું કે હું પાડો જ થઈ ગયો, ફેનો-નાફનો રેન્ડ ઉતારનારો, પેટલા રેન્ડમા કઈ રીતે ગળા ઉતારવા તેમા એવો એમમ થઈ ગયો કે ત્રણ દિવસ મુઠ્ઠી આ પીનાની ખખર રહી નહિ, જુઓ, ઊંધા ધ્યાનમા કેટલો એકાગ્ર થયો! એવી રીતે આત્મા સિનાય-આત્માને જુલોને જ પદાર્થના વિષયમા, પાત્ર ઇન્દ્રિયના વિષયમા, શરીરમા એકાગ્ર થયો તે બધું પાડા જેવું જ ધ્યાન છે જેવરૂપ ધર્માદિક જ દ્રવ્યોને જ્ઞાયક સાથે એમરૂપ કરતો, ઇન્દ્રિયોના વિષયોને અને શરીરને જ્ઞાયક સાથે એમરૂપ કરતો પરનો કર્તા થાય ■ અને તેથી બંધન થાય છે ૯૬

તેથી પૂર્વોક્ત નરણથી એમ મિદ્ધ થયું કે જ્ઞાનથી કર્તાપણાનો નાશ થાય ■ જ્ઞાનમા, કર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર ત્રણે આવી જાય છે જ્ઞાનથી જ તર્તાપણાનો નાશ થાય છે એમ હવે કહું છે —

एदेण दु सो कत्ता आदा णिच्छयविदूहिं परिकहिदो ।
एव खलु जो जाणदि सो मुचदि, सव्वेकत्ति ॥९७॥

અર્થ — આ (પૂર્વોક્ત) કારણથી નિશ્ચયના જાણનારા જ્ઞાન
ઓએ તે આત્માને કર્તા કહ્યો છે—આપુ નિશ્ચયથી જે જાણે છે
(જ્ઞાની થયો થકો) સર્વ કર્તૃત્વને છોડે છે.

આ પૂર્વોક્ત કારણથી નિશ્ચયના જાણનારા સર્વજ્ઞ ભગવાને
આત્માને કર્તા કહ્યો, જે આત્માને પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન નથી તે
પરનો કર્તા થાય છે. કર્તાનું આપુ સ્વરૂપ છે એમ જે જાણે છે.
જ્ઞાની થયો થકો પરના કર્તાપણાના ભાવને છોડે છે. તે એમ જાણે
છે કે પર નિઠાર તે મારામા છે જ નહિ, પર વસ્તુ પણ મારામા છે
નહિ, પુણ્ય-પાપના ભાગમા અજ્ઞાનપણે એકરૂપે થઈ જતો તે
પુણ્ય-પાપના ભાવથી તદ્દન જુદો જ છું, હું કોઈ કાળે પુણ્ય-પાપ
ભાગરૂપે થયો જ નથી તો પછી પર નસ્તુરૂપે થયો હોઈ એમ
ખતે જ વ્યાધી ? હું અનાદિ અનંત જ્ઞાયકસ્વરૂપે એકરૂપે છું, પુણ્ય
પાપના ભાવ અવસ્થામા થતા, ઊપજતા અને ખદલતા મારું ચૈતન્ય
દ્રવ્ય તે અવસ્થારૂપે કોઈ જાણે થયું જ નથી, આપુ જાણનારો ભગવાનનો
ભક્ત, ભગવાનનો દાસ કર્તાપણાને છોડે છે.

આ આત્મા અજ્ઞાનને લીધે પરનો ન પોતાનો એકપણ
આત્મનિકટ્વ કહે છે તેથી તે નિશ્ચયથી કર્તા પ્રતિભામે જે—આપુ જે જાણે
છે તે સમસ્ત કર્તૃત્વને છોડે છે તેથી તે નિશ્ચયથી અકર્તા પ્રતિભામે

અજ્ઞાની મૂઠ્ઠા, આત્માનો વિરોધી-ભગવાનનો વિરોધી એમ મનાવે
છે કે પર ને હું બન્ને એક છીએ, તેનો આત્મનિકટ્વ કહે છે તે
પરનો કર્તા થાય છે નિકટ અને હું બન્ને એક છીએ એવું અજ્ઞાન

એ કારણે આત્મા કહ્યો કર્તા સહુ નિશ્ચયવિદે,

—એ જ્ઞાન જેને થાય તે છોડે સકલ કર્તૃત્વને. ૯૭

ભાસે છે, વિમરૂપે થયો તેથી તેને યજ્ઞનાનું રહિત નહિ, પરંપ્રે થયો તેથી પોતે બુદ્ધ રહ્યો નહિ, પર સાથે એકવચ્ચુદ્ધિને લઈને કર્તાપણ બિલુ રહે છે, આવી ભતના અજ્ઞાનના અવરૂપને જે જાણે છે તે સમસ્ત કર્તૃત્વને છોડે છે સાચી આત્માની ભક્તિ કરનાર-સાચી ભગવાનની ભક્તિ કરનાર એમ માને છે કે નિકાગ મારા થતા નથી, પણ પદાર્થ મારા થતા નથી, હું તો બધા પદાર્થોથી બુદ્ધ જ્ઞાતા છું, આવું જેને જ્ઞાન છે તે પરનો અમર્તા જ છે

આ આત્મા અજ્ઞાની થયો થકો અજ્ઞાનને લીધે અનાદિ સસારથી ખાલીને મિલિત (એકમેક મળી ગયેલા) દેનાદનુ દેવાદન-અનુભવન હોવાથી (અર્થાત્ પુદ્ગલધર્મના અને પોતાના સ્વાદનુ ભેજ-ભેજપણે-એકરૂપે અનુભવન હોવાથી), જેને ભેદસંવેદનની (ભેજ-જ્ઞાનની) શક્તિ બિહાણ ગયેલી છે એવો અનાદિથી જ છે

આખા ત્રિમાળી દેનભાનનું અભાન તે જ અજ્ઞાન આચાર્ય-દેવ કહે છે કે આવી અજ્ઞાનની બૂલ કાઈ અત્યારની નથી પણ અનાદિ સસારથી આવી ભવ જીવ કરતો જ આવ્યો છે, કોઈ વાર સવળી દષ્ટિ કરી જ નથી, દષ્ટિને ફેરવી જ નથી, દેનભાન સામુ જોયું જ નથી તેથી અવભાનનો અમૃત સ્વાદ લીધો જ નથી, પરંતુ વિમરનો મિલિત દેના લીધો છે. આત્મા જ્ઞાન અને જ્ઞાતવસ દેશરૂપે છે તેનું ભાન નહિ હોવાથી પુણ્ય-પાપના ભાવને જ અનુભવે છે

અજ્ઞાનની દષ્ટિ પર ઉપર છે તેથી એને એમ લાગે છે કે પર ને હું બન્ને એક થઈ ગયા છીએ તેથી તેને શુભાશુભભાનનો દેનાદ આવતા પર ને હું બન્ને એક થઈને સ્વાદ આવે છે એમ તે માને છે એકમેક મળી ગયેલાનો એવો અર્થ છે કે આત્માના સ્વાદનો આનંદ સૂકીને પુણ્ય-પાપના દેનાદનો જ અનુભવ કરે છે પરંતુ થોડો આત્માનો નિર્ભેજ આનંદ અને થોડો પરનો આનંદ-એવો તેનો અર્થ નથી, પણ અજ્ઞાની પરની અને પોતાના આત્માની બુદ્ધાર્થ નહિ જાણતો હોવાથી પરને અને પોતાને એકમેક માને છે તેથી પરના અને પોતાના મિલિત સ્વાદનો અનુભવ અજ્ઞાની કરે છે એમ કહ્યું છે, અજ્ઞાની માન

નિકારી સ્વાદને જ અનુભવે છે પરંતુ નિર્વિકારી સ્વાદને જરાપણ અનુભવતો નથી.

પાચ ગેર દૂધમાં માત્ર અડધા ભાર ઝેર નાખે તો તેમાં બધો ઝેરનો જ સ્વાદ આવે પણ, દૂધનો ત્રીજો પછુ સ્વાદ ન આવે, તેમ આત્માનો તો એકલો આનન્દસ્વભાવ છે, મીઠા દૂધ જેવો સ્વભાવ છે, પણ તેમાં ઊંધી દ્રવિના ઝેરને લીધે માત્ર આકુળતાનો સ્વાદ લે છે, રાગ-દ્વેષનો સ્વાદ લે છે, અસિન સ્વાદ લે છે. અશુભભાવ તો આકુળતા છે જ, પણ શુભભાવ પણ આકુળતા છે, ખત્રે કર્મના નિમિત્તે થતા ભાવ છે, પોતાનો સ્વાદ ચૂક્યો એટલે એના આકુળિત સ્વાદમાં લીન થયો, દુઃખમય સ્વાદમાં લીન થયો.

મણા મહે છે કે લાડનામાથી સ્વાદ આવે છે, જરેલાના કડકડિયા શાકમાથી સ્વાદ આવે છે, પણ ભાઈ ! તું જરા વિચાર તો ખરો ! જહનો સ્વાદ આત્મામાં આવે ખરો ? પુદ્ગલનો સ્વાદ આત્મામાં આવે ખરો ? માત્ર લાડના પ્રત્યેના રાગનો સ્વાદ આવે છે. આ ચીજ ગળ-પણનાળી છે એમ માત્ર જ્ઞાન જાળનાનું કાર્ય કરે છે પરંતુ રાગ ક્યો તેથી તને રસ લાગ્યો, આવે છે. પોતાના રાગનો રસ, અને માને છે કે લાડવાનો રસ આવે છે. જો લાડવામાથી રસ આવતો હોય તો મોઢામાં લાડનો હોય અને વેપાર-દાની ચિંતામાં ચઢી ગયો હોય તો તેને તે વખતે ચિંતાનો સ્વાદ આવે છે, લાડવાના સ્વાદની ખબર પણ રહેતી નથી, માટે સિદ્ધ થાય છે કે લાડવાનો રસ નથી પણ પોતાના રાગનો રસ છે, રાગનો સ્વાદ આકુળિત છે, આત્માનો નિર્વિકારી સ્વાદ અદ્વિત અને નિગુણ છે.

મોઢામાં કરેલાનું કડકડિયું શાક હોય તે વખતે દીકરો પરજા-માથી આવે તો દીકરાના રાગમાં ચઢી જાય અને ગાક ને રોગલી શુ ખવાય છે તેનો અજ્ઞાન પણ ન રહે. માટે શાકમાથી સ્વાદ આવતો નથી પણ પોતાના રાગનો સ્વાદ આવે છે. એ રીતે બધા પ્રકારેના સમજી લેવું કે પુદ્ગલમાથી સ્વાદ આવતો નથી પણ પોતાના રાગનો-નિકારી પચાવનો સ્વાદ આવે છે.

પર પસ્તુને જાણતા જ્ઞાન ત્યાં રોકાઈ જાય છે, રોકાતો તેથી રાગ થયો એટલે અજ્ઞાનીને એમ લાગે છે કે પરમાથી રસ આ યો, તેથી તે રાગના સ્વાદમાં આડે છે, અરાગી સ્વાદને ચૂકીને રાગના સ્વાદમાં સેજસેજ થઈ જવાથી તેની લેલસ વેદનની શક્તિ બિડાઈ ગઈ છે.

હું આત્મા જાણનાર છું, માગમાં જ આનંદ છે, તે આનંદ નિરાકૃત છે, સુખમય છે, શાન્ત છે અને રાગનો રસ પર જનિત છે, આકૃષિત છે, હું ખમય છે, ક્ષણિક છે એવી સ્વ-પરના સ્વાદની જીભાઈતુ નિવેડી જ્ઞાન નહિ હોનાથી, લેલજ્ઞાન નહિ હોનાથી જેની લેલસ વેદનશક્તિ બિડાઈ ગઈ છે એવો અનાદિથી જ છે, તેથી તે પરને અને પોતાને એમ્પણે જાણે છે, તેથી હું કોઈ છું હું માનસ્વરૂપ છું, હું પુરુષ છું, હું સ્ત્રી છું, હું સારીર છું, હું સ્તંભો છું, હું લાભો છું, હું કાળો છું, હું ધોળો છું, તોરે પરમા આત્મચિકૃષ્ણ કરે છે એટલે કે પરમા પોતાપોતાનો નિષ્કૃપ કરે છે તેથી નિર્નિષ્કૃપ, અકૃત્રિમ, એક વિજ્ઞાનધનસ્વભાવથી ભ્રષ્ટ થયો થકો નાગવાર અને વિષ્કૃપરૂપે પરિણમતો થકો કર્તા પ્રતિભાસે છે.

આત્માનો સ્વભાવ નિર્નિષ્કૃપ છે, આત્મામાં શુભાશુભભાવના ચિકૃષ્ણો નથી, જ્ઞાનમાં શુભાશુભરાગથી ભેદ પડે તે નિષ્કૃપ છે, તે નિષ્કૃપ કૃત્રિમ છે કારણ કે તે કાણે કાણે પર નિમિત્તે થતો નવો ભાવ છે, લેલરૂપ ભાવ છે, તે સહજ-અકૃત્રિમ ભાવ નથી, આત્મા તો અકૃત્રિમસ્વભાવે છે. પર પદાર્થને પોતાના માનનાર-પોતાપણે વિષ્કૃપ કરનાર, કૃત્રિમ અને અકૃત્રિમ સ્વભાવનો ભેદ પાડી શકતો નથી જે માણસ ખાતાનો દૃઢિ હોય તે ખાડના અને સાકરના લાડવાના સ્વાદને જીડા પાડી શકતો નથી, ખાડના અને સાકરના લાડવાના સ્વાદમાં તફાવત હોય છે પણ સ્વાદનો દૃઢિ તે સ્વાદમાં કયા ભેદ પડે છે, કયા તફાવત પડે છે તેને જાણી શકતો નથી, તેમ અજ્ઞાની પરમા આસક્ત થયો થકો પોતાનો નિર્નિષ્કૃપ, અકૃત્રિમ સ્વભાવ અને પરનો આસક્તિનાળા થતા નના કૃત્રિમ વિનાર લાવો તેનો ભેદ પાડી શકતો નથી અને વિજ્ઞાનધનસ્વભાવથી ભ્રષ્ટ થયો થકો અને- વિષ્કૃપરૂપે પરિણમતો થકો કર્તા પ્રતિભાસે છે.

અજ્ઞાનીની દષ્ટિ પર ઉપર ને પર ઉપર જ છે તેથી પરમુ
આમ કરી દઉં અને પગનું તેમ કરી દઉં, તે ડીતે પરનો ઓશિયાળો
તે કાઈ ઓશિયાળો ! જાણે પગમય જ ! પણ તું ગમે તેટલું કંઈ છતા
પુણ્ય વગર એક કહિયો માત્ર પણ જો તેમ નથી, માત્ર નિકલ્પ કર્યા
કરે, બીજું કાઈ બની શકે નહિ, હું એક પરથી નિરાળી ચીજ છું
તેમ જ્ઞાન કર, તો બધી ઓશિયાળ રળી જશે. જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માને
સમજનાથી અને ઠરનાથી કર્તાપણુ રળી જાય છે અને અકર્તાપણુ થાય છે.

૨૦૦૦, કારત- સુ ૬ શુક્ર

અધિમાર કર્તાકર્મનો ચાલે છે, ગાથા દહ મી ચાલે છે ટી-નમા
અજ્ઞાનીના કર્તાપણાની વાત થઈ ગઈ, હવે જ્ઞાનીની વાત આવે છે.

જ્યારે આત્મા જ્ઞાની થાય છે ત્યારે, જ્ઞાનને લીધે જ્ઞાનની
આદિથી માટીને પૃથક પૃથક સ્વાદનુ સ્વાદન-અનુભવન હોનાથી
(અર્થાત્ પુનઃગલકર્મના અને પોતાના સ્વાદનુ-એકરૂપે નહિ પણ-
ભિન્નભિન્નપણે અનુભવન હોવાની), જેની બેદનશક્તિ ઊઘડી
ગઈ છે એવો હોય છે

આત્મા જ્યારે જ્ઞાની થાય છે એટલે કે સમ્યગ્-ગર્ભ થાય છે
ત્યાંથી તે આત્માનો સ્વાદ અને રાગ-દ્વેષનો સ્વાદ ભિન્નભિન્નપણે
અનુભવે છે. સમ્યગ્-ગર્ભ અને સમ્યગ્-જ્ઞાન થયું એટલે આત્માનો સિદ્ધ
જેવો અમુક અસે અનુભવ સમ્યગ્-જ્ઞાની કરે છે, પૂર્ણ પીતરામતાનો
અનુભવ પ્રગટ્યો નથી તેની અમુક અસે કપાયતુ વેદન મળુ છે પણ
તે કપાયના અસતો અને આત્માના પવિત્ર નિર્મળ અગનો તદ્દન
પૃથક્ પૃથક્પણે એટલે કે ભિન્નભિન્નપણે અનુભવ કરે છે પરંતુ એકરૂપે
અનુભવ કરતો નથી તેથી તેને બેદનશક્તિ ઊઘડી ગઈ છે, રાગ-
દ્વેષના અરૂપ અશ રહ્યા છે તેને યાગના જેવા માને છે અને પોતાના
સ્વરૂપસંવેદનમા લીન થયું તેને આદ્યજીવ માને છે, જે નાશ-રના
જેવું છે તેને પોતાનું કર્તવ્ય માનતો નથી પણ જે આદ્યજીવ છે
તેને જ પોતાનું કર્તવ્ય માને છે, આત્માના સ્વાદને અને કપાયના

સ્નાદને એકમેક માનતો નથી આત્માનો સ્વાદ શાત, નિર્મળ અને શુદ્ધ આનંદરૂપ છે તેને તે-રૂપે અનુભવે છે અને કપાયને દુઃખરૂપે-આકૃષ્ટતારૂપે અનુભવે છે, એ રીતે જેને લેક્ષ્યવેદનશક્તિ ઊઘડી ગઈ છે-એની લેક્ષ્ય પાડવાની નિરેશક્તિ જેને ઊઘડી ગઈ છે તે જ્ઞાની છે.

લેક્ષ્યવેદનશક્તિ ઊઘડી ગઈ છે તેથી તે જાણે છે કે અનાદિ-નિધન નિરતર સ્વાદમા આનંદો, સમસ્ત અન્ય રસથી વિલક્ષણ (લિપ્ત), અત્યંત મધુર જે ચૈતન્યરસ તે જ એક જેનો રસ છે એવો આત્મા છે અને કપાયો તેનાથી લિપ્તરસવાળો (કપાયેલા-એ સ્વાદ) છે.

જ્ઞાની પ્રેમ સમજે છે કે હું તો અનાદિઅનંત છું, મારો આત્મા કોઈથી ઉત્પન્ન થયો નથી તેની આદિ નથી અને તેનો ક્યારે પણ નાશ થનારો નથી જેની ઉત્પત્તિ હોય તેનો નાશ હોય, આત્માની ઉત્પત્તિ નથી તેથી તેનો નાશ પણ નથી મારો આત્મા અનાદિઅનંત છે નિરતર સ્નાદમા આનંદો એવો ચૈતન્યરસ છે, તે ચૈતન્યરસ સમસ્ત અન્ય રસથી વિલક્ષણ છે. દુનિયાના હર્ષ-ગૌકનો નેટલો સ્નાદ છે તે બધો નિકારનો સ્નાદ છે, ખરડી ખાનામા આવે અને જે હર્ષ થાય, શરીરમા ગેગ આવે ને જે ખેડ થાય, ઇદપદ કે રાજ્યપદ મળે ને જે હર્ષ થાય, દીપ્તિ મળે ને જે શોક થાય તે બધા નિમરી રસ છે, આત્માના રસ નથી. તે સમસ્ત નિમરીરસથી વિપરીત લક્ષણવાળો આત્માનો રસ છે જે અત્યંત મધુર છે ચૈતન્યનો રસ અત્યંત મીઠો છે, મધુરો છે, અમૃતસ્નાદથી ભરેલો કોઈ અપૂર્વ રસ છે, એવો આત્મા છે. આત્માના રસ આગળ જગતના સમસ્ત રસ દિક્કા લામે છે પુણ્ય-પાપના પરિણામ, ક્યાના લાવ કે હિંસાના લાન તે સમસ્ત શુભાશુભલામે આત્માના સ્નાદ આગળ કપાયેલા-બેસ્નાદ લામે છે.

આજે તો બહુ સેના કરી, આજે તો બહુ ક્યા કરી, આજે તો મન બહુ આનંદમા છે એમ ઘણા કહે છે પણ તે બધો કપાયનો સ્વાદ છે, શુભપરિણામની પ્રવૃત્તિમા આનંદ માનવો તે રાગનો આશ્લિષ્ટ સ્નાદ છે તે રાગની આત્માનો નિવૃત્ત આનંદસ્નાદ બુદ્ધિ

છે, આત્માનો રસ અને કૃપાથીનો રસ તે બન્નેમાં એકપણાનો વિકલ્પ
નથી તે અજ્ઞાન છે.

જ્યારે જ્ઞાન થાય છે ત્યારે પરને અને પોતાને લિંગપરો જાણે
છે, લિંગતાના ભાનપરે પર નિકાલ સાથે આત્મવિકલ્પ જરાય કરતો
નથી. અકૃત્રિમ એ જ્ઞાન જ છુ પરતુ કૃત્રિમ, અનિત્ય, અનેક જે
કોનાદિ તે હું નથી એમ જાણતો થકો 'હું કોધ છું' ઇત્યાદિ આત્મ-
વિકલ્પ જગ પછા કરતો નથી, સમસ્ત કર્તૃત્વને છોડી દે છે તેથી
સકાય ઉદાસીન અવસ્થાવાળો થયો થકો માત્ર જાયા જ કરે છે અને
તેથી નિર્વિકલ્પ, અકૃત્રિમ, એક વિજ્ઞાનધન થયો થકો અત્યંત અતાર્ક
પ્રતિભાસે છે.

ની-રા-નીરીને પગલાનના વગેરેનો જે ભાન તે અનુભવાન
છે અને દયા વગેરેનો જે ભાન છે તે ગુભલાન છે, તે ગુભાગુભ
ભાને આત્મા સાથે એ- ભાનના તે અજ્ઞાનભાન છે. પુણ્ય-પાપના
પરિણામ થાય તે કૃત્રિમ છે અને આત્માનો અવભાન તો અકૃત્રિમ છે.
શરીર-મન વાણી તો દૂર રહ્યા પછુ કોન-માન-માયા વગેરે ભાન
થાય તે પછુ કૃત્રિમ છે એટલે કે અનિત્ય છે, અને આત્મા તો અકૃ-
ત્રિમ છે એટલે કે અત સિદ્ધ, નિત્ય, કાયમ ગેનારી નરતુ છે. શરીર-
મન-વાણી વગેરે તો બાબુએ રહ્યા પરતુ અણુમત્ર અને મહાત્રતના
પુણ્યપરિણામ થાય તે પછુ અનિત્ય છે, ક્ષણિક છે, કૃત્રિમ છે. જ્ઞાન
થયા પછી હું નિકારી છું, હું કોધી છું એમ આત્મવિકલ્પ જરાય
કરતો નથી એમ આચાર્ય દેને કહ્યું છે લડાર્થમા જિભો હોય તોપછુ
લડાર્થની ક્રિયામા અને લડાર્થના અગુણપરિણામમા જરાય આત્મ-
વિકલ્પ કરતો નથી. જ્ઞાની પોતાના જ્ઞાયકના સામર્થ્ય સિવાય અન્ય
તર્ક કરતો નથી, લડાર્થમા જિભો હોય તોપછુ દષ્ટિથી છૂટી ગયો છે,
જ્ઞાતાપરે પગથી નિરાગો જુદા જિભો રહે છે, અલ્પ રાગ-દ્વેષ થાય
છે તેને પોતાના ગણતો નથી, તેનો મનામી થતો નથી. તે મનજે છે
કે ચિરંતતા ઓછી છે તેથી રાગમા લેડાર્થ જરાય છે પરતુ લિંગતાના
ભાનપરે પરનો-નિનાનો સવાય જ્ઞાતા જ ગહે છે અને તેથી સમસ્ત

નર્તનને છોડી દે છે, સદાય ઉદાસીન અવસ્થાનાળો થયો થકો માન જાળ્યા જ કરે ॥

કોઈ કહ્યું કે જ્ઞાની ઉદાસીન હોય તો ધધો-રેપાર કેમ દ્રે છે ? ભાઈ! ધર્મી છન ધૃત્વાશ્રમમા હોય તોપણ અતરથી ઉદાસીન જ છે પરંતુ અપ રાગ રહ્યો છે તેથી ધૃત્વાશ્રમમા ગિલા છે. પોતાને કેરો રાગ થાય છે, કેરો દ્વેષ થાય છે, કેરો હર્ષ થાય છે, કેરો ગાંઠ થાય છે વગેરે ખુબ જ્ઞાતાભાવે જાળ્યા જ કરે છે. અતરથી ઉદાસીન જ છે તોપણ અપ રાગ છે ખરો જો એરો પછી રાગ ન હોય તો ત્યાગી ધર્મી જાય, અપ રાગ છે તે છૂતા ધૃત્વાશ્રમ પણ છૂટી જાય છે, જો સર્વથા રાગ છૂટી જાય તો મુનિપણ ધર્મી જાય, રાગને અને બાકી પદાર્થોને નિમિત્ત-નૈમિત્તિ- મળ્યું છે. પાંચમી ભૂમિમાંએ અમુ- અને ત્યાગ આરે છે અને છૂટી ભૂમિમાંએ સર્વથા ત્યાગ આરે છે, વળી ત્યા સ્વરૂપરમણતા થળી થળી રહી જાય છે અને બહારથી પણ તદન નમ્મ નિગબર મુનિપણ આરે છે. વસ્ત્રનો રાગ છૂતા નરે પણ છૂટી જાય છે એરો નિમિત્તનૈમિત્તિ- રાગ ન છે જેવો માતાએ જન્મ્યો તેવુ માન ગરી રહે છે, કોઈ પણ જાતની કૃત્રિમતા નહીં નથી.

અહીં તો ચોથી ભૂમિમાંનાળાની વાત આને છે જ્ઞાની અને- પ્રકારના નિર્ધારી પરિણામથી પોતાને જુદો માને છે, પોતે એકરૂપ- અભેદરૂપ છે તેની સામે આચાર્ય દેવે કપાયના પરિણામ અને કહ્યા છે, એમની સામે અને કહ્યું છે આત્માનો સ્વભાવ નિર્મળ જ્ઞાયકરૂપ છે મારા સ્વભાવમા કપાય નથી, રાગ દ્વેષ પર્યાયમા-અવસ્થામા છે પણ સ્વભાવમા નથી, અવસ્થામા છે માટે ગળી રાત્રી ધુ એના નિર્ણય વગર પ્રયત્ન કરી ગ-નય નહિ આ વાત આમા-ગોપાળ સર્વને માટે છે પ્રથમ એકરૂપની આ સાત છે અદ્વાની સાત તે પ્રથમ એકરૂપ છે અને ચારિત્રની-સ્વરૂપરમણતાની સાત તે મદ્રિકની છે મદ્રા પહેલી હોય, નર્તન પછી આરે, પ્રથમ શ્રદ્ધા કરીને કપાયથી જુદો પડે છે, પછી અપ-પાય મહે છે તેને પણ જ્ઞાની મળે છે

ગગનપાણીમા વર્તમાન અવસ્થા પૂરતી ઉચ્છ્વિતા છે, જે દાણે ઉચ્છ્વિતા છે તે જ દાણે શીતળતા છે, એમ એ આની અવસ્થામા વર્તમાન પર્યાય પૂરતી મલિનતા છે, જે દાણે મલિનતા છે તે જ દાણે આત્મામા નિર્મળતા ભરી છે, જે ગગ-દ્વેષને દાળવા માગે છે તે કાઈકે ખીલુ રાખવા પણ માગે છે, રાખના જેવી વસ્તુ શુ છે તેની શ્રદ્ધા તે જ્ઞાન ક્યાં પછી શ્રદ્ધાના જોરમા સ્થિરતા વધી જાય છે અને રાગ-દ્વેષ દાળી જાય છે, આત્મા શુ વસ્તુ છે એની ઓળખાણ અને પ્રતીત ક્યાં નિના મલિનતા દાળવાનું જો આવશે નહિ, પુરુષાર્થ ઊપડશે નહિ, અને જ્ઞાનીતે જ્ઞાન થયા પછી અદ્ય રાગદ્વેષ રહે છે તોપણ તે સમજે છે કે મારી નબળાઈને લઈને, આ થાય છે, અદ્ય પેતાની નબળાઈને દેખને પરંતુ તે નબળાઈને દાળીને પુરુષાર્થ વગાડીને અદ્યકાળમા મુક્તિ લેને. આત્માની ઓળખાણ અને પ્રતીત થતા જ્ઞાની પરનો અકર્તા થાય છે, અત્યંત ઉદાસીન થાય છે, નિર્વિકલ્પ અત્યંત નિજ્ઞાનધન થયો થકો અકર્તા પ્રતિભાસે છે, અત્યંત વિજ્ઞાનધન થયો થકો શોભે છે. આત્માના જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાન નડે સ્થિતતાને નવાગતો અદ્યકાળમા મુક્તિ લે છે

જ્ઞાની થયા પછી પરદ્રવ્યનું અને પરભાનું કર્તાપણુ શું હોય નથી. અજ્ઞાની રહેવું હોય એટલે કે પવિત્ર ન થવું હોય તે પનું કર્તાપણુ રાખે પણ જેને આત્માનું કલ્યાણ કરવું હોય તે તો પરદ્રવ્યનું કર્તાપણુ ન રાખે. જ્ઞાની થયા પછી પરનો અકર્તા થાય છે, અદ્ય ક્યાય રહે છે પણ તેને દાળીને અનશ્વ મુક્તિ લેનાનો છે

હવે આ જ અર્થનું કથાશરૂપ કાવ્ય કહે છે —

(વમતતિલકા)

અજ્ઞાનતસ્તુ સત્વણામ્યવહારકારી

જ્ઞાન સ્વય કિલ મવન્નપિ રજ્યતે યઃ ।

પીત્વા દધીષ્ઠમધુરામ્લરસાતિષ્ઠદ્રા

ગાં દોર્ગિઃ દંઘમિવ જનમસૌ રસાલમ ॥ ૫૭ ॥

અર્થ—નિશ્ચયથી સ્વયં જ્ઞાનસ્વરૂપ હોના છતાં અજ્ઞાનને લીધે તે જીવ, ધાસ સાથે ભેળસેળ મુદ્દર આદારને ખાનારા હાથી આદિ તિર્યચની માફક, રાગ કરે છે (અર્થાત્ રાગનો અને પોતાનો ભેળસેળ સ્વાદ લે છે) તે, દહો-ખાડના અર્થાત્ ગિખટના, ખાટા-મીઠા રસની અતિ લોલુપતાથી શિખડને પીતા છતાં પોતે ગાયના દબને પીએ છે એવું માનનાર પ્રવચના જેવો છે.

જેમ હાથીને ચૂરમ્ આપે ત્યારે હાથી ચૂરમાતે અને પડખાને ભેગા ખાય છે, ચૂરમ્ અને ધાસ ભેગા કરીને ખાય છે, તેમ આ જગતના જીવો રાગમા આનંદ માને છે. મારો આનંદ જાણે પરમા જ હોય, એમ માની ખુગી ખાય છે, રાગને અને આત્માને ભેળસેળ કરે છે, ભેળસેળ એટલે કે કાંઈક આત્માનો આનંદ અને કાંઈક પરનો આનંદ એમ નહિ પણ એકલા રાગના નિકારનો જ આનંદ લે છે, વિષયમા, ખાવામા, પીનામા, શરીરમા, ભ્રીમા, છાન્દમા—તે બધામા આનંદ હોય તેમ અજ્ઞાની માની રહ્યો છે, પોતાનો આનંદસ્વભાવ એક ક્ષણિક નિકારી પર્યાયમા કંઈપી લીધો. લગ્ન વખતે હરખજમજીને દિવસે પિસ્તાના પાપડ ને માવાના જાણુ, બદામનો મેસુબ ને પતર-વેલિયાના સજ્યા ઊડતા હોય, એક બીજા વેવાઈ સામસામા જમાડતા હોય ત્યારે ભાઈસાહેબ આનંદ આનંદ માની રહ્યો હોય, અરે! તે દિવસ ગયા પછી પણ તે હરખ-જમજીના દિવસને યાદ કરી કરીને હરખના સડકા વેદે, પોતાના સ્વભાવના આનંદની રચિ ચૂકીને ઠોરની માફક પરમાથી આનંદ લે છે જેમ હાથીનો જિંઘા ખોરાક તો ચૂરમ્ જ છે પણ તે મૃદતાને લઈને એકલું ચૂરમ્ નહિ ખાતા પડછા અને ચૂરમ્ ભેગા ખાય છે, તેમ આત્માનો ખરો સ્વાદ તો પરથી નિરાળો સ્વતઃમિદ્ધ સ્વભાવે અમૃતમય આનંદરૂપ છે પણ અજ્ઞાનને લીધે રાગના સ્વાદને આત્માનો સ્વાદ માને છે આજીવ દુષ્ક ક્ષણિક નિકારી પર્યાયમા ‘આ મારો સ્વાદ છે’ એમ કંઈપના કરીત રોમાણુ તે એવું ભેળસેળપણુ છે શુભાશુભભાવની લાગણી થવી ત પડછા પડછા એટલે કે ફોતરા જેવા તે ભાવો છે, આત્માના સ્વભાવનો સ્વાદ દાખા જેવો છે, દાખા જેવો મીઠો ને મધુરો આત્માનો સ્વાદ છે.

દાર પીધેલા માણસને શિખડનો સ્વાદ દૂધ જેવો લાગે છે, એમલે તે શિખડના સ્વાદ માટે ગાયના આચળ દોવે છે, તેમ મોહ-રૂપી દારને લઈને આ આત્મા શુ છે તેનું અજ્ઞાન હોવાથી સ્ત્રી, છોકરા, શરીર વગેરે પર પદાર્થમાથી જાણે આનંદ આવતો હોય એમ માની તેમાથી આનંદ લેના જાય છે, અને પુણ્ય-પાપના પરિણામમા એકામ થઈને તેમાથી પોતાના રોગને દોવા માગે છે.

જેને રસની ખડુ લોહુપતા હોય તેને 'ખાદા-મીઠા' રસની ખખર ન પડે, રસની લોહુપતાને કારણે પર પદાર્થમાથી જાણે સુખના સડકા આનતા હોય એમ-માની પર પદાર્થમાથી સુખ લેવાના અપા મારે છે મોહનો દાર જેને ચણો છે તે પોતાના સ્વાભાવિક આનંદનો અને રાગના-આકુળતાના આનંદના સ્વાદનો લેઈ પાછી શકતો નથી, ભિન્ન કરી શકતો નથી, બુદ્ધિ જાણી શકતો નથી

ચક્રવર્તી સમકિતી રાજા જ ખડમા ઊભો હોય છતાં તે જ ખડનો રાગ રોગ સમાન જાણે છે, રોગની રુચિ નથી. જ્ઞાનીને જ્યારે વિષય અને લડાઈનો યોગ હોય ત્યારે તે એમ સમજે છે કે આ રોગ આવ્યો, પીડા આવી. જેમ કોઈ માણસને શરીરમા શીતળા નીકળ્યા હોય અને દારૂ દાણે ધધળ પડી હોય તે વખતે જે પીડા થાય, તેની પીડા જ્ઞાનીને વિષય અને લડાઈના યોગ વખતે થાય છે, અદ્ય ગગની અસ્થિગતાને કારણે લડાઈ અને વિષયના કાર્ષેમા જોડાય ખરો, પણ તે સમજે છે કે અરેરે! આ સ્વરૂપ માનુ નહિ, આ તો આપણ છે, આકૃત છે, ઉપસર્ગ છે, આમાથી સર્વથા છૂટીને સર્વથા પ્રકારે સ્વરૂપમા લીન થઈશ તે વિવસ ધન્ય થયો.

જ્ઞાનીને સ્વભાવ સિવાય શુભાશુભભાવમા જોડાવુ તે રોગ ને પ્રતિકૂળતા લાગે છે આકૃત લાગે છે, ઉપસર્ગ લાગે છે, અનુકૂળતા અને પ્રતિકૂળતા બન્ને તરફ જોડાવુ તેને જ્ઞાની પ્રતિકૂળતા જ સમજે છે, કારણ કે બન્ને પોતાના સ્વભાવથી વિરુદ્ધભાવ છે મારે બન્નેનો રાગ તે રોગ જ છે તેમ જાણે છે, છતાં તેમા જોડાવુ પડે છે.

પુરુષાર્થની "નબળાઈ છે, જ્ઞાની સમજે છે કે મારા દેવતાનધનને ચૂકીને પરમા જોડાણ તેમા મારી જ નબળાઈ છે. કોઈ પગનો દોષ નથી.

જ્ઞાની અશુભ પરિણામથી બચના માટે શુભ પરિણામમા પુરુષાર્થ વડે જોડાય ખરા, પરંતુ અતરમા દેવરૂપમા ઠરનાનો ઉદય ને પુરુષાર્થ હોય છે, એવે શુભસ્થાને દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની પૂજા-ભક્તિના અને દેવાધ્યાય નગેરેના શુભ પરિણામ હોય છે ત્યાં પણ તે દેવરૂપમા લીન થનાનો ઉદયમી રહે છે, પાચમે ગુણસ્થાને દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની પૂજા-ભક્તિ ને શાસ્ત્રદેવાધ્યાય નગેરેના શુભ પરિણામ હોય અને અછત્તમના શુભ પરિણામ હોય છે, છઠ્ઠે શુભસ્થાને દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની ભક્તિના, દેવાધ્યાય અને મહાવ્રત વગેરેના શુભ પરિણામ હોય છે પરંતુ તે બધી ભૂમિમાએ દેવરૂપમા ઠરવાનો ઉદયમી રહે છે. છઠ્ઠી-સાતમી ભૂમિમાએ તો મલ્લી ધણી જ દેવરૂપ રમણતા હોય છે, અતર્થુદ્ધર્તમા આત્મામા અને અતર્થુદ્ધર્તમા બહાર એવી મુનિઓની દશા હોય છે, ક્ષણમા 'દેવરૂપમા ઠગી' જાય છે અને ક્ષણમા 'બહાર શુભ પરિણામ આપે છે એની રીતે હંમરો વાગે આવજા કરે છે

જ્ઞાનીને પુરુષાર્થના દેવતામા લીનતા છે, ભગવાન આત્મા પરના કર્તૃત્વ બિનાનો શાત દેવભાવી છે તેને સમજતો નથી ને પરમા લીન થઈ જાય છે, નિર્વિકારી અને વિકારી દેવતાનો બે નહિ પર-અતા વિચારી દેવતાને પાતાનો દેવતા માને છે તે સબ રમા આચાર્ય-દેવે શિષ્ય હોય અને હાથીના બે દશાત આપ્યા

જ્ઞાનથી જીવો કર્તા થાય છે તે-પરની બેને ખબર નથી એવો અભણ જીવ પાતાને પગનો કર્તા માને છે, એના અર્થનું કેળવણી કાવ્ય કહે છે —

(સાદ્વર્ણિકીકૃત)

અજ્ઞાનાન્મૃગતૃણિકા જલ્ધિયા, ધાવતિ પાતુ મૃગા

અજ્ઞાનાત્તપસિ દ્રવતિ મુનગામ્યાસેન રજ્જૌ બનાઃ ।

‘અજ્ઞાનાચ વિરુલ્પચક્રકરણાદ્વાતોત્તરગાંધિવત્’

શુદ્ધજ્ઞાનમયા અપિ સ્વયમમી કર્તૃમવત્પાકુલાઃ ॥૫૮॥

અર્થ — અજ્ઞાનને લીધે મૃગજળમા જળની બુદ્ધિ થનાથી હરણો તેને પીના દાડે છે, અજ્ઞાનને લીધે અધકારમા પડેલી દારૂઠીમા સર્પના અધ્યાસ થનાથી લોકો (સાધુઓ) ભાગી જાય છે, અને (તેની રીતે) અજ્ઞાનને લીધે આ છોડો, પાનથી તન્નનાળા સમુદ્રની માફ- નિકલ્પના સમૂહ ગ્રતા હોવાથી—તેડે તેઓ શુદ્ધજ્ઞાનમય છે તોપણ-આકૃષ્ટ બનતા થન પોતાની ભેજે કર્તા થાય છે.

હરણિયા અજ્ઞાનને કારણે મૃગજળમા જળની બુદ્ધિ કંઈ છે એલે કે ખારનાળી જમીનમા સર્પના નિરણો પડવાથી પાણી જેવું કંઈ દેખાય તેને હરણિયા પાણી માનીને પીના દાડે છે, પરંતુ તે ઝાઝવાના પાણી છે, વાસ્તવિક પાણી નથી, એના ઝાઝવાના પાણી જેમીને મૂઠ હરણિયા પાણી પીના દાડ્યા જ કરે છે, એને એટલી પણ ખબર નથી કે આટલો આટલો માર્ગ કાપીને આવ્યો છતાં પણ ઠંડી હવા લાગતી નથી, મારી દષ્ટિમા પાણી જેવાપડ ત્યાગુરી હું આવ્યો છતાં હજી આધુ આધુ જવું જાય છે મારે આધુ તે આધુ જ છે નહીં છે જ નહિ, એલે કે ઝાઝવાના પાણીમા ખડું પાણી છે જ નહિ તેમ નહિ મમજતાં પીના દાડે છે તે પછી બેદખિત્ર થાય છે.

તેની રીતે આત્મા અજ્ઞાનને લીધે મગ-દેવમા સખ છે એવું માને છે, આઘા આઘામા સુખની કલ્પના કર્યા કરે છે, ધરીમા એમ માને કે આ ઠા-ગે મને સુખરૂપ છે, વળી પાછો એમ માને કે ઠાકરો નહિ પણ બાયડી સુખરૂપ છે, રળી ધરીમા એમ માને કે બાયડી નહિ પણ રાન સુખરૂપ છે, રળી માને કે રાન નહિ પણ મનાન સુખરૂપ છે એમ આઘા આઘામા સુખની કલ્પના કર્યા કરે છે. વળી કોઈ તો એમ કહે કે અહીં પ્રત્યપરિણામ કરીને દેવમા જશું, ત્યાં સુખ લેશું, પણ અરે મૂઠ દેવમા ક્યા સુખ હતું ? એ તો જેવો આ સસાર છે તેવો તે પણ સસાર છે, જેમ હરણિયાને કોઈ દિવસ પાણીની

તક્ષિ થતી નથી તેમ અજ્ઞાનીને પર ઉપદેશ દિધો નથી ક્યાય મુખ ને શાંતિ થતી નથી, છતાં પણ તેમથી મુખ માનતું મૂકતો નથી.

વળી કેવલાક તો કહે છે કે અહીં લીલી નાદી મૂકીને મરીએ તો ઠીક, તો સુખી નહેનાઈએ પણ તે બધું મૂકીને તું ક્યા જવાનો તેની કાઈ ખબર ખરી? તારા આત્માની કાઈ લીલી વાદી કરી કે માન બહારની જ, આત્મામાં સમ્યગ્વર્તનની લીલી નાદી પ્રગટ કર્યા વગર સુખી છે જ નહિ, તું ખી જ છે.

વળી કેવલાક કહે છે કે બાળપણમાં ધર્મ કરી ગમતો નથી, માટે જુનાન થશું ત્યારે ધર્મ કરી મુખી થઈશું, પછી થાય જુનાન એવે કહે કે હવે વૃદ્ધ થશું ત્યારે ધર્મ કરશું, પણ ભાઈ! ધર્મ બાળ પણમાં, જુનાનપણમાં કે વૃદ્ધપણમાં નથી પરંતુ ધર્મ આત્મામાં છે, તેમથી જાત તો મુખી થઈશ.

અજ્ઞાનને લીધે દારૂમાં સર્પનો અયાસ થનાથી, દારૂમાં સર્પ મનાઈ જનાથી અરે! આ સર્પ છે એમ કરી લોકો ભય પામી ભાગે. પણ જિભો તો રહે, બે તો ખરે! અહીંથી બવા હાલે-વાલે છે, છતાં તે હલતો નથી, એમ ને એમ રિથર પડ્યો છે, માટે સર્પ નથા પણ દારૂ જ છે એમ નક્કી તો નહીં નક્કી કરીને ભાગ-ભાગ કરવું મૂકી દે.

જેમ દારૂમાં સર્પનો આરોપ માનીને ફાડ્યો તેમ અજ્ઞાની પર પદાર્થમાં સુખનો આરોપ કરીને ફાડાઈ રહે છે પણ પોતાનો રસભાન ઉઠાસીને જાણે છે, શુદ્ધ શાંત પનિન વ્યભાન છે તેને નહિ બોળખતા, મદ્દા નહિ કરતા પરમા આત્મા બનીને પરનો કર્તા થાય. માણસોને નિવૃત્તિ લઈને અતરમાં સમજવાની અને હિત કરવાની દરમર જ નથી, ધગશ જ નથી તેથી જેમાં પોતાનું હિત તે હિતને રસ્તે પોતે નજરો નથી.

જેમ સમૃદ્ધમાં પવનના ઝપાટાને લઈને તરંગોના સમૂહો સમૂહો જીજો છે તેમ અજ્ઞાનીને અજ્ઞાનને લીધે રાગ-દ્વેષરૂપ નિવ્યવના

તરગા ઊઠે છે, ઘડીમા એમ થાય કે વેપાર કરીએ, વળી એમ થાય કે સદ્ગે કરીએ તો અ પૈસા લેવા થાય, વળી એમ થાય કે છાકરાને સારે ઠેકાણે અ પરણવાય તો ઠીં, વળી નિકટપ દરે કે આ છાકિયુ માટી થઈ છે તે અ ઠેકાણે પડે તો ઠીં, છાકરાનો વાવો નહિ, વળી બીજો નિકટપ આરે કે આ ગરીબમાં ઝીણા ઝીણા રોગ ચાલ્યા કરે છે મારે અ મટી જાય તો ઠીં, પાછા નિચાર દરે કે ગેગ તો મરવાનો હશે ત્યારે મારે પણ અત્યારે પેરમ ભૂખ લાગી છે મારે ખાઈ તો લઉં વગેરે અનેક અનેક જાતના નિકટપો કર્યા કરે છે, ક્રોધના, માનના, માયાના, લોભના વગેરે અનેક જાતના નિમિષોના ક્ષણે ક્ષણે કર્યા કરે છે, આત્મા તો શુદ્ધ જ્ઞાનધન છે પણ તેનું જ્ઞાન નહિ હોવાથી અનેક જાતના નિમિષોના કર્તા થાય છે.

પ્રથમથી જિજ્ઞાસા ક્રોધ પાશીને ડાલાયમાન થાય છે તેમ ચૈતન્ય-ભગવાન ગગના નિમિષોથી ડાલે છે, અનેક પ્રાણની આકૂળતાની વૃત્તિઓથી ડાલમડાલ છે તેમા જરાય શાંતિ નહિ, છતાં પણ આત્માની શ્રદ્ધા કરે નહિ તેથી હુ ખી થયા જ કરે. પોતાના આત્માને યોગખ-નાનો પ્રયત્ન કરે કે હુ તો જાણનાર જ્યોત છુ, જે કાઈ પણ બને તેને જાણ્યા જ નહુ તે જ માનુ રચ્ય છે, પણ આમ થયુ ને તેમ થયુ તેના નિમિષો ક્રોધ તો માનુ રચ્ય નથી, એમ પોતાના રચ્યના શ્રદ્ધા-જ્ઞાન કરે અને તેમા રે તે જ મુખનો ઉપાય છે, સમ્યગ્-જ્ઞાન, સમ્યજ્ઞાન, અને સમ્યજ્ઞાનિ તે જ મુખનો ઉપાય છે, તે સિવાય બીજો કોઈ મુખનો ઉપાય નથી.

જ્ઞાનથી આત્મા કર્તા થયા નથી એમ હવે કહે છે —

(વસતિવચ્ચ)

જ્ઞાનાદિવેચકૃતયા તુ પરાત્મનોયો

જાનાતિ હસ ક્વ વાપયસોર્વિશેષમ્ ।

ચૈતન્યધાતુમનલ ॥ સદાધિરુદ્ધો

ગ્રાત્રીન્ એવ દિ કરોતિ ન કિંચનાપિ ॥ ૫૯ ॥

અર્થ — જેમ હું સ દૂધ અને પાણીના મિશ્રણને (તદ્વાનતને) જાણું છું તેમ તે જીવ જ્ઞાનને દીધે વિવેકનાળો (વેદજ્ઞાનનાળો) હોનાથી પરના અને પોતાના મિશ્રણને જાણું છું તે (જેમ હું સ મિશ્રિત થયેલા દૂધજળને જુદા કરીને દૂધ મહલ દરે છે તેમ) અચળ ચૈતન્ય ધાતુમા આરૂઢ થયો થકો (અર્થાત્ તેનો આશ્રય કરતો થકો) માન જાણું જ છે, કાઈ પણ કરતો નથી (અર્થાત્ જ્ઞાતા જ રહે છે, કંતા થતો નથી).

હું સની આશ્રમા ખગમ હોનાથી તે દૂધમા આગ જોળે ત્યાં દૂધનું કોમકુ થઈ જાય છે અને પાણી જુદું પડી જાય છે, તેમ સમ્ય-જ્ઞાન વડે સાચો જોય થયો હોનાથી, સાચો વિરે- થયો હોનાથી પગની અને પોતાની જુદાઈને જાતો છે કે હું જ્ઞાતવ્યરૂપ આત્મા છું અને આ રાગ, ક્રોધ વગેરે પર વસ્તુ છે જેમ કોઈ સ સાગનો ઠાણો માણસ સ સારનો રસિમ્ હોનાથી જમજમા ચોખ્ખા લેના જાય ત્યાં તે સાગ-નરસાનો વિરેક કરે છે તેમ જ્ઞાની પોતાના સ્વરૂપાન કંતો રસીયો હોનાથી નિર્વિ-રસી, જ્ઞાનવ્યભાષી આત્માનો અને ગગ-કેવડપ વિદ્યારી ભાવોનો વિરેક દરે છે, જુ. ૧. ગપે ૬

જેમ હું સ મિશ્રિત થયેલા દૂધ જળને જુદા કરીને દૂધને મહલ દરે છે તેમ મર્માત્મા જ્ઞાની જીવ અચળ ચૈતન્યમા આરૂઢ થયો થકો, પોતાના સંભાવનો આશ્રય કરતો થકો માન જાણુનાર જ રહે છે- સાક્ષીપણે જ ગહે છે પણ -ર્તા થતો નથી

૨૦ ૭ માર્ગ ૫ ૭ ગૃ

પરના અને પોતાનો જુદો વિરે- થનાથી આત્મા પગનો જ્ઞાતા જ રહે છે પણ -ર્તા થતો નથી, જ્ઞાતા રહેનામા અનતયુગી ક્રિયા છે, પગનો કંતા ન થયો અને જ્ઞાતાપણે રહ્યા, તે જ્ઞાતાપણે રહેનામા અનતયુગી ક્રિયા છે, તે જ ચૈતન્યની ક્રિયા છે જડની ક્રિયાથી ધર્મ માનવો તે અજ્ઞાન છે

(તે જે નર્મ જણાય છે તે જ્ઞાનથી જ જણાય છે એમ મહું છે -

માયાનું મગજ જડ છે, જાણનાં નરવ તો ચૈતન્ય છે, ચૈતન્ય ચૈતન્યની ક્રિયા રહે જાય છે, માયાનું મગજ માં જાયું નથી પરંતુ જાણનાં જ બધું જાયું છે

નિજરસથી વિકસતી ચૈતન્યધાતુ અને કોષ, માન, માયા, લેખનો લેખ, એ બંનેનું જુદાપણુ જ્ઞાન જ જાયું છે, જ્ઞાન જ તેને ભિન્ન લાગે છે, હું કર્તા અને કોષાદિ મારા કામ, એના કર્તવ્યને તોડતું થઈ જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે, જ્ઞાનનો સ્વપરબ્રહ્મશબ્દ સ્વભાવ હોવાથી સ્વનો પણ વિવેક કરે છે અને પરનો પણ વિવેક કરે છે આ કોષાદિ નિલાવો તે હું નહિ, હું તો જ્ઞાયક આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપે હું એમ જ્ઞાયક ઉપર દષ્ટિ મૂકીને જ્ઞાયકનો દુષ્ટાતીને લાગીને જે લેખિ-જ્ઞાન જરૂર છે તે નર્તવ્યને છોડે છે

આત્માનો અજાણ એવો અજ્ઞાની ગુણાશુભલાનો કરે છે પણ જડના ભાવોને નહીં પણ સ્વતો નથી, આત્મા અજ્ઞાનભાવે કા તો મારા દેવ નરે અને જો જ્ઞાનભાવે રહે તો રાગદ્વેષનો જાણનાં મહે, તે મિત્રાચ આત્મા મારા કરે નહિ હીકરાનું કાર્ય કરી શકાય કે નહિ? મારા નહીં શકાય નથી, માન હી-ગ સંબંધીના મગ દેવને કરી શકાય છે, તેવી રીતે પૈસાનું મરીગનું, કોઈનું માથું કરી શકાય જ નથી, માન તે સંબંધીના મગ દેવ કરી શકાય છે, પરના મર્તાપણાનું મૂળ વારણ અજ્ઞાન છે

માગપણુ અને શાન બંને જુદા છે એના જુદાપણાનો વિવેક જ્ઞાન કરે છે, પાણીની વર્તમાન અવસ્થામાં ઉજ્જતા છે અને ત્રિમાળી સ્વભાવ શીતળ છે એવો વિવેક જ્ઞાન નરે છે, કોષાદિ અને ચૈતન્ય સ્વભાવ બંને ભિન્ન તેમજ વિવેક પણ જ્ઞાન કરે છે, પુણ્ય-પાપના કાલિક લાવો પાણીની ઉજ્જતા જેના છે, તે લાવો હું હું, તે મારા કાર્ય છે તેમ અજ્ઞાની અજ્ઞાનભાવને કરે છે, પુણ્ય-પાપના ઉજ્જ કાલિક પર્વાય તે હું નથી, હું તો શીતળ સ્વભાવે હું એમ જ્ઞાની વિવેક કરે છે લગણુ અને શાકના સ્વાદને અલેક કરતો અજ્ઞાની અજ્ઞાનભાવને કરે છે, લગણુ અને શાકના સ્વાદને જુદા જાણનો જ્ઞાની વિવેકજ્ઞાનને કરે છે એમ જ્ઞાની જ્ઞાન મો છે અને અજ્ઞાની અજ્ઞાન મરે છે

હરે, અજ્ઞાની પણ પોતાના જ ભાવને કરે છે પરંતુ પ્રકૃતિના ભાવને કદી કરતો નથી-એના અર્થનો, આગળની ગાથાની સૂચનિકા-૩૫ 'લો' કહે છે —

(અનુષ્ટુપ)

અજ્ઞાન જ્ઞાનમપ્યેવ કુર્વન્નાત્માનમજસા ।

સ્વાત્કર્તાત્માત્મભાવસ્ય પરભાવસ્ય ન ક્વચિત્ ॥૬૧॥

અર્થ —આ રીતે ખરેખર પોતાને અજ્ઞાનરૂપ કે જ્ઞાનરૂપ કરતો આત્મા પોતાના જ ભાવનો કર્તા છે, પરભાવનો (પ્રકૃતિના ભાવનો) કર્તા તો કદી નથી.

ક્રોધ, માન, માયા, હર્ષ, શોક, વેદ, વિકાર વગેરે વિભાવભાવો મારા છે, હું એનો કર્તા છું અને જો મારા કાર્ય છે એમ અજ્ઞાની અજ્ઞાનભાવને કરે છે પરંતુ ક્રોધાદિ વિકારો મારા નથી પણ ચૈતન્ય-મૂર્તિ જ્ઞાનજ્ઞાનહનો કરિયા અને તગુણથી ભર્યો છે તે જ હું છું, તેને જાણવું, માનવું, અને તેમા ઠગવું તે જ મારું કાર્ય છે એમ જાણતો થકો જ્ઞાની જ્ઞાનભાવને કરે છે.

પ્રશ્ન —આત્મા જ્ઞાનભાવે તો પરમ કાર્ય ન કરે પણ વિભાવ-ભાવ વડે તો પશુ કાર્ય કરી શકે કે નહિ ?

ઉત્તર —આત્મા નિભાનભાવને કરી શકે પણ તે વિભાવભાવ વડે પદ્મવ્યનુ કે પરભાવોત્ત કાર્ય પણ ન કરી શકાય.

એ જ નાતને દેહ કરે છે —

(અનુષ્ટુપ)

આત્મા જ્ઞાન સ્વય જ્ઞાન જ્ઞાનાદન્યત્કસોતિ કિમ્ ।

પરમાવસ્ય વર્તાત્મા મોહોઽય વ્યવહારિણામ્ ॥ ૬૨ ॥

અર્થ —આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, પોતે જ્ઞાન જ છે, તે જ્ઞાન

મિનાય બીજુ શુ કરે ? આત્મા પરભાવનો કર્તા છે એમ માનતું (તથા કહેતું) તે વ્યવહારી જીવોનો મોહ (અજ્ઞાન) છે.

આત્મા તો જાણતાર જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, ભગવાન આત્મા જ્ઞાન-સ્વરૂપ ॥ એમ ગુપ્ત અને ગુણીનો ભેદ પાડીને કહ્યું અને પછી - જુ કે આત્મા પોતે જ જ્ઞાન છે, પહેલાં કહ્યું કે આત્માનો સ્વભાવ જ્ઞાન છે અને પછી કહ્યું કે આત્મા પોતે જ જ્ઞાન ॥ એમ અભેદ કહ્યું જ્ઞાન છે તે જ હું જુ એની જ્ઞાનની પ્રતીતિ, જ્ઞાનનું જ્ઞાન અને જ્ઞાનની સમજાતા-તે ત્રણે જ્ઞાનમાં આવી ગયા, જ્ઞાન, કર્તા અને આત્મા તે ત્રણે જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મામાં સમાઈ ગયા આત્મા જ્ઞાન સિવાય બીજુ શુ કરી શકે ? પોતાના સ્વભાવને જ કરી શકે, પરંતુ કાંઈ ન કરી શકે તોપણ પરભાવનો કર્તા માનવો તે વ્યવહારી જીવોનો મોહ છે, ધરતું, છાન્તનું, મનનનું વગેરે પર પદાર્થનું, જુ કરી કહું છું એની માન્યતા તે વ્યવહારી જીવોનો મોહ છે જેમણે કોઈ પડે, પ્રકાર પડે, તે બધા વ્યવહારના પડે છે તે પરમસ્વરૂપ વ્યવહારમાં એક-વર્થ ગયો ને જુદો ન રહ્યો તે અજ્ઞાની છે પરંતુ હું કર્તા છું એનો વ્યવહારી જીવોનો મોહ છે. હજી,

હવે કહે છે કે વ્યવહારી જીવો આમ કહે છે —

ववहारेण ह्यु आदा करेदि घटपडरथाणि दब्बाणि ।
करणाणि य कम्माणि य णोकम्माणीह विविहाणि ॥९८॥

અર્થ — વ્યવહારથી અથાત્ વ્યવહારી લોકો માને છે કે જગતમાં આત્મા ઘડો, કપડો, રથ ઇત્યાદિ વસ્તુઓને, નળી ઇંડિયાને, અને પ્રકારના કોષાદિ દ્રવ્યોમાં અને શરીરોમાં નોખાને કરે છે

ઘટ-પટ-રથાદિક વસ્તુઓ, કરણો અને કર્મો વળી, નોકર્મ વિધિવિધ જમતમાં આત્મા કરે વ્યવહારથી. ૯૮

વ્યવહાર એટલે વર્તમાન દષ્ટિથી-સ્થૂળ દષ્ટિથી જગતનાં જીવો એમ માને છે કે હું ધરો' કરું છું, હું -પકુ નહું છું, હું રથ કરું છું એટલે કે હું 'બાહન' કરું છું, હું મકાન કરું છું, હું પુરતક કરું છું, હું ઉપદેશ આપું છું વગેરે વસ્તુઓનો અજ્ઞાની જીવ કર્તા થાય છે, અભેદાર્થ સરખી ગોઠવાય, ચાકળા સરખા ગોઠવાય રસોઈ સારી થાય વગેરે કાર્ય થાય તેમા અજ્ઞાની જીવ માને છે કે આ બધું મારાથી થાય છે. ગરીબની ઇદ્રિયામાં હું રાગી નથી શકું છું. આખનો ડાળો જેમ ફેરવેલો હોય તેમ હું ફેરવી શકું છું, આખની પાપણ જેમ હલાવની હોય તેમ હું હલાવી શકું છું, જીભ વડે હું મ્મ આપી શકું છું, હું બોલી શકું છું, મારે જેમ બોલવું હોય તેમ જીભને હલાવી શકું છું વગેરે પાંચે નિદ્રિયાનો અજ્ઞાની કર્તા થાય છે.

નના કર્મ બધાય છે તેને હું બાકું છું, જ્ઞાતાનરણીય-ઈર્શાના નરણીય-મોહનીય વગેરે જડકર્મને હું બાકું છું એમ અજ્ઞાની જીવ માને છે, રાગીગદિ નોકર્મોને પણ હું કરું છું એવો વ્યવહારી જીવોનો વ્યામાહ છે. શરીર મારાથી હોલે છે મારાથી બેગાય છે, મારાથી ઉગાય છે, મારાથી બોલાય છે વગેરે શરીરનાં નોકર્મોનો અજ્ઞાની કર્તા થાય છે.

કોઈ કંઈ કે શરીર એની મેળાએ હોલવું હોય તો ગરીબને જ્યારે ચાલવું હરો ત્યારે એની મેળાએ ચાલીને એની મેળાએ આનંદો તમારે ઘેર 'ભાઈ' બીજાને ત્યાં જવાના ભાવ થાય તે નુખતે શરીરને ચાલવાનો ઉદ્દેશ હોય તો પોતાના ભાવને બંધને શરીરના ઉદ્દેશને નિમિત્તને નિમિત્તસબંધ થવાથી બીજાને ઘેર જવાય છે, પોતાના ભાવને બંધને શરીરના ઉદ્દેશને લગભગ સબંધ થવાથી શરીર મારાથી ચાલે છે એમ અજ્ઞાનીને લાગે. પરંતુ શરીર તો શરીરના કારણે જ ચાલે છે, આત્માના ભાવથી તે ચાલતું નથી, આત્માના ભાવથી તે ચાલતું હોય તો જ્યારે મારો પડે ને રાગીગ્મા નબળાઈ આવી જાય ત્યારે પપ્પ તે ચાલવું જોઈએ, તે નખને પોતાને ચાલવાના ધણા ભાવ હોય તોપણ શરીરમા નબળાઈ હોવાથી ચાલી શકતું નથી મારે

શરીર તો તેના પોતાના સ્થાન પરિણમનને કારણે જ ચાલે છે, પરંતુ વ્યવહારમાં એવી લાગી જાય છે એવાય નહિ. પાણીનો કળશો લાન એમ કહેવાય પણ તેનો અર્થ એવો નથી, કળશો તો પિત્તળનો છે, પાણીનો કળશો ઉપચારથી કહેવાય છે, તેમ શરીરની ક્રિયા શરીરથી થાય છે પરંતુ અજ્ઞાની માને છે કે મારાથી થાય છે

આત્મા સિવાય બહારની કોઈ પણ વસ્તુ આત્માને હાથ નથી જતા અજ્ઞાની જોઈ એમ માને છે કે અમે હતા તો આ બધી વ્યવસ્થા જરી રીતી, અમે હતા તો આ બધું ઠેમણે પડી ગયું, ઇદ્રિયોનો, ઈર્ષોનો અને નામ્હોનો મ્તા હું, તેમ માને તે આ માના સ્વભાવનો અભાવ હોવાથી ભગવાનનો ભક્ત નથી પણ જડનો ભક્ત છે

જેથી પોતાના (હર્યશરૂપ) નિમિત્ત અને (હસ્તાગિની ક્રિયાશરૂપ) વ્યાપાર વડે આ આત્મા ધર્મ આદિ પરદ્રવ્યસ્વરૂપ બાહ્ય કર્મને કરતો (વ્યવહારીએને) પ્રતિજ્ઞાસે છે

જુઓ, આમાં શું કહ્યું ? કે અજ્ઞાનીએને એવું દખાય છે કે પરદ્રવ્યસ્વરૂપ બાહ્ય કર્મને આત્મા કરે છે એવો એનો અર્થ એમ છે કે વાસ્તવિક રીતે આત્મા પર દ્રવ્યનો કર્તા છે જ નહિ બાનિથી એમ ભાસે છે એવો એમ એમ આ યુ કે ખોરા જાનથી એમ ભાસે છે પરંતુ સાચા ભાવથી એમ છે નહિ, આમાં તો બધી વાત આવી ગઈ, બાઈએ જોખા કરે, ખીચડી કરે, રોજી ખનાવે, પકવાન ખનાવે, માતી ખરોવે વગેરે, તે ખનાનો કર્તા આત્મા છે નહિ, તે બધી વસ્તુની અનસ્થા ચેતન્યને હાથ છે નહિ, એ બધી વસ્તુની અનસ્થા એરી જાતની મનાનો હોય ત્યારે બાઈનું નિમિત્ત હોય છે

કોઈ કહેને કે માતી !! ત્યાં જોરા અમે તો અક્ષર કરીએ છીએ, પણ બાઈ તો અક્ષર મના તે તારા હાથની વાત નથી, જો અક્ષર ન થનાના હોય તો આગળીમાં ફેડકી થાય, લખતા લખતા આગળી કરાઈ જાય માટે સારા અક્ષર કરવા તે આત્માના હાથની વાત નથી જ્યારે અક્ષર મારા થનાના હોય ત્યારે હાથનું

અનુકૂળ નિમિત્ત હાજર હોય, પણ સીસપેન સીસપેનમા ને હાથ હાથમા, કોઈના કાર્યના કોઈ કર્તા નથી, બન્ને સ્વતંત્ર ચીજ છે.

અજ્ઞાનભાવે ઇચ્છા અને યોગના કપનનો આત્મા કર્તા છે, ઇદ્રિયોના કે ગગેરની ક્રિયાનો તો અજ્ઞાની પણ કર્તા નથી, માણ્યોને ખોગ અભિમાન ચલી ગયા છે, પરને હું આમ કરી દઉં અને પરને હું તેમ કરી દઉં, પણ પોતે જરા પણ કરી શકતો નથી, માત્ર સકલ્પ-વિકલ્પ કર્યા કરે છે કે પરતુ હું કરી દઉં છું

કોરાઈ સમસ્ત જાતરગ કર્મ અને બાહ્ય દ્રવ્યકર્મ તથા નોકર્મ તે બન્ને પરદ્રવ્યસ્વરૂપ હોનાથી તેમનામા તદાવત નથી. વ્યવહારી જીવોની એવી મૂઢતા છે કે સારીરને અન્ને આમ ચલાવી દઈએ, ઝઠને અન્ને બહુ સારી રીતે મલાવી દઈએ, નાણી અન્ને સાગી બોલી ગણીએ છીએ વગેરે પરદ્રવ્યનું કર્તાપણુ માની મૂઢતા એવે છે. અજ્ઞાન-ભાવે કોરાઈ નિજરોનો, દ્રવ્યકર્મનો અને નોકર્મનો આત્મા કર્તા થાય છે

પરદ્રવ્યના કર્તાપણાનાં અભિમાન કર્યા હોય ને એમા જ્યાં વાર્ધુ ન થાય ત્યાં એવો કપાય ચડે કે મરણ કરે, પાચ લાખની મૂઠી કહેવાતી હોય ને એમા જ્યાં ખોટ જાય ત્યાં તો શરમ શરમ થઈ પડે અને નિચારે કે આના કરતા તો મને જઈએ તો નિરાત થાય, લો શુ ! ત્યાં માગીઆ બેઠા છે ? કે 'આરો ભાલેજ' ! તમાન મારે બાહી પયગ પાથર્યા છે' તેમ કહેનાર કોઈ પરલવમા બેઠું નથી, જેના પરિપ્લામ કર્યા હશે તેવી ગતિમા આલ્થો જાઈગ, કપાય કાગડે, ફૂતરે, નરદ, નિજોડમા આલ્થો જાઈગ. આખરુ સરખી રહેવી કે ન મહેની તે પુરુગણનો ક્રિયા છે તેમા તારા આત્માનુ કાઈ કાર્ય નથી.

ધન, પદ, કર્મ, નોકર્મ, આખરુ, કીર્તિ, લક્ષ્મી વગેરે પરદ્રવ્યનો હું રખોપિયો છું અને હું એનો નાગક છું એમ માનવું તે વ્યવહારી લોકોનું અજ્ઞાન છે. ૬૮.

વ્યવહારી લોકોની એ માન્યતા સત્યાર્થ નથી એમ હવે કહું છું —

જદિ સો પરદવ્યાણિય કરિજ્ઞ ણિયમેણ તમ્મઓ હોજ્ઞ ।
જહ્મા ણ તમ્મઓ તેણ મો ણ તેસિં હવદિ કત્તા ॥૧૧॥

અર્થ —જો આત્મા પરદ્રવ્યને કરે તો તે નિયમથી તન્મય
અર્થાત્ પરદ્રવ્યમય થઈ જાય, પરંતુ તન્મય નથી તેથી તે તેમના
કર્તા નથી

ભગવાન આચાર્ય દેવે ન્યાય મૂક્યો છે કે પર વસ્તુને જો
આત્મા કરે તો તે નિયમથી પર વસ્તુમાં ભળી જાય, પરંતુ તે પર
વસ્તુમાં ભળતો નથી માટે તે પર વસ્તુનો કર્તા નથી

ટખવ મુતાર કરતો નથી, ખુરસી મુતાર કરતો નથી, બાળા
બારી મુતાર કરતો નથી, પરંતુ તે બધું થનાનું હોય છે ત્યારે મુતાર
હોજર હોય છે, પણ મુતાર એમ માને કે આ બધું આગથી થાય છે
તે તેની મૂલતા છે.

આત્મા જો શરીર, વાણી, ધન, પદ, રથ મકાન, ઘોડો હોય
બગેરે પર દ્રવ્યની કોઈ પણ અવસ્થા કરે તો તે જરૂર તન્મય થઈ
જાય પણ તે જ મય થતો નથી, તે રૂપ થતો નથી, માટે તે પરનો
કર્તા નથી

મા કોઈ માને એવું સરસ કે નાનું હલ પજુ ફાલ્ગુ વચ્ચે
પડ્યા અને એવું કંડુ કાઠ્યું કે બના મમ અડકી ગયા, પજુ ભાઈ
તે અડકવાનું હલ તેથી અડમ્બુ, થનાલ હલ તે થયું, પરના દોષ
જેવા મૂકી દ, અને આમ ગવણી દિલ્હી જે તો કોલી શાંતિ ધાય
અને આકૃષ્ટતા રહે !

કોઈથી પૈસા તપ્પા રહે નહિ, કોઈ કોઈને ગાળના સમર્થ
નથી, તમ કોઈ કોઈનો નાશ કે વા પણ સમર્થ નથી, પરમાણુ

પરદ્રવ્યને છવ જો કરે તો જરૂર તન્મય તે અને,
પણ તે નથી તન્મય અરે ! તેથી નહિ કર્તા કરે ૯૯

સ્વતત્ર પરિણામન હોય તેમ થાય છે. દેલાણે આવીને તુડસાન કર્યું તેથી પૈસા જતા રહ્યા અને દેલાણે આવીને મદદ કરી તેથી પૈસા મળ્યા એની માન્યતા તે મૂકતા છે.

જો નિશ્ચયથી આ આત્મા પરદ્રવ્યસ્વરૂપ કર્મને કરે તો, પરિણામ-પરિણામીપણુ બીજી કોઈ રીતે બની શકતું નહિ હોવાથી, તે (આત્મા) નિયમથી તન્મય (પરદ્રવ્યમય) થઈ જાય, પરંતુ તે તન્મય તો થતો નથી.

પરિણામી એટલે અવસ્થાનો કબજાર અને પરિણામ એટલે અવસ્થા થાય તે, ધર, પટ, ગથની અવસ્થા થાય તે પરિણામ છે અને આત્મા પરિણામી થઈને જો તે ધર-પટાદિ પરિણામને કરે તો આત્મા જડ થઈ જાય, જડની અવસ્થાને આત્મા કરે તો પરિણામ અને પરિણામી બન્ને એક થઈ જાય, તેથી આત્મા જડ થઈ જાય.

આત્મા જો ધડાને કરે તો ધડામાં પેસી જાય, ધડો થઈ જાય, આત્મા જો મકાનનો કર્તા હોય તો મકાનરૂપ થઈ જાય, ગરીબનો કર્તા હોય તો શરીરરૂપ થઈ જાય, રથ કરે તો રથમય થઈ જાય, આઠ કર્મને આત્મા કરે તો આઠકર્મમય થઈ જાય તેથી આત્મા આત્માપણે રહે નહિ પણ પરદ્રવ્યમય થઈ જાય. અવસ્થા અને અવસ્થાચીતુ કોઈ પણ રીતે જુદાપણુ હોઈ શકે નહિ, તેથી જો આત્મા પરદ્રવ્યને કરે તો અવસ્થા અને અવસ્થાચી બન્ને એક થઈ જાય, પરંતુ આત્મા પરદ્રવ્યને કરતો નથી.

હિના રાજકેળના ગીગને જો પાતે કરતો હોય તો પાતે ગીરામાં ભળી જવો જોઈએ, દુરપાકનો કે ગુલાબજાળુનો જો આત્મા કર્તા હોય તો દુરપાક અથવા ગુલાબજાળુરૂપે થઈ જવો જોઈએ, કારણ કે અવસ્થાને અવસ્થાચી બન્ને એક હોય, જુદા ન હોય, તેથી આત્મા પરદ્રવ્યને જો કરે તો તેમય થઈ જવો જોઈએ, પરંતુ તેમ તો બનતું નથી. અવસ્થાચી આત્મા પાતાની ચેતન અવસ્થાનો કર્તા છે પણ પરની અવસ્થાનો કર્તા નથી કારણ કે કોઈ દ્રવ્ય અન્ય દ્રવ્યમય થઈ

જાય તો તે દ્રવ્યના નાશની આપત્તિ-દોષ આવે, માટે આત્મા વ્યાપ્ય-વ્યાપકભાવથી પરદ્રવ્યસ્વરૂપ કર્મનો કર્તા નથી.

મિથ્યાદષ્ટિ છતાં એમ માની રહ્યો છ કે મારાથી પરના કામ થાય છે તેને આચાર્ય દેવ આ વ્યાપ્યવ્યાપકનું સૂત્ર કહીને ના પાડે છે કે તું પરનો કર્તા નથી. વ્યાપ્ય એટલે જડની અવસ્થામાં પેસી ગયો નથી તે પેચ્યા વિના તેનો કર્તા માને તે તદ્દન જૂઠી વાત છે જે જેમાં પેસે તેનો જ તે કર્તા હોઈ શકે, પરમા પેસી શકતો નથી માટે પરનો કર્તા નથી, જોડે હાજર રહનાર એમ કહે કે મારાથી પરના કામ થાય છે તો એવું માનનાર તદ્દન અસત્યનો ભેવનાર છે એક વસ્તુ બીજી વસ્તુને કાંઈપણ કહે તો બંને દ્રવ્ય એક કાંઈ જાય, એક વસ્તુમાં બીજી વસ્તુની નાસ્તિ છે, સૌ સો દ્રવ્યોની પાત પાતાથી અસ્તિ છે, પાત પાતાથી સત છે, પરથી અસત છે. કોઈ દ્રવ્યનો કોઈ બીજો દ્રવ્ય કર્તા નથી. કોઈ પણ વસ્તુ અનેરી વસ્તુરૂપે થાય તો તે વસ્તુનો નાશ થાય માટે આત્મા વ્યાપ્યવ્યાપ-ભારથી પરદ્રવ્યસ્વરૂપ કર્મનો કર્તા નથી. એક વસ્તુ બીજી વસ્તુમાં પેગ વિના ક્તોર્ભપણું હોઈ શકે નહિ, કોઈ દ્રવ્ય કોઈ દ્રવ્યમાં પેસતું નથી માટે આત્મા પરદ્રવ્યસ્વરૂપ કર્મનો કર્તા નથી.

૨૦ મરતમ સુ ૮ ગા

આત્મા ધડો, મગન, કપડું વગેરે પર વસ્તુનો કર્તા નથી, કારણ કે તેને પર વસ્તુ સાથે વ્યાપ્યવ્યાપ્યસ્વરૂપ નથી. વ્યાપ્ય એટલે અવસ્થા ને વ્યાપ્ય એટલે વસ્તુ પાતે, આત્મા પરદ્રવ્યમાં પેસીને પરદ્રવ્યને કર્તા નથી કારણ કે પરિણામ-પરિણામીપણું એક દ્રવ્યમાં જ હોઈ શકે શરીરની ઠાલવા-ચાલવાની અવસ્થાનો કર્તા આત્મા નથી જે તેનો કર્તા હોય તો તેમાં તન્મય થઈ જાય.

મગીની જે ક્રિયા થાય છે તે તેના ઉપાસનપણે થાય છે, આત્મા તેનો નિમિત્ત-નૈમિત્તિકભાવે પણ કર્તા નથી મગનના રજા શ્રેણી જે અવસ્થા થાય છે તેમાં જઈએ એની મેળાએ ગોવાણા છે, એની ક્રિયાવતી શક્તિને લઈને તે ક્રિયા થઈ છે મારી ના પડતી

અનસ્થા એની પાતાની ક્રિયાત્તી ગજિને લાઈને ધઈ છે, કુલા
એના કર્તા નથી ઉપાસનપણે તો કુલાર કર્તા નથી પણ નિમિત્ત-
નૈમિત્તિકપણે છે કે નહિ તેના ખુલાસો હવેની ગાથામા આવશે. ૯૮.

આત્મા (વ્યાપ્યવ્યાપકલાનથી તો કર્તા નથી પરંતુ) નિમિત્ત-
નૈમિત્તિકભાવથી પણ કર્તા નથી એમ હવે કહે છે —

જીવો જ કરેદિ ઘડં જેવ પડં જેવ સેસજે દબ્બે ।
જોગુવઓગા ઉપ્પાદગા ય તેસિ હજદિ કતા ॥૧૦૦॥

અર્થ—જીવ ધરને કરેતો નથી, પરંતુ કરેતો નથી, ગાડીના
કોઈ દ્રવ્યને (વસ્તુઓને) કરેતો નથી, પરંતુ જીવના યોગ અને
ઉપયોગ ધમ્મને ઉત્પન્ન કરનારા નિમિત્ત છે તેમના કર્તા જીવ થાય છે.

આત્મા ધડાની અવસ્થાને કરેતો નથી, ખીચીની અવસ્થાને
કરેતો નથી, કદીનો અવસ્થાને કરેતો નથી, શરીરની અવસ્થાને કરેતો
નથી, બોલવાની અવસ્થાને કરેતો નથી, વસ્ત્રની અવસ્થાને કરેતો
નથી, ખીજી કોઈ પણ પર વસ્તુની અવસ્થાને કરેતો નથી. પરંતુ યોગ
એટલે કે પત અને ઉપયોગ એટલે વિગ્રહી ઉપયોગ તેના અજ્ઞાની
કર્તા છે, અને યોગ ને ઉપયોગ તે પર વસ્તુની અવસ્થાને નિમિત્ત
છે, યોગ એટલે બહારના નહ યોગ ન સમજવા પરંતુ ધૈન્યના
પ્રદેશનું કે પત સમજવું જે યોગ ને ધૈન્યના કર્તા થાય છે, જેનું
લક્ષ પર ઉપર છે તે એમ માને છે કે હું પરતો નિમિત્તપણે કર્તા છું.
પરંતુ અખડ છે એવી વસ્તુદષ્ટિ જેની ધર્મ છે તે નિમિત્તપણે
પણ કર્તા નથી, વસ્તુ કર્તા નથી એટલે વસ્તુની દષ્ટિ-રાજો પણ કર્તા
નથી એટલે કે સમ્યક્દષ્ટિ નિમિત્તપણે પણ કર્તા નથી આત્મનરુપ

જીવ નવ કરે ઘટ, પટ નહિ, જીવ શેષ દ્રવ્યો નવ કરે;
ઉપાદકો ઉપયોગયોગો, તેમનો કર્તા અને. ૧૦૦.

પાતે ધટ-પટ થનામાં નિમિત્ત નથી પણ અજ્ઞાનીની વૃત્તિ નિમિત્ત છે. ધટ કરું તે પટ કરું તે વૃત્તિનો અજ્ઞાની કર્તા થાય છે તેથી અજ્ઞાનીની રાગની વૃત્તિ ઘટ-પટ થનામાં નિમિત્ત છે, પણ જ્ઞાની રાગની વૃત્તિનો કર્તા થતો નથી, તે રાગની વૃત્તિને થોતાની માનતો નથી, અખડ વસ્તુદષ્ટિ પ્રગટી છે તેથી જ્ઞાની પર વસ્તુની અનરથાનો કર્તા નથી.

ખરેખર જે ધટાદિ- તથા કોષાદિક પરદ્રવ્યસ્વરૂપ કર્મ છે તેને આત્મા વ્યાપ્યવ્યાપકભાવે તો કરતો નથી કારણ કે જે એમ કહે તો તન્મયપણનો પ્રસંગ આવે, વળી નિમિત્તનૈમિત્તિકભાવે પણ કરતો નથી કારણ કે જે એમ કહે તો નિત્યકર્તૃત્વનો (સર્વ અવસ્થાઓમાં કર્તાપણ રહેવાનો) પ્રસંગ આવે.

આત્મા ઘટ-પટાદિને અને કોષાદિક પરદ્રવ્યને વ્યાપ્ય-વ્યાપક-ભાવે તો કહે જ નહિ કારણ કે જે એમ કહે તો તન્મય થઈ જાય પરંતુ નિમિત્તનૈમિત્તિકભાવે પણ કરતો નથી, જે એમ -રે તો નિત્ય કર્તાપણ રહે, કોષ દિનસ કર્તાપણ છૂટે જ નહિ

વસ્તુ પોતે પરદ્રવ્યની કર્તા નથી પરંતુ યોગ અને હઠ્ઠા પર વસ્તુની અનરથા થનામાં નિમિત્ત પણ જ્ઞાની યોગ અને હઠ્ઠાનો કર્તા નથી માટે જ્ઞાની પરવસ્તુની અવસ્થાનો નિમિત્તપણે પણ કર્તા નથી. વસ્તુ પોતે તો કર્તા નથી પરંતુ વસ્તુની દષ્ટિવાળો નિમિત્તપણે પણ કર્તા નથી

કેટલાક -હે છે કે મકાનની, ધાની, પાની, અડધિયાની, સાલમ-પાકની વગેરે પરદ્રવ્યની અવસ્થામાં આત્મા એકમેકપણે પેસીને કર્તા ન થાય પણ નિમિત્તપણે તો કર્તા થાય ને ? જાણ ' ને દ્રવ્ય કર્તા હોય તો નિત્ય કર્તાપણ રહે માટે દ્રવ્ય કર્તા નથી, પણ દ્રવ્યનો વિકારી ઉપયોગ અને કંપન-તે બન્ને વિકારી પર્યાય પરદ્રવ્યની અવસ્થા થવામાં નિમિત્તપણે કર્તા છે પણ તે યોગ-ઉપયોગનો અજ્ઞાની કર્તા થાય છે, જ્ઞાની કર્તા થતો નથી, માટે જેમ આત્મા કર્તા નથી

તેમ આત્માનો દષ્ટિવત પદ્ધત્યની અનુસારનો નિમિત્તપણે પણ જ્ઞાતા નથી. આત્માની દષ્ટિનાજ્ઞાને વિકારી અવસ્થા થતી હોય, ઉપન અને ગ્રન્થ વર્તે હોય તોપણ ત્યાં તેનું વજન નથી, સ્વભાવ ઉપર વજન છે, નરુ ઉપર વજન છે, વિકારી પર્યાય ઉપર વજન નથી, તેને પોતાની પર્યાય માનતો નથી માટે તે પદ્ધત્યનો નિમિત્તપણે પણ નથી.

નરુ તો પોતે નિમિત્તપણે જ્ઞાતા છે જ નહિ પણ નિકારી પર્યાય નિમિત્તપણે જ્ઞાતા છે. અજ્ઞાનીએ વિકારી પર્યાયનું જ્ઞાતપણું સ્વીકાર્યું છે અને વિકારી પર્યાયનું લક્ષ્ય પણ ઉપર છે તેવી અજ્ઞાની નિમિત્તપણે જ્ઞાતા છે પણ જ્ઞાની જ્ઞાતા નથી.

વસ્તુ તો કાયમી છે, નરુ પોતે જ્ઞાતા હોય તો કોઈ દિવસ પરંતુ જ્ઞાતપણું જો નહીં, અને પદ્ધત્ય જ્ઞાતપણું પોતાનો અભાવ થઈ જાય માટે વસ્તુ પોતે પરંતુ જ્ઞાતા નથી.

મમકિતી બાદ ખીચતી રાધતી હોય, જી ગવતી હોય વગેરે સ્મેરણ કરતી હોય તોપણ તે સ્મેરણની નિમિત્તપણે પણ જ્ઞાતા થતી નથી કારણ કે વસ્તુ પોતે જ્ઞાતા નથી ને વસ્તુ ઉપર દષ્ટિ છે તેથી નિમિત્તથી પણ જ્ઞાતપણું સ્વીકારતી નથી પોતાની પર્યાયમા ગણ થાય છે, તે રાગની પર્યાય નિમિત્ત છે પણ તે ગણ ઉપર જ્ઞાનીની દષ્ટિ નથી, તેનું જ્ઞાતપણું સ્વીકારતી નથી, તેની સ્વામી થતી નથી, પોતાના અખંડ સ્વભાવ ઉપર દષ્ટિ છે, શુદ્ધ દ્રવ્ય જ્ઞાતા નથી તેથી શુદ્ધ દષ્ટિ પણ જ્ઞાતા નથી એમ આશ્ચર્યકર છે.

જ્ઞાની કુલાગ હોય તો તે પણ ધરાવતું જ્ઞાતપણું નિમિત્તપણે પણ ન સ્વીકારે કારણ કે તેની દષ્ટિ વસ્તુ ઉપર છે, જ્ઞાની જાણે છે કે જોગ તે ગ્રન્થ મારા છે જ નહિ માટે હું નિમિત્તપણે પણ જ્ઞાતા નથી.

નરુ જ્ઞાતા હોય તો નિમિત્તપણે જ્ઞાતપણું કોઈ દિવસ જો નહિ તેથી નિત્ય દર્શનનો પ્રસંગ આવે, વસ્તુ જ્ઞાતા નિમિત્તપણે જ્ઞાતા હોય તો કેવળજ્ઞાની પણ જ્ઞાતા નરુ અને તેથી જ્ઞાતપણું કોઈ દિવસ જો નહિ.

જ્ઞાની માને છે કે શરીર, વાણી, મન, ઘટ, પદ્મ વગેરે બધી પરમસ્તુને અમે ઉપાદાનપણે તો કર્તા નથી પણ નિમિત્તપણે પણ કર્તા નથી. વ્યપરને જાણીએ ખરા પણ અમે કર્તા થતા નથી.

જ્ઞાનીને યોગ (પ્રદેગનુ રૂપન) અને ઇચ્છા હોય પણ તેનો કર્તા નથી માટે તે પરસ્તુદષ્ટિએ પરમસ્તુનો નિમિત્તપણે પણ કર્તા નથી અજ્ઞાની યોગ અને ઉપયોગનો કર્તા છે તેથી તે નિમિત્તપણે પરમસ્તુનો કર્તા થાય છે. અજ્ઞાની યોગ-ઉપયોગનો કર્તા થાય છે, તેની પર ઉપર નજર છે માટે તેના યોગ અને ઉપયોગ પરમસ્તુના નિમિત્તપણે કર્તા થાય છે. આમા જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીનું બધું મર્થ આવી જાય છે

અનિત્ય (અર્થાત્ જે સર્વ અનસ્થાઓમા વ્યાપતા નથી એના) યોગ અને ઉપયોગ જ નિમિત્તપણે તેના (પરદ્રવ્યસ્વરૂપ કર્મના) કર્તા છે (રાગાદિનિમગ્નાના ચૈતન્યપરિણામરૂપ) યોગના વિન્દપને અને (આત્માના પ્રદેશના ચલનરૂપ) યોગના વ્યાપારને કાચિત્ અજ્ઞાનથી આત્મા કંઈ હોવાથી યોગ અને ઉપયોગનો તો આત્મા પણ કર્તા (કાચિત્) બલે હો તથાપિ પરદ્રવ્યસ્વરૂપ કર્મનો કર્તા તો (નિમિત્તપણે પણ કદી) નથી

પરસ્તુ જે કર્તા હોય તો નિત્ય કર્તાપણાનો પ્રસન્ન આને પરસ્તુ પરસ્તુ કર્તા નથી પણ અનિત્ય બોલે કે સર્વ અનસ્થાઓમા પ્રસરતા નથી એના યોગ અને ઉપયોગ જ નિમિત્તપણે પરદ્રવ્યસ્વરૂપ કર્મના કર્તા છે જે અનિત્ય છે, ક્ષણિક છે, ચર્તમાન કાળ પૂરતા છે એવા યોગ અને ઉપયોગ જ પરદ્રવ્યના નિમિત્તપણે કર્તા છે આત્મા રાગાદિનિમગ્નાના ચૈતન્યના વ્યાપારને અને પ્રદેશના ચલનરૂપ ચૈતન્યના વ્યાપારને અજ્ઞાનથી કરે ■ તોપણ પરદ્રવ્યસ્વરૂપ કર્મનો કર્તા તો નિમિત્તપણે પણ કદી નથી અજ્ઞાનથી આત્મા યોગ અને ઉપયોગનો કર્તા તો કાચિત્ બલે હોય તોપણ પરમસ્તુનો કર્તા તો આત્મા નિમિત્તપણે કાંઈ દિવસ નથી

અજ્ઞાની પરમસ્તુને વ્યાધ્ય-વ્યાપક્ષાલે તો કર્તા નથી પણ તેની દષ્ટિ પર ઉપર છે તેથી નિમિત્તપણે કર્તા થાય છે, ઇચ્છા અને

લેગ ઉપર અજ્ઞાનીની દષ્ટિ છે તેથી પર વસ્તુનું નિમિત્તપણે કર્તાપણુ પોતે સ્વીકારી લે છે. હું નિર્વિજાર ચિદાનદસરપણું તેમ નહિ માનતા ધ્રુવ અને કપન જેટલો જ હું છું તેમ અજ્ઞાની માની લે છે તેથી પર વસ્તુનું નિમિત્તપણે કર્તાપણુ સ્વીકારી લે છે, ઘડા નગેરે પગવસ્તુનો કર્તા હું છું એમ નિમિત્તપણે સ્વીકારી લે છે. ધ્રુવ અને લેગ પર-વસ્તુનું કાર્ય થવામા નિમિત્ત છે, તે ધ્રુવ અને લેગનો અજ્ઞાની કર્તા થયો તેથી પરણું કર્તાપણું નિમિત્તપણે પોતે સ્વીકારી લીધું.

આત્મા કોને કહેવો ? લેગ ને ધ્રુવ વર્તમાન હોય એટલો આત્મા કહેવાય ?

ના, લેગ ને ધ્રુવ પૂરતો આત્મા નથી પણ લેગ-ધ્રુવથી રહિત વીતગણતા, અધોગપણુ, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, બળ વગેરે અનંત ગુણપર્યાયોનો પિંડ છે એવો આત્મા જો નિમિત્તપણે પણ પરનો કર્તા હોય, તો તેનું નિમિત્તપણે કર્તાપણું ત્રણજાળમા ક્યાગેય પામ જોઈ નહિ

જ્ઞાની જાણે છે કે હું અને અને પરને જાણનાર છું પણ કર્તા નથી પર વસ્તુનો ઉપાદાનપણે તો કર્તા નથી જ, પણ નિમિત્તપણે પણ કર્તા નથી, અજ્ઞાનીની પર ઉપર નજર છે તેથી નિમિત્તપણે કર્તાપણું સ્વીકારે છે. કાયમ નિત્યપણે નહિ રહેતા એવા કપન અને ધ્રુવજાની વિભાવ અવસ્થા, પર વસ્તુની અવસ્થા થાય ત્યારે નિમિત્તપણે હોય છે, કપન અને ધ્રુવજાનો જે ધણી થાય છે તે પગવસ્તુની અવસ્થા વખતે હું હાજર હતો એમ માને છે. કપન અને ધ્રુવ પોતાનો સ્વભાવ નથી છતાં પોતાના માની લે છે તેમ ધ્રુવગણના નિમિત્ત કર્તા હું છું તેમ પોતે માની લે છે.

ખીચડી-કઢી બનાવવામા, લુગડા પહેરવામા, લુગડા બનાવવામા લેગ અને ઉપયોગ નિમિત્તપણે કર્તા છે એમ અજ્ઞાની માને છે.

પ્રશ્ન—આ વાત ન સમજાય તો જમણા ઘણી રહી જાયને ?

ઉત્તર—હા, જમણા ઘણી જ રહી જાય આ વાત સમજાય તો જ જમણા ટળાનાત મળિય છે અને આ વાત ન સમજાય તો ને

અમાના રહેનારુ પણ મૂળિયુ છે

અજ્ઞાનીએ રાગને અને કંપનને પોતાના માન્યા છે તેથી આન્યા-
યદિવે પોતાના વિકલ્પનો અને પોતાના કંપનનો કદાચિત્ અજ્ઞાનથી કર્તા
છે, એમ કહ્યું છે. અજ્ઞાનીએ રાગને પોતાનો માન્યો એટલે આત્માર્થ-
દેવે 'પોતાનો ચિકલ્પ' એમ સજ્ઞ લીધો છે, (પણ ખરી રીતે ચિક-
લ્પ પોતાનો નથી) રાગને પોતાનો માને છે તેથી 'આ નમ્હુ મે કરી
મે કરી' એમ માને છે

કોઈ કહે સાગ કામ થાય એમા ઠાઠો માણુ દોાય તો કે
પરને ? તુ તારે ખોટું માન્યા કરને ? કેએમ મા પ.વાનો નથી, જેમ
થવાનું હોય છે તેમ થાય છે

કોઈ પણ ધર્મ, યા, પુસ્તક, મંત્રન, સાધુના હાટા પાડના,
જાકશએને નિશાળે એમડના, અડદીએ મતાવે વગેરે પરનરતુની
બધી અનગ્ધા તેના પોતાના કારણે થાય છે, પણ એડે જે હોય તે
માને કે હુ આ બધાનો કર્તા છુ તે અજ્ઞાની છે.

પ્રશ્ન - આ ધર્મ કોનાય છે ?

ઉત્તર - હા. આ ધર્મ હોનાય છે આ મનમથે જ સાચો ધર્મ
થાય, આમા મેઝ પણ આઠી અવળી અપેમા નાએ તો મિથ્યાત્વ
આવે નિમિત્તથી કથન થાય તે જુદી નાત છે અને નિમિત્તથી કર્તા
પણ માનવુ ને જુદી વાત છે

ગિ ૫ શુરને કહે કે આરો ! પ્રભુ ! આપે માગ ઉપર પરમ ઉપમાર
કર્ષો છે, મને પામરને આપે ન્યાય કર્યો છે, આપે મને તારી ફીધો
છે વગેરે પોતાના ગુણની પર્યાય ઉધાડના મારે વિનયથી નમ્રતાથી
હો છે, વ્યનહારમા પુરુ પ્રત્યે વિનય અને નમ્રતા કરે છે, શુરના
ગુણોનું બહુમાન કરે છે અને નિશ્ચયથી પોતાના પૂર્ણ સ્વભાવ પ્રત્યે
વિનય, નમ્રતા અને બહુમાન કરે છે. હજુ અહુરો છે તેની વ્યનહારમા
દેવ, શુરના ગુણોનું બહુમાન આવ્યા વગર રહેતુ નથી, પોતાને પૂર્ણતા
લોભી છે, નિશ્ચયમા પોતાને પૂર્ણ સ્વભાવનું બહુમાન છે તેથી
વ્યનહારમા દેવ-શુર-શાસ્ત્રનું બહુમાન આ-આ વગર રહેતુ નથી.

દેવ, ગુરુ ગુણમાં વિશેષ છે તેથી સમજીને, સામા ઉપર આરોપ કરીને બોલે કે તમે અને તારી દીધો તે. જુદી વાત છે પણ તેમ માની બેસે તો તે ખોટું છે.

અજ્ઞાનીને ઇચ્છા છે તેમ જ્ઞાનીને પણ અધૂરાશ છે ત્યાંનુધી ઇચ્છા તો છે પરંતુ તે ઇચ્છાને જ્ઞાની પોતાની માનતો જ નથી, તેથી તે જ્ઞાનીનો ઇચ્છા નાશ થવાને માટે છે. ઇચ્છા, રાગ, દ્વેષ વગેરે ભાવોના ચોથાગુણસ્થાનથી ખાઠીને ઉપરના ગુણસ્થાનોમાં કર્તા નથી, માટે પરવસ્તુનો નિમિત્તપણે પણ કર્તા નથી.

ન્યામુધી કંપન અને રાગ પોતાના માને છે ત્યાંમુધી તે ધર્મના અજાણુ જીવ રાગ અને યોગનો કર્તા તો ક્યાંય લલે હો પણ પર-દ્રવ્યસ્વરૂપ કર્મનો કર્તા તો નિમિત્તપણે પણ નથી.

દીપ્તિમાં આચાર્યદેવે પહેલાં કહ્યું કે આત્મા કર્તા નથી અને પછી કહ્યું કે અજ્ઞાનો આત્મા કર્તા લલે હો. કર્તા તો અવગ્યા છે, કાઈ દ્રવ્યકર્મનો કર્તા આત્મા નથી પણ આત્માની વિકાસી અવગ્યા દ્રવ્યકર્મનો અવસ્થા'થવામાં નિમિત્તમાત્ર છે; અજ્ઞાનો આત્મા તો ખરી રીતે યોગ અને ઉપયોગનો કર્તા છે, જહનો કર્તા નથી, પરંતુ રાગ અને ભોગતુ કર્તાપણુ મળે છે તેથી પણ અજ્ઞાનો આ માને કર્તા જોવાય, બાકી ખરી રીતે તો રાગને અને ભોગને પોતાના માન્યા તે આત્મા જ નથી, બનાત્મા છે.

ઘડો બનાવવામાં જેમ જ્ઞાની નિમિત્તપણે પણ કર્તા નથી તેમ ઘડો ફેડવામાં પણ નિમિત્તપણે કર્તા નથી તેમ સમજી લેવું અજ્ઞાનો ઘડો ફેડવાનો પણ કર્તા થાય છે જ્ઞાની લગાઈમાં ઊભો હોય છતાં પણ ભોગ અને ઇચ્છાનો કર્તા થતો નથી, હું લગાઈનો નિમિત્તપણે પણ કર્તા નથી એમ તે માને છે, હું તો શાયઃ છું, ગણનાર છું, સાક્ષીપણે રહેનાર છું અને માક્ષીપણે ગદ્ગદનાર કર્તા છું એમ જ્ઞાનો માને છે.

યોગ એટલે મન-નયન-ગ્રાધાના નિમિત્તથી આત્માના પ્રદેરાનું ચયન અને ઉપયોગ એટલે જ્ઞાનનું - નાથો સાથે ઉપયુક્ત થવું-જોડાવું.

આ યોગ અને ઉપયોગ ઘનદિક તથા કોષાદિકને નિમિત્ત છે તેથી તેમને તો ઘનદિક તથા કોષાદિકના નિમિત્ત કર્તા કહેવાય પરંતુ આત્માને તેમનો કર્તા ન કહેવાય, આત્માને સસાર અવસ્થામાં અજ્ઞાનથી માત્ર યોગ ઉપયોગનો કર્તા કહી શકાય.

અજ્ઞાની કોષ અને કંપન હું છું તેમ માને છે તેથી ઘનદિકના નિમિત્તપણે હું કર્તા છું તેમ સ્વીકારે છે, પણ ભગવાન આત્મા પરવસ્તુનો નિમિત્તપણે પણ કર્તા કહેવાય નહિ, આત્મા પોતે કર્તા નથી તેથી આત્માને દર્શિત પણ કર્તા નથી.

સસારશાખા અજ્ઞાન અવસ્થાને કારણે નિમિત્તપણે કર્તાપણ સ્વીકાર્યું છે. સસાર તો ચોષાથી ચૌનમાં શુભસ્થાન શુધી પણ છે, છતાં તે સસાર પોતાના કારણે નથી પરંતુ પરના કા લે છે, પોતાની વિમરી પર્યાયના કારણે છે, આત્માના સ્વભાવમાં તો સસાર છે નહિ જેવો સ્વભાવ છે તેનો જાળો, અદ્વા કરી અને અતુલ-ચો, તેવા સ્વભાવદર્શિતને સસાર તેના પોતાના ભાવમાં નથી પરંતુ પોતાની ઊણી અવસ્થા છે તેથી સસાર ઊભો છે, પોતાની સ્વભાવદર્શિમાં સસાર નથી, અકષ અસ્થિતતાને કારણે એકદમ ભવ રહે છે તે વાત અહીં ગોણું છે. દર્શિ સ્વભાવ ઉપર છે, પુરુષાર્થ પૂર્ણ પર્યાય પ્રગટ જ્ઞાનો આતુ છે, તેથી પૂર્ણ પર્યાય પ્રગટી જ્ઞાની છે, માટે સસાર છે નહિ, તેથી અજ્ઞાનીને સસાર ગણાય છે પણ જ્ઞાનીને સસાર ગણાય નથી.

આ ૧૦૦ મી ગાથામાં દ્રવ્યદર્શિનું જોર છે, આખી વસ્તુસ્થિતિ આમાં પોતાની દીવી છે દ્રવ્યદર્શિથી તો કોઈ દ્રવ્ય અન્ય કોઈ દ્રવ્યનો કર્તા નથી પરંતુ પર્યાય દર્શિથી કોઈ દ્રવ્યનો પર્યાય કોઈ વખતે કોઈ અન્ય દ્રવ્યના પર્યાયને નિમિત્ત થાય છે કોઈ વખતે એટલે અજ્ઞાન અવસ્થામાં જોગ અને રાગ મારા માને છે ત્યાંથી કોઈ અન્ય દ્રવ્યના પરાયને નિમિત્ત થાય છે તેમ કહેવાય છે, મગજ કે હું નિમિત્ત છું તેમ માનુ છે તેથી નિમિત્ત થાય છે તેમ કહેવાય પરંતુ દ્રવ્ય પોતાના જ પરિણામનો કર્તા છે, અન્ય દ્રવ્યની અવસ્થાને અન્ય દ્રવ્ય

ન કરી શકે તે પ્રિકાળ અબાધિત સિદ્ધાંત છે. પર વસ્તુ પરિણમે તેના પાતાના ઝરણે તેમા બીજા શુ કરી શકે ? આ ૧૦૦ મી ગાથામા સ્વદ્રવ્યને આપુ' ઊભુ રાખ્યું છે. પરના તો તુ નિમિત્તપણે પણ કર્તા નથી એમ કહીને આખી સ્વતંત્રતા બાહરે કરી છે.

હવે જ્ઞાની જ્ઞાનનો જ કર્તા છે, તે જ્ઞાનીને નવા કર્મ બધાય તેમા તે નિમિત્તપણે પણ કર્તા નથી. કોઈ કહેને કે જ્ઞાનીને અલ્પ કર્મ બધાય છે ને ? તેથી તેનું નિમિત્ત તો ખરેખર ? ના ! ના ! તેનો પણ જાણનાર છે, અલ્પ ઇચ્છા અને જોગ છે તેનો પણ જાણનાર છે, નિમિત્તપણે પણ કર્તા નથી. અહો ! આ સમયસાગ્રમાં બધી વાત મૂકી છે, ત્રીજા પણ બાકી રાખી નથી, ચોદપૂર્વનું સહસ્ય આ સમય-સારમા આવી જાય છે. એવા કોઈ મુદાગકાળે આ સમયસારની રચના થઈ છે કે જેમા કેનળીના પેટ આવી ગયા છે. આ સમયસારનું સહસ્ય જે સમજે, તેને ન્યાય થવાના યાજ્ઞ છે

૨૦૦૦, કાવ્યકર્મ સુદ દેશનિ

ગાથા ૧૦૦ મી ફરીથી.

શરીરની અવસ્થા, વાણીની અવસ્થા વગેરે પર વસ્તુની અવસ્થાનો વ્યાપ-વ્યાપ-લાગે તો આત્મા કર્તા નથી પરંતુ નિમિત્ત-નૈમિત્તિકલાગે પણ કર્તા નથી એમ આ ૧૦૦ મી ગાથામા હો છે.

મૂળ ગાથામા આવે છે કે ઘડાદિની અવસ્થા છવ કરતો નથી. છવ એટલે વસ્તુ પાતે કર્તા નથી, આત્મદ્રવ્ય પાતે ઘડાની અવસ્થાનો કર્તા નથી, એક આત્મદ્રવ્ય અનેગ આત્માની કે આત્મા સિવાય બીજા કોઈ પરમાણુની અવસ્થાનો નિમિત્તપણે પણ કર્તા નથી વસ્તુ કર્તા નથી માટે વસ્તુનો દદિવત પણ કર્તા નથી.

આત્મા ઘડ-પડનો કર્તા નથી, એક ગજકણથી માટીને બનાવડ દ્રવ્યનો કર્તા નથી, એ નિગોદથી માટીને બનાવ આત્માની અવસ્થાનો વસ્તુનો દદિવત એટલે કે જ્ઞાની આત્મા નિમિત્તપણે પણ કર્તા નથી.

ઇચ્છા અને જોગનો જ્ઞાની કર્તા નથી પણ ઇચ્છા અને જોગને અજ્ઞાની કર્તા છે, એની દષ્ટિ ગગ અને જોગ ઉપર છે, ગગ અને

લોગનો વિષય પર છે તેથી અજ્ઞાની નિમિત્તપણે પરનો કર્તા છે એમ આચાર્યજીવે કહ્યું છે.

કંપન અને શગ જેવડો કુંડુ છુ, શગ અને કંપન મારા છે, છુ એના કર્તા છુ એમ અજ્ઞાની માને છે તેથી પર દ્રવ્યનું કર્તાપણ પણ નિમિત્તપણે માની લે છે. શગ અને લોગનો વિષય પર છે, વળી દ્રવ્યકર્મ, શગ અને લોગને નિમિત્ત છે તેથી શગ અને લોગનું કર્તાપણ સ્વીકારતા પરદ્રવ્યનું કર્તાપણ પણ લોગ આવી જાય છે.

ધડાની અવસ્થા આત્મા વ્યાપ્ય-વ્યાપક સાથે કરતો નથી. એટલે કે તેમા પેસીને કરતો નથી. જો એમ હોય તો બે દ્રવ્યો એક થઈ જાય. ધડાની અવસ્થાનો આત્મા હાજર નહીને નિમિત્ત રહીને પણ કર્તા નથી, જો એમ હોય તો ૫ દ્રવ્યનું કર્તૃત્વ નિત્ય રહ્યું હોય એટલે કે લોગ અને શગનો નિત્ય કર્તા રહ્યા હોય તેથી પંચરસનો કર્તા નિત્ય રહ્યા હોય

જીવોએ નિમિત્તનતાં છે, નિમિત્તનતાં છે એના નિમિત્તના અભિપ્રાયના પ્રધાને નિમિત્તને ઉપાદાન માની લીધું છે એટલે કે બે દ્રવ્યોને એક માની લીધા છે નિમિત્ત એટલે માન સાચી વસ્તુની હાજરી એટલે કે ઘડો થવામા કુલારની હાજરી અનુકૂળ હોય પરંતુ ત્યાં વડીલની હાજરી અનુકૂળ ન હોય, તે હવાલી સાત્ર નિમિત્તને જીવોએ ઉપાદાનપણે સ્વીકારી લીધું છે એટલે કે ઉપાદાન અને નિમિત્તને એક સ્વીકારી લીધા છે પરંતુ તે દષ્ટિવર્ત પંચવસ્તુના હાજરીપણે પણ કર્તા થતો નથી, ઉપચારથી કહેવાય કે આ માલુમની હાજરીથી આ કાર્ય થયું, જે કાર્ય થવામાં જે માલુમની હાજરી હોય તેને ઉપચારથી કહેવાય કે આ માલુમની નિમિત્તથી આ કાર્ય થયું પરંતુ સ્વભાવદષ્ટિ તે નિમિત્તને પણ સ્વીકારતી નથી

ધડો નરતી વખતે કુલાર ઊભો રહ્યો એનામા, કુલારના હાથની ક્રિયા કુલારના હાથમા થઈ, દારો દોરામા ર્થો, હાંધિ હાથમા ર્થો, ચક્રર ચક્રરમા ર્થ (ચક્રર એટલે કુલારનો ચાકડો), સૌ

સૌની' ક્રિયા સૌ-સૌમા થાય છે, કુભારના હાથ આકડો ફેરવેા હોય તો કુભારનો હાથ ચાકડામા પેસી જવો જોઇએ પણ તેમ તો થતુ નથી, માટે કુભારના હાથ આમથી તેમ ફેરે છે તે તેના પોતામો જ ફેરે છે, ચાકડામા ફરતા નથી. ફેરેક દ્રવ્ય પોતપોતામા સ્વતત્ર પરિણમિ છે, પરંતુ કુભાર અજ્ઞાનને લાગને માની લે છે કે હું હાજર હતો માટે ધડો થયો. એ રીતે નિમિત્તથી કર્તાપણુ સ્વીકારી લીધું છે, માટે કર્તા નથી.

અજ્ઞાનીનું લક્ષ જોગમા ને રાગમા ગયું છે અને જોગનો ને રાગનો વિષય તો પર છે, જોગ ને રાગ મારા છે, હું એનો ખું, રાગને મારો માન્યો એણે રાનાસ્તિના વિષય જે પરદ્રવ્ય એને પણ પોતાના માન્યા, રાગનો કર્તા થયો એટલે રાગનો વિષય જે પરદ્રવ્ય છે તેનો પણ નિમિત્તપણે કર્તા થયો.

વસ્તુ પોતે નિમિત્તપણે પણ પરદ્રવ્યની અવસ્થાની કર્તા નથી, જો વસ્તુ કર્તા હોય તો નિત્યકર્તૃત્વનો પ્રસંગ આવે, આ વાત જેને બેસતી નથી તે રખડશે ચોરાસીની પદમા. જોગ અને રાગનો કર્તા થાય છે તેથી પરવસ્તુની અવસ્થાનું કર્તાપણુ સ્વીકારી લે છે માટે જે પરવસ્તુની અવસ્થાનું કર્તાપણુ નિમિત્તપણે સ્વીકારે છે તેને રાગનું કર્તાપણુ નિત્ય શહેવાથી કરી પણ રાગ છૂટીને નિર્વિકલ્પ વીતરાગતા થશે નહિ, પરવસ્તુની અવસ્થાના કર્તાપણુની જેને પક્ષ હોય તે ન મુધરે, પણ જૂલં હોય અને તે જૂલને સ્વીકારે તો મુધરે. ત્રણલોકના નાથ તીર્થ ક્ષેત્ર આવે તોપણુ જેણે પક્ષ કરી હશે તેને નહિ છૂટે, મારી જૂલ છે એમ જેને જોવું નથી અને માત્ર પક્ષ રાખવી છે તે ક્યાંથી મુધરે ?

કુભારને આત્માનું જ્ઞાન થયા પછી લાખો ધડા થવામા તે કુભાર હાજર હોય તોપણુ તે નિમિત્તપણે કર્તા થતો નથી. કુભારને વીતરાગતા થઈ નથી તેથી ધડો કરવાનો રાગનો વિકલ્પ આવે, યોગની ક્રિયા પણ થાય, હાથની ક્રિયા આમથી આમ ફેરે, જોગની અને રાગની ક્રિયા ધડાને અનુકૂળ થાય પણ તેનો તે કર્તા થતો નથી.

કૃષ્ણાર ક્ષાયિકસમકિતી હોય તોપણ સ પૂર્ણ વીતરાગતા થઈ નથી. ત્યામુની ધડો કરનાનો વિદ્ય તેને ઊઠે, યોગની ક્રિયા પણ થાય પરંતુ નિમિત્તકર્તાપણાની દૃષ્ટિ નથી. જોગ અને કષાયનો જે કર્તા છે તે નિમિત્તકર્તાપણુ સ્વીકારે છે.

આથી વસ્તુ તો જેમ છે તેમ છે પણ જોધી માન્યતા હતી ત્યારે તે વસ્તુનો કર્તા થતો હતો ને જ્ઞાન થતા તે વસ્તુનો અકર્તા થાય છે મનન, પુસ્તક-પાના, વાણી વગેરે પરદ્રવ્ય તો એના એ છે પરંતુ પડેલા કર્તા થતો હતો અને જ્ઞાન થતા કર્તાપણુ છૂટી ગયું.

વાણીની અવસ્થા વાણીથી થાય છે તેના નિમિત્તપણે પણ કર્તા જ્ઞાની થતો નથી.

પ્રશ્ન—ભગવાનને એમ કહેવાય છે ન કે હું પ્રભુ ! આપે અમારા ઉપર કરુણા કરીને દિવ્યમનિ છાદી.

ઉત્તર—ભગવાનના વાણી અને જોગને, ભગવાનના વીર્ય અને જ્ઞાન સાથે નિમિત્ત-નૈમિત્તિકસંબંધ છે તેથી ભગવાન બોલ્યા એમ કહેવાય છે પણ તેનો અર્થ એવો નથી, એક બીજાની હાજરીમાં એક બીજાની અનુકૂળ, સરખી, ગ્રેજ ખાતી ક્રિયા થાય છે એવો નિમિત્ત-નૈમિત્તિકસંબંધ છે પણ તેથી તેમાં નિમિત્તપણે કર્તાપણુ આવતુ નથી ભગવાનના જ્ઞાન પ્રમાણે વાણીની ક્રિયા સરખી અનુકૂળ, ગ્રેજખાતી થાય છે એવો નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ છે પણ તેથી નિમિત્તકર્તાપણુ જરાય નથી.

જ્ઞાનીને પણ રાગની અને જોગની જે ક્રિયા થાય છે તે ધડો વગેરે પરદ્રવ્યની અવસ્થાને અનુકૂળ થાય એવો ભગવાન નિમિત્ત-નૈમિત્તિકસંબંધ છે તોપણુ વસ્તુનો દૃષ્ટિવત જ્ઞાની તેના નિમિત્તપણે પણ કર્તા થતો નથી પણ તેનું જ્ઞાન ઝરે છે. મનન કરવાના, પુસ્તક કરવાના, ધડો કઠ્ઠાના નિમિત્તો અસ્થિરતાને લઈને જ્ઞાનીને થાય છે તેથી અને તે ગર્થ થવામાં જ્ઞાનીની હાજરી હોય છે તેથી તેને ઉપચારથી કર્તા કહેવાય છે કે આ માણસે એ કામ કર્યું, પરંતુ વસ્તુનો

દષ્ટિવત જ્ઞાની અસ્થિરતાનો કર્તા નથી, જોગનો-પણ કર્તા નથી તે પછી પરદ્રવ્યનો અવસ્થાનો કર્તા તે ક્યાથી હોય ?

વિકલ્પ ને જોગ પોતાના છે જ નહિ પરંતુ અજ્ઞાનીએ વિકલ્પ ને જોગ પોતાના માન્યા છે, જેણે વિકલ્પ ને કંપન પોતાના માન્યા છે તેને કદાચિત્ એટલે કે અજ્ઞાન વર્તે છે ત્યામુધી જોગ અને ઉપ-યોગનું કર્તાપણું છે અને તેથી પરના પણ નિમિત્તપણું કર્તા થાય છે. અજ્ઞાન કાયમ રહેતું નથી પણ પલટાઈ જાય છે તેથી 'કદાચિત્' શબ્દ આશ્ચર્યદેવે ટીકામાં કહ્યો છે. યોગ-ઉપયોગનો કર્તા આત્મા પણ અજ્ઞાનભાવે ભલે હો. પણ પરદ્રવ્યનો કર્તા તે કદી નથી.

અહીં તો સિદ્ધાંત એ છે કે આત્મા પોતે અને આત્માની દષ્ટિ થઈ છે તે, પરને નિમિત્તપણું પણ કર્તા નથી, તેમ જ પર મને નિમિત્ત નથી, તેમ દ્રવ્યદષ્ટિમાં હોય દ્રવ્યનો નિમિત્ત-નૈમિત્તિકસંબંધ પણ આવતો નથી. પોતે પોતાપણે છે અને પોતે પરપણે નથી, પોતે પોતાપણે છે તે અસ્થિત અને પોતે પરપણે નથી તે નાસ્થિત. દર્શન પોતાના દ્રવ્યમાં બીજા દ્રવ્યના સંબંધને સ્વીકારતું નથી, દર્શનનો વિષય પોતાના દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયમાં પરના દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયના સંબંધનો નકાર કરે છે, હોય દ્રવ્યો પોતે પોતામાં અસ્થિતપણું છે ને પરમાં નાસ્થિતપણું છે, એ રીતે હોય દ્રવ્યનો નિમિત્તનૈમિત્તિકસંબંધ પણ દર્શનના વિષયમાં નથી, અરે ! દર્શનનો વિષય તો પોતાના સ્વદ્રવ્યના ગુણ-પર્યાયના ભેદને પણ સ્વીકારતું નથી, અને ત ગુણ-પર્યાયના પિંડ સ્વરૂપ અભેદ દ્રવ્ય ઉપર જ જેનું લક્ષ છે, અભેદ દ્રવ્ય જ જેનો વિષય છે.

દર્શન કારણ છે ને જ્ઞાન કાર્ય છે. દર્શન પૂર્વક થયેલું જ્ઞાન દર્શનને જાણે છે, દર્શનનો વિષય પોતાના દ્રવ્યમાં પરદ્રવ્યનો નકાર કરે છે તેથી દર્શન સાથે ઊપડેલું જ્ઞાન પણ પર દ્રવ્યનો નકાર કરે છે પરંતુ જ્ઞાન પરજ્ઞેયને જાણે છે, જ્ઞાન સ્વપર-પ્રકાશક છે, દર્શનનો વિષય અભેદ છે, દર્શન અધૂરી, પૂરી અને વિકારી પર્યાયને સ્વીકારતું નથી, દર્શન નિમિત્તનૈમિત્તિકસંબંધને પણ સ્વીકારતું નથી, દર્શનનો

નિષય અખડ પરિપૂર્ણ સ્વદ્રવ્ય છે જ્ઞાન અલોક અને લોક બન્ને
 બંધે છે જ્ઞાન દર્શનને બંધે છે, દર્શનના વિષયને બંધે છે, જ્ઞાન
 સ્વદ્રવ્યને બંધે છે, જ્ઞાન પરદ્રવ્યને બંધે છે, જ્ઞાન નિમિત્ત નૈમિત્તિક
 સંબંધને બંધે છે, જ્ઞાન અપૂર્ણ, પૂરી અને વિચારી પર્યાયને બંધ
 બંધે છે. દર્શનનો નિષય પરિપૂર્ણ અખડ, અલોક છે, જ્ઞાન નિમિત્ત-
 નૈમિત્તિકસંબંધને બંધે છતાં કર્તા થાય નહિ.

અજ્ઞાનીને દ્રવ્યદષ્ટિનું જ્ઞાન નથી તેથી ચાતાના અખડસ્વરૂપને
 ખ્યાલ આવતો નથી, પરનો કું કર્તા કું તેમ તે માને છે કારણ કે દષ્ટિ
 પર ઉપર છે. અજ્ઞાનીના જોગ અને રાગ નિમિત્તકર્તા કહેવાય જા
 માટે ? તે માને છે તેથી કહેનાય, તેને માન્યતાના ભાવરૂપ વાચ્ય
 છે માટે નિમિત્તકર્તાના વાચકે રાજ્ય પણ છે આત્મા કર્તા નથી કારણ
 કે આખી વસ્તુને કર્તા કહેતા તો વસ્તુ તો કાયમ રહે છે તેથી કાયમ
 કર્તાપણનો પ્રસંગ આવશે. વસ્તુસ્વરૂપના જ્ઞાન વગર ઉપાદાન તરફ
 વલણ થાય નહિ માટે વસ્તુના સ્વભાવનું જ્ઞાન કરવું પ્રયોગનબૂત છે

કોઈ દ્રવ્ય કોઈ અન્ય દ્રવ્યનો કર્તા તો કહી શકાય નહિ, પરંતુ
 પર્યાયદષ્ટિથી કોઈ વસ્તુની અવસ્થા કોઈ રાણે કોઈ વખતે અન્ય દ્રવ્યના
 પર્યાયને નિમિત્ત થાય છે દ્રવ્યદષ્ટિથી તો સર્વ સંબંધનો અભાવ છે,
 કોઈ દષ્ટિ કબૂલ્યા વિના નિમિત્તનૈમિત્તિકસંબંધ જાણી શકાય નહિ,
 કોઈ વસ્તુની અવસ્થા થતી વખતે કોઈ વસ્તુની અવસ્થા હાજર હોય
 છે અજ્ઞાની કર્તાપણ માને છે તેથી તેને કર્તા કહ્યો પરંતુ પરમાર્થ
 કોઈનાં કોઈ કર્તા નથી.

૧૦૦ મી માયાની ટીકાના પહેલા બોલમા આચાર્યદેવે એમ
 કહ્યું કે જો આત્મા પરદ્રવ્યને કરે તો તે પરદ્રવ્યમા પેસી જાય, તન્મય
 થઈ જાય, માટે તે પરદ્રવ્યને જ્યાં જ્યાં પડ્યાં હોય તેમ કરે તો નથી બીજા
 બોલમા એમ કહ્યું કે આત્મા પરદ્રવ્યના પર્યાયને નિમિત્તનૈમિત્તિકભાવે
 પણ કરે તો નથી વળી કહ્યું કે આત્મા જો પરદ્રવ્યના પર્યાયને નિમિત્ત-
 નૈમિત્તિકભાવે પણ કરે તો નિત્ય કર્તાપણનો પ્રસંગ આવે, કદી પણ
 કર્તાપણ છૂટે નહિ અને તેથી તે કર્તાપણ છૂટીને સ્વદ્રવ્યના નિર્મળ
 પર્યાયને પ્રગટ કરનાનો પ્રસંગ ન આવે માટે આત્મા પરદ્રવ્યની

અનુધાનો કર્તા નથી પરંતુ અજ્ઞાન અવસ્થાએ યોગ અને શગાદિ ઉપયોગના અજ્ઞાની કર્તા હોવાથી તેની દૃષ્ટિ નિમિત્ત ઉપર છે તેવી અજ્ઞાનીના યોગ-ઉપયોગની અવસ્થા સામા પરદ્રવ્યનો અવસ્થાને નિમિત્ત તરીકે-હ્રાજગી તરીકે કર્તા છે પણ જ્ઞાન અવસ્થાએ યોગ અને શગાદિ ઉપરે ગતો તો નથી માટે પરદ્રવ્યનો નિમિત્ત-કર્તા નથી. ૧૦૦.

હવે જ્ઞાની જ્ઞાનનો જ કર્તા છે-ધર્મો હવે પાતાના જ્ઞાનનો જ કર્તા છે. વ્યુત્થો, પરદ્રવ્યનો કર્તા કાઢી નાખ્યો, નિમિત્તનૈમિત્તિકકર્તા પણ કાઢી નાખ્યો, હવે યોગાની અવસ્થાનો કર્તા છે તેમ લાવીને ઊભુ ગામ્ધુ જ્ઞાની જ્ઞાનપર્યાયને કરે છે તે દ્રાવ્યે અદ્ય શગ છે તેથી નવું જ રન થાય છે છતાં તેમા હું નિમિત્તપણે પણ કર્તા નથી, માત્ર તેના હું ગ્રાહકનાર છું તેમ હવે કહે છે —

जे पुग्गलदब्बाण परिणामा होति णाणमावरणा ।
ण करेदि ताणि आदा जो जाणदिसो हवदि णाणी ॥ १०१ ॥

અર્થ — જે જ્ઞાનાવરણાદિક પુદ્ગલદ્રવ્યોના પરિણામ છે તેમને જે આત્મા કરતો નથી પરંતુ જાણે છે તે જ્ઞાની છે.

અહીં જ્ઞાનાવરણાદિક કર્મ જે બંધાય છે તેને જ્ઞાની જાણે કે આમ થાય છે, કર્મ બંધાય છે, પણ કર્તા થતો નથી. જેમ જ્ઞાનમાં પરંવસ્તુ જણાય છે તેમ જે કર્મ બંધાય છે તેને પણ જ્ઞાની ધર્માત્મા પાતાના જ્ઞાનની વૃદ્ધિપણે જાણે છે. બંધનને હું જ્ઞાતાપણે જાણું છું, માટે માગ જ્ઞાનની જ વૃદ્ધિ છે, બંધનની વૃદ્ધિ નથી. જાણવાનો ફેલાવ થયો, તેમા જ્ઞાન ફેલાયું માટે જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થઈ તેમા બંધન ક્યા આવ્યું? માટે જ્ઞાનીને કર્મ બંધાતાં નથી પણ નિર્જરા થઈ જાય છે તેમ વાત છે. જ્ઞાનનો અવપરમકાશક સ્વભાવ છે

જ્ઞાનાવરણઆદિક જે પુદ્ગલતત્વાં પરિણામ છે,
કરતો ન આત્મા તેમને, જે જાણતો તે જ્ઞાની છે. ૧૦૧.

તેથી જે જે કર્મ બધાય, જે જે નિકારી પર્યાય થાય તેને જ્ઞાનપણે રહીને જ્ઞાની જાણે છે, જ્ઞાન-પર્યાયને વગરતો જાણે છે, જ્ઞાતાપણની તીખાશને-સ્થિરતાને વધારતો જાણે છે, અપ અસ્થિરતા પુરપારની મહતાને મારણે થાય છે તેને પણ જાણે છે, પણ તે અસ્થિરતા રળી જવાની છે, પુરપાર વધારીને અપમાનમાં મુદ્ધિ લેવાનો ॥

જેમ ફાલ-ફૂલ કે જેઓ જાગસ વડે વ્યાપ્ત થઈને ઊપજતા ગોરમના ખાગ-મીઠા પરિણામ છે

જામના ફૂલના સ્વરૂપ માનાન્યપણ તેને જાગમ કહેવાય કે જાગમ પાતે વ્યાપીને ખાટી, મીઠી અવસ્થાપણે પરિણમે છે તેને ગોરમનો તટસ્થ જોનાર પુરુષ મરતો નથી બાઈ ફૂલ મળે છે તે ગોરમને જાણે છે કે આ ફૂલમાંથી ફાલો થશે, પરંતુ તે ગોરમના ખાગ-મીઠા પરિણામને તે બાઈ કરતી નથી ફૂલ પરિણમીને ફાલો થયું ફાલો પરિણમીને માખણ થયું, માખણ પરિણમીને ધી થયું-તે બધી ગોરમની અવસ્થા છે, બાઈ તો તટસ્થપણે બધું જોયા કરે છે, બાઈના હાથની અવસ્થા કાઈ ગોરમના પેસી ગઈ નથી, બાઈ તો માત્ર જાણ્યા જ કરે છે

તેથી રીત જ્ઞાનાવરણ ઇત્યાદિ કે જેઓ ખરેખર પુરુષવદ્રવ્ય વડે વ્યાપ્ત થઈને ઊપજતા પુરુષવદ્રવ્યના પરિણામ છે, તેમને જ્ઞાની કરતો નથી

જ્ઞાનાવરણાદિકે ખરેખર પુરુષવદ્રવ્યના પરિણામ ॥ તેને હું કરતો નથી તેમ જ્ઞાની સમજે છે કારણ કે જ્ઞાનાવરણાદિકે કર્મ પુરુષવ પાતે વ્યાપીને થાય ॥ તેને હું કેમ છું ? હું તો તટસ્થ જોનાર છું, જેમ કાઈ નહીંતા તટ ઉપર ગિયર ઊભેલો માણસ નદીમાં પાણીના લોહ ગમે તદના આવે તેને તે જોયા જ કરે છે તેમ, પાણીમાં ગમે તેવા લોહ થાય તેમાં જોનારને શું ? તેથી રીતે જ્ઞાનાવરણાદિકે કર્મ ગમે તેવા મધાય તેને જ્ઞાની જાણ્યા જ કરે છે પુરુષવ પાતે પરિણમીને કર્મ-પણ થાય તેમાં જ્ઞાની સમજે છે કે મારે શું ? અહીં દ્રવ્યદષ્ટિ અપેક્ષાને મથત છે, અસ્થિરતાનો વાત ગોણું જ

જેમ તે ગોચરનો જોનાર પોતાથી (જોનારથી) વ્યાપ્ત થઈને ઊપજતુ જે ગોચરપરિણામનું દર્શન (જોવાપણું) તેમાં વ્યાપીને. માત્ર જુએ જ છે, તેની રીતે જ્ઞાનો, પોતાથી (જ્ઞાનીથી) વ્યાપ્ત થઈને ઊપજતુ પ્રકાશદ્રવ્યપરિણામ જેનું નિમિત્ત છે એવું જે જ્ઞાન તેમાં વ્યાપીને માત્ર જાણે જ છે આ રીતે જ્ઞાની જ્ઞાનનો જ કર્તા છે.

જ્ઞાનાવરણાદિક જે કર્મ થાય તેને જ્ઞાની કરેલો નથી, કરેલો નથી એટલે કે નિમિત્ત પણ થતો નથી એમ અહીં કહેવું છે. અહીં દ્રવ્યદષ્ટિનું જોર છે, અસ્થિતતાનો વાત મોજુ રાખીને દષ્ટિથી તો કૃતકૃત્ય-મોક્ષ છે એમ અહીં બતાવવું છે.

જ્ઞાની પોતાથી વ્યાપ્ત થઈને ઊપજતુ એવું જે જ્ઞાન તેમાં વ્યાપીને માત્ર જાણે જ છે. નિમિત્તનું જ્ઞાન થયું એટલે જ્ઞાનમાં વધારો થયો, પ્રકાશદ્રવ્યમાં નના કર્મરૂપ જે અવસ્થા થઈ તે અને રાગના પરિણામ-તે બવાનો દષ્ટિમાં નિષેધ કર્યો અને જ્ઞાને તે બધાનું જ્ઞાન કર્યું તેમાં જ્ઞાનનું વિરોધપણું જ થતું જાય છે. દર્શનગુણમાં એટલે કે દેખવાના ગુણમાં વૃદ્ધિ કરી કે મારું જાણવાનું અને દેખવાનું જે સામર્થ્ય છે તેની વૃદ્ધિ થવામાં આ એક નિમિત્ત નીવડ્યું. નિમિત્તનું જ્ઞાન કર્યું તેથી મારો જ્ઞાનગુણ, દર્શનગુણ અને આનંદગુણ એકાદ થતા નથી પણ વૃદ્ધિ પામે છે, ધર્મો જીવને જ્ઞાન વધ્યું જ છે તેમ પ્રતીતમાં આવે છે, કારણ કે ગમે તેના પ્રસંગમાં જ્ઞાનીને જ્ઞાતા-પ્રજ્ઞાની તીખાશ વધતી જ જાય છે, જ્ઞાન, દર્શન, ચારીત્ર બધું વધતું જ જાય છે. દષ્ટિમાં રાગ નહિ, વિકલ્પ નહિ, કર્મ નહિ, કર્મના પર્યાય કર્મમાં થયો, મારામાં તો ઊલટાનો નિમિત્તને જાણવા જ્ઞાનપર્યાય વૃદ્ધિને પામ્યો, આ રીતે ધર્મો જીવ પોતાના અનંતગુણના નિર્મળ પર્યાયરૂપે થનાર છે પણ પરની અવસ્થારૂપે થનાર નથી.

કોઈ કહે કે મમજીને કરવાનું કામ છે ન? એટલે જ સરપાળો છે ન? પણ આ બધાં પદમાં સમત્ત્વ વગર કરી ગણાય જ નહિ, સમત્ત્વ વગર કરશે શેમાં? જોરેસો તો કર કે મારો જ્ઞાન-પર્યાય વધતો જ જાય છે, હું નિમિત્તપણે નથી, સાક્ષીપણે છું, જ્ઞાતાપણે છું

એમાં તો બનતો પુરુષાર્થ જોઈએ, આરા ગુણની અવસ્થા કણે કણે વધતી જાય છે તેનું જ્ઞાન દ્રવ્યદષ્ટિ પ્રગટે ત્યારે જ થાય, દ્રવ્યદષ્ટિ પ્રગટતા તો બનતો પુરુષાર્થ પ્રગટે છે, કેવળીના પેટ પરખાય છે. સિદ્ધની જાતની વાનગી ચખાય છે, એવી દ્રવ્યદષ્ટિ પ્રગટ્યા પછી જ બી શકાય છે.

૨૦૦૦, કારતક શુક ૧૦ ગવિવાર.

આત્મા ગગ-દેશાદિ વિધરતો રસભાવદષ્ટિએ કર્તા નથી એટલે કે ઉત્પાદક નથી, તો પછી જ્ઞાનાત્મ જ્ઞાદિ જડ કર્મ નવા બધાર નેનો તો કર્તા ક્યાથી હોય ? એટલે કે તેનો કર્તા જ્ઞાની નથી.

જેમ ગોરસના ખારા-મીઠા પરિણામને તદ્દત્થ જોનાર પુરુષ જ્ઞાનાર નથી પણ જોનાર છે તેમ જ્ઞાની ગગાદિતો કરનાર નથી પણ જોનાર છે કર્મની જે અવસ્થા થાય તેનું જે ફળ આવે તે રૂપે જ્ઞાની પરિણમતા નથી એટલે કે થનાર નથી. જ્ઞાની જાણે છે કે મારી જ્ઞાનઅવસ્થાએ જ હું પરિણમનાર-થનાર છું પણ કર્મની અવસ્થાએ હું પરિણમનાર-થનાર નથી. કર્મ દેખાતા નથી પણ તેનું ફળ દેખાય છે તેને જ્ઞાની માત્ર જાણે છે.

જ્ઞાની જાણે છે કે કર્મ એ વસ્તુ છે ને હું જોડાઈ જાઉં છું, જો બીજી સ્ત્રી ન હોય તો નિમર થાય નહિ, હું સ્વાધીન હોઉં તો સિદ્ધપણ ને મોક્ષ હોવા જોઈએ પરંતુ સિદ્ધપણ તો દેખાઈ નથી, વિકાર દેખાય છે, મારે કર્મ છે, બીજી વસ્તુ જ એમ તેના ફળ ક્રિયસ્થી સિદ્ધ થાય છે નિમર દેખાય છે તે કર્મનું ફળ જ.

આત્મા અનતગુણનો પિંડ છે, આત્મા પરનો કર્તા નથી, આત્મા પરનો લોકતા નથી પણ અજ્ઞાની માને છે કે હું પરનો કર્તા છું ને હું પરનો લોકતા છું, પરંતુ સમ્યગ્જ્ઞાન થતા પરનું કર્તાપત્ત છૂટી જાય છે. હું અનત ગુણનો પિંડ સ્વાધીન છું, સ્વાધીન સ્વરૂપે છું, હું પરનો કર્તા નથી, પર મારું કર્તવ્ય નથી, પર અવસ્થારૂપે હું થનાર નથી પણ જ્ઞાનની અવસ્થારૂપે હું થનાર છું જ્ઞાનીને અલ્પ અસ્થિરતા થાય છે પણ તેનો વાત અહીં ગોળ છે.

નિજરૂપની અનત ઘનાદિ શક્તિને ગેરે છે તેનો કર્તા અજ્ઞાની થાય છે પણ જ્ઞાની થતો નથી, જ્ઞાનીને અલ્પ અસ્થિરતા ઈ તેથી અલ્પ વીર્યાતરાય વગેરે કર્મો બચાય છે પણ તે બચાનો જ્ઞાની જ્ઞાન કરનાર છે.

જ્ઞાની અલ્પ રાગ આવે તેનું જ્ઞાન કરનાર છે, રાગનો નાશક છે પણ કર્તા નથી, સાક્ષીપણે ઊભો રહીને રાગને જ્ઞેયપણે જાણે છે પણ તેમા લગતો નથી. જ્ઞાનીને અલ્પ દ્વેષ પણ આવે તેનું પણ જ્ઞાની જ્ઞાન કરનાર છે, દ્વેષના જ્ઞાનની અવસ્થાએ જ્ઞાની થાય છે, પરંતુ દ્વેષરૂપે થનાર ન ૧ એટલે કે કર્તા નથી, દ્વેષમા એકમે-થતો નથી.

જ્ઞાનીને અલ્પ ક્રોધ પણ થાય છે પણ તે ક્રોધમા તન્મયપણે જોડાતો નથી. જ્ઞાનીને આત્માના ભરોસે રહ્યા થકા અલ્પ ક્રોધ થાય છે, અને અજ્ઞાની કોપના ભરોસે રહ્યા થકા ધણો ક્રોધ કરે છે.

છાકરાની મા જ્યારે કોપમા આવી હોય ત્યારે છા-રાને કહે માળા ! હુઆ ! તોજ્ઞાન બહુ કરીગ તો જાનાને આપી દઈગ. તો શુ ! તે વાત સાચી છે ? જરાય સાચી નથી. આખો નારસો છા-રાને દેનાનો છે, બહારથી ગુસ્સો દેખાય છે છતાં અંતરથી છાકરા ઉપર અપ્રીતિ થઈ નથી, પરંતુ ધણી જ પ્રીતિ છે, તેની રીતે જ્ઞાનીને અલ્પ ક્રોધ અવસ્થામા થાય છે પરંતુ પોતાના જ્ઞાયકસ્વભાવ સાથે સગપણ રાખીને, તન્મયતા રાખીને અલ્પ ક્રોધ થાય તેનું જ્ઞાન કરે છે. દુનિયાની રીતથી અને દુનિયાના કવનથી આ માર્ગની અપૂર્વ રોલિ છે.

જેમ માતાએ છાકરા ઉપર દુરમનપણે ક્રોધ કર્યો નથી પણ પ્રીતિ રાખીને અલ્પ દ્વેષ કર્યો છે, માતા કોઈ વાર છાકરાને એમ કહે કે બે કાન વચ્ચે માથુ કરી નાખીગ, માથુ તો બે કાન વચ્ચે જ હોય છે માટે જેમ છે તેમ જાણે છે અને કહે છે, દીજરા ! તારું જ્ઞાન જેમ છે તેમ મને રહ્યા કરો એમ તેનો અર્થ છે, તેમ જ્ઞાની અલ્પ ક્રોધમા જોડાય છે પણ સ્વભાવની પ્રીતિ ખસતી નથી, સ્વભાવની પ્રીતિ રાખીને પુરુષાર્થની મ.તાએ અલ્પ વિગરમા જોડાઈ જાય છે,

જેમ ધીજી ચીજને જ્ઞાની પારકાપણે જાણે છે તેમ મોધને પણ પારકા-
પણે જાણે છે, કેઈ બહારની દૂરની ચીજને જુદાપણે જાણે છે તે જ
રીતે જ્ઞાની મોધને દૂરપણે, જુદાપણે, તદસ્થપણે જાણે છે, અનતા-
ગુણનો પિંડ આત્મા એના ઉપર જ્ઞાનીની દષ્ટિ પડી છે, વસ્તુ ઉપર
દષ્ટિ પડી છે, અખંડ ઉપર દષ્ટિ ઊભી છે, જ્ઞાતા ઉપર દષ્ટિ ઊભી
છે માટે જ્ઞાની જ્ઞાનનો જ અવસ્થાનો કરનાર છે

જ્ઞાની પીનગમ થયો નથી તેથી અદ્ય માન પણ આની જાય
છતા પણ તે માનની અવસ્થાનો સ્વામી થતો નથી, તે માનનો જાણ
નાર રહે છે.

જ્ઞાનીને હજી અદ્ય કથાય ॥ તેથી અદ્ય માયા થાય છે, સાધા
રણ માયા થાય છે, તે માયાને પિતાત્વ કર્તવ્ય સ્વીકારતો નથી.
કથાયથી છૂટવાની નિરતર જ્ઞાનીની લાપના હોય છે માયા તો ખરી
અજ્ઞાની જ કરે છે, જ્ઞાની માયા કરતો જ નથી. પરથી નિરાળા
આત્માનો જેને પ્રતીત નથી તે પિતાત્વે ઉતરે છે. જ્ઞાની સમજે છે કે
મારા સ્વરૂપમા તો માયા છે જ નહિ, કું તો વિમળ સરળ ને સીધા
સ્વભાવે કુ એમ જ્યા માન્યુ, સ્વરૂપની પ્રતીત થઈ પછી અદ્ય-
સહેજ માયા થાય તે પણ વર્તમાન પૂરતી થાય છે, માયાની લાખી
લાજ આવતી જ નથી, લાખી લાજ તો જ્ઞાન ને એનામતાની ચાલે ॥

તેની રીતે અદ્ય લોભ પણ જ્ઞાનીને થાય પણ તે લોભને પિતાત્વ
સ્વરૂપ સ્વીકારતો નથી, જ્ઞાની હજી વીતરાગ થયા નથી તેથી અદ્ય
કથાય છે તેથી મોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચારેનો અદ્ય ઉદય
હોય છે લોભ એટલે ઇચ્છા. શાસ્ત્રમા આચાર્યોએ કહ્યું છે કે યોગ્ય
સ્થળમા લક્ષ્મીના સદ્વ્યય ન કરે તો તે લોભી છે, છાકરા માટે તો
પૈસા રાખવાની વૃત્તિ તે લોભ છે, છાકરા માટે તો એવા ઠંઠાણે મૂકે
કે પૈસા અને વ્યાજ બંને રહે, એની અનેક જાતની મુક્તિઓ કરે પણ
તે બધો લોભ છે, પૈસા ઉપર તો એટલું બધું જીએને મમત્વ હોય
છે કે જો પરલગ્યા તેને સાથે લઈ જવાતા હોય તો કેઈ મૂકીને
જાય તેમ નથી પણ લઈ જવાતા નથી તેથી શુ થાય? છાકરા માટે

જેની રીતે જ્ઞાની જ્ઞાનાવરણીય કર્મના કર્તા નથી તેવી રીતે દર્શનાવરણીય કર્મના પણ કર્તા નથી, આત્મામાં એક દષ્ટાશક્તિ છે તેને આવરણરૂપે નિમિત્ત થનાર એક દર્શનાવરણીય કર્મ છે તેને જ્ઞાની જાણે છે પણ કર્તા થતો નથી. કોઈ કહેશે કે કર્મને જ્ઞાનીએ દેખ્યું નથી અને કર્મના જાણનાર શી રીતે ? જ્ઞાની જાણે છે કે મારી દર્શનશક્તિ પૂરી દેખાતી નથી મટે દર્શનાવરણીય કર્મ છે એમ કર્મના ફળ ઉપરથી પ્રતીત થાય છે. પોતાની પરિણમનશક્તિ પોતાથી રોકાણી છે, પોતે સ્વાધીન છે, કર્મ તો નિમિત્તમાત્ર છે, તે દર્શનાવરણીય કર્મના જ્ઞાની જાણનાર છે. કર્મના ફળ યાજે કર્મની અવસ્થારૂપે ન થતા પોતાની જ્ઞાનની અવસ્થાનો કર્તા થાય છે મારી અવસ્થા મારે આધીન છે, પરને આધીન નથી એમ જ્ઞાની જાણે છે.

જીવોને શરીરનું નામ એવું ઘટ્ટ થઈ ગયું છે કે રાત્રિના કોઈ આવિષ્કાર બોલાવે કે “એ પુરુષોત્તમ” તો કહેશે ‘હ’, તેમાં જરાય ભૂલ ન પડે, તેવી રીતે જ્ઞાનીને હું મારા સ્વભાવનો જ કર્તા છું, પરનો કર્તા નથી, આ સંયોગી ચીજ મારે આધીન નથી, હું એને આધીન નથી, હું મારે આધીન છું, તે એને આધીન છે, મો સ્વતંત્ર છે, હું શરીરથી જુદો, વાણીથી જુદો, મનથી જુદો, સકલ-વિઘ્નથી જુદો જ્ઞાયકસ્વરૂપ આત્મા છું, હું પરનો સાક્ષી છું પણ કર્તા નથી, હું મારા સ્વભાવનો જ કર્તા છું, આવું પરથી નિરાળાપણાનું જ્ઞાન જ્ઞાનીને એવું ઘટ્ટ થઈ ગયું હોય છે કે તેમાં કદી ભૂલ ન પડે, રાત્રે ઊંઘતો હોય તોપણ નિરાળાપણાનું જ્ઞાન ચૂકે નહિ.

વેદનીય કર્મના જ્ઞાની કર્તા થતો નથી. શાતાવેદનીય કે અશાતાવેદનીય કર્મ ગમે તેટલો અનુકૂળતાનો કે પ્રતિકૂળતાનો ધેરો ઘાલ્યો હોય તોપણ જ્ઞાની તે-રૂપ થઈ જતો નથી. જ્ઞાની સમજે છે કે શાતા અને અશાતા વેદનીયના ફળરૂપે હું નથી, મારું સ્વરૂપ શાતા-અશાતાથી જુદું છે, હું તેનાથી ભિન્ન છું. જ્ઞાનીનું વીર્ય જ્ઞાનની અવસ્થાનો વવારો જ કરવું જાય છે. ગમે તેના અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ સંયોગો જ્ઞાનીને અસર-કરી શકતા નથી.

અજ્ઞાની શાતા-અજ્ઞાતાના અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ સંધોગોમા એક થાય છે. વેદનીયર્થ અને દુઃખ આપે છે ને વેદનીયર્થ મને મુખ્ય આપે છે એમ અજ્ઞાની માને છે પણ શાતા-અજ્ઞાતા તો કર્મવૃત્તિ છે-સંયોગી જ છે, તે મારું સ્વરૂપ નથી, હું તેનાથી બુદ્ધા છું તેમ અજ્ઞાની માનતા નથી.

આત્મા અનંત શુણ્ણનો પતિ છે એની ઓળખાણ જ્ઞાનીને હોય છે, ગમે તેનો અજ્ઞાતાવેદનીયનો આ-રો હિંચ આવે તોપણ તે હિંચ જ્ઞાનીનું જ્ઞાનાપણુ સુખની રાઈ નહિ, જ્ઞાનીને અદ્વૈતરાગ છે તેથી કદા પણ કરાવે છતાં જ્ઞાની તેનો કર્તા થતો નથી. વેદનીય-ર્થના હિંચ વખતે જ્ઞાનીની જ્ઞાતાપણા ઠી અવસ્થા વધતી જાય છે. જ્ઞાની રોગને જોયરૂપે જાણે છે, રોગનો બાધનાર રહે છે પણ રોગમા ન મેક થતો નથી.

જ્ઞાની સમજે છે કે મોહનીયકર્મ હું નથી મોહનીયકર્મના કૃત્તા હોય એની અવસ્થાનો હું કર્તા નથી, હું તો મારી જ્ઞાનઅવસ્થાનો કર્તા છું એની રીતે જ્ઞાની મોહનીયકર્મનો જ્ઞાતા રહે છે.

ધર્માત્મા જ્ઞાની આયુષ્યકર્મની અવસ્થાનો દેશન કરનાર નથી. આયુષ્ય ઓછું બધાય કે આયુષ્ય વધારે બધાય વગેરે આયુષ્યકર્મ ગમે તે રીતે બધાય તેનો જ્ઞાની કર્તા નથી ધર્માત્માજ્ઞાનીને એક બે બન બાકી હોય તો નવું આયુષ્યકર્મ બધાય છે પણ જ્ઞાની સમજે છે કે મારી તો અક્ષય સ્થિતિ છે, એમ પાતાના આત્માની અખંડ પ્રતીતિમા જ્ઞાનનો અવસ્થામા વધે છે જે આયુષ્યકર્મ બધાય તે તો જડ કર્મ છે એ રીતે જ્ઞાની આયુષ્યકર્મનો કર્તા થતો નથી.

એ રીતે મામકર્મ બધાય છે એની અવસ્થાનો કર્તા ધર્મી નથી, ધર્મી પાતાની જ્ઞાનઅવસ્થાનો કર્તા છે

એ રીતે મોત્સકર્મ બધાય તેનો કર્તા જ્ઞાની નથી, જ્ઞાની પાતાની જ્ઞાનઅવસ્થાનો કર્તા છે.

એ રીતે અતરાયકર્મનો કર્તા જ્ઞાની નથી, દત્તાત્રેય, વીર્યા-ત્રેય વગેરે કર્મો આત્માની વીર્ય-શક્તિને રોકે છે અને આત્માના

મૂકીને જાય છે પશ્ચાત્તદીઆચાર્યદેવ તો કહે છે કે હું ભાઈ! તને જે લક્ષ્મી મળી તે તુ જિન લગવાનના મંદિરમા, દેવ-ગુર-શાસ્ત્રની પ્રભાવના વગેરેમા સદ્વ્યય કર તો તને લક્ષ્મી મળી લેખે છે, નહિ તો લક્ષ્મી મળી તે ન મળ્યા બરાબર છે, પેદ તો કાગડા-કૂતરા પણ ભરે છે, અને તુ જો લક્ષ્મી મળી છતાં ધર્મપ્રભાવનામા તેનો સદ્વ્યય ન કર તો તારામા અને કાગડા કૂતરાના જીવનમા શુ ફેર પડે? સમ્યક્દષ્ટિ જીવ જાનનો ધણો ભાગ ધર્મ-પ્રભાવનામા આપે છે, કારણ કે તેમને ધર્મ તરફ વધુ છે તેથી પહેલું વલણ તેમનું દેવ-ગુર-શાસ્ત્ર તરફ જ જાય છે.

શરીર, મન, વાણી, અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ સ યોગા તે બધા નોકર્મ છે, સામી નજર કરતા વચ્ચે જે ભીત આવે તે ભીત પણ નોકર્મ છે કારણ કે જાણવામા આડખીલરૂપે નિમિત્ત થયું મારે તે નોકર્મ છે, તે બધાનું જ્ઞાની જ્ઞાન કરનાર છે, જ્ઞાની સમજે છે કે ભીત મારા જ્ઞાનને રોકેલું નથી પણ મારા જ્ઞાનની યોગ્યતા જ એવી હતી એટલે વચ્ચે એનું નિમિત્ત બન્યું છે, અજ્ઞાની માને છે કે ભીત આવી, આવી તેથી મને દૂરની વસ્તુનું જ્ઞાન થતું નથી. જ્ઞાની તો નિમિત્તનું પણ જ્ઞાન કરે છે, પોતાના જ્ઞાનની યોગ્યતાનું પણ જ્ઞાન કરે છે, કુદૈવ-કુગુર-કુશાસ્ત્ર સામે આવે તો તેનું પણ જ્ઞાન કરે છે, જે કુદવાદિ મિથ્યાત્વનું નિમિત્ત બને છે તે કુદવાદિકને જ્ઞાની જ્ઞાનનું નિમિત્ત બનાવે છે.

જ્ઞાનીને મનનું નિમિત્ત જોડે વર્તતા છતાં તે મનનું જ્ઞાન જ કરે છે, અજ્ઞાનીને તો એમ થાય છે કે આપણે મન વિના કેમ રહી શકાય? મન વગરનો આત્મા કેમ રહી શકે? એ રીતે અજ્ઞાની મનને અને આત્માને એક માને છે. જ્ઞાની તો સમજે છે કે મન આત્માનું સ્વરૂપ જ નથી, મન તો જડ છે, જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા તેનાથી જુદો છે. હૃદયમા આડ પાખડીનું કમળના આકારે જડ મન છે તે ચૈતન્યનું સ્વરૂપ નથી, ચૈતન્ય તો જ્ઞાનાદિ અનતગુણનો પિંડ છે. જ્ઞાનીને આત્માના સ્વરૂપનું જ્ઞાન છે તેથી જ્ઞાની મનની અવસ્થાના કર્તા નથી.

તેની રીતે વાણીની અવસ્થાના કર્તા જ્ઞાની નથી જ્ઞાની તો
અધાનુ જ્ઞાન જ કરે છે જ્ઞાની શરીરની અવસ્થાના કર્તા નથી, જ્ઞાની
તો શરીરનુ જ્ઞાન જ કરે છે એવી રીતે ઓત્રેદિયનુ પણ જ્ઞાની
જ્ઞાન જ કરે છે, જ્ઞાની સમજે છે કે ઓત્રેદિય જડ છે ને હું ચૈતન્ય
હું માટે ઓત્રેદિયનો કર્તા નથી તેની રીતે આખનુ, નાકનું, હાથનું,
દર્શનનું બધાનુ જ્ઞાની જ્ઞાન જ કરે છે પણ કર્તા નથી. ૧૦૧.

હવે કહો છ કે ધર્મની જેને ખબર નથી એનો અજ્ઞાની છવ
પણ પરદ્રવ્યના ભાવને તો કરી શકતો જ નથી.

જ ભાવ સુહમસુહ કરેદિ આદા સ તસ્સ સ્વલુ કત્તા ।

ત તસ્સ હોદિ કમ્મ સો તસ્સ દુ વેદગો અપ્પા ॥૧૦૨॥

અર્થ —આત્મા જે શુભ કે અશુભ (પાતાના) ભાવને કરે
છ તે ભાવનો તે ખરેખર કર્તા થાય છે, તે (ભાવ) તેનું કર્મ થાય
છ અને તે આત્મા તેનો (તે ભાવરૂપ કર્મનો) ભોક્તા થાય ॥

અજ્ઞાની શુભાશુભ ભાવ કરે ॥ અને તે ભાવનો કર્તા થાય
છ, પાતાના અવસ્થાની શુદ્ધતાની તેને ખબર નથી તેથી તે શુભા-
શુભભાવ સ્વરૂપ જ પાતાને માને છે અને તેનો જ કર્તા ધર્મને જિલો
રહે છે, ક્ષમા, દાન, હિંસા, જૂઠાના ભાવ સિવાય કશું કેરલો છ તેની
તેને ખબર નથી, ગુસ્સો કરે છે તેટલો પાતાને માને ॥ પાનાનુ
સ્વરૂપ તેવકુ જ કલ્પે છે અને કહો છે કે ગુસ્સો કરીએ છીએ તે
અમારું પ્રમાણિકપણ છે અરે ભાઈ! સમજતો ખરો! ગુસ્સો કર્યો
એટલે કપાય કર્યો, તે કપાય કર્યો એમા પ્રમાણિકપણ હોય ખરું?
પ્રમાણિકપણ તો સમ્યજ્ઞાનમા હોય છે.

જે ભાવ કર્યો તે ભાવનું જ વેદન એલે કે ભોક્તાપણ હોય
જે ભાવ છવ કરે શુભાશુભ તેહનો કર્તા ખરે,
તેનું અને તે કર્મ, આત્મા તેહનો વેદક અને ૧૦૦

છે, જે વખતે રાગ-દ્વેષના ભાવ કરે તે વખતે જ તેને આકૂળતાનું
વેદન હોય છે માટે ભોક્તાપણું પણ તે વખતે જ છે. માણ્યો બાધ
દષ્ટિથી જુએ છે કે આવે પાપ કર્યા માટે તે નરકમાં કયારે જશે
આ જુઠું બોલે છે ને આની જીભ કેમ તરત કપાતી નથી ? પણ
ભાઈ ! તે જે વખતે હિંસા અને જુઠાના ભાવ કરે છે તે વખતે જ
તેના ભાવમાં આકૂળતાનું વેદન હોય છે, આકૂળતાનું વેદન છે તે
અનુભવનું જ વેદન છે. પોતાના સ્વભાવની ધાત કરી તેથી તે વખતે જ
તેના ભાવમાં ફળ મળી ગયું છે, તે વખતે જ શુભની શક્તિનું પરિ
ણમન થતી ગયું, તે જ તેને ઊંધું ફળ મળી ગયું છે. અતરમા ફળ
આવે છે તે જોતો નથી અને બહારથી ફળ આવે છે એમ જુએ
તે પરાશ્રય દષ્ટિવાળો છે, બહારથી ફળ મળવું તે બ્યવહાર છે, બહાર
થી ફળ કોઈનાર સાંભા કાળે અને કોઈનાર કૃત્ત કાળે મળે છે પણ
અતરનું ફળ તો તરત જ-તે ક્ષણે જ મળી જાય છે.

પોતાનો અચલિત વિજ્ઞાનધનરૂપ એ સ્વાદ હોના છતા પણ
આ લોકમાં જે આ આત્મા અનાદિકાળના અજ્ઞાનને લીધે પરના અ
પોતાના એકપણાના અધ્યાસથી મદ અને તીવ્ર સ્વાદવાળી પુણ્ય
કર્મના વિપાકની બે દશાઓ વડે પોતાના (વિજ્ઞાનધનરૂપ) સ્વાદ
સેવેતો ઘેકો અજ્ઞાનરૂપ શુભ કે અશુભભાવને કરે છે.

અચલિત વિજ્ઞાનધન કહીને પહેલા દ્રવ્યદષ્ટિથી વાત કરી, અ
પછી પર્યાયદષ્ટિથી કહ્યું છે આત્માનો તો એરૂપ સ્વાદ છે, પુણ્ય-પાપના
વિકલ્પરૂપ અસ્થિરતા તે આ માનો સ્વાદ નથી, આત્મા શાત નિર્મ
અતીદ્રિયસ્વરૂપ છે, આત્માનો આનંદ જ સ્વભાવ છે, તેમાં પરના
આશ્રય નથી, સ્વભાવમાં ઊણાઅપૂરાપણું હોય નહિ, આત્માનો સ્વ
એકરૂપ છે એના સ્વભાવના અભાવપણાને લીધે શુભાશુભભાવ વત
માન પૂગતા છે તેને અને ત્રિજાળી સ્વભાવને એટલે કે પોતાના અ
પરના ભાવોને એકપણાના અધ્યાસને લઈને આ પુણ્ય-પાપના ભા
મે કર્યા એ રીતે પુણ્ય-પાપના ભાવનો વર્ત થાય છે પોતાનો અ
ભાવ તે હું છું એના અધ્યાસ પાડ્યો એઈએ તેને બદલે શુભાશુભ

ભાવ હું હું એની દેવ પાટી દીધી. કોઈવાર કષાયના મદ પરિણામ થાય એવે કે પુરુષપરિણામ થાય, કોઈ વાર કષાયના તીવ્ર પરિણામ થાય એવે કે પાપપરિણામ થાય, એ રીતે મદ રાગ ને તીવ્ર રાગ, મદ તુષ્ટા અને તીવ્ર તુષ્ટા, મદ માન અને તીવ્ર માન વગેરે તેના દવાદનાળી પુદ્ગલકર્મની બે દશાઓ-બે અવસ્થાઓ નડે પાતાના સ્વેદને લેતો થકો-તોડતો થકો એવે કે ત દવસાનવાદનો અનુભવ નહિ લેતો થકો શુભાશુભભાવને પાતાના માને છે-પાતાનો સ્વાદ માને છે. પાતાના નિરાગા સ્વસાનનું જ્ઞાન નથી તેથી શુભાશુભ-ભાવનો કર્તા થાય છે, પાતાના સ્વરૂપની પ્રતીતિ નથી તેથી પાતાનો શાંતિ-સમાધિને તોડતો થકો શુભાશુભરૂપ બને જ્યાં ને કરે છે.

જે વખતે આત્મા શુભાશુભભાવને કરે છે તે વખતે તે આત્મા તન્મયપણે તે ભાવનો વ્યાપક હોનાથી તેનો કર્તા થાય છે અને તે ભાવ પણ તે વખતે તન્મય પણે તે આત્મનું વ્યાપક હોવાથી તેનું કર્મ થાય છે.

આત્મા જ્યારે પુણ્ય-પાપનો સાગળીના ભાગ કરે છે તે વખતે જ તેમા પરિણમીને તે ભાવનો વ્યાપક થઈને તે જ મા. કામ છે અને તેજ મારી ફ જ છે તેમ મ નીને તેનો કર્તા થાય છે અને શુભા-શુભભાવરૂપ કર્મ વ્યાપક હોનાથી આત્માનું તન્મયપણે તે કર્તવ્ય થાય છે એટલે કે તે વિકારી પરિણામને તે તન્મયપણે પાતાનું કર્તવ્ય માને છે.

વળી તે જ આત્મા તે વખતે તન્મયપણે તે ભાવનો ભાવ-હોવાથી તેનો અનુભવનાર થાય છે અને તે ભાવ પણ તે વખતે તન્મયપણે તે આત્માનું ભાવ્ય છે. તેનું અનુભાન્ય (અર્થાત્-ભોગ્ય) થાય છે આ દબ્યતા ભાવનો કર્તા નથી પરંતુ પાતાના

વ્યા

થાય છે

તે જ

તે

નથી તેથી પુણ્ય-પાપની સાગળીઓ તે જ માટે સ્વાદ છે તેમ માનતો થકો તેના લોકતા થાય છે અને વિનયી પરિણામ તેનું તન્મયપણે લોભ થાય છે. પુદ્ગલકર્મનો પછી ઉદય આવે અને ભોગવાને તેમ કહેવું તે વ્યવહાર છે. ખરી રીતે જે ક્ષણે ભાવ થાય છે તે જ ક્ષણે લોકતા થાય છે, એ રીતે અજ્ઞાની પણ પરદ્રવ્યના ભાવનો કર્તા નથી પણ નિઝરી પશ્ચાત્તનો જ કર્તા થાય છે.

કોઈ લાડલી મારે તે કર્મનું બાહ્ય દળ છે. ખરું દળ તો તેણે અજ્ઞાન અને ગમ-દ્વેષથી સ્વભાવનો ઘાત કર્યો તે જ છે, જે ક્ષણે ભાવ કર્યો તે જ ક્ષણે આત્માના ગુણની હિંસા થઈ રહી છે, એ રીતે જે ક્ષણે ભાવ કર્યો તે જ ક્ષણે તેનું દળ છે.

કોઈએ અજ્ઞાનપણામાં ચોરીના ભાન કર્યા અને પછી સવળો થઈ ગયો, જ્ઞાની થઈ ગયો, ત્યાર પછી તેના ઉપર કોઈએ ઠાવો માર્યો અને તેથી તે જેલમાં ગયો તોપણ ત્યાં તેને નિરાળા આત્માનું ભાન વર્તે છે, જેલના ઉદયને જ્ઞાતાપણે જાણીને જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરે છે, ચોરીના ભાવ દૂરી ગયા તેથી ચોરીના ભાનનું વેદન નથી, દળ આવ્યું પણ વેદન દૂરી ગયું, મારે ખરું વેદન તો જે ક્ષણે ભાવ કરે તે ક્ષણે જ છે, જેલમાં તેને આત્માનું ભાન વર્તે છે તેથી સત્યનો-મોક્ષનો માર્ગ ત્યાં પણ તેને વર્તી જ રહ્યો છે.

૨૦૦૦, કાગલક કુ-૧૧ સોમ

અજ્ઞાની પોતાના ગુણગુણભાવને કરી શકે અને ગુણાગુણ-ભાવ એનું કાર્ય થાય, તે સિવાય ગરીરનું, વાણીનું, મનનું પગે જડ દ્રવ્યનું આત્મા કાંઈ કરી શકતો નથી. આત્મા તો જ્ઞાનમૂર્તિ સ્વભાવે છે એને ભૂલીને અજ્ઞાની રાગ-દ્વેષનો અનુભવનાર થાય છે, જે ક્ષણે રાગ-દ્વેષ, હર્ષ-રોષને કરે છે તે જ ક્ષણે તેને આકુળતાનું વેદન થાય છે તે જ ક્ષણે આત્માના ગુણોની હિંસા થાય છે.

આત્મા પોતાના ભાવ મિત્રાય દીકરાનું, દીકરીનું, માનનું કાંઈ પણ કરી શકતો નથી, પગનું સ્ત્રી દટ્ટ મં, દીક્રા, દીકરી પ્રત્યે ગમ

કરે અને દુરમન પ્રત્યે દ્વેષ કરે તે ભાવનો કર્તા થાય, અને તે જ કષ્ટે તે પિયરી ભાવનો વેદનાર એટલે ભોક્તા થાય.

બહારનું, શરીરાદિનું જેમ થવાનું હોય તેમ થાય' છે પણ પોતે જોટી માન્યતા કરે ॥ કે હું પરતું કરી દઉં છું, અરુચિ-અપ્રીતિ-અધુગમે વડે ચિકારી પરિણામ ચૈતન્યની સત્તાના ક્ષેત્રમાં થાય છે, પણ મગનનું, સ્ત્રીનું, કંટકબનું, પોતાના શરીરનું કાંઈ પણ કરવું તે પોતાની સત્તાના ક્ષેત્રથી બહાર છે એટલે કે તે પોતાના હાથની પાત નથી.

કોઈ કહે છે કે હિંસાના ભાવ કરે, ક્રોધના ભાવ કરે તેમાં કોઈ પણ જાતનું દુઃખનું વેદન તો દખાવું નથી, અંતે ભાઈ' જરા વિચાર કરીને જો તો તેમાં આકુળતાનું વેદન થઈ જ રહ્યું છે, રણવાનો ભાવ કરે, દીકરાના રખોપાનો ભાવ કરે, હિંસાનો ભાવ કરે, ક્રોધનો ભાવ કરે ત્યારે તે દુઃખી જ છે, તે વખતે આકુળતાનું વેદન થઈ જ રહ્યું છે, તેવી સ્ત્રીને ન્યારે ગુલભાવ કરે ત્યારે પણ આકુળતાનું વેદન થઈ જ રહ્યું છે ઇયાના પરિણામ કરે, પૂજા ને મતના પરિણામ કરે ત્યારે પણ સૂક્ષ્મદષ્ટિએ જુએ તો ખ્યાલ આવે કે આકુળતા જ વેદાઈ રહી છે એક તીવ્ર કષાય છે ને બીજો મદ કષાય છે પણ બન્ને આકુળતાસ્વરૂપ જ છે, આત્માના તદ્દન અકષાય-અનાકુળ આનન્દ-સ્વભાવથી ગુલાશુભ પરિણામનો સ્વાદ વિપરીત છે, તે દુઃખસ્વરૂપ જ છે, આત્માના આનંદગુણને હણનાર છે અજ્ઞાનઅવસ્થાએ પોતાના ગુલાશુભ પરિણામને આત્મા કરી શકે ॥ પણ પરદ્રવ્યનું કાંઈ કરી શકતો જ નથી, દેવનું-ગુરુનું-શાસ્ત્રનું કોઈનું કાંઈ પણ જીવ કરી શકતો નથી, પોતાના ગુલભાવને જ કરે છે કોઈ કહે છે કે ઈશ્વર બીજા પદાર્થની અવસ્થાને કરે છે પણ ભાઈ' ઈશ્વર પણ કોઈ પણ પદાર્થની અવસ્થાને કરી શકે નહિ, ઈશ્વર પણ બધા પર પદાર્થથી જુદા એ-ચૈતન્ય પદાર્થ છે. કોઈ પદાર્થમાં કોઈ બીજા પદાર્થની અવસ્થાને કરવાનું સામર્થ્ય નથી, કોઈ પદાર્થ કોઈ પદાર્થની અવસ્થાને કરે તો બે પદાર્થ એક થઈ જાય, વસ્તુ પરાધીન થઈ જાય પણ એમ વસ્તુ-સ્વભાવ છે જ નહિ, ફરેક વસ્તુ સ્વાધીનપણે પાન્નિજ્ઞ છે દેવ

પરમાણુ અને દરેક આત્માનું કર્તા અને કાર્યપણું સહુનું સહુ વડે જુદું જુદું થાય છે.

જે ક્ષણે નિકારી જ્ઞાનને કર્યો તે જ ક્ષણે તેના ભોક્તા થાય છે, કર્મ પછી ઉદયમા આવશે અને પછી ભોગનારો એમ કહેવું તે વ્યવહાર છે. અજ્ઞાની પરદ્રવ્યને કરી મરતો નથી પણ માને છે કે હું પરદ્રવ્યને કુપુ છું. જ્ઞાની પરદ્રવ્યની જે અવસ્થા થાય છે તેના જાણનાર રહે છે, તેના જ્ઞાનપર્યાય વરતો જાય છે. જ્ઞાની જ્ઞાનનો જ કર્તા થાય છે, પરંતુ પરદ્રવ્યની અવસ્થાનો કર્તા થતો નથી. અજ્ઞાની પરદ્રવ્યને કરી મરતો નથી પણ કર્તાપણ માની લે છે, અજ્ઞાની પોતાના શુભાશુભલાવને કરે છે પણ જડકર્મનો કર્તા કદી પણ નથી એટલે કે અજ્ઞાની ભાવકર્મનો કર્તા છે પણ યુગલદ્રવ્યસ્વરૂપ દ્રવ્યકર્મ અને નોકર્મનો કર્તા તે કદી પણ નથી ૧૦૨.

પગલાવને કોઈ (દ્રવ્ય) કરી શકે નહિ એમ હવે કરે છે.

જો જહ્નિ ગુણે દંવે સો અણ્ણહિ દુ ણ સંકમદિ દંવે ।
સો અણ્ણમસંકતો કહ તં પરિણામણ દંવં ॥ ૧૦૩ ॥

જે વસ્તુ (અર્થાત્ દ્રવ્ય) જે દ્રવ્યમા અને ગુણમા નર્તે છે તે અન્ય દ્રવ્યમા તથા ગુણમા સંક્રમણ પામતી નથી (અર્થાત્ બદલાઈને અન્યમા ભળી જતી નથી), અન્યરૂપે સંક્રમણ નહિ પામી થકી તે (વસ્તુ), અન્ય વસ્તુને કેમ પરિણમાવી શકે ?

આત્મા આત્મામા છે, પગમાણુ પરમાણુમા છે, બીજા આત્માઓ બીજા આત્મામા છે, એ રીતે જ એ દ્રવ્યો પોતે પોતામા જ છે. કોઈ દ્રવ્યના ગુણ-પર્યાય કોઈ બીજા દ્રવ્યના ગુણ-પર્યાયરૂપે બદલીને થાય

જે દ્રવ્ય જે ગુણ-દ્રવ્યમાં, નહિ અન્ય દ્રવ્યે મંકમે;
અણ્ણસંકમ્મુ તે કેમ અન્ય પરિણમાવે દ્રવ્યને ? ૧૦૪.

જ નહિ, કોઈ વસ્તુ બીજી વસ્તુરૂપે થાય નહિ, કોઈ ગુણ બીજા દ્રવ્યના ગુણરૂપે થાય નહિ, કોઈ પર્યાય બીજા દ્રવ્યના પર્યાયરૂપે થાય નહિ, એક આત્મા બીજા આત્માને કાંઈ બદલીને આપે નહિ, એક રજકણ બદલીને આત્માને કાંઈ આપે નહિ, આત્મા બદલીને રજકણને કાંઈ આપે નહિ એક વસ્તુ બીજી વસ્તુમા પેસી જાય તો આપ્યું કહેરાય, એક વસ્તુ બીજી વસ્તુમા પેસતી નથી માટે કોઈને કાંઈ કોઈ આપે નહિ, ત્રણકાળ ત્રણલોકમા એક વસ્તુ બીજી વસ્તુમા દ્રવ્યરૂપે જતી નથી, એક વસ્તુ બીજી વસ્તુમા ગુણરૂપે બદલાતી નથી, એક વસ્તુ બીજી વસ્તુમા પર્યાયરૂપે બદલીને થતી નથી, એક વસ્તુને બીજી વસ્તુમા બદલાવનારું સામર્થ્ય કોઈ વસ્તુમા નથી, એક વસ્તુ બીજી વસ્તુરૂપે ફરી જતી નથી-બદલી જતી નથી-એકરૂપે થઈ જતી નથી

એક માણસને બીજો માણસ ઘણા કાળ સુધી સમજાવે તો પણ સમજતો નથી માટે સમજનાર પોતે પોતાથી સમજે છે. સમજનારને કોઈ બીજું દ્રવ્ય સમજાવી શકતું નથી-બદલાવી શકતું નથી. ક્ષતિકર્મપણુ જુદું જુદું સમજવાનો આ ગાથામા સિદ્ધાંત છે.

જગતમા જે કોઈ જોવડી વસ્તુ જે કોઈ જોવડા ચૈતન્યસ્વરૂપ કે અચૈતન્યસ્વરૂપ દ્રવ્યમા અને ગુણમા નિજગ્રસથી જ અનાદિથી જ વર્તે છે

જગતમા ચૈતન્ય છે તે ચૈતન્યસ્વરૂપ જોવડો જ છે એટલે કે ચૈતન્ય ચૈતન્યસ્વરૂપથી બહાર ન-રી કે ચૈતન્યસ્વરૂપથી ઊભો નથી, એટલે કે ચૈતન્ય ચૈતન્યમા જ છે, એ રીતે રજકણ પણ રજકણમા જ છે, જડ ને ચૈતન્ય પોતાના જાનથી જ અનાદિથી વર્તે છે, પુરુષના રજકણો પુરુષવથી જ અનાદિથી વર્તે છે, આત્મા પોતાના સ્વભાવથી જ અનાદિથી વર્તે છે એ રીતે કોઈ કોઈ દ્રવ્ય પોતાના નિજગ્રસથી જ અનાદિથી વર્તે છે, પુરુષનામા પણ વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ માટે પુરુષવનો રસ પુરુષવમા છે, ચૈતન્યનો રસ ચૈતન્યમા છે

એક આત્મા એક આત્મામા ન બીજો આત્મા બીજા આત્મામા,

એક રજકણ એક રજકણમા અને બીજુ રજકણ બીજા રજકણમા,
એ રીતે રજકણ તે રજકણમા છે અને આત્મા તે આત્મામા છે.

ખરેખર અચલિત વસ્તુસ્થિતિની મર્યાદાને તોડવી અગત્ય હોવાથી,
તેમા જ (પોતાના તેવડા દ્રવ્ય-શુણ્યમા જ) વર્તે છે. અચલિત એટલે
ન ચળે તેની વસ્તુસ્થિતિની મર્યાદા છે. આત્મા જડ બને અને જડ
આત્મા બને એમ બંને નહિ. વસ્તુ પોતાની મર્યાદામા જ વર્તે છે,
ત્રિલોકનાથ તીર્થ કરેલ પદ્ય તે મર્યાદાને તોડી શકે નહિ વસ્તુ
સ્થિતિની મર્યાદાને તોડીને એની તયારી વિના કોઈને પગલે બીજા
સમજાવી શકે નહિ. જે વસ્તુ પોતાના દ્રવ્ય, શુણ્ય અને પર્યાયથી
વર્તી ગદી છે તે મર્યાદાને તોડવી અગત્ય છે એટલે કે તેને કોઈ તોડી
શકે જ નહિ.

વસ્તુસ્થિતિની મર્યાદાને તોડવી અગત્ય હોવાથી વસ્તુ દ્રવ્યાત્મક
કે શુણ્ણાત્મક સંક્રમણ પોમતી નથી, શુણ્ણાત્મક પર્યાય પણ આવી
ગયા. વસ્તુ એની મેળાએ સ્વતંત્ર ફરે, એની તાકાતે ફરે ત્યાં સ્વ-
તંત્રપણે એના પર્યાય ઊઘડે, કોઈ પરાણે ફેરવી શકતુ નથી કે કોઈ
પરાણે સમજાવીને એના પર્યાય ઊઘાડી શકતુ નથી જો કોઈને પરાણે
સમજાવી શકાતુ હોય તો ત્રિલોકનાથ તીર્થ કરેલ બચાને મોક્ષમા
લઈ જાય ને ' પદ્ય તીર્થ કરેલ કોઈને મોક્ષમા લઈ જતા નથી. પોતે
સમજે ત્યાં પોતાનો મોક્ષપર્યાય ઊઘડે છે

એક જડ બીજા જડનુ કાંઈ ન કરે, એક આત્મા બીજા
આત્માનુ કાંઈ ન કરે, એક રજકણ આત્માનુ કાંઈ ન કરે અને એકેક
આત્મા રજકણનુ કાંઈ ન કરે. કર્મની અવસ્થા એનામા થઈ ગદી
છે, આત્મા એને કાંઈ કરી શકતો નથી છએ પદાર્થો પોતે જેનહી
વસ્તુઓ-વેવડા દ્રવ્યમા વર્તી રહ્યા છે તે કોઈ ફેરવી શકે નહિ. છએ
દ્રવ્યો કોઈ કોઈને કાંઈ આપી શકતા નથી કેટલી સરખાત છે '
આ તો શુભ થઈ જાય એની વાત છે.

રોડો રૂપીઆ પુણ્યને લીંતે આવે ને પાછા ચાલ્યા જાય છે,
તેવુ આનંદ-જનુ તે પોતાના હાનની વાત નથી, તોઈને દગ લાખ

રૂપીઆ આવ્યા ને પાછા ચાલ્યા ગયા, પણ લાઈ! પુણ્યના રજા હતા તો આવ્યા પરંતુ એ જનાના હોય ત્યારે આત્મા એને રા શકે નહિ શરીરમાં રોગ આવે ત્યારે આત્મા એને ઝાઈ રોટ્ટી શકે પેદામાં પાણી થકે, ભીસ થાય તો કહે કે હું જાઉં છું પૈતે ર ઉપર મમતા કરી તેથી ભીસ લાગે તેથી કહે છે કે હું ભીસ જાઉં છું પણ ખરી રીતે ભીસ શરીરમાં થાય છે, આત્મામાં નથી આત્મા તો રાગીરથી જુદો છે, ગરીર પાતાનું રાખ્યું ર નથી, ગરીર એની સ્થિતિ પ્રમાણે રકે છે, કોઈ દ્રવ્ય કોઈ દ્રવ્ય રાખી રાખતું નથી, આત્મા પાતાના સ્વભાવ મિથાવ પરંતુ કાઈ કરી શકે, બહુ તો પુણ્ય-પાપના ભાવ કરી શકે પણ પરદ્રવ્યને પસંદાવી શકે જ નહિ.

પૈમા રહેવો કે રળવો તે પાતાના હાથની વાત નથી, પુણ્ય કરે ત્યારે દુકાન બગે, વિભાગો લાગે, દીકરી રાડે, કો પૈસા કાઢવા થાય વગેરે એક સાથે બધી સરખાઈની ફરી વળે. કહે કે એવું તો કોઈકનાર થાય ને? અરે! પુણ્ય કરે તો બંધા પ્રસ ફરતા વાર લાગે નહિ, પરદ્રવ્યને કેમ રહેવું તે તારા હાથની વાત નથી ને! માટે આત્માની ઓળખાણ કરીને તેમાં ફરી જા!

ધર્મની મદદ મળ્યા પછી પુરુષાર્થની મદતને કારણે સ્થિરતા ન જામે તેથી અલ્પ અસ્થિરતા રહે છે પણ તે વર સ્વરૂપ જેમ છે તેમ બરાબર સમજે છે પુરુષાર્થની નબળાઈને ક અલ્પ અસ્થિરતાના પરિણામ આવે છે પણ તે મમતે છે કે એમ બીજા તરફને કાઈ પણ મરી રાખતું નથી હું પુણ્યભાવ કરું તો પાપ પાપ નથી જાય અરે હું પાપભાવ કરું તો બીજાનું ભૂક થઈ એવું રખા માનતો નથી, તે સમજે છે કે સામાનું લાલુ-ગૂરુ થ સામાના પુણ્ય રાખના ઉચ્ચના આવારે છે, હું તેને કરી શકતો ન હું તો માત્ર લેખા જૂરા પરિણામ કરી શકું છું, અલ્પ અસ્થિર કારણે સમ-દ્રેષ થાય છે, ખરી રીતે તેના હું કર્તા નથી, તેના હું સ્વ નથી પણ હું તેના જ્ઞાતા છું

આ રીતે ભગવાન આત્મા આઠ જડ કર્મનો કર્તા નથી પણ ભાવકર્મનો કર્તા છે, ભાવકર્મને લઈને દ્રવ્યકર્મ સ્વયં-એની મેળાએ બંધાય છે. આ ગાથાઓના સિદ્ધાંતથી આત્મા આઠ કર્મોના અવસ્થા ઠરો કારણ કે વસ્તુસ્થિતિની મર્યાદા છે તેને કોઈ તેડી મારતું નથી. ૧૦૩

આ (ઉપર કહેલા) કારણે આત્મા ખરેખર પુદ્ગલકર્મોના અમ્તા ઠરો એમ હવે કહ્યું છે —

દ્વવગુણસ્સ ય આદા ન કુણદિ પુગ્ગલમયહિ કમ્મહિ ।
ત ઉભયમકુવ્વતો તહિ કહં તસ્સ સો કત્તા ॥ ૧૦૪ ॥

અર્થ — આત્મા પુદ્ગલમય કર્મમા દ્રવ્યને તથા ગુણને કરતો નથી, તેમા તે બન્નેને નહિ કરતો થકો તે તેના કર્તા કેમ હોય ?

આત્મા અરૂપી જ્ઞાનધન છે તે જગતના રૂપી પુદ્ગલોને કેમ કરી શકે ? શુ ? જગતમા રૂપી પુદ્ગલો નથી કે આત્મા તેને નવીન ઉત્પન્ન કરી શકે ? કોઈ દ્રવ્ય કોઈ દ્રવ્યને ઉત્પન્ન કરી શકે નહિ, કોઈ દ્રવ્ય કોઈ દ્રવ્યના પર્યાયને પણ કરી શકે નહિ, તે કર્મની અવસ્થા પુદ્ગલમાથી ઉત્પન્ન થઈ છે માટે આત્મા તે કર્મની અવસ્થાનો કર્તા નથી. આત્માએ આઠ કર્મને ક્યાં તે નિમિત્તથી કથન છે. આત્મા શુભાશુભભાવ કરે તેનું નિમિત્ત પામીને પુદ્ગલો કર્મરૂપે પરિણમે છે આત્મા પોતાના વિકારભાવને કરે પણ જડકર્મને તો કરે જ નહિ.

જેવી રીતે-માટીમય ઘડારૂપી કર્મ કે જે માટીરૂપી દ્રવ્યમા અને માટીના ગુણમા નિજરસથી જ વર્તે છે તેમાં કુલાર પોતાને પોતાના ગુણને નાખતો-મૂકતો-સેળવતો નથી.

માટીમય ઘડારૂપી કર્તાવ્ય છે એટલે કે માટીના જે ઘડો થયે

આત્મા કરે નહિ દ્રવ્ય-ગુણ પુદ્ગલમયી કર્મો વિષે,
તે ઉભયને તેમાં ન કરતો કેમ તત્કર્તા અને ? ૧૦૪.

તે ઘડો માટીમય જ કે કૃષ્ણારમય છે ? ઘડો તો માટીમય જ છે, તે ઘડો માટીમય દ્રવ્યમા અને ગુણમા નિજરસથી જ વર્તે છે, માટીસ્વરૂપે જે ઘડારૂપી કાર્ય તે માટીની અવસ્થારૂપે વર્તે છે, માટીના રસમા ઘડો વર્તે છે, કૃષ્ણારવું કર્મ ઘડો છે નહિ, કૃષ્ણાર કાર્યપણ પોતાના ગુણને કે પોતાની વસ્તુને ઘડામા નાખતો-બેળતો નથી, ત્યારે કૃષ્ણારે શુ કર્યું ? કૃષ્ણારે જાણ્યું કે ઘડો થાય છે, ઘડો વાય છે પણ કૃષ્ણાર ઘડાને કરી શમ્તો નથી, જોડે ઊભા ઊભા કૃષ્ણારે ક્રોધ કર્યો, પ્રેમ કર્યો તો તે કૃષ્ણારની અવસ્થા ક્રોધરૂપે કે પ્રેમરૂપે ઘડામા પેઠી જાય છે ? નથી પેસતી, કારણ કે ક્રોધ દ્રવ્યાત્મક કે રુદ્ધાત્મકરૂપે સક્રમણ થનાનો વસ્તુસ્થિતિથી જ નિષેધ છે, ક્રોધ વસ્તુ બીજી વસ્તુરૂપે થાય કે ક્રોધ ગુણ બીજા ગુણરૂપે થાય તેમ બને જ નહિ એવી વસ્તુસ્થિતિની મર્યાદા છે. કૃષ્ણાર માટીમય થયા વિના ઘડારૂપે થનાનું કર્તવ્ય કરી શકે નહિ, કારણ કે જે દ્રવ્ય જેમય હોય, તેમય જ તેની અવસ્થા હોય, માટે ઘડારૂપી અવસ્થા માટીમય જ હોય પણ કૃષ્ણારમય ન હોય કારણ કે કૃષ્ણાર માટીમય થઈ શમ્તો જ નથી. એક વસ્તુ બીજી વસ્તુમા પેઠા વિના-પ્રવેશ્યા વિના, સક્રમણ એટલે કે પોતે પવટી પરરૂપ થયા વિના, બદલાની અગમ્ય ■

દ્રવ્યાત્મકરૂપે (અર્થાત્ અન્યદ્રવ્યરૂપે) સક્રમણ પામ્યા વિન અન્ય વસ્તુને પરિણામનાની અશમ્ય હોનાથી, પોતાના દ્રવ્ય અને ગુણ બન્નેને તે ઘડારૂપી કર્મમા નહિ નાખતો એવો તે કૃષ્ણાર પરમાર્થ તેનો કર્તા પ્રતિભાસતો નથી

આમા કર્તાકર્મનો સ્પષ્ટ ખુલામો મૂક્યો છે કે એક ચીજ બીજી ચીજમા જાય નહિ તો પછી તે ચીજે બીજી ચીજને મ્યું શુ ? કાર્ય ન કર્યું પોતાના દ્રવ્ય-ગુણને ઘડામા નહિ નાખતો એવો તે કૃષ્ણાર પરમાર્થ પરનો કર્તા પ્રતિભાસતો નથી કૃષ્ણાર જ્યારે ક્રોધમા હોય અને વાકડો ફેરવતો હોય ત્યારે તે વાકડામાથી ઊતરેલા ઘડામા પણ ક્રોધ ગરો જયો જોઈએ, અને તે ઘડામાથી પાણી પીનાગ્ને પણ ક્રોધ થવો જોઈએ પણ તેમ તો થતું નથી, માટે કૃષ્ણાર ઘડાનો કર્તા નથી

કુલાર ક્ષાયિક સમકિતી હોય અને ઘડો ઈનાનના માટે ચાડો ફેરવતો હોય તે વખતે કુલારને ક્ષાયિક સમકિતમા જે શાંતિ ને મુખ વેદાય છે તે શાંતિ અને મુખ શુ ઘડામાં પેસી જાય છે ? અને ઘડા-માથી પાણી પીનાગ્ને શુ મુખ અને સમ્યક્તર બની આવે છે ? તેમ તો બનતું નથી માટે કુલાર ઘડાનો કર્તા પ્રતિભામતો નથી એટલે કે ઘડાનો કર્તા કેખાતો જ નથી, તેવી રીતે-પુદ્ગલમય જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મ કે જે પુદ્ગલદ્રવ્યમા અને પુદ્ગલના શુભમા નિજ રસથી જ વર્તે છે તેમા આત્મા પોતાના દ્રવ્યને કે પોતાના શુણને ખરેખર નાખતો-મૂકતો-લેજાતો નથી કારણ કે (કોઈ વસ્તુનું) દ્રવ્યાતર કે શુણાતરરૂપે સંક્રમણ થવું અશક્ય છે.

માટીની અવસ્થા કુલાર કરતો નથી તેવી રીતે જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ કર્મની અવસ્થા પુદ્ગલમય જ છે અને પુદ્ગલના નિજ રસથી જ વર્તે છે. આત્માનો કોઈ પણ શુણ કે અવસ્થા આઠ કર્મમા જતા નથી અને પુદ્ગલની કોઈ પણ અવસ્થા આત્મામા આવતી નથી, આચાર્ય-દેવ સમજાવે છે કે તુ તાગ લાવતે ઝરી ગયે, બીજુ પગુ તુ કોઈ પણ કરી શકે નહિ, જ્યારે પુદ્ગલમા ઘડો થનાની લાયકાત હોય ત્યારે તેવી જ જાતની યોગ્યતાનાળા રજકણે ત્યા હાજર હોય છે. પહેલા માટીના પિંડો થાય અને પછી યાગ થાય એની રીતે કર્મબદ્ધ અવસ્થા જ્યારે જે થનાની હોય ત્યારે તેની જાતની લાયકાતનાળા રજકણે ઘડો થવારૂપે હાજર હોય છે, તેવી રીતે જે પરમાણુ કર્મપણે થનાની લાયકાતવાળા હોય તે જ રજકણે કર્મપણે બવાય છે, આત્મા તેમા પોતાના દ્રવ્યને કે શુણને લેજાતો કે મૂકતો નથી, આત્મા વિકારી ભાનને ઝરે ત્યારે તેનું નિમિત્ત પામીને કર્મના રજકણે કર્મપણે એની મેળાએ પરિણમે છે. લાંબાના પાંદડાની અવસ્થારૂપે ક્યા રજકણે આવે ? કે જે કડવા ગ્હરૂપે પરિણમવાની યોગ્યતાવાળા હોય, લીબગરૂપે થનાની લાયકાતનાળા હોય તે જ પરમાણુ લીબગરૂપે પરિણમે છે. તેની રીતે આઠ કર્મરૂપે પરિણમવાની જે પરમાણુમા લાયકાત હોય તે જ પરમાણુ કર્મપણે પરિણમે છે. આત્મા કર્મથી જુદો પદાર્થ છે, તે કર્મમા જતો નથી અને પ્રુબ્યપાપના ભાન પણ

કર્મમાં જતા નથી, આત્મા પોતે પોતાના દ્રવ્ય-ગુણને કે પર્યાયને આઠ કર્મમાં નાખતો નથી-લેળવતો નથી-મૂંડતો નથી, કારણ કે કોઈ વસ્તુનું દ્રવ્યાતર એટલે કે એક દ્રવ્યનું બીજા દ્રવ્યરૂપે થવું અને ગુણાતર એટલે એક દ્રવ્યના ગુણ બીજા દ્રવ્યના ગુણમાં શક્યના એટલે કે બદલાવા તદ્દન અશક્ય છે તોપણ દ્રવ્યાતર અને ગુણાતરરૂપે બદલાવા વિના અન્ય વસ્તુને પરિણામવાળી અશક્ય હોવાથી પોતાના દ્રવ્ય અને ગુણ બંનેને જ્ઞાનાનુભૂતિ કર્મમાં નહિ નાખતો એવો તે આત્મા પરમાર્થે તેના કર્તા કેમ હોઈ શકે? કદી ન જ હોઈ શકે, માટે ખરેખર આત્મા પુણ્યકર્મનો અકર્તા હોયો.

ખરેખર આત્મા પરનો કર્તા છે જ નહિ કારણ કે પરરૂપ થયા વિના પરનો કર્તા થઈ શકે જ નહિ માટે આત્મા અપ્રત્યક્ છે. આઠ કર્મની અવસ્થા આત્મા કબ્જો નથી, તો પછી શરીર, વેપાર વગેરેની અવસ્થા તો ક્યાંથી કરે? વેપાર-વધાની અવસ્થા હું કરી શકું છું એમ માનવું તે મિથ્યાત્વ છે.

અજ્ઞાની નિમિત્તપણે પરનો કર્તા થાય છે, પોતે વિકારીભાવ કરે ત્યારે કર્મ બધાય છે એટલે અજ્ઞાની માને છે કે કર્મના હું નિમિત્તકર્તા છું, અજ્ઞાની માને છે તેથી ઉપચારથી કહેવાય છે કે આત્માએ કર્મ કર્યું. ૧૦૪

આત્માને પુણ્યકર્મોના કર્તા કહેવો તે ઉપચાર માત્ર છે, એમ હવે કહો છું —

जीवहि हेतुमूदे वधस्स दु पस्सिदूण परिणाम ।

जीवेण कृद् कृष्ण भण्णदि त्वयारमत्तेण ॥ १०५ ॥

જીવેણ કૃદ્ કૃષ્ણ ભણ્ણદિ ત્વયારમત્તેણ ॥ ૧૦૫ ॥
 દેખીને 'હવે કર્મ કર્યું' એમ ઉપચારમાત્ર કહેવાય છે

હવે હેતુભૂત થતા અરે! પરિણામ દેખી બધવું,

ઉપચારમાત્ર કથાય કે આ કર્મ આત્માએ કર્યું. ૧૦૫.

જીવ નિમિત્તભૂત બનતા એટલે અજ્ઞાની આત્મા પુણ્ય-પાપ, રાગ-દ્વેષ, હર્ષ-ગ્રાહના સાવ પાતામાં રહે છે તે સાવો નિમિત્તભૂત બનતા કર્મનું પરિણામ એટલે કે અનર્થ થાય છે, બ્યામુધી કર્મરૂપે પુણ્યલોની અવસ્થા ન થાય ત્યામુધી તે પુણ્યલો બીજી અવસ્થારૂપે હોય છે, જો રાગ-દ્વેષના સાવ કર્મા તેનું નિમિત્ત પામીને તે વખતે પુણ્યલોમાં કર્મબળનું પરિણામ થયું તે દષ્ટીને જીવે કર્મ કર્મ એમ ઉપચારમાત્રથી કહેવાય છે જુઓ ' આચાર્યદેવે ચોખ્ખો ખુલાસો કર્યો છે કે જીવ કર્મને જો એમ ઉપચારમાત્રથી જ કહેવાય છે એટલે કે વાસ્તવિક રીતે જીવ કર્મને કરતો નથી, પાતાના રાગ-દ્વેષના સાવને અજ્ઞાન અવસ્થાએ કહે પણ જહ કર્મનો કર્તા તો આત્મા છે જ નહિ

આ લોકમાં ખરેખર આત્મા સ્વભાવથી પૌદ્ગલિક કર્મને નિમિત્તભૂત નહિ હોવા છતાં પૌદ્ગલિક કર્મ આત્માએ કર્યું એવો ઉપચાર છે. સ્વભાવથી એટલે સમ્યક્દષ્ટિ પૌદ્ગલિક કર્મનો નિમિત્તભૂત નથી કારણ કે આત્મા છે તે કર્મને નિમિત્તભૂત નથી અને સમ્યક્દષ્ટિનો વિષય પણ આત્મા છે માટે સમ્યક્દષ્ટિ કર્મનો હેતુભૂત નથી. જ્ઞાનીને વિશ્વાસ નથી તે તો જ્ઞાન કરનાર છે. આત્માનો સ્વભાવ જો કર્મને નિમિત્તભૂત થાય તો તો આત્માને પરનો વળગાડ થશે અને તે વળગાડ ક્યારેય પણ છૂટે નહિ માટે આત્માનો સ્વભાવ કર્મને નિમિત્તભૂત નથી. સમ્યક્દષ્ટિ પણ કર્મને નિમિત્તભૂત નથી, સમ્યક્દષ્ટિને અલ્પ અસ્થિરતા થાય છે તેના નિમિત્તે અલ્પ કર્મ બધાય છે, પરંતુ અસ્થિરતાનો જ્ઞાની સ્વામી નથી તેથી તે વાત ગોલ છે, અજ્ઞાની કર્મને નિમિત્તભૂત થાય છે.

આ લોકમાં ખરેખર આત્મા સ્વભાવથી પૌદ્ગલિક કર્મને નિમિત્તભૂત નહિ હોવા છતાં પણ, અનાદિ અજ્ઞાનને લીધે પૌદ્ગલિક કર્મને નિમિત્તરૂપ થતા એના અજ્ઞાનભાવે પરિણમતો હોવાથી નિમિત્તભૂત થતા, પૌદ્ગલિક કર્મ ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી ' પૌદ્ગલિક કર્મ આત્માએ કર્યું ' એનો નિર્વિ-રૂપ નિજાનર્વનસ્વભાવથી જાણ, વ-૮-૧-

પરાયણ અજ્ઞાનીઓનો વિચ્છેદ છે, તે વિચ્છેદ ઉપચાર જ છે, પરમાર્થ નથી

આ જગતમાં આત્માનો સ્વભાવ કર્મ બધા થનામાં નિમિત્ત નથી, સ્વભાવ જો નિમિત્તભૂત હોય તો કર્મનો બધા જી હોત નાંદ આત્માનો સ્વભાવ તો અનાદિ અનંત એકરૂપ છે, તે સ્વભાવ જો કર્મને નિમિત્તભૂત થાય તો ત્રિકાળ કર્મબધમાં નિમિત્તભૂત થયો જ જો એ અને ત્રિકાળ નિમિત્તભૂત થતા કર્મબધનો અભાવ થાય જ નહિ પરંતુ તેમ તો બનવું જ નથી, સ્વભાવ કર્મબધમાં નિમિત્ત-ભૂત થાય જ નહિ, વિભાવ નિમિત્તભૂત થાય માટે અનાદિ અજ્ઞાન જ પૌંદ્રગલિક કર્મને નિમિત્તભૂત છે આત્મા અજ્ઞાનરૂપે જ્યાં પરિણમે છે ત્યાં તે અજ્ઞાનભાવવતું નિમિત્ત પામીને પુણ્યકર્મ અથવા બધાય છે, તે પુણ્યકર્મની કર્મરૂપ અવસ્થા આત્મા કરતો નથી, આત્મા તો અજ્ઞાનભાવે પોતાના શુભાશુભભાવને કરે, તે બાનનું નિમિત્ત પામીને પુણ્યકર્મ બધાય. તે પૌંદ્રગલિક કર્મ આત્માએ બાંધ્યું એમ કહેવું તે બ્યવહાર છે, ઉપચાર છે. તે પૌંદ્રગલિક કર્મ આત્માએ કર્યું એવો નિર્વિકલ્પ વિજ્ઞાનધનસ્વભાવથી ભ્રષ્ટ, વિકલ્પપરાયણ અજ્ઞાનીઓનો વિકલ્પ છે. વિચ્છેદમાં આશંક થયે તો અજ્ઞાની એમ માને છે કે હું કર્મને નિમિત્તપણે છું તેથી તે કર્મનો નિમિત્તમર્તા કહેવાય છે અજ્ઞા-નીને પોતાના સ્વભાવની દૃષ્ટિ નથી તેથી તે વિચ્છેદમાં એકતત્ત્વદ્વિએ વર્તે છે, પરને છું કરું છું, પરને છું કરું છું એવા બોલા વિકલ્પ કરીને પરના કર્તાપણાનું સ્નામીપણું પોતે સ્વીકારી લીધું છે તેથી તેને પરના કર્તા કહેનાય છે, બાકી પરને તો અજ્ઞાની પણ કરી ગમ્તો નથી, કા તો અજ્ઞાની અજ્ઞાનભાવે રાગ દ્વેષને કરે અને કા તો જ્ઞાનો જ્ઞાનભાવે રાગ દ્વેષ રહિત એવા નિર્મળભાવને કરે, બાકી પરનો કર્તા તો જ્ઞાના કે અજ્ઞાની કોઈ નથી

વીતરાગસ્વરૂપ સાધવામાં કાઈ રાગ સહાય કરે ? ન કરે. જ્ઞા-નીની દૃષ્ટિ સ્વભાવ ઉપર છે, રાગનો તે સ્નામી થતો નથી માટે તે બધવું નિમિત્ત થતા નથી અજ્ઞાની પરવું નિમિત્ત સ્વીકારે છે, માટે તેને પરનો -ર્તા ઉપચારથી કહ્યો, જ્ઞાની પરવું નિમિત્ત સ્વીકારતો નથી માટે તે પરના કર્તા નથી ૧૦૫

હો, ઉપચાર કરીને છે તે દષ્ટાંતથી કહે છે.

જોધંહિ કદે જુદ્ધ રાણ કદંતિ જપદે લોગો ।

વવહારેણ તહ કદ ગાણાવરણાદિ જીવેણ ॥ ૧૦૬ ॥

અર્થ — યોદ્ધાઓ વડે યુદ્ધ કરવામા આવતા, 'રાજાએ યુદ્ધ કર્યું' એમ લોક (વ્યવહારથી) કહે છે તેની રીતે 'જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મ જોડે કર્યું' એમ વ્યવહારથી કહેવાય છે.

જગતમા યુદ્ધ યોદ્ધા કરે છે તોપણ રાજાએ યુદ્ધ કર્યું એમ ઉપચારથી કહેવાય છે, લશ્કર લડે છે તોપણ ગજા લડે છે એમ કહેવાય છે, તેવી રીતે અજ્ઞાનભાવે આત્મા રાગ-દ્વેષ કરે છે ત્યારે નના કર્મો એની મેળે સ્વયં બન્યાં જાય છે, માત્ર આત્માના પશ્ચિમની હાજરી હોય છે. કર્મ તો સ્વયં-ચેતાની મેળે જ બન્યાં જાય છે તોપણ ઉપચારથી આત્માએ કર્મ બાધ્યા એમ કહેવાય છે.

જેમ યુદ્ધપરિણામે યોદ્ધા પરિણમતા એના યોદ્ધાઓ વડે યુદ્ધ કરવામા આવતા, યુદ્ધપરિણામે યોદ્ધા નહિ પરિણમતા એવા રાજાને 'રાજાએ યુદ્ધ કર્યું' એવો જે ઉપચાર કરવામા આવે છે તે પરમાર્થ નથી.

યુદ્ધના પરિણામે તો યોદ્ધા પરિણમી રહ્યા છે, લડવાનો ભાવ તો લડવેયાનો છે, મારવાનો ભાવ તો યોદ્ધાનો છે, રાજાનો નથી, રાજા તો આદેશ કરવામા નિમિત્ત છે પછી લડતી વખતે રાજા નથી, રાજાએ આદેશ કર્યો, પછી લડતી વખતના પરિણામ લડવેયાના છે. યોદ્ધા બપોરે લડે છે ત્યારે યુદ્ધ યોદ્ધા કરે છે, રાજા એકકોર બેઠો છે.

સિદ્ધાંતમા દષ્ટાંતનો ઐક્ય અંશ લેવાય, દષ્ટાંત તો એક અંશે

યોદ્ધા કરે જ્યાં યુદ્ધ ત્યાં એ નૃપકર્યું લોકો કહે,

એમ જ કર્યાં વ્યવહારથી જ્ઞાનાવરણ આદિ જોડે. ૧૦૬

લાગુ પડે, તે દષ્ટાત આખું લાગુ પડે તો દષ્ટાત તે સિદ્ધાંત થઈ જાય માટે સિદ્ધાંતમાં દષ્ટાંતનો એક અંશ લેવાય. સરતી વખતે ધોદ્ધા લડે છે, રાજા લડતો નથી

તેમ જ્ઞાનાવસ્થાદિકર્મપરિણામે પાતે પરિણમતા એના પુદ્ગલદ્રવ્ય વડે જ્ઞાનાવસ્થાદિકર્મ ક્રમાંમાં આવતા, જ્ઞાનાવસ્થાદિકર્મપરિણામે પાતે નહિ પરિણમતા એના આત્માને ‘આત્મામે જ્ઞાનાવસ્થાદિકર્મ કહ્યું’ એવો જે ઉપચાર કરવામાં આવે છે તે પ માર્થ નથી.

જેની રીતે રાજા લડવાનો આદેશ કરે છે અને તેનું નિમિત્ત પામીને ધોદ્ધાઓ યુદ્ધ કરે છે તેની રીતે આત્માની આત્મા રાગદ્વેષ કરે છે તે આદેશને કયાને છે અને તેના નિમિત્તે જલ પરમાણુમાં એવી શક્તિ છે કે તે કર્મરૂપ સ્વતંત્ર પરિણમે છે, આત્મા તેને કરતો નથી, આત્માની સત્તાબુદ્ધિમાં આત્મા રાગ દ્વેષના પર્યાયને કરે છે પણ પર સત્તામાં કાર્ય કરી શકતો નથી. જેમ ધોદ્ધા યુદ્ધ કરે છે પણ રાજા તો એકદેશ એકો છે તેમ જ્ઞાનાવસ્થાદિકર્મ બધાય તેમાં આત્માનો કાર્ય હાથ નથી, બધી વસ્તુ સ્વતંત્ર વ્યુટી છે. રજા છો સ્વતંત્ર થીજ ■ આત્મા બ્યારે અજ્ઞાનભાવે રાગ દ્વેષ કરે ત્યારે તેનું નિમિત્ત પામીને પરિણમવાની તામત ગજકણમાં છે તેમાં આત્માનો હાથ નથી આત્મા પોતાના અરૂપી નિમરને કરી શકે પણ જલ એના રૂપીમાં કાર્ય પણ બાંહેધરી કરી શકે નહિ. જ્ઞાનાવસ્થાદિકર્મ પુદ્ગલદ્રવ્ય પાતે પરિણમીને કરે છે, પરંતુ જ્ઞાનાવસ્થાદિકર્મરૂપે કાર્ય આત્મા પરિણમતો નથી, કાર્વ આત્મા તેને કરતો નથી, માત્ર આત્માના રાગ દ્વેષ રૂપ નિકાગી પર્યાય જ્ઞાનાવસ્થાદિક પુદ્ગલકર્મ સ્વયં બધાય તેમાં નિમિત્ત થાય છે તેથી ઉપચારથી કહ્યું કે આ કર્મ આત્માએ કહ્યું પરંતુ તે પરમાર્થ નથી વ્યવહાર છે

સૌ સૌના કામ જુદું જુદા છે એમ અહીં બતાવવું છે, તુ ધીમલ દ્રવ્યને કબાવ અને ધીનુ દ્રવ્ય તને કબાવે એનું કાર્ય છે નહિ, પોતાના જાણ મારા હોય અને કાર્ય દુરમન આવીને ગમે તેમ કરે તોપણ

પાતાના ભાવને દબાવી શકે નહિ હીણા પાઠી શકે નહિ, એના ભાનુ જોખમ એને અને આના ભાવનુ જોખમ આને, બરા દ્રવ્યો મ્વનત્ર જુદે જુદા છે.

સૂર્યના કિરણનું નિમિત્ત પામીને કાચળી સ્વયં 'પરિણમે છે, પણ સૂર્યના કિરણે કાચળી પરિણુભારી નથી. તે સૂર્યના કિરણે કાચળી પરિણુભાવી હોય તો તે બધી જગ્યાએ કાચળી પરિણુભાવી કે પરતુ તેમ નથી. કાચળીના લીલા, પીળા, રાતા એના જુદા જુદા રંગે પરિણુભવાની તાકાત પુદ્ગલમા પાતામા છે, પુદ્ગલો સ્વયં પરિણુભીને તે અવસ્થારૂપે થયા છે, સૂર્યના કિરણે તે અવસ્થા કરી નથી, ચોગાસામા સૂર્યના કિરણનું નિમિત્ત પામીને કાચળી-ઇદ્રનુપ થાય છે તે સૂર્યના કિરણથી થયું એમ કહેવું તે વ્યવહાર છે.

એમ આત્માની અવસ્થામા રાગ દ્વેષ થયા તે સૂર્યના કિરણો સમાન છે અને કર્મ છે તે કાચળી સમાન છે રાગ-દ્વેષનું નિમિત્ત પામીને જે કર્મરજકણોમા કર્મરૂપે પરિણુમવાની ચોખ્ખતા હોય તે કર્મરૂપે પરિણુમી જાય છે, પાતામા (રજકણોમા) કર્મરૂપે પરિણુમવાની તાકાત છે તેથી તે પાતે કર્મરૂપે સ્વયં પરિણુમી જાય છે, તેથી ઉપચારથી કહેવાય છે કે આત્માએ જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મ કર્યાં, પણ તે પરમાર્થ નથી ૧૦૬.

હવે કહે છે કે ઉપરના હેતુથી આમ કહ્યું —

उष्णादेदि करेदि य वधदि परिणामएदि गिण्हदि य ।
आदा पुगलदव्वं ववहारणयस्स वत्तव्वं ॥ १०७ ॥

અર્થ —આત્મા પુદ્ગલદ્રવ્યને ઉપજાવે છે, કે છે, બાધે છે, પરિણુમાવે છે અને પ્રહણ કરે છે એ વ્યવહારનયન કથન છે.

ઉપજવતો, પ્રણુમાવતો, પ્રહતો, અને બાધે, કરે
પુદ્ગલદરવને આત્મા-વ્યવહારનયવક્તવ્ય છે ૧૦૭.

આત્મા માથે આ ઔદારિક શરીર છે તે સ્વયં છે પણ કાર્મિક શરીર છે તે તો સૂક્ષ્મ છે, તે બધા શરીરો જડ છે. તેને આત્મા ઉપજાવે છે, કરે છે, બાંધે છે, બદલાવે છે, માલુમ કરે છે તેમ કહેવું તે બ્યવહારનયનું-નિમિત્તનું કથન ॥

આ આત્મા ખરેખર બ્યાપ્યબ્યાપકભાવના અભાવના લીધે, પ્રાપ્ય, વિકાર્ય અને નિર્વર્ત્ય-એના પુદ્ગલદ્રવ્યાત્મક (પુદ્ગલદ્રવ્ય-સ્વરૂપ) કર્મને યદ્યતો નથી, પરિણામવતો નથી, ઉપજાવતો નથી કરતો નથી, બાંધતો નથી.

આ આત્મા ખરેખર બ્યાપ્ય બ્યાપકભાવના અભાવને લીધે જડ રજકલામા પેસી જતો નથી, દ્વંદ્વકર્મરૂપ અવસ્થા આત્મા પાતે કરતો નથી, સ્થિતિ બધ પણ આત્મા કરતો નથી, કર્મમા જે સુદૃઢ પડે છે તે કર્મ સ્વતંત્ર પરિણમીને પડે છે, આત્મા પોતાના પરિણામમા તીખાગ કે ઉચ્ચા કરે છે એટલે કે પોતામા પરિણમનનું ચાલે છે તેનું નિમિત્ત પામીને જડ પુદ્ગલમા સ્થિતિબધ થાય છે તે પુદ્ગલ પાતે સ્વયં પરિણમીને થાય છે, આત્મા તેને કરતો નથી જડમા અનુભાગમધ પણ આત્મા કરતો નથી, તે અનુભાગમ પુદ્ગલ પાતે સ્વયં પરિણમીને થાય છે, જડનો પ્રદેશબધ પણ આત્મા કરતો નથી, પુદ્ગલ પાતે સ્વયં પરિણમીને પ્રદેશમધ થાય છે

પુદ્ગલ પાતે પોતાની અવસ્થાને પહોંચીવળે છે એટલે કે મહુષ્ય કરે છે તે પ્રાપ્ય, પુદ્ગલ પાતે પોતાના પર્યાયનો દેશદાર કરીને પરિણમે છે તે તેનું વિકાર્ય કર્મ છે, પુદ્ગલ પાતે પોતાના પર્યાયને નિષર્ગ છે તે તેનું નિર્વર્ત્ય કર્મ છે પ્રાપ્ય, વિકાર્ય અને નિર્વર્ત્યરૂપ પુદ્ગલ કર્મ પાતે પરિણમે છે, આત્મા તે પુદ્ગલકર્મને યદ્યતો નથી, પરિણામવતો નથી, ઉપજાવતો નથી, કરતો નથી અને બાંધતો પણ નથી

આત્મા કર્મને યદ્યતો નથી એટલે કે પકડતો નથી, આત્મા પોતાના જોધા ભાવમા એટલે કે ક્રોધ-માન-માયા-લોભ, મિશ્યાલ વગેરે પડમાઈ ગયો છે પણ તે જડને પકડતો નથી. પોતાનો ચૈતન્યસ્વભાવ

જ્ઞાનધન અરૂપી છે તેણે અજ્ઞાનીને જ્ઞાન નહિ હોવાથી પોતાની શક્તિ, હકાર્થ બાધ છે તેથી તે અજ્ઞાનભાવિને લઈને વિકારી 'ભાવમા' પકડાઈ જાય છે, પરંતુ તે જડને વ્રજકાળ વ્રજયોગમાં પડી રાખતો નથી. આત્મા પુરૂષ-ર્મને પરિણમતો પણ નથી, નિપજવતો પણ નથી, કરતો પણ નથી અને બાતો પણ નથી. પુરૂષસર્મમાં રસ-સ્થિતિ બવાય છે તેને આત્મા બાધતો નથી તોપણ હું પરને બાંધું છું, નિપજવું છું, કંટુ છું, બાલાવું છું અને થહું છું એમ માનવું તે ભ્રમ છે.

આત્મા વ્યાપ્યવ્યાપકભાવના અભાવને લીધે પગમા પેમીને પરની અવસ્થાને કરતો નથી, વ્યાપ્યવ્યાપકભાવનો અભાવ હોવા છતાં પણ પ્રાપ્ય, નિઝાર્ય અને નિર્નર્ત્ય-એના પુરૂષવદ્વ્યાત્મ-ર્મને આત્મા કહે છે, પરિણમો છે, ઉપજાવે છે, કરે છે અને બાધે છે એવો જ, વિકલ્પ તે ખરેખર ઉપચાર છે.

જ્યાં વ્યાપ્યવ્યાપકપણું ન હોય ત્યાં કર્તાકર્મપણું હોઈ શકે નહિ, જ્યાં વ્યાપ્યવ્યાપકપણું હોય ત્યાં કર્તાકર્મપણું હોઈ શકે, આત્માને પુરૂષવદ્વ્યાત્મ સાથે વ્યાપ્યવ્યાપકપણું નથી તેથી કર્તાકર્મપણું નથી, તોપણ અજ્ઞાની માને છે કે પુરૂષસર્મને હું કંટુ છું તેથી અજ્ઞાનીની અપેક્ષાએ ઉપચારથી કહેવાય છે કે કર્મ આત્માએ કર્યાં. જેમ લાકડીને છાકરાએ ઘોડા માન્યા હોય તેથી તે કહે છે કે આ મારો ઘોડો છે તો તેને એમ કહેવું પડે છે કે છાકરા તારો લાકડીનો ઘોડો વાલો રાખ' તેમ અજ્ઞાની માને છે કે કર્મ મેં કર્યાં તેથી ઉપચારથી કહેવાય છે કે કર્મ આત્માએ કર્યાં. સૂર્યના કિરણનું નિમિત્ત પામીને જેમ કાચળી રનય પરિણમે છે, સૂર્ય તેને પરિણમવતો નથી એમ આત્માના રાગ-દ્વેષ અને અજ્ઞાનની અનુકૂળ હાજરી પામીને પુરૂષસર્મ એની મેળે સ્વયં પરિણમે છે, આત્માનો રાગ-દ્વેષ અને અજ્ઞાનનો પર્વાય તેને પરિણમવતો નથી પરંતુ રાગ દ્વેષ ને અજ્ઞાનની અનુકૂળ હાજરીને તરણે ઉપચારથી કહેવાય છે કે કર્મ આત્માએ કર્યાં, પણ ખરી રીતે કર્મ આત્મા કરતો નથી.

આત્મા અજ્ઞાનજ્ઞાવે પોતાના રાગ દ્વેષને કરે ॥ અને હર્ષ-
શોકને લોગવે ॥ પરંતુ જડને કોઈ કરી શકતું નથી તેમ લોગવી પણ
શકતું નથી, જડકર્મનું ફળ આવે તેને આત્મા લોગવી શકતો નથી.
ચૂરમું હું ખાઉં છું, આ હું પીઉં છું, મોર હું લોગતું છું વગેરે
જડ ચીજો હું લોગતું છું એવી માન્યતા તે અજ્ઞાન છે, ચૂરમું કોઈ
તાશ આત્મામા પેસી જાય છે? આ કોઈ તાશ આત્મામા પેસી જાય
છે? તે ખાધું શું? અજ્ઞાનજ્ઞાવે ખાધા મગ ને દ્વેષ, બાકી જડને
કોઈ ખાઈ શકતું નથી, જ્ઞાનજ્ઞાવે તો રાગ દ્વેષને પણ ખાતો નથી
કારણ કે જ્ઞાની રાગ-દ્વેષના પર્યાયનો સ્વામી થતો નથી, તેને પોતાનો
માનતો નથી માટે જ્ઞાનપર્યાયને જ ખાય છે. વિનાગી પર્યાય ચૈત-
ન્યની અવસ્થા છે તોપણ જ્ઞાની તેનો સ્વામી થતો નથી તેથી તે
નિકારી પર્યાયને ખાતો પણ નથી.

અજ્ઞાની વિકારી પર્યાયને પોતાનો માને છે અને વિકારી પર્યાય
ચૈતન્યની અવસ્થામા થાય છે તેથી વિકારી પર્યાયનો તે લોકતા છે પણ
ચૈતન્યદ્રવ્યથી તદ્દન ભિન્ન એવા પુણ્યકર્મનો તે તે પણ લોકતા નથી,
પુણ્યકર્મદ્રવ્ય ચૈતન્યથી દ્રવ્યથી, ગુણથી અને પર્યાયથી બધી રીતે ભિન્ન
છે, ચૈતન્યદ્રવ્યને જડદ્રવ્યનો કર્તા માનવો એવો વિકલ્પ તે ઉપચાર છે,
અજ્ઞાન છે; આત્મા કર્મને મહણ કરતો નથી, ઉપજનતો નથી, બદ-
લાવતો નથી.

કોઈ કહેશે કે શ્રીમદ્ રાજવ્યદ્રના આત્મસિદ્ધિના દોહનમા
આવે ॥ કે 'હોય ન ચેતન ત્રેણુ કોણ પ્રહે તો કર્મ' ? ચેતનની
ત્રેણુ ન હોય તો કર્મ કોણ મહણ કરે? ચૈતન્ય કર્મને ત્રેણું
એવો તેનો અર્થ નથી પણ ત્રેણુનો અર્થ મનન થાય છે, ચૈતન્ય
પોતે પરિણામમા રાગાદિ બાવતું મનન કરે છે ત્યાં કર્મો એની મને
સ્વયં બધાઈ જાય છે પણ આત્મા કોઈ કર્મમા પેસી જતો નથી
અનાદિથી એની પક્ષને જક્ષણ છે કે આ વાત બેસવી મુઠ્ઠેલ પડે છે
લોકો કહે ॥ કે કર્મ આત્મા કરે છે ને કર્મને આત્મા લોગવે છે
પણ ખરી રીતે કર્મ આત્મા કરતો નથી અને લોગનતો પણ નથી,

કર્મને આત્મા કહે છે અને કર્મના ફળને આત્મા ભોગવે છે તેમ કહેવું તે નિમિત્તવુ કયન છે, વ્યવહારનું કયન છે. કર્મના ઉદય વખતે વતા હર્ષ-રોકને આત્મા અજ્ઞાનભાવે ભોગવે છે પણ બહારના મ યોગને કોઈ ભોગરી શમ્તુ નથી અને કરી પણ શકતુ નથી તોપણ ઉપચારથી કહેવાય છે કે કર્મ, આત્માએ કર્યા ને કર્મ આત્માએ ભોગવ્યા. ૧૦૭.

હવે પ્રશ્ન છે કે એ ઉપચાર કઈ રીતે છે? તેના ઉત્તર દષ્ટાંતથી કહે છે -

જહ રાયા વવહારા દોસગુણુપ્પાદગોત્તિ આલવિદો ।
તહ જીવો વવહારા દવ્વગુણુપ્પાદગો મણિદો ॥૧૦૮॥

અર્થ - જેમ રાજાને પ્રજાના દોષ અને ગુણનો ઉત્પન્ન કરનાર વ્યવહારથી કહ્યો છે, તેમ જીવને પુદ્ગલદ્રવ્યના દ્રવ્ય-ગુણનો ઉત્પન્ન કરનાર વ્યવહારથી કહ્યો છે

દુનિયામા કહેવાય છે કે 'યથા રાજા તથા પ્રજા', તો શુ, તે વાત સાચી છે? ખરી રીતે તે વાત સાચી નથી. રાજા મહા ધર્મી હોય છતા પ્રજા રાજાનું માને નહિ, કોઈ કોઈ વાતમા પ્રજા વિરોધ પણ કરે, રાજા મહા અધર્મી હોય ને પ્રજા મહા ધર્મી હોય માટે રાજા તેવી પ્રજા ક્યા થઈ? પરંતુ વ્યવહારથી રાજા અને પ્રજાને સબંધ છે તેથી વ્યવહારે એમ કહેવાય, કે જેવા રાજા તેની પ્રજા, પણ નાસ્તવિક તેમ નથી.

પ્રજા સારી હોય ને રાજા મહા અધર્મી થાય તે પોતાના પાપના ઉદયનું કારણ છે. આ પચમકાળમા તો એવું ઘણું બને છે, હજી આ પચમકાળમા મુનિના હાથમાથી આહાત્ત લઈ લેનાર રાજા મહા અધર્મી પાકશે, રાજા એના દિવાનને પૂછશે કે આપણી પ્રજામા કોઈ ગુણુદોષઉત્પાદક કહ્યો જ્યમ ભૂખને વ્યવહારથી, ત્યમ દ્રવ્યગુણુઉત્પન્નકર્તા જીવ કહ્યો વ્યવહારથી. ૧૦૮.

એવો માણસ કે જેની પામેથી આપણા કર ન લેવાતો હોય ? ત્યારે દિનાન કહેવો કે હા ! એક નગ્ન દિગ્ગજ મુનિ છે કે જેની પાસે કાંઈ પણ વસ્તુ ન હોઈ શકે, તે તદ્દન નગ્ન જ હોય છે, ત્યારે રાજા કહેશે કે તે ખાતા તો હશેને ? જ્યારે તે ખાય ત્યારે તેના આહાર-માધી એક પહેલો કેળિયો આહારનો લઈ લેવો એમ રાજા હુકમ કરશે તેથી મુનિ જ્યારે મુખ્યને ત્યાં આહાર લેવા જશે ત્યારે રાજાનો માલમ ત્યાં આનંદો અને મુનિના હાથમાં મુખ્ય જ્યારે આહારનો કેળિયો આપશે ત્યારે રાજાનો માણસ તે કેળિયો લઈ લેશે તેથી મુનિને અતરણ પડશે અને તે આહાર ક્યાં વગર જ પાખા આહાર જશે, પછી મુનિ જાણશે કે પશ્ચિમઆરાનો છેડો હોયે આવી ચૂક્યા છે એમ જાણી મુનિ મથારો કરશે, સમાધિમરણ કરીને દેવમાં જશે, અને દેવલોકમાંથી કોઈ દેવ આવીને રાજાને પણ માગી નાખશે, રાજા મરીને નરકે જશે, મુનિ દેવમાંથી મર્યાદાનો એકસાઈ કરીને તે જ લોકે મોક્ષ જશે.

અનહારથી એમ કહેવાય કે જેના રાજા તેરી પ્રજા, પરંતુ ખરી રીતે તો રાજાના આત્માના ગુણ-દોષ રાજા સાથે વ્યાપે છે અને પ્રજાના આત્માના ગુણ-દોષ પ્રજા સાથે વ્યાપે છે.

જેમ પ્રજાના ગુણદોષોને અને પ્રજાને વ્યાપ્યવ્યાપકતાવ હોવાને કીધે સ્વ-સાનથી જ (પ્રજાના પોતાના કાવધી જ) તે ગુણ-દોષોની ઉત્પત્તિ થતા—એકે તે ગુણદોષોને અને નગ્નને વ્યાપ્યવ્યાપક સાનનો અભાવ છે તેપણુ—‘તેમનો ઉત્પાદક રાજા છે’ એવો ઉપચાર કરવામાં આવે છે.

રાજાના ગુણદોષોને અને પ્રજાના ગુણદોષોને કાંઈ પણ સંબંધ નથી તેપણુ રાજાને પ્રજાના ગુણદોષોનો દિપ્ત્ય કરનાર કહેવું તે ઉપચાર છે જેમકે લોકમાં કહેવાય છે કે આપની કેળવણી પામેલા છોકરા બાપ જેના હોય, પરંતુ આપની કેળવણીને લઈને છોકરા મુરખો એમ કહેવું તે અનહાર છે, ખરી રીતે છાત્રમાં જ કેળવણી લેવાની શક્તિ હતી તેથી તે કેળવણી પામ્યા, આપણું માત્ર નિમિત્ત

અન્યુ, આપના અને દીકરાના સૌ સૌના ગુણદોષ સૌ સૌમા પાતામા જ વ્યાપે છે, આપના ગુણદોષ દીકરામા વ્યાપતા નથી અને દીકરાના ગુણદોષ આપમા વ્યાપતા નથી, દી-એ મરીને સ્વર્ગે જાય અને આપ મરીને નરકે જાય, આપ મરીને સ્વર્ગે જાય અને દીકરો મરીને નરકે જાય, બન્ને સ્વર્ગે પણ જાય અને બન્ને નરકે પણ જાય માટે આપદી-રાના ગુણદોષનો કાંઈ ભેગ નથી આપ દીકરાનું, દીકરો આપનું, કોઈ કોઈનું કાંઈ સુધારી ગકે તેમ નથી, પાતે બાન કરે ખરો કે છ રા કેળવણી પામે તો માફ, છાકરા માટે ભુલી મૂલી રાખે, મકાન લુહા રાખે, દીકરા-દીકરીને લણવાના રૂપીઆ લુહા રાખે, મારી કેળવણી પામેલ દીકરીયુ હોય તો સારે ડેઝલે વડે ઝીમ ભાવ કહે બ કી પગુ પાતે નાઈ પણ જરી ગડતો નથી. જો કેળવણી આપ આપી શકતા હોય તો ઘણા છાકરા કેળવણી આપતા હતા પણ મુશ્કેલી નથી, માટે જે સુધરે છે તે પાતાવડે સુધરે છે અને જે નથી મુશ્કેલી તે પાતા વડે નથી મુશ્કેલી, તેમા તારું કાર્ષિયુ કારણ નથી. પાતે પાતા વડે સુધરે ત્યારે સામાને માત્ર નિમિત્ત કહેવાય છે પણ ખરી રીતે કોઈ કોઈનું કાર્ષિયુ જરી શકતું નથી, છાકરા પાતે પાતાને જે વાત ગાઠે તે માને છે ત્યારે તુ કહે છે કે માનુ માન્યુ, તે માત્ર ખાતે છે, સૌને ઠી પડે તેમ સૌ માને છે, વાસ્તવિકીતે પરહ કોઈ માનતું નથી.

તેની રીતે પ્રજાના ગુણદોષ પ્રજામા વ્યાપતા નથી અને રાજાના ગુણદોષ પ્રજામા વ્યાપતા નથી, ગજાના ગુણદોષનો પ્રજામા અભાવ છે અને પ્રજાના ગુણદોષનો રાજામા અભાવ છે. રાજાના ગુણદોષ રાજામા છે અને પ્રજાના ગુણદોષ પ્રજામા છે તોપણ જેવા રાજા તેની પ્રજા તેમ કહેવું તે ઉપચાર છે. રાજા સારો હોય ને પ્રજા પણ સારી થાય તો તે પ્રજા પાતાને કારણે મારી થાય છે અને રાજા અધર્મી હોય ને પ્રજા પણ જો અધર્મી થાય તો પ્રજા પાતાને કારણે અધર્મી થાય છે, ગજાને કારણે નહિ જેવો રાજા હોય તેની જ પ્રજા હોય જેવો નાઈ નિશ્ચય નથી, રાજા સારો હોય અને પ્રજા પણ સારી હોય, ગજા બુણી હોય ને પ્રજા દોષી હોય, રાજા દોષી હોય ને પ્રજા

ગુગી હોય, રાજ દાપી હોય ને પ્રજા પણ દાપી હોય એમ ચોભ ગી ૭
માટે રાજ તેવી પ્રજા એમ કહેવું તે માત્ર ઉપચાર છે.

તેરી ગીને પુરુષવદ્-યના ગુણદાપોને અને પુરુષવદ્-યને વ્યાપ્ય
વ્યાપકભાર દોનાને ત્રીજે સ્તર આવી જ (પુરુષવદ્-યના પાતાના-
ભાવથી જ) તે ગુણદાપોની ઉત્પત્તિ થતા-એ કે તે ગુણદાપોને અને
છત્રને વ્યાપ્ય-વ્યાપકભારનો અભાવ છે તોપણ- તેમનો ઉત્પાદન છત્ર
છે' એવો ઉપચાર કરનામા આવે છે

આકર્મ જે બધાય તેવું વ્યાપ્યવ્યાપકપણું પુરુષવદ્-યમા જ
છે, આકર્મ બધાનાની તાત્કાલ પુરુષવદ્-યમા જ છે, તે કર્મની
અવસ્થા આત્મા કરી ગઈ નહિ જેન આ શરીર આત્માથી જુદી
ચીજ છે તેમ કર્મ પણ આત્માથી જુદી ચીજ છે, આત્મા પોતે અ-
જ્ઞાન-મિથ્યાતા અને રાગ-દ્વેષાદિના વિગરી ભાવન કહે છે, તે વિકારી
ભાવનું નિમિત્ત પામીને જડ રજઃમોમા કર્મરૂપ અવસ્થા એની મોગે
જ થાય છે, એટલે નિમિત્તનૈમિત્તિકસંબંધ છે, તે નિમિત્તનૈમિત્તિક
સંબંધના કારણે આત્મા કર્મ કહે છે એમ કહેવાય, પરંતુ તે કથન
ઉપચારથી છે,

આત્માની અવસ્થામા રાગ દ્વેષ જેટલા નિર્ગ્વાણા થાય તે પ્ર-
માણે નના કર્મ બધાય, તે તેની સ્વતંત્રતાથી બધાય છે, પરમાણુમા
પણ અનંત શક્તિ છે માટે તે એની મોગે કર્મપણું પરિભ્રમે છે,
કર્મ આત્માને ખેંચે ને આત્મા કર્મને ખેંચે એમ નથી, આત્મા પણ
સ્વતંત્ર વસ્તુ છે અને પુરુષ પણ સ્વતંત્ર વસ્તુ છે, આત્મામા રાગ-
દ્વેષના ભાવ થાય ત્યારે કર્મનું નિમિત્ત હોય ૭ અને પુરુષના કર્મરૂપ
બધાય ત્યારે આત્માના રાગ દ્વેષના ભાવનું નિમિત્ત હોય છે, એનો
નિમિત્તનૈમિત્તિકસંબંધ છે ચોહયુગમા એરી તાકાત છે કે તે લોહાને
ખેંચે અને લોહામા ખેંચાવાની શક્તિ ૩, જે લોહામા ખેંચાવાની
શક્તિ ન હોય અને લોહયુગક જ લોહાને ખેંચવું હોય તો લોહાને
પણ લોહયુગકે ખેંચવું નેઈએ, માટે લોહામા એરી ચોખવા છે કે
લોહયુગનું નિમિત્ત-હાજરી પામીને લોહ ખેંચાઈ આવે છે,

પ્રશ્ન —કોઈ કહે કે આત્માને બીજી ગતિમાં કર્મ બેસી જાય છે ને ?

ઉત્તર —બીજી ગતિમાં જનની આત્માની પોતાની યોગ્યતા છે, પોતાની ક્રિયાશક્તિ શક્તિની યોગ્યતાને કારણે આત્મા બીજી ગતિમાં જાય છે, કર્મ આત્માને નરકમાં લઈ જાય અને સ્વર્ગમાં લઈ જાય એમ કહેવું તે વ્યવહાર છે, આત્મા પોતે પોતાના શુભાશુભલાનની યોગ્યતાના કારણે નરક અને સ્વર્ગમાં જાય છે. લોકો બોલે છે કે ગાય અને દીકરી જ્યાં દારૂ ત્યાં જાય, તેમ આત્માએ કર્મ બાંધ્યા હોય તે પ્રમાણે આપણે પાલુ જવું પડે છે પણ તે કથન બધું ઉપચારથી છે. આત્મા કર્મથી દબાણે નથી, પોતાની લાયનાતને નાણે મનુષ્ય, તિર્થંક અને સ્વર્ગ નર-મા જાય છે.

૨૦૦૦, કાગલક વદ ૨ શનિ

પુદ્ગલકર્મની ક્રિયા આત્મા કરતો નથી, આત્મા આત્માની જ્ઞાનક્રિયા કરે છે, જ્ઞાનનું સાક્ષીપણું-જ્ઞાનનું ઉદાસીનપણું તે જ્ઞાનનું મતકાર્ય છે. હું મારાંરૂપે થનાર છું પણ પરારૂપે થનાર નથી એવી શ્રદ્ધા તે જ્ઞાન કરીને જ્ઞાનમાં સ્થિત ગણેવું તે જ્ઞાનનું સતકાર્ય છે, પરનાં કાર્યરૂપે ન થવું પણ પોતાનાં કાર્યરૂપે થવું તે જ્ઞાનનું સતકાર્ય છે.

રાજા પ્રજાના શુભ-દોષોનો ઉત્પાદક છે એમ વ્યવહારથી કહેવાય પણ ખરી રીતે રાજા પ્રજાના શુભ-દોષોનો ઉત્પાદક નથી. સારા રાજાથી પ્રજા સારી થાય એમ કહેવું માત્ર ઉપચાર છે, સાગ રાજાથી પ્રજા સારી થતી નથી પણ પ્રજા પોતે પોતાથી જ સારી થાય છે. તેની રીતે પુદ્ગલકર્મના શુભ-દોષને આત્મા કરતો નથી, આત્મા પોતાના લાનને કરે છે, પુદ્ગલકર્મને કરતો નથી તોપણ પુદ્ગલકર્મ આત્માએ કર્યા એમ કહેવું તે માત્ર ઉપચાર છે.

હવે આગળની ગાથાની સૂચનિકારૂપ કાવ્ય કહે છે —અમૃત-ચ દ્રાચાર્યદેવે ગાથા આથે કળશની સન્નિ કરી છે.

(વ્રતતિસમ)

જીવઃ કરોતિ યદિ પુણ્યલક્ષ્મ નૈવ
 કસ્તર્દિં તત્કુરુત ઇત્યમિશકયૈવ ।
 એતર્દિં તીવ્રરમ્યમોદનિર્ઘ્નયાય
 સકીર્ત્યતે શૃણુત પુણ્યલક્ષ્મવર્ઠ ॥ ૬૩ ॥

અર્થ — ‘જો પુણ્યલક્ષ્મને જાણ નહીં તે તેને કોણ કહે
 ?’ એની આશામાં મીને, હવે, તીવ્ર વેગવાળા બ્રાહ્મણ (કર્તાકર્મ-
 થાના અજ્ઞાનનો) નાશ કરવા માટે, ‘પુણ્યલક્ષ્મનો કર્તા કોણ છે
 કહીએ છીએ, તે (હે જ્ઞાનના પ્રજ્ઞા પુરુષો !) તમે સાક્ષ્યો.’

શિષ્ય પૂછે છે કે આકર્મને કુ કંડુ નહિ, આકર્મને કુ બા-
 ડુ નહિ તો આકર્મ કહે છે કોણ ? આકર્મની અવસ્થા જ્ઞાતા
 કરે તો કર્મ બ્રહ્મ કેમ તે મહા ? પ્રપુ ! અમે કાઈ કર્મ
 જ્ઞાતા નહોતા, શાસ્ત્રે -શુ કે કર્મ છે ત્યારે અમે કર્મ જાણ્યા અને
 માપ તો કહ્યો છો કે કર્મનો રચનાર તુ નથી ત્યારે તેના રચનાર
 કોણ છે તે કહ્યો ? પુણ્યલક્ષ્મનો કર્તા કોણ છે તે મહા ? એમ શિષ્ય
 આશંકા કરે છે આશ્ચર્ય કેવું મહું છે કે શૃણુત’ એટલે સાક્ષ્યો,
 તીવ્ર બ્રાહ્મણ નાશ કરવા માટે હે જ્ઞાનના પ્રજ્ઞા પુરુષો ! તમે સાક્ષ્યો,
 અતરમા શુ ધરમાળ ધાય છે તે સાક્ષ્યો, તીવ્ર વેગવાળા બ્રાહ્મણ
 નાશ કરવા માટે પુણ્યલક્ષ્મનો કર્તા કોણ છે તે કહીએ છીએ તે
 તમે સાક્ષ્યો. ૧૦૮

પુણ્યલક્ષ્મનો કર્તા કોણ છે તે હવે કહું છે —

મામણ્ણપદ્મયા સ્વલુ ચરો મણ્ણતિ વધકત્તારો ।

મિચ્છત્ત અવિરમણ કસાયજોગા મ્મ વોદ્ધન્વા ॥ ૧૦૯ ॥

સામાન્ય પ્રત્યય ચાર નિશ્ચય બધના કર્તા કહ્યા,
 -મિચ્છાત્ત ને અવિરમણ તેમ કપાયજોગા જાણુવા ૧૦૯

તેસિં પુણોવિ'ય ઇમો મણિદો મેદો દુ વેરસવિયણ્ણો ।

મિચ્છાદિટ્ટીઆદી જાવ સજોગિસ્સં ચરમત ॥ ૧૧૦ ॥

એદે અચેદ'ણા સ્વલુ પુગ્ગલકમ્મુદયસમવા જહ્વા ।

તે જદિ કરતિ કમ્મ નવિ તેસિ વેદગો આદા ॥ ૧૧૧ ॥

ગુણસણ્ણિદા દુ એદ' કમ્મ કુવ્વતિ પચ્ચયા જહ્વા ।

તહ્વા જીવો'કતા'ગુણા ય કુવ્વતિ કમ્માણિ ॥ ૧૧૨ ॥

અર્થ—આર સામાન્ય *પ્રત્યયો નિશ્ચયથી બંધના કર્તા કહેવામાં આવે છે—મિથ્યાત્વ, અવિરમણ તથા કપાય અને ધોમ (એ આર) ભણવા, અને વળી તેમનો, આ તેર પ્રકારનો ભેદ કહેવામાં આવ્યો છે—મિથ્યાદષ્ટિ (ગુણસ્થાન) થી માંઠીને સધાગકેવળી (ગુણસ્થાન) સુધીના, આ (પ્રત્યયો અથવા ગુણસ્થાનો) કે જેઓ નિશ્ચયથી અચે-
તન છે કારણ કે પુદ્ગલકર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થાય છે તેઓ જો કર્મ કરે તો ભલે કરે, તેમનો (કર્મોના) ભોક્તા પણ આત્મા નથી, જેથી આ 'ગુણ' નામના પ્રત્યયો કર્મ કરે છે તેથી જવ તો કર્મનો અકર્તા છે અને 'ગુણો' જ કર્મોત્તે છે.

* પ્રત્યયો = કર્મબંધના કારણો અર્થાત્ આત્મનો

વળી તેમનો પણ વર્ણવ્યો આ ભેદ તેર પ્રકારનો,
—મિથ્યાત્વથી આદિ કરીને ચરમ ભેદ મર્યાગીનો. ૧૧૦

પુદ્ગલકર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન તેથી અજીવ, આ,
તે જો કરે કર્મો ભલે, ભોક્તાય તેનો જીવ ના. ૧૧૧.

જેથી ખરે 'ગુણ' નામના આ પ્રત્યયો કર્મો કરે,
તેથી અકર્તા જીવ છે, 'ગુણો' કરે છે કર્મને ૧૧૨.

આત્મા એક છે અને સામાન્ય પ્રત્યેકે એટલે આત્મવૅ ભગ-
વાને ચાર કહ્યા છે, આત્મવૅ એટલે કર્મજનના કારણે-મિથ્યાત્વ,
અવિરતિ, કષાય અને ધોગ એ ચાર, પુરૂષવમા સુખશુદ્ધિ થવી તે
શ્રુતિ છે મિથ્યાત્વ છે, હું કોઈનું કલ્યાણ કરું છું ને કોઈ મારું કલ્યાણ
કરે છે એવી માન્યતા તે મિથ્યાત્વ છે, આત્મા અખંડ જ્ઞાયકમૂર્તિ છે
એને બહીને શરીર તે હું છું-વાણી તે હું છું-મન તે હું છું-શુભાશુભ
પરિણામ તે હું છું એવી માન્યતા તે મિથ્યાત્વ છે, પર વસ્તુમા આ-
સક્તિ તે અવિરતિ છે, પર વસ્તુમા પ્રીતિનો અત્યાગભાવ તે અવિરતિ
છે, ક્રોધ-માન માયા-લોભ તે કષાય છે, આત્માના પ્રદેશનું કષય તે
ધોગ છે, આ ચાર પ્રકાર કર્મજનના કારણે છે અને તેના વિગેષ
લેઈ તેર પ્રકારનો છે, મિથ્યાત્વ શુદ્ધસ્થાનથી માઠીને સયોગીકેવળી
(શુદ્ધસ્થાન) સુધીના આસનો પુરૂષ કરે છે આ તેરે શુદ્ધસ્થાનો
પુરૂષકર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થાય છે તે અચેતન છે, તેઓ કર્મ કરે
તો લાયકે કરે પણ તે કર્મનો કર્તા અને લોકતા પણ આત્મા નથી આત્મા
તો અકર્તા છે કષાય અને ધોગના ચાર પ્રકાર છે અને તેના વિગેષ
પ્રકાર તેર છે તે તેરે જડ છે. મિથ્યાત્વ, સાસાદન, મિથ, અવિરતિ,
દેશવિરતિ, પ્રમત્તસમત, અપ્રમત્તસમત, અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિકંચ,
સૂક્ષ્મસાપરાય, ઉપશાત્તમોહ, ક્ષીણમોહ, સયોગીકેવળી, તે તેરે શુદ્ધ-
સ્થાન કર્મના નિમિત્તાની અપેક્ષા રાખે છે મારે જડ છે ભગવાન
આત્મા તો અખંડ જ્ઞાયકમૂર્તિ છે

શિષ્યે પ્રશ્ન કર્યો હતો કે પ્રભુ ! કર્મનો કર્તા કોણ છે ? શિષ્ય
પૂછતો પૂછતો અહીં સુધી આવ્યો છે કે ગરીરાદિની ક્રિયા તો આત્મા
કરે નહિ પણ સૂક્ષ્મ કર્મોની અવસ્થા પણ આત્મા કરે નહિ, ત્યારે
તને કરે છે કોણ ? આચાર્યદેવે એનો ઉત્તર આપ્યો છે કે ચેતન્યમા
લેઈ જાડવા તે તારું સ્વરૂપ નથી, તું અખંડ જ્ઞાયકમૂર્તિ છે કર્મો તેર
શુદ્ધસ્થાનદ્વારા બધાય છે તે પણ અલ્પકાળ બધન રહુશે કાળ છે
તે તારુ અલોક્સ્વરૂપ નથી એવી આચાર્યદેવે સધિ કરી છે. આચાર્ય-
દેવે કહ્યું છે કે રાજા પ્રજાના શુદ્ધ દોષનો ખરેખર ઉત્પાદક નથી,
તેમ આત્મા ખરેખર કર્મનો ઉત્પાદક નથી તો ખરેખર કર્મનો ઉત્પાદક

કોણ છે ? ચૈતન્ય રામની સાથે કર્મ બનાય છે એનો કર્તા કોણ છે ? એની તને ઝખના થઈ છે તો હવે કહીએ છીએ કે તારો આત્મા શુદ્ધ છે, તારા આત્મામાં કંઈ દોષ નથી એમ પ્રથમ શ્રદ્ધા લાન ! તારો આત્મા અખડાનદ છે એમ એકવાર શ્રદ્ધા લાન ! તારા સ્વભાવનો ખરેખર કર્તા તું છે, બીજો કોઈ નથી, પરંતુ તું કર્તા નથી અને તારો કર્તા બીજો કોઈ નથી, તું તારા અનંતગુણના પિંડ સ્વરૂપ ચૈતન્યસ્વભાવનો કર્તા છે એમ એકવાર યથાર્થપણે તને બેઠું તો અદ્યક્ષકાળમાં મુક્તિ છે.

હાઈ ! ચૈતન્યઆનંદમાં બેઠે પાડવા તે તારું સ્વરૂપ નથી, આચાર્યદેવ ગિણ્યને કહે છે કે તું મિયાત્વ અવસ્થામાં ઊભો છે તોપણ મિયાત્વ તારું સ્વરૂપ નથી, વળી ત્યાર પછીનું આનંદપણ-મુનિપણ વગેરે ભેદો તે તારું ખરેખર અખડસ્વરૂપ નથી એની એકવાર શ્રદ્ધા લાવ ! પરમાર્થનું પૂછો હો તો કહીએ છીએ કે શ્રદ્ધા લાવ !

શિષ્યે ઊછળીને પૂછ્યું છે કે આકર્ષકજલ્પનો કર્તા આત્મા નથી ત્યારે તેનો કર્તા છે કોણ ? શિષ્યને તે સમજવાની ખટક થઈ છે. આચાર્યદેવ કહે છે કે કર્મનો કર્તા તું નથી, તારું અખડ સ્વરૂપ કર્મનો કર્તા નથી પણ તેર ગુણસ્થાન કર્મના કર્તા છે. તારા સ્વરૂપમાં જ્ઞાતિ ત્રણકાળમાં નથી, જો જ્ઞાતિ તારા સ્વરૂપમાં હોય તો તે કદી છૂટે નહિ માટે તું તો નિર્વિકલ્પ વીતરાગ છે એમ એકવાર હા તો પાડ ! બીજું બધું છોડ ! મૂંઝ એકકોર ! સત્તમમાગમમાં આનીને સમજવાની જેને ધગનું થઈ છે તેને આચાર્યદેવ સમજાવે છે, તારો જ્ઞાનસ્વભાવ કંઈ જડ કર્મની અવસ્થા થવામાં નિમિત્ત થાય ? આત્મા જાણ-રાજિનાણુ તરન છે તે પરમાર્થદ્રષ્ટિએ-સાચીદ્રષ્ટિએ-નિશ્ચયદ્રષ્ટિએ જડકર્મને ઝરતો નથી.

આકર્ષોની અવસ્થા થવામાં જડ ઝરણું છે, ચૈતન્ય ઝરણું નથી. તેર ગુણસ્થાનને આહા જડ કહ્યા છે અને તે તેર ગુણસ્થાન જડના કર્તા છે એમ કહ્યું છે. વાસ્તવિકદ્રષ્ટિની-દ્રવ્યદ્રષ્ટિની આ વાત છે. એકકોર ચૈતન્યજન અને એકકોર જડજન-એમ બે કટકા કઠી નાખ્યા છે, એકકોર ગમ અને એકકોર આખું ગામ છે.

ખરેખર પુણ્યકર્મનો, પુણ્યદ્રવ્ય જ એક કર્તા છે, તેના વિશેષ-
-મિથ્યાત્વ, અવિરતિ કપાય અને યોગ બંધના સામાન્ય હેતુઓ
હોવાથી ચાર કર્તા છે, તેઓ જ લોકરૂપ કરવામાં આવતા (અર્થાત
તેમના જ લે પાડવામાં આવતા), મિથ્યાદષ્ટિથી માડીને મયોગકેવળી
મુધીના તેર કર્તા છે. હવે, જેઓ પુણ્યકર્મના નિષાઠના પ્રમાણે
હોવાથી અત્યંત અચેતન છે એના આ તેર કર્તાઓ જ કેવળ વ્યાપ્ય-
વ્યાપકભાવે કાંઈ પણ પુણ્યકર્મને જો કરે તો બસે કરે, તેમાં છુટતે
શું આવ્યું ? (કાંઈ જ નહિ)

ભ્રાતિ, આશક્તિ, કપાય અને ધોગ-ને નના બંધના સામાન્ય
એટલે સંક્ષેપથી હેતુ છે એટલે કે કારણ છે જડતુ કારણ જડ હોય,
અહીં વિકારી પરિણામને પણ જડ કહી દીધા છે હેતુ એટલે નિમિત્ત,
નવા આકર્ષ બાંધવાના સંક્ષેપથી ચાર નિમિત્ત કારણ છે અને વિશેષ
પ્રકાર તેર કારણ છે, તેરે શુદ્ધસ્થાન ચૈતન્યનું કર્તવ્ય નથી, જડતુ
કર્તવ્ય છે એમ અહીં કહ્યું છે.

શુદ્ધસ્થાનની વ્યાખ્યામાં ચોદિ શુદ્ધસ્થાન આવી જાય પણ
ઓએ શુદ્ધસ્થાને કર્મ બધાતા નથી એટલે અહીં તેર શુદ્ધસ્થાન
દીધા છે. તે તેર શુદ્ધસ્થાનમાં અનુક્રમે મિથ્યાત્વ-અવ્રત-કપાય અને
જોગની અપેક્ષા છે જે શુદ્ધતા પર્યાય પ્રગટે તે તો ચૈતન્યનો પોતાનો
પણ તે પર્યાય પૂરતુ આખા ચૈતન્યનું સ્વરૂપ નથી. તે પર્યાય
ઉપર લક્ષ મૂકતા રાગ આવે છે, લોક પડે છે અને અખડ ચૈતન્ય
ઉપર દષ્ટિ મૂકતા વીતરાગપર્યાય પ્રગટે છે મારે અહીં દ્રવ્યદષ્ટિ-અલોક-
દષ્ટિ કરાવવાની વાત છે. અતૂરા પર્યાય સાથે રાગ જોડાયેલો હોય
તે અપેક્ષાએ શુદ્ધસ્થાનને પણ જડ કહી દીધા છે પણ વાસ્તવિક
રીતે કાંઈ શુદ્ધસ્થાનનો પર્યાય જડ નથી, તેરમે સયોગીકેવળી શુદ્ધ
સ્થાને પણ અતૂરા પર્યાય છે-અકપપણુ પ્રગટ્યુ નથી, ધોગતુ કપન
જાણુ છે તેથી ઉપચારથી સયોગીકેવળી શુદ્ધસ્થાનને જડ કહ્યું છે
પરંતુ તે કાંઈ વાસ્તવિક રીતે જડ નથી, તે તો આત્માનો નિર્ભળ
પર્યાય છે પરંતુ યોગતુ કપન છે તે વિકાસ છે, જડ નિમિત્તથી થતો

ભાવ પણ જડ છે, વિકાર જડ છે માટે ગુણસ્થાન પણ જડ છે તેમ આચાર્યદેવે કહી દીધું છે, તે ગુણસ્થાનના ભગ કર્મના નિમિત્તથી પડે છે, કર્મ જડ છે માટે તે અપેક્ષાએ ગુણસ્થાનને જડ નહીં છે. અધૂરા-પૂરા પર્યાયના ભગ શુદ્ધદ્રવ્યદષ્ટિમા નથી, શુદ્ધ અખંડ નિર-પેક્ષ વસ્તુમા અધૂરાપણા ને પૂરાપણાની અપેક્ષા લાગુ પડતી નથી, તે બધી અપેક્ષા પર્યાય-દષ્ટિએ છે. અધૂરા પર્યાય ઉપર લક્ષ મૂકતા શગ આવે છે, નીચલી દગામાં અધૂરા પર્યાયની સાથે શગ હોય છે તેથી ગુણસ્થાન કર્મને કહે છે તેમ કહ્યું છે પણ ખરી રીતે ગુણસ્થાન કર્મને કરતા નથી પરંતુ બાકી રહેલો જે ગગ છે તે કર્મ બધાવામા નિમિત્ત થાય છે, શગ ચૈતન્યનો વિકાસી પર્યાય છે, તે પીતાના પુરુષાર્થની મદતાથી થાય છે, પરંતુ તે ચૈતન્યનો સ્વભાવ નથી, વિપરીત સ્વભાવવાળો ભાવ છે-પર વલ્કુલાળો ભાવ છે, ગગ ધવામા જડવું નિમિત્ત છે તે પીતાનો ભાવ નથી માટે શગાદિને જડ કહી રીધા છે, અને ગુણસ્થાનના વિકાસને એ રીતે જડ કહી દીધા છે, તેરે ગુણસ્થાનના ભગ કર્મની અપેક્ષાએ પડે છે માટે તેરે ને જડ કહી રીધા છે

આત્મા નિરાળી વસ્તુ છે, આકર્મને બધાવામા નિમિત્તપણે પણ તે હાજર નથી, શુદ્ધ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ આ વાત છે શિષ્ય મિથ્યાત્વગુણસ્થાનમા ઊભો છતા આચાર્યદેવ કહે છે કે મિથ્યાત્વથી માંડીને તેરે ગુણસ્થાન જડ છે. શિષ્ય મિથ્યાત્વગુણસ્થાનમા ઊભો છે તોપણ તે અવસ્થા જડ છે, તારું શુદ્ધ દ્રવ્ય એનાથી જુદું છે તેમ જ્ઞાન કર, એમ આચાર્યદેવ કહે છે. જાગેલાની આ વાત નથી, હજી જાગ્યા નથી પણ માત્ર સત્ની જિજ્ઞાસા થઈ છે કે આત્મા શુ છે, તેને સમજાવે છે કે તારો આત્મા પણ એવા જડનો નિમિત્તપણે પણ કર્તા નથી પરંતુ તેરે ગુણસ્થાન કર્મના કર્તા છે.

જડથી જુદા ધવાની જિજ્ઞાસા છે તેને સમજાવે છે કે મિથ્યાત્વ, અત્રત, કપાય અને યોગ તારા સ્વભાવમા નથી, જે દાણ પૂરતા છે, અદ્વકાળ ભલે થાય પણ તું આત્માના સ્વભાવનું જ્ઞાન કરીને તેમા ડરી જ તો તે દાણમા ટળી જશે.

આ તેર કર્તાઓ વ્યાપ્ય વ્યાપકભાવે કાર્ધ પણ પુદ્ગલકર્મને કહે તો ભલે કરે તેમા જીવને શુ આવ્યુ ? અહી ગુણસ્થાનની સાથે બાકી રહેશે જે કપાય અને યોગનો પર્યાય છે તે ચૈતન્યની અવસ્થામા થાય છે પણ તે ચૈતન્યનો સ્વભાવ નથી, જડ તરફનો ભાવ જ તેથી તેને જડ કહી દીધા છે તેથી તેર કર્તાઓ વ્યાપ્ય-વ્યાપકભાવે પુદ્ગલ કર્મને કરે છે તેમ કહ્યું છે અને તે અત્યંત અચેતન છે એમ આચાર્ય-દેને કહ્યું છે કપાય અને યોગના પરિણામ થવામા જૂના કર્મનું નિમિત્ત છે તેથી જૂનું કર્મ લખાઈને નવા કર્મને બાધે છે, એ રીતે જૂના કર્મને અને નવા કર્મને વ્યાપ્ય-વ્યાપકપણુ છે, કપાય અને યોગના નિમિત્તે નવા કર્મ બંધાય છે અને કપાય તે યોગના પરિણામ થવામા જૂના કર્મનું નિમિત્ત છે, એ રીતે જૂના કર્મ અને નવા કર્મને વ્યાપ્ય-વ્યાપકપણુ છે, જૂના કર્મની અવસ્થા જતા લખાઈને નવા કર્મ બંધાય છે જૂના કર્મ જરીક લખાઈને નવા કર્મ બંધાય તો ભલે બંધાય, પણ તેમા જીવને શુ આવ્યુ ? કાર્ધ જ નહિ, જીવ તો અકર્તા છે

શિષ્યે જ્ઞાની પાસેથી સાક્ષાત્ત્વ કે આત્મા પરથી નિરાળો છે, તે કર્મનો કર્તા નથી, તોપણી શિષ્ય પૂછે છે કે આ નવા કર્મ બંધાય તો છે તેનું કારણ શુ છે ? શ્રીગુરુ તેને કહે છે કે જૂનું કર્મ જરીક લખાઈને નવું કર્મ બંધાય છે

શિષ્યને અતરમા જિજ્ઞાસા થઈ છે કે નવા કર્મ થવામા આત્માનો હાથ નથી, નવા કર્મની અવસ્થા થવામા આત્મા જોડાતો નથી એમ આપ કહ્યો છે તોપણી નવા કર્મ તો બંધાય છે તેનું શુ કરવું ? શિષ્યને સમજવાની જિજ્ઞાસા થઈ છે, હજી જ્ઞાતિ રળી નથી છતાં સમજવાનો કામી છે તેને શ્રીગુરુ કહે છે કે નવા કર્મ જે બંધાય છે તે જૂના કર્મ લખાઈને બંધાય છે તે બંધાવામા કર્મનું કારણ છે, તારું કારણ નથી આ વાત જોને અતરથી જોસે છે તેને યથાર્થ રીતે સમજાય છે

અજ્ઞાની માને છે કે હું નવા કર્મ થવામા નિમિત્ત છું પણ જ્ઞાનીની દૃષ્ટિ ફરી બાય છે, પર ઉપર લક્ષ ન કરે-નિમર ઉપર લક્ષ

ન કરે-ખડ ઉપર લક્ષ ન કરે પણ અખડ ઉપર લક્ષ કરે તો તેરે ગુણસ્થાન અચેતન છે. તે કર્મને કરે તો ભલે કરે પણ તેમા તારો હાથ જરા પણ છે નહિ, પુરુષાર્થનું મદપણુ-અનૂગે પર્યાય તે પણ તારા અખડ-પૂર્ણ સ્વભાવની અપેક્ષાએ ખગમા જાય છે, તે છે ચૈતન્યનો પર્યાય પણ તેમા કર્મની અપેક્ષા આવે છે માટે તેને પર કહ્યા છે, એકલુ આખુ-પરિપૂર્ણ ચૈતન્ય.જા આચાર્યદેવે કહ્યું છે, ઊણા-વિધારીપર્યાયને ગોણું કરીને જડ કંઠી દીધો છે, વસ્તુદષ્ટિની આ વાત છે. આ ગાથામા પર્યાયદષ્ટિને ગોણું કરીને દ્રવ્યદષ્ટિની મુખ્યતાએ વાત છે.

ચૈતન્યમા વિકાર નથી માટે તે જડના ઘરના છે, તુ તો અખડ પૂર્ણ શાયક છે તેવી દષ્ટિ કરે, પછી અલ્પકાળ કર્મ બ્રાય તો ભલે બ્રાય પણ તેમા તારી દષ્ટિને વાધો નથી, ચૈતન્યની અખડ દષ્ટિમા એવું બળ છે કે અલ્પકાળમા રાગ-દ્વેષનો પર્યાય દાળીને સ્થિરતા વધારીને ક્રમે ક્રમે શુક્તિનો પર્યાય પ્રગટશે.

આઠ નવા કર્મને, જરી-લબાઈને જૂના કર્મ કરે તો ભલે કરે એમ આચાર્યદેવે કહ્યું છે-તેનો અર્થ એમ ન લેવો કે જૂના કર્મ નવા કર્મને એમ ને એમ કર્યા જ કરે, સર્વ ચાલ્યા જ કરે અને ક્યારે પણ છૂટે નહિ એવી વાત અહીં નથી, અહીં તો બે દ્રવ્ય જુદા છે એવી દષ્ટિ કરે તે અપેક્ષાએ વાત છે. બે દ્રવ્ય જુદાની દષ્ટિ કરે તો ક્રમે ક્રમે સ્થિરતા વધારીને કર્મ છૂટી જ જરો.

જિજ્ઞે પૂછ્યું છે કે પ્રભુ ! આ આઠ કર્મ બ્રાય છે તેને કેણુ બાંધે છે ? આત્મા તો કર્મ બ્રાંતો નથી એમ આપ કહ્યો છે, પરંતુ આઠ કર્મ બ્રાય તો છે ? શ્રી ગુરુ કહે છે કે જો ભાઈ ! તેર ગુણ-સ્થાન અત્યંત અચેતન-જડ છે, તે ગુણસ્થાનમા જે વ્રાય અને યોગ રહેલા છે તે વિનરી પર્યાય છે તેમા જૂના કર્મનું નિમિત્ત છે માટે તે જૂના કર્મ નવા કર્મને કહે છે. ગુણસ્થાનના ભગ પડવામા કર્મની અપેક્ષા છે, તે આત્માનું પરિપૂર્ણ અખડ સ્વરૂપ નથી, તે ગુણ-સ્થાનનો પર્યાય ખડવાળો છે, તેના ઉપર લક્ષ મૂકતા રાગ આવે છે,

તેના ભગ પડનામાં કર્મના મદ્દલાન અને અભાવની અપેક્ષા ॥
કર્મ જડ છે માટે તેના નિમિત્તે થડતા ગુણસ્થાનભગ તે પણ જડ છે
તે તેર ગુણસ્થાનની માથે મદ્દલા જે ક્ષાય ન થોગ તે કર્મને બાધે
છે, એ રીતે તે તેર ગુણસ્થાન કર્મના કર્તા છે, ક્ષાય અને થોગમાં
જાના કર્મનું નિમિત્ત છે માટે જાણુ કર્મ લબ્ધાર્થને નવું કર્મ મધાય છે

હું શિષ્ય ! તુ તારા જ્ઞાનસ્વભાવ ઉપર લક્ષ ગમ, તે તારા
હાથની વાત છે, તારો સ્વભાવ કર્મના સ થોગથી પર, જ્ઞાતિથી પર,
અપ્રતયથી પર, ક્ષાયથી પર, થોગથી પર, એના તારા દ્રવ્યસ્વભાવ
ઉપર દષ્ટિ મૂક તો તેર ગુણસ્થાનનો વિનાર-એ જડ છે, તાગ અખડ
સ્વભાવને લભમાં લે તો નિમિત્તપણે પણ તુ કર્તા નથી એમ માનીત
થયુ, જડની અવસ્થા આત્મા ન કરે અને આત્માની અવસ્થા જડ
ન કરે, ખગેખર તે તેર લેદ જડ છે તે તેર નિકારલેદનું કર્તાપણું
છોડાવવા આમ વાત કરી છે, એમ નથી રહેવું કે લેદ, તે તેર પ્રમ-
રના વિનાર તારામાં થવા કરે ને તારા પર્યાયમાં કાંઈ વાંધો નથી,
એવો આશય નથી અહીં દ્રવ્યદષ્ટિ ફગવવી છે, જાના પણ અવ-
સ્થામાં જે વિકાર થાય છે, અવસ્થા અનુરી ॥ તે લક્ષમાં રાખજે
તે લક્ષને ન હોય તો દ્રવ્યદષ્ટિ પણ ખોટી છે દષ્ટિ માથે ઊજા-
વિનારી પર્યાયનું જ્ઞાન પણ હોય છે, જે જ્ઞાન હોય તો જ દષ્ટિ સાચી છે

હવે અહીં આ તર્ક છે કે “પુણ્યવ્રત મિથ્યાત્વાદિને વેડતો
(ભોગવતો) છવ થોતે જ મિથ્યાદષ્ટિ થઈને પુણ્યવ્રતને કરે છે”

શિષ્ય પૂછે ॥ કે ભગવન્ ! આમાં જે મિથ્યાત્વાદિ તેર ગુણ-
સ્થાનને કરતો નથી તો પછી આ મિથ્યાત્વાદિ, હર્ષ-શોક વગેરે
સાવનુ ભોક્તાપણું કેખાય છે તેનું શું ?

શિષ્ય જિજ્ઞાસુ થઈને પૂછે છે, સમજવાનો આગ્રહી થઈ પૂછે
છે કે જે તે ભાવોનો આત્મા કર્તા નથી તો તેના વેડનમાં શાંતિ
આવવી જોઈએ ? કર્તાપણાનો ભાવ છૂટી ગયા તો ભોક્તાપણાના
વેડનમાં શાંતિ હોવી જોઈએ ? પહેલો પ્રશ્ન ગિયતો કર્તાપણાનો

હતો એટલે કે પરનો અર્થ થવાનો હતો, સ્વભાવનો કર્તા થવાનો હતો, હવે આ બીજો પ્રશ્ન ભોક્તાપણનો છે એટલે કે પરભાવનું ભોક્તાપણ છૂટીને સ્વભાવનું વેદન કરવા તરફનો છે તેથી પૂછે છે કે આઠ કર્મના બધનમાં નિમિત્તરૂપ હાજરી પણ આત્માની નથી તો તો આત્માને શાંતિનું વેદન હોય જોઈએ. આ અજ્ઞાનીનો તર્ક છે પણ સત્ તરફ ઠળના માટેનો છે, શિષ્ય કહે છે કે પ્રભુ ! તે મિથ્યાત્વાદિ ભાગે જડ-દ્વા તો તે ભાગોનું વેદન તો આત્માને થાય છે. જો જડ હોય તો આત્માને વેનાય કેમ ? જો હું નિઃશબ્દ, મિથ્યાત્વ પણ, રાગ-દ્વેષની અવસ્થાપણે થનાર ન હોઉં તો આ જો વિગતનું વેદન મારી અનરથામાં થાય છે તે શું છે ? ભોક્તાના ભાવને કાણ કરે છે ?

શ્રી ગુરુ કહે છે કે હું ભાઈ ! તારો આ તર્ક ખરેખર અરિવે છે, કાચ કે ભાવ્યભાન-ભાવનો અભાવ હોનાથી આ મા નિશ્ચયથી પુદ્ગલદ્રવ્યમય મિથ્યાત્વાદિનો ભોક્તા પણ નથી તો પછી પુદ્ગલ-કર્મનો કર્તા તો હોય જ ક્યાથી ? હું ભાઈ ! તને જુદું પાડતા અજ્ઞાન નથી એટલે મિથ્યાત્વાદિ ભાવને હું વેદ હું એમ તને લાગે છે તે તારો અરિવેક છે, આત્મા ખરેખર ભોક્તા નથી પણ અજ્ઞાનતાથી તને ભોક્તા લાગે છે, આત્મા ખરેખર કર્તા પણ નથી અને ભોક્તા પણ નથી. હર્ષ-શોકના ભાવનું વેનાપણ આત્માના સ્વભાવમાં નથી કાચ કે ભાવ્ય જે નિરતેનો અવમાનમાં અભાવ છે, નિકારી ભાવનું વેન સ્વભાવમાં નથી તો પછી ભોક્તાપણ ક્યાથી હોય ? અહીં વસ્તુદષ્ટિની વાત છે, અનરથાદષ્ટિથી અજ્ઞાનપણે જે ને ભોગવે તેની વાત આ ગાથામાં કાઠી નાખી છે. પર તરફના વલ્લખવાળો ભાતિતો ભાવ અને રાગ-દ્વેષનો ભાવ તે બધા ભાગે દ્રવ્યદષ્ટિએ આત્મામાં નથી, દ્રવ્યદષ્ટિએ આત્મા તેનો કર્તા-ભોક્તા નથી પણ અજ્ઞાન અવસ્થાએ કર્તાપણ ને ભોક્તાપણ માન્યું છે કે પ ને હું કરું હું ને પરને હું ભોગવું છું, હર્ષ-શોકને હું કરું છું ને હર્ષ-શોક ને હું ભોગવું છું પણ જ્ઞાનઅવસ્થા થતા નિકારીભાવોનું કર્તાપણ અને ભોક્તાપણ છૂટી જાય છે

ગમજવું? તેના શ્રીગુરુએ જગત્ આપ્યો કે ભોક્તાપણ અજ્ઞાનથી
 સાસે છે પણ ખરી રીતે આત્મા ભોક્તા નથી તો કર્તા તો હોય જ
 કયાથી? ભાવ્ય-ભાનક ભાનનો અભાવ હોનાથી કલ્પગતભાવ પ તો
 ભોક્તા નથી, જ્ઞાનઅવસ્થા થતા પગના ભોક્તાપણની યુદ્ધિ છૂટી
 જાય છે પછી અટપ અસ્થિરતા બાકી રહે છે તેને આત્મી ગણી નથી

પુદ્ગલદ્રવ્યમય ચાર સામાન્યપ્રત્યયોના ભેદરૂપ તેર વિગેષ-
 પ્રત્યયો કે જેઓ 'ગુણસ્થાન' ગણધો કહેનામાં આવે છે (અર્થાત્
 જેમનું નામ ગુણસ્થાન છે) તેઓ જ કેવળ કર્મોને કરે છે, તેથી જન
 પુદ્ગલ-મોનો અકર્તા છે, 'ગુણસ્થાન' જ તેમના કર્તા છે, અને તે
 'ગુણસ્થાન' તો પુદ્ગલદ્રવ્ય જ છે, તેથી એમ કહ્યું કે પુદ્ગલકર્મનો,
 પુદ્ગલદ્રવ્ય જ એક કર્તા છે

માહ અને ભોગના કારણ ગુણસ્થાનના ચૌદ પ્રકાર પડે છે ત
 આત્માનું અખંડ સ્વરૂપ નથી, માહ અને ભોગ તે નિકારી પર્યાય છે,
 આત્માનો સ્વભાવ નથી, પોતાના પુરુષાર્થની મદતાએ પર વલણ-
 વાળો ભાવ છે માટે તે પરનો છે, જડનો છે તેથી તેનો કર્તા જડ છે,
 માહ અને ભોગથી કર્મ બધાય છે અને તે માહ ને ભોગ જડના
 નિમિત્તે થાય છે માટે તેને જડ કહ્યા એ રીતે જડ કર્મનો કર્તા જડ
 છે, જુનું કર્મ જરા લખાણે નવું કર્મ બધાય છે, પુરુષાર્થની મદતા
 મજેરે પર્યાય કર્મની અપેક્ષા રાખે છે માટે તે આત્માનું અખંડ સ્વરૂપ
 નથી, છે તો ચૈતન્યનો પર્યાય પણ કર્મની અપેક્ષા રાખે છે માટે તેને
 પર કહી દીધું છે, એકોર આખું શુદ્ધ ચૈતન્યદળ અને એકોર આખું
 પુદ્ગલદ્રવ્ય દળ એમ બે ભાગના કરી નાખ્યા છે, ગુણસ્થાનના પ્રકાર,
 ભાગ ભેદ તે બધા અખંડ ચૈતન્યસ્વરૂપમાં નથી, પર અપેક્ષિત દષ્ટિએ-
 પર્યાયદષ્ટિએ-અગદષ્ટિએ ગુણસ્થાનના પ્રકાર ચૈતન્યના પર્યાયમાં છે
 ખરા, પણ અખંડ પરિપૂર્ણ વસ્તુદષ્ટિ તેને સ્વીકારતી નથી અખંડ
 પરિપૂર્ણ વસ્તુમાં વાસ્તવિક રીતે અધૂરાપણ જો હોય તો વસ્તુનું
 પરિપૂર્ણ વસ્તુત્વ સિદ્ધ થતું નથી પર્યાયદષ્ટિએ અધૂરાપણના ને
 પૂરાપણના ભાગ છે ખરા, પણ નિરપેક્ષદષ્ટિ તેને સ્વીકારતી નથી

એકમાં તેર પ્રકાર તે પર્યાયદષ્ટિએ છે, અલગદષ્ટિમા ભગદષ્ટિ ગોણુ છે. વિકારીભાવનો હું કર્તા-બોક્તા નથી એ વાત જેને બેડી તેને ભર રહે નહિ, પછી અલપ અસ્થિરતા રહે છે પણ તે ખરી જાય છે, કેમ કે સ્થિરતા વધારીને અલપભાવમા મુક્તિ લેશે. આ વાત જેને રત્ની-બેડી તેને કર્મનું કર્તાપણુ છૂટી જાય છે અને તેથી કર્મનું બધાવાપણુ પણ છૂટી જાય છે, અને પોતે જ્ઞાન-મદ્દા-ચાન્નિ વધારીને મુક્તિનો પર્યાય પ્રગટ કરે છે. જેને આ વાત બેસતી નથી તેને કર્મનું કર્તાપણુ છૂટતું નથી અને તેથી કર્મનું બધન પણ તેને ઊણુ રહે છે.

૨૦૦૦, કારતક ૫૬ ૩ રવિ

શાસ્ત્રમા પ્રત્યયોને બધના કર્તા જહેવામાં આવ્યા છે. ગુણસ્થાનો પણ વિરોધ પ્રત્યયો જ છે તેથી એ ગુણસ્થાનો બધના કર્તા છે અર્થાત્ પુદ્ગલકર્મના કર્તા છે. વળી મિથ્યાત્વાદિ સામાન્ય પ્રત્યયો કે ગુણસ્થાનરૂપ વિશેષ પ્રત્યયો અચેતન પુદ્ગલદબ્ધમય જ છે, તેથી એમ સિદ્ધ થયું કે પુદ્ગલદ્રવ્ય જ પુદ્ગલકર્મનું કર્તા (-કરનારુ) છે, છપ કર્તા નથી. છવને પુદ્ગલકર્મનો કર્તા માનવો તે અજ્ઞાન છે.

અહીં શુદ્ધદષ્ટિને લક્ષમા સમ્પન્ન વાત કરી છે. કર્મના નિમિત્તે જેટલા ભગ-લેહ પડે તે આત્માના નથી એની અતર અલેદદષ્ટિથી અહીં વાત લીધી છે, આવી અલેદદષ્ટિનું જ્ઞાન કરી, મદ્દા કરી અને ઠરવું તે મુક્તિનો ઉપાય છે. પર્યાયદષ્ટિથી ગુણસ્થાનો આત્માના પર્યાયમા થાય છે, પરંતુ દ્રવ્યદષ્ટિથી કર્મના નિમિત્તે થતા ભગ બધા કર્મના છે એમ કહ્યું છે. ૧૦૯-૧૧૨

વળી છવને અને તે પ્રત્યયોને એકપણુ નથી એમ હવે કહે છે -

જહ જીવસ્સ અણણુવઓગો કોહો વિ તહ જદિ અણણો ।

જીવસ્સાજીવસ્સ ય એવમણણત્તમાવણ્ણં ॥ ૧૧૩ ॥

ઉપયોગ જેમ અનન્ય છવનો, ક્રોધ તેમ અનન્ય જો,
તો દોષ તેમ અછવના એકત્વનો.

एवमिह जो दु जीवो सो चेव दु णियमदो तहाऽजीवो ।
अयमेव ते दोमो पञ्चयणोकम्मकम्माण ॥ ११४ ॥

अह दे अण्णो कोहो अण्णुवओगण्णगो हवदि चेदा ।
जह कोहो तह पञ्चय कम्म णोकम्ममवि अण्ण ॥ ११५ ॥

અર્થ — જેમ જીવને ઉપયોગ અનન્ય અર્થોત્ત એકરૂપ છે તેમ જો
કોઈ પણ અનન્ય હોય તો એ રીતે જીવને અને અજીવને અનન્યપણુ
આવી પડયુ જેમ થતા, આ જગતમા જે જીવ છે તે જ નિયમથી
તેથી જ રીતે અજીવ ઈથી, (જોતેનુ અનન્યપણુ હોવામા આ દોષ
આ થો,) પ્રત્યય, નાકર્મ અને કર્મના એકપણુમા અર્થોત્ત અનન્ય-
પણુમા પણ આ જ દોષ આવે છે હવે જો (આ દોષના ભયથી)
તારા મતમા કોઈ અન્ય ॥ અને ઉપયોગસ્વરૂપ આત્મા અન્ય છે,
તો જેમ કોઈ તેમ પ્રત્યયો, કર્મ અને નોકર્મ પણ આત્માથી અન્ય
જ છે

જેમ જીવનો ઉપયોગ જીવ સાથે અનન્ય એટલે એકરૂપ છે,
જીવ અને તેનો જ્ઞાનસ્વભાવ તન્મયરૂપે એકસ્વભાવે એકામર છે તેવી
રીતે કોઈ-માન-માયા-હર્ષ-શોક વગેરે વિનારીસામે પણ જો જીવની
સાથે અનન્ય એટલે કે એકરૂપે હોય તો આત્મ અને જડ પુણ્યનો
બોલે એક થઈ ગયા. જ્ઞાનસ્વભાવ જેવી રીતે આત્માનો ॥ તેથીજ
રીતે કોઈવિભાવો પણ હોય તો જ્ઞાનસ્વભાવ જેમ આત્માથી છૂટે નહિ
તેમ કોઈવિભાવો પણ આત્માથી છૂટે નહિ, તેવી રીતે પ્રત્યય એટલે

તો જગતમા જે જીવ તે જ અજીવ પણ નિશ્ચય ઠરે,
નોકર્મ, પ્રત્યય, કર્મના એકત્વમા પણ દોષ એ ૧૧૪
જો કોઈ એ રીત અન્ય, જીવ ઉપયોગઆત્મક અન્ય છે,
તો કોઈવત્ નોકર્મ, પ્રત્યય, કર્મ તે પણ અન્ય છે. ૧૧૫.

અને અજ્ઞાતિ બન્ને એક થઈ જાય, એમ થઈ જાય તે જુદા પડે કઈ રીતે? ક્રોધ, માન, માયા, લોભ તે અજ્ઞાતિને રોમનાં છે ને ચેતન્ય-સ્વરૂપ ભગવાન આત્મા અજ્ઞાતિનો વિમલ કુન્દાર છે

લોકો મહે છે કે આ તો તમે ઈચ્છી જાત્રી પૂર્ણિમા જેવી વાતો કહે છો. અરે ભાઈ! વસ્તુસ્થિતિની તને ખબર નથી, મતનુ તે અવજુ કહ્યું નથી અને આગ્રહમાં પ-ડાર્ડ ગયો છે તેની ઈચ્છી જાત્રી પૂર્ણિમા જેવી વાત લાગે, બાકી આ તો બીજાની વાત થાય છે, પૂર્ણિમાની વાત નથી પૂર્ણતાની વાત હોય તો એમાં તો જાણી-માનીને કરવાનું આવે, જાણવા, માનવાની વાત તે બીજાની વાત છે અને કરવાની વાત તે પૂર્ણિમાની વાત છે

આત્મામાં પુણ્ય-પાપના ભાવો નથી પણ આત્મા તો નિર્વિકારી પરિપૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપ છે એની જે અખંડ દૃષ્ટિ તે નિશ્ચયનય અને અવસ્થામાં પુણ્ય-પાપના ભાવો થાય છે એનું જે જ્ઞાન તે વ્યવહારનય.

જિંદા લાકડા છલોને અનાદિથી પકડાઈ ગયા હોય છે તેથી તે કહે છે કે વ્યવહારથી નિશ્ચય ઊધડે પણ તે વાત તદ્દન ખોટી જ છે શુભભાવ તો વ્યવહાર છે અને શુભભાવ એટલે વિમળભાવ તેનાથી અનિમરી આત્મા ઊધડે? કહી ન ઊધડે, વ્યવહારનો નાશ કરવાથી નિશ્ચય સ્વભાવ ઊધડે, વ્યવહાર એટલે વિકારી ભાવ, તે વિકારી-ભાવનો નાશ કરવાથી અવિકારી ભાવ ઊધડે, નિમશેભાવ તે વ્યવહાર અને તેને જાણવો તે વ્યવહારનય, વ્યવહારનયના ઘણા ભાગ છે.

આત્માના ખરેખરા સ્વભાવની વાત સાક્ષાત્તા (સત્-સ્વરૂપની વાત સાક્ષાત્તા) અરુચિ થાય તો તે અનતાનુબધી ક્રોધ છે, આ વાત સાક્ષાત્તા એમ થાય કે અરર! આવી વાત, આવી લૂખેલૂખી વાત, કોરે કોરી વાત, એવી અરુચિ થાય તે અનતાનુબધી ક્રોધ છે, આત્મા પરથી નિરાગો ત્ર તે વાત અજ્ઞાનીને કોરે કોરી લાગે છે પણ અરે ભાઈ! તે વાત કોરી નથી પણ ખરેખરી રસિક છે આત્માના જિજ્ઞાસુઓને, હિતના વાછકાને આ વાત બહુ રસિક લાગે છે, તેને તો

નિરાળા સ્વરૂપની વાત તરફ જ ઉત્ક્રાંતિ ગઈ છે, તેમાં જ તેને હોરા અને ઉમંગ આવે છે.

પરથી નિરાળી નિર્ગુણ વસ્તુ ધોતે ધોતામાં છે, બાહ્યમાં ક્યાય નથી, ગંગામાં નથી, નિઝામમાં નથી, વ્યવહારમાં નિશ્ચય નથી, લોકો વ્યવહાર વ્યવહાર કરી ગયા છે પણ ચૈતન્યનો વ્યવહાર ચૈતન્યમાં હોય કે જડમાં હોય ? ચૈતન્યમાં જ હોય. વ્યવહારનય તો એને નહિવાય કે અખંડ દ્રવ્યસ્વભાવનો સ્વીકાર કર્યા પછી, પ્રતીતિમાં લીધા પછી અદૃશ્ય વીકારી અવસ્થા બાકી રહે છે તેને બાણી લેવું તે વ્યવહારનય.

આત્માનો નિર્મળ આનંદરૂપ પર્યાય તે આત્મદ્રવ્યમાથી જ પ્રગટે છે, આત્મા અને આત્માનો પર્યાય બન્ને અલોક છે, માટે નિર્મળ પર્યાય પ્રગટવાનો આધાર દ્રવ્ય ધોતે છે પણ પર વસ્તુ કોઈ તેના આધાર નથી.

જે એમ માને છે કે બહારથી હું કાંઈ કરું તો કર્મ પ્રગટે એનો અર્થ એમ થયો કે હું તો એક નમાલી ચીજ છું, મારામાં તો કાંઈ માલ જ નથી, પર વસ્તુ હોય તો મારો પર્યાય પ્રગટે એમ માનનારને આત્મા પ્રત્યે અણુગમ્ય છે તે અનતાનુબંધી કોવ છે, અનંત મસારમાં રખડવાનો ભાવ હજી તેને ઊભો છે.

આત્મા તો ચિદ્રૂપ છે, બહુવા દેખનાના સ્વભાવવાળો છે તેને કોઈ સાથે અનન્યપણ માનતા ચિદ્રૂપને કોઈપણ આવી પડે, વિકાસપણ આવી પડે માટે કોઈરૂપ નિકારીભાવ અને ચિદ્રૂપપણ તે બન્ને જુદા જુદા છે.

આત્મામાં કોઈ નથી, માન નથી, વિકાર નથી, એમ ગોખ્યા કરે અને બોલ્યા કરે તો લાભ થાય ? ન જ થાય. પણ ચિદ્રૂપ આત્માનું જેવું સ્વરૂપ છે તેનું બળે, પ્રતીતિ કરે અને અનુભવ કરે તો લાભ થાય, નીચડી ભૂમિકામાં શુભ પરિણામ આવે, દેવ-ગુરુ-ગાત્ર તરફ બહુ માન આવે, પૂજા કરે, શક્તિ કરે, સ્વાધ્યાય કરે પરંતુ તે સમજે કે આ બધા નિમિત્તો તરફથી માન સ્વરૂપ છે, તેનું જ્ઞાન હોય તો દન,

શાસ્ત્રને નિમિત્તરૂપ કહેવાય, એના નિરાળા આત્માનુ જ્ઞાન હોય
 દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રને નિમિત્તરૂપ કહેનાય, પોતે પોતાના પુરુષાર્થધી
 જે ત્યારે દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રને નિમિત્ત કહેનાય. દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રથી
 મને લાભ થશે, ધર્મ થશે એમ માને તો તેને દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર
 નિમિત્તરૂપ પણ નથી, નિમિત્તને નિમિત્તરૂપે સ્વીકારે તો નિમિત્ત થયું
 નાં પછા નિમિત્તને ઉપાદાનરૂપે જ સ્વીકારે તો નિમિત્ત પોતે જ
 ઉદાન થઈ ગયું, નિમિત્ત જ્યાં રહ્યું ?

દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર તરફના વલણવાળો ભાષ તે શુભભાવ છે, તે
 ભાષથી સમ્યગ્જ્ઞાન ન થાય પણ શુભભાવનો નકાર કરવાથી
 જ્ઞાન થાય.

અહીં સાચી દષ્ટિનું વર્ણન કર્યું છે, સાચી દષ્ટિ થયા પછી દેવ-ગુરુ-
 શાસ્ત્રની ભક્તિમા ભેગાયા વિના છૂન રહે નહિ, સાચી દષ્ટિ થયા પછી,
 શુભ રાગ ટાળવા શુભ રાગમા છૂન ભેગાય છે, ક્યા-પૂજા-ભક્તિ
 રેના શુભપરિણામ તેને આપ્યા વગર રહેરો નહિ, દષ્ટિ થયા પછી
 શુભપરિણામથી ધર્મ થરો તેમ ન માને, જો તેમ માને તો તો પછી
 તે દષ્ટિ અંતે સનળી દષ્ટિમા શુ ફેર પડેથી ? મારે દષ્ટિ પછી શુભ
 આવે પણ તેનાથી લાભ ન માને સમ્યગ્જ્ઞાન પછી સ્થિરતામા
 ગળ વધતા વ્રતાદિના પરિણામ પણ આવે, મહા વ્રતના શુભભાવ
 આવે પરંતુ તેનાથી ધર્મ ન માને, સમ્યગ્જ્ઞાન જ્ઞાન-આરિનનો
 જી શુદ્ધપર્યાય બેઠલે બેઠલે બેઠે પ્રગટે તેને જ ધર્મ માને, શુભ-
 વ તો નિમગ્નીભાવ છે તેનાથી પુણ્યબધ થાય પણ ધર્મ ન માને,
 અને મહાવ્રત આદિ શુભપરિણામને વ્યવહારથી આકરણીય
 ન પણ નિશ્ચયથી નહિ

અનાદિકાળથી સ્વભાવની અસ્થિ હોનાથી આ વાત સાલ-
 ના અજ્ઞાનીને એમ લાગે છે કે અરર ! અમારું બધું ઉડાડી નાખે
 પણ અંતે ભાઈ ! આમા તો આખો ચૈતન્યસ્વભાવ કહેનાય છે,
 પરંતુ કરવાનું કહેવાય છે ચૈતન્યસ્વભાવની ઓળખાણ કરતા અનંતો
 પાર્થ કરવાનો રહે છે. જા ધર્મ પાડી ભાગ્યે જ મળી શકાયો છો

કે અતરદષ્ટિ મૂંઝતા પ્રગતો હતો ? પણ અજ્ઞાનીને તો એમ જ થઈ ગયું છે કે હું જાણે અનંત શુભનો પિંડ આત્મા જ નથી ! અને મારો આધાર જાણે કેમ કોઈ બીજો પદાર્થ હોય ! એવું થઈ પડ્યું છે, જ્ઞાની તો સમજે છે કે મારો આધાર હું પાતે જ છું, મારા આધાર સિવાય બીજાથી મને ર્થ થાય જ નહિ સમ્યક્ષિ અને મિથ્યાદષ્ટિમા અનંતગણે આતરો અતરમા હોય છે, બહારની ક્રિયા કલાચિત સરખી દેખાય પરંતુ અતરમા તદ્દન તટાવત હોય છે.

આત્માનું અનંત સ્વાવલંબી સ્વરૂપ છે તેને સામળતા એમ થાય કે આતો નિશ્ચયાભાસ છે, તેની અરુચિ થાય તો તે અનંતાનુબંધી કોઈ છે આત્માએ જો પાતે પાતાના સ્વભાવનું ખૂન કર્યું હોય તો આ ભાવથી જ ખૂન કર્યું છે. નિશ્ચય એટલે ખરેખર, એવા ખરેખરા સ્વભાવની અરુચિ થઈ તેથી “કેવળી આમળ રહી ગયો કોઈ.”

નિશ્ચયાભાસનું સ્વરૂપ શુદ્ધતામા જાય છે, પણ જે પદાર્થ સ્વાવલંબી નિશ્ચય સ્વરૂપને સમજ્યો છે તેને નિર્મળ પર્થાય વધતો જાય છે. જ્યાંશુધી અધૂરો છે ત્યાંશુધી અશુભ પરિણામથી બચવા શુભ પરિણામમા જોડાય છે, પરિપૂર્ણ સ્વાવલંબી તત્ત્વ ઉપર દષ્ટિ રાખીને પુરુષાર્થ કરતો શુદ્ધ નિર્મળ પર્થાયને વધારતો જાય છે. નિશ્ચય એટલે ખરેખર, એવા ખરેખરા સ્વભાવને જેણે જાણ્યો તેણે અતર પરિણમન પવટો ખાઈ જાય છે. નિશ્ચયાભાસી શુદ્ધ સ્વરૂપની વાતો કર્યા કરે છે પણ શુદ્ધ સ્વરૂપ ઉપર દષ્ટિ નથી, નિર્મળ પર્થાયને વધારવાનો પુરુષાર્થ નથી. અશુભ પરિણામથી બચના શુભ પરિણામમા જોડાવાનો જેનો પ્રયત્ન નથી તે નિશ્ચયાભાસી છે જેણે પદાર્થ સ્વરૂપ જાણ્યું છે તેનું અતરગ આજુ ઊંચલપાચલ થઈ જાય છે.

કોઈ તે આત્મા છે એમ થઈ જતા આત્મા બુદ્ધા રહેતો નથી, કોઈ પાતે જ આત્મા વઈ ગયો, તેવી તેની માન્યતામા આત્મા જડ છે એમ થયું જેમ કોઈ જડ છે તેમ પ્રત્યયો, ર્થ ને નોર્થ-ગરીરાદિ તે પણ બ્રહ્મા જડ છે

વિકાર આશા નથી એમ જણાવતા વિકાર ભલે થયા કરે એમ કહેવાનું નથી પણ 'હું નિરપેક્ષ વસ્તુ અનાદિઅનંત છું, સ્વાધીન છું-શુદ્ધ છું' એમ પ્રતીત થઈ ત્યાં વિકારનો આદર રહેશે નહિ, ત્યાં વિકાર ભાવનો આદર નથી ત્યાં પછી રાગ-દ્વેષરૂપ વિકારભાવ વધશે કે ઘટે ? ઘટે જ, વધે નહિ, પોતાના અનિર્મરી સ્વભાવનો આદર થયો તેના સ્વભાવપર્યાય વધવાનો, જે તરફનો આદર થાય તે તરફનો પુનઃપાર્શ્વ થયો અને પર્યાય વધે જ, જેણે પોતાને પરથી જુદા માન્યો અને જાણ્યો તેને વિકાર ટાળવાનું જ જોર આવે પરંતુ જેણે વિકારભાવને પોતાનો માન્યો છે, વિકારનો અને નિર્મળ આત્માનો જુદો ભેદ જાણ્યો નથી તેને વિકારભાવ ટાળવાનું અને સ્વભાવપર્યાય વધારવાનું જોર આવશે ક્યાંથી ? શેમા ઊભો રહીને વિકારભાવને ટાળશે ? સ્વભાવની અસ્તિત્વા રહીને વિકારભાવની નાસ્તિ કરી શકાય, પણ વિચારમા ઊભા રહીને વિકારને ગી રીતે ટાળી શકાય ?

કોઈ તે પણ અન્ય છે, જો એમ છે તો રાગ-દ્વેષ, હર્ષ-શોક, સ્મૃતિ-અસ્મૃતિ, તે ભાવો પણ આત્માના નથી અને પ્રત્યયો, કર્મ, નોકર્મ, તે પણ બધા અન્ય છે, આત્મામા નથી, કારણ કે તેમના જડપણમા ફેર નથી, જે ભાવે તીર્થ કરગોત્ર બંધાય તે ભાવ પણ આત્માથી અન્ય છે.

સત્તે ખોટું કોણ કહે ? અસત્ય (અસત્ દષ્ટિવાળો), પણ સત્તે સત્ તો ખોટું કહે નહિ, કેવળજ્ઞાની પણ સત્તે ખોટું ન કહે, સત્ તે સત્તે સાચું જ કહે પણ અસત્ય જેના હૃદયમા છે તે સત્તે ખોટું કહે, સત્ય વાત જોસે નહિ એટલે બળભળાટ થઈ જાય. કોઈને એમ થાય કે એકેનો નિશ્ચય જ આવે છે પણ આમા એમ્લો નિશ્ચય ક્યાં આવ્યો ? શુ, આ બધો વ્યવહાર નથી ? ભેદ પાઠીને સમજે તે વ્યવહાર નથી ? મિકટપ થાય, રાગ-દ્વેષ થાય, તે બંધાનું જ્ઞાન કરવું તે બધો વ્યવહાર જ છે, નિમિત્તનૈમિત્તિકસબંધ બાંધવો, હેય-ઉપાદેયનું સ્વરૂપ જાણવું, સાધ્ય-સાધનાભાવ જાણવો, તે બધો વ્યવહાર જ ॥

નિશ્ચય એમ્લે યથાર્થ, વ્યવહાર એટલે આરોપ આરોપ તે

તીર્થ કરોના બધાનાનો ઊંચો પ્રશસ્ત ભાવ પણ જડભાવ છે કોઈ કહેને કે અરે ! એના ઊંચા શુભભાવને જડભાવ કહેવાય ? પણ જે ભાવ ચૈતન્યની જાગૃતિને રોકે તેને જડ ન કહેવો ત્યારે કહેવો નુ ? ચૈતન્યની જાગૃતિને રોકે તે સ્વભાવભાવ ન હોય પણ વિરુદ્ધ જાત વાળો નિકારીભાવ જ હોય અને નિમગ્નીભાવ દ્રવ્યદષ્ટિએ જ ન જ છે

કોઈ કહેને કે આવી નાતમા ભક્તિ પણ જોડી જરો અરે ભાઈ ! દેવ-ગુરુ-ગાત્રની ભક્તિ, પૂજા, પ્રભાવના વગેરેના શુભભાવ જેવા જ્ઞાનીને થાય એના અજ્ઞાનીને થાય જ નહિ

તીર્થ કરપદ, ચક્રવર્તીપદ, બળદેવપદ, તે પદ બધા સમ્યક્દષ્ટિ છોડેને જ બધાય છે, કારણ કે જ્ઞાનીને એમ ભાવ છે કે એક મારો નિર્મળ આત્મસ્વભાવ જ આદરણીય છે, તે સિવાય શાગનો એમ અશ કે પુદ્ગલનો એક સ્વકણુ પણ આદરણીય નથી, આવી પ્રતીત થતા હજી સ પૂર્ણ વીતરાગ થયો નથી તેથી શાગનો ભાગ આવે છે તેમા ઊંચી જાતનો શાગ આવતા તીર્થ કર, ચક્રવર્તી વગેરે પદવીઓ બધાય છે ધર્મ પણ જ્ઞાનીને થાય છે અને ઊંચા પુણ્ય પણ જ્ઞાનીને થાય છે, અજ્ઞાનીને આત્માના સ્વભાવની ખમર નથી, તેથી તેને ધર્મ પણ નથી અને ઊંચા પુણ્ય પણ નથી, આવી સ્વામય તત્ત્વની વાત સાક્ષળતા જે અતરથી તરનસ્વભાવમાથી વિન્યાસ જેસે તો સિદ્ધગતિ છે, નહિ તો નિગોહગતિ તૈયાર છે, તત્ત્વના આદરમા સિદ્ધગતિ છે તે તરનના અનાદરમા નિગોહગતિ છે, સિદ્ધગતિમા જતા વચ્ચે એકાદ જે ભવ થાય તેની ગણતરી નથી અને નિગોહમા જતા વચ્ચે અમુક ભવ થાય તેની ગણતરી નથી, કારણ કે નસનો કાળ થોડો છે ને નિગોહનો કાળ અનંત છે તત્ત્વના અનાદરનું ફળ નિગોહ અને આદરનું ફળ સિદ્ધગતિ છે

પહેલા તો ઝનણુ કરતા સત્ સ્વરૂપનો આદર થનો જોઈએ આદર થતા રચિ વધે ને રચિ વરતા અતર્કુષ્ણ વવલનો પુરુષાર્થ થાય, પણ જો સત્ ઝનણુ કરતા આદર ન થાય તો એની રચિ પણ કયાથી નધે અને રચિ વગર પુરુષાર્થ થાય -યાથી ?

ઘડો છે તે ધીમય નથી પણ માટીમય છે, તેમ વર્ણાશ્રિવાળો જીવ પણ તે જ્ઞાનમય છે પણ વર્ણાશ્રિવાળો નથી, વિકારીપર્યાય અને શરીર છે પણ ખરા, પણ તે આત્માનો સ્વભાવ નથી નિમિત્તને જાણવું તે વ્યવહાર અને તે પાતામા નથી તેમ નિષેવ કરવો તે નિશ્ચય, આત્મા પોતે અનંતગુણનો પિંડ અખડ દ્રવ્ય છે તેમ પ્રતીત કરવી અને પર સ્વરૂપ પોતે નથી તેમ નિષેધ કરવો તે નિશ્ચય. ૧૧૩-૧૧૫.

હવે સાખ્યમતના અનુયાયી શિષ્ય પ્રતિ પુદ્ગલદ્રવ્યનું પરિણામસ્વભાવપણું ગિદ્ધ કરે છે (અર્થાત્ સાખ્યમતી પ્રકૃતિ-પુરુષને અપરિણામી માને છે તેને સમજાવે છે)

હવે કોઈ એકાત લઈ જાય તેને સમજાવે છે. કોઈ કહે છે શોક-દ્વેષ, ક્રોધ વગેરે જડના છે, મારા આત્મામા તે નથી, મારે આત્મા તો શુદ્ધ છે મારે હવે આપણે ગમે તેમ મગ-દ્વેષ કરીએ તોપણ વાધો નથી કારણ કે તે જડના છે, તેને આચાર્યદેવ કહે છે કે ભાઈ તને અમે વસ્તુદષ્ટિની વાત કરીએ છીએ ત્યાં આવું ઊંધું કયા માર્થુ વસ્તુદષ્ટિએ આત્મા પવિત્ર નિર્મળ છે પરંતુ અવસ્થામા પણ ભવિનતા ન થતી હોય તો નિષેધ કરે કોણ? અવસ્થામા ભવિનતા થાય છે તેથી તેનો નિષેધ કરાય છે. સાખ્યમતનો અનુયાયી શિષ્ય પુરુષ અને પ્રકૃતિને અપરિણામી માને છે તેને સમજાવે છે -

जीवे ण सय वद्ध ण सय परिणमदि कम्मभावेण ।
जड पुग्गलदब्बमिण अप्परिणामी तदा होदि ॥ ११६ ॥
कम्मइयवग्गणासु य अपरिणमतीसु कम्मभावेण ।
ससारस्स अभावो पसज्जदे सखसममो वा ॥ ११७ ॥

જીવમા સ્વય નહિ બદ્ધ, ન સ્વય કર્મભાવે પરિણમે, તો એવું પુદ્ગલદ્રવ્ય આ પરિણમનહીન બને અરે! ૧૧૬
જો વર્ગણા કાર્મણતણી નહિ કર્મભાવે પરિણમે, મ સારનો જ અભાવ અથવા સમય સાખ્યતાઓ કરે! ૧૧૭

જીવો પરિણામયદે પુગ્ગલદ્વ્યાણિ કમ્મભાવેણ ।
 તે સયમપરિણમંતે કહ ણુ પરિણામયદિ ચેદા ॥૧૧૮॥
 અહ સયમેવ હિ પરિણમદિ કમ્મભાવેણ પુગ્ગલ દ્વં
 જીવો પરિણામયદે કમ્મ કમ્મત્તમિદિ મિચ્છા ॥૧૧૯॥
 ણિયમા કમ્મપરિણદ કમ્મ ચિય હોદિ પુગ્ગલ દ્વં
 તહ ત ણાણાવરણાહપરિણદં મુણસુ તચ્ચેવ ॥૧૨૦॥

અર્થ —આ પુદ્ગલદ્રવ્ય જીવમાં સ્વય બધાચ્છ નથી અને કર્મ
 ભાવે સ્વય પરિણમતુ નથી એમ જો માનવામા આવે તો તે અપરિ
 ણામી ઠરે છે, અને કર્મણુવર્ગણાઓ કર્મભાવે નહિ પરિણમતા
 સ સારનો અભાવ ઠરે છે અથવા સાંખ્યમતનો પ્રસંગ આવે છે.

વળી જીવ પુદ્ગલદ્રવ્યને કર્મભાવે પરિણમાવે છે એમ માન
 વામા આવે તો એ પ્રશ્ન થાય છે કે સ્વય નહિ પરિણમતી એવી
 વર્ગણાઓને ચેતન આત્મા કેમ પરિણમાવી શકે? અથવા જો પુદ્ગલ
 દ્રવ્ય પોતાની મેળે જ કર્મભાવે પરિણમે છે એમ માનવામા આવે
 તો જીવ કર્મને અર્થાત્ પુદ્ગલદ્રવ્યને કર્મપણે પરિણમાવે ॥ એ
 કહેવું મિથ્યા ઠરે છે.

જો કર્મભાવે પરિણમાવે જીવ પુદ્ગલદ્રવ્યને,
 કયમ જીવ તેને પરિણમાવે જો સ્વય નહિ પરિણમે? ૧૧૮
 સ્વયમેવ પુદ્ગલદ્રવ્ય વળી જો કર્મભાવે પરિણમે,
 જીવ પરિણમાવે કર્મને કર્મત્વમા—મિથ્યા અને ૧૧૯
 પુદ્ગલદ્રવ્ય જો કર્મપરિણત, નિશ્ચયે કર્મ જ અને,
 જ્ઞાનાત્ પરિણત, તે જ જાણો તેહને. ૧૨૦.

માટે એમ નિયમથી કર્મરૂપે પરિણમેણુ પુદ્ગલદ્રવ્ય કર્મ જ તેની રીતે જ્ઞાનાવરણારૂપે પરિણમેણુ પુદ્ગલદ્રવ્ય જ્ઞાનાવરણારૂપે જ જાયો.

આત્મા સાથે રહેલી આઠ કર્મની માટી એટલે કે જડકર્મની જે અવસ્થા થાય છે તે ન માનવામાં આવે અને પુદ્ગલ કર્મપરો પરિણમ્યુ જ નથી એમ માને તો તે અપરિણામી ઠરે છે અને સસારનો અભાવ ઠરે ॥ અને તેથી સાખ્યમતનો પ્રસંગ આવે છે જે કર્મની અવસ્થા માનતા નથી તેના મતમાં એમ આવ્યું કે કોઈ અને એર એવી કોઈ પુદ્ગલની અવસ્થા જ નથી, એ રીતે પુદ્ગલ અપરિણામી છે, પરંતુ તેમ કહેનારની વાત તદ્દન જૂઠી છે, કોટા અને એર ને કોઈ મૂળ દ્રવ્ય નથી પણ પરમાણુના પર્યાય છે. પરમાણુમાં કર્મપણે પરિણમવાની તાકાત છે. પરમાણુ જે કર્મપણે પરિણમતા ન હોય તો સસારનો અભાવ ઠરે ને આત્માનો શ્રેષ્ઠ ઠરે, એ રીતે આત્મામાં નિમિત્ત નથી, ને વિકાર નથી તો સસાર પણ નથી જે પરમાણુની કર્મપણે અવસ્થા થતી જ ન હોય તો આત્મામાં સસારનું નિમિત્તમરણુ કોણ? સસારનું ઉપાદાનકારણ તો આત્માનો અશુદ્ધ ભાવ છે પણ તે અશુદ્ધભાવ થવામાં જડકર્મની હાજરી ન હોય તો વિકાર ન હોય અને નિમિત્ત ન હોય તો વિકારનો અભાવ કરી શ્રેષ્ઠ કોનો કરવો? એ રીતે તો સસાર અને શ્રેષ્ઠ બંનેનો અભાવ ઠરે ॥ કર્મની હાજરીનું નિમિત્ત વિકારમાં ॥ પણ સ્વભાવમાં તેની હયાતીનું નિમિત્ત નથી, તે વિકારમાં પણ નિમિત્ત ન હોય તો વિકાર જ ન હોય, માટે ભ્રાહ્મ! પરમાણુ જે કર્મરૂપે ન થતા હોય તો સસારનો અભાવ થાય

કોઈ એમ કહે કે પુદ્ગલદ્રવ્ય પોતાની ઝેળે પરિણમતુ નથી પણ જીવ તેને કર્મરૂપે પરિણમાવે છે, પણ ભ્રાહ્મ! જે નસ્તુમાં પોતામાં જ કર્મપણે પરિણમવાની તાકાત નથી, અથવા પોતે પોતાથી કર્મરૂપે પરિણમતુ નથી તેને બીજે કેમ પરિણમાવી શકે? માટે એમ સિદ્ધ થાય છે કે પુદ્ગલદ્રવ્ય પોતાની ઝેળે જ કર્મભાવે પરિણમે છે જીવ

* = માર્તિનું કાલ જેમકે-માગીનું મ્મં વડો

કર્મને અથવા પુનઃલક્ષ્યને કર્મપણે પગિણાવે છે એમ કહેવું ખોટું
હે છે. ચૈતન્યના નિકારી પરિણામ કર્મ કરાવતું નથી પણ પોતે
પરિણમે છે ત્યારે થાય છે. જડ આત્મામા નથી અને આત્મા જડમા
નથી, જે જેનામા ન હોય તે તેને કેમ બદલાવે-પરિણામે ? માટે કર્મ-
પણે પુનઃલક્ષ્ય પોતે જ પરિણમે છે. એ રીતે નિયમથી કર્મરૂપે
પગિણમેલું પુનઃલક્ષ્ય કર્મ જ છે, તે જ રીતે જ્ઞાનાનરણાદિરૂપે
પરિણમેલું પુનઃલક્ષ્ય જ્ઞાનાનરણાદિ જ છે.

૨૦૦૦, કારતક ૧૬ ૪ સોમ

પુનઃલક્ષની કર્મરૂપ અવસ્થા આત્મા કરતો નથી, જીવી ચીજ
જીવી ચીજની અવસ્થા હે નહિ. સાગ્ગને ખખર નથી કે હું છલ
ઉપર પડુ તો ઓગળું અને લાકડા ઉપર પડુ તો ન ઓગળું, પણ
એનામા બદલનાની શક્તિ છે તેથી સ્વયં બદલે છે, તેવી રીતે પુનઃલક્ષ-
દ્રવ્યમા કર્મપણે પગિણમનાનું સ્વયં સામર્થ્ય છે, પોતે સ્વયં કર્મપણે
પરિણમે છે, આત્મા તેને પરિણમાવતો નથી.

આત્મારૂપે પહેલા કહ્યું હતું કે કોઈ-માન-માયા લોભ તારા
આત્માનો સ્વભાવ નથી એ વિગતની લાગણીએ આત્માના અતઃ
ઘર્ષની નથી, થાય છે આત્માના પર્યાયમા, પણ તે ક્ષણિક છે, અથોગી
ભાવ છે તેથી તેને જડના દ્વારા હતા. આથી કોઈ એમ સમજી જાય
કે કોઈ-માન-માયા-લોભ બરા જડના છે એમ આપે કહ્યું તેથી તે બલે
રદા, જડના હોય તો અમારે યાજવા નથી, હવે અમે ગમે તેમ વર્તીએ
નિપય મેનીએ, લપટપણા કરીએ તોપણ વાધો નથી ? અમે મૂર્ખ !
મરી જઈએ ! ચાલો જઈએ નરક ને નિગોદમા ! આવી ઉત્તમ સ્વ-
ભાવદષ્ટિની સાત સ્તરોથી થના માટે કહી નથી, પ્રખ્યાત એવી
પાપભાવમા પ્રવર્તવા માટે જ્યાં વાત કહી નથી, પણ તે નિનરીભાવ
તારો રાજાજ નથી તેમ શ્રદ્ધા કર્યા કહ્યું છે. એવા ને એવા નિપય-
નિકાસ ને દુઃશિવાન વૃત્ત તેણા માટે આ વાત આત્મારૂપે કરી
નથી પણ તે ભાવો યાજના માટે વાત કરી છે સ્વભાવદષ્ટિએ કર્મના
નિમિત્તે વના જે નિનરી ભાવો તે નાગમા નથી માટે વૃત્ત સ્વભાવ

માટે એમ નિયમથી *કર્મરૂપે પરિણમતુ પુદ્ગલદ્રવ્ય કર્મ જ છે તેની રીતે જ્ઞાનાવરણાદિરૂપે પરિણમતુ પુદ્ગલદ્રવ્ય જ્ઞાનાવરણાદિ જ લાગે.

આત્મા સાથે રહેલી આઠ કર્મની માટી એટલે કે જડકર્મની જે અવસ્થા થાય છે તે ન માનવામાં આવે અને પુગલ કર્મપણે પરિણમતુ જ નથી એમ માને તો તે અપરિણામી ઠરે છે અને સસારનો અભાવ ઠરે છે અને તેથી સામ્યમતનો પ્રગમ આવે ■ જે કર્મની અવસ્થા માનતા નથી તેના મતમાં એમ આવ્યું કે કાટો અને એર એવી કોઈ પુદ્ગલની અવસ્થા જ નથી, એ રીતે પુદ્ગલ અપરિણામી છે, પરંતુ તેમ કહેનારની વાત તદ્દન જૂઠી છે. કાટો અને એર તે કાંઈ મૂળ દ્રવ્ય નથી પણ પરમાણુના પર્યાય છે, પરમાણુમાં કર્મપણે પરિણમવાની તાકાત છે. પરમાણુ જે કર્મપણે પરિણમતા ન હોય તો સસારનો અભાવ ઠરે ને આત્માનો શોધ ઠરે, એ રીતે આત્મામાં વિકાર નથી, ને વિકાર નથી તો સસાર પણ નથી. જે પરમાણુનો કર્મપણે અવસ્થા થતી જ ન હોય તો આત્મામાં સસારનું નિમિત્તકારણ કોણ ? સસારનું ઉપાદાનકારણ તો આત્માનો અગ્રુદ્ધ લાવ છે પણ તે અશુદ્ધલાવ થવામાં જડકર્મની હાજરી ન હોય તો વિકાર ન હોય અને નિશાર ન હોય તો વિકારનો અભાવ કરી શોધ કોનો કરવો ? એ રીતે તો સસાર અને શોધ બંનેનો અભાવ ઠરે છે, કર્મની હાજરીનું નિમિત્ત વિકારમાં ■ પણ સ્વલાવમાં તેની હયાતીનું નિમિત્ત નથી. જે વિશ્વરૂપમાં પણ નિમિત્ત ન હોય તો વિકાર જ ન હોય, માટે ભાઈ ! પરમાણુ જે કર્મરૂપે ન થતા હોય તો સસારનો અભાવ થાય

કોઈ એમ કહે કે પુદ્ગલદ્રવ્ય પોતાની ઝળે પરિણમતુ નથી પણ જન તેને કર્મરૂપે પરિણમાવે છે, પણ ભાઈ ! જે વસ્તુમાં પોતામાં જ કર્મપણે પરિણમવાની તાકાત નથી, અથવા પોતે પોતાથી કર્મરૂપે પરિણમતુ નથી તેને ણીએ કેમ પરિણમાવી શકે ? માટે એમ સિદ્ધ થાય છે કે પુદ્ગલદ્રવ્ય પોતાની ઝળે જ કર્મલાને પરિણમે ■ જન

*કર્મ=કર્તાનું કાર્ય જેમકે-માનીનું મ્મં ઘડો

પુદ્ગલદ્રવ્યનું પરિણમન છે. પરમાણુઓ જ્યારે લોકડાની અવસ્થાએ થયા ત્યારે ન જૂડે પણ લોકડાની અવસ્થાએ થયા ત્યારે જૂડે, ઘણા પરમાણુ ભેગા થયા માટે જૂડે અને થોડા પરમાણુ ભેગા થાય તો ન જૂડે એવું નથી. લોકડાની કટકીમા થોડા પરમાણુઓ છે તોપણ જૂડે છે અને લોકડામા ઘણા પરમાણુઓ છે તોપણ તરે છે. તે બધી પરમાણુની અવસ્થા છે. પરમાણુ એટલે છેદલામા છેલો ઝીણો રજકણ, તેમા કોઈવાર જૂડનાની અવસ્થા થાય ને કોઈવાર તરવાની અવસ્થા થાય, તેની રીતે પરમાણુમા કર્મરૂપે પરિણમવાની પણ તાકાત છે, તેથી તે કર્મરૂપે સ્વયં પરિણમે છે.

કર્મ પોતે સ્વયં પરિણમે છે, બીજી કોઈ તેને પરિણમાનવું નથી. બહી જો એમ તર્ક કરનામા આવે કે “જીવ પુદ્ગલદ્રવ્યને કર્મભાવે પરિણમાવે છે તેથી સસારનો અભાવ થતો નથી,” તો તે નિરાકરણ બે પક્ષ લઈને કગવામા આવે છે—શુ જીવ સ્વયં અપરિણમતા પુદ્ગલદ્રવ્યને કર્મભાવે પરિણમાવે કે સ્વયં પરિણમતાને પ્રથમ, સ્વયં અપરિણમતાને પર વડે પરિણમાવી શકાય નહિ, કારણ કે (વસ્તુમા) જે શક્તિ સ્વતંત્ર (પોતાથી જ) ન હોય તેને અન્ય કોઈ કરી શકે નહિ (માટે પ્રથમ પક્ષ અસત્ય છે.) અને સ્વયં પરિણમતાને તો પર (અન્ય) પરિણમાનનારની અપેક્ષા ન હોય, કારણ કે વસ્તુની શક્તિઓ પરની અપેક્ષા રાખતી નથી. (માટે બીજો પક્ષ પણ અસત્ય છે) તેથી પુદ્ગલદ્રવ્ય પરિણમનસ્વભાવવાળું સ્વયંમેવ હો

આત્મા પોતે જે દ્રવ્યમા બદલાનાની શક્તિ હોય તેને બદલાવે કે બદલાનાની શક્તિ ન હોય તેને બદલાવે? પરમાણુ જો સ્વયં ન બદલાતા હોય તો આત્મામા તાકાત નથી કે તેને બદલાવી શકે? જે વસ્તુમા બદલાનાની તાકાત ન હોય તેને બીજી દ્રવ્ય પરિણમન આપી શકે નહિ એટલે કે તેને બદલાવી શકે નહિ. અને જો પુદ્ગલદ્રવ્ય પોતે સ્વયં બદલે છે, એનામા પોતામા બદલાનાની તાકાત છે તો એમા આત્માએ શુ કરું? કાગળ કે જે પોતે જ સ્વયં પરિણમે છે તેમા બીજાએ પરિણમાવું તેમ કહેવું તે મિથ્યા છે. વસ્તુની શક્તિઓ પરની અપેક્ષા રાખતી નથી.

દષ્ટિનો પુરુષાર્થ કરી તે નિકારી ભાવોનો નાશ કર, તેમ તે ભાવોને નાશ કરના સ્વભાવદષ્ટિ બતાવી છે, પરંતુ તે ભાવો રાખના અને સ્વભાવથી થના માટે ઈચ્છુ નથી જો અજ્ઞાનભાવે તું પોતે રાગ દ્વેષના ભાવ ન કરતો હો તો સસાર કેનો ? અને જો સસારવ્યવસ્થા ન હોય તો મુક્તિનો ઉપાય ક્યા રહ્યો ? તે કાઈ પણ રહેતું નથી, માટે તારા સ્વભાવમા ગગન-દ્વેષાદિ ભાવો નથી એમ દષ્ટિ કર એમ હોવાનો આગ્ય છે. સસાર અને મોક્ષ બન્ને પર્યાયો આત્માની અવસ્થામા થાય છે પણ તે બન્ને પર્યાય એક સાથે ન હોય, સસારપર્યાય હોય ત્યારે મોક્ષપર્યાય ન હોય ને મોક્ષપર્યાય હોય ત્યારે સસારપર્યાય ન હોય, અનાદિની આત્મામા સસારપર્યાય છે માટે આત્માના સ્વભાવને ઓળખી સ્વભાવની દષ્ટિ કરી તેમા સ્થિર થા તો મોક્ષપર્યાય પ્રગટે અને સસારપર્યાયનો અભાવ થાય સસારપર્યાયનો અભાવ કરના માટે સ્વભાવદષ્ટિની નાત કરી છે

જો પુરુષોત્તમ દ્રવ્ય જીવમા સ્થાય નહિ બનાયુ થકું કર્મભાવે સ્વયમ્ભવ ન પરિણમે, તો તે અપરિણામી જ હશે એમ થતા, સસારનો અભાવ થાય, કારણ કે પુરુષોત્તમ દ્રવ્ય કર્મરૂપે ન પરિણમે તો જીવ કર્મ રહિત હશે, તો પછી સસાર કેનો ?

આઠ કર્મ જો સ્વયં ન પરિણમે તો તે અપરિણામી હશે, તેમા બદલાવ ન હશે તેની તે કૂચરૂપે હશે અને તેથી સસાર પણ રાખીત ન થાય

પરમાણુમા પારિવારનાની તાકાત ન હોય તો તે બાલો નહિ એટલે કે એકરૂપે રહે, અને એકરૂપે રહે તેથી આત્મામા નિર્વૃત્ત નિમિત્ત ન થાય, નિમર થનામા નિમિત્ત ન હોય તો નિમર પણ ન હોય, અને નિકાર ન હોય તો સસાર પણ ન હોય, સસાર ન હોય તો સ્વભાવ હોય અને મોક્ષ હોય

પુરુષોત્તમ દ્રવ્યની અવસ્થા નજરે દેખાય છે અદ્વીષ્ટના પરમાણુ સ્વભાવ પરિણમે છે ભાનુ પાણીમા જુલુ નથી તે પુરુષોત્તમ દ્રવ્યનું પરિણમન છે ભાનુની ઝટકી પાણીમા મૂકે તો જુલુ બને છે તે પણ

(હોવાથી), જેમ ઘડારૂપે પરિણુમેલી માટી જ પોતે ઘડો છે તેમ, જડ સ્વભાવનાળા જ્ઞાનાવરણાદિકર્મરૂપે પરિણુમેલું પુદ્ગલદ્રવ્ય જ પોતે જ્ઞાનાવરણાદિકર્મ છે. આ રીતે પુદ્ગલદ્રવ્યનું પરિણામસ્વભાવપણું સિદ્ધ થયું.

ઘડાનો કરનાર કુભાર છે એમ કહેવું તે વાત સાચી નથી કારણ કે વસ્તુની શક્તિ પરની અપેક્ષા રાખતી નથી. માટીમા બદલનાની શક્તિ છે, ઘડો થનામા માટી પોતે જ સન્નુષ્ઠ થઈ રહી છે, માટી પોતે પરિણુમીને ઘડો થાય છે. તેની રીતે જ્ઞાન-રણાદિ પુદ્ગલ-કર્મ પુદ્ગલ પોતે પશ્ચિમીને થાય છે, તારું તત્ત્વ જુદું છે અને એનું તત્ત્વ જુદું છે, બન્ને તત્ત્વો જુદા છે, આ રીતે પુદ્ગલદ્રવ્યનું પરિણામ-સ્વભાવપણું સિદ્ધ થયું.

હવે આ અર્થનું કળગારૂપ કાવ્ય કહે છે —

(ઉપમાતિ)

સ્થિતેત્યવિદ્યા સ્વલ્પ પુદ્ગલસ્ય

સ્વભાવભૂતા પરિણામશક્તિ' ।

તસ્યા સ્થિતાયા સ કરોતિ ભાવ

યમાત્મનસ્તસ્ય સ એવ કર્તા ॥ ૬૪ ॥

અર્થ — આ રીતે પુદ્ગલદ્રવ્યની સ્વભાવભૂત પરિણુમનશક્તિ નિર્વિદ્ય સિદ્ધ થઈ એ સિદ્ધ થતા, પુદ્ગલદ્રવ્ય પોતાના જે ભાવને કરે છે તેનો તે પુદ્ગલદ્રવ્ય જ કર્તા છે.

પુદ્ગલદ્રવ્યમા સ્વભાવરૂપે પરિણુમનાની એટલે કે સ્વભાવરૂપે બદલવાની શક્તિ વિદ્યા વિના નિર્વિદ્યપણે સાબીત થઈ, પુદ્ગલદ્રવ્યમા પરિણુમવાની શક્તિ એટલે કે અનસ્થાથી અનગ્ધાતર થવાની શક્તિ સ્વતંત્ર છે, તેને પરિણામનામા કોઈ વચ્ચે વિદ્ય કરી શકતું નથી. જે એમ કહે કે અમે હોઈએ તો જડના કામ થાય, તેમ કહેનારને કહે છે કે એમડા રીતે પુદ્ગલદ્રવ્યની શક્તિ નિર્વિદ્ય સિદ્ધ થઈ, પરમાણુમાત્ર

આત્મામા રાગ દ્વેષના જે બિકારી રોષ થાય છે તે પરમાણુ નથી પણ આત્માનો અડધી ભાગ છે, ચૈતન્યનો અડધી ચિદાભાસ છે. શુભ્રો આત્મા કહે છે, શુભ્રો કર્મ કરાવતું નથી, પોતે કહે છે ને પોતે ટાળી શકે છે લાખ તીર્થ કર કે કેવળજ્ઞાની પામે ઊભા હોય પણ પોતે બદલે નહિ તો તેને કોઈ બદલાવી શકે નહિ. આ ગાથામા કર્મ એની મેળે પરિણમી ॥ તેમ વાત છે અને આના પછી આત્મા તજ્ઞની ગાથા આવશે ત્યાં એમ કહેવો કે વિદ્યાર આત્મા કહે છે, કર્મ નિન્ન કરાવતું નથી પહેલાં એમ કહ્યું હતું કે આત્મામા સસાર નથી તે દ્રવ્યદષ્ટિની મુખ્યતાએ, પર્યાયનું વજન ગૌણ કરીને, કહ્યું હતું, પણ અનસ્થાદષ્ટિએ સસાર તારામા છે, તારા પર્યાયમા છે. તારા પર્યાયમા સમાર ન હોય તો ટાળવાનું રહેતું નથી એમ હવેની ગાથામા કહ્યો

પુરુણકર્મ એની મેળે-સ્વય પરિણમી છે, પરદ્રવ્ય તેને પરિણુમાનતું નથી, વસ્તુની શક્તિઓ પરની અપેક્ષા રાખતી નથી. લોભ-માધી લાકડું કમે કમે પરમાણુની અનસ્થા બદલીને થાય છે તે પરમાણુની પોતાની તાકાત છે પરમાણુ સ્વતંત્રપણે બદલીને લોભમાધી લાકડું વાય છે અને લાકડામાધી લોકડું પણ સ્વતંત્રપણે પરમાણુ બદલીને થાય છે કોઈ પણ વસ્તુમા બદલવાની શક્તિ છે તે પરની અપેક્ષા રાખતી નથી, પરની અપેક્ષા રાખે તો વસ્તુ પગાડીને થઈ જાય. કોઈને એમ થાય કે પરવસ્તુનું નિમિત્ત તો છે ને ? નિમિત્તમાત્ર હોય છે પણ નિમિત્ત કોઈ દ્રવ્યને બદલાવી દેતું નથી-પરિણામની દેતું નથી વસ્તુ કોઈની અપેક્ષા રાખતી નથી, દ્રવ્યનું પગાડીનપણ નથી પણ સ્વાધીનપણ છે, નિમિત્ત માત્ર હાજર હોય છે પણ તે પર-વસ્તુને બદલાવી દેતું નથી. વસ્તુસ્વરૂપ જેમ છે તેમ સમજે તો સમ્યજ્ઞાન થાય, મરીરનું બદલાવું, હાવનું-ચાલનું વગેરે પુરુષદ્રવ્ય પોતે પરિણમીને થાય છે, આત્મા તેને કરી દેતો નથી આઠ કર્મ એની મેળે પરિણમી ગયા છે, જે પોતાથી બંધતા હોય તેને બીજું બદલાવે છે તેમ કહેવું તે વાત જ ખોટી છે નિમિત્ત હોય છે ખરું પણ વસ્તુ પરની અપેક્ષા રાખતી નથી, પોતે સ્વતંત્ર પરિણમી છે

પુરુષવદ્ વ પરિણમનસ્વભાવનાણુ સ્વયમેવ હો એમ હોતા

કોહુવજુતો કોહો માણુવજુતો ચ માણમેવાદા ।

માઝવજુતો માયા લોહુવજુતો હવદિ લોહો ॥૧૨૫॥

અર્થ—સાખ્યમતના અનુયાયી ગિણ્ય પ્રતિ આચાર્ય કહે છે કે હું લાઈ' આ છન કર્મમા સ્વયં બધાંથી નથી અને ક્રોધાદિભાવે સ્વયં પરિણમતો નથી એમ જો તારો મત હોય તો તે (છન) અપગિણામી ઠરે છે. અને છન પોતે ક્રોધાદિભાવે નહિ, પરિણમતા, સસારનો અભાવ ઠરે છે અથવા સાખ્યમતનો પ્રસંગ આવે છે.

વળી પુણ્યકર્મ જે ક્રોધ તે છનને ક્રોધપણે પરિણામે છે એમ તુ માને તો એ પ્રશ્ન થાય છે કે સ્વયં નહિ પરિણમતા એના તે છનને ક્રોધ કેમ પરિણાવી શકે? અથવા જો આત્મા પોતાની જોડે ક્રોધભાવે પરિણમે છે એમ તારી શુદ્ધિ હોય, તો ક્રોધ છનને ક્રોધપણે પરિણમીને છે એમ કહેવું મિથ્યા ઠરે છે.

માટે એ સિદ્ધાંત છે કે ક્રોધમા ઉપયુક્ત (અર્થાત્ જેના ઉપયોગ ક્રોધાકારે પરિણમ્યા છે એનો) આત્મા કોવ જ છે, માનમા ઉપયુક્ત આત્મા માન જ છે, માયામા ઉપયુક્ત આત્મા માયા છે અને લોભમા ઉપયુક્ત આત્મા લોભ છે.

જો આત્મા પોતે જ રાગ-દ્વેષમા વિકારભાવે સ્વયં પરિણમીને ન થતો હોય, ક્રોધ, માન, માયા, રાગ-દ્વેષરૂપે આત્મા પોતે સ્વયં પરિણમીને ન થતો હોય તો છન અપગિણામી ઠરે છે ને આત્માની અવસ્થામા વિકાર થયા વિના સસાર કોના? સમાર આત્માની વિકારી અવસ્થા છે તે જો આત્મામા ન થતી હોય તો સસાર જ ન હોય અને સસાર ન હોય તો ભોક્ષ પણ ન હોય.

કોઈ કહે કે શું કરીએ લાઈ' કર્મના એનો આકરો ઉદ્ય હોય

કોધોપયોગી કોઈ, છવ માનોપયોગી માન છે,

માયોપયુત માયા અને લોભોપયુત લોભ જ બને. ૧૨૫.

પાતાનો એક અવસ્થાથી બીજી અવસ્થાને પાતે જ બદલાવે છે, પર-
માત્મા પાતે જ એક અવસ્થાથી બીજી અવસ્થામાં પરિણમીને ઊપજે
છે, તેની અવસ્થા થનામાં તેણે જ કારણ છે, કોઈ પરણ કારણ નથી
એમ નક્કી થતા પુ.અવદ્રવ્ય પાતાના જ્ઞાનને કરે છે, તે જ્ઞાનને તે
પાતે જ કર્તા છે. ૧૧૬-૧૨૦.

હવે જીવનું પરિણામીપણ સિદ્ધ કરે છે -

જ સય વદ્ધો કમ્મે જ સય પરિણમદિ કોહમાદીહિ ।
જહ્ એસ તુજ્ઞ જીવો અપ્પરિણામી તદા હોદો ॥૧૨૧॥
અપરિણમતહિ સય જીવે કોહાદિણ્હિ ભાવેહિ ।
સસારસ્સ અમાવો પસજ્જદે સસસમઓ વા ॥૧૨૨॥
પુગ્ગલકમ્મ કોહો જીવ પરિણામણ્દિ કોહત્ત ।
ત સયમપરિણમત કહ તુ પરિણમાયદિ કોહો ॥૧૨૩॥
અહ મયમપ્પા પરિણમદિ કોહભાવેણ એસ દે હુદ્ધી ।
કોહો પરિણામયદે જીવ કોહત્તમિદિ મિચ્છા ॥૧૨૪॥

કર્મે સ્વય નહિ બદ્ધ, ન સ્વય ક્રોધભાવે પરિણમે,
તો જીવ આ તુજ મત વિષે પરિણમનહીન બને અરે! ૧૨૧.
ક્રોધાહિભાવે જો સ્વય નહિ જીવ પોતે પરિણમે,
સ સારનો જ અભાવ અથવા સમય સાખ્યતણો કરે! ૧૨૨
જો ક્રોધ-પુદ્ગલકર્મ-જીવને પરિણામભાવે ક્રોધમા,
કયમ ક્રોધ તેને પરિણામભાવે જો સ્વય નહિ પરિણમે! ૧૨૩
અથવા સ્વય જીવ ક્રોધભાવે પરિણમે-તુજ બુદ્ધિ છે,
તો ક્રોધ જીવને પરિણામભાવે ક્રોધમા-મિથ્યા બને ૧૨૪.

ક્રોધ, માન, વિષય, ઝપાય વગેરે પાતાના જ કારણે છે તેથી જડ કર્મ ક્રોધાદિભાવ કરાવે છે તે વાત જૂઠી ઠરે છે. માટે ત્રિકાળી નિયમ છે કે જેના ઉપયોગ ક્રોધાકારે પરિણમ્યો છે એવો આત્મા ક્રોધ જ છે, માનમા જોડાયેલો આત્મા માન જ છે, માયામા જોડાયેલો આત્મા માયા જ છે, લોભમા જોડાયેલો આત્મા લોભ જ છે.

આત્મા તો શુદ્ધ છે, પવિત્ર છે, અને નિર્મળ જ છે પણ પુરુષાર્થની નબળાઈથી જે સ્વરૂપ પાતાવું છે તે સ્વરૂપે સ્થિર નહિ રહેતા અણુગતિ, ફિલગીરી, ક્રોધ, માન વગેરેમા જોડાઈ જતા અવસ્થામા તે ભાવો થાય છે. વિકારી પર્યાય આત્માથી જુદા નથી એવી અલેક અપેક્ષાથી આત્મા ક્રોધ જ છે તેમ કહી દીધું.

કર્મ ક્રોધ કરાવે છે તેમ પણ નથી અને આત્મામા ક્રોધ પેસી જાય છે તેમ પણ નથી. પોતે ક્રોધરૂપ અવસ્થાપણે પગિણુને છે ત્યારે અનસ્થામા ક્રોધ થાય છે, પણ આખો આત્મા ક્રોધરૂપે થતો નથી, જે આખો આત્મા ક્રોધરૂપે થાય તો ક્રોધ ટળે ક્યાથી ?

સસારી જીવો એમ માને છે કે હું ક્રોધ કરું તો સંસારની વ્યવસ્થા ચાલે, ઘમ્ના માણુમ, છાકગ અને નોકગચાકગ વગેરેને ઠપકો આપીએ તો તે મુધરે. જુઓ ! આ ઊંચાના અભિપ્રાય ! ઠપકો વું આપ, ક્રોધ વું કર, અને મુધરે સામો જીવ એમ કેમ અને ? જે તારી સાચી સલાહથી માત્રો માણુસ મુધરતો હોય તો તારા ક્રોધાદિભાવથી સામો બગડતો જોઈએ, કારણ કે સિદ્ધાંત તો એક જ હોય. પરંતુ તે તારી વાત તદ્દન જૂઠી છે, તારા શુભ બાનવું કે અશુભભાવવું લાભ-હુન્સાન તને જ છે, સામાનું બગડવું-સુધરવું તે સામાને હાથ છે, સામાની અવસ્થાની વ્યવસ્થા તેના ગ્રામે થાય છે. વું માને ૭ કે નોકગચાકર ઉપગ જગ દબાણુ કરુ તો કામ થાય તે વાત તદ્દન જૂઠી છે, તાગથી માત્રો દબાતો નથી પણ તાગ ક્રોધથી વું પોતે દબાણુ છે, સામાને કેમ થવું, કેમ ન થવું તે તેના કારણે છે. સૌ દ્રવ્ય સ્વતંત્ર છે, કોઈકોઈને મુવારી શબ્દ નથી, પોતે પોતાવડે સુવડે ત્યારે સામાને નિમિત્ત કહેવાય, પણ ગણાની જીવ માની એમે છે કે

તો ધરામા સાચા-ખોળ પલ કરવા પડે પરંતુ તેમ કહિનારની વાત તદ્દન ખોટી છે. જો તું કોધાદિમા ન પરિણમે તો શુ જડ તને પરાણે કોધાદિમા જોડાવે છે? જો જડ તને કોધાદિમા પરિણમાવે તો જડ ચૈતન્યતા પરિણામનો કર્તા થયો તેથી જો દ્રવ્ય એક થઈ ગયા પરંતુ એનો વસ્તુનો સ્વભાવ છે જ નહિ, આત્મા પોતે જ સ્વય કોધાદિ વિકારરૂપે પરિણમે છે તે વખતે જડ કર્મ નિમિત્તરૂપે હાજર હોય છે.

સાખ્યમત આત્માને તદ્દન શુદ્ધ માને છે, અવસ્થાને માનતા જ નથી. આગળની કેરસીક ગાથામા એમ વાત આવી હતી કે આત્મા શુદ્ધ છે અને કોધાદિ જડ છે પરંતુ આ ગાથામા અવસ્થાની વાત કરી કારણ કે કોઈ શુદ્ધ એમ વાત ન લઈ જાય કે આપણે વિષયકષાય એવા ને એવા કરો, કારણ કે આત્મા તો શુદ્ધ છે, માટે આપણે ગમે તેના વિષય આદિમા નર્તાએ તોપણ વાધો નથી, તેવી શુદ્ધતા ન થતા માટે આચાર્યદેવ સમજાવે છે કે કોધ, માન, માયા વગેરે નિગરીલાવો તારા આત્માની અવસ્થામા થાય છે એકવાર કહ્યું કે કોધાદિ તારા નથી અને બીજાવાર કહ્યું કે તારી અવસ્થામા કોધાદિ થાય છે કોધાદિલાવ તાગમા નથી એમ આચાર્યદેવે કહ્યું તે સમ્યક્મદ્દાનો વિષય છે સમ્યક્મદ્દા પરિપૂર્ણ અખડ દ્રવ્યને સ્વીકારે છે, તે અપૂરા, પૂરા કે નિકારી પર્યાયને સ્વીકારતી નથી પરંતુ મદ્દા સાથે રહેલું જ્ઞાન પરિપૂર્ણ અખડ દ્રવ્યને જાણે છે અને અપૂરા પૂરા અને વિકારી પર્યાયને પણ જાણે છે, મદ્દા સાથે રહેલું જ્ઞાન જાણે કે મનિનતા મારા પુરુષાર્થની નખગાઈથી થાય છે. એ રીતે અવસ્થાને જણાવવા માટે અહીં અવસ્થા દષ્ટિથી કહ્યું છે, અવસ્થામા મલિનતા છે ખરી, નથી એમ નહિ. જો અવસ્થાને મલિન ન માને તો જ્ઞાન ખોટું કરે છે, પુરુષાર્થની નખગાઈથી પોતે નિકારી અવસ્થારૂપે ન પરિણમે તો મલિનતા થાય નહિ, જડ કર્મ મલિનતા કરાવી દેતું નથી. જો જડ કર્મ મલિનતા કરાવે તો તો કર્મો કાયમ પડ્યા જ છે તે મનિનતા કરાવ્યા જ કરે અને તને શુદ્ધ થવાનો પ્રસંગ જ નહિ, અને, પરંતુ કર્મે કોધાદિલાવે આત્માને પરિણમાવતું નથી, પોતે નિકારી અવસ્થારૂપે પરિણમે તો કોધાદિ કષાય થાય છે એ રીતે

નિકારપણે કંઈ છે કે આત્મા નિકારપણે થતો હોય તેને વિનારપણે જરે છે? તે બેમાથી કંઈ રીતે વાત છે?

જો આત્મા નિષય-કષાય, રાગ-દ્વેષ વગેરે નિકારી ભાવે ન પામી-
ણમે તો અન્ય કોઈ તેને બદલાવી શકે નહિ-પગિલામાંથી શકે નહિ,
જે સ્વયં પોતે બદલે તો જ નથી તેને બીજો કોણ બદલાવી શકે?
જે પોતે સ્વયં વિનારરૂપે પરિણમતો નથી તેને જડ કર્મ કંઈ રીતે
નિકારપણે પરિણામાંથી શકે? અને જો પોતે જ સ્વયં બદલે છે, પોતે
જ સ્વયં વિકારરૂપે પરિણમે છે તો તેને પરની અપેક્ષા લાગુ પડતી
નથી, પહેલામાં કહ્યું કે જેનામાં સ્વતઃ પરિણમવાની શક્તિ નથી તેને
બીજો કેમ પરિણામાંથી શકે? અને બીજામાં કહ્યું કે જો પોતે સ્વતઃ
પરિણમે છે તોપણ બીજાની અપેક્ષાની જરૂર નથી. વસ્તુની શક્તિઓ
પરની અપેક્ષા રાખતી નથી, પોતે જ સ્વતઃ વિકારપણે પરિણમે છે
તેમાં પરનો હોય નથી, આ પહેલી વ્યવહારશુદ્ધિ બતાવે છે. કર્મ તને
રાગ-દ્વેષ પરાણે કંગવે છે એવી માન્યતાથી સ્વભાવની શુદ્ધિ થશે
નહિ પણ જો એમ માને કે કર્મ અને રાગ-દ્વેષ કંગવતું નથી હું
મારા પુરુષાર્થની નબળાઈથી રાગ-દ્વેષમાં પગિલામું છું તેથી વિનાશ
થાય છે, તો આ હજી વ્યવહારશુદ્ધિ છે અતરંગમાં શુભાશુભ
પરિણામથી પણ આત્માનું સ્વરૂપ જુદું છે એવી દ્રવ્યદષ્ટિની વાત તો
હજી બાકી રહે છે. આ તો બન્ને દ્રવ્યની સ્વતંત્રતાની વાત થઈ.

જ્યાં જ્યાં જે જે ચોગ્ય છે, તહાં મમજનું તેહ,
ત્યાં ત્યાં તે તે આચરે આત્માર્થી જન એહ

જે ઠેકાણે દ્રવ્યનું જોગ આપ્યું હોય ત્યાં તે પ્રમાણે મમજનું
અને જ્યાં અનસ્થાનો અપેક્ષાએ વાત કરી હોય ત્યાં તે રીતે મમ-
જનું, ખેચાતાણ કરે તો કામ આવે નહિ ખેચાતાણ તે સહજ
સ્વરૂપમાં નથી

જડ અને ચૈતન્ય બન્ને સ્વતંત્ર-જુદા પદાર્થ છે, કોઈ કોઈને
બદલાવી શકતું નથી કેટલાંક કહે છે કે કર્મ જેવા ઉચ્ચમાં આવે તે
પ્રમાણે પુણ્યના પરિણામ કે પાપના પાણ્યમાં થાય પણ તેમ નથી.

જો તારા જ્ઞાનમાં મદ કપાય હોય તો પૂજ્ય-સંજ્ઞિતા શુભપરિણામ થાય અને ત્રીજા કપાય હોય તો નિષય-કપાય થાય, તે બધું તારા કારણે થાય છે, કર્મના કારણે નહિ, તારું વીર્ય ત્રીજાં ઊંધું હોય તો ત્રીજા રાગ-દ્વેષ થાય અને તારું વીર્ય મદ ઊંધું હોય તો મદ રાગ-દ્વેષ થાય, તારું જેવી જાતનું વીર્ય હોય છે તેની જાતના રાગ-દ્વેષ થાય છે, કર્મનો મ. ઉદય હોય તો મદ રાગ-દ્વેષ થાય અને ત્રીજા ઉદય હોય તો ત્રીજા રાગ-દ્વેષ થાય એવું વસ્તુનું સ્વરૂપ છે જ નહિ. પોતે ત્રીજા રાગ-દ્વેષ કરવા કે મદ રાગ-દ્વેષ કરના તે આત્માના હાથનો વાત છે કર્મ તો નિમિત્ત માત્ર છે. પોતે જે રીતે જોડાય છે તે રીતે રાગ-દ્વેષ થાય છે નિકારમાં ચૈતન્ય પોતે પરિણમે છે છતાં જડ પરિણમાને છે તેમ કહેવું તે ખોટી વાત છે, ચૈતન્ય પોતે પરિણમતો નથી પણ જડ પરિણમાવે છે તેમ કહેવું તે પણ ખોટી વાત છે, કારણ કે જે પોતે જ પરિણમતો નથી તેને પર કોણ પરિણમાવી શકે? માટે બંને પણ ખોટા છે. આત્મા વિકાર કરવામાં સ્વતંત્ર છે તો પછી અનિ-કારી આત્મધર્મ પ્રગટ કરનામાં સ્વતંત્ર હોય જ તેમાં નવાઈ શી છે? આત્મા નિકારપરિણામ કરનામાં કે અનિવારપરિણામ કરવામાં સ્વતંત્ર છે એમ સાબીત થયું.

આ રીતે જીવ પરિણામસ્વભાવનાનો સ્વભાવ હો. એમ હોતા (હોવાથી), જેમ ગરુડના ધ્યાનરૂપે પરિણમેયો મત્રસાધક પોતે ગરુડ છે તેમ, અજ્ઞાનસ્વભાવનાના કોવાદિરૂપે જેનો ઉપધોગ પરિણમેયો છે એવો જીવ જ પોતે કોસાદિ છે. આ રીતે જીવનું પરિણામસ્વભાવપણું સિદ્ધ થયું.

આચાર્યદેવે ગરુડનો દાખવ્યો આથી છે કે જેમ ગરુડનો મત્ર-સાધક પોતે ગરુડનું ધ્યાન કરતો હોવાથી છે પોતે ગરુડ છે એમ અજ્ઞાનતાથી માની બેસે છે તેમ જેનો ઉપધોગ કોસાદિરૂપ પરિણમેયો છે એવો અજ્ઞાની જીવ પોતે જ કોસાદિ છે અજ્ઞાનીએ ક્રોધ માન-માયા લોભને પોતાના માન્યા છે તેની તેનો ઉપધોગ તેમાં અટકી ગયો છે એટલે કે એકામર થયો છે, તેથી અજ્ઞાની જીવને ક્રોધમય

અને માનમય કહ્યો છે ગગ-દ્વેષ ને શુભાશુભ પરિણામનો કર્તા અ-
જ્ઞાની છે, જ્ઞાની તેનો કર્તા નથી, જ્ઞાની તો રાગ-દ્વેષના પર્ણિણામનો
નાશક છે, ઉત્પાદક નથી, અજ્ઞાની ગગ-રાગદ્વેષના પરિણામનો ઉત્પાદક
■ તેથી તેને તે-મય કહ્યો છે.

આચાર્યદેવ એકકોગ કહે છે કે ચૌદ શુદ્ધસ્થાન જડ છે અને
બીજી બાબુ કહે છે કે કોવ-માન-માયાનો વિકાર આત્માના પર્યાયમા
છે. જેના ઉપયોગની એકાગ્રતા વિચારમા ભેડાણી તે આત્મા કોધરૂપ
છે, તે અવસ્થાદષ્ટિથી કહ્યું છે

આચાર્યદેવે ગરુડનો દાંખડો આધો કે ગરુડનું ધ્યાન કરતા ગરુડ-
રૂપ થઈ ગયા તેમ વેપારના ધધાનાળા વેપારમય થઈ જાય છે. વકીલો
વકીલાતના ચોપડામા એકાગ્ર થઈ જાય છે. ઘોડાના વેપારી ઘોડા-
મય થઈ જાય છે. એક માણસ ઘોડાનો વેપારી હતો તેમા તે એટલો
બધો તલ્લીન થઈ ગયો કે પાણી પીવા ગયો ત્યા કહે કે 'રૂ' 'પા'.
રૂમા એવો એકાગ્ર થઈ ગયો કે પાણીને બદલે રૂ, રૂ થઈ પડ્યું, તેવી રીતે
જેને કોવ-માન-કપટ-લોભ વગેરે હું જ છું તેમ થઈ પડ્યું છે, શુદ્ધ-
ઉપયોગ જાણે હું નથી જ પણ વિકારી ઉપયોગ જ હું છું એમ થઈ
પડ્યું છે તેવા જીવને અવસ્થાદષ્ટિની અપેક્ષાએ ભગવાને તે-મય જ-
વિકારમય જ કહી દીધો છે આત્મા પોતે જ અવશુદ્ધરૂપે પરિણમ
છે. અનશુભ જડ કરાવે તેમ કોઈ કિંવસ બનવું નથી

હવે આ અર્થનું કાગરૂપ યાચ્ય કહે છે —

(ઉપખતિ)

સ્થિતેતિ જીવસ્ય નિરતરાયા

સ્વમાવભૂતા પરિણામશક્તિઃ ।

તસ્યા સ્થિતાયાં સ કરોતિ ભાવ

ય સ્વસ્ય તમ્યૈવ મવેત્મ વર્ના ॥ ૬૫ ॥

અર્થ — આ ગીતે જીવની અવસાનભૂત પન્દિતમનગતિ ત્રિવિધ

સિદ્ધ થઈ, એમ સિદ્ધ થતા, છત્ર પોતાના બે બાવને કરે છે તેનો તે કર્તા થાય છે

આત્મામાં પોતાની જ પોતાનો અવભાવ બદલવાની શક્તિ સ્વયંસિદ્ધ છે તેમ સાગ્રીત થયું. પોતાના પરિણમનમાં કોઈનો હાથ નથી. સૌ પોત પોતાના બાવને કરે છે, ચૈતન્ય ચૈતન્યના બાવને કરે છે, પરમાણુ પરમાણુના બાવને કરે છે, જ્ઞાની જ્ઞાનબાવને કરે છે, અજ્ઞાની રાગ દ્વેષને કરે છે, જ્ઞાની રાગ દ્વેષનો કર્તા નથી, અજ્ઞાની જડનો કર્તા નથી, જડ છે તે રાગ દ્વેષના બાવનું કર્તા નથી એમ ત્રણે પોત પોતાના બાવને કરે છે. વસ્તુસ્વભાવને સમજ્યે જ સિદ્ધિ છે, બીજી કોઈ ઉપાય નથી

૨૦૦૦ કારતક વદ ૫, મગળ

આત્મા કર્તા છે અને તેનું કાર્ય શું છે તે વાત આલો આલે છે. અજ્ઞાની અજ્ઞાનભાવે રાગ દ્વેષનો કર્તા થાય છે, જ્ઞાની જ્ઞાનભાવે જ્ઞાનનો કર્તા (-જનારો) થાય છે, જડ પરમાણુનો કર્તા જ્ઞાની કે અજ્ઞાની કોઈ નથી, જડ પરમાણુ પોતે પોતાના સામર્થ્યથી પરિણમીને કાર્ય ભાવે છે

પાય ગાથામાં જુગ જુગ સ્વતંત્ર કામ બતાવ્યાં હવે, કોઈ એમ સમજી જાય કે વિમરી બાવો આત્મા કરે, તો જ્ઞાની પણ વિમરી બાવો કરે કે નહિ? તેને સમજાવે છે અજ્ઞાનીનો ઉપયોગ એટલે વેપાર સ્વભાવના અભાનરૂપ છે, આત્માના જ્ઞાનમય તેનો વેપાર નથી વર્તમાન વિમર ઉપર દષ્ટિ તે અજ્ઞાનનું કાર્ય છે, નિદ્રા ઉપર એમમ થયું તે અજ્ઞાનનું કામ છે, ત્રિમળ સ્વભાવ ઉપર દષ્ટિ તે જ્ઞાનનું કાર્ય છે, જ્ઞાનમાં એકાગ્ર થયું તે જ્ઞાનનું કામ છે

હિંસા, જૂઠું, ચોરી, અશ્વઘ્ન, ક્યા, દાન, પૂજા, ભક્તિ, એ અશુભ અને શુભ બાવને આત્મા કરે એમ બતાવ્યું તો જ્ઞાની પણ એ જ બાવને કરે છે કે બીજા બાવને કરે છે એમ કોઈને પ્રશ્ન થાય તેને હવેની ગાથામાં સમજાવે છે ૧૨૧-૧૨૫

જ્ઞાની જ્ઞાનમયજ્ઞાનનો અને અજ્ઞાની અજ્ઞાનમય જ્ઞાવનો કર્તા છે —

ज कुणदि भावमादा कत्ता सो होदि तस्स कम्मस्स ।
णाणिस्स स णाणमओ अण्णाणमओ अणाणिस्स ॥ ૧૨૬ ॥

અર્થ—આત્મા જે જ્ઞાનને કરે છે તે જ્ઞાવરૂપ કર્મતા તે કર્તા થાય છે, જ્ઞાનીને તો તે જ્ઞાવ જ્ઞાનમય છે ન અજ્ઞાનીને અજ્ઞાનમય છે.

આત્મા અને આત્માના શુભો કાયમ એકરૂપ રહે છે અને અવસ્થા ક્ષણે ક્ષણે બદલાય છે, તેમા સ્વજ્ઞાવ અવસ્થાનો આત્મા કર્તા છે, પણ નિકાર અવસ્થાનો આત્મા કર્તા નથી અજ્ઞાની વિકારી અવસ્થાનો કર્તા થાય છે. જે જ્ઞાનમા કળારો કર્તા થઈને અટકે તે જ્ઞાવનો તે કર્તા થાય છે ને તે જ્ઞાવ તેનું કાર્ય થાય છે.

જ્ઞાનીને તો સાચી શ્રદ્ધા, સાચું જ્ઞાન અને સાચી એકાગ્રતારૂપ અવસ્થા હોય છે, તે જ્ઞાનીનું કાર્ય છે, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ વગેરે વિકારી અવસ્થા તે અજ્ઞાનીનું કાર્ય છે.

આ રીતે આ આત્મા સ્વયમેવ પરિણામસ્વજ્ઞાવવાળો છે તોપણ પોતાના જે જ્ઞાવને કરે છે તે જ્ઞાવનો જ—કર્મપણાને પામેલાનો—કર્તા તે થાય છે, (અર્થાત્ તે જ્ઞાવ આત્માનું કર્મ છે અને આત્મા તેનો કર્તા છે)

ભગવાન આત્મા પોતાનડે બદલવાના સામર્થ્યવાળો છે, આત્મા કાયમ રહીને ફેરફારરૂપે સ્વજ્ઞાવ સ્વજ્ઞાવનાળો છે, તે ફેરફાર ક્ષણરૂપ સ્વજ્ઞાવ એટલે કે પરિણામનસ્વજ્ઞાવ કોઈ સ યોગથી થયો નથી, પરથી થયો નથી, વિકારથી થયો નથી પણ સ્વયમેવ પોતે પોતાથી જ અનાદિ અનંત સ્વયસિદ્ધ છે .

જે જ્ઞાવને આત્મા કરે, કર્તા બને તે કર્મનો;

તે જ્ઞાનમય , અજ્ઞાનમય અજ્ઞાનીનો. ૧૨૬.

બલનાના સ્વભાવવાળો છે તોપણ જે ભાવને-જે કર્તવ્યને પામેલો છે તેનો જ તે કર્તા થાય છે. પહેલા હતા તે જ બીજે ક્ષણે છે, નાશ થયો નથી, નાશ થતો નથી પણ ટકીને બદલે છે, ફેરફાર થાય છે, અનસ્થાતરપણું પામે છે.

એક માણસ પોતે કોવનો ભાવ બદલાવીને ક્ષમાનો ભાવ પ્રગટ કરે છે તેમા માણસ તો તેનો તે જ છે, પણ પર્યાય બદલ્યો છે પર્યાય-અપેક્ષાએ બીજો માણસ થયો તેમ કહેનાય પણ દ્રવ્યઅપેક્ષાએ તો કોઈ અને ક્ષમા એ બંને અવસ્થામા માણસ તો તેનો તે જ છે.

તેમ આત્મા વસ્તુ પોતે કાયમ રહીને ફેરફાર થાય છે, તેમા બે પ્રકાર છે-જ્ઞાની અને અજ્ઞાની, પારકી ઓશિયાળ ગાંધીને ધનારો થાય તે અજ્ઞાની છે, હું બીજાનું લાલુ બૂકું કંડુ અને બીજા મારું બહુ-બૂકું કરે એવો જે ભાવ તે બધી પારકી ઓશિયાળ છે, પરાધીનતા છે, સ્વાધીનતાનો નાશ છે, અભાવનું ખન છે પોતાના સ્વાધીન અને સ્વતંત્ર સ્વભાવને બૂલીને ઠી-ઝઠીકોરમા મે-બંને તેનો કર્તા થાય છે તે અજ્ઞાની છે.

હું બીજાને માટે રોમઠું, બીજા મને મદદ કરે એવી પરની ઓશિયાળમા ન રોકણો, પરાધીનતામા ન ટકયો, ગગ-દેવમા ન રગાયો એવા જ્ઞાનીને પરાધીનતાના કાર્ય અટકતા, બાણવાનું કાર્ય રહ્યું. તેથી જ્ઞાની પવિત્ર કામને કરે છે, નિર્ભજ પર્યાયને પ્રગણવે છે ને મલિનતાને યાગે છે એવું ઉત્તમ જ્ઞાયકભાવનું કાર્ય જ્ઞાનીને કરનાવું હોય છે.

તે ભાન જ્ઞાનીને જ્ઞાનમય જ છે, કારણ કે તેને મધ્યક પ્રમારે સ્વપરના નિમેષ વડે (સર્વ પરદ્રવ્યભાવોથી વિત્ર) આત્માની ખ્યાતિ અન્યત ઉદય પામી છે.

વસ્તુ બદલાય છે છતાપણ તેમા જૂની એ છે કે જે નવા રોકાય છે તેનો તે કર્તા થાય છે અને તે તેનું કર્મ થાય છે જ્ઞાની સમજે છે કે જ્ઞાન જ મારું સ્વરૂપ છે, (જ્ઞાનમા બીજા અનંતશુદ્ધ લઈ લેવા,) હું જ્ઞાનનો પિંડ આત્મા છું, જ્ઞાન અને આનંદની મૂર્તિ હું છું, અનંત જ્ઞાન, સ્વરૂપની પ્રતીતિ અને સ્વરૂપમા ઠગવું તે જ મારું કર્તવ્ય

છે, વિકારીભાવો તે હું નથી, તે મારું કર્તવ્ય નથી. જ્ઞાનીને એવો સ્વપરવિવેક, આત્માની ખ્યાતિ એટલે કે આત્માની પ્રસિદ્ધિ અત્યંત અતરમા ઉદય પામી છે. લોકો પ્રસિદ્ધિ અદ્ધારમા માને છે, બહારમા પ્રસિદ્ધિ કાઢવા માગે છે પરંતુ તે પ્રસિદ્ધિ તો ધૂળધાણી અને વા પાણી છે. હું શુદ્ધ, નિર્મળ, શાંત અને પવિત્ર છું એવા સ્વભાવની ખ્યાતિ જ્ઞાનીને અત્યંત ઉદય પામી છે, ભલે અત્યારે કેવળજ્ઞાન પ્રગટ નથી પરંતુ પ્રુણપાપના એક પણ અરાને પોતાપણે સ્વીકારતો નથી એવી ખ્યાતિ અત્યંત ઉદય પામી છે.

પ્રશ્ન-આવી અતરની પ્રસિદ્ધિ જેને પ્રગટ થઈ છે એવા જ્ઞાની આય-પીએ ખરા કે નહિ ?

ઉત્તર-જ્ઞાની ખાતા-પીતા કેખાય ખરા, પરંતુ ખરી રીતે જ્ઞાની ખાતા પણ નથી, પીતા પણ નથી, માદા પણ હોતા નથી અને સાગ પણ હોતા નથી, તેમ અજ્ઞાની પણ આય નહિ, પીએ નહિ, સાગે પણ હોય નહિ અને માદા પણ હોય નહિ પણ તે માને કે હું ખાઉં છું, પીઉં છું, સાગે છું માદા છું, તે તેનું અજ્ઞાન છે.

પરથી જીજ્ઞાસુના વિવેકપણે જાણવું તે ભાવનો જ્ઞાની કર્તા છે, વિવેક પૂર્વક પરથી નિવૃત્તપણે સ્વરૂપમાં સ્થિર થવારૂપ અધિકાર-ભાવનો જ્ઞાની કર્તા છે. તે ભાવ જ્ઞાનીનું કર્તવ્ય છે, જ્ઞાનીની તે ફરજ છે.

અજ્ઞાની પોતે પોતાના સ્વરૂપને સમજતો નથી તેથી તે ઠગ છે. અત્યારના માણસો તો કેટલાક એમ કહે છે કે અમારી કેવી ચાલાકી છે! અમે બીજાને ઉતરીને કામ કરીએ છીએ! પણ ભાઈ! વાસ્તવિકપણે કોઈ કોઈને ઠગી શકવું નથી, પોતાના ભાવને પોતે જ ઠગે છે, હુઆઈ કરી તે, માટે વું જ ગાણે, જડ પદાર્થ કોઈવાર તારા થતા નથી, છતાં વું તેને મારા, મારા, એમ માનો રહ્યો છે તેથી વું પોતેજ ઠગાયો છે. ચન્ને પોતાનું માનવું તે ગુપ્તમાન પોતાથી પોતાને થયું છે. પરમગુપ્તો પલટન સ્વભાવ છે તેથી તે એકરૂપે નહિ રહેતા પલટી જાય છે, બદલી જાય છે. તે બદલના અજ્ઞાનીને એમ થાય છે કે હાય !

હાય' મારી વસ્તુ વહી ગઈ, તેમ 'માનનારો ઠગ છે' પર 'વસ્તુને પોતાની માની તેણે પોતાની વસ્તુને પોતાની માની નથી,' આત્મામાં પણ બલવાનો સ્વભાવ છે-આત્મા ફેરફાર થવાના સ્વભાવનાળો છે, તેથી હિંમતી માન્યતામાંથી સવળી માન્યતા કરી શકે છે અજ્ઞાની ધુન-પાપના ભાસને અને પર રજકણને પોતાના માને છે, પરથી હું જુદો શી રીતે છું તેનું જ્ઞાન નથી તેથી તેનું અજ્ઞાનપણે જ કાર્ય થાય છે, અજ્ઞાનીને બેદજ્ઞાનની જ્યોતિ અત્યંત અસ્ત થઈ ગઈ છે જે જ્ઞાન વડે સર્વાર્થસિદ્ધિનો ભાગ મળે તે જ્ઞાન પણ મારો નથી તો પછી બાપડી-છાંદા તો મારા ક્યાંથી હોય ? પરંતુ એવું જ્ઞાન અજ્ઞાનીને નહિ હોવાથી તે બરાબર પોતાના માને છે તરબતર કે તેને બેદજ્ઞાન જ્યોતિ અત્યંત અસ્ત પામી છે

અજ્ઞાની એમ માને છે કે ફલાણા ભાઈએ અમુક કામમાં હલાપણ વાપર્યું તેથી તેને લાભોર શ્રેષ્ઠ મળ્યા, તેમ માનવું તે બધા ફાફા છે અને પછી અમુક પ્રસંગે તે શ્રેષ્ઠ જાય તેમ હતા પણ તેને તે વેપાર બધ કરી દીધો એટલે રહી ગયા, એવી માન્યતા બધી અજ્ઞાનતા છે. અજ્ઞાની એમ માને છે કે વસ્તુને હું હલાવી-ચલાવી શકું છું. કેમકાં ? એમ કે વસ્તુ ફેરે છે હતા તે માનું છે કે હું ફેરવું છું તે શું ફેરવું ? તે તારો વિકલ્પ ફેરવેલો, બાકી પરવસ્તુને ફેરવવી આત્માના હાથની વાત નથી, એક પરમાણુને એક ક્ષેત્રથી બીજે લઈ જવાની તાત્કાલ ત્રણમળમાં કોઈની નથી અરે ભગવાન ! તું તો જડથી જુદો ને શાગ દેવનો નારાક છા એને બલે એમ માને છે કે શાગ દેવનો ઉત્પાદન-પરનો સમાવેશ અને પરનો કર્તા-તે તારું અજ્ઞાન છે

જ્ઞાનીને સ્વ-પરતું બેદજ્ઞાન થયું છે, સ્વ એટલે પોતે અનિર્મરી વસ્તુ, પર એટલે વિનિર્મલા અને જડ પદાર્થો-તેનું બેદજ્ઞાન થયું છે, સ્વસ્વરૂપની ઝોળખાણુ યદનિ સ્વરૂપમાં લીન થાય ને પરભાવોથી નિવૃત્ત થાય બસ આ જ માર્ગ છે, આ સિવાય બીજે કોઈ માર્ગ છે નહિ. જ્ઞાનો જ્ઞાનનો કર્તા છે, અજ્ઞાનો બેદજ્ઞાન પ્રગટ નહિ થયું હોવાથી અજ્ઞાનનો કર્તા છે ૧૨૬

જ્ઞાનમય સાવથી શુ, થાય છે અને અજ્ઞાનમય સાવથી શુ થાય છે તે હવે કહે છે —

અજ્ઞાનમયો ભાવો અજ્ઞાનિણો કુંણદિ તેણ કમ્માણિ ।
જ્ઞાનમયો જ્ઞાનિસ્સદુણ કુંણદિ તહ્માદુ કમ્માણિ ॥૧૨૭॥

અર્થ — અજ્ઞાનીને અજ્ઞાનમય સાવ છે તેથી અજ્ઞાની કર્મોને કરે છે, અને જ્ઞાનીને તો જ્ઞાનમય (સાવ) છે તેથી જ્ઞાની કર્મોને કરતો નથી.

આત્માના નિર્ભળ-પવિત્ર સ્વસાવનો અજાણ્ય અજ્ઞાની રાગ-દ્વેષ અને અજાણ્ય અવસ્થાનો કર્તા થાય છે અને ત્યા જ રોકાઈ જાય છે, જ્ઞાનીને પોતાના સ્વસાવની ઓળખાણ હોવાથી પોતામા લીન થતો સતમા રોકાય છે, તેના કર્તા થાય છે.

અજ્ઞાનીને, મમ્મદ્ પ્રકારે સ્વપગ્તા વિવેક નહિ હોવાને લીધે સિદ્ધ આત્માની ખ્યાતિ અત્યંત અસ્ત થઈ ગઈ હોવાથી, અજ્ઞાનમય સાવ જ હોય છે.

સમ્યક્ પ્રકારે કહીને “સમ્યક્ગર્જનજ્ઞાનચારિત્રાણિ ભોક્ષમાર્ગ” એ બધું લીધું છે. તે ત્રણેથી અજ્ઞાની ભ્રષ્ટ થયો છે. આત્મા અનત-ગુણભૂતિ પવિત્ર નિર્દોષ છે, એની પ્રસિદ્ધિ જેને આધારી ગઈ છે, એના ભેદજ્ઞાનની જ્યોતિ જેને અસ્ત થઈ ગઈ છે તેવા અજ્ઞાની પરના કામ મારા છે એમ માની ત્યા અડકી ગયો છે; રાગ-દ્વેષ, શરીર-વાણી-મન તે બધા મારા છે અને હું તે-મય છું, તેમ બંનેના એકત્વની ટેવમા ટેવાઈ ગયેલો પોતાનું જ્ઞાનગર્જનમય અનાકુળ સ્વરૂપ છે તેનાથી ભ્રષ્ટ થયો છે, પર એના ગાન-દ્વેષ સાથે એક થઈને તેને અહ કાર પ્રત્યર્થો છે. જ્ઞાનીને દક્ષતા છે ત્યારે અજ્ઞાનીને અહ કાર પ્રત્યર્થો છે.

અજ્ઞાનમય અજ્ઞાનીનો, તેથી કરે તે કમ ને,
પણ જ્ઞાનમય છે જ્ઞાનીનો, તેથી કરે નહિ કર્મ ને. ૧૨૭.

ખરેખર, રાગ તે હું નથી તેવા સ્વભાવની ખબર નથી તેથી ખરેખર રાગ તે હું છું, દ્વેષ તે હું છું, પ્રતિકૂળતા આવે તો મને અળગતા જ થાય, અનુકૂળતા આવે તો રાગ જ થાય એમ અજ્ઞાની પોતાને વિમરીભાવ દેવડો જ માને છે. મગ-દ્વેષ માણ સ્વભાવમાથી આવે છે, રાગ-દ્વેષ મારું કર્તવ્ય છે, મારી ફરજ છે, મારા કાર્ય છે, હું જો રાગ દ્વેષ ન કરું તો કોણ કરે એમ રાગી દ્વેષી, મેઘી, માની, કપટી, લોભી પોતાના વીતરાગસ્વભાવને ચૂકીને અજ્ઞાની સ્વભાવનો અળગ, મે ખુબરો, પ્રાણ-પાપના કાર્યને પોતાનું કર્તવ્ય માની તે ભાવનો કર્તા થાય છે, કાર્યથી વસ્તુ નિર્ભળ છે, તેના શુભ પલ નિર્ભળ છે અનત જેનું સામર્થ્ય છે એના સ્વભાવથી ભ્રષ્ટ થયેલા પરભાવને કરતો, પોતાના સ્વભાવના જ્ઞાન, મદ્દા અને કરવાનું છાટી દે છે.

અજ્ઞાની એમ માને છે કે આ ઠંડાણે અમ્ર ઊભા હતા તો આ કામ સરખા થયા, સરેડે ચાયા, અમારી બે દિવસની ગેઢાજરી હોય તો કામ વેડફાઈ જાય છે. અરે જાઈ' એ તો વેડફાવાના હોય તો વેડફાઈ જાય જ તેમા કોઈનું કાઈ ન આવે, માત્ર અલકાર કરીને તારા ભાવમાં તે હક્કસાન કર્યું. પરની કોઈપણ અવસ્થા સંધોગે અને, તેને આત્મા કરે નહિ, અવસ્થા થાય કોઈથી ને કરનાર કોઈથીજો બને-તે ચોખ્ખું અસત્ય છે તેને સત્ય કેમ મનાય? કોઈ કહે કે મેં આ બધું બેગું કર્યું તો આ સાશ પ્રસંગે ઊઠ્યા અરે જાઈ' જે સંધોગે બેગા થવાના હોય તેને કોઈ આત્મા બેગા કરી આપે કે મજાની આપે તેમ કહેવું તે તદ્દન અસત્ય જ છે, કોઈ કહે કે મારો હાથ હજીવો મારે આ ચીજ સારી થાય છે તેમ માનવું તે બના ગપગોળા છે, એક પરમાણુ જેવા અનત પરમાણુનું કળ-તેના હિંગકા, મકાન કાગળ, કલમ તે બધા તેની મેળે પરિભ્રમીને થાય છે. અજ્ઞાની માને છે કે હું કરું છું તે ભાવનો તે કર્તા થાય છે.

જ્ઞાનીને તો સમ્યક્ પ્રકારે સ્વપરના નિવેદ વડે સિત્ત આત્માની ખ્યાતિ અત્યંત ઉચ્ચ પાગી હોવાથી જ્ઞાનમય ભાવ જ હોય છે.

જ્ઞાનીને તો હું પરદ્રવ્યથી અને પરભાવથી તદ્દન શુદ્ધ આત્મા

એમ માની ત્યા રોમાંચ રહ્યો છે અને જ્ઞાની પાતાના સ્વભાવમા સુનિવિષ્ટ એટલે કે સમ્યક્પ્રકારે નિવિષ્ટ એટલે કે સ્થિર થયો છે, અને પર એના રાગ દ્વેષથી એટલે કે પુણ્ય-પાપના પરિણામથી મૃત્યુભૂત પલાને લીધે હું ભુલો છું, મારું સ્વરૂપ જાણવા સિવાય કાંઈ નથી એવો જ્ઞાનીને વિચેક વર્તે છે. જાણવામા દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રાદિ અનંત શુભ ભેગા આવી જાય છે અજ્ઞાની પરને પાતાનું માનીને અહ કારે પ્રવર્ત્યો છે અને જ્ઞાનીને સ્વભાવમા સ્થિત થતા નિજરસ પ્રગટ્યો છે અને તે નિજરસના પ્રગટવાથી અહ દાગ સહજ નિવર્ત્યો છે. હા અને ના ના ખમનારના જે જે નિકલ્યો ઊઠે તે મારા કાંઈ પણ છે નહિ, પુરુષાર્થની નખખાઈથી તે પરિણામ આવે છે પણ તે મારું સ્વરૂપ નથી, જ્ઞાનીને સ્વભાવનું જ્ઞાન, સ્વભાવની પ્રતીતિ અને સ્વભાવનું આચરણ પ્રગટ થયા હોવાથી પર તે હું છું એવી અહ બુદ્ધિ સહજ નિવૃત્ત પામી છે.

જ્ઞાનીને પાતાના સ્વભાવથી સુખ છે, અજ્ઞાની બીજા મને સારો કહે, મોટો કહે તેમ માનીને સુખ માને છે, બહારના કાર્યમા કોઈ પૂછના ન આવે તોપણ પાતાની મેળે સલાહ આપ્યા કંઈ અને બીજા ન માને તો તેને કુખ થાય, જ્ઞાનીને તો સામા પૂછવા આવે અને ન માને તોપણ તેનું સુખ જાય નહિ. અણુસમણુ અજ્ઞાનીને તો એમ માય કે પહેલા મારા પિતા હતા તેથી મલો હતો, પણ હવે મલો ન રહ્યો, પહેલા મારુ બધા માનતા હતા, હવે કોઈ મારું માનતા નથી. અરે બાઈ' તે માને તોપણ તેને કારણે અને ન માને તોપણ તેને કારણે, તારુ માનવુ તારામા છે અને સામાનુ માનવુ સામામા છે. જ્ઞાની સમજે છે કે મારું કોઈએ માન્યુ નથી, મે કોઈનુ માન્યુ નથી, મે સલાહ કોઈને આપી નથી અને કોઈની સલાહ મે લીધી નથી, મારો મલો પહેલા કોઈએ રાખ્યો નથી અને મારો મલો કોઈ દિવસ ટલ્યો નથી, જ્ઞાનીને શાતરસનો અનુભવ હોનાથી પરનો અહ કાર નિવૃત્ત થયો છે. જે વાન પાતાને એસે છે, ગોરે છે તેને જ સૌ માની રહ્યું છે એટલે કે સો થોતે પાતાને જ માની રહ્યું છે, પરનુ માન્યુ તેમ કહેવુ તે બિપચ્ચા છે.

ફરેક આત્મા પોતે સ્વતત્રપણે પોતાના સ્વભાવનો કરનાર અને ઠરનાર છે, પરંતુ કાંઈ પણ કરી શકે નહિ. ત્રિલોકનાથ તીર્થ-કરદેવ જે અનંત વીર્યની મૂર્તિ છે તેઓ પણ પરંતુ કાંઈ કરી શક્યા નથી તો પછી પામરના શ્યા ગજા ! મક્તના ખોટા અભિમાન અજ્ઞાની કેવે છે. અજ્ઞાની કહે છે કે એની સારી સલાહ બીજાને આપીએ કે તે માન્યા વિના રહે નહિ ! પણ ભાઈ ! એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યનું કાંઈ કરી શકે નહિ. સામે બીજાનું માને છે તે પોતે સ્વતત્રપણે માને છે, કોઈ તેને પરાણે મનાવી દેતું નથી, માત્ર અજ્ઞાનીને એવી ભ્રાંતિ છે કે હું પરને મનાવી દઉં છું. ચૈતન્યના જ્ઞાનગુણથી ભ્રષ્ટ થયેલાને અહંકાર થયા વિના રહે નહિ.

જ્ઞાનીને સ્વપરના વિવેક હોવાથી-પરથી જુદાપણાની શ્રદ્ધા ને જ્ઞાન હોવાથી, શ્રદ્ધા-જ્ઞાન અને નિજરસનો અનુભવ હોવાથી પરના અહંકારથી નિવર્ત્યો છે એવો પોતે ખરેખર કેવળ જાણે જ છે, જાણવા અને કેળવા સિવાય આત્માનું બીજું કાંઈ કર્તવ્ય છે નહિ. જ્ઞાની સાક્ષીપણે રહેતો થકો રાગ-દ્વેષી થતો નથી એટલે કે રાગ-દ્વેષનો કર્તા થતો નથી. બધા દ્રવ્યો તદ્દન જુદે જુદા-સ્વતત્ર છે. સૌ સૌના સ્વ-ભાવના હગસા સ્વતત્ર-જુદા છે. જ્ઞાની કેવળ જાણે જ છે, અદ્ય રાગ-દ્વેષ થાય છે તેને પણ જાણે છે. જ્ઞાનીને અનંતાનુભવીના અનંતો કંપાય ટળી ગયા છે અને જે અદ્ય રાગ-દ્વેષ થાય છે તેનો કર્તા થતો નથી તેથી જ્ઞાની રાગી-દ્વેષી થતો નથી તેમ કહ્યું છે, અદ્ય રાગ-દ્વેષ થાય છે તે ગૌણ છે. અનુદૂળતાના રાગમા અને પ્રતિકૂળતાના દ્વેષમા જ્ઞાની અચક્તો નથી તેથી પોતાથી પર એવા-વિકારી ભાવને નહિ કરતો થકો કર્મને પણ કરતો નથી. આચાર્યદેવે એવી સ્પષ્ટ-સહેલી અને સુગમ ટીકા કરી છે કે બાળક પણ જો ધ્યાન રાખે તો તેને પણ સમજાઈ જાય તેની વાત છે આચાર્યદેવનો કહેવાનો રીત એવી સરસ છે કે વસ્તુસ્વરૂપનું રહસ્ય સીધી રીતે સમજાઈ જાય, એવા સરલ ભાવ-સીધાભાવ-કહેવાનો સીંચી કબ્બ એકેક ગાથામા છે કે એકકમ સમજાઈ જાય

કોધાદિક ગ્રાહનીય કર્મની પ્રકૃતિનો ઉદ્ય અવતા-ચૈતન્યના

ઉપયોગમા ગગ-દ્વેષની સ્તુતિતાનો સ્વાદ આવતા તે જ હું છું તેમ
રાગ-દ્વેષમા અહ્યુદ્ધિ કરતો, સ્વપગ્નુ બેદજ્ઞાન નહિ હોવાથી અજ્ઞાની
અમાણુ પોતાને ગગી-દ્વેષી કરે છે, પોતાના સ્વભાવમા નથી એવા
નિમિત્તાધીન ભાવને પોતાના કરીને તેના જ કર્તા થાય છે અને તે
રીતે અજ્ઞાનભાવથી કર્મબંધ થાય છે

જ્ઞાનીને સ્વપરતુ બેદજ્ઞાન હોવાથી તે એમ જાણે છે કે અલો-
શુદ્ધ, પરથી ઉપાધિ વગરનો જ્ઞાનમાત્ર સુદ્ધોપયોગ છે તે જ હું છું,
તે જ મારું સ્વરૂપ છે, ગગ-દ્વેષ છે તે મારું સ્વરૂપ નથી તેમ રાગ દ્વેષમા
અહ્યુદ્ધિ નહિ કરતો. થકોં જ્ઞાની પોતાને રાગી દ્વેષી કરતો નથી,
કેવળ જ્ઞાતા જ રહે છે તેથી તે ઝર્મેન કરતો નથી. આ પ્રમાણે સ્વ-
ભાવતુ ભાવ થવાથી નિઃસ્વભાવ થતો નથી અને નવા કર્મ પણ
બંધાતા નથી.

૨૦૦૦ કારતક વદ ૧ સુધ

જડના પરિણામ જડથી 'થાય અને આત્માના પરિણામ' આ-
ત્માથી વાય. જ્ઞાનભાવથી જ્ઞાનઅવસ્થા થાય અને અજ્ઞાનભાવથી
અજ્ઞાનઅવસ્થા થાય. અજ્ઞાની રાગ-દ્વેષની અવસ્થા 'કે' અને જ્ઞાની
જાણનાની અવસ્થા કરે

હવે આગળની ગાથાના અર્થની સૂચનારૂપ કાવ્ય રહે છે —

આપાં

જ્ઞાનમય एव भाव कुतो मवेद् ज्ञानिनो न पुनरन्य ।

अज्ञानमय सर्वं कुतोऽयमज्ञानिनो नान्य ॥ ૬૬ ॥

અર્થ — અહાં પ્રશ્ન છે કે જ્ઞાનીને કેમ જ્ઞાનમય જ ભાવ હોય
અને અન્ય (અર્થાત્ અજ્ઞાનમય) ન હોય ? વળી અજ્ઞાનીને કેમ
સર્વ ભાવ અજ્ઞાનમય જ હોય અને અન્ય (અર્થાત્ જ્ઞાનમય)
ન હોય ?

ધર્મી જીવને બધા વર્તમાન જ ભાવ કેમ હોય એમ શિષ્યનો
પ્રશ્ન છે. જ્ઞાની લગભગ જીવે હોય ને પણ તેનું આત્મભાવમય જ

કાર્ય છે, લાકાઈનું કાર્ય જ્ઞાનીનું નથી, ધર્મી જીવ લાકાઈમાં કે વેપારમાં ક્યાય જિજ્ઞાસો નથી પણ આત્મામાં જિજ્ઞાસો છે. અજ્ઞાનીને બધા અધર્મ-મય જ્ઞાન કેમ હોય અને જ્ઞાનીને બધા ધર્મમય જ્ઞાન કેમ હોય ? એમ શિષ્યનો પ્રશ્ન છે. ૧૨૭.

આ જ પ્રશ્નના ઉત્તરરૂપ ગાથા કહી છે -

જાણમયા ભાવાઓ જાણમઓ ચેવ જાયણ ભાવો ।

જેહ્યા તહ્યા જાણિસ્સ સઽવે ભાવા હુ જાણમયા ॥૧૨૮॥

અજ્ઞાણમયા ભાવા અજ્ઞાણો ચેવ જાયણ ભાવો ।

જેહ્યા તહ્યા ભાવા અજ્ઞાણમયા અજ્ઞાણિસ્સ ॥૧૨૯॥

અર્થ-કારણ કે જ્ઞાનમય ભાવમાથી જ્ઞાનમય જ ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી જ્ઞાનીના સર્વ ભાવો ખરેખર જ્ઞાનમય જ હોય છે. અને, કારણ કે અજ્ઞાનમય ભાવમાથી અજ્ઞાનમય જ ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી અજ્ઞાનીના ભાવો અજ્ઞાનમય જ હોય છે.

શિષ્યે પ્રશ્ન કર્યો છે કે ધર્મીને તો ક્ષણે ક્ષણે ધર્મ જ થયા કરે અને અધર્મીને તો ક્ષણે ક્ષણે અધર્મ જ થયા કરે તે કઈ રીતે છે ?

જ્ઞાનીને 'હુ નિર્મળ ચૈતન્યસ્વરૂપ છુ' તેવું જ્ઞાન છે, તેની દૃષ્ટિ બધા પ્રવર્તનમાં સ્વભાવ ઉપર જ જિલ્લી છે તેથી જ્ઞાની ગમે તેવા સંયોગમાં જિજ્ઞાસો હોય તોપણ તેના બધા ભાવો જ્ઞાનમય જ હોય જ જ્ઞાની વેપારમાં કે દુકાનમાં બહારથી જિજ્ઞાસો દેખાય પણ

વળી જ્ઞાનમય કે ભાવમાથી જ્ઞાનભાવ જ ઉપજે,
તે કારણે જ્ઞાનીતણા સૌ ભાવ જ્ઞાનમયી ખરે; ૧૨૮
અજ્ઞાનમય કે ભાવથી અજ્ઞાનભાવ જ ઉપજે,
તે કારણે અજ્ઞાનીના અજ્ઞાનમય ભાવો બને. ૧૨૯

ખરી રીતે તે વેપારમાં કે દુકાનમાં ઊભો નથી પણ સ્વભાવમાં ઊભો. ■ કારણ કે તેની દષ્ટિ સ્વભાવ તરફ જ છે. રાગ દ્વેષના વિકારથી નિરાળો આત્મસ્વભાવ તેના જ્ઞાનમાં વર્તી રહ્યો છે અને તેમાં અંશે કંઈ છે, વળી કંઈનાનો પ્રયત્ન પણ ચાલુ છે, જે શુભાશુભ પરિણામ આવે તેને સ્વભાવની દિશામાં ઊભો રહીને સાક્ષીપણે જાણ્યા કરે છે તેથી જ્ઞાનીના બધા ભાન જ્ઞાનમય જ છે.

અજ્ઞાની ધર્મઅવલુ કરવા બેઠો હોય પણ તેની દષ્ટિ બીધી છે, 'પર તે હું છું' એવી પર સાથે એકત્વશ્રુતિ ઊભી છે તર્થ અજ્ઞાની ગમે તે સંયોગમાં ઊભો હોય તોપણ તેના બધા ભાવ અજ્ઞાનમય છે, ધર્મઅવલુ કરીને પોતાના નિરાળા સ્વભાવનો નિર્ણય કરે તે પાત જુદી રહી જાય છે. ધર્મો-અધર્મોનું માપ બહારના પ્રવર્તન ઉપર નથી.

જ્ઞાની ગમે તેના બહારના પ્રસંગમાં ઊભો હોય તોપણ કાલે કાલે સ્વભાવની વૃદ્ધિ જ કરે છે, બહારના અવકુળ-પ્રતિકુળ સંયોગમાં જ્ઞાનીને ઉત્તમ-સ્વભાવ વર્તે છે, જ્ઞાનમયભાવ, પવિત્રતામયભાવ, સ્વભાવમયભાવ, ગમે તે કાળે, ગમે તે સંયોગે, ગમે તે દોષે પણ ધમનિ પનિનતામય જ હોય છે, તે ભાવ છૂટતો નથી, તેના વિરહ પડતો નથી, કાચમ રહે છે, ગમે તે કાળે, ગમે તેવા સંયોગમાં તેને દષ્ટિનો નિરહ પડતો નથી, અશુદ્ધ જગ્યાએ બેઠો હોય જેમકે મદિયા બેઠો હોય તો ધર્મ થાય ને દુકાનમાં કે ઘરમાં બેઠો હોય તો ધર્મ ન થાય તેમ નથી.

અજ્ઞાનીને અજ્ઞાનમય દષ્ટિ છે તેથી પૂજણીથી પૂજતો હોય તોપણ અધર્મ થાય ને જ્ઞાનીને જ્ઞાનમય દષ્ટિ હોનાથી દુધને બેઠો હોય કે લગાઈમાં ઊભો હોય તોપણ તેને ધર્મ થાય છે. દુધનના વેપારથી જ્ઞાનીને ધર્મ થતો નથી પણ તેની દષ્ટિ સ્વભાવમાં ઊભી છે તે વડે ધર્મ થાય છે.

સાતમ આઠમનો મેળો હોય, કોઈ ઢંઢા બેગા થયા હોય અને ફોલેનફાળકે ફરતા હોય, એમાં વાહિયો ફોલેનફાળકમાં બેસી

ગયો હોય તો તેમા બેસવા માત્રથી કાઈ વાણિયો ઠેક થઈ જાય ? તેને શકા પણ પડતી નથી કે મારી જાત વાણિયાની છે તે ફીટીને હું ઠેક થઈ ગયો હઈશ ? તેને તો નિશકતા જ છે કે હું તો વાણિયો જ છું, ફળેતજાળકામા બેસવાની ઈચ્છા થઈ તેથી અહીં આવ્યો છું પણ મારી જાત તો જે છે તે જ છે. જ્ઞાનીને નરકનું આધુન્ય પહેલા બધાઈ ગયું હોય તો નરકમા પણ જાય છતાં તે પોતાની જાતને ભૂલતો નથી, તેને પોતાના સુખની તૃપ્તિ વર્તે છે તેથી પરમાં કયાય સુખભુક્તિ થતી નથી, તેના જ્ઞાનમયભાવ વધે જ જાય છે, જુઓ કાઈ ! આ સ્વછંદની વાત નથી, ગમે તેમ વિષય-કષાય સેવે પણ વાધો નથી એમ નથી, જ્ઞાનીને અલ્પ રાગ છે તેથી શ્વેતસ્થાશ્રમમા ઊભો છે પણ જે દષ્ટિ ઊભી છે તેનાથી તો ધર્મ જ થાય છે, ગમ છે તેને પુરુષાર્થ વડે ટાળીને મુનિપણુ લઈને સ્થિરતા વધારીને ક્રમે ક્રમે કેવળજ્ઞાન લેવાનો છે.

જ્ઞાનીને અલ્પ અસ્થિરતા થાય છે પણ અજ્ઞાની કરતા જ્ઞાનીના અનરમા મોટા ફેરફાર પડી ગયા હોય છે, ચોરાગી લાખના પરિભ્રમણ-માથી જેની વૃત્તિ ઊઠી ગઈ છે, પરપદાર્થમાથી મારાપણાની બુદ્ધિ ખસી ગઈ છે, પરમાથી સુખભુક્તિ જતી રહી છે, અલ્પ અસ્થિરતાને કારણે જરા ગગની વૃત્તિ રહી છે, શરીર, વાણી, મનના નિકંદપ વગરનો ચૈતન્યગોળો છૂટો ધું, જાણનાર ને દેખનાર સ્વરૂપે હું ત્રિકાળ છું એવી નિરતર જ્ઞાન અને પ્રતીત જ્ઞાનીને વર્ત્યા જ કરે છે, એવી દશામા જ્ઞાનીને ગમે તે બહારનું કાર્ય થતું હોય તોપણ જ્ઞાનભાવ વધે જ જાય છે. જ્ઞાનીને ગમે તે બહારનું કાર્ય થતું હોય-એનો અર્થ એવો નથી કે જ્ઞાની અણુછાજતા અનીતિના આચરણમા વર્તતા હોય, જ્ઞાનીને તીવ્ર વિષય-કષાયના અણુછાજતા અનીતિના આચરણ હોય જ નહિ. ગમે તે બહારનું કાર્ય થતું હોય-એનો અર્થ એવો છે કે જ્ઞાની પોતાની યથાથોગ્ય પદ્ધતિ અનુસાર રાજ, લડાઈ, સ્ત્રી, કુટુંબ વગેરે શ્વેતસ્થાશ્રમના કાર્યોમા ઊભા હોય છે તોપણ પરથી જુદા-પણાની જ્ઞાન અને પ્રતીત વર્ત્યા જ કરે છે તેથી જ્ઞાનમયભાવ વધે જ જાય છે.

ચૌદ બ્રહ્માંડના ભાનનો, ચૌદ બ્રહ્માંડના પરમાણનો ધણી થાય છે તે અજ્ઞાની છે એના અજ્ઞાનીના વ્રત, તપ, જપ, પૂજા, ભક્તિ બધું અજ્ઞાનમય છે, તે ગમે ત્યાં ઊભો વિકારભાવને પાતાના માનતો, નિર્વિકારીસ્વભાવને ભૂવતો એકલા અજ્ઞાનમયભાવની જ ઉત્પત્તિ કરે છે, વિકાર અને તેના રૂપ-રો, કૃદ્ધ બાદિ બહારનો સ યોગ તે બધાનો કર્તા થઈને ઊભો છે કારણ કે તેની દષ્ટિ પર ઉપર છે તેથી તેના બધા ભાનો અજ્ઞાનમય છે, વસ્તુસ્થિતિ શુ ॥ તેના દર્શન અને બોધનથી અજાણ છે તેથી અજ્ઞાનપણાને નહિ ઉલ્લેખો વિકારભાવને ક્યેં જ જાય ॥ અસગર-સાગર અને નિર્મળસ્વભાવ ઉપર જેની દષ્ટિ નથી તેની દષ્ટિ મલિનતા અને સંયોગ ઉપર ॥ તેથી મલિનતાને જ ઉત્પન્ન કરે છે, ગમે તે મગ-પ્રસગમા આવે ત્યાં તે અજ્ઞાનને પાપણુ મળે તુ જ મહણુ કરે છે, જ્ઞાની મનણુ કહે તોપણુ પોતે ઊંધુ માની લે છે, વાત સાચી હોય તોપણુ અજ્ઞાની ઊંધુ મહે છે, હું પરથી છૂટું તરવ છું તેનું પરિણમન નથી તેથી ગમે ત્યાં અજ્ઞાનના ભાવની મીઠાશને વેંતો હોય છે, પછી ભલે સમવાનની પૂજા-ભક્તિમા બેઠો હોય તોપણુ અજ્ઞાનભાવની મીઠાશને વેંતો હોય ॥

જ્ઞાની ગમે તેના પ્રસગમા ઊભો હોય છતાં તેના બધા ભાન જ્ઞાનમય છે-રમ્ભમય છે, દયા, પૂજા, ભક્તિ વગેરે બધું તેને માટે જ્ઞાનમય છે આત્માની નિર્મળ દષ્ટિમા જે ભાન થાય તે બધા નિર્મળ જ હોય છે જ્ઞાની સમજે છે કે મારો દનભાન આનન્દમય છે તેથી જ્ઞાન, દર્શન અને અતર રમણતાને નહિ ઉલ્લેખો જ્ઞાની ધર્મમય છે, સ્વભાનના સ્વામીપણા સિવાય એક વિકલ્પનું પણ ધણીપણુ જ્ઞાનીને નથી તેથી ત્યાં દનભાવની અને પવિત્રતાની જ વૃદ્ધિ હોય છે

પરેખર અજ્ઞાનમય ભાવમાથી જે કોઈ પણ ભાન થાય ॥ તે સઘળોય અજ્ઞાનમયપણાને નહિ ઉલ્લેખો થકો અજ્ઞાનમય જ હોય છે, તેથી અજ્ઞાનીના ભાવો બધાય અજ્ઞાનમય હોય છે અને જ્ઞાનમય ભાવમાથી જે કોઈ પણ ભાન થાય ॥ તે સઘળોય જ્ઞાનમયપણાને નહિ ઉલ્લેખો થકો જ્ઞાનમય જ હોય છે તેથી જ્ઞાનીના ભાવો મરાય જ્ઞાનમય હોય છે

જે ભાવે સર્વાર્થસિદ્ધિનો ભવ મળે તે ભાવની પણ જ્ઞાનીને મીઠાશ નથી. સર્વાર્થસિદ્ધિનો ભવ મળે તેવો શુભલાન જ્ઞાનીને આવે ખરો પણ તે ભાવનો તે જ્ઞાતા રહે છે, તે લાનની જ્ઞાનીને મીઠાશ નથી પણ બધા ભાવનું તે જ્ઞાન જ કરે છે તેથી તેના બધા ભાવ જ્ઞાનમય જ છે જેને સર્વાર્થસિદ્ધિના ભાવમા મીઠાશ નથી તેને ક્યા ભાવમાં મીઠાશ હોય ? જ્ઞાનીને જગ આર્તધ્યાન પણ થઈ જાય પરંતુ તેનો પણ તે જ્ઞાતા છે, આર્તધ્યાનનો નાગ કરીને સ્વભાવની જ વૃદ્ધિ કરે છે. જ્ઞાની બધા ભાવોમા જ્ઞાનમય ભાવને નહિ ઉલ્લેખતો હોવાથી તેના બધા ભાવો જ્ઞાનમય છે, જ્ઞાનીનું અતર પરિણમન અજ્ઞાની કરતા જુદી જ જાતનું હોય છે.

અજ્ઞાનીના બધા ભાવ અજ્ઞાનપણાને નહિ ઉલ્લેખતા હોવાથી અજ્ઞાનમય છે, અજ્ઞાનીનું પરિણમન સ્વભાવનું ભાવ નહિ હોવાથી અજ્ઞાનમય છે. અજ્ઞાનીના ક્રોધ-માન-માયા લોભ બધા અજ્ઞાનમય છે, તે બધા ભાવમા મીઠાશને નહિ ઉલ્લેખતો હોવાથી તેના બધા ભાવ અજ્ઞાનમય છે. આત્માનો શુદ્ધ, પવિત્ર, નિર્મળ ભાવ છે તેનો અજ્ઞાની કર્તા-લોકતા ધતો નથી પણ પ્રુબ્ધ-પાપના ભાવનો કર્તા-લોકતા થાય છે તે અજ્ઞાનમય છે, તે ચોરાશી લાખના મૂળિયા છે અને ચોરાશી લાખને પોષણ આપનાર છે.

સ્વભાવને રસ્તે સત્ય આવે અને અજ્ઞાનને રસ્તે અસત્ય આવે, સતને રસ્તે ત્રિકાળ સત આવે અને અસતને રસ્તે ત્રિકાળ અસત આવે. અજ્ઞાની ગમે ત્યાં જાય કે ગમે ત્યાં ઊભો હોય પણ હું જાણુ છું, હું સમજુ છું, આના કરતા હું બધારે છું, આના કરતા મને વધારે આનંદ છે વગેરે ભાવ તેને આવ્યા વગર રહેતા નથી. અજ્ઞાનીમા માક્ષીપણું રહેવાની તાકાત નથી.

જ્ઞાનીને ગમે તે ભાવમા, ગમે તે પ્રસંગમા સાક્ષીપણું રહેવાની તાકાત છે, બધા ભાવોની વચ્ચે પોતે સાક્ષીપણું રહી શકે છે, અજ્ઞાનીને ક્યા હોય ત્યાં હું અને મારું નહીં થાય છે તેવો ભાવ આવ્યા વગર રહેતો નથી. જ્ઞાની બધેથી ઊઠી ગયા છે અને અજ્ઞાની બધે ચાલ્યો છે

વસ્તુ જેમ છે તેમ રહેશે, અજ્ઞાનીની કલ્પનાથી વસ્તુ કંપાની નથી વસ્તુને જેમ છે તેમ રહેના કા, કલ્પનાથી ઘાલમેલ ન કરે, કોઈ વસ્તુ કોઈનું કાઈ કરી શકતી નથી. ધર્મનું મૂળિયુ સમ્યક્જ્ઞાન છે અને અધર્મનું મૂળિયુ અજ્ઞાન છે

જ્ઞાનીના બધા ભાવ જ્ઞાનમય જ હોય છે, જ્ઞાનીના અંતર કાળજાની પવિત્રતા જોયા વગર બહારથી કલ્પના કરશે નહિ, તેથી એમ સમજવાનું નથી કે જ્ઞાની અંધાધુધ અન્યાય ને અનીતિના આચરણ કરે, જ્ઞાનીને અંધાધુધ અન્યાય અને અનીતિના આચરણ હોય નહિ

જ્ઞાની ઝરેરાતનો રેખાર કરતો હોય તોપણ તેની દષ્ટિ આત્મા ઉપર જ છે, અજ્ઞાની અનંતવાર ત્યાગી થઈ નવમૈવેયક ગયા પછી અંતરદષ્ટિથી ત્યાગ વગર તેને ખરે ત્યાગ આવશે નહિ.

આ માણસ જિંથી જાતનો છે મારે તે જિંથી છે ને આ માણસ નીચી જાતનો છે મારે તે નીચો છે તે પરીક્ષાની દષ્ટિ નથી જિંચાનીચા સ્થાન ઉપર નહિ જોતા એનો દષ્ટિ વિચાર ઉપર છે કે અનિકાર. આત્મા ઉપર છે તે ઉપર માપ છે દષ્ટિ સમ્યક્ હોય છતાં પણ પોતા પોતાની ભૂમિકા પ્રમાણે શુભાશુભ ભાવ જ્ઞાનીને આવે ખરા પરંતુ તે સ્વચ્છદી ન હોય, તે સમજે કે મારા પુરુષાર્થની મદતા કે એલે આ ભાવો આવે છે, આ ક્ષણે વીતરાગ થવાનું હોય તો આ કાઈ નોઈવું નથી. ક્ષણે ક્ષણે જ્ઞાનીના પુરુષાર્થ તો ચાલુ છે તોપણ પુરુષાર્થ મદ રહે છે ત્યાગુધી વીતરાગ થવાનું નથી. જ્ઞાનીને આર્તધ્યાન પણ થઈ જાય પરંતુ તે બધું રળી જઈને તેને નિર્જરાનો જ વૃદ્ધિ થાય છે-જ્ઞાનની જ વૃદ્ધિ થાય છે. અજ્ઞાની હામરો રાણી અને રાજાને છાતીને ત્યાગી થયા હોય, પછી એટલું બધું બહારથી સહન કરે કે કોઈ બાળી મૂકે તોપણ મનથી ક્રોધ ન કરે, એવો શુભભાવ કરે કે પોતે પણ રાજા થાય અને ધીમા કેમનારા પણ રાજા થઈ જાય, પરંતુ શુભભાવ ઉપર કાઈ અંતરનું માપ નથી. બહારથી કયા પાળતો હોય, પૂગ કરતો હોય તોપણ અજ્ઞાનપંજાના ભાનને ઉત્તરનો નથી જ્યામુધી બના શુભાશુભ પગિજ્ઞામથી નિરાળા આ મરનભાવનું જ્ઞાન નથી

ત્યામુધી તે અજ્ઞાનપણાને ઉલધતો નથી.

હવે કળશરૂપ જાવ્ય કહ્યું છે -

(અનુક્રમ)

જ્ઞાનિનો જ્ઞાનનિર્વૃત્તાઃ સર્વે ભાવા મવન્તિ હિ ।

સર્વેષ્વજ્ઞાનનિર્વૃત્તા મવત્પજ્ઞાનિનસ્તુ તે ॥ ૬૭ ॥

અર્થ - જ્ઞાનીના સર્વ ભાવો જ્ઞાનથી નીપજેલા (-રચાયેલા) હોય છે અને અજ્ઞાનીના સર્વ ભાવો અજ્ઞાનથી નીપજેલા (-રચાયેલા) હોય છે.

જ્ઞાનીનું પરિણમન બદલાઈ ગયું છે, દષ્ટિ બદલાઈ ગઈ છે, દિશા બદલાઈ ગઈ છે તેથી જ્ઞાનીના સર્વ ભાવો જ્ઞાનથી રચાયેલા હોય છે, ધર્મીના સર્વ ભાવો આત્માની દષ્ટિથી નીપજેલા હોય છે. અજ્ઞાનીના સર્વ ભાવો અજ્ઞાનથી ઉપજેલા હોય છે, અજ્ઞાનીના સર્વ ભાવો ચોરાશીના ચક્રરમા ભ્રમવાના હોય છે. આહી ધર્મીને અલ્પ રાગ દ્વેષ થાય છે તે વાતને ગૌણ કરી છે, તે ભાવો ટાળવા ખાતર છે, જ્ઞાની તે ભાવનો સ્વામી થતો નથી માટે જ્ઞાનીના બધા ભાવો જ્ઞાનથી જ રચાયેલા હોય છે.

કોઈ માણસને એવી પ્રતિકૂળતા હોય કે જેથી કોઈ તને આ અને હીકરી-બેનની ગાળો દે, કાને કીડા ખરે તેની ગાળો દે તો તેને તે સારી માને ? ન જ માને. હાલજો માણસની વચ્ચે બેઠો હોય, સામે માણસ જનેતા અને બેનની ગાળો દેતો હોય, બધા તેને કહ્યું કે બે આ તને ગાળો દે છે, તું કેમ બેઠો છા ? ત્યારે તે કહ્યું કે શું કરું ? બિલકુલ અતરમા તો રચવું નથી પણ પ્રતિકૂળતાનો સંયોગ આવી પડ્યો ત્યાં શું થાય ? તે ગાળો આપે, એમ હું ભાવના ભાવતો નથી, એમ સમ્યજ્ઞાની પુણ્ય-પાપના ભાવ અને પુણ્ય-પાપના સંયોગને ગાળોની જેમ માને છે. જેમ પેલા માણસને ગાળોની રુચિ નથી તેમ આને પુણ્ય-પાપના ભાવોની રુચિ નથી, જેમ પેલો માણસ ગાળોની ભાવના ભાવતો નથી તેમ આ પુણ્ય-પાપના ભાવોની ભાવના ભાવતો નથી પરંતુ પ્રત્યાર્થની નબળાઈથી રાગ-દ્વેષ થાય

છે. ઉત્પત્તો મધોગ પણ ઊભો હોય છે, પણ તેને ધોતાનું સ્વરૂપ માનતો નથી, તેમા તેને સ્થિતિ નથી કે અસ્તવ્યુદ્ધિ નથી.

અજ્ઞાનીને તો પરતુ અભિમાન છે કે આ મેં હોયું, આ મેં મૂક્યું ને આ મેં ગ્રહ્યું સ્વભાવના સત્તાસ્થળને જાણતો નથી ને ગ્રહવા-મૂકવાના અભિમાનથી ભરેલો છે તેથી તે ત્યાગી છતાં અત્યાગી છે, અતરથી આસક્તિ રળી નથી, અતરમા આત્માનું જ્ઞાન કરીને, સ્વરૂપમા સમજૂતા કરીને આસક્તિ ધણી નથી, અતરમા હજી બધી આસક્તિ ઊભી છે તેથી તે ત્યાગી છતાં અત્યાગી છે.

પુણ્ય-પાપના ભાવ તે મારા સ્વભાવને-મારા ગુણને ગાળ છે તેમ જ્ઞાની માને છે તેથી તેનો આકર કેમ હોય ? શુભી, ધર્માત્મા, જ્ઞાની પુણ્ય-પાપની વૃત્તિઓને ગાળ સમાન ને સંયોગને ઉપસર્ગ સમાન સમજે છે.

જેમ કોઈ માપસ ધણા માણસની વચ્ચે બેઠો હોય ને તેને કોઈ જનેતા અને બેન સમી આકરી ગાગો આપતો હોય ત્યારે કોઈ કહે કે અરે ભાઈ! આવી ગાગો તું સાલગે છે શું કામ ? કાન બંધ કરને ? ત્યારે તે કહે કે ભાઈ! મને જનેતા અને બેન સમી ગાગો આપે છે તે મને ઉપસર્ગ આવી પડ્યો છે એમ જાણી જાતિ રાખું છું, તેમ જ્ઞાનીને અતુકૂળ-પ્રતિકૂળ સંયોગ આવના તેને તે ઉપસર્ગ માને છે તેથી જ્ઞાનીને ગમે તેવા પ્રસંગમા જ્ઞાનભાવની જ વૃદ્ધિ થાય છે, અજ્ઞાનીને અજ્ઞાનભાવને લીધે ગમે તે સંયોગમા અજ્ઞાનભાવની જ વૃદ્ધિ થાય છે. ૧૭૮-૧૨૬.

હવે આ અર્થને દષ્ટાંતથી દેઠ કરે છે —

કળયમયા ભાવાદો જાયતે કુડલાદયો ભાવા ।

અયમયયા ભાવાદો જહ જાયતે તુ કડયાદી ॥૧૩૦॥

જયમ કનકમય કો ભાવમાથી કુડલાદિક ઉપજે,

પણ લોહમય કો ભાવથી કટકાદિ ભાવો નીપજે; ૧૩૦

અજ્ઞાણમયા ભાવા અજ્ઞાણિણો વહુવિહા વિ જાયંતે ।
જ્ઞાણિસ્ત દુ જ્ઞાણમયા સર્વે ભાવા તદ્વા હોતિ ॥૧૩૧॥

અર્થ - જેમ સુવર્ણમય ભાવમાંથી સુવર્ણમય કુંડલ વગેરે ભાવો થાય છે અને લોહમય ભાવમાંથી લોહમય કડા વગેરે ભાવો થાય છે, તેમ અજ્ઞાનીને (અજ્ઞાનમય ભાવમાંથી) અનેક પ્રકારના અજ્ઞાનમય ભાવો થાય છે અને જ્ઞાનીને (જ્ઞાનમય ભાવમાંથી) સર્વ જ્ઞાનમય ભાવો થાય છે.

આચાર્યદેવે દદાત આપ્તુ છે કે સુવર્ણમય ધાતુમાંથી સુવર્ણના જ કુંડળ-કડા-બેરખા વગેરે દાગીના થાય અને લોખંડમાંથી તાવેથા, કાપા વગેરે થાય, સુવર્ણમાંથી લોહમય દાગીના ન થાય અને લોહ-માંથી સુવર્ણમય દાગીના ન થાય. લોહ તપે તો તણખા બીડે અને સોનું તપે તો ચીકણુ થઈને ઢીમ થાય, તેમ અજ્ઞાની લોહા સમાન છે, અજ્ઞાન અને રાગ-દ્વેષના તણખા બીડે છે તેથી આશ્વત્થિમા બિટી-બિટીને ફરે છે અને જ્ઞાની સોના સમાન છે, પરીપક્વ અને ઉપસર્ગ આવવાથી બહારથી તપીને પોતાના અનંતગુણપિંડસ્વરૂપ આત્મામાં જ્ઞાન-દર્શન-આશિષનો એકતામાં એકરૂપ થઈને-હરીને મુક્તિને પામે છે.

અજ્ઞાનીને શુદ્ધચૈતન્યધાતુની ખખર નથી તેથી પ્રુણ-પાપના પરિણામના કાટ-કીટોહાનો ધણી થઈ જાય છે, તે મારા છે અને હું એનો કર્તા છું તેમ સર્વ ભાવોને મારા માને છે. જેમ લોહમાંથી તાવેથા, કાપા વગેરે થાય તેમ અજ્ઞાનમાંથી સર્વે અજ્ઞાનમય ભાવો જ થાય છે.

અગ્નિથી સોનું બિન થાય તોપણ તે સોનાપણાને ન છોડે, તેમ ધર્મીને પ્રતિકૂળતાના મરોગો આવે તોપણ તે ધર્મ ન છોડે.

ત્યમ ભાવ બહુવિધ ઉપજે અજ્ઞાનમય અજ્ઞાનીને,
પથુ જ્ઞાનીને તો સર્વ ભાવો જ્ઞાનમય એમ જ બને. ૧૩૧.

અજ્ઞાની/અજ્ઞાનજ્ઞાનની જ ગામથળ ક્યાં કરે છે, ચોનીએ ક્યાંક તેને તે ભાવ જ હોય છે.

જ્ઞાનો સમજે છે કે હું મારા'સ્વરૂપમાં શરણાર્થ પુ', 'પગથી' અશરણુ છું, માટે પર તરફ દૃષ્ટિ કરવી તે મને કર્તવ્ય નથી. જેમ તર પાતાની ટાંચી ઉપરથી નજર ન ચૂકે, હજારો માણસ એમાં ઊભા હોય તેના ઉપર તેની નજર ન હોય પણ માથું નીચું અને પગ ઊંચા, થાળીમાં માથું છે, થાળી દોર ઉપર છે માટે તર થાળી અને દોર ઉપરથી નજર ન ચૂકે, 'પાંડેલાં' નાચવાનું શરૂ કરતા પૈસાના હેતુ દોષ ; પણ નાચતી વખતે કોણ અમારો નાચ જોઈને રાજી થાય છે ને કોણ રાજી નથી થતું તેના ઉપર નજર નથી. એને તો-કોરી ઉપર અને થાળીમાં માથું રાખીને થાળી, કોરીથી આધી-પાણી ન જાય તે ઉપર નજર હોય છે તેમ જ્ઞાનીને સંયોગ અને સંયોગ તરફનાં પુણ્ય-પાપના જ્ઞાન-તેમા ક્યાંય પણ ભગવાનો દૃષ્ટિ નથી, એક અખંડ અવસ્થા ઉપર દોર છે, એટલે કે મીઠું છે તેથી તે બંધાતો નથી. "જ્ઞાન, કર્મન આદિ અનન્ય શુદ્ધ અને અનત ધર્મથી તે જ મારું સ્વરૂપ છે, તેની સાથે જ મારે સંબંધ છે, એ સિવાય મરત અને મારે કોઈ કાંઈ સંબંધ નથી," જ્ઞાનોને આપુ દ્રવ્યની સ્વતંત્રતાનું જ્ઞાન વસ્તુસ્વભાવને સ્પર્શીને હોય છે, તેથી તેના બધા ભાવો ખનિત જ હોય છે.

જેમ બાઈ બેકુ લઈને પાણી ભરવા ગઈ હોય, ઘરે ઊકરને સુવાડ્યો હોય, વળી એમાં એકલું ઘર હોય, ઘણી બહાર ગયેલું હોય તેથી ઘર બંધ કરીને ઘરમાં ઊકરને સુવાડ્યો હોય, આસપાસમાં કોઈ પાડોશ ન હોય, એવી રીતે ઊકરને મૂકીને બાઈ પાણી ભરવા ગય ત્યારે તેને એમ થાય કે જાણે કાંઈક રહેશે તેથી જલદી બેકુ ભરીને ઘરે જાઉં, ત્યાં રસ્તામાં સંબંધનાળી કોઈ બાઈ મળી અને જરા પાત કરના ઊભી રહી, ત્યાં અડધો જવાબ દેનારે અને કહ્યું કે બેન પડી તમને મળીશ, કારણ કે અત્યારે ઊકરને એકલો સુવાડીને આવી છે, એમ ઊકર ઉપરથી કંઈ અસતી નથી. જરા આધી આવી ત્યાં રસ્તામાં કોઈ પિયેરના સમાચાર દેવા ઊભી રહ્યું તો તેને પણ કહ્યું

કે તમે ધરે સમાચાર દેવા આવજો પણ અત્યારે નહિ ઊભી રહું, કારણ કે છાકરાને એટલો મુનાહીને આવી છુ, ધરને તાણુ દીધું છે, ક્રિયામાં કોઈ નહિ, એમ પિયેરના સમાચાર મળતા પણ પુત્રવધેય ન થૂંકે. એવી રીતે ધર્મી જીવ-જ્ઞાની જીવ રાજ કરતો હોય, વેપાર કરતો હોય, લડાઈમાં ઊભો હોય તોપણ પોતાના સ્વભાવનું વધેય ન થૂંકે. ધર્મી જીવ ખાતો હોય, પીતો હોય, વેપાર કરતો હોય, રમોઈ કરતો હોય પરંતુ તે બવામાં આ મારું નહિ, આ મારું નહિ, મારો સ્વભાવ, મારો સ્વભાવ એમ સ્વભાવ ઉપર મીટ માઠી તે માઠી જ છે. જેમ પેલી બાઈને બહાર કામ કરતા હતા પણ છાકરા ઉપરથી મીટ ખસતી નથી તેમ સ્વભાવદષ્ટિનત જ્ઞાનીને બહારના કાર્ય કરવા છતા સ્વભાવ ઉપરથી મીટ ખસતી નથી, બહારથી અલ્પ જોડાએય દેખાય છતા અતરથી તો ઉદાસીન ! ઉદાસીન છે.

લોકો એમ કહે છે કે જીએ તો ખરા પાઈ પાણી સરના ગઈ ને છાકરાને તાળામાં-જેલમાં નાખીને ગઈ. અરે બાપુ ! તું જેલ કહે તો જેલ, પણ છાકરો મારા કાળજે છે તે તું કેમ જાણે ? માતાના છાકરા ઉપરનો પ્રેમ તો એના કાર્ય ઉપરથી દેખાય છે, કારણ કે તેને એક જ લક્ષ ને એક જ દોર છે. પણ અણસમજી જિંદગી રીતે જીએ, સમજી સવળી રીતે જીએ, તેની રીતે જ્ઞાનીનાં બહારના કાર્યો દેખીને લોકો એમ કહે કે જ્ઞાની ધર્મને લડાઈમાં ઊભો છે, હજાર તો સ્ત્રીઓ છે. અરે બાપુ ! અરે ભાઈ ! તું ‘લડાઈમાં ઊભો કહે’ તો લડાઈમાં ઊભા હીએ અને ‘સ્ત્રીઓમાં ઊભો કહે’ તો સ્ત્રીઓના વૃદ્ધા ઊભા હીએ પરંતુ અમારા અતરમાં, તેના પ્રત્યેની કેટલી અરુચિ, કેટલી ઉદાસીનતા, અને સ્વભાવની કેટલી રુચિ અને કેટલી લીનતા-તે તું ક્યાથી જાણી ગયે ? તે તો અમારું હૃદય જાણે છે. અજ્ઞાનીને અજ્ઞાનભાવે ખતવણી ખસતી નથી અને જ્ઞાનીને જ્ઞાનભાવે ખતવણી ખસતી નથી. જ્ઞાનમાંથી જ્ઞાનનું જ કાર્ય આવે છે અને અજ્ઞાનમાંથી અજ્ઞાનનું જ કાર્ય આવે છે, જેવું કારણ તેવું જ કાર્ય થાય છે.

અજ્ઞાની કહે છે કે વૃદ્ધાવસ્થામાં પૈસા ગયા, છાકરો મરી ગયા વગેરે પ્રતિકૂળતા આવી તેથી સહન કરવું આપડું લાગે છે પણ જો

જ્ઞેયોની માફક જ્ઞાતા જ છે, કર્તા નથી. આ રીતે જ્ઞાનીના સર્વ ભાવો જ્ઞાનમય જ છે

જ્ઞાની પૂર્ણ આસક્તિથી નિવર્ત્યો નથી તેથી ચારિત્રમોહને કારણે જગ ક્રોધ, જરા માન, જરા માયા, જરા લોભ હોય, તેમા તે પ્રવર્તે તો બહારથી દેખાય પણ તેને જુદા આત્માનો વિવેક વર્તે છે તેથી તેમા તેને આત્મબુદ્ધિ નથી કે આ માયુ છે, ને હું એનો છું પણ તેને તે પરની ઉપાધિ માને છે. નિજરી ભાવ છે તે તો આત્માના ગુણને ગાળ છે. જ્ઞાનીને અદ્વે દોષ થાય છે પણ તે આવીને ખરી જાય છે.

જ્ઞાનીને સ પૂર્ણ રીતે 'અતરમાથી ગગ-દેવની નિવૃત્તિ થઈ નથી' પણ 'દષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ', એ વ્યાયે તેને અવગુણના વ્યય ને, ગુણના પર્યાયની ઉત્પત્તિ અને વર્તમાન એક સમયમા હું અનત-ગુણનો પિંડ છું એવી ધ્રુવની દષ્ટિ હોવાથી વસ્તુદષ્ટિમાથી ગુણની નિર્મળ અવસ્થા જ ઉત્પન્ન થાય છે, દષ્ટિ તેવી જ સૃષ્ટિ રચાય છે. પુરુષાર્થમા જગ મચક ખાઈ જાય છે પણ ખરી રીતે અવગુણના વ્યય થતો જાય છે અને નિર્મળ પર્યાયની ઉત્પત્તિ થાય છે અને અખંડ વસ્તુની દષ્ટિ ઊભી છે

જ્ઞાનીને જ્ઞાનદષ્ટિ પ્રગટી, આત્માનું જ્ઞાન થયું તેથી અખંડ વસ્તુની દષ્ટિમા તેની સૃષ્ટિ કેની હોય? દષ્ટિ છે પવિત્રતાની, તો સૃષ્ટિ પણ પવિત્રતાની હોય, વિનાશનો વ્યય થતો જાય છે અને નિર્વિધરી પર્યાયનો જ ઉત્પાદ થાય છે, જરા અવગુણ રહી ગયા છે પરંતુ તે ટકના ખાતર છે, ગહેના ખાતર નથી.

સમ્યક્દષ્ટિ એવા ગુણસ્થાન-રાજો લગાઈમા ઊભો હોય, જગ 'હું જ્ઞાયક છું, પવિત્ર છું', એની દષ્ટિ વર્ષ હોવાથી માત્રીપત્ન દીક્ષો છે એલે તેને પવિત્રતાની ઉત્પત્તિ થાય છે અને અવગુણના પર્યાયનો વ્યય થતો જાય છે એક સમયમા એક અવસ્થાની ઉત્પત્તિ હોય પરંતુ અવગુણ અને ચિત્તુ સિદ્ધપત્ન નથી એ થ.

એક પર્યાય નથી, દષ્ટિ શુદ્ધ ઉપર છે તેથી ઉત્પાદ એક શુદ્ધનો જ છે, અલ્પ અનગુણ ખરના ખાતે રહ્યા છે, તેમા ર્મા છવ ઉદ્યમી વર્ધને કરવા જેવું ॥ તેમ માનીને જોડાતો નથી, આખો પરિપૂર્ણ હું નિર્મળ છું તેના જ્ઞાનમા અનગુણ કરનાનો પુરુષાર્થ નથી, પુરુષાર્થ ગુણના પર્યાયનો ઉત્પાદ કરનાનો જ છે, એકદલી દષ્ટિ પ્રમાણે અવસ્થા કરનાનો પુરુષાર્થ છે.

ત્રિયોગનાથ તીર્થ કરંદવ ગાતિનાથ, કૃષ્ણનાથ અને અરનાથ ભગવાન ચક્રવર્તિપદે હતા ત્યાં લગાઈમા ઊભા હોય છતા ગુણની અવસ્થાનો ઉત્પાદ થતો જાય છે, અનગુણના પર્યાયનો દ્વાર થતો જાય છે. લગાઈ તરફના જ્ઞાનમા જોડાતા જરીક વીર્ય પ્રાપ્તુ તો પડે છે, જરીક અવગુણ પણ થાય છે, ગુણની હાનિ પણ જરા થાય છે, પરંતુ ત્યાં તેમની જ્ઞાવના નથી. જ્યાં જેની જ્ઞાવના ત્યાં તેની વૃદ્ધિ, જ્યાં જેની જ્ઞાવના નથી ત્યાં તેનો વ્યય છે, વૃદ્ધિ નથી. જ્ઞાનીને ગુણની જ્ઞાવના હોય કે અનગુણની ? ગુણની જ હોય બસ જ્યાં જેની જ્ઞાવના ત્યાં તેની વૃદ્ધિ જ્ઞાનીને અલ્પ રાગ છે તેને તે ઉપાધિ-રૂપ માને છે, તેવું ધણીપણ માનતો નથી, કરવાનો જ્ઞાવના નથી, રાખનાની દષ્ટિ નથી, ઉત્પન્ન કરનાનો જ્ઞાવ નથી. જ્ઞાની કર્મની બળજેરીથી નિકાળમા જોડાતો નથી, કર્મ તેને પરાણે વિકારમા પ્રવર્તાવતું નથી પણ પાતાનો પુરુષાર્થ જરા મચક ખાય છે તેથી રાગ દ્વેષ થાય છે, તોપણ જ્ઞાતાપણ ચૂકીને રાગ-દ્વેષમા જોડાતો નથી, ધણીપણ માનીને જોડાતો નથી. જેમ આમરા ને પાતાળ જણાય છે, પથર આદિ જેમ જણાય છે, નિષ્ઠા જેમ જણાય છે, બીજા અન્ય જોયો જેમ જણાય ॥ તેમ જ કોધાદિ ભાવો જ્ઞાનીને જાણવામા આવે છે જેમ ભગિયા વાણિયાનો નાતના નથી, તેમ કામ, ક્રોધ આત્માની નાતના નથી તેમ જ્ઞાનીને જ્ઞાનામા આવે છે ભગિયાનો છાકરો વાણિયાનો વારસો ન રાખે તેવી રીતે ચૈતન્યની સ્વભાવિની પ્રતીતિ થતા પિતૃતીર કામ ક્રોધ મારા સ્વચ્છુનો વારસો રાખનાર નથી એમ ધર્મીને જ્ઞાનામા આવે છે નિષ્કલકી સ્વભાવમા આ કલકસ્વરૂપ મારું નથી તેના કરનારો હું નથી, તે મારું કાર્ય નથી, મારું કાર્ય

તો જ્ઞાનમય છે એવું જ્ઞાનીને જ્ઞાન વર્તે છે, જ્ઞાનીનું સ્વામિત્વ નિશ્ચય જ્ઞાનમાં જ રહે છે, પુરુષાર્થની નબળાઈથી અલ્પ વિકાર થાય છે પણ તેમાં તે જ્ઞાતાપણુ ચૂકીને પરિણમતો નથી તેથી જ્ઞાનીના સર્વ-ભાવો જ્ઞાનમય જ છે.

હવે આગળની ગાથાની સૂચનાના અર્થરૂપ શ્લોક કહે છે —

(અનુષ્ટુપ)

અજ્ઞાનમયમાવાનામજ્ઞાની વ્યાપ્ય ભૂમિકામ્ ।

દ્રવ્યકર્મનિમિત્તાના માવાનામેતિ હેતુતામ્ ॥ ૬૮ ॥

અર્થ — અજ્ઞાની (પોતાના) અજ્ઞાનમય ભાવોની ભૂમિકામાં વ્યાપીને (આગામી) દ્રવ્યકર્મના નિમિત્ત જે (અજ્ઞાનાદિક) ભાવો તેમના હેતુરૂપાને પામે છે (અર્થાત્ દ્રવ્યકર્મના નિમિત્તરૂપ ભાવોના હેતુ બને છે).

આત્મા નિર્વિકારી, સ્વયંવિદ્ય, નિર્દોષ અને પવિત્ર છે. અજ્ઞાની તેને ભૂકીને અજ્ઞાનમય ભાવોની ભૂમિકામાં વ્યાપીને એટલે કે રહીને નવા કર્મ બધાવાનો અજ્ઞાન અને રાગ દ્વેષનો ભાવ કરે છે, જડ કર્મનો ઉદય આવતા પોતે અજ્ઞાન અને રાગ-દ્વેષના ભાવો કરે છે તે નવા કર્મના હેતુ થાય છે, જુના કર્મના ઉદય વખતે વર્તમાન વિકારી ભાવરૂપે જોડાય છે તેથી તે ભાવ નવા કર્મનું કારણ થાય છે. ૧૩૧.

આ જ અર્થ પાંચ ગાથાઓથી કહે છે —

અજ્ઞાણસ્સ સ ઉદઓ જા જીવાણં અતચ્ચવલલ્લી ।

મિચ્છત્તસ્સ દુ ઉદઓ જીવસ્સ અસદ્ધહાણતં ॥ ૧૩૨ ॥

અજ્ઞાન તત્ત્વતણુ
અપ્રતીત તત્ત્વની.

ઉદય તે અજ્ઞાનનો,
ઉદય તે મિથ્યાત્વનો;

ઉદઓ અસજમસ્મ દુ જ જીવાણ હવેડ અવિરમણ ।
 જો દુ કલુમોવઓગો જીવાણ સો કસાઉદઓ ॥ ૧૩૩ ॥
 ત જાણ જોગઉદય જો જીવાણ તુ ત્રિદુઝ્છાહો ।
 સોહણમસોહણ વા કાયવ્વાં વિરદિમાવો વા ॥ ૧૩૪ ॥
 એદેસુ દેદુભૂદેસુ કમ્મડયવગ્ગણાગય જ તુ ।
 પરિણમદે અદુવિહ ણાણારણાદિમાવેહિ ॥ ૧૩૫ ॥
 ત સલુ જીવણિવદ્ધ કમ્મડયવગ્ગણાગય જહયા ।
 તહયા દુ હોદિ દેદુ જીવો પરિણામભાવાણ ॥ ૧૩૬ ॥

અર્થ—જીવોને જે તત્ત્વનું અજ્ઞાન (અર્થાત્ વસ્તુસ્વરૂપનું
 અધર્થ-વિપરીત જ્ઞાન) છે તે અજ્ઞાનનો ઉદય છે અને જીવને જે
 (તત્ત્વનું) અમદ્જ્ઞાન છે તે મિથ્યાત્વનો ઉદય છે, વળી જીવોને જે
 અવિરમણ અર્થાત્ અત્યાગભાવ છે તે અસુખમનો ઉદય છે અને
 જીવોને જે મસિન (અર્થાત્ જાણપણની સ્વચ્છતા શક્તિ) ઉપયોગ

જીવને અવિરતભાવ 'જે, તે ઉદય આણમયમતણે,
 જીવને કલુપ ઉપયોગ જે, તે ઉદય જાણ કષાયનો, ૧૩૩
 શુભ કે અશુભ પ્રવૃત્તિ કે નિવૃત્તિની ચેષ્ટાતણે
 ઉ સાદ વર્તે જીવને, તે ઉદય જાણ તુ યોગનો ૧૩૪
 આ હેતુભૂત જ્યા થાય, ત્યા કાર્મણવગ્ગણારૂપ જે,
 તે અદુવિદ્ય જ્ઞાનાવગ્ગણાદિમાવે પરિણમે, ૧૩૫
 કાર્મણવગ્ગણારૂપ તે જ્યા જીવનિબદ્ધ બને અરે,
 આત્માય જીવગ્ગણાભાવોનો તદ્દા હતુ બને ૧૩૬

છે તે કષાયનો ઉદય છે, વળી જીવોને જે શુભ કે અશુભ પ્રવૃત્તિ કે નિવૃત્તિરૂપ (મન-ચત્ર-કાયા-આશ્રિત) ચેષ્ટાનો ઉત્સાહ છે તે યોગનો ઉદય બાજુ.

આ (ઉદયો) હેતુભૂત થતા જે કાર્મણવર્ગજાગત (કાર્મણ-વર્ગજારૂપ) પુદ્ગલદ્રવ્ય જ્ઞાનાનુભવજ્ઞાનિભાવોરૂપે આઠ પ્રકારે પરિણમે છે, તે કાર્મણવર્ગજાગત પુદ્ગલદ્રવ્ય જ્યારે ખરેખર જીવમા બંધાય છે ત્યારે જીવ (પાતાના અજ્ઞાનમય) પરિણામભાવોનો હેતુ થાય છે.

આત્માના સ્વભાવ તરફનું જ્ઞાન નહિ કરતા પરંતુ જ જ્ઞાન કરવું તે અજ્ઞાનભાવ છે, તે અજ્ઞાનનો ઉદય છે.

હું મુખરૂપ છું એવી પ્રતીતિ નહિ થતા પરમા મુખશુદ્ધિ થવી, પરમા પાતાપણની બુદ્ધિ થવી તે મિથ્યાત્વ છે. એવી માન્યતા થવામા પૂર્વના મિથ્યાત્વકર્મના વિપાકનું નિમિત્ત છે. તે ઉદય તરફ આત્મા જોડાય છે—ત્યારે જ્ઞાતિ થાય છે, કર્મ પરાણે કરાવે એમ નથી.

પરની આસક્તિથી નિવર્ત્યો નથી તે અત્યાગ્રહાવ છે એટલે કે અવિરતિભાવ છે, તે અવિરતિભાવમા કર્મના ઉદયનું નિમિત્ત છે ઉપયોગમા નિર્મળતા-સ્પન્ધતા નથી રહેતી તે કષાયભાવ છે, તે કષાયભાવમા કષાયકર્મના ઉદયનું નિમિત્ત છે. શુભયોગમા કે અશુભયોગમા પ્રવર્તવું કે નિવર્તવું એટલે કે શુભમા પ્રવર્તવું અને અશુભથી નિવર્તવું, અશુભમા પ્રવર્તવું અને શુભથી નિવર્તવું તે યોગનો ઉદય છે. આત્માના પ્રવેશનું કપન છે તે યોગ છે, તે વિકાર છે તેમા કર્મનું નિમિત્ત છે.

જીવના કર્મના ઉદયના વિપાકમા પાતે જોડાય તે નવા કર્મ-બંધનું કારણ થાય છે. તત્ત્વના અજ્ઞાનરૂપે (અર્થાત્ વસ્તુસ્વરૂપની અન્યથા ઉપવર્ણિતરૂપે) જ્ઞાનમા સ્વાદરૂપ થતા (—સ્વાદમા આનંદો) અજ્ઞાનનો ઉદય છે. મિથ્યાત્વ, અસયમ, કષાય અને યોગના ઉદયો-કે જેઓ (નવાં) કર્મના હેતુઓ છે તેઓ—તે-મય અર્થાત્ અજ્ઞાનમય માત્ર બાકો. મ.

આત્મા તો શુદ્ધ-પવિત્ર છે પણ અવસ્થામા નિભાવે પરિભ્રમે છે તેવી જ્ઞાન હીણ થાય છે. આજ્ઞા જ્ઞાનનો જે સ્વાદ આવે છે તેમા જ્ઞાના વરણીયકર્મના નિષા વડે ફળ છે, નિપરીત જ્ઞાનનો સ્વાદ છે તે અપવિત્રતાનો સ્વાદ છે, પવિત્રતાનો સ્વાદ નથી. અહીં આ ગાથામા મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યોગ તે ચારે ભાવોને અજ્ઞાનમય કહ્યા છે, સમ્યક્દષ્ટિને ચારે ભાવો નથી જેમ કહ્યું છે. અજ્ઞાનભાવમા ચારે ભાવો છે અને જ્ઞાનભાવમા ચારે દળી ગયા છે. ચૈતન્યના જ્ઞાનસ્વભાવમા ન હકે તેથી જ્ઞાન હીણ થાય તે અજ્ઞાનભાવ, ચૈતન્યના નિરાજા સ્વભાવમા ન હકે અને પરમા આત્મશુદ્ધિ કરી શેકાય તે મિથ્યાત્વ છે, સંસ્પર્શની નિવૃત્તિમા ન હકે અને પગની આસક્તિમા હકે તે પરમા અત્યાગજ્ઞાન તે અવિરતિ, સ્વભાવની નિર્મળતામા ન શેકાય તે મયિન ઉપયોગમા શેકાય તે કષાય, અયોગમા ન શેકાય અને કંપનમાં શેકાય તે યોગ આત્માનું સમ્યક્જ્ઞાન કયા થયું ત્યાં અજ્ઞાન ગયું, મિથ્યાત્વ ગયું, તે પ્રમગ્ની અરો અધિરતા થઈ, તે પ્રકારનો એટલે કે મિથ્યાત્વ સંબધીનો કષાય ગયો, મિથ્યાત્વ સંબધીનો યોગ ગયો, સમ્યક્સર્જન થયું ત્યાં બધું ગયું. ચારેને અજ્ઞાનમય ભાવ કહ્યા છે.

કોઈ કહેશે કે યોગ તો કેવળીને પણ હોય છે ન? કેવળીને યોગ હોય છે પરંતુ તે વાત પર્યાયદષ્ટિએ ■ અહીં તો સમ્યક્દષ્ટિને વસ્તુદષ્ટિ થઈ ત્યાં બધું ગયું તે વાત છે.

વસ્તુમા અજ્ઞાન નથી, જ્ઞાતિ નથી, અવિરતિ નથી, કષાય નથી, જોગ નથી જેમ વસ્તુમા નથી તેમ જેને વસ્તુની દષ્ટિ થઈ તેને પણ તે નથી. વસ્તુદષ્ટિવતને અજ્ઞાન નથી, જ્ઞાતિ નથી, અવિરતિ નથી અને યોગ પણ નથી અજ્ઞાનનું કર્તા અને કાર્યપણું અજ્ઞાનભાવમા હોય, જ્ઞાનનું કર્તા અને કાર્યપણું અજ્ઞાનભાવમા હોય, અવિરતિનું કર્તા અને કાર્યપણું અજ્ઞાનભાવમા હોય, કષાયનું કર્તા અને કાર્યપણું અજ્ઞાનભાવમા હોય, કંપનનું કર્તા અને કાર્યપણું અજ્ઞાનભાવમા હોય જ્ઞાનભાવે અજ્ઞાનનું કર્તા-કર્મપણું નથી, જ્ઞાનભાવે જ્ઞાતિનું

કર્તા-કર્મપણુ નથી, જ્ઞાનભાવે અવિરતિનું કર્તા-કર્મપણુ નથી, જ્ઞાન-ભાવે વ્યાપનું કર્તા-કર્મપણુ નથી અને જ્ઞાનભાવે નેગનું પણ કર્તા-કર્મપણુ નથી. જ્ઞાન થતા તે બધા અજ્ઞાનમય ભાવો હોતા નથી, જ્ઞાન થયા પછી અલ્પ વિકારી ભાવો થાય છે પણ તેનો તે કર્તા થતો નથી, તેનો તે સ્વામી થતો નથી માટે જ્ઞાન થતા તે બધા અજ્ઞાનમય ભાવો હોતા નથી. સ્વભાવનું ભાન થતા પરનો કર્તા-લોકતા હોય જ નહિ, બે કર્તા-લોકતા હોય તો તેને સ્વભાવની ખબર જ નથી. આ વસ્તુદષ્ટિનો આખો નિષય છે, પરિપૂર્ણ સ્વ-ભાવથી ભગપૂર અનતશુભનો અખડ પિંડ આત્મા દષ્ટિનો વિષય છે વસ્તુદષ્ટિમા આખું આવે છે પણ જ્ઞાન સ્વ-પરબ્રહ્મગત છે તેથી જ્ઞાન ઊભી અનસ્થાને પણ જાણે છે અને પૂરી અનસ્થાને પણ જાણે છે. વસ્તુદષ્ટિ સાથે બે જ્ઞાનનો પર્યાય પ્રગટે તે જ્ઞાન સાચું જાણે છે, તે જ્ઞાન દષ્ટિના વિષયને પણ જાણે છે ને અવસ્થાને પણ જાણે છે જ્ઞાન આખા વિષયને પણ જાણે છે અને અલ્પ વિકારી ભાવ રહ્યો તેને પણ જાણે છે, જ્ઞાન નિર્મળ પર્યાયને પણ જાણે છે ને સમગ્ર પર્યાયને પણ જાણે છે, દ્રવ્યને પણ જાણે છે ને અનૂરા કે પૂર્ણ પર્યાયને પણ જાણે છે

દષ્ટિ થયા પછી અલ્પ ગગ-દ્વેષ થાય છે તેને દષ્ટિ સ્વીકારતી નથી, જ્ઞાન તેને જાણે છે પરંતુ દષ્ટિના અલ્પ વિષયમા ભેદ આવતો નથી, દષ્ટિપૂર્વક જ્ઞાન તે સાચું જ્ઞાન છે. જ્ઞાન, દર્શનના નિષયની પરિપૂર્ણતાને પણ જાણે છે તેમ અનન્વાનું પડખું પણ જાણે છે

અજ્ઞાન એટલે અભાનને ચૂકીને બે ભાવ થાય તે. પહેલા અજ્ઞાનની સામાન્ય વાત કરી પછી આગ લેક ખાડયા. આત્મા આનન્દ-મૂર્તિ છે તેમા શાંતિ ને મુખનો સ્વાદ નહિ માનતા પરમા આનન્દ માનીને જ્ઞાનમા બે આકૃષ્ટતા થાય તે ભ્રમણ છે, પિતાનામા મુખ છે તેનું લક્ષ નહિ કરતા પરમા મુખ છે તેમ લક્ષ કરીને પરિણામમા બે આકૃષ્ટતા થાય તે કલુષિતતા છે, તે અજ્ઞાન છે, અહીં મુખ્યપણે બધા બોધમા અજ્ઞાનભાવ લીધો છે. આત્માના સ્વભાવનું ભાન ન હોય ત્યારે ઊંચી માન્યતાનો સ્વાદ હોય પણ અભાનનો સ્વાદ ન

હોય, તત્ત્વશ્રદ્ધાનું પરિણમન ન હોય તેથી પરનો આશ્રય ને ઝાંશિયાળાપણુ ટળે નહિ માટે તે આકુળતારૂપ છે.

તત્ત્વના અશ્રદ્ધાનરૂપે જ્ઞાનમાં સ્વાદરૂપ થતો મિથ્યાત્વનો ઉદય છે, અવિગમણરૂપે (અત્યાગણાવરૂપે) જ્ઞાનમાં સ્વાદરૂપ થતો અસયમનો ઉદય છે, કલુષ (મલિન) ઉપયોગરૂપે જ્ઞાનમાં સ્વાદરૂપ થતો કષાયનો ઉદય છે, ગુણાગુણ પ્રવૃત્તિ કે નિવૃત્તિના વ્યાપારરૂપે જ્ઞાનમાં સ્વાદરૂપ થતો યોગનો ઉદય છે.

જોધી માન્યતાનો સ્વાદ કલુષિત છે, બને ઉઘાડ હોય અગિયારઅગનો, તોપણ તે નિનાગિય છે, વસ્તુદષ્ટિના લક્ષપૂર્વક ઉઘાડ થાય તે અનિનાશી છે. જ્ઞાનીને વર્તમાન પર્યાયમાં અભાન થતું નથી, વર્તમાન પર્યાયમાં મૂંઝાતો નથી, અસ્થિરતામાં આત્મશુદ્ધિ થતી નથી અસ્થિરતા ઉત્પન્ન કરવાની ભાવના હોતી નથી, રાખવાની દષ્ટિ હોતી નથી અથ્થ અસ્થિગતા થાય તેને તે ઉપાધિ માને છે અથ્થ થાય છે તે અવસ્થાદષ્ટિમાં જાય છે, દ્રવ્યદષ્ટિમાં તે ગૌણ છે, જ્ઞાનમાં બન્ને વાત છે. આત્મા પરથી નિરાળો છે તેની પ્રતીતિ વિના, તેના ભરોમાં નિના પરનો ભરોમો થતા ભ્રમણાનો સ્વાદ આવે છે, જ્ઞાનમાં ભ્રમણાનો સ્વાદ આવે છે તેમાં મિથ્યાત્વનો ઉદયનું નિમિત્ત છે.

જેટલો વિષયનો આસક્તિનો ભાન છે તે અત્યાગણાવ છે, આસક્તિરૂપે સ્વાદમાં આવતો તે અસયમ છે, અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ, આસક્તિ વગેરેનો આકુળતારૂપ સ્વાદ છે.

લોકો કહે છે ને ? કે હૃદયમાં કાલ થાય છે, કાળજીમાં બળે છે, કાળજે કષાય મુખ થતું નથી. પોતાને એક જ દીકરો હોય, પોતે ચાર ભાઈઓ હોય, પોતાના એકના એક છોકરાના લગ્ન હોય, મોટા ભાઈ પાસે પોતાનું ચાવડું ન હોય, ચારે ભાઈઓ લેગા હોય, પોતાને એક જ દીકરો હોનાથી વચારે ધામવ્રમ કરવી હોય ત્યારે બીજા ભાઈઓ કહે કે તારે એક જ દીકરો છે તેથી તું આવડું કર પણ અમારે ચાર ચાર દીકરા છે તો અમારે કંઈ રીતે કરવું ? એ રીતે બીજા

ભાર્ગવો માનતા ન હોય ત્યારે જોઈ દેવો તેના હૃદયનો દાહ ' તે કષાયનો દાહ છે, એ કુતુષિન પરિણામ તે મલિન સ્વાદ છે, આત્મ-સ્વભાવથી વિરુદ્ધ સ્વાદ છે. સસાગનો બાહ્ય વ્યવહાર પણ અટપટો છે તેનો ઉકેલ કરતા ન આવડે ને બ્યા ધાર્યું ન થાય ત્યા આકુળતા આકુળતા થઈ જાય. તે બધા કષાયનો સ્વાદ છે. અનુકૂળતામા બહુ હર્ષ કર્યો હશે તો પ્રતિકૂળતામા રોક પણ થશે. માટે બન્નેમા મૂક દોળી ને વળ આત્મા તરફ ' આ માને સ્વાદ દીપ્ત વગર કયાય મુખ થાય તેમ નથી.

શુભ પરિણામની પ્રવૃત્તિ ને અશુભ પરિણામની નિવૃત્તિ-તે પણ કલુષિતભાવ છે, અહીં ચાહે બોલમાં અજ્ઞાનીની જ વાત લીધી છે. જ્ઞાનીને શુભાશુભ પરિણામ અલ્પ થાય તેની ગણતરી નથી, તેનો તે સ્વામી થતો નથી, અજ્ઞાની શુભાશુભપરિણામનો સ્વામી થાય છે, શુભાશુભ પરિણામ જોડેલો જ આત્માને માને છે. શુભ-ભાવની પ્રવૃત્તિમા એમ ભાવ આવે કે ' મે આમ કર્યું, મે તેમ કર્યું ' - તે બધા કલુષિતભાવ છે.

કોઈ કહે કે ધર્મના કાર્યો અમે ઘણા કર્યા પણ ધર્મ કહેવાય કેને તેનો તો ખચર નથી. શુભ પરિણામ થાય તેમા ધર્મ માન્યો છે પરંતુ શુભભાવ તો વિકારીભાવ છે, તેમાથી આત્માની શાંતિ ક્યાંથી આવશે ? કોઈ કહે કે રૂપીઆ ખર્ચ્યાં તો શાંતિ આવે કે નહિ ? અરે ! લાખ રૂપીઆ ખર્ચે તો પણ તેનાથી શાંતિ ન આવે, કારણ કે રૂપીઆ પર વસ્તુ છે, પરવસ્તુથી આત્માને શાંતિ ન આવે, શાંતિ પોતાના સ્વભાવમાથી આવે છે, સ્વભાવની શ્રદ્ધા અને જ્ઞાન કરનાથી શાંતિ આવશે. પુણ્યના પરિણામ થાય તેનાથી અનુકૂળ સ યોગો મળે પરંતુ અતરની શાંતિ નહિ મળે, વિકારભાવમાથી સ્વાભાવિક શાંતિ ક્યાંથી આવે ?

જેમ તાડના ઝાડ લાગ્યા હોય છ ને પાદમાં ઊંચે ઊંચે ઘોડા હોય છે. તે તેના થડને પણ છાયો ન આપે, તેનું થડ મુકાય નહિ તેટલો ઇયો પણ આપે, તાડના થડ ઉપર ચેત્ર-ચેત્રાખના ભકુ તાડના

પડના હોય, થડ મુખવું હોય પણ તેના પાદડા તેને છાયો ન આપે અને બીજાને પણ છાયો ન આપે, તેમ ચૈતન્યરસભાવના ભાન વિના શુભપરિણામના પાદડા કૃત્યા પરવું તે ચૈતન્યના મૂળિયાને શાંતિ આપે નહિ. શાંતિ તો ચૈતન્યરસભાવનું ભાન કરીને તેમાં ઠરે તો મળે પરવું શુભ પરિણામ તો જ્ઞાની કે અજ્ઞાની કોઈને શાંતિ ન આપે કારણ કે તે વિગર ભાન છે, વિગરભાન ત્રણ-ત્રણ કોઈને શાંતિ આપે નહિ.

મિથ્યાત્વ, અસયમ વોરેના પરિણામ આકૃષ્ટતારૂપ છે, તે સુખરૂપ નથી, તેનાથી બધ થાય છે આ પૌરુષાદિક મિથ્યાત્વાદિના ઉદયો હેતુભૂત થતા જે કાર્મણ-ર્ગભાગત પ્રુદગલદ્રવ્ય જ્ઞાનાનુભવાદિ ભાવે આઠ પ્રકારે સ્વયમેવ પરિણમે છે, તે કાર્મણ-ર્ગભાગત પ્રુદગલ-દ્રવ્ય જ્ઞાને છનમા નિબદ્ધ થાય ત્યારે છવ સ્વયમેવ અજ્ઞાનથી સ્વ-પરના એકત્વના અધ્યાસને લીધે તત્ત્વઅમદ્વાનઆદિ પોતાના અજ્ઞાન-મય પરિણામભાવેના હેતુ થાય છે.

એક સાથે ત્રણ વાત લીધી છે, કર્મનો ઉદય, તેમાં જોડાવું અને નવા કર્મનું બધાવું. નવા કર્મ બધાય છે તે જુના કર્મથી બધાય છે, એટલે કે કર્મનો ઉદય આવતા અજ્ઞાનભાવે છવ તે તરફ જોડાય છે તેથી નવા કર્મ બધાય છે વિગરી ભાવ છે તે પર વલણવાળો ભાન છે માટે તે જડ છે, એ રીતે જુના કર્મ નવા કર્મને બાધે છે. જુના કર્મનું ફળવું, નવા કર્મનું બધાવું અને છવત્તુ અતત્ત્વઅદ્વાના-દિરૂપે પરિણમતું-એ ત્રણે એક સમયે જ થાય છે છવ પોતે જ પોતાના પરિણામનો હેતુ થાય છે, પોતે જ બિધા પુરુષાર્થવડે નિમિત્ત તરફ જોડાય છે, જુના કર્મ રાગ દ્વેષ ક્રોધતા નથી, તે નવા કર્મને જોતા નથી કે તુ નવા કર્મરૂપે બધાઈ જા જુના કર્મ નવા કર્મનું કારણ ક્યારે થાય ? કે તુ પોતે તે તરફ જોડાઈ જા તો જ્ઞાની જુના કર્મ તરફ જોડાતા નથી તેથી તેમને નવા કર્મ બધાતા નથી અહીં ચારે બોલ અજ્ઞાનના લીધા છે, અજ્ઞાનપૂર્વક મિથ્યાત્વ છે એમ નથી પણ વાસ્તવિકરીતે મિથ્યાત્વપૂર્વક અજ્ઞાન છે કર્મના ઉદયો નિમિત્તભૂત

થતા, કાર્મણવર્ગણાર્થ નવા પુદ્ગલો સ્વયમેવ જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મ-
રૂપે પરિણમે છે અને જીવ સાથે બધાય છે, અને તે સમયે જીવ પણ
સ્વયમેવ પોતાના અજ્ઞાનભાનથી અતત્ત્વશ્રદ્ધાનાદિ ભાવોરૂપે પરિણમે
છે. એ રીતે પોતાના અજ્ઞાનમય ભાવોનું કારણ પોતે જ થાય
છે. મિથ્યાત્વાદિના ઉદય થયો, નવા પુદ્ગલોનું કર્મરૂપે પરિણમવું
તથા બધાવું, અને જીવનું પોતાના અતત્ત્વશ્રદ્ધાનાદિ ભાવોરૂપે પરિ-
ણમવું-તે ત્રણેય એક સમયે જ થાય છે, સૌ અતતત્રપણે પોતાની
મળે જ પરિણમે છે, કોઈ કોઈને પરિણમાવતું નથી.

અહીં મિથ્યાત્વ, અનિરત, ક્ષાય અને યોગ આઠે બોલને અજ્ઞાન-
મય લીધા છે, સમ્યગ્દષ્ટિને તે ચારે બોલ નથી. આત્માનું સમ્યગ્જ્ઞાન
થયું ત્યાં અજ્ઞાન ગયું, મિથ્યાત્વ ગયું, તે પ્રકારની અરો સ્થિરતા
થઈ, તે પ્રકારનો ક્ષાય ગયો, મિથ્યાત્વ સબધીનો યોગ ગયો, એ
રીતે બધું ગયું, સમ્યગ્દર્શન થયા પછી અદ્ય ક્ષાય વગેરે રહી જાય
તે વાત અહીં ગૌણ છે કારણ કે તે વાત અવરથાદષ્ટિની છે, આ વાત
વસ્તુદષ્ટિની છે.

સમ્યગ્દષ્ટિની દષ્ટિ અખંડ વસ્તુ ઉપર છે, દ્રવ્યદષ્ટિના નિયમ
આખું-પરિપૂર્ણ દ્રવ્ય છે.

દ્રવ્યદષ્ટિ, અખંડદષ્ટિ, વસ્તુના ઊણા, પૂરા કે વિકારી પર્યાયને
સ્વીકારતી નથી, અરે! નિર્મળ પર્યાયને પણ સ્વીકારતી નથી,
નિર્મળ પર્યાય પૂરતો પણ આત્માને માનતી નથી, દ્રવ્યદષ્ટિના
વિષય અખંડ પરિપૂર્ણ દ્રવ્ય છે.

દ્રવ્યદષ્ટિના વિષયમાં અનૂરા કે પૂરા પર્યાયના ભાગ આવતા
નથી, સાધ્ય-સાધકના ભાગ આવતા નથી. દ્રવ્યદષ્ટિ અખંડ પરિપૂર્ણ
નિરપેક્ષ દ્રવ્યને સ્વીકારે છે. અનૂરો, પૂરો, વિકારી પર્યાય કે અરો,
તેની કાંઈ તદ્દન નાસ્તિ નથી પણ દ્રવ્યદષ્ટિનો તે વિષય નથી, દ્રવ્ય-
દષ્ટિ તેને સ્વીકારતી નથી, અનૂરા, પૂરા, કે વિકારી પર્યાયને જ્ઞાન
જાણે છે, શુભાશુભ-પ્રવિણામ ક્ષણ પૂરતા આત્માના પર્યાયમાં થાય

પડતા હોય, થડ મુનતુ હોય પણ તેના પાડા તેને છાયો ન આપે અને બીજાને પણ છાયો ન આપે, તેમ ચૈતન્યસ્વરૂપના જ્ઞાન વિના શુભપરિણામના પાડા કુમ્ભા પરતુ તે ચૈતન્યના મૂળિયાને શાંતિ આપે નહિ. શાંતિ તો ચૈતન્યસ્વરૂપના જ્ઞાન કરીને તેમાં કરે તો મને પરતુ શુભ પરિણામ તો જ્ઞાતી કે અજ્ઞાતી કોઈને શાંતિ ન આપે કારણ કે તે વિનાર જ્ઞાન છે, વિનારજ્ઞાન ત્રણજાગમાં કોઈને શાંતિ આપે નહિ.

મિથ્યાત્વ, અસયમ વગેરેના પરિણામ આકુળતારૂપ છે, તે શુભરૂપ નથી, તેનાથી બંધ થાય છે આ પૌરુષવિદ્ય મિથ્યાત્વાદિના ઉદયો હેતુભૂત થતા જે કાર્મણ્યવર્ગજાગત પુદ્ગલદ્રવ્ય જ્ઞાનાવરણાદિ ભાવે આડ પ્રકારે સ્વયમેવ પરિણમે છે, તે કાર્મણ્યવર્ગજાગત પુદ્ગલ દ્રવ્ય જ્યારે જીવમાં નિબદ્ધ થાય ત્યારે જીવ સ્વયમેવ અજ્ઞાનથી સ્વ-પરના એકત્વના અધ્યાસને લીધે તત્ત્વઅઘડાનઆદિ પિતાના અજ્ઞાન મય પરિણામભાસોનો હેતુ થાય છે.

એક સાથે ત્રણ વાત લીધી છે, કર્મનો ઉદય, તેમાં જોડાતુ અને નવા કર્મનું બંધાતુ નવા કર્મ બંધાય છે તે જીવના કર્મથી બંધાય છે, એટલે કે કર્મનો ઉદય આવતા અજ્ઞાનભાવે જીવ તે તરફ જોડાય છે તેથી નવા કર્મ બંધાય છે વિકારી ભાવ છે તે પર વલજીવાળો ભાવ છે મારે તે જડ છે, એ રીતે જીવના કર્મ નવા કર્મને બાંધે છે, જીવના કર્મનું ફળતુ, નવા કર્મનું બંધાતુ અને જીવનું અતત્ત્વઅઘડાના દ્વિરૂપે પરિણમતુ—એ ત્રણે એક સમયે જ થાય છે જીવ પાતે જ પિતાના પરિણામનો હેતુ થાય છે, પાતે જ ઊંચા પુરુષાર્થવડે નિમિત્ત તરફ જોડાય છે, જીવના કર્મ રાગ દ્વેષ કરાવતા નથી, તે નવા કર્મને કહેતા નથી કે હું નવા કર્મરૂપે બંધાઈ જા જીવના કર્મ નવા કર્મનું કારણ ક્યારે થાય ? કે હું પાતે તે તરફ જોડાઈ જા તો જ્ઞાતી જીવના કર્મ તરફ જોડાતા નથી તેથી તેમને નવા કર્મ બંધાતા નથી અહીં ચારે બાજુ અજ્ઞાનના લીધા છે, અજ્ઞાનપૂર્વક મિથ્યાત્વ છે એમ નથી પણ વાસ્તવિકરીતે મિથ્યાત્વપૂર્વક અજ્ઞાન છે. કર્મના ઉદયો નિમિત્તભૂત

થતા, કાર્મણનર્ગણાદિપ નવા પુદ્ગલો સ્વયમેન જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મ-
રૂપે પરિણમે છે અને જીવ માથે બધાય છે, અને તે સમયે જીવ પણ
સ્વયમેન પોતાના અજ્ઞાનભાવથી અતરવશદ્વાનાદિ ભાવોરૂપે પરિણમે
છે. એ રીતે પોતાના અજ્ઞાનમય ભાવોનું કારણ પોતે જ થાય
છે. મિથ્યાત્વાદિના ઉદય થશે, નવા પુદ્ગલોનું કર્મરૂપે પન્નિભ્રમણ
તથા બધાનું, અને જીવનું પોતાના અતરવશદ્વાનાદિ ભાવોરૂપે પન્નિ-
ભ્રમણનું-તે ત્રણેય એક સમયે જ થાય છે, સો અતઃત્રયણે પોતાની
મોળે જ પરિણમે છે, કોઈ કોઈને પરિણમાવતું નથી.

અહીં મિથ્યાત્વ, અનિવૃત્ત, ક્ષાય અને યોગ ચાટે બોલને અજ્ઞાન-
મય લીધા છે, સમ્યગ્દષ્ટિને તે ચાટે બોલ નથી. આત્માનું સમ્યગ્જ્ઞાન
થયું ત્યાં અજ્ઞાન ગયું, મિથ્યાત્વ ગયું, તે પ્રકારની અરો સ્વિચરતા
થઈ, તે પ્રકારનો ક્ષાય ગયો, મિથ્યાત્વ સંબંધીનો યોગ ગયો, એ
રીતે બધું ગયું, સમ્યગ્કર્મન થયા પછી અલપ ક્ષાય વગેરે રહી જાય
તે વાત અહીં ગૌણ છે કારણ કે તે વાત અવસ્થાદષ્ટિની છે, આ વાત
વસ્તુદષ્ટિની છે.

સમ્યગ્દષ્ટિની દષ્ટિ અખંડ વસ્તુ ઉપર છે, દ્રવ્યદષ્ટિનો વિષય
આખું-પરિપૂર્ણ દ્રવ્ય છે.

દ્રવ્યદષ્ટિ, અખંડદષ્ટિ, વસ્તુના ઊણા, પૂરા કે વિઘટીત પર્યાયને
સ્વીકારતી નથી, અરે! નિર્મળ પર્યાયને પણ સ્વીકારતી નથી,
નિર્મળ પર્યાય પૂરતો પણ આત્માને માનતી નથી, દ્રવ્યદષ્ટિનો
વિષય અખંડ પરિપૂર્ણ દ્રવ્ય છે.

દ્રવ્યદષ્ટિના વિષયમાં અનૂગ કે પૂરા પર્યાયના ભાગ આવતા
નથી, સાધ્ય-સાધકના ભાગ આવતા નથી દ્રવ્યદષ્ટિ અખંડ પરિપૂર્ણ
નિરપેક્ષ દ્રવ્યને સ્વીકારે છે. અનૂરો, પૂરો, વિઘટીત પર્યાય છે ખરો,
તેની કોઈ તદ્દન નાસ્તિ નથી પણ દ્રવ્યદષ્ટિનો તે વિષય નથી, દ્રવ્ય-
દષ્ટિ તેને સ્વીકારતી નથી, અનૂરા, પૂરા, કે વિઘટીત પર્યાયને જ્ઞાન
જણે છે, શુભાશુભ પરિણામ ક્ષણ પૂરતા આત્માના પર્યાયમાં થાય

છે તેને સમ્યક્જ્ઞાન જાણે છે, તે આરાદ્યભૂત વ્યવહારીય છે, અદુરા નિર્મળ પર્વાય અને પૂરા નિર્મળ પર્વાયને જાળનાર જ્ઞાનને સદ્ભૂત વ્યવહારતય કહેવાય છે

દ્રવ્ય અને પર્વાય બંનેને એક સાથે જાળનાર જ્ઞાન તે પ્રમાણુ જ્ઞાન છે, ડ વદષ્ટિના જોરપૂર્વક નિર્મળ પર્વાય વધારતા જ્ઞાન સામાન્ય સાથે એક થાય છે, એટલે સામાન્ય અને વિશેષ બન્ને એક થાય છે તે પ્રમાણુજ્ઞાન છે, સામાન્યરૂપ આપુ ૬-૪ છે, નિર્મળ પર્વાય પ્રગા ધર્મને સામાન્ય સાથે એક થાય છે તે સામાન્ય અને વિશેષ બન્ને એક થાય છે તે પ્રમાણુજ્ઞાન છે પ્રમાણુજ્ઞાન દ્રવ્યદષ્ટિને અને અધૂરા, પૂરા, નિર્મળી પર્વાયને સહજપણે જાણે છે.

જ્ઞાનીને પર્વાય દ્રવ્યદષ્ટિ પ્રગટી છે તેના જોરમા સ્થિરતાને વધારતો કેવળજ્ઞાનને પામે છે પણ જ્યામધી અધૂરો છે, પુરપાર્થ મદ છે, સ્થિરતા અધૂરી છે, શુદ્ધ સ્વરૂપમા પૂર્ણપણે ઠરી શકતો નથી, ત્યામધી અશુભ પરિણામધી બચના શુભ પરિણામમા જોગાય છે પણ તેને આદરણીય માનનો નથી, સ્વભાવમા તેની નાસ્તિ છે તેથી દષ્ટિ તેના નિરોધ કહે છે પરંતુ અસ્થિરતાને કારણે અશુભ પરિણામની બચવા તે લાવો આવે છે, પરંતુ જ્ઞાનીને ક્ષણે ક્ષણે એ લાવના હોય છે કે આ ક્ષણે પીતરાગ થનાવ હોય તો આ શુભ પરિણામ પણ જોઈતા નથી પણ અધૂરાશને કારણે તે લાવો આવ્યા વગર રહેતા નથી.

જ્ઞાની અશુભ પરિણામધી બચવા શુભ પરિણામમા પુરપાર્થ વડે જોગાય છે પણ તેને પોતાનું સ્વરૂપ માનતા નથી, તેના સ્વામી થતા નથી. દ્રવ્યદષ્ટિ તેના નિરોધ કરે છે, જ્ઞાન સ્વપરમશાન છે, દ્રવ્યને અને પર્વાયને બરાબર જાણે છે, દ્રવ્યદષ્ટિના વિપયને અને અધૂરા, વિકારી પર્વાયને જ્ઞાન બરાબર સહજપણે જાણે છે.

શુભ પરિણામ પણ ધર્મને આકૃષ્ટરૂપ અને બોતરૂપ લાગે છે તેનાથી પણ તે છૂટવા જ માગે છે, પરંતુ આવ્યા વગર રહેતા નથી, તે લાવો આવે છે તોપણ તે સ્વરૂપમા ઠરવાનો જ ઉદ્ધમી રહે છે.

કોઈ કોઈ વાર બુદ્ધિપૂર્વકના બધા નિષ્ક્રિય છૂટી જાય છે અને સ્વ-
રૂપમા સહજ ઠરી જાય છે તે વખતે સિદ્ધ ભગવાન જેવો અરો
અનુભવ કરે છે, પરંતુ મર્ચા ઠરી ગયો નથી તેથી શુભ પરિણામમા
જોડાય છે.

ચોવી ભૂમિમાં જો જ્ઞાનીને પ્રતના પરિણામ હોતા નથી પણ
સમ્યગ્જ્ઞાનના આઠ અંગ હોય છે. નિઃશય, નિઃશય, નિર્વિચિત્તિતા,
અમૂઢદષ્ટિ, ઉપશુદ્ધિ, ચિત્તિશ્રેણી, વાત્સલ્ય અને પ્રભાવના. તે આઠ
અંગનો સમ્યગ્જ્ઞાન સાથે મળે છે પણ પ્રતનો સમય ચોવી
ભૂમિમાં નથી. પહેલા સમ્યગ્જ્ઞાન થાય, પછી ચિત્તિશ્રેણી થાય એવો
જોડામર્ગનો ક્રમ છે તેથી જો સમજનાતુ નથી કે સહજગત ન
થાય ત્યાંથી રાગ પાતળો ન પાડે. સમ્યગ્જ્ઞાન ન થાય ત્યાંથી
રાગ પાતળો ન પાડે તેમ કહેવાની વાત નથી. રાગ પાતળો પાડના
માટે બ્રહ્મચર્ય લે, તીવ્ર પ્રિયતાના પરિણામ ન કરે, તીવ્ર ભૂકાના
પરિણામ ન કરે. પરંતુ જો ત્યાગ કરે વગેરે કરી શકે છે પણ જ્ઞાન
બરાબર નરુ કે તે સહજગતપૂર્વકના પ્રત નથી અતરંગમા આત્માના-
જ્ઞાનપૂર્વક સ્વરૂપમણતા વરતા પ્રતના શુભ પરિણામ આવે છે તે
સાથે આવ-પણ અને સાથે મુનિપણ છે.

પાંચમી ભૂમિમાં જો સ્થિરતા વરતા અણુપ્રતના શુભ પરિણામ
આવે છે તે જો ભૂમિમાં વતા મહાપ્રતના શુભ પરિણામ આવે છે,
ત્યાં જો ભૂમિમાં જો ક્ષણમા સ્વરૂપમા ઠરી જાય છે તે ક્ષણમા ઉપયોગ
બહાર નુભ પરિણામમા આવે છે, એવી રીતે હજારો વાર સ્વરૂપમા
ને બહાર આવના કરે છે, એવી મુનિઓની મહાજગત હોય છે.
આની સ્થિરતા સાથે પણ મહાપ્રતના શુભ પરિણામ હોય છે, મુનિ-
પણ આનંદા સરીર પરના ભુગડા પણ છૂટી જાય છે. મુનિપણ છે
તે કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કરવાનું સાક્ષાત્ કારણ છે, પોતાના રાગને નરુ
રહેલા ભુગડા વગેરેનો પરિણામ ન છૂટે ત્યાંથી કેવળજ્ઞાન ન થાય,
પીતરાગતા ન થાય એવો નિમિત્તનૈમિત્તિકબંધ છે. રાગ હોય ત્યા-
ંથી વીતરાગતા ન થાય, વસ્ત્રનો ગંગ છૂટાં વસ્ત્ર પણ છૂટી જાય,

રાગ જતા ગગના નિમિત્ત પણ છૂટી જાય એવો સબંધ છે, ગગ છૂટી જાય અને નસ્ટ રહી જાય તેમ ન અને ગગલ કે ગગ જતા રાગનું નિમિત્ત પણ છૂટી જ જાય એવો સબંધ છે રાગનો મૂળ આથી કાય ન થાય ત્યાંમુધી કેવળજ્ઞાન ન થાય, કેવળજ્ઞાન થતી વખતે નગ્ન દિગ્ગજર મુનિપણનું બાહ્યલીંગ હોય છે અને અતરંગમા વારંવાર સ્વરૂપમા શૂન્યા કરે છે, કેવળજ્ઞાનની સમીપ વર્તે છે.

પાયમી ભૂમિકા હોય ત્યાંમુધી વસ્ત્ર હોય છે અને છૂટી ભૂમિમા આપતા દૃઢસ્થાશ્રમ ને વસ્ત્ર બધું છૂટી જાય ■ દૃઢસ્થાશ્રમમા સમ્યગ્-ર્શન થતા દષ્ટિની કૃતકૃત્ય ભ્રાક્ષ છે પણ સ્થિરતાથી ભ્રાક્ષ નથી, સ્થિરતાથી ભ્રાક્ષ તો મુનિપણ આવ્યા પછી કેવળજ્ઞાન થાય ત્યારે થાય છે.

છૂટી ભૂમિકાએ મુનિ જ્યારે સ્વરૂપમા જામી જાય છે ત્યારે સાતમી ભૂમિકા થાય છે. વળી ઉપયોગ બહાર આવે ત્યારે કોઈનાર શાસ્ત્રસ્નાપ્તિયાપના, કોઈનાર ઉપદેશના, કોઈવાર દ્રવ્ય, શુણ, પર્યાયના વિચારના, કોઈનાં શિષ્યોને શિક્ષા, દીક્ષા, પ્રાયશ્ચિત્ત વગેરે દેવાના શુભ પરિણામ આવે છે, કોઈનાં જિન પ્રતિમાના દર્શનના, જિન પ્રતિમાની સ્તુતિના, શાસ્ત્ર લખનાના વગેરે શુભલાભ આવે છે, કોઈવાર આહાર-વિહારના પરિણામ આવે છે, એની રીતે અતર્થહૂર્ત બહાર શુભ ઉપયોગમા અને અતર્થહૂર્ત સ્વરૂપમા જામી જાય છે, એ રીતે ક્ષણમા બહાર અને ક્ષણમા અંદર એમ હજારોનાર સ્વરૂપમા શૂન્યા કરે છે, આવી મુનિઓની દગા હોય છે

ચોથી ભૂમિકાએ સમ્યગ્-ર્શનના આઠ અંગ હોય છે, પાયમી ભૂમિમાએ સમ્યગ્-ર્શનના આઠ અંગ સહિત અલુપ્ત હોય છે અને છૂટી ભૂમિમાએ આઠ અંગ સહિત મહાપ્રતના પરિણામ હોય છે એવો નિયમ છે ચોથી ભૂમિકાએ વર્તતા બધા સાધન જીવોના, પાયમી ભૂમિમાએ વર્તતા બધા સાધન જીવોના અને છૂટી ભૂમિકાએ વર્તતા બધા સાધક જીવોના કિલ્લના પરિણામ એક સરખા હોતા નથી, રાગના પરિણામમા ફેર હોય છે અને તેથી તે રાગને અલુપ્ત બહારના

નિમિત્તોમા પણ ફેર હોય છે. જેમકે ગાત્રરનાધ્યાયના પશ્ચિમમા શાસ્ત્રનું નિમિત્ત હોય છે અને ભગવાનના દર્શનના શુભપરિણામમા ભગવાનનું નિમિત્ત હોય છે. પરિણામ પ્રમાણે નિમિત્તનું મળવું કે ન મળવું તે પુણ્યાધીન ગ્રહે છે અને જો નિમિત્ત મળે તો ભગવાનના દર્શનના પરિણામ વખતે ભગવાનનું નિમિત્ત હોય છે.

આથી ભૂમિકાએ સમ્યગર્જન થયા પછી જે અસ્થિરતા ગ્રહે છે તે પોતાના પુરુષાર્થની મક્તામે રહે છે, પોતે સ્થિરતા પુરુષાર્થ વડે પ્રગમને તો અસ્થિરતા રળી જાય છે, રાગ-દ્વેષ રળી જાય છે અદરનાં ધાતિકર્મના નાશ થયો તે આત્માના પુરુષાર્થને આગારે છે, કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થતા ધાતિકર્મ સ્વયં રળી જાય છે એવો સંબંધ છે, કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થતા ચાર ધાતીકર્મના ક્ષય થાય તોપણ ચાર અઘાતિકર્મ બાકી રહે છે. શુદ્ધસ્વાશ્રમનો રાગ છૂટતા શુદ્ધસ્વાશ્રમનો સંયોગ છૂટી જાય એવો સંબંધ છે. અમુક હક્કનો રાગ છૂટતા જે ભૂમિકાએ જે ન હોય તેના અઘાતિકર્મના ઉદયનો સંયોગ છૂટી જ જાય એવો સંબંધ છે, જેમકે મુનિપણ થતાં વેપાર-ધર્મ, સ્ત્રી, કુટુંબ, હુગડા વગેરે છૂટી જાય છે એવો નિમિત્તનૈમિત્તિકસંબંધ છે, પરંતુ કેવળજ્ઞાન થતા બધા પ્રકારે અઘાતિકર્મ રળી જાય એવો સંબંધ નથી, કેવળજ્ઞાન થાય તોપણ અઘાતિકર્મ રહી જાય છે.

શુભપૂર્ણ તે યથાર્થ વિરેઃ છે-માર્ગ છે પણ વ્યક્તિ પૂર્ણ તે માર્ગ નથી, યથાર્થ વિરેઃ નથી. જ્યાં યથાર્થ શુભ દેખાય ત્યાં આદર કરવા યોગ્ય છે, જ્યાં શુભ ન દેખાય ત્યાં આદર કરવા યોગ્ય નથી. અમુક જ વ્યક્તિને માનવી તે પક્ષપાત છે, એવું જ્ઞેનદર્શનમા છે જ નહિ, જ્ઞેનદર્શનમા શુભપૂર્ણ છે, વ્યક્તિપૂર્ણ છે નહિ.

કોઈ કહેશે કે આ તો બધી ઊંચી ઊંચી વાત થઈ પણ પ્રથમ શરૂઆતમા અમારે શું કરવું તે સમજાવો ?

પ્રથમ શરૂઆતમાં યથાર્થ સત્ સમજવાની યથાર્થ જિજ્ઞાસા-અધિ કરવી, સમજતા વાગ લાગે તો ધીરજ ગખવી, વારંવાર પ્રયત્ન

કર્તા કરવો સત્ સમજવા માટે સત્દેવ, સત્ગુરુ અને સત્શાસ્ત્રનો બહુમાનપૂર્વક-સક્રિપૂર્વક સમાગમ કરવો-પ્રત્યય કરવો. સત્ની જિજ્ઞાસાપૂર્વક સત્ પાચન, સત્ વિચાર, સત્શ્રવણ, દેવગુરુશાસ્ત્રનું બહુમાન કરવું-તે બધા સાચી સમજણ કરવાના સાધનો છે, તે તરફ લક્ષ કરતા શુભનામ આવે છે ખરો પણ તે શુભરાગની સાથે જો સત્ સમજવા તરફનું યથાર્થ જોર છે-વધણું છે તે પોતે સત્ સમજનારું કારણ બને છે અને શુભરાગને હેય માન્યો છે તેથી તે ટીકી જાય છે સત્ સમજવા તરફ યથાર્થ વધણું થતા સત્શ્રવણ નોરેનો શુભરાગ આવ્યા વગર રહેતો નથી. જેને આત્મા તરફની રચિ જાગી તેને વિષય-ક્રપા તરફની રચિ સહેજે છૂટી જ જાય છે અને વિષય ક્રપા-યની રચિ છૂટી જતા અચુક પ્રકારે ત્રીન હિંસા છૂટી જાય, ત્રીસ જૂઠું છૂટી જાય, ત્રીસ ચોરી છૂટી જાય, પરસ્ત્રીનું લ પદપણુ છૂટી જાય, જેને આત્માની જિજ્ઞાસા જાગી તે લ પદપણુ ઝરતો હોય તેમ ન બને, આત્માની જિજ્ઞાસા જેને થઈ તેને ત્રીન ક્રપાઓ છૂટી જાય પરંતુ તે યથાર્થ આત્માની ઓળખાણ અને સ્થિરતાપૂર્વકના સાચા મત નથી. સાચા મત તો પાચમી અને છઠ્ઠી ભૂમિમંથે આવે છે, ચોથી ભૂમિમંથે તો સમ્યગ્-ર્શનના આઠ અંગ હોય છે, મત તો સ્થિરતા પ્રગટતા પાચમી શુભસ્થાને હોય એવો માર્ગનો ક્રમ છે.

પ્રથમ સમ્યગ્-ર્શન પ્રગટ કરવા માટે, આત્માની સાચી ઓળખાણ કરવા માટે સત્શ્રવણ, દેવગુરુશાસ્ત્રનું બહુમાન, સત્વિચાર વગેરે હોય છે, તે સત્ સમજવાના સાધનો છે, તે બધા શુભરાગની સાથે યથાર્થ સત્ સમજવા તરફનું વલણ હોય તો પુરુષાર્થ વડે અપરંપર સત્ સમજાય છે. જિજ્ઞાસાની ભૂમિમા ત્રીન વિષય-ક્રપાના પરિણામ હોતા નથી, મતના શુભ પરિણામ આવે પરંતુ તે સાચા મત નથી.

ચોથી ભૂમિમંથે સમ્યગ્-ર્શન થાય છે, શુભાશુભ પરિણામથી જુદા નિરાળા આત્માનું જ્ઞાન થાય છે, શુભાશુભ પરિણામનું સ્વામિત્વ છૂટી જાય છે, પરંતુ-શુભાશુભ પરિણામનું કર્તાપણુ છૂટીને

તેના જ્ઞાતા થાય છે કેઈ કેઈનાર ઉપયોગ બાંધથી છૂટીને અતરમા લીન થાય છે ત્યાં શુભાશુભ વિકલ્પ પણ છૂટી જાય છે, સિદ્ધ જેવો અરો અનુભવ કરે છે, અબુદ્ધિપૂર્વકના વિકલ્પ છૂટી જાય છે અને ઉપયોગ સ્વરૂપમા લીન થાય છે, અબુદ્ધિપૂર્વકના વિકલ્પ હોય છે પણ તેને સર્વજ્ઞ જાણી શકે છે, હજમ્મ તેને જાણી શકતો નથી. કેવળજ્ઞાન થતાં અબુદ્ધિપૂર્વકના વિકલ્પ પણ છૂટી જાય છે

૨૦૦૦, કાગતક વડ ૭ શુક

જનથી જુદુ પુદ્ગલનુ પરિણામ છે એમ હવે પ્રતિપાદન કરે છે

કર્મની અવસ્થા અને આત્માની અવસ્થા બન્ને એક સાથે ધવા છતાં આઠકર્મની અવસ્થા એને કાચે ને આત્માની અવસ્થા આત્માને કાચે—બન્ને અવસ્થા જુદી જુદી થાય છે આત્માના રાગદ્વેષનુ નિમિત્ત પામીને જે પરમાણુ કર્મરૂપે પરિણમે છે તેનો આત્મા કર્તા નથી, એના સૂક્ષ્મકર્મસ્કંધોનો આત્મા કર્તા નથી તો સૂક્ષ્મસ્કંધોનો તો કર્તા ક્યાંથી હોય? ઝીણાનો કર્તા નથી તો જાડાનો કર્તા ક્યાંથી હોય?

પ્રશ્ન.—આત્મા આ લાકડાને પકડી શકે કે નહિ? ઉત્તર—આત્મા પરવસ્તુને પકડી શકે નહિ. બન્નેની અવસ્થા એક સાથે ધવા છતાં પણ હાથ હાથમા છે ને લાકડુ લાકડામા છે, તેવી રીતે આત્માની અવસ્થા આત્મામા છે ને કર્મની અવસ્થા કર્મમા છે, બન્નેની અવસ્થા એક સાથે ધવા છતાં પણ આત્માની અવસ્થા કાચે કાચે આત્મામા થાય છે ને કર્મની અવસ્થા કાચે કાચે કર્મમા થાય છે, બન્નેની અવસ્થા જુદી જુદી થાય છે.

ગરીરની હલવાની અવસ્થા, હાથની હલવાની અવસ્થા આત્મા કરી શકે નહિ, આત્મા રાગને કરી શકે છે પણ હાથની અવસ્થાને કરી શકતો નથી. વળી લાકડાની અવસ્થાને હાથ પણ પકડી શકતો નથી, લાકડાને આધારે લાકડુ છે ને હાથને આધારે હાથ છે, હાથની અવસ્થા હાથમા ને લાકડાની અવસ્થા લાકડામા,

ખતેની અવસ્થા ભિન્ન ભિન્ન છે કેઈ કહેને કે એ દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યને કરી શકે નહિ પણ પર્યાય તો કરી શકે ને? ના, તે વાત ખોટી ॥ એ દ્રવ્ય તો બીજા દ્રવ્યને કરી શકે નહિ પણ એ પર્યાય પણ પરદ્રવ્યના પર્યાયને કરી શકે નહિ કારણ કે સર્વ દ્રવ્યો દ્રવ્યથી, ગુણથી ને પર્યાયથી સ્વતંત્ર છે.

જે છદ્મ આત્માની અવસ્થા આત્માને આધારે થાય છે એમ નથી માત્ર તે બીજા બધા પદાર્થનો આધાર તે તે પદાર્થ છે પણ હું નથી એમ પણ માનનો નથી લાકડા, હાથ, શરીર-નિર્મિત બના પદાર્થનો આધાર હું નથી એમ તેને બેસતું નથી.

દરેક વસ્તુ અનામિઅનત જુદી છે એમા જે ક્ષણે ક્ષણે અવસ્થા થાય તેના આધાર તે વસ્તુ છે. આત્માના ગુણની અવસ્થા આત્માને આધારે થાય છે એમ જેને બેસતું નથી તેને બીજા પદાર્થની અવસ્થાનો આધાર તે તે જુદી જુદી વસ્તુ પાતે છે પણ હું તેના આધાર નથી એની પ્રતીતિ બેસતી નથી, જેને વસ્તુની પ્રતીતિ નથી તેને પર્યાયની પ્રતીતિ પણ બેસતી નથી. પાતે વસ્તુ બીજી વસ્તુથી સ્વતંત્ર-ભિન્ન છે એમ જેને પ્રતીતિ નથી તે પાતાના પર્યાયનો આધાર બીજું દ્રવ્ય છે એમ માને છે, વસ્તુ પાતે ત્રિમળ છે એમ બેમે તો તેમા જે ક્ષણે ક્ષણે અવસ્થા થાય તે તેમથી જ થાય છે પણ પરથી થતી નથી એમ પ્રતીતિ બેમે

ચોપડી ચોપડીમા છે ને હાથ હાથમા છે, શરીર શરીરમા છે ને આત્મા આત્મામા છે વ્યવહારથી કહેવાય કે પાણીનો કળશો, પાણી અને કળશો એક ક્ષેત્રે રહ્યા હોનાથી પાણીનો કળશો કહેનાય પણ કળશો પાણીનો નથી, કળશો તો પિત્તળનો છે.

કેઈ દ્રવ્ય કેઈ દ્રવ્યમા બેસતું નથી, સર્વ દ્રવ્ય જુદા છે આત્મામા બધારે નિમરી ભાવ થાય તે ટાણે કર્મની જે કાઈ અવસ્થા થાય તે કર્મ સ્વતંત્ર પરિણમીને થાય છે, આત્મા તેને પરિણમી નથી ૧૩૨-૧૩૬

જીવથી જુદું જ પુદ્ગલદ્રવ્યનું પરિણામ છે એમ હવે પ્રતિ-
પાદન કરે છે —

જહ જીવેણ સહ ચિય પુગ્ગલદવ્વસ્સ કમ્મપરિણામો ।
एव पुग्गलजीवा हु दोवि कम्मत्तमावण्णा ॥१३७॥
एकस्स दु परिणामो पुग्गलदव्वस्स कम्मभावेण ।
ता जीवभावहेदूहि विणा कम्मस्स परिणामो ॥१३८॥

અર્થ — જો પુદ્ગલદ્રવ્યને જીવની સાથે જ કર્મરૂપ પરિણામ
ધાય છે (અર્થાત્ બન્ને ભોળા થઈને જ કર્મરૂપે પરિણમે છે) એમ
માનવામા આવે તો એ રીતે પુદ્ગલ અને જીવ બન્ને ખરેખર કર્મ-
પણાને પામે, પરંતુ કર્મભાવે પરિણામ તો પુદ્ગલદ્રવ્યને એકને જ
ધાય છે તેથી જીવભાવરૂપ નિમિત્તથી રહિત જ અર્થાત્ જુદું જ
કર્મનું પરિણામ છે.

જીઓ ભાઈ! આ વસ્તુ પહેલા સમજના જેની છે, કે ફરેક
વસ્તુની અવસ્થા સ્વતંત્ર થાય છે. એક તરફ આત્મા શગ-દ્વેષ કરે
ને સાથે કર્મની અવસ્થા પણ કરે—એમ બે એકી સાથે ન કરે. જો
કર્મની અવસ્થા આત્મા કરે તો તે રાણે આત્માની અવસ્થા શું ?
આત્માની અવસ્થા જુદી ન રહી, એટલે કે એની અવસ્થા જડમા
ગઈ, જુદી ન રહી. શરીરની હાલના—ચાલવાની અવસ્થા થાય
તે રાણે આત્માની અવસ્થા થાય છે કે નહિ ? જો શરીરની
હાલનાની અવસ્થા આત્મા કરે તો આત્માની અવસ્થા શું રહી ?

જો કર્મરૂપ પરિણામ, જીવ ભોળાં જ, પુદ્ગલનાં બને,
તો જીવ ને પુદ્ગલ ઉભય પણ કર્મપણુ પામે અરે ! ૧૩૭.
પણુ કર્મભાવે પરિણમન છે એક પુદ્ગલદ્રવ્યને,
જીવભાવહેતુથી અલગ, તેથી, કર્મનાં પરિણામ છે ૧૩૮.

ગરીરની હાવરાની અવસ્થા પણ આત્મા કરે ને રાગની અવસ્થા પણ આત્મા કરે એમ બને નહિ, જડની અગતિયારી પરિલાભની બે ક્રિયા આત્મા ન કરે, જડ અને આત્મા બન્ને સાથે હોના છતાં બન્નેની અવસ્થા જુદી છે, હાવરાની અવસ્થા થાય તે જડની છે અને રાગની અવસ્થા થાય તે ચેતનની છે હાવનુ-ચાવનુ તે જડની ક્રિયાવતી શક્તિની અવસ્થા છે, કોઈવાર ત્રીન ગતિ છે, કોઈવાર મઠ ગતિ કરે તે ક્રિયાવતી શક્તિની અવસ્થા છે

જડની અવસ્થા આત્મામાં ન હોય અને આત્માની અવસ્થા જડમાં ન હોય, આત્માની અવસ્થા જો જડમાં જાગી જાય તો આત્મા જ ન રહ્યો, જડની અવસ્થામાં જો આત્મા છે તો તે રાજી આત્માની અવસ્થા શુ ? જડની હાવરા-ચાવરાની અવસ્થા થાય તે વખતે જગત્થને રાગ હોય તોપણ રાગ અને જડની હાવરા-ચાવરાની અવસ્થા એકરૂપ થઈ જાય નહિ, કારણ કે બન્ને એકરૂપ થઈ જાય તો આત્માની અવસ્થા ન રહી પરંતુ એકલી જડની અવસ્થા રહી

કર્મ ને આત્મા બે ભેગા થઈને કર્મની અવસ્થારૂપ થાય તો જીવ અને પુરુષ બન્ને કર્મપણાને પામે, પરંતુ કર્મની અવસ્થા તો પુરુષમાં થાય જ અને આત્માની અવસ્થા આત્મામાં થાય છે કર્મ ને આત્મા બન્ને સાથે સાથે છે તોપણ બન્નેની અવસ્થા જુદી જુદી જ છે, જડની અવસ્થા જડમાં ને આત્માની અવસ્થા આત્મામાં

કાગળમાં લખનાની ક્રિયા ને રાગની ક્રિયા, તે બે ક્રિયાને એક દ્રવ્ય ન કરે, લખવાની અવસ્થા પણ આત્મા કરે અને રાગની અવસ્થા પણ આત્મા કરે એમ જડની અને ચેતન્યની બે અવસ્થા આત્મા કરી શકે નહિ, બહુ તો આત્મા રાગની ક્રિયા કરે, લખવાની ક્રિયા તો પુરુષનદ્રવ્યની છે પરંતુ લખનાની ઇચ્છા થાય ત્યારે શરીરથી લખાવાનો કર્મનો અનુકૂળ ઉચ્ચ હોય તો લખાય છે પણ ત્યાં અજ્ઞાનીને એવો જ્ઞાન થાય છે કે ઇચ્છા થઈ અને લખાય છે મારે હું લખી શકું છું પરંતુ બાઈ' લખનાની ક્રિયા તો પુરુષદ્રવ્યની છે, આત્મા તો જ્ઞાનસ્વરૂપ છે તે જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા શુ લખી

ગર ? શુ આત્મામાથી ગગનાં રૂપકે છે કે આત્મા લખી ગર ? માટે લખવાની ક્રિયા તે પુદ્ગલદ્રવ્યની જ છે, લખવાની ક્રિયા અને ગગની ક્રિયા-એ ક્રિયાને એક દ્રવ્ય ન હોય, તેમ કર્મની અવસ્થા પણ આત્મા હોય ને ગગની અવસ્થા પણ આત્મા હોય એમ હોય ? ન હોય એ તો બન્ને અવસ્થા એક સાથે થાય છે તેની અજ્ઞાનોને એવો ભ્રમ થઈ ગયો છે કે આત્મા કર્મની અવસ્થાને હોય છે.

સૂર્યવિદ્યાથી કમળ ખીસે ત્યાં સૂર્યનું ઊગવું હોય જ પરંતુ બન્ને અવસ્થા એક સાથે જ હોય છે, તેથી અજ્ઞાનીઓને એવો ભ્રમ થઈ જાય છે કે સૂર્ય સૂર્યવિદ્યાથી કમળને ખીસવું. તેમ કર્મની અવસ્થા થાય ત્યાં આત્માની રાગાદિ અવસ્થાની હાજરી હોય છે ને આત્મામા રાગાદિની અવસ્થા થાય ત્યાં કર્મરૂપ અવસ્થાની હાજરી હોય છે, એ ગીતે એક સાથે બન્ને હોવાથી અજ્ઞાનોને એવો ભ્રમ થઈ જાય છે કે આત્માના ગગની અવસ્થા જરૂર કર્મની ને જરૂર કર્મની અવસ્થા આત્માએ કરી.

જો પુદ્ગલદ્રવ્યને, કર્મપરિણામતા નિમિત્તભૂત એના ગાદિ-અજ્ઞાનપરિણામે પરિણમેલા જીવની સાથે જ (અર્થાત્ બન્ને બેગા મળીને જ), કર્મરૂપ પરિણામ થાય છે-એમ વિર્તક ડગ્ગામા આવે તો, જેમ જોના થયેલા હજાર અને ફરહી બન્નેને લાલગરૂપ પગિ-ણામ થાય છે તેમ, પુદ્ગલદ્રવ્ય અને જીવ બન્નેને કર્મરૂપ પગિણામ આવી પડે.

અજ્ઞાનભાવે પગિણમેલો જીવ નવા કર્મના જન્મમા નિમિત્ત થાય છે, એને ખબર નથી કે ‘હું જુદો છું’ તેથી તે કર્મના જન્મમા નિમિત્ત થાય છે, જ્ઞાનીને અખડ વસ્તુદષ્ટિ પ્રગટ થવાથી તે નવા કર્મના નિમિત્તભૂત થતો નથી, અદ્ય અગ્નિચ્છતાનું નિમિત્ત પામીને નવા કર્મ જ રાય છે પણ વસ્તુદષ્ટિએ જ્ઞાની નિમિત્તપણું ગ્રહીકરતા નથી. અજ્ઞાનભાવે પરિણમેલા જીવનો પર્યાય કર્મને નિમિત્તભૂત થાય છે પણ જીવનો પર્યાય ને જડનો પર્યાય જડમા થાય છે પણ જડ દેવન્ય બન્ને કર્મની અવસ્થા કરતા નથી

હજારનો પીગો રગ ને ફટ્ટીના ઘોળો રગ-મે રગ ભેગા થાય ત્યારે એક રાતો રગ રહે છે, ઘોળો રગ ને પીગો રગ રહેતા નથી પણ એક ત્રીજો રાતો રગ થઈ જાય છે, તેમ આત્માની રાગની અવસ્થા અને કર્મની અવસ્થા—જે અવસ્થા એક થાય તો એક ત્રીજી મિશ્ર અવસ્થા થવી જોઈએ, જેની અવસ્થા ભેગી થાય તો એક અવસ્થા થઈ જાય. આત્મા અજ્ઞાનભાવને દરે અને જડ કર્મને કરે તો બન્ને ભેગા થઈને એક ત્રીજી અવસ્થા આવવી જોઈએ, જેમ ફટ્ટી ને હજાર ભેગી થતા ત્રીજો રગ થાય છે તેમ, પણ તેમ તો બંને નહિ, સર્વ વસ્તુના દ્રવ્ય, શુદ્ધ ને પર્યાય સૌ સૌમા સ્વતંત્ર છે, બીજાની અવસ્થા બીજામા આવે તો વસ્તુનો નાશ થઈ જાય. ફટ્ટી ને હજાર ભેગી થતા ત્રીજો રગ થાય છે તોપણ સૌ પરમાણુની અવસ્થા સૌ સૌમા સ્વતંત્ર છે, કોઈની અવસ્થા કોઈમા પેસી જતી નથી. જે પુદ્ગલદ્રવ્ય અને જીવ બંનેનો અવસ્થા એક થાય તો પુદ્ગલદ્રવ્ય અને જીવ બંનેને કર્મફળ પરિણામ આવી પડે પરંતુ પુદ્ગલદ્રવ્યને એકને જ કર્મફળારૂપ પરિણામ થાય છે તથી જીવનો રાગાદિ અજ્ઞાનપરિણામ કે જે કર્મવૃત્તિ નિમિત્ત છે તેનાથી જીવ જ પુદ્ગલકર્મવૃત્તિ પરિણામ છે.

અજ્ઞાનીએ એમ માની લીધું કે શરીરની અવસ્થા હું કરું છું ને મારી અવસ્થા પણ હું કરું છું, કર્મની અવસ્થા હું કરું છું અને મારી અવસ્થા પણ હું કરું છું એમ અજ્ઞાનીએ માન અજ્ઞાનથી માની લીધું છે, પરંતુ કોઈ દ્રવ્યની અવસ્થાને કોઈ કરી શકતું જ નથી, સૌ દ્રવ્યના પર્યાય સૌ સૌમા જીવ જીવ જ થાય છે.

લખવાની ક્રિયા પુદ્ગલ કરે છે તેમા જ્ઞાન તો માન જાણે છે, જ્ઞાન તો છે રહ્યું પણ જાણે ને નજીક રહ્યું પણ જાણે દૂર રહેલો જ જ્ઞાન કરી શકે અને નજીક રહેલો જ્ઞાન ન કરી શકે એવું કાંઈ છે નહિ. લખવાની ક્રિયાને કેવળજ્ઞાની જ જાણે અને નજીક રહેલો ન જાણે એમ નથી, લખવાની ક્રિયામા નજીક રહેલો પણ જાણે કે આ લખાય છે લખવાનો જે રાગ થાય તેને પણ જ્ઞાની જ્ઞાતાભાવે જાણે અને લખવાની ક્રિયાને પણ જ્ઞાતાભાવે જાણે, પણ અજ્ઞાની એમ

માને કે હું છુ તો આ લખાય છે એમ ઊંધી માન્યતા કરે પણ જડની ક્રિયા તો અજ્ઞાની પણ કરી શકતો નથી.

જો પુદ્ગલદ્રવ્ય અને જન લેણા થઈને કર્મરૂપે પરિણમે છે એમ માનનામા આવે તો બન્નેને કર્મરૂપ પરિણામ કરે. પરંતુ જન તો જડ કર્મરૂપે કદી પરિણમી શકતો નથી, તેથી જનનું અજ્ઞાન-પરિણામ કે જે કર્મને નિમિત્ત છે તેનાવી જુદુ જ પુદ્ગલદ્રવ્યનું કર્મ પરિણામ છે.

જો પુદ્ગલ ને જન બે લેણા થઈને પરિણમે તો જન પણ જડની અવસ્થાને ધારણ કરે, પરંતુ જન તો જડ કર્મરૂપે કદી પરિણમી શકતો નથી. જોલનાની અવસ્થા રાણે જો આત્માની અને જડની બન્ને અવસ્થા લેણી થઈ જતી હોય તો આત્માની અવસ્થા રહેશે શુ ? કોઈ દહે કે વાણીમા તો નિમિત્ત ખરું ને ? હા, નિમિત્ત છુ તેમ માનવું અજ્ઞાનપણામા દળશે નહિ, જ્ઞાની સમજે છે કે હું જનણના છુ, દષ્ટિ અધિક્ષાએ શરીરાકિની અવસ્થામા જ્ઞાની નિમિત્ત પણ નથી. જ્ઞાનીની દષ્ટિ સ્વ ઉપર હોય છે, પર ઉપર નથી માટે તે નિમિત્ત નથી, એની અવસ્થા એનામા ને મારું જ્ઞાન મારામા, એમ જ્ઞાની સમજે છે. ઇચ્છા થાય ત્યારે અતુકૂળ ઉદય હોય તો વાણી બોલાય છે પણ અજ્ઞાનીને એવો ભ્રમ થાય છે કે ઇચ્છા થાય છે અને વાણી બોલાય છે માટે હું વાણી બોલી શકું છુ, હું વાણી બોલવાનો નિમિત્ત કર્તા છુ. જ્ઞાની સમજે છે કે વાણી એની મેળે સ્વતંત્ર પરિણમે છે, હું એનો કર્તા નથી, ઇચ્છા ઇચ્છામા, વાણી વાણીમા, જ્ઞાન જ્ઞાનમા સ્વતંત્ર પરિણમે છે.

અજ્ઞાનીની નજર પર ઉપર છે માટે તે નિમિત્તરૂપે કર્તા છે, હાથથી સ્વતંત્ર લખાય છે તેમ કેરળજ્ઞાની પણ જાણે અને જ્ઞાની પણ જાણે અજ્ઞાનીને એમ થાય છે કે હું છું તો લખાય છે એ રીતે તેણે નિમિત્ત કર્તાપણુ સ્વીકાર્યું છે.

આચાર્ય દેવે આ કર્તાકર્મ અધિકારની ૭૬ ગાથામા ધણે વિસ્તાર કર્યો છે કારણ કે 'હું પરનું કરી શકું છુ' તેવા ગાઠા સંસ્કાર અજ્ઞાનીને પડી ગયા છે. એ ખૂબ વિસ્તાર કર્યો છે. ૧૩૭-૧૮

પુણ્યલક્ષ્યથી જીવ જીવનું પરિણામ છે એમ હવે પ્રતિ-
પાદન કરે છે -

जीवस्स दु कम्मेण य सह परिणामा हु होंति रागादि ।
एव जीवो कम्म च दोवि रागादिमावण्णा ॥ १३९ ॥
एकस्स दु परिणामो जायदि जीवस्स रागमादीहि ।
ता कम्मोदयहेदूहि विणा जीवस्स परिणामो ॥ १४० ॥

અર્થ - જો જીવને કર્મની સાથે જ રાગાદિ પરિણામો થાય છે
(અર્થાત્ બન્ને બેગા થઈને રાગાદિરૂપે પરિણમે છે) એમ માનનામા
આવે તો એ રીતે જીવ અને કર્મ બન્ને રાગાદિપણાને પામે. પરંતુ
રાગાદિભાવે પરિણામ તો જીવને એકને જ થાય છે તેથી કર્મોદયરૂપ
નિમિત્તથી રહિત જ અર્થાત્ જીવ જ જીવનું પરિણામ છે

જીવ અને કર્મ બન્ને બેગા થઈને રાગની અવસ્થા કરે તો કર્મ
પણ રાગરૂપ થયું, જડરૂપ રહ્યું નહિ ચાલવાની અવસ્થા, યોલવાની
અવસ્થા અને રાગની અવસ્થા તે બન્ને જડ-ચૈતન્યની અવસ્થા બેગી
થઈ જતી હોય તો ચાલવાની ને યોલવાની અવસ્થા જ ન રહે,
બધી અવસ્થા રાગરૂપ જ થાય, પરંતુ રાગાદિ ભાવે પરિણામ તો
જીવને એકને જ થાય છે તેથી કર્મોદયરૂપ નિમિત્તથી રહિત જ અર્થાત્
જીવ જ જીવનું પરિણામ છે

જો જીવને, રાગાદિ-અજ્ઞાનપરિણામના નિમિત્તભૂત એવું જે
ઉદયમા આવેલું પુણ્યકર્મ તેની સાથે જ (અર્થાત્ બન્ને બેગા

જીવના, કર્મ બેગા જ, જો પરિણામ રાગાદિક બને,
તો કર્મ ને જીવ ઉદય પણ રાગાદિપણુ પામે અરે ! ૧૩૯
પણ પરિણામન રાગાદિરૂપ તો થાય છે જીવ એકને,
તેથી જ કર્મોદયનિમિત્તથી અલગ જીવપરિણામ છે ૧૪૦.

મળીને જ), રાગાદિ-અજ્ઞાનપરિણામ થાય છે—એમ વિતર્ક કરવામા આવે તો જેમ લેખા થયેલા ફટકડી અને હળદર બન્નેને લાલરંગરૂપ પરિણામ થાય છે તેમ, જીવ અને પુદ્ગલકર્મ બન્નેને રાગાદિ અજ્ઞાન-પરિણામ આની પડે, પરંતુ જીવને એકને જ રાગાદિ અજ્ઞાનપરિણામ તો થાય ॥

રાગાદિ-અજ્ઞાનપરિણામને નિમિત્તભૂત જૂના કર્મ ઉદયમા આવવાથી જીવને રાગાદિપરિણામ થાય અર્થાત્ બન્ને લેખા મળીને રાગાદિ-અજ્ઞાનપરિણામ થાય છે એમ માનવામા આવે તો જડને પણ રાગ-દ્વેષ થયો, જડનો અવસ્થા ચેતનના ગંગરૂપ થાય તો પછી જડનો હાલત તે ટાણે શું રહે? માટે જડનો અવસ્થા તે ટાણે જડમા જ થાય છે, અજ્ઞાનભાવે રાગ-દ્વેષ તારામા થયો, કર્મના ઉદયથી મને રાગ દ્વેષ થાય છે એમ જો તું માને તો કર્મ જ તને રાગ-દ્વેષ કરાવ્યો તેથી તું પરાધીન થયો માટે તું છૂટી ક્યાથી ગડે? પરંતુ વસ્તુસ્વભાવ તેમ છે નહિ, તારો પુરુષાર્થ તારો હાથમા છે, વિકારરૂપે પરિણમવું પણ તારો હાથમા છે અને સ્વભાવમાં પરિણમવું પણ તારો હાથમા છે, જડ કર્મ તને રાગ-દ્વેષ કરાવતું નથી, પરંતુ તું પોતે અજ્ઞાનભાવે રાગ દ્વેષ કરે છે ત્યારે કર્મ તું નિમિત્ત હાજર હોય છે.

જીવ અને પુદ્ગલ બન્ને લેખા થઈને રાગ-દ્વેષ કરે તો જડ તે જીવ થાય, પણ જડ તે જીવ કોઈ દિવસ થાય નહિ. કોઈ કોઈને રાગ-દ્વેષ કરાવે નહિ, પોતે જોવા વીર્યથી વિકારમા બેસાય તો વિકાર થાય, ફેટલાક કહે છે કે કર્મનો ઉદય અમને રાગ-દ્વેષ કરાવે છે એમ માનીને જે સ્વચ્છદે પ્રવર્તે છે અને વિષય કપાય સેવે છે તેને કહે છે કે અરે ભાઈ! કર્મનો ઉદય તને રાગ દ્વેષ કરાવતું નથી પણ તું પોતે જ તે-રૂપે પરિણમે છે, કર્મનો ઉદય તને વિષય-કપાય કરાવી દેતું નથી પણ તારી સ્વાધીનતાએ તું જોવા વીર્યથી તે-રૂપે પરિણમી રહ્યો છે માટે જેમ છે તેમ સમજ ને જ આત્માની ઓળખાણ !

જ્ઞાની સ્વચ્છદ સેવે નહિ, જ્ઞાનીને પુરુષાર્થની મદતાને લઈને અદ્ય અસ્થિરતા થાય છે પણ તેમાં તેને રુચિ નથી, અત્યંતી ઉદાસ

ઉદાસ છે, એક રાગનો કલ્પિયો પણ માણુ સ્વરૂપ નથી, હું તો તે બધા ભાનોથી નિરાળો ગુદ્ર ચૈતન્ય દ્રવ્ય છું. આ કાળે વીતરાગ થવાનું હોય તો મારે કાંઈ જોઈવું નથી પણ શું થાય ? પુરુષાર્થની મદતને લઈને બોલો છું.

અજ્ઞાની કહે છે કે જ્ઞાનીને બધું નથી, જ્ઞાની નિષય કષાય મેવતો હોય તોપણ બધું નથી તેથી અમને પણ આત્માનું જ્ઞાન થયું છે પરંતુ ઉદયને લઈને નિષય-કષાય મેલીએ છીએ માટે અમને પણ બધું નથી કારણ કે શાસ્ત્ર ના પાડે છે અરે ભાઈ' શાસ્ત્ર ના પાડે છે કે તારો ભાવ ના પાડે છે ? શાસ્ત્રની વાત શાસ્ત્રમાં રહી પણ તારું હૃદય શું કહે છે ? અતરમાં તો તન્મયતા થઈ જાય છે, અતરથી લોકુપીપણુ છે, અતરથી ઉદાસીનપણુ છે નહિ, નિરાળા આત્માનું જ્ઞાન તો રહેતું નથી, સાક્ષીપણુ તો રહેતું નથી ને સ્વચ્છંદપણુ ખોટો બચાવ કરે છે

જ્ઞાનીને તો દષ્ટિનું જોગ છે, આત્મામાં આનંદ અને સમાધિ વેદ છે, અલ્પ રાગ થાય છે તે ખ્યાનમાં છે પણ પુરુષાર્થની મદતને લઈને તે રાગ થાય છે તેમ સમજે છે, પુરુષાર્થ જરા મચક ખાઈ જાય છે પણ તેને આકર્ષણીય માનતો નથી, અતરથી ઉદાસ છે જ્ઞાનીને તો હૃદયથી આવે છે કે આ રાગ ને રાગના સંયોગ તે બધા વિષ્ટા છે, ઊર છે, અલ્પ રાગ દ્વેષ થાય છે તેને સ્વભાવદષ્ટિમાં વિષ્ટા જ સમજે છે તેથી તેનો આદર નથી

અજ્ઞાની તો સ્વચ્છંદપણુ વિષય-કષાયમાં મગ્ન રહે છે અને કહે છે કે અમને બધું નથી પણ ભાઈ' તેવો મદતનો માલ મોક્ષમાર્ગમાં છે નહિ જો સ્વચ્છંદપણુ વર્તે તો ચાલે જાઈને ચોરાશીના ચોરમાં, અનતમણે નીકળવું ચુરકેવ થઈ પડશે એવા ને એવા પરિણામ સેવના ને કહેવું કે અમને ચારિત્રમાર્ગનો ઉત્તર છે 'અરે' ઉદય' છે કે સ્વચ્છંદ છે ? જો તો ખરો !

જ્ઞાનીને કામ ક્રોધનો અલ્પ રાગ હોય છે પણ તેને તે સ્વભાવ દષ્ટિએ વિષ્ટા જ રહે છે, તેનો આદર નથી, માટે તે નવા કર્મને નિમિત્ત-

‘આત્મામા કર્મ બદ્ધસ્પૃષ્ઠ છે કે અબદ્ધસ્પૃષ્ઠ છે’—તે નય-
વિભાગથી કહે છે—

जीवे कम्म बद्ध पुट्ट चेदि व्यवहारणयमणिदं ।

सुद्वण्यस्स दु जीवे अबद्धपुट्ट हवइ कम्मं ॥१४१॥

અર્થ—જીવમા કર્મ (તેના પ્રદેશો સાથે) બધાયેલું છે તથા
સ્પર્શાયેલું છે એવું વ્યવહારનયનું કથન છે અને જીવમા કર્મ અણ-
બધાયેલું, અણસ્પર્શાયેલું છે એવું શુદ્ધનયનું કથન છે.

આત્મામા કર્મ બદ્ધ છે અને કર્મ બદ્ધ નથી એ બે પડખાનો
વિચાર રાગભિમિત છે, એકલા નિર્વિકલ્પ સ્વભાવમા-એકાકાર સ્વ-
ભાવમા આ બે પડખા-‘આમ છે’ અને ‘આમ નથી’ એવા વિલ્લપ-
નથી, એના વિકલ્પનો હું કર્તા અને એ મારું કાર્ય એવું કર્તાકર્મપણું
સ્વભાવદષ્ટિમા નથી. આત્મા બદ્ધસ્પૃષ્ઠ નથી એવો વિચાર પણ
રાગભિમિત છે.

સ્વભાવધર્મે વસ્તુ અખડ છે તેમા મનના નિમિત્ત વિના જ્ઞાનના
બે પડખાં પડે નહિ. હું અબદ્ધસ્પૃષ્ઠ છું ને બદ્ધસ્પૃષ્ઠ છું-એવાં રાગ-
ભિમિત જ્ઞાનના બે પડખા, બે ભાગ, મનના અવલંબનથી પડે છે, તે
મનના અવલંબન તરફના બે પડખા સ્વભાવની એકાગ્રતાનું કારણ નથી,
કારણ કે રાગભિમિત વિચાર સ્વભાવની એકાગ્રતાનું કારણ કયાથી હોય ?
સ્વભાવનો અશ સ્વભાવની એકાગ્રતાનું કારણ છે વિભાવનો અશ
સ્વભાવની એકાગ્રતાનું કારણ નથી. ખડપણુ-વિકલ્પપણુ-વૃત્તિપણુ
સ્વભાવમાં નથી તો એ સ્વભાવપર્યાય પ્રગટવાનું કારણ પણ કયાથી
હોય ? સાધક જીવ વસ્તુને અને પર્યાયને-દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક
બન્ને નૈવાને જાણે છે, પ્રમાણજ્ઞાનમા બન્ને સાથે જણાય છે પણ પર

છે કર્મ જીવમા બદ્ધસ્પૃષ્ઠ-કથિત નય વ્યવહારનું;

પણ બદ્ધસ્પૃષ્ઠ ન કર્મ જીવમાં-કથન છે નય શુદ્ધનું. ૧૪૧.

નથી, જેમ ફક્કી ને હજાર બન્ને ભોગી થઈને ત્રીજો રગ થાય છે તેમ આત્મા ને કર્મ બન્ને ભોગા થઈને ત્રીજી અવસ્થા થાય છે તેમ નથી. ફક્કી ને હજારમા તો બધા પરમાણુ છૂટેલા છે, સૌ સૌની અવસ્થા જુદે જુદી છે, માત્ર સૂચકપણે જો દ્રવ્યની એક ત્રીજી લાવ અવસ્થા કખાય છે પણ વાસ્તવિક તેમ નથી. જો જીવ અને કર્મ ભોગા થઈને રાગાર્થિ થતા હોય તો જીવ અને પુદ્ગલકર્મ બન્નેને રાગાર્થિ પરિણામ આવી પડે પરંતુ જીવને એકને જ રાગાર્થિ-અજ્ઞાન પરિણામ તો થાય છે તેથી પુદ્ગલકર્મના ઉદય કે જો જીવના રાગાર્થિ-અજ્ઞાન પરિણામનું નિમિત્ત છે તેનાથી જુદું જ જીવનું પરિણામ છે, પુદ્ગલકર્મ તો જીવના રાગાર્થિ કદી પરિણમી શકતું નથી તેથી જીવની વિકારી અવસ્થા જુદી છે અને પુદ્ગલકર્મની અવસ્થા પણ જુદી છે, બન્નેની અવસ્થા જુદેજુદી છે ૧૩૯-૧૪૦

હવે અતરના પરિણામમા નયનિભાગથી વાત કરે છે, મનના નિમિત્તે જો પ્રકાશના રાગના નિકલ્પો થાય છે તે પણ પક્ષ છે એમ હવે કહેશે, હું બદ્ધ છું અને હું અબદ્ધ છું એવો વિકલ્પ પણ પક્ષ છે, રાગ છે તેની સૂચના તો હવે કહેશે

૨૦૦૦, કારતક વદ ૬ ગવ

બધી વસ્તુ સ્વતંત્ર છે બધાનું કર્તા-કર્મપણુ સ્વતંત્ર છે પરંતુ જ્યાંસુધી પરતી અવસ્થા હું કરું છું એમ જીવ માને છે ત્યાંસુધી મિથ્યાદષ્ટિ છે ૧૦૦ મી ગાથામા કહ્યું હતું કે ઘટપટનો કર્તા અજ્ઞાની પણ નથી પણ જોન ઉપયોગનો કર્તા અજ્ઞાની થાય છે માટે નિમિત્તપણે તે ઘટપટનો કર્તા થાય છે. નિમિત્તપણે ઘટપટનો કર્તા હું છું તેમ મિથ્યાદષ્ટિ કુભાર માને છે, સમ્યક્દષ્ટિ કુભાર હોય તો તેના યોગ અને ઉપયોગ ઘડો થનામા નિમિત્તરૂપે નીવડે ખરા પણ યોગ અને ઉપયોગનો કર્તા તે નથી માટે તે ઘડો થનામા નિમિત્ત પણ નથી પહેલા કહ્યું હતું કે ઘટપટ થનામા અને નવા કર્મ બધાનામા જ્ઞાની નિમિત્ત નથી. હવે કહેવું છે કે મનના નિષ્ક્રમ નરના જે પદમા પડે છે તે પણ તાત્કાલ સ્વરૂપ નથી.

‘આત્મામા કર્મ બદ્ધસ્પૃષ્ઠ છે કે અબદ્ધસ્પૃષ્ઠ છે’—તે નય-
વિભાગથી કહે છે —

जीवे कम्म वद्ध पुट्टं चेदि व्यवहारणयभणिदं ।
सुद्धणयस्स तु जीवे अवद्धपुट्ट हवइ कम्मं ॥१४१॥

અર્થ—જીવમા કર્મ (તેના પ્રદેશો સાથે) બંધાયેલું છે તથા
સ્પર્શાયેલું છે એવું વ્યવહારનયનું કથન છે અને જીવમા કર્મ અબ્ધ-
બંધાયેલું, અબ્ધસ્પર્શાયેલું છે એવું શુદ્ધનયનું કથન છે.

આત્મામા કર્મ બદ્ધ છે અને કર્મ બદ્ધ નથી એ બે પડખાનો
વિચાર રાગમિશ્રિત છે, એકલા નિર્વિકલ્પ સ્વભાવમા-એકાકાર સ્વ-
ભાવમા આ બે પડખા-‘આમ છે’ અને ‘આમ નથી’ એવા વિકલ્પ-
નથી, એવા વિકલ્પનો હું કર્તા અને એ મારું કાર્ય એવું કર્તાકર્મપણું
સ્વભાવદષ્ટિમા નથી. આત્મા બદ્ધસ્પૃષ્ઠ નથી એવો વિચાર પણ
રાગમિશ્રિત છે.

સ્વભાવધર્મે વસ્તુ અખલ છે તેમા મનના નિમિત્ત વિના જ્ઞાનના
બે પડખા પડે નહિ. હું અબદ્ધસ્પૃષ્ઠ છું ને બદ્ધસ્પૃષ્ઠ છું-એવા રાગ-
મિશ્રિત જ્ઞાનના બે પડખા, બે ભાગ, મનના અવલંબનથી પડે છે, તે
મનના અવલંબન તરફના બે પડખા સ્વભાવની એકાગ્રતાનું કારણ નથી,
તરફ કે રાગમિશ્રિત વિચાર સ્વભાવની એકાગ્રતાનું કારણ કયાથી હોય ?
સ્વભાવનો અગ્ર સ્વભાવની એકાગ્રતાનું કારણ છે વિભાવનો અગ્ર
સ્વભાવની એકાગ્રતાનું કારણ નથી. ખડપણુ-વિકલ્પપણુ-વૃત્તિપણુ
સ્વભાવમા નથી તો એ સ્વભાવપર્યાય પ્રગટવાનું કારણ પણ કયાથી
હોય ? સાધક જીવ વસ્તુને અને પર્યાયને-દ્રવ્યાર્થિક અને પદાર્થાર્થિક
બંને નૈવાને ઝળે છે, પ્રમાણજ્ઞાનમા બંને સાથે જળાય છે પણ પર

છે કર્મ જીવમાં બદ્ધસ્પૃષ્ઠ-કથિત નય વ્યવહારનું;
પણુ બદ્ધસ્પૃષ્ઠ ન કર્મ જીવમાં-કથન છે નય શુદ્ધનું. ૧૪૧.

તરફ વલક જાય ત્યારે એક વખતે એક જ ઉપયોગ સાધે જીવને
 હોય છે-૫ અબદ તરફ ને ૫ બદ તરફ, તેની સાથે જ જાતના
 રાગના નિમિત્ત હોય છે તે આત્માનો સ્વભાવ નથી ઘટપટનો -તો
 તો હું નથી પણ સ્વભાવ તરફ આત્મા નિચારના જો પડ્યા પડે છે
 તે પણ રાગ છે. બધે ઠેકાણેથી ઉપાડીને મૂક્યા સ્વભાવમા, આત્મામા
 કર્મ બદ છે અને કર્મ બદ નથી એવા વિ લેખો નથી આચાર્ય દેવે
 'આકર્ષણ કર્તા નથી અને બહારના પરદે થીના કર્તા નથી' એમ
 કહીને બધેથી ઉકાડ્યો ત્યાં આત્મામા કર્મ બદ છે અને કર્મ બદ
 નથી એવા કર્તાર્થપણમા અટ થો પણ તે તેના સ્વભાવ નથી.
 ક્યાંક મૂક્ય પક્ષમા ઊભો રહું તેને પણ કર્તાર્થપણ છે. સ્વભાવનુ
 ભાવ ન કરે અને આના પક્ષમા ઊભો રહું તો તે પણ પકડ છે.

જીવના અને પુરુષાર્થના એકબીજાપર્યાયપણાથી જોતા તેમને
 અત્યંત સિદ્ધતાનો અભાવ હોવાથી જીવમા કર્મ, બદ્ધસ્પૃહ છે એવો
 બ્યવહારનયનો પક્ષ છે. જીવના અને પુરુષાર્થના અનેક-યપણાથી
 જોતા તેમને અત્યંત સિદ્ધતા હોવાથી જીવમા કર્મ અબદસ્પૃહ છે
 એવો નિશ્ચયનયનો પક્ષ છે.

આત્મામા કર્મ નિમિત્તપણે, સંયોગપણે બધાયેલ છે એમ
 નિમિત્ત ત કુની અપેક્ષાથી કહેવાય છે તે બ્યવહાર છે આત્મામા
 અંક્ષિત્રાનગાડે કર્મ બધાયેના છે તે નિમિત્ત તરફ કથન છે. જેમ
 થીતો થડો કહેવાય છે પણ થડો થીતો નથી, પરંતુ માટીતો છે, એમ
 આત્મામા કર્મ બધાયા છે તે તરફ પડખું લેકામા લેતું તે એક
 નય છે પણ વાસ્તવિક રીતે આત્મામા કર્મ બધાયા નથી પરંતુ
 નિમિત્ત તરફના નયથી કહેવાય છે કે આત્મામા કર્મ બધાયા છે
 આત્મા પરથી અબદસ્પૃહ છે એવો બીજો નય છે .

આત્માના શુદ્ધ સ્વભાવનો-સામાન્ય સ્વભાવનો અબદસ્પૃહ-
 પણાનો વિષય કન્નાર જે નય છે તે પણ રાગભિશિત છે તો જુ કે
 તેને નમ્મના એક પડખાનો પક્ષ ક્યો છે, રાગભિશિત નિચારમા તે
 રોગણો દ-શુભભાવમા તે રોગણો છે-મનના ઝોડાણમા તે ગેડાણો છે.

હું અમદસ્પૃષ્ટ છું અને હું અદસ્પૃષ્ટ છું આના બે ભાગ મનના અવલંબનથી પડે છે. તે બે વિકલ્પ છે—રાગ છે.

અદસ્પૃષ્ટ તન્મત્રી દષ્ટિએ જોતા અદસ્પૃષ્ટ છે પણ પરમાર્થે બધું નથી, બ્યવહારે બધું છે. જો તદ્દન સિદ્ધ હોય તો પરમાર્થત્વ અસંગપણાત્વ પ્રગટ થેદન હોય પણ તે નથી માટે અદ્ધ છે. વિકાર છે માટે નિમિત્ત પણ છે, જો નિમિત્ત ન હોય તો વિકાર પણ ન હોય. માટે અદસ્પૃષ્ટ છે તે વ્યવહારનું પડખું છે, તેમા પણ રાગ છે, તે પડખામા અટકતા પણ રાગમા રોકાવું થાય છે.

પર્યાયની-હાલતની દષ્ટિથી આત્મા બધાયેલ છે અને સિદ્ધ તત્ત્વથી જોતા આત્માને અને કર્મને અત્યંત સિદ્ધતા હોવાથી જીવમા કર્મ અઅદસ્પૃષ્ટ છે. પર્યાયદષ્ટિથી આત્મા બધાયેલ છે એવો વિકલ્પ તે રાગની પક્ષે છે અને વસ્તુદષ્ટિથી જોતા આત્મા પરથી સિદ્ધ છે એવો વિકલ્પ તે પણ પક્ષે છે.

પ્રશ્ન —અનાદિનો વિકાર છે માટે કેમ બદલે ?

ઉત્તર —અનાદિ તો પ્રવાહે છે, પલટતો ભાવ પ્રવાહે અનાદિ છે, પર્યાયે છે કાયમી વસ્તુ નથી માટે તે બદલે છે, વર્તમાન અવસ્થા પૂરેતો છે, ક્ષણ ક્ષણ કરતા પ્રવાહે અનાદિ છે, કાયમી વસ્તુ નથી, પર્યાય છે તે બદલે છે માટે વિકાર પલટાવી શકાય છે.

જાણી લીધું કે વ્યવહારે બધું છે અને નિશ્ચયે બધું નથી, પણ બાઈ નિશ્ચયે બધું નથી તેનો વિચાર પણ રાગનિમિત્ત છે. અહીં તો બંધેથી કર્તાકર્મપણું છોડાવે છે.

શુદ્ધનયને નિર્વિકલ્પ પણ કહેવાય છે પણ અહીં વિકલ્પવાળા નયની વાત છે, શુદ્ધનય નિર્વિકલ્પ પણ છે વિકલ્પ સહિત પણ છે. અધૂરા, પૂરા અને વિકારી પર્યાયને જાણનાર અને સામાન્ય સ્વભાવને સહજ જાણનાર નિર્વિકલ્પ પ્રમાણુજ્ઞાન છે. આત્મા સામાન્યરૂપ અને વિશેષ પર્યાયરૂપ પણ છે, તે સામાન્ય ને વિશેષ ઉપર વિકલ્પ સહિત લક્ષ કરનાર જ્ઞાનને વિકલ્પવાળું પ્રમાણુજ્ઞાન કહેવાય છે.

એ નયના પડખાના વિચારમાં રોકાવું તે રાગ છે, પક્ષ છે. આ-ચાર્યદેવ કોઈ જીવ નયના પડખામાં સંવર્ણાળય નહિ તેથી સમજાવે છે પરંતુ એનો કર્તા નથી, કર્મનો કર્તા નથી એમ બહારથી ઉપાડતા ઉપાડતા અંદર લઈ ગયા છે. પક્ષમાં ક્યાંક ઊભો રહે અને વસ્તુસ્વ-ભાવ જેમ છે તેમ ખ્યાલમાં ન આવે તો તે નયનો પક્ષ જ્ઞાનનું ફળ નથી પણ વિવાદનું ફળ ॥ કોઈ પણ પક્ષમાં ઊભો રહે તે જ્ઞાનનું ફળ વિ-વાદ થયો પરંતુ જ્ઞાનનું ફળ સ્વભાવ ન થયો. ભગનો હું કર્તા છું ને ભગ મારું કાર્ય છે, વિરુદ્ધનો હું કર્તા છું ને વિરુદ્ધ મારું કાર્ય છે, તેવા ભાવમાં ઊભો રહે તે પક્ષમાં ઊભો છે, બહાર ઊભો છે, પણ રાગભિમિત પક્ષને ઓળંગી ગયો તે સ્વભાવમાં ઊભો છે.

સ્વભાવ તો એકાકાર છે તેમાં એ પડખા પાડવા તે નયપક્ષ છે. નિર્વિકલ્પ સ્વભાવમાં હું બદલું છું અને હું અબદલું છું એવા એ પડખા પાડવા તે નયપક્ષ છે, તે પક્ષને છાદી દઈને ઓળંગી ગયો છે તે જ સમયસાર છે.

જે આત્મા તે બન્ને નયપક્ષોને ઓળંગી ગયો છે તે જ સમય-સાર છે, એમ હવે ગાથામાં કહે છે —

કમ્મ વદ્ધમવદ્ધ જીવે एवं તુ જાણ ણયપક્ખ ॥
પક્ખાતિકતો પુણ મળ્લદિ જો સો સમયસારો ॥૧૪૨॥

અર્થ — જીવમાં કર્મ બદલું ॥ અથવા અબદલું છે—એ પ્રકારે તો નયપક્ષ જાણ, પણ જે પક્ષાતિકાત (અર્થાત્ પક્ષને ઓળંગી ગયેલો) કહેવાય છે તે સમયસાર (અર્થાત્ નિર્વિકલ્પ શુદ્ધ આત્મભતરવ) છે.

રાગભિમિત પડખામાં રોકાઈ જવું તે નયપક્ષ ॥ અહીં નિશ્ચયનયને રાગવાળો લીધો છે ચૌદમી-પદરમી ગાથામાં અને

છે કર્મ જીવમાં બદલું વા અણબદલું એ નયપક્ષ છે;
પણ પક્ષથી અતિક્રાંત બાળ્યો તે 'સમયનો સાર' છે. ૧૪૨.

પણે ઠેકાણે રાગ વગરનો શુદ્ધનય લીધો છે. સામાન્ય સ્વભાવ ઉપર દષ્ટિ રહે ત્યાં પર્યાય ગૌણ થઈ જાય છે તે શુદ્ધનય કહ્યો છે, પોતાના અખટ સ્વભાવ તરફ ઠળતો ભાવ તેને શુદ્ધનય કહ્યો છે પણ અહીં રાગવાળો શુદ્ધનય કહ્યો છે, જુદી જુદી અપેક્ષાએ કહ્યું છે.

જીવમા કર્મ બદ્ધ છે અથવા અબદ્ધ છે—તે બન્ને વિકલ્પ છે. વસ્તુ તો જેમ છે તેમ છે, તેમા વસ્તુ બદ્ધ છે કે અબદ્ધ છે એવા વિકલ્પ તે રાગ છે.

આત્માની સ્વભાવદષ્ટિ જ્યાં થઈ ત્યાં અનતો પુરુષાર્થ થયો. સમ્યગ્દષ્ટિ જાણે છે કે જે સર્વજ્ઞ ભગવાને જોયું તે ત્રણકાળમા ફેરે નહિ, તે સર્વજ્ઞ ભગવાનનું જ્ઞાન કરનામા—સર્વજ્ઞ ભગવાનનો નિર્જય કરવામા અનતો પુરુષાર્થ છે.

દ્રવ્યમા એક સમય પછી બીજા સમયનો ક્રમબદ્ધપર્યાય થાય છે, તેનું યથાર્થ—જેમ છે તેમ જ્ઞાન કરવાથી સમભાવ થઈ ગયો તે જ અનતો પુરુષાર્થ છે. બીજા અનત પદાર્થમા અને મારા પદાર્થમા ક્રમબદ્ધ પર્યાય થાય છે તેમ માન્યુ તેમા સમભાવ આળ્યો, તેમા અનતો પુરુષાર્થ આળ્યો. સર્વજ્ઞ જોયું તે ત્રણકાળમા ફેરે નહિ, સર્વજ્ઞ એટલે પૂર્ણ જ્ઞાન, તે પૂર્ણજ્ઞાનનો નિર્જય કરવો તેમા અનતો પુરુષાર્થ છે, નિર્જય ક્રનારમા અનતો પુરુષાર્થ છે, સર્વજ્ઞનો જેને નિર્જય થયો તેને પોતાના આત્માના સ્વભાવનો નિર્જય થયો જ હોય છે. સર્વજ્ઞ ભગવાને પુરુષાર્થ વડે મોક્ષ જોયો છે, જેણે સર્વજ્ઞને જાણ્યા તેણે પુરુષાર્થને જાણ્યો જ છે, ચૈતન્યમા પુરુષાર્થ—પૂર્વક ક્રમબદ્ધ પર્યાય સર્વજ્ઞ ભગવાને જાણ્યો છે, જેણે સર્વજ્ઞને જાણ્યા તેણે પુરુષાર્થને જાણ્યો જ છે. જે ભાવે સર્વજ્ઞના પૂર્ણ સ્વભાવનો નિર્જય કર્યો અને પોતાના સ્વભાવનો નિર્જય થયો તે ભાવમા—ભવનો ભાવ હોય જ નહિ—અનત સસારનો નાશ થયો. પરંતુ આમ કંતુ છું, પરંતુ તેમ કંતુ છું તે અટકાવીને પર્યાય ક્રમબદ્ધ હોય છે તેમ જ્ઞાન કર્યું ત્યાં સમતા થઈ ગઈ, પરંતુ બાલજેસ વગરનું જ્ઞાન અને વીર્ય સ્વભાવમા વળ્યા. જડમા પુરુષાર્થ નથી તેથી જડનો પર્યાય પુરુષાર્થ

વિના કમસર, કમબદ્ધ ધયા જ દરે છે અને ચૈતન્યમા ત્રાક્ષપર્યાય ધતા મુખી પુરુષાર્થપૂર્વક કમબદ્ધપર્યાય સર્વજ્ઞ ભગવાને જાણે છે. જેણે સર્વજ્ઞત્વ યથાર્થ સ્વરૂપ જાણ્યું તેણે કમબદ્ધપર્યાયને યથાર્થ જાણે છે

હું આત્મ કૃપાલાનું સાડું ઝરી કહું, કૃપાલાને આગળ વધારી દઉં તેની માન્યતાનો હાથ હવે પરમાથી ઉઠાવી લીધો. જેવો હું-આશિષાળો નથી પણ સ્વતત્ર હું તેમ માત્રા પદાર્થ પણ આશિષાળો નથી, પરંતુ સ્વતત્ર છે-એ રીતે બધા પદાર્થ સ્વતત્ર છે એમ નક્કી થયું ત્યાં વીર્ધ પરની ઘાલમેયમા રોજાત્વ તે અટકી ગયું અને જાણ્યું કે હું તો જે છઉં તે છઉં, મારે પર સાથે કાર્ણવળ સંબંધ નથી. કમબદ્ધ પર્યાયનું યથાર્થસ્વરૂપ યથાર્થજ્ઞાન ધયા વગર સમ-જાત્ય તેમ નથી

અહીં જે પદ્ધતિ નકાર કરીને નિરપેક્ષ તત્ત્વ બતાવવું છે આત્મા કર્મથી બંધાયેલ છે અને આત્મા કર્મથી બંધાયેલ નથી તે જે પદ્ધતિનો વિચાર રાગભિચિત્ત છે, રાગભિચિત્ત વિચારના અવ-લબને સ્વભાવનું જ્ઞાન ધાય તેમ ક્યારેય પણ બને નહિ જે પદ્ધતિ આજગી ગયો તે પદ્ધતિભ્રાત છે. આત્માના સ્વભાવને પહેલા નયથી કે નિદેષથી નક્કી કર્યો છે, પછી અનુભવ વખતે તે નય-નિદેષનું કામ પડતું નથી. જેમ ખાવાની એક વસ્તુ લીધી ત્યારે તે માલને કાઢીથી તોળે છે પરંતુ માલને ખાના કાણે તે કાઢતા કામ આવે નહિ, તેમ નય-નિદેષથી પહેલા વસ્તુનો સ્વભાવ નક્કી કર્યો છે, પછી અનુભવ વખતે તે નય-નિદેષ કામ ન આવે નય-નિદેષમા વિકલ્પ રહે છે, પદ્ધતિભ્રાતમા વિકલ્પનો અભાવ ધાય છે

પદ્ધતિભ્રાત કહેતા આપણે બધા ધર્મને સરખા માનવા, કોઈ ધર્મનો લોહ ન પાડવો, બધા માર્ગ સરખા છે એમ કોઈ એના અર્થ હો તો એવો અર્થ લેનારો નથી. વસ્તુનું સ્વસ્વરૂપ શું છે તેનો નિર્જન બરાબર કરવો, પરંતુ અહીં તો આખી વસ્તુ નિરપેક્ષ બતાવવી છે. રાગભિચિત્ત પદ્ધતિ ભ્રામણવાની આ વાત છે

અહીં પક્ષ છોડવાનું કહ્યું છે તેથી નિર્ણય છોડવાનું કહ્યું છે એમ સમજવાનું નથી કારણ કે રાગ છોડવાનું કહ્યું છે, કાર્ક નિર્ણય છોડવાનું કહ્યું નથી. આત્માને આ અપેક્ષાએ થઈ તે આ અપેક્ષાએ બંધ નથી, આ અપેક્ષાએ નિમિત્ત છે અને આ અપેક્ષાએ નિમિત્ત નથી, આ અપેક્ષાએ ગગ છે અને આ અપેક્ષાએ રાગ નથી, દ્રવ્યદષ્ટિથી આત્મા પરથી નિરાળો પગિપૂર્ણ શુદ્ધસ્વરૂપ છે અને પર્યાયદષ્ટિથી અવસ્થામા મલિનતા થાય છે વગેરે વસ્તુસ્વભાવ જેમ છે તેમ જ્ઞાન અને પ્રતીત કરીને ગગને છોડવો પણ જ્ઞાન અને પ્રતીત છોડવાનું કહ્યું નથી. હું બંધાયેલ છું અને બંધાયેલ નથી એવા વિચારમા અટકવાથી રાગ થાય છે તેથી રાગ છોડીને સ્વભાવમા ઠરવાનું કહ્યું છે પણ જ્ઞાન અને પ્રતીત છોડવાનું કહ્યું નથી. 'બંધાયેલ છું' અને 'બંધાયેલ નથી' તેવા પક્ષથી અતિક્રાંત થવાનું કહ્યું છે એ સેદમા જે અટકી જાય છે તેને છોડાવે છે

પ્રશ્ન.—ગૌતમસ્વામીને ભગવાન ઉપર રાગ હતો તેની અદ-યા હતાને ?

ઉત્તર.—નિમિત્ત તરફની અપેક્ષાથી કહીએ તો કહેવાય કે ગૌતમસ્વામીને ભગવાન ઉપર રાગ હતો પણ ખરી રીતે પુરુષાર્થની મહતાથી રાગ હતો. પરવસ્તુના કારણે રાગ નથી, નિમિત્તથી રાગ નથી, દ્રવ્યમા રાગ નથી, પરમાર્થ ઉપર દષ્ટિ છે અને રાગે ઉપર દષ્ટિ નથી, પર્યાયમા રાગ થાય છે તેના ઉપર દષ્ટિ નથી. હવે રાગ રહ્યો પોતાના, પર્યાયમા પુરુષાર્થની મહતાના કારણે, ભગવાન ઉપર ગૌતમસ્વામીને રાગ હતો એમ નિમિત્ત તરફથી કહેવાય, પણ ખરી રીતે પુરુષાર્થની મહતાના કારણે રાગ હતો, ભગવાનના કારણે રાગ નહોતો. ગૌતમસ્વામી તો અનેક ઋદ્ધિના ધારક, ચાર જ્ઞાનના ધણી, મહા સમર્થ ગજવર હતા. તેઓ ગંગાદિ ત્રણ કષાયનો અભાવ કરી સ્વરૂપમાં બહુ હીન હતા પરંતુ પૂર્ણ વીતરાગદશા તેમને પ્રગટી નહોતી તેથી અદ્ય રાગ હતો, તે રાગ ભગવાનને કારણે નહોતો પણ પોતાના કારણે હતો.

છટી ભૂમિકા હોય ત્યાં અદ્ય રાગ હોય અને તે રાગનું નિમિત્ત કેવગુરુશાસ્ત્ર વગેરે જ હોય, પ્રસારત રાગના નિમિત્ત કેવગુરુશાસ્ત્ર વગેરે જ પરંતુ કેવગુરુશાસ્ત્રના કારણે રાગ નથી પણ પોતાને વીતરાગ-દશા થઈ નથી, અધૂરી ભૂમિકા જ તેથી રાગ આવ્યા વિના રહે નહિ

ચોથી ભૂમિકાએ જ્ઞાની શુદ્ધસ્થાત્રમમા ઊભા હોય તેથી તેમને શુભાશુભ પરિણામ આવ્યા વિના રહે નહિ, પોતાની ભૂમિકા અધૂરી છે તેથી શુદ્ધસ્થાત્રમ ઊભો છે ને તેથી રાગ ઊભો છે, તે રાગ પરના કારણે ઊભો નથી પણ પોતાના પુરુષાર્થની મક્કાના કારણે ઊભો છે રાગ આવે છે પણ તે રાગ ઉપર જ્ઞાનીને સ્વામિત્વ-શુદ્ધિ નથી, રાગમા પોતાનું કર્તવ્ય માન્યુ નથી-અખડ પરિપૂર્ણ દ્રવ્ય ઉપર દષ્ટિ છે, દષ્ટિ માથે રહેલું જ્ઞાન તે દ્રવ્યને જાણે છે ને પર્યાયને પણ જાણે છે તેમ જ રાગના પર્યાયને પણ જાણે છે ને રાગના નિમિત્તને પણ જાણે છે જે જ્ઞાન સ્વપન્ને જાણતું નથી, જે જ્ઞાન સ્વભાવના સામર્થ્યને, રાગને અને રાગના નિમિત્તને જાણતું નથી તે જ્ઞાન ખોટું છે, સમ્યક નથી.

ભક્તિ તે ભક્તિ ખાતર નથી, બીજા ખાતર નથી પણ પોતા માટે છે. ખરી રીતે ભક્તિ પોતાની જ કરે છે, પરની ભક્તિ કોઈ કરી શકતું નથી પોતાને શુભનું બહુમાન આવે જ તેના પર ઉપર આરોપ કરે છે, એના અર્થ એમ થાય છે કે પોતાને શુભ ઉપર રુચિ છે એટલે કે તે શુભ પોતે પ્રગણવવા માગે છે માટે પોતે પોતાની જ ભક્તિ કરે છે, બીજાની ભક્તિ કરી તેમ ઉપચારથી કહેવાય છે

સમયસાર-સ્વતિમા આવે છે કે —

“તુ જ નિચયમથ ભગ સઘળા વ્યવહારના સેવના” તેમ સ્વતિ કરવામા આવે છે તે ઉપચારથી કરવામા આવે છે. ખરી રીતે વસ્તુસ્વરૂપની તેને રુચિ છે તેથી ભક્તિ કરે છે, તે રાગ પરના કારણે આવતો નથી પણ પોતાના કારણે આવે છે

કોઈ એમ જોડે કે ચોથે શુદ્ધસ્થાને આત્માનું જ્ઞાન થતા તદ્દન

રાગ ન જ હોય અને રાગના નિમિત્ત ન જ હોય તો તે જ્ઞાન ખોટું છે, ચોથી ભૂમિકાએ અશુભરાગ હોય છે અને તેના નિમિત્તો સ્ત્રી, પુત્ર વગેરે હોય છે અને શુભરાગ હોય છે તેના નિમિત્તો દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર વગેરે હોય છે, પણ ચોથી ભૂમિકાએ તદ્દન રાગ ન જ હોય કે તદ્દન વીતરાગ જેવી ભૂમિકા માને તો તે જ્ઞાન ખોટું છે ચોથી ભૂમિકાએ જ્ઞાનીને રાગ આવે છે પણ તેને તે પોતાનો સ્વભાવ માનતો નથી, અખડ પરિપૂર્ણ દ્રવ્ય ઉપર તેની દૃષ્ટિ છે જે રાગને પોતાનો સ્વભાવ માને તો દૃષ્ટિ ખોટી અને રાગ તદ્દન આવતો જ નથી એમ માને તો જ્ઞાન ખોટું. આ ગાથામા તો રાગમિશ્રિત પરિણામમા જ જે અટક્યો છે ને તે મારો સ્વભાવ છે એમ જેણે માન્યું છે તેને સમજાવે છે, સાધકસ્વરૂપમા વીર્યની મદતાથી એકલા પરથી નિરાળા વિદ્વાન સ્વભાવમા કાયમ ન રહી રાકાય તેથી બાહ્ય લક્ષ આવે છે, ત્યાં કું બદ્ધ છું ને અખદ્ધ છું એવા પક્ષમા રોકાય છે તેને પણ સમજાવે છે. આચાર્યદેવ એવી સૂક્ષ્મતાથી સમજાવે છે કે બના પડખાના પક્ષ છૂટી જાય, ફોર્ડ પડખાનો પક્ષ ઝીલો ન રહે.

૨૦૦૦, કારતક વદ ૧૦, સોમ

આત્મા અજ્ઞાનભાવે શુ કરી શકે છે ને જ્ઞાનભાવે શુ કરી શકે છે? અજ્ઞાનભાવમા રાગ-દ્વેષનો કર્તા થાય છે, અને જ્ઞાનભાવમા જ્ઞાનનો કર્તા થાય છે.

‘જીવમા કર્મ બદ્ધ છે’ એવો જે વિકલ્પ તથા ‘જીવમા કર્મ અખદ્ધ છે’ એવો જે વિકલ્પ તે બન્ને નયપક્ષ છે. જે તે નયપક્ષને અતિક્રમે છે (ઓળંગી જાય છે, છોડે છે), તે જ સકલ વિકલ્પને અતિક્રમ્યો થકો પોતે નિર્વિકલ્પ, એક વિજ્ઞાનધનસ્વભાવરૂપ થઈને સાક્ષાત્ સમયસાર થાય છે.

આત્મામા કર્મ એકદેને સબધરૂપે વ્યાપીને રહ્યો છે એવો નુસ વિકલ્પ નયપક્ષ છે અને આત્મામા નિમિત્તરૂપે પણ કર્મ બદ્ધ નથી એવો શુભ નયપક્ષ છે. બન્ને

અનરૂપા રાગના પકડાઈ જાય છે. આ બે નયપક્ષના પડખા પડે છે તે સ્વભાવનું કર્તવ્ય નથી, અજ્ઞાનભાન તેનો કર્તા થાય છે ને રાગ તેનું કર્તવ્ય છે.

આત્મા જ્ઞાનસ્વભાવી છે તે પરિણમ્યા વગર રહે નહિ એટલે કે રૂપાતર થયા વગર રહે નહિ. વસ્તુ હોય તે તદ્દન કૂટસ્થ રહે નહિ, વસ્તુ વસ્તુપણે અને બુદ્ધિપણે કાયમ ગૂંથીને બાંહે છે એવો વસ્તુનો સ્વભાવ છે.

રાગને બાંધારીને દ્રેષ થાય છે તેમા ધનારો કર્તા હું છું એમ અજ્ઞાની માને છે, કણે કણે વિદ્યારી પર્ણાવેતા પક્ષો તો થાય છે પણ તેનું લક્ષ સ્વ ઉપર છે કે 'પર ઉપર છે તેના ઉપર' કર્તાકર્મનું માપ છે. અવિદ્યારી સ્વભાવને બૂંટીને અજ્ઞાનભાન, 'વર્તમાનભાવ', ક્ષણિકભાવ થાય છે તે તેનો અજ્ઞાનભાન અને 'રાગ-દ્રેષ' એવું કર્તવ્ય છે.

આત્મા જ્ઞાનભાવે તો નિર્મળ અવસ્થાનો, કર્તા છે, પાતાના પુરુષાર્થની નબળાઈથી સ્વમા એકલું ન રહી રાક્ષય તેથી આત્મામા કર્મ બદ્ધ છે ને કર્મ બદ્ધ નથી એવા વિષ્ણુપદ્મા રોમય તે નયપક્ષ છે તેને પણ સમજાવે છે.

સ્રી, કૃષ્ણ, ધર્મા, વેપાર વગેરેના અશુભ પરિણામ તો કાઢી નાખ્યા, જડ તરફનું સ્થૂંચ કર્તાપણુ છોડાવીને અહીં તો 'મનના શુભ પરિણામ સુખી લઈ ગયા મનના એકલા શુભ નિષ્કલ્પની વાત લીધી છે, કર્મ બદ્ધ છે અને કર્મ બદ્ધ નથી તે બન્ને શુભ નિષ્કલ્પ છે, બે કે આત્મા અમદ્ધ છે, શુદ્ધ છે, નિરર્થક છે પરંતુ નિર્ગતો છે તે પણ તો સત્ય છે પરંતુ તે પક્ષમા રોક્ષનુ તે પણ શુભ, વિષ્ણુ છે માટે રાગનો પક્ષ છે, આત્મા બદ્ધ છે તે વાત પર્યાયદષ્ટિએ સાચી છે પણ દ્રવ્ય-દષ્ટિએ અમૂલ્યાર્થ છે, અસત્ય છે અને તે તરફનો પક્ષ તે રાગ છે જ્ઞાનનો સ્વભાવ તો ઠરવાનો છે પણ જ્ઞાન સક્રમ્યુ-પક્ષો બાધો-અસ્થિર થયું, રાગના, આશ્રય વિના જ્ઞાન બાંધે નહિ, વિષ્ણુપદ્મા

ખડ પડે નહિ, ભેડ પડે નહિ. સ્વભાવમા પરિણતિ થવી-પલટન થવું તે તો પોતાનો સ્વભાવ છે પરંતુ વિકારમા પલટો ખાય ત્યારે જ્ઞાન અસ્થિર થાય છે-રાગનો આશ્રય આવે છે.

‘આમ છે’ અને ‘તેમ છે’ એવું એકાન્ત સ્વભાવમા કાંઈ છે નહિ, જ્ઞાનનો સ્વભાવ તો એમરૂપ સહજ છે તે જેમ છે તેમ સહજજ્ઞાન નહિ માનતા ‘આમ છે’ અને ‘આમ નથી’ તેવી વૃત્તિ તે કૃત્રિમ ઉત્પત્તિ છે, પોતાનો સ્વભાવ નથી જ્ઞાન તો સહજ, સમવસ્થિત, જેમ છે તેમ, એકાકાર છે, પરંતુ કર્મ બદલે છે અને કર્મ બદલે નથી એવી વૃત્તિ તે કૃત્રિમ છે.

પોતાના સ્વભાવના આગણે આવીને અટકે છે તેની આ વાત છે, બહારના કર્તાપણાની વાત નથી. શરીરનું એ કર્મી દીક્રું, પરંતુ એ કર્મી દીક્રું, હું હતો તો આ થયું, જડનો હું કર્તા ને જડ માનું કર્તવ્ય વગેરે જડના કર્તાપણાની વાત તો ક્યાય રહી પણ સ્વભાવને આગણે આવીને ‘હું આવો છું’ ને ‘હું આવો નથી’ એવા વિરુદ્ધમા આશ્રયો તેથી એકરૂપ જ્ઞાન ન રહ્યું-નીતરાગભાવ ન ગહ્યો. અબદ્ધ છું તે વાત ભૂતાર્થ છે-સત્યાર્થ છે પણ બદલે છું તે વાત અભૂતાર્થ છે-અસત્યાર્થ છે પરંતુ જે નય જે પડખાનું કામ કરે છે. પર્યાયદષ્ટિએ ઉપચારથી આત્મા કર્મથી બધાયેલો છે તે વાત સાચી છે પરંતુ દ્રવ્યદષ્ટિએ તે વાત ખોટી છે.

વસ્તુની વાત ઝીણી છે પણ વસ્તુનો સ્વભાવ તો જેમ છે તેમ છે, અણુઅણુમાએ ઝાંધી લાગે પણ સહજ સ્વભાવે ઝાંધી નથી. મારે તેને સાક્ષણતા અરુચિ ન આનવી જોઈએ. અનાદર ન આવવો જોઈએ.

અગત્ય રાગનો પક્ષ છૂટીને સકલ વિરુદ્ધને અતિક્રમ્યો થકો સાક્ષાત્ સમયમાર થાય છે.

‘આત્મા બદલે છે’ અને ‘આત્મા અબદ્ધ છે’ એવા બન્ને નિરુદ્ધથી છૂટીને વિજ્ઞાનવન થયો થકો સાક્ષાત્ સમયમાર થાય છે. જેમ નિબિડ-ડંઢળ ધીમા આગળી પેમે નહિ તેમ રાગનો પક્ષ છૂટીને

જ્ઞાન નિષ્કલ્પનરૂપે ઘર્ષ જાય છે, હું શુદ્ધ સ્વરૂપ ■ તેમ જી રૂપ
 સૃષ્ટિ પણ થતી નથી, આમ છુ કે આમ નથી તેનો કોઈપણ જાતનો
 વિરોધ રહેતો નથી વસ્તુસ્વરૂપે જેમ છુ તેમ છુ. એ રીતે બદ્ધ-
 અબદ્ધના પમથી છૂટીને જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપે ઘટ્ટ થયું થકું, જ્ઞાન જ્ઞાનમાં
 જામ્યું થકું, વિજ્ઞાનઘન થયો થકો સાક્ષાત્ સમયસાર થાય છે,
 સાક્ષાત્ એટલે સ્વભાવ શક્તિમાં હોતો તે પર્યાયમાં પ્રગટ થયો, અનુ-
 ભવમાં આ-થો, અજ્ઞાનભાવે વિરોધનો-તાગાદિનો કર્તાકર્મપણે આત્મા
 થતો હોતો તે છૂટીને હો સો સાક્ષાત્ જ્ઞાનનો કર્તાકર્મપણે થયો.

જે 'જીવમાં કર્મ બદ્ધ છે' એમ વિરોધ કરે છે તે 'જીવમાં
 કર્મ અબદ્ધ છે' એવા એક પક્ષને અતિક્રમતો હોવા છતાં વિરોધને
 અતિક્રમતો નથી, અને જે 'જીવમાં કર્મ અબદ્ધ છે' એમ વિરોધ
 કરે છે તે પણ 'જીવમાં કર્મ બદ્ધ છે' એવા એક પક્ષને અતિક્રમતો
 હોવા છતાં વિરોધને અતિક્રમતો નથી, વળી જે 'જીવમાં કર્મ બદ્ધ
 છે અને અબદ્ધ પણ છે' એમ વિરોધ કરે છે તે, તે બન્ને પક્ષને નહિ
 અતિક્રમતો થકો, વિરોધને અતિક્રમતો નથી તેથી જે સમસ્ત નય-
 પક્ષને અતિક્રમે છે તે જ સમસ્ત વિરોધને અતિક્રમે છે, જે સમસ્ત
 વિરોધને અતિક્રમે ■ તે જ સમયસારને પ્રાપ્ત કરે છે-અનુભવે છે

જે 'જીવમાં કર્મ બદ્ધ છે' એમ વિરોધ કરે છે તે 'જીવમાં
 કર્મ અબદ્ધ છે' એવા એક પક્ષને ઓળંગી જાય છ તેપણ સંગતે
 ઓળંગતો નથી અને સ્વભાવમાં ઠરતો નથી, 'જીવમાં કર્મ અબદ્ધ
 ■' એમ જે એક પક્ષના ગગમાં ફોંપી જાય છે તે પક્ષના વિરોધને
 ઓળંગે છે તેપણ સંગતે ઓળંગતો નહિ હોવાથી સ્વભાવમાં ઠરતો
 નથી, શુભ વિરોધો એવા આવે કે આત્મા કર્મથી બંધાયેલો છે તે
 આત્મા કર્મથી બંધાયેલો નથી એવા બે પક્ષને નથી ઓળંગતો તે શુભ-
 સંગતના પક્ષને ઘાડતો નથી તેથી તે સમસ્ત નયપક્ષને ઓળંગતો નથી,
 અતિક્રમતો નથી અને તેથી સમયસારને અનુભવતો નથી-આત્માને
 અનુભવતો નથી, પરંતુ જે સમસ્ત વિરોધને અતિક્રમે છે-ઓળંગે છે
 તે જ નિર્વિરોધ વિજ્ઞાનઘન સમયસારને અનુભવે છે, વિરોધ વગર

એલા આત્માના સ્વભાવને અનુભવે છે, પરની અપેક્ષા વગરના નિરપેક્ષ, સહજ, ગાત, નિર્વિવેક સ્વરૂપને અનુભવે છે, અનુભવ એટલે વેદન કહે છે. સહજ આનંદ આદિ ગુણોનું વેદન કરે છે, નિજ-રસનો સ્નાહ લે છે, નિજસ્નાહમાં હીન થઈ જાય છે તેને સમય-સારનો અનુભવ એટલે કે આત્માનો અનુભવ કહેવાય છે. પર નિમિત્ત તરફના રાગ-દ્વેષના ભગથી ઓળગાએલી દશાને તદ્દન નિર્વિવેક કહેવાય છે તે નિર્વિવેક સ્વરૂપ થઈને આત્માના સ્વભાવનો અનુભવ કરે છે તે સ્વભાવ કર્મ છે-જર્ણ છે-પર્યાય છે

કર્મ ત્રણ પ્રકારના છે-જડકર્મ, અજ્ઞાનકર્મ અને અસાનકર્મ. જડની અવસ્થા જડમાં થાય તે જડનું કર્મ, અજ્ઞાનભાવે વિકારી-ભાવનું-શુભાશુભ જ્ઞાનનું કર્મ કરે છે માટે તે અજ્ઞાનકર્મ. અજ્ઞાન-ભાવે કર્મ કરે છે માટે જ્ઞાનભાવે પણ કર્મ કરે છે, અજ્ઞાનભાવે કર્મ ન હોય તો જ્ઞાનભાવે પણ કર્મ ન હોય પણ અજ્ઞાનભાવે કર્મ છે માટે જ્ઞાનભાવે કર્મ છે. કર્મમાં ફળ દેવાની જે શક્તિ છે તે જડનું કર્મ છે. સ્વભાવ કર્મ તો સિદ્ધમાં પણ છે, ત્યાં પણ પરિણમન છે, સમયે સમયે પરિણમન થયા જ કરે છે, સ્વભાવકાર્ય થયા જ કરે છે, મહાજરૂપ નિર્મળ દશાનું કાર્ય થયા જ કરે છે માટે ત્યાં પણ કર્મ છે

આચાર્યદેવ સૂક્ષ્મ વિકલ્પને પણ કઠાવીને સ્વભાવકાર્ય પ્રગ-ટાવવાનું કહે છે. હું બદલું હું અને અબદલું હું એવા શુભ વિકલ્પનો પક્ષ પણ સ્વરૂપને રોકે છે તો પછી ઊભો કયા પક્ષ ન રોકે ? કયા પક્ષ મદદ કરે ? બહારની વાત તો ક્યાય આધી રહી જાય છે.

એકેક આત્મા પરિપૂર્ણ છે એવા પક્ષમાં રોકાણ તો પણ મગનો પક્ષ છે, તેને છોડીને સ્વરૂપમાં કયાં તે સમયસાગ-શુદ્ધાત્મા છે

એકેક આત્મા શુભ અને પર્યાયે પૂર્ણ છે-એવું એક નથે મહાજરૂર્ય તેને પણ અહીં પક્ષ કહે છે તો પછી બહારની સ્થૂળ વાત તો ક્યાય આધી રહી જાય છે.

કોઈ કહે છે કે આત્માનો કોઈ કર્તા છે, ઈશ્વર એનો કર્તા છે, ઈશ્વર એનો અધિષ્ઠાતા છે, આવું જે માને છે તે તો બહુજ સ્વર્ગ અજ્ઞાનભાવનું કાર્ય છે, ઠહીતભિધ્યાત્વ છે, નિશ્ચય પૂર્વકનું વ્યવહાર-ભિધ્યાત્વ છે સત્દેવ, સત્ગુરુ, અને સત્શાસ્ત્ર ઉપર જેને શ્રદ્ધા છે તેને ઠહીતભિધ્યાત્વ છૂટ્યું છે, પરંતુ દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર ઉપર જ લક્ષ રહ્યા કરે તો તે ગગ છે, દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રે કહેલા નયપક્ષ ઉપર જ લક્ષ રહ્યા કરે તો તે ભિધ્યાત્વ છે સૂક્ષ્મ અઠહીતભિધ્યાત્વની આ વાત છે.

અનાનિઅનત નિરોદ્ધા ઠહીતભિધ્યાત્વ ના'તું. શુભાશુભ પરિણામ તે હું છું અને તે મારા છે તેવી શ્રાતિ હતી, ઉપાદાનની અશુદ્ધતાની શ્રાતિ હતી તેમા નિમિત્ત તરફની શ્રાતિ પેડી એટલે કે અસત્ દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રને સત્ માન્યા તેની શ્રાતિ પેડી તેથી ઠહીત-ભિધ્યાત્વ થયું.

હવે આગણે આ-યો દેવગુરુશાસ્ત્રે કહ્યું કે રાગના બે પડખા પડે છે તે તારો સ્વભાવ નથી જ્ઞાન અધૂરું છે-ક્ષયોપગમ જ્ઞાન છે તેથી મુખ્યગોણમા ઢળ્યા વગર રહે નહિ જ્ઞાન એણું જાણે એટલે નય તરફ જાય ત્યાં મુખ્ય-ગોણ થયા વગર રહે નહિ.

જેવો છે તેવો અખડ સ્વભાવ લક્ષમા ન લે તો દેવગુરુશાસ્ત્રે વસ્તુનું જે સ્વરૂપ કહ્યું છે તે લક્ષમા ન લીધું, સાચા નિમિત્ત ઉપર શ્રદ્ધા છે પણ તેઓ જે વસ્તુનું સ્વરૂપ કહેવા માગે છે તે પ્રમાણે મહણ ન કર્યું અને રાગના પક્ષમા અટક્યો તો અઠહીત ભિધ્યાત્વ છે અહીં અઠહીત સૂક્ષ્મ ભિધ્યાત્વના નાશનો ઉપાય બતાવે છે. રાગના બે પડખામા પણ અડકીશ નહિ તેમ કહે છે.

જેને માયા દેવગુરુશાસ્ત્રની શ્રદ્ધા છે, જેને નિમિત્ત સાચા છે તેને શુભપરિણામ પણ ઊંચા થાય પંચમહાવ્રતધારી, નન્ન દિગંબર મુનિ થયો હોય અને સાચા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની જો બરાબર શ્રદ્ધા હોય તો નવગ્રેવેરક જાય એના ઊંચા શુભ પરિણામ થાય પણ ભવ-ભ્રમગ્ર ટળે નહિ જાનભ્રમણ તો અઠહીતભિધ્યાત્વ ટળતા આત્મભાવ

ધાય ત્યારે જ ટળે, જેને અસત્દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા છે, જેને નિમિત્ત ખોરા છે તેને શુભલાવ પણ ઊંચી ન થાય, નવત્રૈવેયક જમ્ય તેના ઊંચા શુભ પરિણામ ખોરા નિમિત્તને માનનારને ન થાય, તો ભવબ્રમણ તો ટળે જ કયાથી ?

અહીં તો કહે છે કે નયપક્ષમા અટકવાનું પણ છાડ ! એક નય કહે છે કે આત્મામાં કર્મ બદ્ધ છે, બીજો નય કહે છે કે આત્મામાં કર્મ અબદ્ધ છે-આ બે પડખા તો સત્દેવ, સત્ગુરુ અને સત્શાસ્ત્ર પાસેથી સમજ્યો છે, આ અપેક્ષાએ બદ્ધ છે અને આ અપેક્ષાએ અબદ્ધ છે વગેરે પડખા સત્ નિમિત્ત પાસેથી સમજ્યો છે, જેમની પાસેથી નયના પડખા સમજ્યો તે કહે છે કે આ નયના પક્ષમા કેમ ઊભો છે ! હવે જ તારા સ્વભાવમા ! વિકલ્પ તોડીને સ્વભાવમા ઠર !

દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર તરફના નિઃસ્પન્દો આશ્રય પણ તારા સ્વભાવમા નથી તો પછી બીજો કયો આશ્રય સ્વભાવમા હશે ? માટે નિઃસ્પન્દ તોડ ! સ્વભાવમા ઠર !

સત્દેવ-ગુરુ પાસેથી નયના પડખા માલખ્યા, તેમણે સમજાવ્યા, તો પછી એમના સહેલા નયના પડખામાં ઊભુ રહેવું પણ પાલનશે નહિ કારણ કે તે નયના નિઃસ્પન્દ સહજ સ્વભાવ નથી, કૃત્રિમ છે, દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર તરફના વિકલ્પ પણ કૃત્રિમ છે, સહજ સ્વભાવ નથી.

પ્રથમ શ્રદ્ધા કરે કે નયપક્ષના વિઃસ્પન્દ રહિત માનુ સહજ સ્વરૂપ એકાકાર છે એમ નિશ્ચય થાય, પછી વિઃસ્પન્દ હોય તોપણ તે આગળ જનાનો છે, વિઃસ્પન્દ તોડશે અને સ્વભાવમા જરો.

કોઈએ અબધપક્ષ પકડ્યો તેણે પણ રાગને જ અહણ કર્યો, કોઈએ બધપક્ષને પકડ્યો તેણે પણ રાગને જ અહણ કર્યો, બન્નેએ ગગને જ પકડ્યા છે. દ્રવ્યદષ્ટિએ અબદ્ધ છે અને પર્યાયદષ્ટિએ બદ્ધ છે એવું વસ્તુવું સ્વરૂપ છે, તોપણ એના રાગમા રોગઈ જવું તે પોતાનો સ્વભાવ નથી જે કોઈ પક્ષ તોડીને સ્વભાવમા ઠરે છે તે સમયસાને, નયપક્ષને છોડનાથી વીતગગ સમયગાર-યનાય

છે. આ મમ્યગર્શનની વાત છે, આ પૂર્ણ વીતરાગની વાત નથી. વીતરાગ મારો સ્વભાવ છે એની પ્રતીતિ થતા નિવિઙ્કપ વીતરાગ-સ્વભાવમા ઠરણુ તે સમયસાર છે તે સમ્યગ્દર્શન છે.

હવે 'જો આમ છે તો ત્યાગની ભાવનાને ખરેખર કોણ ન નચાવે ?' નચાવે એટલે કે કોણ ન પરિણુમાવે ? એમ કહીને શ્રીમાન અમૃતચંદ્ર આચાર્ય નયપક્ષના ત્યાગની ભાવનાના ૨૩ કળશરૂપ કાવ્ય કહી છે —

(ઉચેદ્વળ)

ય એવ મુવત્વા નયપક્ષપાત
સ્વરૂપગુપ્તા નિવસતિ નિત્યમ્ ।
વિરૂપજાલચ્યુતશાતચિત્તા-
સ્ત એવ સાક્ષાદમૃત પિરિતિ ॥ ૬૯ ॥

અર્થ — જેઓ નયપક્ષપાતને છાટી (પોતાના) સ્વરૂપમા શુદ્ધ થઈને સદા રહે છે તેઓ જ, જેમનું ચિત્ત નિઙ્કપભાવથી રહિત શાત થયું છે એના થયા થકા, સાક્ષાત્ અમૃતને પીએ છે.

જે સહજ આત્મસ્વરૂપમા શુદ્ધ થઈને રહે છે, અવસન્મુખ થઈને સ્વરૂપમા રહે છે તે બદ્ધ-અબદ્ધના પક્ષના રાગમા ઝીલો રહેતો નથી, રાગના ભાગા છાટીને જેણે ચિત્ત શાત થયું છે તે આત્માના અમૃત આનન્દસ્વભાવનો સ્વાદ લે છે, આકૃણતાનો અભાવ થઈને નિજરસનો સ્વાદ લે છે, નયપક્ષના ત્યાગની ભાવનાને નચાવીને આત્માના અમૃતને પીએ છે.

બદ્ધ છું અને અબદ્ધ છું એવા પક્ષમા જે રહે છે તેના ચિત્તમા ક્ષોભ મરનો નથી-આકૃણતા મરતી નથી, રાગ રળનો નથી, પરંતુ બદ્ધ છું ને અબદ્ધ છું તેવા નિ-દપથી છૂટી જાય ત્યારે વીતરાગસ્વ-ભાવના પ્રવૃત્તિ થાય છે, આત્માનો અતીન્દ્રિય આનન્દ મુખસ્વરૂપ અનુ-ભવાય છે, નિવિઙ્કપ વીતરાગભાવનું વેદન થાય છે જે બદ્ધ-અબદ્ધના

નિર્લેપ રહિત આત્માનું સ્વરૂપ જાણે છે તે નિર્લેપસ્વભાવનો વેદનારો થાય છે, અનત શુભુર્ધિસ્વરૂપ આત્માનો અનુભવનારો થાય છે, આ વાત અપૂર્વ, અચિંત્ય ને અલૌકિક છે, આ વાત સમજ્યા પિના સ્વભાવની મહિમા આવે નહિ, તેને ભવભ્રમજનો અભાવ થાય નહિ, પરંતુ આ સ્વભાવને જે સમજે તેને જ સ્વરૂપની મહિમા આવે, તે જ નિઃશયનો સ્વાદ લેનારો થાય, તેને જ ભવભ્રમજનો અભાવ થાય

હવેના ૨૦ કળગમા નયપક્ષને વિશેષ વર્ણવે છે અને કહે છે કે આવા સમસ્ત નયપક્ષને જે છાડે છે તે તત્ત્વવેદી (તત્ત્વનો જાણનાર) સ્વરૂપને પામે છે —

(ઉપનિષદ)

एकस्य वदो न तथा परस्य

चिति द्वयोर्द्वौचिति पक्षपातौ

यस्तत्त्ववेदी च्युतपक्षपात-

स्तस्यास्ति नित्य खलु विचिदेव ॥ ૭૦ ॥

અર્થ — જીવ કર્મથી બધાયેલો છે એવો એક નયનો પક્ષ છે અને જીવ કર્મથી બધાયેલો નથી એવો બીજા નયનો પક્ષ છે, આમ ચિત્સ્વરૂપ જીવ વિષે બે નયોના બે પક્ષપાત છે. જે તત્ત્વવેદી (વસ્તુ સ્વરૂપનો જાણનાર) પક્ષપાતરહિત છે તેને નિરતર ચિત્સ્વરૂપ જીવ ચિત્સ્વરૂપ જ છે (અર્થાત્ તેને ચિત્સ્વરૂપ જીવ જેવો છે તેવો નિરતર અનુભવાય છે).

એક પક્ષના પક્ષડવાળો કહે છે કે જીવ બધાયેલો છે, બીજા પક્ષના પક્ષડવાળો કહે છે કે જીવ બધાયેલો નથી, ભગવાન આત્મા તો ચિત્સ્વરૂપ છે તેમા આવા બે બે પડખા પડે છે તે રાગના પડખા છે, રાગના ભે છે, પરંતુ જે તત્ત્વનો અનુભવનાર છે તે આ ગગના પડખાથી ગદિત છે. હું આવો છું કે તેવો છું તે ભાવને છાડીને, વિલેપને તોડીને સ્વભાવમા ઈર્ષા, નિર્લેપસ્વરૂપ થયો તે ચિત્સ્વરૂપ

જીવ ચિત્-રૂપ જ છે. બદ્ધ છું ને અબદ્ધ છું એના ચિત્-રૂપ તે સમર્થ આગણુ છે. ભગવાન આત્માનું તે આંગણુ નથી આનું જે જાણું તે તત્ત્વેદી છે-સ્વરૂપનો અનુભવનાર છે-તત્ત્વનો વેદનાર છે.

આ પ્રથમા પ્રથમથી જ વ્યવહારનયને ગોણું કરીને અને શુદ્ધનયને મુખ્ય કરીને કથન કરનામા આવ્યું છે ચૈતન્યના પરિણામ પર નિમિત્તથી અને- થાય છે તે સર્વને પહોંચેથી જ આચાર્યદેવ ગોણું કહેતા આવ્યા છે અને જીવને શુદ્ધ ચૈતન્યમાત્ર કહ્યો છે. એ રીતે જીવ-પદાર્થને શુદ્ધ, નિત્ય, અલેષ ચૈતન્યમાત્ર સ્થાપીને હવે કહે છે-આ શુદ્ધનયનો પણ પક્ષપાત (નિષ્પેષ) કરો તે પણ તે શુદ્ધ સ્વરૂપના સ્વભાવે નહિ પામે. અશુદ્ધનયની તો વાત જ શી ? પણ જે કોઈ શુદ્ધનયનો પણ પક્ષપાત કરો તો પક્ષનો રાગ નહિ મટે તેથી વીતરાગતા નહિ થાય.

આ શાસ્ત્રમા વ્યવહારનયને ગોણું કરીને, શુદ્ધનયને મુખ્ય કરીને કથન કર્યું છે. કર્મનો, રાગનો, નિમિત્તનો, લેહનો વિષય કરનાર એનું જે જ્ઞાન તે વ્યવહારનય છે. તે વ્યવહારનયનું વર્જન આ શાસ્ત્રમા ગોણું કરીને કથન કર્યું છે. આત્મા અનંતગુણે કરીને શુદ્ધ છે, વિભવ એના સ્વભાવ નથી. સ્વભાવમા મન નહિ, વાણી નહિ, શરીર નહિ, એકનો શુદ્ધ અનંતગુણના પિંડસ્વરૂપ આત્મા, એનો વિષય કરનાર જ્ઞાન તે શુદ્ધનય છે.

વિભરી સ્વભાવપણે અનેકરૂપે થાય તે વસ્તુનો સ્વભાવ નથી, તારામા તે છે નહિ ને વૃ એનો છે નહિ રાગ-દ્વેષનો ક્ષણિક નિકાર થાય તે તારામા નથી, વૃ તો ચિદાનંદમૂર્તિ છે એમ આચાર્યદેવ પહોંચેથી કહેતા આવ્યા છે આત્મા તો ચૈતન્યમાત્રસ્વરૂપ છે તેમા નિકારનો અંશ નથી, પરનો લેખ નથી એવો શુદ્ધચૈતન્યમાત્ર આત્મા છે તે શુદ્ધનયનો વિષય છે.

આચાર્યદેવે આત્મા શુદ્ધ છે એની શુદ્ધતાની નાત અત્યારસુધા મરી, પણ અહીં તો શુદ્ધનયનો નિષ્પેષ પણ રાખ્યો છે આત્મા શુદ્ધ છે અને આત્મા અશુદ્ધ છે એના જે નિકટ પણ પક્ષપાત છે, તે

વિકલ્પ તુલ્યા વગર સ્વરૂપમાં કરી શકાતું નથી, માટે અહીં વિકલ્પ તોડવાની વાત કરી છે.

શુદ્ધ કહેતા અશુદ્ધતાને ગૌણ કરી છે, નિત્ય કહેતા પર્યાયને ગૌણ કર્યો છે, શુદ્ધનયને જે વિકલ્પથી કહેવા માગે છે તે વિકલ્પ પેણુ તારો સ્વભાવ નથી, અખંડ સ્વભાવ તરફ વળવા માટે, ભગ તરફથી ઉપધોગને ઉપાડના માટે તુ રાગ તરફ ન જો, શરીર તરફ ન જો, નિમિત્ત તરફ ન જો, બધા-આકાશના જે પડખાં પડે તેને પણ ગૌણ કરીને એકલો સહજ સ્વભાવ છે તેનો આશ્રય કર, વિકલ્પને તોડવા માટે અલેહ સ્વભાવનો આશ્રય કરવાનું કહ્યું છે. જેમ નદીમા પાણીના પ્રવાહ એકરૂપે ચાલ્યો આવતો હોય અને તેમા નાળા વચ્ચે આવે તો એક પ્રવાહનો ભગ પડી જાય છે, તેમ સ્વભાવ તરફ એકરૂપ પ્રવાહે જ્ઞાન ઢળતું જોઈએ પણ વચ્ચે રાગમા, શરીરમાં અને નિમિત્તમા રોકાતાં એકરૂપ પ્રવાહનો ભગ પડે છે, માટે કહ્યું છે કે એકલો જ્ઞાયક અનતશુભોથી ભરેલો છે એનો આશ્રય કરીશ તો નિજસ્વરૂપમાં અપૂર્વ આનંદને પામીશ, પણ જો શુદ્ધનયના વિકલ્પમાં પણ અટકી જઈશ તો તે સ્વાદને નહિ પામ.

આચાર્યદેવ કહે છે કે શુદ્ધનયના વિકલ્પમા અટકીશ નહિ. અશુદ્ધનયની તો વાત જ શી ? કારણ કે શુદ્ધનયનો પક્ષપાત કરીશ તો પણ રાગ નહિ મટે અને વીતરાગતા નહિ થાય. પક્ષપાતને છોડી ચિન્માત્રસ્વરૂપ વિષે હીન થયે જ સમયસારને પમાય છે માટે શુદ્ધનયને જાણીને, તેનો પણ પક્ષપાત છોડી શુદ્ધસ્વરૂપનો અનુભવ કરી, સ્વરૂપ વિષે પ્રવૃત્તિરૂપ ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરી, વીતરાગદશા પ્રાપ્ત કરવી થાય છે.

આત્મા રાગી છે, દ્વેષી છે, બધાએલ છે, ગરીબાળો છે એવી દૃષ્ટિ જેને ઊભી છે તેની વાત તો દૂર રહો ! તે તો શુદ્ધસ્વરૂપને આગણે પણ આળ્યો નથી, તેણે તો શુદ્ધ સ્વરૂપને પીઠ દીધી છે, તે તો શુદ્ધસ્વરૂપને સન્મુખ પણ થયો નથી, પણ જે આત્માની શુદ્ધતા

ફૂટાવું યથાર્થ જ્ઞાન કરીને શુદ્ધસ્વરૂપના પડખાના રાગમા

જિભો, રહે છે તે પણ શુદ્ધસ્વરૂપને પામી શકતો નથી, આત્માનો સ્વરૂપનો અનુભવ કરી શકતો નથી.

અશુદ્ધનય તરફનો અસદ્ભૂત વ્યવહાર જે છે તેના પક્ષની તો વાત જ નથી, પણ જે શુદ્ધ-શુણીના રાગ વડે લેઈ પડે ત્યાં પણ અટકી જ નહિ. શુદ્ધના આગણે જિભો જિભો 'હું આવો છું-હું આવો છું' એમ વિચ્છેદ કરીને જિભો રહેશે તેને પણ નિર્નિક્ષેપ સ્વાદનું સ્નાન થશે નહિ, તે ત્યાં ને ત્યાં રોકાઈ જશે, જેવું સહજ આત્મસ્વરૂપ છે તેવો વીતરાગ નહિ થાય, માટે પક્ષપાતને છાડીને એક શુદ્ધ ચિન્માત્રસ્વરૂપમા દીન થવાથી સ્વરૂપને પમાય છે. માટે શુદ્ધનયને જાણીને, સ્વરૂપમા દીન થઈને, પક્ષપાતને છાડજે !

આચાર્ય દેવે શુદ્ધનયને જાણવાનું વધુ છે, કારણ કે જાણ્યા વિના શુ છાડશે ? માટે આત્મા પરથી નિરાળો છે એમ બરાબર જાણીને, અશુદ્ધ પડખાને ગોળું કરીને, શુદ્ધસ્વરૂપને જાણ ! પછી શુદ્ધના પડખાના રાગને પણ છાડીને સ્વરૂપમા દીન થા ! કપાયતું પ્રવર્તન પણ સ્વરૂપમા નથી એમ યથાર્થ મદ્દા કરી મદ્દાનું વર્તન લાવ ! મદ્દા પછી ચારિત્ર-સ્થિરતા લાન ! મદ્દાનો વિષય સામાન્ય છે, પછી વર્તન લાવ એટલે વિરોધ લાવ ! 'આવો છું અને તેવો છું' તે વિકલ્પને છાડીને 'સ્વરૂપ વિષે પ્રવર્તન-આચાર્યના લાવ ! વિકલ્પ નહિ હોય તો વીતરાગ-સ્વરૂપ થશે નહિ. જેવું સ્વરૂપ છે તેવું, આજે, કલેષ, ધ્યાન, શિષ્ય, પક્ષમા, જિભુ, રહેલું, તે યોગ્ય નથી, વિકલ્પમા, જિભુ, રહેલું, તે યોગ્ય નથી માટે સ્વભાવના આનંદના, વર્તન માટે, નિષ્કલ્પના, સમને, સ્વાગ કરવો.

૨૦૦૦, કારતક વદ ૧૧ મર્ગ

આત્મા પરસ્વરૂપની અવસ્થાને કરી અને પરસ્વરૂપ આત્માની અવસ્થાને કરે તો ધ્યાન સાચી નથી આત્મા રાગદેવનો કર્તા છે તેમ રહેલું તે વિતિ પક્ષ સાચી નથી. અહીં તો તેથી પણ સુદેશ વાત છે વસ્તુને જોવાનો જોય છે તે નથી એ એક પક્ષ અવધાને જોવાનું

પડખુ અને એક સ્વ અપેક્ષાએ જોવાનું પડખુ. આત્માને કર્મના બંધનની અપેક્ષાએ જોવો તે વ્યવહારપડખુ, અને અન્યથ અપેક્ષાએ જોવો તે નિશ્ચયપડખુ, તે બન્ને પડખાના ચિત્કપમાં ગેકાવું તે નયપક્ષ છે, રાગ છે, મારે તે પક્ષમાં ઊભા રહેવાથી વીતરાગદગ્ધા પ્રાપ્ત થતી નથી મારે તે પક્ષને છાદી સ્વરૂપમાં હીનતા પ્રાપ્ત કરવી શક્ય છે.

(ઉપખતિ)

एकस्य मूढो न तथा परस्य चित्ति द्वयोर्द्वचिति पक्षपातो ।

यस्तरववेदी च्युतपक्षपातस्तस्यास्ति नित्य खलु विचिदेव ॥ ७१ ॥

અર્થ —જુન મૂઠ (મોહી) છે એવો એક નયનો પક્ષ છે અને જુન મૂઠ (મોહી) નથી એવો બીજા નયનો પક્ષ છે, આમ નિઃસ્વરૂપ જુન વિષે બે નયના બે પક્ષપાત છે. જે તત્ત્વવેદી પક્ષપાત-હિત છે તેને નિરતર ચિત્ત્વરૂપ જુન ચિત્ત્વરૂપ જ છે (અપર તર ચિત્ત્વરૂપ જુન જોવો છે તેવો નિરતર અનુભવાય છે).

જુન મૂઠ ॥ એવો એક નયનો પક્ષ છે અને જુન મૂઠ નથી એવો બીજા નયનો પક્ષ છે. નય અપેક્ષાનો એ-એક પક્ષ છે કે જુન મૂઠ છે, નય અપેક્ષાનો બીજો પક્ષ છે કે જુન મૂઠ નથી, અજ્ઞાન-ભાવે કર્મ તરફ જોડાએલો છે, પરમા મૂઝાઈ નરે કે એવા પર્માય અપેક્ષાએ જુઓ તો આત્મા મૂઠ છે.

બીજા નયનો, એવો પક્ષ છે કે જુન મૂઠ નથી, પરમાર્થદષ્ટિએ આત્મા મૂઠ નથી તે વાત, સાચી છે, નામુકે દિશ્ન જ્ઞાનસ્વભાવી આત્મા, કદી, પરમા મૂઝાઈ નહિ, પણ તે તમને વિ-દ્ય તે પક્ષ છે પરમાર્થનયે આત્મા મૂઠ નથી તે વાત કહી છે પણ અજ્ઞાન અપેક્ષાની દષ્ટિથી મૂઠ છે તે વાત જોવી નથી પડખુ તે બન્ને નયપક્ષ છે, બન્ને પક્ષમાં ગેકાવું તે રાગ છે.

મૂહી, તો આત્માનું પ્રાપ્તિ, વિદ્ય કેમ, શાવંત બીજું બધું નયના પક્ષ મૂઝાઈવા એમ સ્વયં ઉપદેશ

આત્મા જ્ઞાનાદિ અનંતગુણનો પિંડ છે, તેને વર્તમાન પર્યાય દૃષ્ટિથી જુઓ તો મૂઠ છે પણ ત્રિમળ દૃષ્ટિથી જુઓ તો મૂઠ નથી પરંતુ તેના ઉપર પક્ષ કરીને રોમવૃત્તે રાગ છે, જે તરવેદી છે તેને નિરતર ચિત્સ્વરૂપ જીવ ચિત્સ્વરૂપ જ અનુભવાય છે, એકલું શુદ્ધ ચૈતન્યતત્ત્વ જ્યારે અનુભવમા દીન છે ત્યારે ચિત્સ્વરૂપ જીવ ચિત્સ્વરૂપ જ છે, તેમા આમ છુ અને તેમ છુ તેવા નયના બે પાખા નથી, તેને તો ચિત્સ્વરૂપ જેવો છે તેનો અનુભવાય છે

આત્માની અવસ્થામા મૂઠપણુ સામે છે પણ આત્મા વસ્તુ દૃષ્ટિએ મૂઠ નથી, કર્મથી મૂઠાયેનો નથી, તે બે નયોના બે પક્ષપાત છે છુ કર્મથી મૂઠાયેલો છુ અને છુ કર્મથી જુદો એવો આત્મા મૂઠાયેલો નથી એના બન્ને વિકલ્પો ખરી રીતે વ્યવહાર જ છે પણ અહીં એકને નિશ્ચય કહ્યો છે, હું જાગતી જ્યોત, કર્મમા મૂઠાઈ નહિ એવો વિકલ્પ તે પક્ષ છે. પરમાર્થદૃષ્ટિએ આત્મા મૂઠાતો નથી તે વાત સાચી છે પણ એવો વિકલ્પ તે રાગ છે મારે વ્યવહાર છે

રાગ થાય એટલે હું રાગ થયો, રાગ થયો તેમ ક્યા સુધી ગોખ્યા કરે? પછી તો હું રાગ જ છું એમ નિર્ણય જ થઈ ગયો, તેની રીતે પરથી જુદો જાગતી જ્યોત આત્મા મૂઠાયેલો નથી એમ જ્ઞાન થયા પછી વિકલ્પમા આડી મૂકે તો સ્વાતુલન થાય નહિ મીઠું ખારુ છે, ખારુ છે એમ ક્યાસુધી ગોખે? ગોખ્યા કરનાથી મીઠાનો સ્વાદ આવે? મીઠું મીઠું એમ ગોખવાથી મીઠું ખનાય ખરું? ન ખવાય તેવી રીતે હું અમૂઠ છુ, હું અમૂઠ છુ તેમ ગોખવાથી, તે વિકલ્પમા રોડાર્થ જવાથી સ્વભાવનો સ્નાદ આવે ખરો? ન આવે.

કીડાડો કાઢતા કાઢતા મનને આગળે આવીને ઊભો ગદ્યો અને વિચાર કરે કે હું અમૂઠ છુ, હું અમૂઠ છુ તે પણ પક્ષ છે આત્મા તો જેમ છે તેમ છે, તેનું વેગ વસ્તુ તે વસ્તુસ્વભાવ છે વસ્તુસ્વભાવ બે પક્ષપાતથી રહિત છે, જે તરંગના વેગાર છે તેને ચિત્સ્વરૂપ જીવ નિરતર ચિત્સ્વરૂપ જ છે તેમ અનુભવાય છે

(ઉપગતિ)

एकस्य रक्तो न तथा परस्य चिति द्वयोर्द्वाविति पक्षपातौ ।

यस्तत्त्ववेदी च्युतपक्षपातस्तस्यास्ति नित्य खलु चिचिदेव ॥ ७२ ॥

અર્થ — જીવ રાગી છે એવો એ- નયનો પક્ષ છે અને જીવ રાગી નથી એવો બીજા નયનો પક્ષ છે, આમ ચિત્તરૂપ જીવ વિષે બે નયોના બે પક્ષપાત છે. જે તત્ત્વવેદી પક્ષપાતરહિત છે તેને નિર- તર ચિત્તરૂપ જીવ ચિત્તરૂપ જ છે.

એ- નયનો એવો પક્ષ છે કે જીવમાં રાગ છે અને બીજા નયનો એવો પક્ષ છે કે જીવમાં રાગ નથી. વર્તમાન અવસ્થામાં રાગ છે એમ શૈકાર્થ જનાનો એ- નયનો પક્ષ છે, અને બીજો નય- રહે છે કે અભ્યાસમાં રાગ નથી, રાગ નથી, તે નયદષ્ટિએ પણ ભગ પાડયો એક ચિત્તરૂપમાં બે ભાગ નથી આત્મા રાગી નથી અને અરાગી નથી, રાગી નથી એટલે વીતરાગી છે અને અરાગી નથી એટલે રાગી છે એના નિરૂપના બે ભાગ ચિત્તરૂપમાં નથી. ચિત્તરૂપ તા નિરતર ચિત્તરૂપ જ છે

મૈત્રુષ ખરીદવા જાય ત્યા પૂછે કે બે રૂપીએ ગેર-છ કે બીજી રૂપીએ રોર છે ? પણ જ્યારે ખાવા બેસે ત્યારે બે રૂપીએ રો- દ કે બીજી રૂપીએ રો- છે તેમ બોલ્યા કરે, ગોખ્યા કરે તો મૈત્રુષ ખાઈ શકાય નહિ અને મૈત્રુષનો આદ આવે નહિ. ચૈતન્યજી રૂપ સર્વજ્ઞ ભગવાને જેમ કહ્યું ॥ તેમ પડડતા પડડતા પ્રથમ રાગ તો આવે- નિરૂપ તો આવે, એક અપેક્ષાએ (અવસ્થામાં) રાગ ॥ અને બીજી અપેક્ષાએ રાગ નથી તેવા નિરૂપ પણ આવે ખરા, પણ તે નિરૂપમાં જ રો-નાઈ જાય તો ચૈત યના સ્વાદનો અનુભવ કરી શકે નહિ જેમ પહેલા મૈત્રુષ ખરીદવા જાય ત્યા મૈત્રુષનો ભાવ પૂછે, સારા-નરસાની પરીક્ષા જે પણ જ્યારે મૈત્રુષ ખાવા બેસે ત્યારે તે બધું છોડે તો મૈત્રુષ ખાઈ શકાય, તેની રીતે આત્માને જાણવા માટે પ્રથમ બંધી અપેક્ષાનું

હિત નેમા છે અને અહિત નેમા છે નગે બંધી

પરીમા કરી, યથાર્થ નિર્ણય કરે પણ તે ચિકિત્સામાં રોકાઈ જાય તો ચૈતન્યના સ્વરૂપનો સ્વાદ લઈ શકે નહિ

આત્મા તો જોયો છે તેવો જ છે, જેમ સૂર્ય તો જોવો છે તેવો જ છે પણ ઉપરવાળો મોડે કે સૂર્ય આ તરફ છે અને પડખેવાળો કોંઈ કે સૂર્ય મારી તરફ છે, બીજા પડખે જોશે તો કોંઈ કે સૂર્ય મારી તરફ છે પણ સૂર્ય તો જેમ છે તેમ છે, બ્યા છે ત્યા છે, તેમ ચૈતન્યસૂર્ય તો જેમ છે તેમ છે પરંતુ એક પક્ષવાળો કોંઈ કે રાગી છે, બીજા પક્ષવાળો કોંઈ કે રાગી નથી. પર્યાપદદ્રષ્ટિ અને દ્રવ્યદ્રષ્ટિ બંને વાત માગી છે પણ તેના નિષ્કપ્ત ચૈતન્યસૂર્યમાં નથી, તે ચિકિત્સાથી રહિત ચૈતન્યસૂર્ય તો જોયો છે તેવો જ છે તેથી બે પડખાના રાગ છાંટીને આત્મામાં એકાગ્ર થાય તો આત્માના સ્વભાવનો આનંદ આવે, જે તત્ત્વવેદી છે તે ચિત્તસ્વરૂપને નિરતર અનુભવે છે

(ઉપનિષદ)

एकस्य दृष्टो न तथा परस्य चित्ति द्वयोर्द्वौमिति पक्षपातौ ।

यस्तत्त्ववेदी च्युतपक्षपातस्तस्यास्ति नित्यं सख्यं विश्विदेव ॥ ૭૩ ॥

અર્થ—જીવ દ્વેષી છે એવો એક નયનો પક્ષ છે અને જીવ દ્વેષી નથી એવો બીજા નયનો પક્ષ છે, આમ ચિત્તસ્વરૂપ જીવ વિષે બે નયોના બે પક્ષવાત છે જે તત્ત્વવેદી પક્ષપાતરહિત છે તેને નિરતર ચિત્તસ્વરૂપ જીવ ચિત્તસ્વરૂપ જ છે

એક નયનો પક્ષ છે કે જીવ દ્વેષી છે, બીજા નયનો પક્ષ છે કે જીવ દ્વેષી નથી કેવાનો એવો અભિપ્રાય હોય છે કે આપણને કોઈ પ્રતિકૂળતા કરે ત્યારે દ્વેષ થયા વગર રહે નહિ, આપણને અગ વડતા આપે એના ઉપર દ્વેષ થાય જ એવું માનનારના અભિપ્રાયમાં આત્મા દ્વેષી જ છે તેમ થયું તે પણ એક પક્ષ છે, બીજા પક્ષવાળો એમ કહે છે કે આત્મામાં દ્વેષ નથી દ્વેષ નર્તમાન સમયના પર્યાયમાં થાય છે, ત્રિકાળ દ્રષ્ટિએ આત્મામાં દેવ-નાપુંગમો-અરુચિ નાઈ છે જ નહિ, પણ એના પક્ષમાં જિમ્મું મોંઘું તે રાગ છે કારણ કે આત્મા

તો વીનરાગસ્વરૂપ જેમ છે તેમ છે. તેના પક્ષ રહિત આત્માનો અનુભવ નહિ કરતાં આત્મા દ્વેષી નથી તેવો પક્ષ કરવો તે રાગ છે.

પરમાર્થે આત્મામાં દ્વેષ નથી પણ વ્યવહારે આત્માની અનુ-
સ્થાપના દ્વેષ છે. જ્યાંમુઘી ગગનો અશ છે ત્યાંમુઘી દ્વેષનો અશ
પણ છે પરંતુ આત્માના ત્રિભાગી અસવ સ્વભાવમાં દ્વેષ નથી, પરંતુ
તે પક્ષના વિકલ્પમાં રોકાતા રાગમાં રોકાઈ જનાય છે, તેમાં જ્ઞાન
સક્રમે છે, બાકી છે મારે જે તત્ત્વનો વેદનાર છે તે પક્ષના રાગમાં
નહિ રોકાતા ચિત્સ્વરૂપ છતાં ત્રિષ્ટય ચિત્સ્વરૂપ છતાં જ અનુભવ કરે છે.

(ઉપખતિ)

एकस्य कर्ता न तथा परस्य चित्ति द्वयोर्द्वौचिति पक्षपातौ ।

यस्तत्त्ववेदी च्युतपक्षपातस्तस्यास्ति नित्यं खलु चिच्चिदेव ॥ ७४ ॥

અર્થ—જીવ કર્તા છે એવો એક નયનો પક્ષ છે અને જીવ કર્તા
નથી એવો બીજા નયનો પક્ષ છે, આમ ચિત્સ્વરૂપ છતાં ત્રિષ્ટય બે
નયોના બે પક્ષપાત છે. જે તત્ત્વવેદી પક્ષપાત રહિત છે તેને નિર-
તર ચિત્સ્વરૂપ જીવ ચિત્સ્વરૂપ જ છે.

એક નયનો એવો પક્ષ છે કે જીવ કર્તા છે અને બીજા નયનો
એવો પક્ષ છે કે જીવ કર્તા નથી. અજ્ઞાનભાવે જીવ રાગ-દ્વેષનો કર્તા
છે એવો એક નયનો પક્ષ છે, બીજા નયનો એવો પક્ષ છે કે આત્મા
રાગ-દ્વેષનો તો કર્તા નથી પણ નિર્મળ અવસ્થાનો કર્તા પણ વ્ય-
વહારથી છે. વાસ્તવિક રીતે નિર્મળ અવસ્થાનો પણ કર્તા વ્યવહારથી
છે. શુદ્ધાત્મા તો જેમ છે તેમ છે, એમાં કોઈ જાતના બેદ-વિકલ્પ લાગુ
પડતા નથી તેથી કર્તા છે અને કર્તા નથી એના વિકલ્પ તે પક્ષ છે,
તે રાગમિશ્રિત વિચાર છે. તત્ત્વનો જાણનાર પક્ષપાત રહિત છે.

મીઠું ખારું છે એમ નક્કી થઈ ગયા પછી આ ખારું છે, આ
ખારું છે એમ ગોખવાનું રહે નહિ, ખારું છે તેમ નક્કી જ છે પછી
ગોખવાનું રહેતું નથી અને જે ગોખે તો મીઠાનો મનાઈ લઈ શકાતો

નથી, તેમ આત્માનો સ્વભાવ જાણ્યા પછી આત્મા કર્તા છે અને કર્તા નથી એમ જાણ્યા કરે તો સ્વરૂપનો સ્વાર્ લઈ શકતો નથી. આત્મા કર્તા છે અને કર્તા નથી એવી ઉત્થાનનૃત્તિ તે ગગ છે, તે ગગ આત્માનો સ્વભાવ નથી, ગગ વિનાનું વીતગગ સ્વરૂપ આત્માનું છે.

ધર્મ આત્માનો સ્વભાવ છે આત્માનું જ્ઞાન, અને પ્રતીત કરીને આત્મામાં ઠરવું તે ધર્મ છે હું કર્તા છું અને હું કર્તા નથી એવા ગગ મિશ્રિત નિચાર તે આત્માના સ્વભાવનું કર્તવ્ય નથી મનના બન લગ્નનું એ કર્તવ્ય છે હું પુનરપગિણીમનો કર્તા છું અને પુણ્યપગિણીમનો કર્તા નથી હું સ્વભાવબદ્ધનો કર્તા છું—નિર્મળ બદ્ધનો કર્તા છું એવા વિચાર તે ગગ છે—અસ્થિગતા ઇ. જેમ પાણીને ડાળનામાં આવે ત્યારે પાણી હલાહલ થાય છે, તેમ વિદ્યો છે તે સ્થિત સ્વભાવ નથી પણ હલાહલ છે. આત્મામાં સહજ સ્વભાવ જેમ છે તેમ ભર્યો છે, તે એ-રૂપ સ્વભાવમાં વિદ્યોની હલાહલ તે ડાળ છે તત્ત્વનેદી તે નિરૂપોથી રહિત છે, ચિત્સ્વરૂપ આત્માને અનુભવે છે

(ઉપગતિ)

एकस्य भोक्ता न तया परस्य चित्ति द्वयोर्द्वौचिति पक्षपातौ ।
यस्तस्ववेदी च्युतपक्षपातस्तस्यास्ति नित्य खलु चिचिदेव । ७५॥

અર્થ—જન ભોક્તા છે એનો એ- નયનો પક્ષ છે અને જન ભોક્તા નથી એનો બીજા નયનો પક્ષ છે, આમ ચિત્સ્વરૂપ જન નિષે એ નયોના એ પક્ષપાત છે. જે તત્ત્વનેદી પક્ષપાત-હિત છે તેને નિ- તર ચિત્સ્વરૂપ જન ચિત્સ્વરૂપ જ છે

એ, નયનો પક્ષ છે કે આત્મા ભોક્તા ■ અને બીજા નયનો પક્ષ છે કે આત્મા ભોક્તા નથી, ગરીરમાં તાન આવે ત્યાર બરચિ વિગીરી -રે અને નીરોગતા રખે નાગ -રે, તે ગા દ્રેષ અને અજ્ઞાન ભાવ જ ભોગવા છે રોગને અને નીરોગતાને એ બોલવનું ના પક્ષ તેમાં ગગ, દ્રેષ અને અજ્ઞાનભાવ જ ભોગવાય છે એ- નય કહે છે કે અજ્ઞાનભાવે હર્ષ-શોકનો ભોક્તા છે અને જ્ઞાનભાવે

જ્ઞાનનો લોકના છે, બીજો નય કહે છે કે આત્માને લોકના કહેવો તે પણ અવહાર છે માટે આત્મા લોકના નથી, તે તો જેમ છે તેમ છે, પરંતુ જેમ છે તેમ છે એવો વિ-રૂપ પણ રાગ છે, જે તત્ત્વના ગણનાર છે તે સર્વ વિકલ્પથી રહિત ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માને જ અનુભવે છે.

(ઉપનિષદ)

एकस्य जीवो न तथा परस्य चित्ति द्वयोर्द्वौ चित्ति पक्षपातौ ।

यस्त्वचवेदी चतुर्पक्षपातस्तस्यास्ति नित्य खलु चिच्चिदेव ॥૭૬॥

અર્થ —જીવ જીવ છે એવો એક નયનો પક્ષ છે અને જીવ જીવ નથી એવો બીજા નયનો પક્ષ છે, આમ ચિત્તસ્વરૂપ જીવ વિષે બે નયના બે પક્ષપાત છે. જે તત્ત્વવેદી પક્ષપાતરહિત છે તેને નિરતર ચિત્તસ્વરૂપ જીવ ચિત્તસ્વરૂપ જ છે

એક નયનો એવો પક્ષ છે કે જીવ જીવ છે, બીજા નયનો એવો પક્ષ છે કે જીવ જીવ નથી. આત્મા પોતે છે તે વાત તો સાચી છે પણ હું જીવ છું, હું જીવ છું એવો વિ-રૂપ તે રાગનો પક્ષ છે જીવ જીવ નથી એટલે કે જીવ પોતાપણે છે અને જીવ પરપણે નથી, છે તે પોતાની અપેક્ષાએ અને નથી તે પરની અપેક્ષાએ, એવી રીતે બે નયના બે પક્ષ છે અહીં અસ્તિ-નાસ્તિની વાત કરી છે. વસ્તુસ્વભાવે તો આત્મા પોતાપણે છે અને પરપણે નથી. વસ્તુસ્વભાવ તો એવો જ છે પરંતુ હું જીવ મારાપણે છું અને પરપણે નથી એના રાગના પક્ષમા જે રોમય છે તેને આત્માનો અનુભવ થતો નથી. માલને તોળી ગખવાથી કાંઈ ખાવાનો અનુભવ થતો નથી પણ માલને ખાય ત્યારે જ ખાવાનો અનુભવ થાય છે, તેમ નયદ્વારા આત્માને ગણીને ગોખ્યા કરનાથી કાંઈ આત્માનો નિજરસ વેદ્યતો નથી પણ પક્ષ છોડીને આત્મામા હીન થનાથી આત્માનો નિજરસ વેદ્ય છે જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મામા રાગસ્વરૂપ વૃત્તિનું ઉત્થાન નથી પણ આત્માના વિદ્યારી પર્યાયમા રાગનું ઉત્થાન છે. રાગની વૃત્તિ તો આકૃષ્ટિ ને દુઃખસ્વરૂપ છે માટે તત્ત્વનો વેનાર જ્ઞાની અનાદુઃસ્વરૂપ ચિન્તમામા હીન થઈ રાગની વૃત્તિ તોડી આત્માના અપૂર્વગ્તને અનુભવે છે.

(ઉપનતિ)

एकस्य मृत्यो न तथा परस्य चिति द्वयोर्द्वौचिति पक्षपातौ ।
यस्तत्तद्वेदो द्युतपक्षपातस्तस्यास्ति नित्य खलु विचिदेव ॥ ७७ ॥

અર્થ — જીવ સૂક્ષ્મ છે એવો એક નયનો પક્ષ છે અને જીવ સૂક્ષ્મ નથી એવો બીજા નયનો પક્ષ છે, આમ ચિત્તરૂપ જીવ વિષે બે નયોના બે પક્ષપાત છે. જે તરફની પક્ષપાત રહિત છે તેને નિરતર ચિત્તરૂપ જીવ ચિત્તરૂપ જ છે.

એ પક્ષવાળો કહે છે કે જીવ સૂક્ષ્મ છે, સૂક્ષ્મ છે તે વાત સાચી છે પણ તેના નિરૂપમા રોગાણુ તે રાગ છે મન, વાણી કે શુભાશુભ પરિણામથી પડાય નહિ એવો છે મારે સૂક્ષ્મ છે. શરીર, મન, વાણી તે આત્માના નથી, વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ પણ આત્માના નથી, વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ રૂપી છે અને આત્મા અરૂપી છે મારે સૂક્ષ્મ છે કોઈ કહે કે ધ્યાન તો આત્માનો છે ન? ના રે ના, ધ્યાન તો રૂપી છે અને આત્મા અરૂપી છે, મારે ધ્યાન રચૂલ છે અને આત્મા સૂક્ષ્મ છે શરીરનું આયુષ્ય પૂરું થઈ રહે છે ત્યારે ધ્યાન બધ પહોં જાય છે અને શરીર અહીં પડ્યું રહે છે સૂક્ષ્મ જ્ઞાનધન આત્મા ફહથી છૂટીને બીજી ગતિમાં જાય છે શરીર, મન, વાણી, ધ્યાન, વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ અચૂલ છે અને આત્મા સૂક્ષ્મ છે, વિકારી જ્ઞાન અચૂલ ■ અને આત્મા સૂક્ષ્મ છે, પગલુ સૂક્ષ્મ હું, સૂક્ષ્મ છું એના નિરૂપમા રોગાણુ તે રાગ છે મારે જે નિરૂપને તોડીને રૂપરૂપમાં સ્થિત થાય છે તે આત્માનો અનુભવ કરે છે

બીજા પક્ષવાળો કહે છે કે આત્મા રચૂલ છે, તેના બે પ્રમાર છે — એક પ્રમાર એવો ■ કે — શરીર અને ઈન્દ્રિય માથે સ બધવાળો છે મારે આત્મા રચૂલ છે બીજો પ્રમાર એ છે કે — જીવર ઉપર ઊભો હોય ન પચીશ ગાઉના દૂર દેવના પદાર્થો જણાય છે, તેથી પચીશ ગાઉ જેવડો આત્મા થઈ જતો નથી પણ તે બધુય જ્ઞાન જાહે છે મારે આત્મા રચૂલ છે કેવળજ્ઞાનમાં લેગલો જણાય છે મારે આત્મા

સ્થૂલ છે. બહુ જણાય તે અપેક્ષાએ સ્થૂલ છે તે વાત સાચી છે પણ તેના રાગના પક્ષમા રોકાઈ જતુ તે સ્થિરતાની મિથિતિ નથી. તે રાગમા રોકાતા સ્વરૂપનુ વેદન આવે નહિ. શેરહીના રસનો અને બામુદીનો સ્વાદ એક સાથે આવે નહિ, બામુદીનો સ્વાદ લેવો હોય તો શેરહીના રસને છાઠી કેવો પડે, તેમ આ અપેક્ષાએ સ્થૂલ હું અને આ અપેક્ષાએ સૂક્ષ્મ હું તેવા નિચારના અવલખને સ્થિર થવા જાય તો સ્થિર થઈ શકે નહિ, તે કૂચા કાઠી નાખવા જેવા છે રાગના વિકલ્પના કૂચા કાઠી નાખે તો વીતરાગી બામુદીનો સ્વાદ આવે, આ તો એકી તરવદષ્ટિ-સમ્યદષ્ટિ-નિર્વિદષ્ટ અદ્વા-નીતગગી શ્રદ્ધા થાયે શુભ્રુચાને હોય તેની વાત છે ગગમિશ્રિત વિચારની કે વિકલ્પની આ વાત નથી.

(ઉપખતિ)

एकस्य हेतुर्न तथा परस्य चित्ति द्वयोर्द्विविति पक्षपातौ ।

पस्तत्त्ववेदी च्युतपक्षपातस्तस्यास्ति नित्य खलु चिच्छिदेव । ७८॥

અર્થ — જન હેતુ (કારણ) છે એવો એક નયનો પક્ષ છે અને જન હેતુ (કારણ) નથી એવો બીજા નયનો પક્ષ છે, આમ ચિત્ત-સ્વ-રૂપ જન વિષે બે નયોના બે પક્ષપાત છે. જે તત્ત્વવેદી પક્ષપાતરહિત છે તેને નિરતર ચિત્ત-સ્વરૂપ જન ચિત્ત-સ્વરૂપ જ છે

એક પક્ષ કહે છે કે આત્મા કારણ છે અને બીજો પક્ષ કહે કે આત્મા કારણ નથી. પર્યાયદષ્ટિએ આત્મા અજ્ઞાનભાવે રાગ-દ્વેષનું કારણ કહેનાય પણ વસ્તુદષ્ટિએ આખી વસ્તુ રાગ દ્વેષનું કારણ નથી, માત્ર નસ્તુની અવસ્થામા રાગ-દ્વેષ થાય છે નવો નવો અજ્ઞાનભાવ થાય તે રાગ-દ્વેષનું કારણ છે. જો વસ્તુ રાગ-દ્વેષનું કારણ હોય તો તે કોઈ દિવસ ટળે નહિ. પર્યાયદષ્ટિએ આત્મા ગગ-દ્વેષનું કારણ છે તે વાત માચી પણ તે વિકલ્પમા અટકી જતુ તે મ સારણ નહિ છે

જો આત્માનુ યથાર્થ સ્વરૂપ ન જાણ્યું અને તેમા ન ઈર્ષા તે માથે ચોરાગીના અનતાર ઊભા છે, જ્યાં કોઈ મારણ નહિ કોઈ

નહિ, ખેતર નહિ, પાદર નહિ, નામ નહિ, ઠામ નહિ, ધામ નહિ એના કૂતરે, કાગડે, ગધેડીની કૂબે ચાલ્યો જઈશ.

કોઈ કહેશે કે આ બધું કોને કહેનાય છે? પ્રભુ! તારી માઠી છે. એકનાર શ્રદ્ધાએ તો પ્રભુ થઈ જા! તો પછી સાક્ષાત્ પ્રભુ થવાનું કાણુ કોઈકે કિવસ આવશે. સ્વભાવે તો બધા પ્રભુ જ તેમ એકનાર શ્રદ્ધા તો કરે! પછી વર્તમાન પર્યાયમાં મલિનતા છે તેને પુરુષાર્થ વડે ઠાળીને નિર્મળ પર્યાય પ્રગળવીને વીતરાગતા થયો.

જો આપણે ન ચેત્યો તો મરીને ચાલ્યો જઈશ ચોગશીના અવતારમાં! જાત્યો હાથ નહિ આવે! આ શરીરમાં જો તત્ત્વ ન સમજ્યો તો ચોગશીના અવતારમાં જાત્યો હાથ નહિ આવે! જેમ દોરા વગરની સોય ઉકરડામાં ખોનાઈ જાય છે તેમ ચોગશીના અવતારમાં ખોનાઈ જઈશ સમ્યક્જ્ઞાનરૂપી સાચો દોરો પરોવ્યો તો ચોગશીના ઉમરડામાં ખોવાઈશ નહિ, પણ જો સમ્યક્જ્ઞાનરૂપી દોરો ન પરોવ્યો તો સોય જેમ ખોવાઈ જાય છે તેમ ખોનાઈ જઈશ વડો ણિયે બિટીને ક્યા જઈશ તે જાત્યો હાથ નહિ આવે! માટે યથાર્થ જ્ઞાન કર, યથાર્થ પ્રતીત કર ને સ્વરૂપમાં સ્થિર થા!

ખરી રીતે મગ્નાર મરીને ક્યા લવમાં ગયો તે કોઈ જોતું નથી પણ સૌ પાતાના સ્વાર્થને રૂવે છે “હાથ હાથ” મારે એકનો એક દી જે રતનિયો ચાલ્યો ગયો,” એમ કરીને પાતાના સ્નાર્થને રૂવે છે પણ દીકરાના આત્માનું શુ થયું? તે ક્યા ગયો? સારી ગતિમાં કે ખરાબ ગતિમાં? તે કોઈ જોતું નથી, પરંતુ માત્ર પાતાના સ્વાર્થને જ સૌ યાદ કર્યા કરે છે સગા, કુટુંબીઓ સો માત્ર સ્નાર્થના જ સગા છે તેના આત્માનું શુ થયું હશે તેની કોઈને પઠી નથી, જો તેના આત્માનું અને તેના જનનું વિચારે તો પાતાને પણ આ લવનો રાગ બિટી જાય મરનારનો લવ વિચારે તો આ જનનો પાતાનો રાગ બિટી જાય જો જનજનમણનો અત કરે એ હોય તો લાઈ! આત્માની બોળખાણુ કર.

આત્મા કાગળ છે અને આત્મા મરણુ નથી-એના બે વિરુદ્ધમાં

રોકાવુ છાહીને આત્મામા રોકાવું તે આત્મમાર્ગ છે. કારણ કે અને કારણ નથી તેમા વિન્ટમ છાહીને સ્વસ્વરૂપમા રહેવુ તે માર્ગ છે.

લક્ષ સાધ્યા નિના બાણ દેકનામા આવે તો વસ્તુને વીધી શકે નહિ, તેમ આત્માનું યથાર્થ સ્વરૂપ જો પક્ષધી રહિત જેમ છે તેમ ઓળખાણ ન કરે, પ્રતીત ન કરે તો જહ-ચૈતન્યની ધારાને વીધીને ભેદજ્ઞાન ગી રોતે કરને 'ઠરી કેમ રાકશે' માટે પ્રથમ આત્માનું જેવું છે તેવું પરથી નિગણું પતિત સ્વરૂપ છે તેની ઓળખાણ કરી, તેની પ્રતીત કરી, રાગ-દ્વેષને અને આત્માના સ્વભાવને વીધીને બુદ્ધિ પાટી સ્વરૂપમા એકાગ્ર ધ્યાયથી આત્માનો શુદ્ધધર્મ પ્રગટ થાય છે આત્મા પર્યાયથી રાગદ્વેષનું કારણ છે અને વસ્તુદ્ધિને મરણ નથી એવા વિવેકમા તરનનેહી રોકાતા નથી, તેને વિવેક જન નિરતર ચિત્સ્વરૂપ જ અનુભવાય છે.

(ઉપનિષદ)

एकस्य कार्यं न तथा परस्य चिति द्वयोर्द्विविधिः प्रपञ्चौ ।
यस्तत्त्ववेदी द्युतपञ्चपातस्तस्यास्ति नित्यं सद् विचिदेव ॥ ७९ ॥

અર્થ—જન કાર્ય છે એવો એવો પક્ષ છે અને જન
કાર્ય નથી એવો બીજા નથનો પક્ષ છે, જ્યાં વિસ્તરણ જન રિષ
એ નથોના એ પક્ષપાત છે જે તત્ત્વોની પાયા સહિત છે તેને
નિગત વિસ્તરણ જન વિસ્તરણ જ છે.

[illegible]

(ઉપનિષદ)

एकस्य भावो न तथा परस्य चित्ति द्वयोर्द्वान्विति पक्षपातौ ।

यस्तत्त्ववेदी न्युतपक्षपातस्तस्यास्ति नियमः खलु चिच्छिदेव ॥ ८० ॥

અર્થ — જીવ ભાવ છે (અર્થાત્ ભાવરૂપ છે) એવો એક નયનો પક્ષ છે અને જીવ ભાવ નથી (અર્થાત્ અભાવરૂપ છે) એવો બીજા નયનો પક્ષ છે, આમ ચિત્તરૂપ જીવ વિષે બે નયોના બે પક્ષપાત છે જે તત્ત્વવેદી પક્ષપાત-હિત છે તેને નિઃતર ચિત્તરૂપ જીવ ચિત્તરૂપ જ છે

એ નયનો પક્ષ છે કે આત્મા ભાવરૂપ છે, બીજા નયનો પક્ષ કે આત્મા અભાવરૂપ છે પરંતી અપેક્ષાએ અભાવરૂપ છે અને પોતા પહે ભાવરૂપ છે, પરપણે અભાવ છે એટલે કે આ શરીરપણે આત્મા નથી, શરીરપણે પણ આત્મા ભાવરૂપ હોય તો પર ભવમાં આત્મા ભવ છે તેની સાથે શરીર પણ જણુ લોઈએ પણ શરીર હાઈ આત્માની સાથે જણુ નથી માટે શરીરપણે ભાવરૂપ નથી, પણ શરીરપણે આત્માનો અભાવ છે આત્માનો આત્માપણે ભાવ છે એ કીતે આત્મા ભાવરૂપ છે અને આત્મા અભાવરૂપ છે એવા બે નિકલ્પમા ગેઝાલુ તે શક છે તે બે પક્ષ છાડીને રૂપરૂપમા રહેણુ તે પીતરાગતા છે વસ્તુ તો સ્વભાવમા જેમ છે તેમ છે તેમા ભાવ-અભાવના ભગ-ભેદતા નિ-રૂપ નથી જે તત્ત્વવેદી છે તે વસ્તુસ્વરૂપને જેમ છે તેમ વેદ છે

અર્થ જીવ ત્યારે એક કહે ઉગમણુ છે, બીજો કહે આધમણુ છે, ઉગમણી દિશા તરફ જીએનો કહે કે સૂર્ય ઉગમણુ છે, આધમણી દિશાવાળો કહે કે સૂર્ય આધમણુ છે, પણ સૂર્ય તો જ છે તે છે ઉગમણી દિશા અને આધમણી દિશાના પક્ષપાતથી જે રહિત છે તે તો કહે છે કે સૂર્ય તો જેમ છે તેમ છે તેની રીતે ચેતન્ય તો છે ત છે, પણ તેમા ચેતન્ય છે અને ચેત ય નથી એવા નિકલ્પમા ગેઝાલુ તે શક છે ચેતન્ય નથી એટલે વસ્તુ નથી એમ નથી પણ એના રા મા ગેનાચાલું છાડાવે વસ્તુ તો છે પણ પરરૂપે વસ્તુ નથી ગિદ્ધ

ખીની વિષય અને ખાતુ એ સાથે બની શકે નહિ, તેમ વિકલ્પનો વિષય કયો અને આત્માના સ્વભાવનું વેદન કરતું તે એ સાથે બની શકે નહિ. ખાણી ખોવતો જાય અને ગેરસા ખાતો જાય તે બે એ સાથે ન હોય તેમ વિકલ્પ કરતો જાય અને આત્માના નિજગતનો સ્વાદ લેતો જાય તે બંને એક સાથે હોઈ શકે નહિ.

મોનુ પીણુ છે, ચીન્મુ છે તેમ બેદદિધી ભુઓ તો અને કહેવાય પણ પીણાશથી અને ચીન્મુર્ધવો મોનુ ભુદ પાણુ નથી એમ બેદદિધી ભુઓ તો એક છે, એની મીને ગુણ અને પર્યાયના ભેદ તદ્દથી ભુઓ તો આત્મા અને- છે પરંતુ જ્ઞાન-દર્શનાદિ ગુણ અને સમય સમયના પર્યાયથી આત્મા ભુદો પડતો નથી એની બેદદિધી ભુઓ તો આત્મા એ- છે, પરંતુ તે એ-અનેની જાખમ પડીમા રોમય તો સ્વરૂપની એ-મત્તા થાય નહિ. પણ જે તત્ત્વવેદી છે એટલે કે તત્ત્વનો જાણનાર છે તે આવા એ-અનેના વિષયમાં નહિ રોમતા આત્માના સ્વભાવમાં એકાદ થઈને નિજ સ્વભાવનો સ્વાદ લે છે, નિરતર ચૈતન્યસ્વરૂપ છત્રને ચૈતન્યસ્વરૂપ ૪ ચંદ્ર છે

(ઉપભતિ)

एकस्य सातो न तथा परस्य विति द्वयोदाविति पक्षपातौ ।
यस्तत्त्ववेदी द्युतपक्षपातस्तस्यास्ति नि य खतु चिचिदेव ॥८॥

અર્થ-છત્ર સાત (-અત સહિત) છે એવો એક નયનો પક્ષ છે અને છત્ર સાત નથી એવો બીજો નયનો પક્ષ છે, આમ ચિત્સ્વરૂપ છત્ર વિષે બે નયોના બે પક્ષપાત છે જે તત્ત્વવેદી પક્ષપાત નહિ ॥ તેને નિરતર ચિત્સ્વરૂપ છત્ર ચિત્સ્વરૂપ ૪ છે.

એક અભિપ્રાયનાળાનો પક્ષ છે કે આત્મા સાત છે, બીજો મહે છે કે સાત નથી એક સમયની અનુભવ હોય તે બીજે સમયે ન હોય, બીજે સમયે બીજી અનુભવ થાય, ને પર્યાયઅપેક્ષાએ આત્મા અત સહિત છે તેમ કહ્યું વળી આત્મા પર્યાય બેદલો નથી, એ ગરીરમાં આત્મા પચાસ નર્વ રહે તો પચાસ નર્વ નેદનો આત્મા

નથી, આત્મા તો અનાદિ અનંત, અખંડ, એકરૂપ ત્રિકાળ છે, પણ એક સમયની અવસ્થા પૂરતો, ફરી વર્ષ પૂરતો કે પચાસ વર્ષ પૂરતો નથી. આત્માનું સ્વરૂપ તો જેમ છે તેમ છે પરંતુ અત સહિત હું અને અત સહિત હું એવા વિવેકમા રોકાયું તે ધર્મનું કારણ નથી તે ધર્મ નથી. બોલનો બાથ અને ખાતો બાથ તે એક સાથે બને નહિ તેમ નિષ્ક્રિયા રોકાયું અને આત્માનો અનુભવ કરવો તે બે એક સાથે બને નહિ. આમ હું અને આમ નથી એવો નિષ્ક્રિય પણ અતર્જક છે, તે અતર્જકમા રોકાનાથી આત્માનો અનુભવ થાય નહિ, મારે જે તત્ત્વવેદી-તત્ત્વનો જાણનાર છું તે આના વિરુદ્ધે બેઠીને ચિત્તસ્વરૂપ આત્માનો અનુભવ કરે છે.

(ઉપગતિ)

एकस्य नित्यो न तथा पास्य चिति द्वयोर्द्वौ चिति पश्यतातौ ।

यस्त्वस्ववेदो द्युतपक्षपातस्तस्यास्ति नित्य खलु चिचिदेव ॥ ૮૩ ॥

- અર્થ:-જીવ નિત્ય છે એવો એક નયનો પક્ષ છે અને જીવ નિત્ય નથી એવો બીજા નયનો પક્ષ છે, આમ ચિત્તસ્વરૂપ જીવ વિષે બે નયોના બે પક્ષપાત છે. જે તત્ત્વવેદી પક્ષપાત સહિત જે તેને નિરંતર ચિત્તસ્વરૂપ જીવ ચિત્તસ્વરૂપ જ છે.

એક પક્ષવાળો કહે છે કે આત્મા નિત્ય છે અને બીજા પક્ષવાળો કહે છે કે આત્મા નિત્ય નથી. દ્રવ્યદષ્ટિથી જોતા આત્મા નિત્ય છે-ક્રુર છે, પરંતુ એવા રાગ-વિવેકમા રોકાઈ જવાથી આત્માનું વેદન થાય નહિ, વરતુ પોતે કાયમ મૂલીને અવસ્થાથી બદલાયા કરે છે, મારે અવસ્થાથી આત્મા અનિત્ય છે. જેમ સોનું કાયમ મૂલીને અવસ્થા બદલાયા કરે છે, ઘડીમા કડા થાય, ઘડીમા મૂળ થાય, ઘડીમા વીટી થાય, સોનું એમરૂપ રહેના છતાં અવસ્થા બદલાયા કરે છે તેમ આત્મા એકરૂપ રહેવા છતાં સમય-સમયની અવસ્થા બદલે છે.

કોઈ કહે કે તમે તો આમા નિત્ય અને અનિત્ય બધું કાઢી નાખો છો. ના, બાઈ' કાઢી નાખતા નથી પણ નરતુનું સાચું સ્વરૂપ

કે/મ કો નામ મહાત્માજી ગ્રીએ, સ્વરૂપને કાઢી નાખના નથી પણ તે
ગણકના મન-વિકલ્પને કાઢી નાખનાનું કહીએ છીએ.

૪/૪ માસ લેવા માંડી કારણ-ગ્રાજીવે તોળીને માલ લે, પણ તે માલન ખાતી વખત વસ્તુનો સ્વાદ લેનાય પરંતુ કારણ-ગ્રાજીવ લેમાં ન લેતાય; તેમ પ્રથમ વસ્તુસ્પર્શને જાણવા માટે આ બધા પદખાંથી વસ્તુના નિર્ણય કથાય પરંતુ અનુભવ કરતી વખતે તે બધા પદખાંના રાગ રાજે તો અનુભવ ન થાય માટે જે તત્ત્વવેદી છે તે પદખાંના રાગ ભાટીને આત્માનો સ્વાદ સર્પ રહ્યા છે.

(ઉપજાતિ)

एकाग्र भाषणो न तथा परस्व चिति द्वयोर्द्वानिति पक्षपातौ ।

[illegible]

અર્થ—હવે વાચ્ય (અર્થાત્ વચનથી કહી શકાય એવો) કે
મીના કોઈ નમનો પક્ષ છે અને હવે વાચ્ય (વચનગોચર) નથી
કેવો મીના નમનો પક્ષ છે, આમ ચિત્તવશ્ય હવે વિષે એ નધોના
તે પક્ષપાત છે. જે તત્ત્વવેરી પક્ષપાતશ્રુતિ છે તેને નિરતઃ ચિત્તવશ્ય
હવે ચિત્તવશ્ય ના છે.

[illegible]

આત્માનો અદ્ભુત રસ વાણીમા કહેતા સતોષ થાય નહિ માટે આત્મા વચનથી અગોચર છે. આત્મા વચન અગોચર છે અને આત્મા વચન ગોચર છે તેવું વૃત્તિનું ઉત્થાન આત્માના સ્વરૂપમા નથી, તે બન્ને પક્ષપાત છે, તે બન્ને પક્ષ છોડીને જે તત્ત્વવેદી છે તે ચિત્સ્વરૂપને વેદ છે.

એક તરફ એમ કહેવાય છે કે “જે પદ શ્રી સર્વજ્ઞે દીઠું જ્ઞાનમા, કંહી શક્યા નહિ પણ તે શ્રી ભગવાન જો,” વળી એમ પણ કહેવાય છે કે ભગવાનના શબ્દબ્રહ્મા બધું સ્વરૂપ આવે છે. એવી વાત આવે ત્યાં અજ્ઞાનીને વિરોધ લાગે છે પણ અપેક્ષાએ એ બન્ને વાત યથાર્થ છે. વસ્તુસ્વરૂપની બહુ મહિમા આને ત્યારે એમ પણ કહે કે આહો ! વસ્તુનું સ્વરૂપ વાણીથી અગોચર છે, જેમકે “જે પદ શ્રી સર્વજ્ઞે દીઠું જ્ઞાનમા” વગેરે, વળી એમ પણ કહેવાય કે શબ્દબ્રહ્મ સર્વનો પ્રકાશક છે. તે બન્ને નયપક્ષ છે, વસ્તુનું સ્વરૂપ જેમ છે તેમ છે માટે વિકટરૂપમા રોકાવું નહિ, પણ જેમ છે તેમ સમજીને તેનો અનુભવ કરવો-વેદન કરવું. જે તત્ત્વવેદી છે તે સ્વરૂપને જેમ છે તેમ અનુભવે છે.

૨૦૦૦, કારતક વદ ૧૨ શુક્ર

આત્મા જ્ઞાનલાભે શુભાશુભ પરિણામનો પણ કર્તા નથી, જે નયના પડખા પડે છે તેનું કર્તાપણું પણ આત્માને નથી, જે નયના પડખામા રોકાવાથી આત્માનો સ્વાદ લઈ શકતો નથી.

જેમ બોલનારો માણસ બોલતી વખતે ખાઈ શકે નહિ તેમ વિકલ્પ વખતે આત્માનો સ્વાદ આવે નહિ, જેમ ચેરડી ખાતો હોય તે વખતે ખામુદીનો સ્વાદ લઈ શકે નહિ, તેમ વિકલ્પ કરનારો વિકલ્પ કરે કે હું આવો છું ને તેવો છું, તેમ અતર્જલ્પ કરતો જાય અને સાથે સાથે આત્માનો સ્વાદ લઈ શકે નહિ માટે વિકલ્પ છોડી સ્વરૂપનો સ્વાદ લેવો.

(ઉપગતિ)

एकस्य नाना न तया परस्य चित्ति द्वयोर्द्वौचिति पक्षपातौ ।

यस्तत्त्ववेदी

॥ इति नित्य खलु चिच्छिदेय ॥ ૫ ॥

અર્થ — જીન નાનારૂપ છે એવો એક નયનો પક્ષ છે અને જીવ નાનારૂપ નથી એવો બીજા નયનો પક્ષ ૮, જામ ચિત્તરૂપ જીવ નિયે એ નયોના એ પક્ષપાત ૩ જે તત્ત્વવેદી પક્ષપાત રહિત છે તેને નિરતર ચિત્તરૂપ જીવ ચિત્તરૂપ જ છે.

એક નયનો એવો પક્ષ છે કે જીવ નાનારૂપ એટલે અનેરૂપ છે અને બીજા નયનો એવો પક્ષ છે કે જીવ અનેરૂપ નથી અનેક શુભ-પર્યાયની દૃષ્ટિએ જ્ઞાતમા નાનારૂપ છે અને તે આત્મા શુભ-પર્યાયના પિંડરૂપ એ-વસ્તુ છે મારે વસ્તુદર્શિ-એ આત્મા એક છે શક્તિ-શાન્તિ આદિ અનેક શુભ છે મારે આત્મા અનેકરૂપ છે અને શુભ પર્યાયના પિંડરૂપ એ-વસ્તુ છે મારે એકરૂપ છે.

હું નાનારૂપ છું અને હું નાનારૂપ નથી, અથવા હું એકરૂપ છું અને એકરૂપ નથી એના શુભ વિકલ્પમા રોડાવુ તે સહજ અવ-સ્થાની સ્થિતિને વિનિરૂપ છે, એવા શુભ વિકલ્પ પણ વિનિરૂપ છે તે પછી બીજા વિ કપની તે વાત જ રી ?

પોતે એક છે કે અનેક છે બગેરે વિચાર મરુઆતમા આને, શરૂઆતમા હું જ્ઞાનરૂપ છું, ચિરતામ્બરૂપ છું બગેરે ગણના વિચાર આવે પણ એકાગ્ર થતી વખતે તે કામ આરે નહિ, તે નિ-રૂપ વિનિરૂપ છે. જે તત્ત્વવેદી છે તે એ પક્ષપાતથી રહિત છે, તેઓ તે એતન્યરૂપના વેકનારા છે,

૮૧ મા કળશમા જીન એક છે ને એક નથી તેમ કહ્યું છે અને અહીં ૮૫ મા કળશમા જીવ અનેક છે ને અનેક નથી તેમ કહ્યું છે ૮૧ મા કળશમા એન્ની અગ્નિ તરૂની વાત લીધી છે અને અહીં ૮૫ મા કળશમા અનેન્ની અગ્નિ તરૂની વાત લીધી છે તેમણે દેર છે જે તત્ત્વવેદી છે તે બન્ને પક્ષપાતથી રહિત છે અને ચિત્તરૂપ આત્માને જ વેદ છે.

(ઉપભાષિત)

एतस्य चेत्यो न तथा परस्य चित्ति द्वयोर्द्वानिति पक्षपार्ता ।

यस्तत्त्ववेदी च्युतपक्षपादस्तस्मास्ति नित्यं रूढ चिन्मिदेव ॥ ૮૬ ॥

અર્થ — એવું કિંતુ (જિતાવો થોડું) છે એવો એ નવનો
પક્ષ છે અને એવું કિંતુ નથી એવો બીજો નવનો પક્ષ છે, આમ
ચિત્તવસ્તુ એવું વિષે એ નવોના એ પક્ષપાત છે. એ તત્ત્વવેદી પક્ષ-
પાતરહિત છે તેને મિત્તર ચિત્તવસ્તુ એવું ચિત્તવસ્તુ છે.

— એ નવનો એવો પક્ષ છે કે એ જણાવા થોડું છે, અને
બીજા નવનો એવો પક્ષ છે કે એ જણાવા થોડું તથા એ જણાવા
થોડું છે તે વાત સાચી છે પણ હું જણાવા થોડું છું, હું જણાવા
થોડું છું, હું જણાવા થોડું છું, તેના વિદ્યમા શ્રેયશ્ચ જાય તે સ્વ-
ભાવનો સ્વાદ આવે નહિ. સાકર ગળી છે, ગળી છે તેમ ગોખ્યા
છે તે સાકરનો સ્વાદ આવે નહિ પણ સાકર ખાધ એ સાકરનો
સ્વાદ આવે; તેમ આત્માનો સ્વભાવ ગોખ્યા સ્વાદથી સ્વભાવનો
સ્વાદ આવે નહિ પણ સ્વભાવનું વેનું કરે તે સ્વભાવનો સ્વાદ
આવે. એ પક્ષખાની શ્રેયશ્ચ તે નિર્વિનય પ્રાપ્તિ, સ્વાદ
આવશે નહિ.

— આત્મા અક્ષરનો સ્વાદ નહિ, ઉદ્ધિપેત્રો સ્વાદ નહિ, મનથી
સ્વાદ નહિ, માટે એક અભિપ્રાય એવો છે કે આત્મા જણાવા થોડું
નથી, પરંતુ આત્મા સ્વભાવથી જણાવે છે એ જણાવા થોડું છે,
સ્વભાવથી જણાવ માટે જણાવા થોડું છે તે વાત સાચી છે પણ તે
પ્રત્યે આત્મા વિદ્યમા શ્રેયશ્ચ નિર્વિનય પ્રાપ્તિ થાય છે એ
તત્ત્વવેદી છે તેનિરતર ચિત્તવસ્તુ એવું ચિત્તવસ્તુ જ અનુભવે છે
(ઉપમાતિ)

एकस्य हृदयो न तथा परस्य विविद्वेदाविनि पत्रावौ ।
युस्तत्त्ववेदी त्पुत्रपपावस्तस्यासि निव सट्ट विविदेव ॥ ८७ ॥

અર્થ — એવું કિંતુ (જેમના દેહ) છે એવો એ
પક્ષ છે અને એવું કિંતુ નથી એવો બીજો નવનો પક્ષ છે
ચિત્તવસ્તુ એવું વિષે એ નવોના એ પક્ષપાત છે. એ તત્ત્વવેદી
પાતરહિત છે તેને મિત્તર ચિત્તવસ્તુ એવું ચિત્તવસ્તુ છે.

પ્રમાણ કરી આપેલા પ્રમાણમાંથી જાણી શકાય છે કે આપણે જે પ્રમાણમાં જાણી શકીએ છીએ તે પ્રમાણમાં જાણી શકીએ છીએ. આપણે જે પ્રમાણમાં જાણી શકીએ છીએ તે પ્રમાણમાં જાણી શકીએ છીએ.

પરથી જાણી શકાય છે કે આપણે જે પ્રમાણમાં જાણી શકીએ છીએ તે પ્રમાણમાં જાણી શકીએ છીએ. આપણે જે પ્રમાણમાં જાણી શકીએ છીએ તે પ્રમાણમાં જાણી શકીએ છીએ.

આપણે જે પ્રમાણમાં જાણી શકીએ છીએ તે પ્રમાણમાં જાણી શકીએ છીએ. આપણે જે પ્રમાણમાં જાણી શકીએ છીએ તે પ્રમાણમાં જાણી શકીએ છીએ.

આપણે જે પ્રમાણમાં જાણી શકીએ છીએ તે પ્રમાણમાં જાણી શકીએ છીએ. આપણે જે પ્રમાણમાં જાણી શકીએ છીએ તે પ્રમાણમાં જાણી શકીએ છીએ.

આત્મા વ્યવહારથી બધાએવ છે અને પરમાર્થથી બધાએલ નથી. આત્મા કર્મની અપેક્ષાએ, વિકારની અપેક્ષાએ મૂઠ છે પણ સ્વભાવની અપેક્ષાએ અમૂઠ છે. આત્મા પર્યાય અપેક્ષાએ ગળી છે પણ વસ્તુદષ્ટિથી ગળી નથી આત્મા પર્યાય અપેક્ષાએ દેખી છે પણ વસ્તુદષ્ટિએ અદેખી છે. આત્મા અજ્ઞાન અવસ્થાએ વિકારનો કર્તા છે અને જ્ઞાન અવસ્થાએ વિકારનો કર્તા નથી. આત્મા અજ્ઞાન અવસ્થાએ વિકારનો ભોક્તા છે અને જ્ઞાન અપેક્ષાએ વિકારનો ભોક્તા નથી પણ સ્વભાવનો ભોક્તા છે. જન પોતાની અપેક્ષાએ જીવ છે અને પશુ જીવની અપેક્ષાએ જીવ નથી એટલે કે પર પદાર્થની જનમાં નામિત છે. જન પોતાની અપેક્ષાએ સૂક્ષ્મ છે, ઇન્દ્રિય અને વિકલ્પથી પદાર્થ એવો નથી માટે સૂક્ષ્મ છે, શરીર અને ઇન્દ્રિયો સાથે સંબંધવાળો છે માટે સ્થૂલ છે. આત્મા પર્યાયદષ્ટિએ, અજ્ઞાન અવસ્થાએ વિન વૃ કારણ કહેવાય પણ વસ્તુદષ્ટિએ આખી વસ્તુ વિકારનું કારણ નથી. આત્મા અજ્ઞાન અવસ્થાએ વિકારનું કાર્ય કરે છે અને જ્ઞાનવાને સ્વભાવનું કાર્ય કરે છે, વસ્તુદષ્ટિથી આખી ત્રિમાળી વસ્તુ કાર્યરૂપ થતી નથી આત્મા પોતાના સ્વભાવની અપેક્ષાએ ભાવ્ય છે અને પશુ આત્મા નથી માટે પરની અપેક્ષાએ આત્મા અભાવરૂપ છે વસ્તુદષ્ટિએ આત્મા એકરૂપ છે, ગુણ અને પર્યાય અપેક્ષાએ આત્મા અનેકરૂપ છે એટલે કે એકરૂપ નથી પર્યાય એક સમય પૂરેને દ્રાવ્ય છે માટે પર્યાય અપેક્ષાએ આત્મા સાત છે એટલે આત્મ સત્ત્વ એ અને ત્રિમાળ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સાત નથી. દ્રવ્યદષ્ટિએ આત્મા નિત્ય છે અને પર્યાયદષ્ટિએ આત્મા નિત્ય નથી. આત્મા ક્યવિન વાસ્તવિક નથી જાણ્ય છે માટે વાસ્તવ્ય છે પણ પરમાર્થદષ્ટિએ આત્મા વાસ્તવિક નથી જાણ્યો નથી માટે આત્મા વાસ્તવ્ય નથી આત્મા પદાર્થરૂપની અપેક્ષાએ અનેકરૂપ છે પણ ગુણ-પર્યાયના એ પિતૃ-પુત્રવાદી વસ્તુ દષ્ટિથી અનેકરૂપ નથી. આત્મા સ્વભાવની અપેક્ષાએ એકરૂપ છે એટલે કે એકરૂપ નથી. આત્મા સ્વભાવની અપેક્ષાએ એકરૂપ છે પરંતુ મન અને ઇન્દ્રિયોથી જન્ય છે એટલે કે એકરૂપ નથી. આત્મા સ્વભાવ વડે દેખાવા યોગ્ય છે એટલે કે એકરૂપ છે પરંતુ ઇન્દ્રિયોથી દેખાનાર એટલે કે એકરૂપ નથી માટે એકરૂપ નથી.

અપેક્ષાએ વેદાવા યોગ્ય છે પણ હૃદયોદ્ધી વેદાવા યોગ્ય નથી આત્મા
 યોગ્ય છે યોગ્ય વડે પ્રત્યક્ષ છે પણ હૃદયોદ્ધી પ્રત્યક્ષ નથી. આ બંધા
 નયોના પક્ષપાત છે, તેમા જે ચેત્કાર્ય રહે તો સ્વભાવનો અનુભવ
 થશે નહિ પરંતુ વસ્તુનો સ્વભાવ જોઈ છે તેમ જાણીને નિર્ણય કરવો
 પડશે, જાણ્યા વિના પણ સ્વભાવને અનુભવી શકશે નહિ અને જાણ્યા
 પછી પણ વિકલ્પમા ચેત્કાર્ય રહેશે તોપણ સ્વભાવનો અનુભવ થઈ
 શકશે નહિ.

પ્રથમ વસ્તુસ્વભાવનો નિર્ણય બગાળવું કરવો પડશે લોકો મૂંઝે
 છે કે મીઠું ખાઈ છે પણ આ મીઠું છે કે ખારો છે એનો નિર્ણય બરા-
 બર કરવો પડશે. ખીચડીમા મીઠું નખાય પણ ખારો નખાય નહિ.
 સમજ્યા વગર ખીચડીમા મીઠું નાખવાને બદલે જે ખારો નાખશે
 તો ખીચડીનો સ્વાદ બગાડશે, જે પાપક્રમા ખારો નાખે તો તો બરા-
 બર થાય પણ ખીચડીમા નાખે તો ખીચડી બગડે માટે આ તે મીઠું
 છે કે ખારો છે તે બરાબર નક્કી કરવું પડશે, નક્કી કર્યા વગર રસોઈ
 કરશે તો રસોઈ બગાડશે, તેની રીતે પ્રથમ આત્માનું સ્વરૂપ જાણવું
 પડશે. જગત ધણા પ્રકારે આત્માનું સ્વરૂપ કહે છે તેમા સાચું સ્વરૂપ
 શું છે તેનો અતરથી નિર્ણય કર્યા વગર વિકલ્પ છૂટશે નહિ, મૂંઝ
 થઈ જશે કારણ કે વસ્તુને ઓળખ્યા વિના દૃષ્ટિ થવાવશે ક્યા ?
 ચિદરૂપ છાંતીને અસ્તિત્વપણું ક્યા કીલુ રાખશે ? કારણ કે અસ્તિ-
 ત્વજ્ઞાનું તો જ્ઞાન નથી તેથી મૂંઝ થઈ જશે.

દુકાને માલ લેવા જાય ત્યાં જે તોળ્યા વિના માલ લે તો ઓછા-
 વધારે આવે પણ ત્યાં તો ઉતરાય નહિ, દુકાનદાર તોળ્યા વિના કહે
 કે જે સવાપાય તોલા થઈ ગયું તો એમ માને નહિ અને એને કહે
 કે તું તોળી આવ્યો, તોળ્યા વિના માલ લઈશ નહિ છે-ઈ સામાની
 દુકાનેથી પણ ગ્રાજવા-કાટલા લાવીને દુકાનદારને માલ તોળી આપવો
 પડે ત્યાં તો તોળ્યા વિના માલ લેનો નથી અને અહીં આત્મામા
 પરીક્ષા કર્યા વિના ચેત્કાર્યથી પ્રગટાવવા જાય તે ક્યાંથી પ્રગટે ? હું
 આત્મા કેાણ છું ? કઈ અપેક્ષાએ શુદ્ધ છે ? અને કઈ અપેક્ષાએ અશુદ્ધ

જ્ઞાનગુણને લક્ષમાં લેવાથી બીજા દ્રવ્યથી ચૈતન્યદ્રવ્ય જુદું પડે છે. બીજા સાતારણગુણને લક્ષમાં લેવાથી જડ-ચૈતન્ય દ્રવ્યો જુદા પડતા નથી, ચૈતન્યદ્રવ્યને ઓળખવું હોય તો જ્ઞાનલક્ષણ વડે એ ઓળખી શકાય ■ માટે જ્ઞાનગુણ અસાધારણ છે.

ઉપગના ૨૦ કળશના કથનને હવે સમેટી છે —

(વસતિપદા)

સ્વેચ્છાસમુચ્છલ્લદનલ્પવિકલ્પજાલા-

મેવ વ્યતીત્ય મહતી નયપક્ષકક્ષામ્ ।

અતર્વદિ. સમરસૈકરસસ્વભાવ

સ્વ ભાવમેકમુપયાત્યનુભૂતિમાનમ્ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ - એ પ્રમાણે જેમાં બહુ નિકલ્પોની જાળો આપોઆપ બેઠે છે એવી માટી નયપક્ષ-ક્ષાને (નયપક્ષની ભૂમિને) ઓળગી જઈને (તત્ત્વમેદી) અદર અને બહાર સમતારસરૂપી એક રસ જ જેનો સ્વભાવ છે એના અનુભૂતિમાન એ- પાતાના ભાવને (-સ્વરૂપને) પામે છે

પ્રથમ પદાર્થનું લક્ષણ ઓળખીને-બરાબર નિર્ણય કરીને, પછી નયપક્ષની ભૂમિને ઓળગીને આત્માના આનંદરમને વેઠે છે

વ્યવહારને પરમાર્થમાં ખતરતો નથી તે પરમાર્થને વ્યવહારમાં ખતરતો નથી પરંતુ પ્રથમ વસ્તુનો બરાબર નિર્ણય કરે છે, નિર્ણય કર્યા પછી આવી માટી નયપક્ષની ભૂમિને ઓળગી જાય છે. અહીં તો જગ નય દેખા પછ એવા તો અનંત નય છે તે બરા નયને ઓળગીને આત્માનો સમતારમરૂપી એક જ રસ જેનો સ્વભાવ છે એના પાતાના સ્વરૂપને પામે છે

બહાર તે પદાર્થ અને અદર તે નમ્મ, કન્યથી અને પર્યાયથી બની રીતે આત્મા સમતારસરૂપી બરપૂર છે અદર અને બહાર એક સમતારસરૂપ એક રસ જ જેનો સ્વભાવ છે તે પ્રગટે છે. હું આવો

હું ને તેનો હું તેવો વિષયભાવ આત્માના સ્વભાવ નથી. તેના વિષય-ભાવના નિકલ્પ તૂટીને આત્માનો આનંદરસ પ્રગટે છે. આત્મા પોતે આનંદરમ છે, હું આનો હું ને તેવો હું એવી ઘોટી નયપક્ષની ભૂમિને ઝાળગીને તે જ પ્રગટે છે. આત્મામાં જવા પ્રદેશે આનંદ છે. આત્મામાં અંતર ને બહાર એને કે આત્માના પર્યાયમાં પણ આનંદ છે અને વસ્તુમાં પણ આનંદ છે, આનંદમયી આત્મા આત્મા હારપૂર છે.

શીતલા ગાનડામાં અંદર પણ ખાગરા હોય છે અને બહાર પણ ખાગરા હોય છે, તેમ આત્માના અંતર સ્વભાવમાં ત્રિજાણી આનંદરસ છે અને વર્તમાન પર્યાયમાં પણ તે આનંદરસ ફાટે છે.

રાગિ-વાણી-મન વગેરે પરમાણુમાત્ર માટી છે-ગૂળ છે, કર્મ પણ ગૂળ છે, તેનાથી આત્માનો વીતરંગ આનંદરસ વિસ્ર છે, તે આનંદરસ વર્તમાન પર્યાયમાં પણ ફૂટી નીકળે છે.

જેમ શિયાળાની ઋતુ હોય, ખૂન વરસાદ વરસતો હોય, તે વખતે બહાર તો પાણી હોય પણ હીનતા પણ પાણીના ભોલિયા જામે. ઉનાળામાં સાગસુધી પથર તપતા હોય, બહાર પણ તાપ હોય અને પથરમાં પણ ઉષ્ણતા ઓતપ્રોત થઈ જાય. શિયાળામાં ઠંડી વખતે બંધી સીજ ઠંડી થઈ જાય, બહાર પણ ઠંડી અને વસ્તુમાં પણ ઠંડી ઓતપ્રોત થઈ જાય. એવી રીતે સ્વરૂપમાં હીનતા વખતે પર્યાયમાં પણ શાંતિ અને વસ્તુમાં પણ શાંતિ, આત્માના આનંદ-રસમાં શાંતિ, શાંતિને શાંતિ, વસ્તુ અને પર્યાયમાં ઓતપ્રોત શાંતિ. તાગનિશ્ચિત નિચાર હતો તે જોડ હતો તે જોડ છૂટીને પર્યાયમાં અને વસ્તુમાં સમતા, સમતા અને મમતા, વર્તમાન અવસ્થામાં પણ સમતા અને ત્રિજાણી વસ્તુમાં પણ સમતા એવી રીતે આત્માનો આનંદરમ બહાર અને અંદર બંધી રીતે ફાટી નીકળે છે એવી રીતે નિકલ્પની જાળને ઝાળગીને આનંદરમ સ્વરૂપ એના પોતાના સ્વ-રૂપને પામે છે.

(૨થોદતા)

ઇદ્રજાલમિદમેયસુચ્છલત્

પુષ્પલોચનવિકલ્પવીચિમિઃ ।

યસ્ય વિસ્ફુરણમેય તત્સળ

કૃત્સ્નમસ્યતિ તદસ્મિ ચિન્મહઃ ॥ ૯૧ ॥

અર્થ — પુષ્પ, શોભા, ચંચળ વિસ્ફુરણ તરંગો વડે ઊડતી આ સમસ્ત દ્રવ્યજાતે જેવું સ્ફુરણ આવજ તાક્ષણ ભગાડી મૂકે છે તે ચિન્માત્ર તેજ પુજા હું હું.

નયોના વિકલ્પ પુષ્પ, શોભા ઇદ્રજાત જેવા છે નિયમસારમ પદ્મપ્રભામધારીદિવ કહે છે કે-તે પ્રભુ ! હું ભગવાન ! તારો નયનો માર્ગ ઇદ્રજાતિયા જેવો છે, કોઈ અપેક્ષાએ નિમિત્ત છે એમ કહેવાય, કોઈ અપેક્ષાએ નિમિત્ત નથી એમ કહેવાય, કોઈ અપેક્ષાએ રાગી છે, કોઈ અપેક્ષાએ રાગી નથી એમ કહેવાય, કોઈ અપેક્ષાએ કર્તા છે, કોઈ અપેક્ષાએ કર્તા નથી એમ કહેવાય, કોઈ અપેક્ષાએ નિત્ય છે, કોઈ અપેક્ષાએ અનિત્ય છે એમ કહેવાય, દ્રવ્ય-અપેક્ષાએ નિત્ય છે, પર્યાય-અપેક્ષાએ અનિત્ય છે, અજ્ઞાન-અપેક્ષાએ કર્તા છે, જ્ઞાન-અપેક્ષાએ કર્તા નથી વગેરે નય-ભગનો માર્ગ ઇદ્રજાત જેવો લાગે જે ન સમજે તે મૂંઝાય અને સમજે તેને અશ્રુભૂતતા લાગે કે અહાહા ? આ તે કોઈ અશ્રુભૂતમાર્ગ છે, વસ્તુસ્વરૂપ જેમ છે તેમ વિરોધ ગણિત મનને તેને અશ્રુભૂતતા લાગ્યા વગર રહે નહિ.

અજ્ઞાની કહે છે કે એ વાત કરો છો તેને બહુ એક વાત કરોને ઘડીમા દ્રવ્ય કહો છો ને ઘડીમા પર્યાય મહો છો, તેમાંથી એક વાત કરો ! એજ માત્રનો નિર્ણય તો લાગે ! ત્યાં જ જ્ઞાની કહે છે કે ભાઈ ! દ્રવ્ય અને પર્યાય તે બન્ને તારુ સ્વરૂપ છે, તારો જે વિભાનપર્યાય થાય છે તેમાં નિમિત્તની અપેક્ષા આવે છે અને નિર્ણયી સ્વભાવ અનાદિ અનંત છે તેમાં નિમિત્તની અપેક્ષા આવતી નથી, એ રીતે

સમજે તો બધી રીતે નિવેડો થઈ શકે એમ છે. ન સમજે તો બધે ટેમણે મૂઝાય એવું છે.

મન, વાણી અને દેહની પાર ભગવાન આત્મા છે. તેના વિભાવ-પર્યાયમા નિઃસ્વપની ધ્વજગળ છે. જેમ સમુદ્રમા પાણીના ભાગ ભાગ ઊઠે છે તેમ વિકલ્પના ભાગ, ચચળ ભાગ ઊઠે છે, તેને સ્વભાવનું સ્ફુરણ થતા તે ચચળરૂપ તરંગોને નાશ કરે છે અને ભાવનું સ્ફુરણ એટલે સ્વભાવજ્ઞાનરૂપ ધનુષ્યનો દંકાર, તે જ્યાં થયો ત્યાં ધ્વજગળ જેના ચચળ નિઃસ્વપો નાગ પામે છે. શ્રીકૃષ્ણનામુવે ધનુષ્યનો દંકાર કર્યો ત્યાં પદ્મનાભ ગમનું ભરકું ભાખ્યું કે આની સામે આપણાથી થવાશે નહિ માટે ભાગે આપણે, એમ કરીને તે ભાગ્યા, તેમ ચૈતન્ય મૂર્તિ જ્ઞાનાનંદ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન આત્મા જાણ્યો ત્યાં અજ્ઞાન અને રાગદ્વેષ નાશ પામી જાય છે, આ જાતવલ્લભાન ચૈતન્ય સામે આપણે નહિ દડી શકીએ એમ કરી તે ભાગે છે. શ્રીકૃષ્ણરૂપી આત્મા અજ્ઞાન અને રાગદ્વેષનો ભક્ષક છે. અગ્નિ થાય ત્યાં ઊધઈ ઊભી ન રહે, અગ્નિ થાય ત્યાં ઊધઈ પાણીની થેઠે સુકાઈ જાય. ઊધઈની જાત બહુ મુવાળી હોય છે તે જ્યાં જરા આકરે તડકો પડે ત્યાં સહસ્રી જાય, અગ્નિ પાસે ઊધઈ ઊભી રહે નહિ. એમ ચૈતન્યસ્વરૂપ જાતવલ્લ-માન જ્યોત પ્રગટ થાય, સ્વરૂપનું ભાન થાય ત્યાં વિઠ્ઠલો ભસ્મ થઈ જાય છે. જ્ઞાનાગ્નિ વિકલ્પને નાશ કરનાર છે-ભસ્મ કરનાર છે, જ્ઞાનનું સ્ફુરણ માત્ર જ વિકલ્પને ભગાડી મૂકે છે હવળ કેવળજ્ઞાન થયું નથી, આ તો સમ્યજ્ઞાનની વાત છે. ભગવાન આત્માનું અતઃ ભાન થતા, તેમા કરતા તે વિઠ્ઠલો તત્ક્ષણ એટલે કે તે ક્ષણે જ ભગાડી મૂકે છે. તે ક્ષણે જ નિઃસ્વપો ઊભા રહેતા નથી, એવો તેજ-પુજ આત્મા હુ હુ, એવો ચિત્રપ્રકાશ આત્મા હુ હુ. ૧૪૨.

હવે ગિય્ય પૂછે છે કે પ્રભુ ! આત્મા કઈ અપેક્ષાએ નિત્ય છે, કઈ અપેક્ષાએ અનિત્ય છે, કઈ અપેક્ષાએ બદલે છે, કઈ અપેક્ષાએ અબદલે છે, વગેરે નયના પડખાનું ધણું સ્વરૂપ આપે સમજાવ્યું, હવે એ નયપક્ષને ઝાળગી નાનું શું સ્વરૂપ છે તે કૃપા કરીને સમજાવો. એ પ્રશ્નના ઉત્તરરૂપ

મહે છે —

દોષહવિ ન્યાણ મણિય જાણહ જવર તુ સમયપલ્લિવદ્ધો ।
જાદુ જાયપરુસસ ગિણ્હદિ કિંચિવિ જાયપરુસપરિહીજો ॥

અર્થ — નયપક્ષથી રહેતો જીવ, સમયથી પ્રતિબદ્ધ થયો મોકો (અર્થાત્ ચિત્તવશ આત્માને અનુભવના થકો) બને તથાના કય નને કેવળ જાણે જ છે પરંતુ નયપક્ષને જરા પણ મરડા, કાતો નથી.

હું આગે હું અને હું આગે નથી-જે નયપક્ષ છે તે નય પક્ષથી જેને આત્મા સમયમા પ્રતિબદ્ધ એટલે કે લીન થઈ જાય છે. જ્યાં સમયમા પ્રતિબદ્ધ થાય છે ત્યાં આગે હું આગે તેને હું તેવા વિશ્લેષો પૂરી જાય છે આત્માના સ્વભાવનું જ્યાં રોન થયુ ત્યાં શાંતિના રોનમા રોનતો નથી પરંતુ નયપક્ષને કેવળ જાણે જ છે, નયપક્ષને જરા પણ મરડા કરતો નથી.

જેની રીતે કેવળી ભગવાન, વિદ્યના સાક્ષીપણાતે લીધે, મુનજ્ઞાનના અનયનબૂન જિના જે વ્યવહારનિશ્ચયનયપક્ષો તેમના સ્વરૂપને જ કેવળ જાણે તે પુ, નિરતર પ્રભાગવાન માણ, વિભજ, સકળ કેવળજ્ઞાન નડે સદા પોતે જ વિજ્ઞાનધન થયા દોષથી મુન-જ્ઞાનની ભૂમિનના અનિશ્ચયપણા વડે (અર્થાત્ મુનજ્ઞાનની ભૂમિગતે જોગળી ગયા હોવાને લીધે) મગસ નયપક્ષના મરડાથી દૂર થયા હોવાથી, કેઈપણ નયપક્ષને મરડા નથી.

અહીં મુનજ્ઞાનનીને કેવળજ્ઞાનનીની ઉપમા આપમે, વિદ્ય-વિદ્ય, નિર્વિદ્ય એકાગ્રતામા મુનજ્ઞાનની કેવળી જેવો છે એમ ઉપમા આપમે.

સર્વજ્ઞ ભગવાન કેવા છે? વિદ્યના સાક્ષીબૂત થયા છે, સ્વ-પરને જાણવાની શક્તિ પૂર્ણ નિઃસંકલ્પ થઈ ગઈ છે, પરમ પૂર્ણાનંદ.

નયદયકથન જાણે જ કેવળ સમયમા પ્રતિબદ્ધ જે, નયપક્ષ કંઈ પણ નવ મરડે, નયપક્ષથી પરિહીન તે ૧૪૩

પરમાનંદ જગા પ્રગટ થઈ છે, પરમાણુની બધી અવસ્થા તથા અનંત દ્રવ્યોની બધી અવસ્થા જાણી રહ્યા છે. ભગવાનને શ્રુતજ્ઞાનની અધૂરી સ્થિતિ નથી. ભગવાન બીજા પદાર્થોના ગુણ-પર્યાયને તથા પોતાના ગુણ-પર્યાયને જાણી રહ્યા છે, તેની રીતે ભાવશ્રુતજ્ઞાન અને તેનો સાથે થતા વિકલ્પના ભેદ, તેને પણ કેવળ જાણે છે. ભગવાન ક્ષિતે તે શ્રુતજ્ઞાનની ભૂમિકાને ઓળખી ગયા છે પરંતુ શ્રુતજ્ઞાનના પર્યાયને કેવળ જાણે જ છે.

શ્રુતજ્ઞાનની ભૂમિકામાં ઉપયોગરૂપ ભાવશ્રુતજ્ઞાન ન હોય ત્યારે આત્મા મુક્ત છે અને આત્મા મુક્ત નથી એવા વિકલ્પ હોય છે બ્ય-વહારનય અને નિશ્ચયનય બન્ને સરખી કક્ષાના નથી. યથાર્થ નિશ્ચયનો કક્ષા ઊંચી છે પણ જ્યાં રાગના ભેદ પડે છે ત્યાં બન્ને પક્ષપાત છે આત્માનું જ્ઞાન થયા પછી પણ સ્થિર ન રહી શકે ત્યારે વિકલ્પ આવ્યા વગર રહેતા નથી. શ્રુતજ્ઞાન છે તે અધૂરી સ્થિતિ છે તેથી વિકલ્પ આવ્યા વગર રહેતા નથી. પર્યાયઅપેક્ષાએ અશુદ્ધ છું અને સ્વભાવઅપેક્ષાએ શુદ્ધ છું એમ વિકલ્પ આવે પણ જ્ઞાની તેની પક્ષમાં રોકાતા નથી.

કેવળજ્ઞાની પોતાના અનંત ગુણ-પર્યાયને સમસ્ત—એક પ્રમાણે જાણે છે તેમ બીજાને પણ જાણે છે અને શ્રુતજ્ઞાનની ભૂમિકાને ઓળખી ગયા હોનાથી નયપક્ષ મહત્ત્વ કરતા નથી સકળ-આપ્ત કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થયું છે, વિમળ એટલે સર્વ પર્યાય નિર્મળ થઈ ગયા છે, નિરંતર પ્રમગમાન છે, કેવળજ્ઞાનશર્વ આખો ખીલી ગયો છે. જેમ લાખ પાખડીનું કમળ ખીલે તારે આખું ખીલીને નોંદ થઈ જાય છે—વિસ્તૃત થઈ જાય છે, તેમ આત્મા પૂર્ણ પર્યાય ખીલે—કેવળજ્ઞાનપર્યાય ખીલે ત્યારે સ પૂર્ણ જ્ઞાન પાખડીએ કમળ ખીલી ઊઠે છે રાગ કે દ્વેષની એમપણ વૃત્તિ હોતી નથી કેમકે રાગદ્વેષનો ક્ષય થયો છે, વિજ્ઞાનનો કગલો-નિશ્ચિનનો પુલ્ક બિડી રચો છે કે જેમા બે પડખા પડવાનો અવગમ નથી, કારણ કે જો બે પડખા પડવાનો અવગમ છે એવી શ્રુતજ્ઞાની જ્ઞાને

જેવી રીતે કેળવી ભગવાન વિદ્યના સાક્ષીપણાને લીધે, કેવળ જ્ઞાન પ્રગટ થયું હોનાથી અને શ્રુતજ્ઞાનની ભૂમિમાં જોળાઈ ગયા હોનાથી કોઈ પણ નયપક્ષને ગ્રહણ કરતા નથી, તેવી રીતે જે (શ્રુત જ્ઞાની આત્મા), ક્ષયોપશમથી જેમનું ઊપજવું થાય છે એવા શ્રુતજ્ઞાનાત્મક નિષ્કેષ ઉત્પન્ન થતા હોવા છતાં પરંતુ ગ્રહણ કરના પ્રતિ ઉત્સાહ નિવૃત્ત થયો હોવાને લીધે શ્રુતજ્ઞાનના અવયવભૂત વ્યવહાર-નિશ્ચયનયપક્ષોના સ્વરૂપને જ કેવળ જાણે છે

શ્રુતજ્ઞાની અધૂરો છે, ક્ષયોપશમ જ્ઞાન છે માટે વિકલ્પ ઊદય, પરંતુ ત્યાં પણ તેને ગ્રહણબુદ્ધિ નથી, અહીં શ્રુતજ્ઞાનીને કેવળજ્ઞાની સાથે મીંકરે છે કેવળજ્ઞાની નયપક્ષને ગ્રહણ કરતા નથી અને શ્રુત જ્ઞાનીને પણ નયપક્ષની ગ્રહણબુદ્ધિ નથી, કેવળજ્ઞાની સમસ્ત જગતના સાક્ષી છે, કેવળજ્ઞાની નયપક્ષના સ્વરૂપને કેવળ જાણે જ છે, તે શ્રુતજ્ઞાની પણ નયપક્ષના બે પડખામાં ગાડતા નથી, શ્રુતજ્ઞાની નયપક્ષના બે પડખામાં રોકાતા નથી પણ તેના સાક્ષી રહે છે કેવળજ્ઞાની અને શ્રુતજ્ઞાનીમાં એટલો ફેર છે કે કેવળજ્ઞાનીને સમસ્ત જ્ઞાન ઊઘડી ગયું છે અને શ્રુતજ્ઞાનીને અધૂરજ્ઞાન છે

કેવળ, શુભ અને પર્યાય, ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન, અનત-કાળ ગયા ને અનતમાળ જશે અને વર્તમાન છે તેને કેવળજ્ઞાની સમયે જાણે છે, ત્રાકાળ અને ત્રણલો-ને એમ સાથે જાણે છે, શ્રુતજ્ઞાનની અધૂરી દશાને જોળાઈ ગયા છે

શ્રુતજ્ઞાનીને અધૂર જ્ઞાનને લઈને જ્ઞાન શક્ય છે-મુક્યાય છે, આરો હું અને તેઓ હું તેવા વિકલ્પો આવે છે, એક પડખામાંથી બીજા પડખા ફરી જાય છે ખ્યાલમાં છે કે આ સગમિશ્રિત વિચાર આવે છે, જ્ઞાન હોવા છતાં નિષ્કેષ આવ્યા વિના ગ્રહેતા નથી સગમિશ્રિત વિચાર છે તોપણ ગમે માથે શ્રુતજ્ઞાનનો તર્ક છે તેથી શ્રુતજ્ઞાનાત્મક વિચાર દ્વારા કે, નિષ્કેષ ઊઠે છે છતાં પણ જ્ઞાનીને સ્વરૂપમાં સાચાનો છે, નિષ્કેષમાં તેની સાચાનો નથી હું અધૂર હું અને હું બધું હું એવા નિષ્કેષ ઊઠે છે તોપણ તેના પ્રતિ ઉત્સાહ નથી,

પરંતુ એનાથ થના પ્રત્યે ઉત્સાહ છે. હું ગુદ્ધ છું, એક છું, આવો છું, તેવો છું એમ વિકલ્પ ઊઠે છે પણ તેમા તે પડઝાઈ જતો નથી, તેને રાખવા માગતો નથી, તેમા ઉત્સાહ નિવૃત્ત થયો છે. તેથી તેને પકડતો નથી. જે વિકલ્પ ઊઠે તેનો નાશ કરવાનો ભાવ વર્તે છે, સ્વરૂપનો ઉત્સાહ વર્તે છે, સ્વરૂપમા ઠરી જનાના-સ્વરૂપનો અનુભવ કરવાના-સ્વરૂપનો સ્વાદ લેવાના ટાણા પહેલા તે વિકલ્પો વર્તે ખરા, પડખા પડે ખરા પણ તેમા ઉત્સાહ નથી, ત્યા રોગવુ નથી, ત્યા અટકવુ પાલવવુ નથી.

સ્વરૂપમા ઠર્યા એટલે સાધક ને સિદ્ધ બે એક થઈ ગયા, વિકલ્પ છૂટ્યા એટલે ભગવાન થઈ ગયો, વિકલ્પ ઊઠે છે ત્યારે પણ તેને જાણે જ છે.

સર્વ વિકલ્પથી જુદો ચૈતન્ય જાગૃત સ્વરૂપ હું છું એવા ચૈતન્ય-સ્વરૂપના જ્ઞાનમા જ્ઞાનદષ્ટિને તીખી કરતો આગળ જાય છે એવી તીખી જ્ઞાનદષ્ટિથી ગ્રહનામા આવેલા નિર્મળ, નિત્યઉદિત, ચિન્મય સમયથી પ્રતિબદ્ધપણા વડે (અર્થાત્ ચૈતન્યમય આત્માના અનુભવન વડે) તે વખતે (અનુભવ વખતે) પોતે જ વિજ્ઞાનધન થયો હોઈને, શ્રુતજ્ઞાનાત્મક સમસ્ત અતર્જકસ્વરૂપ તથા બહિર્જકસ્વરૂપ વિલેપોની ભૂમિજના અતિક્રાંતપણા વડે રુમસ્ત નયપક્ષના ગ્રહણથી દૂર થયો હોનાથી, કોઈ પણ નયપક્ષને ગ્રહતો નથી, તે (આત્મા) ખરેખર સમસ્ત વિલેપોથી પર, પરમાત્મા, જ્ઞાનાત્મા, પ્રત્યક્ષોર્થાત્, આત્મ-ખ્યાતિરૂપ, અનુભૂતિમાત્ર સમયસાર છે.

અત્યુક્ત જ્ઞાન ■ માટે નિર્મળ, નિત્ય-ઉદિત વિશેષતઃ આચાર્ય-દેવે આપ્યું છે, કેવળજ્ઞાની પૂર્ણ થઈ ગયા માટે મકળ-વિમળ-નિરતર પ્રગળમાન વિશેષતઃ આચાર્યદેવે આપ્યું છે.

તીખી જ્ઞાનદષ્ટિથી ગ્રહનામા આવેલા પોતાના નિર્મળ, નિત્ય-ઉદિત ચિ મય આત્માના પ્રતિબદ્ધપણા વડે (પ્રતિબદ્ધ એટલે આત્માની લીનતામા ગળ-દ્વેષની લીનતા રહિત) ચૈતન્યના અનુભવ વખતે પોતે જ વિજ્ઞાન થયો હોનાથી કોઈપણ નયપક્ષને ગ્રહતો નથી

હુ ગાંધી છું કે રાજી નથી એના વિકલ્પોની ભૂમિમયી અતિક્રાંત-
પણાવડે કોઈપણ નયપક્ષને મદદનો નથી. કેવળજ્ઞાની શ્રુતજ્ઞાનની
ભૂમિકાના અતિક્રાંતપણા વડે કોઈપણ નયપક્ષને મદદતા નથી અને
સમ્યગ્દષ્ટિ શ્રુતજ્ઞાનના બધા વિકલ્પોના નયપક્ષના અતિક્રાંતપણા વડે
કોઈપણ પક્ષને મદદ છુ કરતા નથી. કેવળજ્ઞાની અને શ્રુતજ્ઞાની બંને
અનુભવ વખતે સરખા છે તેમ આચાર્યદેવે ઝણુ છે. કેવળજ્ઞાની એ-
સમયમા બધું જાણે છે અને શ્રુતજ્ઞાની તેવી ઈતે જાણી શકતા નથી
તેટલો ફેર છે. શ્રુતજ્ઞાની સમસ્ત વિકલ્પોથી પર, પરમાત્મા, જ્ઞાનાત્મા,
પ્રત્યગ્જ્ઞેયોતિ, આત્મજ્ઞ્યાતિરૂપ આત્માને અનુભવે છે. પરમાત્મા એટલે
દ્રવ્યથી, જ્ઞાનાત્મા એટલે શુદ્ધથી, પ્રત્યગ્જ્ઞેયોતિ એટલે પૃથગ્જ્ઞેયોતિ
એવા અનુભૂતિમાન સમયસારરૂપને સમ્યગ્દષ્ટિ અનુભવે છે-નસ વેદન
ફરે છે-સાદવાસ છે છે

૨૦૦૦, કારતક વદ ૧૩, ગર

૧૪૩ મી ગાથા ફરીથી.

૧૪૨ મી ગાથામા નયપક્ષની વાત આવી છે આત્મા કર્મબદ્ધ
સહિત છે અને કર્મબદ્ધ રહિત છે, તે એ અપેક્ષાના ભગમા રોકાવુ
તે નયપક્ષ છે આત્મા સમજ છે અને વિમજ છે, એક છે કે અને-
છે વગેરે ભગના પડખામા રોકાવુ તે પક્ષ છે, પરના કર્તા તરફ નહિ,
શરીર તરફ નહિ, વાણી તરફ નહિ-તેમા કયાય રોકાવાનુ તો નહિ જ,
પણ વુ રાગવાળો છે અને રાગવાળો નથી તેવા ભગના પડખામા
રોકાવુ તે પણ વુ નહિ, વુ તો સહજાત્મસ્વરૂપ, અભેદ, એકાકાર
જ્ઞાનધન વસ્તુ છે તેમા નહિ રોકાતા આવો છું અને તેવો છું,
વસ્તુથી એક છું અને શુદ્ધથી અનેક છું તેવા રાગની પકડમા જ
અટકી જવુ ત્યા સહજસ્વરૂપનુ વેદન નથી પણ રાગનો પમ છે. ત્યાં
શિષ્ય પૂછે છે કે 'પણુ' તે પક્ષાતિક્રાંતનુ એવે કે પક્ષને જોળગી
ગયેનાનુ શુ સ્વરૂપ છે? શિષ્ય જિજ્ઞાસાથી પૂછે છે 'અર્થા ધર્મને
પૂછે છે કે પ્રભુ' તે પક્ષથી જોળગી જઈને જેને આત્માનો અનુભવ
થાય તેનુ શુ સ્વરૂપ છે તે મને સમજાવો, તેમા ઉત્તરરૂપ ૧૪૩ મી
ગાથા છે

નિર્વિકલ્પ અનુભવના ટાણાની આ વાત છે, સ્વરૂપમા એકાદ્ય હોય ત્યારે હું આવો છું કે તેઓ છું તેવો વિકલ્પ પણ ત્યાં હોતો નથી. કોની પટે ? કેવળીભગવાનની પટે. જેવી રીતે કેવળીભગવાનને વિદ્યના સાક્ષીપણાને દીધે ‘હું કેવળી છું, હું બીજાને ઉપદેશ આપું છું’ તેવો વિકલ્પ હોતો નથી, કેવળજ્ઞાનથી બધું જાણે ખગ, પણ વિકલ્પ હોતો નથી, નારકીને નારકીપણે જાણે, દેવને દેવપણે જાણે, મનુષ્યને, તિર્થંકરને વગેરે આખા વિદ્યને જેમ છે તેમ પ્રત્યક્ષપણે જાણે છે. આખા વિદ્યમા કાર્ધપણ બાકી ન રહે, બધા પદાર્થોને કેવળીભગવાન પ્રત્યક્ષ જાણે છે, બધા પદાર્થો, એક એક પદાર્થના બધા ગુણો, એક એક ગુણના બધા પર્યાયો, તે બધાને પ્રત્યક્ષ સાક્ષી-ભૂતપણે જાણે છે, સુતજ્ઞાનના અવયવભૂત એટલે કે અશભૂત એવા જે નિશ્ચયવ્યવહારનયપક્ષો તેમના સ્વરૂપને કેવળજ્ઞાની કેવળ જાણે જ છે, મને કેવળજ્ઞાન થયું, હું સિદ્ધ થયો, પહેલાં સિદ્ધ ના’તો, પહેલાં શક્તિરૂપે શુદ્ધ હતો, હવે પર્યાયે પણ શુદ્ધ થયો તે બધા નયપક્ષોના વિકલ્પો કેવળજ્ઞાનીને હોતા નથી, કેવળજ્ઞાન વડે તે નયપક્ષને જાણે છે. કોઈ કહે કે કેવળજ્ઞાનીને ક્યા તો હોયને ? ના, મિલકૂલ ક્યા ન હોય કેમ કે ક્યા તે શગ છે, શગ ટળે જ વીતળગતા પ્રગટે, શગ ટળે ત્યારે જ વાસ્તવિક તત્ત્વ કહેવાય, કેવળજ્ઞાનીને શગનો અશમાત્ર પણ ન હોય

અત્યારે મહાવિદેહક્ષેત્રમા શ્રી સીમધરભગવાન તેરમું શુભ-સ્થાને કેવળજ્ઞાનીપણે બિરાજે છે, ભગજગદ્ગુરુ જે નયપક્ષો તેમના સ્વરૂપને કેવળ જાણે જ છે, સર્વ વિદ્યના સાક્ષીપણે, કેવળજ્ઞાનીપણે વર્તમાનમા બિરાજ રહ્યા છે. અત્યારે આ ક્ષેત્રમા સર્વજ્ઞ વીતરાગનો નિરદ્ધ છે, આ ભરતક્ષેત્રમા મહાવીર ભગવાન નિચરતા હતા ત્યારે તેઓ પણ તેમની ભૂમિજાએ હતા, અત્યારે સિદ્ધ ભગવાનપણે તેઓ બિરાજે છે. શ્રી સીમધરભગવાન અત્યારે મહાવિદેહક્ષેત્રમા બિરાજ રહ્યા છે, તે કેવળજ્ઞાની ભગવાન નિરતર પ્રમગમાન મેઘાગવાદી સહજસ્વરૂપે છે, હવે કાર્ધ પ્રયત્ન કરીને તેમને ઉપધોગ મૂકો પા’તો નથી, સજ્જ પશ્ચિમનદગા છે, મારે કેવળજ્ઞાનીને ઉપધોન નથી તેમ

કહેવાય છે, કેનજ્ઞાન વિભાગ છે તેમા કોઈ જાતનો મગ નથી, સાત કેનજ્ઞાન વડે સદા પોતે જ નિજ્ઞાનઘન થતા હોઈને, એટલે કે સ્વરૂપાકારે જ્ઞાન વિજ્ઞાનબિંદુ થઈ ગયું છે, તેથી મુતજ્ઞાનની ભૂમિકાના અતિક્રાંતપણા વડે એટલે કે નીચલી ભૂમિકામા હું આવો છું તે તેવો છું તેવું અધૂરા જ્ઞાનમા થાય છે તેની અધૂરા જ્ઞાનની અર્થાતને ઓળંગી ગયા છે, કેનજ્ઞાનમા બધું જણાઈ ગયું છે તેથી ત્યાં રાગનો વિકલ્પ હોતો નથી. અધૂરા જ્ઞાનમા એમ થાય કે હું કંઈથી આવો છું અને પર્યાયથી આવો છું પણ કેવળીલગવાન તે અધૂરા જ્ઞાનની ભૂમિકા ઓળંગી ગયા હોનાથી નયપક્ષથી દૂર છે, કોઈપણ નયપક્ષને મહત્ત્વ કરતા નથી, રાગનો પણ નાશ થયો અને અધૂરા જ્ઞાનનો પણ નાશ થયો, વીતરાગતા તે પૂર્ણજ્ઞાન વર્તે છે.

જેવી રીતે કેવળીલગવાન અધૂરા જ્ઞાનને ઓળંગી ગયા હોવાથી નયપક્ષને મહત્ત્વ કરતા નથી તેની રીતે નીચલી દશામા યથાર્થ પ્રતીત થઈ ગયા ખરી મુતજ્ઞાનની આત્માને ક્ષણપરામથી જેવું બિંદુ બન્યું થાય ■ એના મુતજ્ઞાનાત્મક નિકલ્પો ઉત્પન્ન થતા હોવા છતાં પરંતુ મહત્ત્વ કરવા પ્રત્યે તેનો હિસાબ નિવૃત્ત થયો છે.

નિર્વિકલ્પ ચિંતરતા વખતે પણ સૂક્ષ્મ વૃત્તિ પડી છે, સૂક્ષ્મ વૃત્તિ પણ જે તૂટી જાય અને પૂર્ણ સ્થિતિ થઈ જાય તો તો વીતરાગતા પ્રગટ થાય પણ આ તો અધૂરા જ્ઞાન છે તેથી અનુભવ વખતે પણ વિકલ્પો જોડે ખરા, પરંતુ તે તો અભ્યુદિપૂર્વકના વિલ્પો છે, તે વિલ્પો એટલા સૂક્ષ્મ છે કે તેને કેવળજ્ઞાનની જાણી શકે, હિસાબ પોતે તેને જાણી શકતો નથી

જાતના વિચેના સાક્ષીભૂત હોવાથી કંઈ જાણે જ છે, તેમને સૂક્ષ્મપણે પણ નિકલ્પ-વૃત્તિ થતી નથી અને નીચલી ભૂમિકામા ઓતું જ્ઞાન હોનાથી નિર્વિકલ્પ ધ્યાન ટાણે, સ્વરૂપના ધ્યાન ટાણે રાગને કારણે જ્ઞાન અભ્યુદિપૂર્વક સક્રમે ખરું, અભ્યુદિપૂર્વક વિલ્પો આવે ખરા પણ હિસાબથી તે પચ્છી ગમતા નથી ખ્યાલપૂર્વક વિલ્પો

પદ્ધતિ નથી તેને અબુદ્ધિપૂર્વક કહેવાય છે. નિર્વિનિદ્ય ધ્યાનમાથી બહાર આવે ત્યારે બુદ્ધિપૂર્વકના વિકલ્પો હોય છે એટલે કે બુદ્ધિથી પદ્ધતિ એના નિર્મલ હોય છે, છતાં તે વિકલ્પને ગ્રહણ કરવામાં ઉત્સાહ નિવૃત્ત થયો છે, સાક્ષીપણે તે વિનિદ્યને જાણ્યા કરે છે, પુરુષાર્થની મતાને કામળે અસ્થિરતા છે તેથી વિકલ્પો આવે ખરા. પરંતુ તે નિવૃત્ત થઈ ગયેલા ગરનાનો ઉત્સાહ હોતો નથી.

શ્રુતજ્ઞાની શ્રુતજ્ઞાનના અવયવભૂત બ્યવહારનિશ્ચયનયપદોના સ્વરૂપને કેવળ જાણે જ છે, પરંતુ અધિક્ષા અને સ્વની અધિક્ષાના સ્વરૂપને કેવળ જાણે જ છે. જેમ કેવળી ભગવાન જાણે તેમ આ પણ વિકલ્પનો જાણનાર જ છે. જ્ઞાનનો સ્વ-પરને જાણવાનો સ્વભાવ હોવાથી સ્વ-પરને જાણે પણ તે વિકલ્પને ગ્રહણ કરના તરફનો ઉત્સાહ નિવૃત્ત થયો છે, જ્ઞાન જ્ઞાનનું જ કામ કરે છે, વિકલ્પ ઊઠે છે પણ તે તરફ ઉત્સાહ નથી.

પ્રશ્ન —અનુભવ વખતે અબુદ્ધિપૂર્વકના વિકલ્પને જાણી શકે? ઉત્તર —અનુભવ વખતે અબુદ્ધિપૂર્વકના વિકલ્પને જાણી શકે નહિ, જો જાણે તો તો બુદ્ધિપૂર્વકના વિકલ્પ થઈ ગયો. પછી અબુદ્ધિપણ રહ્યું ક્યાં? મારે નિર્વિનિદ્ય ધ્યાનની અબુદ્ધિપૂર્વકના વિનિદ્યને જાણી શકે નહિ. કેવળજ્ઞાની જાણી શકે કે આ આત્માને સૂક્ષ્મ વિનિદ્ય છે પણ તેને પોતાને ખબર નથી કે મને સૂક્ષ્મ નિર્નિદ્ય છે. તે તો પોતાના સ્વરૂપમાં જ લીન છે. સાતમી ભૂમિકાએ મુનિને પણ અનુભવ વખતે અબુદ્ધિપૂર્વકના વિનિદ્ય આવે ખરા પણ તેને તે પકડી શકે નહિ, ત વિકલ્પને પકડના મારે ઉપયોગ સૂક્ષ્મ નેત્રને અને ને ઉપયોગ એટલે બધો સૂક્ષ્મ વાય તો કેવળજ્ઞાન થઈ જાય. નિર્વિનિદ્ય ધ્યાન વખતે જો અબુદ્ધિપૂર્વક વિનિદ્ય ન હોય તો જાય ન હોય અને ક્યાં ન હોય તો અધૂર જ્ઞાન ન હોય અને જો અધૂર જ્ઞાન ન હોય તો મર્ડન હોય એટલે કે તે વખતે કેવળજ્ઞાની થઈ જાય પણ તેમ તો ખતર નથી તેથી અબુદ્ધિપૂર્વક વિનિદ્ય ન હોય તેની અવધાનતા ખબર નથી તે તો પોતાના અનુભવના લીન છે.

આચાર્યદેવે કેવળીભગવાનની વાતમાં કહ્યું કે નિરતર-પ્રજામ
માન સહજ નિમજ્જ, સકળ કેવળજ્ઞાન વડે, નયપક્ષને પ્રહતા નથી
અને અહીં સમ્યક્જ્ઞાનીની વાતમાં કહ્યું કે તીક્ષ્ણ જ્ઞાનદષ્ટિથી પ્રહવામાં
આરેલા નિર્મળ, નિત્ય-ઉદ્ધિત ચેતન્ય છે તેમાં પ્રતિબદ્ધપણા વડે
નયપક્ષને પ્રહતા નથી. એમ બન્નેના નિરોપણમાં ફેર છે કારણ કે
કેવળજ્ઞાન પૂરું જ્ઞાન છે અને મુતજ્ઞાન અધુરું જ્ઞાન છે

હું પરથી નિરાજો, આનન્દમય, નિર્મળ આત્મા છું તેવી
તીક્ષ્ણ-ઝીલનટનાળી દષ્ટિ વડે નિર્મળ, નિત્ય-ઉદ્ધિત ચેતન્યમાં પ્રતિ
બદ્ધપણું પામ્યો છે નોયક્ષી દશામાં પુરપાઈ છે તેથી તીખી-ઝીલી
દષ્ટિ વડે નિર્મળ, નિત્ય-ઉદ્ધિત આત્મામાં પ્રતિબદ્ધપણું પામ્યો છે
તેમ કહ્યું છે.

નિત્ય-ઉદ્ધિત એટલે કે કાયમ ઉદ્ધિત એવા ચેતન્યમાં લીનતા
પામ્યો છે. કેવળજ્ઞાનીની વાતમાં સદાય વિજ્ઞાનઘન થયો છે એમ
કહ્યું છે અને અહીં સમ્યક્જ્ઞાનીની વાતમાં નિર્વિકલ્પ થયો હોવાથી
જેટલો કાળ નિર્વિકલ્પ આનન્દમાં રહે તેટલો કાળ પોતે જ વિજ્ઞાન-
ઘન થયો હોવાથી આત્મઆતિરૂપ, અનુભૂતિમાત્ર સમયસારને વેદ
છે તેમ કહ્યું છે

કેવળજ્ઞાનીની વાતમાં આચાર્યદેવે કહ્યું કે મુતજ્ઞાનની ભૂમિ-
કાના અતિક્રાંતપણા વડે તેઓ કોઈ પણ નયપક્ષને પ્રહતા નથી અને
અહીં સમ્યક્જ્ઞાનીની વાતમાં અતર્જક અને બાહ્યજલ્પરૂપ નિકલ્પોની
ભૂમિકાના અતિક્રાંતપણા વડે સમસ્ત નયપક્ષને પ્રહણું કરતો નથી

કેવળજ્ઞાનમાં કોઈપણ નયપક્ષને પ્રહતો નથી અને અહીં નિર્વિ-
કલ્પ ઉપયોગમાં કોઈપણ નયપક્ષને પ્રહતો નથી, તે માત્ર બન્નેમાં
સન્ની લીધી

મુતજ્ઞાની નિર્વિકલ્પ ઉપયોગ વખતે સાધકપણું છે અને કેવળ-
જ્ઞાની તો પૂર્ણ થઈ ગયા છે પરંતુ નિર્વિકલ્પ ઉપયોગ વખતે સહજ
સ્થિતિ તો બન્નેની છે

સમ્યક્જ્ઞાનીને નિર્વિકલ્પ ઉપયોગ વખતે તદ્દન સર્વથા જ્ઞાન
અમ્યુ નથી કારણ કે નિર્વિ-કલ્પતામાથી જ્યારે બહાર આવે ત્યારે
પાછા વિકલ્પ ઊઠે છે. જો નિર્વિકલ્પ ઉપયોગ વખતે જ્ઞાન તદ્દન
જામી ગયું હોય તો કેવળજ્ઞાન થઈ જાય, પણ તેમ થતું નથી, માટે
નિર્વિકલ્પ ઉપયોગ વખતે અણુદ્વિપૂર્વક વિકલ્પ હોય છે તેથી ઉપ-
યોગ બહાર આવતાં જુદા પૂર્વકના વિકલ્પ આવે છે. ઉપયોગ બહાર
આવે અને નિ-લ્પ આવે ત્યારે તેને જ્ઞાપકનું જુદું જ્ઞાન રહે છે,
જ્ઞાપકનું જુદું પરિણમન રહે છે. જુદું જ્ઞાન રહેવા છતાં પણ ઘરના
કામકાજના, વેપાર ધધાના, ડયા, ડાન, પૂજા, ભક્તિના વિકલ્પો
આવે છે પણ તેની અહીં વાત નથી, અહીં તો નિર્વિકલ્પ અનુ-
ભવની વાત છે.

આચાર્યદેવ કહે છે કે ખરેખર તે શ્રુતજ્ઞાની આત્મા નિર્વિકલ્પ
વખતે બરા પક્ષથી પર છે, તેથી પરમાત્મા છે જુઓ, અહીં શ્રુત-
જ્ઞાનીને પરમાત્મા કહ્યો, શ્રુતજ્ઞાનીને અપૂરી પર્યાય છે તોપણ તે
અપેક્ષા ગૌણ કરીને આત્માની ઉત્કૃષ્ટ જે સ્થિતિ તોના માલને આ
નમૂના છે તેથી તેને પરમાત્મા કહ્યો. આ કેવી વાત થાય છે ? આ
ચોથા શુદ્ધસ્થાનવાળાની વાત થાય છે, ચોથા શુદ્ધસ્થાનવાળાને
આચાર્યદેવે પરમાત્મા કહ્યો.

સ્વરૂપમા લીન થયેલા શ્રુતજ્ઞાની આત્માને આચાર્યદેવે જ્ઞાનાત્મા
કહ્યો, પોતે આત્મા તો છે પણ જ્ઞાનઉપયોગને પર વલજીથી ખસેડીને
પોતાના આત્મામા લીન કર્યો માટે તેને જ્ઞાનાત્મા કહ્યો. સ્વરૂપમાં
લીન થયો ત્યાં પ્રત્યક્ષયોતિ થયો-નિર્ભળ જ્યોતિ-થયો, આત્માની
જ્યોતિ થઈ, ઈશ્વરના દર્શન થયા, પોતાની પ્રસિદ્ધિ થઈ, આત્મ-
સાક્ષાત્કાર થયો. એવો અનુભૂતિમાત્ર આત્મા સાક્ષાત્ સમયસાર થયો.

આવો વસ્તુનો અર્થિત્ય અને અદ્વિત્ય સ્વભાવ છે. ધર્મ કેને
કહેવો તેના હજી ખ્યાલ જ નથી તો ખ્યાલ વિના તે પ્રત્યેના પ્રયત્ન
ઉપર કયાથી ? યથાર્થ એવજી કર્યા વિના સમજજીમા આવે નહિ
અને સમજજી વગર લક્ષમા આવે નહિ. જેને આત્માનું કલ્યાણ કરવું
હોય તેને વસ્તુસ્વરૂપ સમજ્યે જ છૂટકો છે.

ભાગ્ય.—એમ કેવળી ભગવાન સદા નયપક્ષના સ્વરૂપના
સાક્ષી છે તેમ શુભાની પણ 'આવો હું ને તેવો હું' તેવા પક્ષથી છૂટી
જાય છે ત્યારે વિકલ્પથી રહિત થઈને શુદ્ધ ચૈતન્યમાન ભાવનો
અનુભવ કરે છે ત્યારે જવા નયપક્ષના સ્વરૂપનો જ્ઞાના-દ્રષ્ટા થઈ જાય છે

એક નયનો મર્વયા પક્ષ મલ્લુ દેડે કે રાગી જ હું અથવા
રાગી નથી જ, તે બે માથી કોઈ પણ એક પક્ષ મહે તો તે પક્ષ છે
અને મિથ્યાત્વ સાથે મળેયો રાગ છે વ્યવહારનયને જાણે ખરો, પણ
વ્યવહારનય આદરણીય માને તો તે પક્ષ છે અને મિથ્યાત્વ સાથે
મળેયો રાગ છે જ અને જાણે ખરો પણ આદરણીય માને તો એમાન
પક્ષ થયો, એટલે શુદ્ધ સ્વભાવ માને અને બધને ન માને તો તે
પક્ષ એકાન પક્ષ છે, મિથ્યાત્વ સાથે મળેયો રાગ છે.

જો અવસ્થામાં પણ આત્મા પૂર્ણ થઈ ગયો હોય તો વિશ્વ
ઊંડે કેમ ? નિષ્કંઠ ઊંડે તે અસદ્બુદ્ધવ્યવહાર છે. વિકલ્પરૂપ અશુદ્ધ
અવસ્થા તે વ્યવહાર છે ને આત્માનું શુદ્ધસ્વરૂપ તે નિશ્ચય છે, જો
તે વ્યવહાર છે, અભેદ તે નિશ્ચય છે. ન જાણે મુખ્ય-ગૌણપણે જાણવું
તે નય છે. શુદ્ધ દ્રવ્યની પ્રતિબિંબ વિષયનું જોર તેમ જ દ્રવ્યદષ્ટિ
જ્ઞાન અને પર્યાયનું જ્ઞાન હોય તો સ્વભાવને સાધવાનો પુરુષાર્થ ઊપડે
છે, દ્રવ્યદષ્ટિના વિષયના જોર વિના દ્રવ્યદષ્ટિ તેમ જ પર્યાયદષ્ટિ બંને
નયનું જ્ઞાન સાચું હોય નહિ અને જાણે નયના જ્ઞાન વિના દ્રવ્ય
દષ્ટિના વિષયનું જોર સ્વાર્થ હોય નહિ માટે જાણેમાથી એક પણ
જો ન હોય તો પુરુષાર્થ ઊપડે નહિ.

નિમિત્તને ન જાણે તો જ્ઞાન જોડું અને નિમિત્ત ને કું બે
એક હીને તેમ માને તો મદ્દા જોડી, એક દહે કે આત્મામા મલિન
પર્યાય જ નથી, આત્મા તદ્દન શુદ્ધ જ છે એમ પર્યાય વગર વસ્તુને
માન તો જ્ઞાન જોડું અને એકયો વ્યવહાર એટલે પર્યાય જ માને,
નિશ્ચય વસ્તુને ન માને તો વસ્તુ વગર નિર્મળ પર્યાય થશે ક્યાથી ? માટે
એકના પર્યાયને માનનારનું પણ જ્ઞાન જોડું છે. જ્ઞાન જાણે પડખાવું
જોઈએ, જ્ઞાન જાણે પડખાવું હોય તો, પુરુષાર્થ ઊપડે.

વ્યવહાર જાણવા યોગ્ય છે પણ આદરણીય એક નિશ્ચય વસ્તુ છે. એ વ્યવહારથી લાભ માને તો વ્યવહાર પાતે જ નિશ્ચય થઈ ગયો, વ્યવહારના આશ્રયે સમ્યક્દર્શનાદિ થાય નહિ, કારણ કે વ્યવહાર પરાશ્રય છે તો પરાશ્રયે સ્વાશ્રય કેમ પ્રગટે ? શુભ-પર્યાયના લેહર વ્યવહારના આશ્રયે પણ નિર્ભજે પર્યાય કેમ પ્રગટે ? અલેહના આશ્રયથી સ્વભાવપર્યાય પ્રગટે પણ લેહના આશ્રયથી સ્વભાવપર્યાય ન પ્રગટે. નિશ્ચય સ્વાશ્રય છે માટે સ્વાશ્રયથી સ્વભાવપર્યાય પ્રગટે તે વાસ્તવિક સિદ્ધિ છે.

સ્વભાવદષ્ટિએ રાગાદિનો કર્તા નથી, જ્ઞા પુરુષાર્થની નબળાઈથી રાગ થાય છે તેને જાણવું તે વ્યવહારનય છે. ઢળવું પાતાના પૂર્ણ સ્વભાવ તરફ અને જ્ઞાન કરવું દ્રવ્ય-પર્યાય જાણવું એ અવસ્થામાં રાગ ન હોય તો પછી ત્યાંથી પાછું વળવાનું શું ? અને સ્વભાવ અવિકારી ન હોય તો પછી વળવું શેમા ? ઢળવું શેમા ? સ્વભાવ અવિકારી છે તેના તરફ ઢળે છે ને પર્યાયમા વિકાર છે તેના તરફથી પાછો વળે છે, માટે નિશ્ચયનયનો વિષય સ્વભાવ અને વ્યવહારનયનો વિષય પર્યાય-તે જાણે નય જ્ઞાન કરવા યોગ્ય છે અને આદરવાયોગ્ય નિશ્ચયનય છે.

કોઈ એમ માને કે, હું એકલો શુદ્ધ છું, અવસ્થામા કોઈ નથી, અવસ્થામા રાગ નથી, અવસ્થામા વિકલ્પ નથી તેમ એમત માને તે પણ મિથ્યાત્વ છે, વળી જે સ્વભાવને સમજે નહિ તે એકલો વ્યવહાર વ્યવહાર ક્યાં ફરે તેને સાચા વ્યવહારનું જ્ઞાન હોય જ ક્યાંથી ? માટે તે વ્યવહારની પકડવાળો પણ મિથ્યાત્વી છે.

પાતાની ઝળે સમયસાર થાયે તે સમજે શું ? વ્યવહાર ને નિશ્ચયનું સ્વરૂપ શું છે તે તો સમજી શકે નહિ ને કહે કે આમા તો જાણે નય આવે છે પણ તે વાતની ના કોણ પાડે છે ? જ્ઞાન તો જાણે નય કરવા યોગ્ય છે પણ તેમા આદરવું ક્યું ? લેહ કે અલેહ ? વ્યવહાર તરફ લક્ષ મૂકતા વિકલ્પ થાય છે, રાગ થાય છે, લેહ પડે છે, ભગ પડે છે, પણ નિર્ભજ અલેહ શુદ્ધ સ્વભાવ છે તેના ઉપર લક્ષ આપતાં-તેના તરફ ઢળતા પર્યાય નિર્ભજ થાય છે, શુદ્ધતા

વધે છે, રાગ તો છે, વિકલ્પ છો છે મારે આદરના યોગ્ય એક નિશ્ચય છે, ઠગના યોગ્ય એક નિશ્ચય છે, જ્ઞાન કરવા યોગ્ય વ્યવહાર-નિશ્ચય અને છે

એક પક્ષને સર્વથા મહત્ત્વ કરે કે આત્મામાં રાગ નથી, દેવ નથી, વગેરે કાર્ષ્ણ્ય મલિનતા નથી તો આચાર્ય દેવ કહે છે કે આર્ષ જુની વાત તુ લા-યો ક્યાથી? તારી અવસ્થામાં મલિનતા વર્તમાન થઈ રહી છે, મલિનતાના નિમિત્તો પણ સામે છે તેવું જ્ઞાન કે અવસ્થામાં જે મલિનતા છે તેને જાણીને છાડ, નિશ્ચય એકરૂપ શુભભાવ છે તેને જાણીને આદર, મલિનતાને જાણ્યા વિના મલિનતા રાગવાનો 'પુરુષાર્થ' ઊપડશે નહિ અને પદખા સમજ્યા વિના કોઈ એક તરફ જે આત્મા કરે તે મિથ્યાદષ્ટિનો રાગ છે.

એક નયનો સર્વથા પક્ષ મહત્ત્વ કરે તો તે મિથ્યાત્વ સાથે મળેડો રાગ છે ને પ્રયોજનના વધે એક નયને પ્રધાન કરી તેવું મહત્ત્વ કરે તો મિથ્યાત્વ સિનાય માન ચારિત્રમોહનીયનો રાગ છે.

પ્રયોજનનો એટલો કે જરૂરિયાતના કારણે કહેવું તે જેમકે કોઈ કર્મને ન માનતો હોય તો તેને કહે કે કાર્ષ્ણ્ય આ વિકાર થાય છે ક્યાથી? વગેરે અગુદ્ધ પર્યાય તરફની વાત કરી તે વખતે રાગને થાય અને વસ્તુસ્વભાવને ઓછું કરે. વળી કોઈ દ્રવ્યસ્વભાવને ન માને, એકલા પર્યાયને જ માને, નિમિત્તને જ માને ત્યારે તેને કહે કે દ્રવ્યસ્વભાવ જ મૂળ વસ્તુ છે, દ્રવ્યસ્વભાવ વગર નિર્મળ પર્યાય આવશે ક્યાથી? નિમિત્તનું ને પર્યાયનું તો જ્ઞાન કરવા જેવું છે એમ એ નરને મુખ્ય કરી પ્રયોજનનો કહે તો મિથ્યાત્વ નથી પણ ચારિત્રમોહનો રાગ છે

નિગોનો આત્મા સિદ્ધ જેવો છે છતાં નિગોદમાં અને સિદ્ધમાં જે ફેર છે તે પર્યાયનો છે, નિગોદથી માલીને સિદ્ધ મુખી વચ્ચે જેટલી જેટલી ઓછી-વધારે ઉધાકની અવસ્થા છે તે બધો વ્યવહાર છે.

પહેલો પક્ષ તો સર્વથા એક નયને મહત્ત્વ કરી એકાત માને મારે મિથ્યાત્વ છે અને બીજો પક્ષ પ્રયોજનનો વ્યવહાર કે નિશ્ચય

મુખ્ય-ગોઝ કરે તે મિથ્યાત્વ વગર ચારિત્રમોહનીયનો રાગ છે, ત્રીજા પક્ષમાં, સ્વરૂપમાં સ્થિર થાય ત્યારે રાગ નથી-વીતરાગ જેવો જ છે, ત્યારે નયપક્ષને છોટી વસ્તુસ્વરૂપને કેવળ જાણે જ, ત્યારે-તે વખતે શ્રુતજ્ઞાની પણ કેવળીની માફક વીતરાગ જેવો જ હોય છે એમ જાણવું, ચોથે, પાંચમે તે સમયે શુદ્ધસ્થાને આત્માના અનુભવ વખતે નયના રાગને છોટીને શ્રુતજ્ઞાની પણ વીતરાગ જેવો જ હોય છે, વીતરાગ નહિ પણ વીતરાગ જેવો જ છે એમ કહ્યું. ભાવાર્થમાં પણ દીગ જેવી સમિ કરી છે, ઘણા ખુલાસો કર્યો છે, જો બરાબર દેશા-કૂદી વગર વાંચે તો બરા કડયા ધઈ જાય તેવું છે. આવી ઊંચી વસ્તુ મહાભાવ વગર સાલજના મળે તેમ નથી.

તે આત્મા આવો અનુભવ કરે છે એમ કળાશમાં કહે છે.—

(સ્માગતા)

ચિત્સ્વભાવમરખાવિતમાવા-

માવમાવપરમાર્થતયૈકમ્ ।

અવપદ્ધતિમપાસ્ય સમસ્તાં

વેત્યે સમયસારમવારમ્ ॥ ૧૨ ॥

અર્થ—ચિત્સ્વભાવના પુજ વડે જ પોતાના ઉત્પાદ, વ્યય અને કૌન્ય ભરાય છે (કરાય છે)—એવું જેવું પરમાર્થ સ્વરૂપ હોવાથી જે એક છે એના અપાર સમયસારને હું, સમસ્ત બધપદ્ધતિને ફર કરીને અર્થાત કર્મના ઉદયથી થતા સર્વ ભાવોને છોટીને, અનુભવું છું.

ચિત્સ્વભાવના પુજ વડે પોતાનાં ઉત્પાદ, વ્યય અને કૌન્ય અનુભવાય છે. અહો ! ઉત્પાદ, વ્યય અને કૌન્યસ્વરૂપ આત્માનો અનુભવ હોય તેમ આચાર્યદેવ બતાવે છે. આમાં અચિત્ત સ્વરૂપ દ્રવ્ય છે તે આચાર્યદેવ બતાવ્યું છે. જ્ઞાનસ્વભાવના પુજ વડે એટલે કે જ્ઞાનસ્વભાવના જગદા વડે પોતાના ઉત્પાદ, વ્યય ને કૌન્યભાવ અનુભવાય છે ઉત્પાદ નિર્મળ, વ્યય પણ નિર્મળ અને કૌન્ય પણ નિર્મળ

છ-ત્રણે નિર્મળ છે એવું જેવું પરમાર્થ સ્વરૂપ નિર્મળ હોવાથી જે એક છે. ઉત્પાદ, વ્યય ને મુલ ત્રણ પ્રકારે હોવા છતાં જે એક છે, અપાર છે, બેહદ છે. એવા બેહદ સામર્થ્યવાળા અપાર સમયસારને હું અનુભવું છું, કર્મના ઉત્પાદ-વ્યયથી થતા સર્વ જાવોને છાડીને હું અનુભવું છું. જ્યારે સખત તરફ લક્ષ્ય છે ત્યારે આત્મા અનુભવાતો નથી પણ જ્યારે આત્મામાં ઠરે છે ત્યારે આત્મા અનુભવાય છે.

નિર્વિકલ્પ અનુભવ થતા, જેના કેવળજ્ઞાનાદિ ગુણોના પાર નથી એવા સમયસારથી પરમાત્માનો અનુભવ જ વર્તે છે, 'હું અનુભવું છું' એવો પણ નિઃસ્વ જ્યાં હોતો નથી.

જેના અનત અનતગુણોના પાર નથી એવા સમયસારથી પરમાત્માનો અનુભવ જ્યારે વર્તે છે ત્યારે હું અનુભવું છું-એકાગ્ર થયો છું એવો વિકલ્પ પણ હોતો નથી. જ્ઞાન વર્તે છે, વેદન વર્તે છે પણ વિકલ્પ ત્યાં નથી, એવું પક્ષાતિક્રાંતનું સ્વરૂપ છે. હવે કર્તાકર્મની છંદો ગાયા રહી છે પક્ષાતિક્રાંત છે તે જ સમયસાર છે એમ હવે દહેશે.

૨૦૦૦, કારતક ૧૪ ૧૪ યુદ્ધ

પક્ષાતિક્રાંત જે જ નિયમથી સમયસાર છે. સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્ જ્ઞાન તે જ સમયસાર છે. સમ્યક્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર-તે ત્રણે પુરુષાર્થથી પ્રગટે છે ચૈતન્યના એક દૃષ્ટના પુરુષાર્થની ઉપતામાં પાંચે સમવાય આવી જાય છે વસ્તુ ઉપર થયાર્થ દષ્ટિ થઈ તે પુરુષાર્થ વડે થઈ તે પુરુષાર્થ. ૧ તે પુરુષાર્થ વડે જે સ્વભાવ હોય તેમાથી પર્વાય પ્રગળ્યો તે સ્વભાવ ૨. જે વળને પર્વાય પ્રગળ્યો તે સ્વકાળ એટલે કાળ ૩ અને પુરુષાર્થ વડે જે પર્વાય થવાનો હોય તે થયો તે નિયત. ૪ અને પુરુષાર્થથી સ્વભાવપર્વાય પ્રગટતી વખતે જે કર્મનો અભાવ થયો તે કર્મ. ૫ ચાર સમવાય અસ્તિત્વે ચૈત્તયમાં આવી જાય છે અને છે-તુ કર્મનો અભાવ તે નાસ્તિપરિણમનરૂપે ચૈત્તયમાં આવી જાય છે.

આત્માનો પર્વાય પ્રગટવામાં પાંચ કારણ હોય છે, તે બધામાં

પુરુષાર્થ મુખ્ય છે. જેવી વીર્યની ઉચ્ચતા કે મહત્તા હોય છે તે પ્રમાણે કાર્ય આવે છે. જે પુરુષાર્થ કરે તેને બીજા ચારે કાળે આવી જાય છે. જે પુરુષાર્થને સ્વીકારતો નથી તેને એકે કારણે લાગુ પડતા નથી. સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર બધું પુરુષાર્થથી પ્રગટે છે.

સમ્યગ્દર્શન ને સમ્યજ્ઞાન તે જ સમયસાર છે તેની સાથે અશે ચારિત્ર હોય છે પણ મુખ્યપત્રે તો અહીં સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યજ્ઞાનની વાત લીધી છે, તેની સાથે અશે ચારિત્ર હોય છે અને પછી ક્રમે ક્રમે પૂર્ણ ચારિત્ર પ્રગટે છે. સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યજ્ઞાન વગર ચારિત્ર પ્રગટે જ નહિ માટે અહીં સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યજ્ઞાનની વાત મુખ્ય લીધી છે.

પદ્ધતિકાલ જ સમયસાર છે એમ નિયમથી કરે છે-એમ હવે કહે છે—

सम्मद्वंद्वमणगाणं एमो लहदित्ति णवरि ववदेसं ।

सर्वणयपयखरहिदो मणिदो जो सो समयसारो ॥ १४४ ॥

અર્થ —જે સર્વ નયપક્ષોથી રહિત કહેવામા આવ્યો છે તે સમયસાર છે; આને જ (સમયસારને જ) કેવળ સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યજ્ઞાન એની સજ્ઞા (નામ) મળે છે. (નામ જુદાં હોવા છતાં વસ્તુ એક જ છે.)

આ ગાથા ઘણી ઉચી છે. આ ગાથા તો કર્તાકર્મની પ્રજ્ઞી ધણી વાત કરતાં કરતા અને પરનો કર્તાકર્મલાવને ઓડવાનું કહેતા કહેતાં આવી છે. પણ માણસો કહે છે કે અમને આ સમજાતું નથી માટે બીજું કાઈક કરવાનું કહેા. પણ લાઈ! પાપ કરવાનું તો કોઈ કહે જ નહિ, અશુભલાવ કરતા શુભલાવમા રોકાય તે ઠીક છે પણ

સમ્યક્ત્વ તેમ જ જ્ઞાનની જે એકને સજ્ઞા મળે, નયપક્ષ સંકલ રહિત લાખ્યો તે 'સમયનો સાર' છે. ૧૪૪.

પ્રથમ સ્વભાવ સમજનો, કાલુ કે સ્વભાવના જ્ઞાન વડે નિકારનો અત આવે છે શુભભાવ તે વિગર છે, વિકારથી સ્વભાવ ન સમજાય, પણ જ્ઞાન વડે સ્વભાવ સમજાય શુભભાવથી પુણ્ય બધાય પણ ભવનો અત ન આવે. અહીં તો આધી વાત ■ શરીરની ક્રિયા હું કરી શકું છું, નિકારની ક્રિયા હું કરી શકું છું તે વાત તો આધી રહી પણ આ તો આગણે આર્પને હું શુદ્ધ છું ને હું શુદ્ધ નથી એના બે પડખાના રાગમા રોમરો ત્યાસુધી વિગર 'દળશે નહિ અને વિગર દળ્યા વિના સહજ સ્વભાવની પ્રાપ્તિ થશે નહિ, સહજ સ્વભાવની પ્રાપ્તિ વિના વીતગગતા થશે નહિ અને વીતગગતા વિના મુક્તિ થશે નહિ. પ્રથમ સ્વરૂપનો નિર્બુદ્ધ કરના માટે હું બદલું છું કે અમલ છું એના નિચાર આવે ખરા, નિર્બુદ્ધ કરવા માટે નિચારનું મધન આવે ખરું અને તેમ કરતા જે સમજણ થાય તે તો જ્ઞાનનો ખર્ચ છે પણ સાથે જે રાગ છે તે વિકાર છે. અધૂરા જ્ઞાનમા નિચાર હોય છે અને વિચાર સાથે રાગ હોય છે, માટે તે અધૂરા જ્ઞાનના ખર્ચ પૂરતુ આપમાનુ અખડ સ્વરૂપ નથી, આત્મા તો પરિપૂર્ણ જ્ઞાનસામર્થ્યથી ભરપૂર છે, વર્તમાન સમયમા જ બેહુક સામર્થ્યથી ભરપૂર એવા આત્મા ઉપર લક્ષ કરવાથી નિર્ભળ પર્યાય મળે છે. આત્માની પરિપૂર્ણ દૃષ્ટિમા અનૂરો પર્યાય આનંદભૂય નથી. સ્વરૂપમા સ્થિર થતા રાગમિશ્રિત વિચારો છૂટી જાય છે, ત્યાસુધી રાગમિશ્રિત વિચારોમા રોમય છે ત્યાસુધી સ્વરૂપનો સ્વાદ લઈ શકે નહિ સાધકશામા રાગમિશ્રિત વિચારો આવે ખરા, પણ સ્વરૂપનો અનુભવ લેતી વખતે તે વિચારો છૂટી જાય છે. અશુભ પરિણામથી બચવા માટે રાગમિશ્રિત શુભ વિચારોમા રોકાય ખરો, પણ સ્વરૂપના અદ્ભુત વખતે તે વિચારો પણ છૂટી જાય છે.

કોઈ કહેશે કે અમારે સાચુ વસ્તુસ્વરૂપ સમજવાનું શુ કામ છે? અમે તો શુભભાવ કર્યા કરશું. પણે બાઈ! શુભભાવેથી સારા સંયોગ મળે પણ તે સંયોગ અને શુભભાવ મરણ દાણે જાતિ કઈ રીતે રખાવશે? મરણ દાણે કાઈ જ્ઞાન નહિ રહે, અસાધ્ય થઈ જઈરા. સ્વભાવનું જ્ઞાન નથી, શુદ્ધ મર્મની ખબર નથી તેનું ફળ તો મૂડતા જ

આવે ને । શુભાશુભ લાવ કરે તેના ફળમા સંયોગ મળે છે એવું કે
ખાદ્ય સંયોગ મળે છે પણ તેનું ફળ આત્માની જાતૃતિ ન મળે,
કારણ કે શુભલાવ તો વિકાર છે અને વિકારનું ફળ સંયોગ મળે,
પણ જો આત્માના શુદ્ધ સ્વભાવનું જ્ઞાન કર્યું હોય તો આત્મામાંથી
આત્માની જાતૃતિ રહે. આખી જિંદગી શુભલાવ કર્યાં દોષ પણ
મરતી વખતે અસાધ્ય થઈ જાય, કારણ કે દેહથી આત્મા જુદા થઈ-
કાર્યો નથી, દેહાધ્યાસ તોડ્યો નથી, શુભાશુભ પરિણામથી જુદા
આત્માને સ્વીકાર્યો નથી, પર સાથે એકતણુદિ છે તેથી મૃદ થઈ
જાય છે, પરથી જુદુ આત્માનું જો જ્ઞાન હોય તો પરથી જુદા કરીને
આત્માની જાતૃતિ રાખી રહે. જેને જુદા ચિદાનંદ આત્માનું જ્ઞાન
નથી તે છવતા પણ અસાધ્ય છે ને મરતા પણ અસાધ્ય થઈ જાય કે,
હું ચિદાનંદ આત્મા જ્ઞાનસ્વભાવી છું, ગરીરરૂપ હું નથી, વચનરૂપ
હું નથી, મનરૂપ હું નથી, વિકારરૂપ હું નથી એવા જુદા આત્માનું
જો જ્ઞાન નથી તે બધા અસાધ્ય છે. મારે આત્માપરિવર ને કે જે આ
જે સમ્યક્દર્શન અને સમ્યક્જ્ઞાન કહેવાય છે તેનું જ્ઞાન ને પ્રાપ્ત
કર । વળી તેઓ કહે છે કે જે સર્વ નયપદ્ધતી રૂપિત જુદામાં
આવ્યા છે તે જ સમયસાર છે, અને આને જ, જ સમ્યક્જ્ઞાને જ
કેવળ સમ્યક્દર્શન અને સમ્યક્જ્ઞાન નામ કહેવાય કે નામ જુદા કે
જનાં વસ્તુ એક જ છે.

આત્મા પરથી જુદો, શુદ્ધ-પવિત્ર, જ્ઞાનમૂર્તિ કે એવો નિર્લય
કરીને તેમા ઈર્ષ્યા તેને જ સમ્યક્દર્શન અને સમ્યક્જ્ઞાન નામ કહેવાય
છે. નામ જુદા છે છતાં વસ્તુ એક જ છે. હું શુદ્ધ હું કે અશુદ્ધ છું,
બદ્ધ છું કે અબદ્ધ છું તેવા પદ્ધતીમાં જિતો મને તો પણ તે પદ્ધતી
છટી જતા, અનતગુણપર્યાયમૂર્તિ ચૈતન્યસ્વરૂપ સ્વિય જનાં કેવળ
એકલો આત્મા રહી જાય તે જ સમ્યક્દર્શન અને સમ્યક્જ્ઞાન છે

જે ખરેખર સમસ્ત નયપદ્ધતી વગર નિર્લય થતા હોય
જેનો સમસ્ત વિકલ્પોનો વ્યાપાર આખી રીતે છે એવો છે તે
સાર છે, ખરેખર આ એકને જ, કેવળ સમ્યક્દર્શન અને સમ્યક્જ્ઞાન

નામ મળે છે. (સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાન સમયસારથી જુદા નથી, એક જ છે.)

જે સમસ્ત નયપદ્ધતિ વડે ખડિત થતો હતો, હું શુદ્ધ છું, હું એક છું, વળી ગુણથી અને પર્વાયથી અનેક પણ હું એવા વિકલ્પથી ખડિત થતો હતો, રાગભિમિત પડખાથી સ્વરૂપનો ભગ થઈ જતો હતો, તે જ્યારે બધા નયપદ્ધતિના વિકલ્પોને પુરુષાર્થથી અટકાવનાથી ખડિત થતો નથી ત્યારે અખડિત થયો. સમસ્ત વિકલ્પનો બ્યાપાર અટકી ગયો છે અને પોતાના અખડિત સ્વરૂપનો અનુભવ કરે છે તે જ સમયસાર છે, તે જ સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાન છે, સમયસારથી સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાન જુદા નથી.

આ કેવળજ્ઞાનીની વાત નથી પણ ચોથા ગુણસ્થાનની વાત છે, સમ્યગ્દષ્ટિ અને સમ્યગ્જ્ઞાનીની વાત છે.

રાગના વિકલ્પથી ખડિત થતો હતો તે સ્વરૂપનો નિર્જય કરીને સ્વરૂપમા હર્યા ત્યા ખડ થતો હતો તે અટકી ગયો અને એકલો આત્મા અનતગુણથી ભરપૂર આનન્દસ્વરૂપ રહી ગયો. હું શુદ્ધ છું, હું અશુદ્ધ છું, હું બદ્ધ છું, હું અબદ્ધ છું એવા વિકલ્પો હતા તે છૂટી ગયા અને એકલું આત્મતત્ત્વ રહી ગયું તેનું નામ સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાન અને તે જ સમયસાર છે. સમયસાર તે આ પાના નહિ, અક્ષર નહિ, આ પાના તો જડ છે આત્માના આત્મભાસીનતા તે જ સમયસાર છે સ્વરૂપનો બરાબર નિર્જય કરીને વિકલ્પ છૂટી જાય, પછી અનતગુણસા થઈથી ભરપૂર એકલું ગદ્ય આત્મતત્ત્વ તે જ સમયસાર.

કોઈ કહેશે કે આ તો તમે પરમાત્માની વાત કરો છો, કેવળ જ્ઞાનીની વાત કરો છો. પણ ભાઈ! આ તો એક અસાધની વાત છે, માત્ર વાનગીની વાત છે, હજી આખું કરવું તો બાકી રહ્યું છે, આનાથી અનતગુણે પુરુષાર્થ બાકી રહ્યો છે. હજી આખી સ્થિરતા પ્રગટી નથી, આખી પૂર્ણ-પીતરાગરૂપ સ્થિરતા તો અશે અશે સ્થિરતા વધારતા

વધારતાં થાય છે. આ તો માત્ર અશ પ્રગટ્યો છે, હજી આવકપણાની સ્થિરતા, મુનિપણાની સ્થિરતા, કેવળજ્ઞાનની સ્થિરતા તે બધું બાકી છે. આ તો માત્ર ચોથી ભૂમિકાની વાત છે. આવો નિર્વિકલ્પ અનુભવ થયા પછી રાજપાટ કરે, શુદ્ધસ્થાથમમા હોય છતાં પણ પરથી નિરાળા આત્માનું જ્ઞાન તેને વર્ત્યા કરે છે તેથી તે જ્ઞાતા રહે છે, માટે તે આત્મામા રહ્યો છે પણ શુદ્ધસ્થાથમમા રહ્યો નથી. નિર્વિકલ્પ અનુભવ સદાય ન રહે, અંતર્મુહૂર્ત રહે છે, પછી વિકલ્પ ઊઠે છે ત્યારે વેપારના, રાજના, ઘરના વગેરે વિકલ્પો ઊઠે છે પણ તેના તે કર્તા થતો નથી, સ્વરૂપનું જીવ જ્ઞાન રહે છે. વેપારધર્મો, રાજપાટ કરતા કોઈ કોઈવાર સ્વરૂપમા ફરી પણ જાય છે પરંતુ ચોથી ભૂમિકા છે તેથી વિશેષ સ્થિરતા નથી.

પોતે જાતિએ વાણિયો હોય પણ બાળક હોય ત્યારે કણબીને ધરે જાય, કણબી પાણી પાય તો પોતે તે પાણી પીએ કારણ કે તેને ખબર નથી કે હું વાણિયો છું, પછી મોટો થયો ત્યારે ખબર પડી કે હું વાણિયો છું, મારે કણબીને ત્યાંથી પાણી ન પીવાય, જો તે પાણી પીઉં તો વટલાઈ જાઉં એમ મોટો થાય ત્યારે ખ્યાલ આવે અને હ થાય ત્યારે તો બધી જાતનો બહારનો બહુ ખ્યાલ આવે. તેથી રીતે અનાદિ અજ્ઞાનથી હું કોણ છું અને પર કોણ છે એની ખબર નહિ હોવાથી પરંતુ અભિમાન કરે છે, પર મારું છે ને હું પરનો છું, પર માનુ કરી શકે છે ને હું પરનું કરી શકું છું એમ બાળકાવે અજ્ઞાનનું પાણી પીએ છે પણ જ્યાં જ્ઞાન થયું કે પરથી હું નિરાળો, નિર્વિકલ્પ ચૈતન્યજ્યોતિ આત્મા છું, પરનું હું કરી શકતો નથી, પર માનુ કરી શકતો નથી એમ જ્ઞાન થયું ત્યાં જીવનાન થયો-તે જીવાનની ચાલ છે. આ ચોથી ભૂમિકાની વાત છે, આ સમ્યગ્દર્શનની વાત છે, આ આત્મજાગૃતિની વાત છે, હજી સ્થિરતા બાકી છે, અરો સ્વરૂપાચરણ ચારિત્ર પ્રગટ થયું છે પણ હજી પાચમી અને છઠ્ઠી-સાતમી ભૂમિકાની સ્થિરતા પ્રગટી નથી એટલે કે ચારિત્ર હજી પ્રગટ થયું નથી, ક્રમે કરીને પાચમી-છઠ્ઠી-સાતમી ભૂમિકાની સ્થિરતા પ્રગટ કરીને

આગળ વધીને વીતરાગ થાય-કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કરે તે વૃદ્ધપણ છે, જામી ગયેલો છે આ ૧૪૪ મી ગાથામાં તો સમ્યગ્-ર્શનની વાત છે, આત્માના અનુભવની વાત છે, પૂર્ણ સ્થિરતાની વાત નથી

સમ્યગ્-ર્શન પ્રગટ કરવા માટે-આત્માનો અનુભવ કરવા માટે પ્રથમ શુ કરવું તે આચાર્યદેવે કહે છે પ્રથમ શ્રુતજ્ઞાનના અવલ-બનથી જ્ઞાનસ્વભાવ આત્માનો નિર્ણય કરવો.

પ્રથમ શુ કરવું તે આચાર્યદેવે કહ્યું છે, ફરેક જીવ સુખને ઇચ્છે છે તો પૂર્ણ સુખ કેણું પ્રગટ કર્યું છે? તેવા પૂર્ણ, પુરુષ કોણ છે? તેની ઓળખાણ કરવી અને તે પૂર્ણ પુરુષ સુખનું સ્વરૂપ શુ કહ્યું છે તેને જાણવું, તે સર્વજ્ઞ પુરુષે કહેલા વાંધો તે આગમ છે, માટે પ્રથમ આગમમાં આત્માના સુખનું સ્વરૂપ શુ કહ્યું છે તે જાણીને, તેનું અવલંબન કરી, જ્ઞાનસ્વભાવ આત્માનો નિર્ણય કરવો, નિર્ણય તે પાત્રતા છે અને આત્માનો અનુભવ તે તેનું ફળ છે આ ગાથામાં પાત્રતા અને તેનું ફળ બંને બતાવ્યા છે. આવો નિર્ણય કરવાની જ્યાં રુચિ થઈ ત્યાં અતરમા કંપાયનો રસ મદ પડી જ જાય. કંપાયનો રસ મદ પડ્યા વિના આ નિર્ણયમાં પહોંચી શકાય નહિ પ્રથમ શ્રુતજ્ઞાનનું અવલંબન કરવું એમ કહીને આચાર્યદેવે સાચા આગમ કંપા છે? તેના કહેનાર પુરુષ કોણ છે? વગેરે બધો નિર્ણય કરવાનું કહી દીધું છે, સાચા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર કોણ છે? તે બધાનો નિર્ણય આવી જાય છે. જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માનો નિર્ણય કરવામાં સાચા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રનો નિર્ણય કરનાર વગેરે બધું બેમ આવી જાય છે

પ્રથમ શ્રુતજ્ઞાનનું અવલંબન કરવાનું કહીને આચાર્યદેવે તેમાં ઘણું ઘણું સમાવ્યું છે. સાચા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર અને ખોટા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રને ઓળખીને તેનો નિર્ણય કરવો કે આ માચ્છા છે અને આ ખોટા છે જે આગમમાં એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યનું કાઈ પણ કરી શકે છે એમ કહ્યું હોય તે આગમ સાચા ન કહેનાય, એમ કહેનાર ગુરુ પણ સાચા નથી, એમ બતાવનાર દેવ પણ સાચા નથી, પણ બંને તન્નો વિજ્ઞ છે, ફરેક તત્ત્વ સ્વાધીન છે, કોઈ તત્ત્વ કોઈ તત્ત્વને

આધારે નથી, કોઈ તત્ત્વ કોઈ તત્ત્વનું કાર્થ પણ કરે તો તત્ત્વ પરાધીન થઈ જાય, પરંતુ એમ તો બનતું નથી. ફરેક તત્ત્વ સ્વાધીન છે. એક તત્ત્વ બીજા તત્ત્વનું કાર્થ પણ કરી શકતું નથી એવું વસ્તુત્વ સ્વરૂપ બતાવનાર દેવ પણ સાચા છે, ગુરુ પણ સાચા છે અને શાસ્ત્ર પણ સાચા છે તેમ જોળખાણ કરીને દેવગુરુગાંઝે કહેલું જે આત્માનું સ્વરૂપ તેનો વિચાર કરીને પાતા વડે સુતજ્ઞાનના અનલબનદ્વારા જ્ઞાનસ્વભાવ આત્માનો નિર્ણય કરવો. તે નિર્ણય એવો અપૂર્વ કરવો કે જે નિર્ણયના કળમા આત્માનો અનુભવ થાય, કેવળજ્ઞાન થાય, કેવળજ્ઞાન થાય, અનંત ગુણો પ્રગટે. આગમદ્વારા, સદ્ગુરુ દ્વારા નિર્ણય કરવો. તે નિર્ણયમા રાગનો અંગે અભાવ થઈને નિર્ણય થાય છે, પરંતુ નિર્ણય વખતે બુદ્ધિપૂર્વકના સર્વ વિકલ્પો છૂટી જતા નથી, સ્વરૂપમા જામી જતો નથી પણ નિર્ણય કરે છે તે વખતે પણ આત્માથી આત્માનો નિર્ણય કરે છે. મન અને રાગની ગૌણતા કરે છે, આત્માને અધિક કરે છે અને રાગને ગૌણ કરે છે એટલે કે અસે રાગથી છૂટીને પાતે અધિક થઈને આત્માથી આત્માનો નિર્ણય કરે છે. પણ જ્યારે સ્વરૂપમાં જામી જાય છે ત્યારે બુદ્ધિપૂર્વકના વિકલ્પો છૂટી જાય છે—બુદ્ધિપૂર્વકનું મનનું નિમિત્ત છૂટી જાય છે અને ચિદ્રૂપમાં—ચિદાનંદમા ઉપયોગ લીન થાય છે.

જે આગમ આત્માનું જ્ઞાનલક્ષણ ન બતાવે પણ વિકારલક્ષણ બતાવે, પરાધીન લક્ષણ બતાવે તે આગમ ખોટા છે, નિમિત્ત તે જ ઉપાદાન છે એમ બતાવે તે આગમ ખોટા છે. જે નિમિત્ત કાર્ય કરી દેવ હોય તો નિમિત્ત નિમિત્તરૂપે ન રહ્યું પણ ઉપાદાન થઈ ગયું, નિમિત્ત માત્ર હાજરરૂપે હોય તો નિમિત્ત તે નિમિત્ત કહેવાય જે નિમિત્ત, ઉપાદાનનું કાર્ય કરી દેવ હોય તો તે (નિમિત્ત) ઉપાદાન થઈ ગયું, પણ નિમિત્ત નિમિત્તરૂપે ન રહ્યું. સૂર્યવિદ્યાસી કમળ ખીલે ત્યારે સૂર્યની હાજરી હોય છે પણ સૂર્ય કાર્થ સૂર્યવિકાસી કમળને ખીલવી દેતો નથી પરંતુ કમળ ખીલે ત્યારે સૂર્યની હાજરી હોય જ એવો સબધ છે. જે શાસ્ત્ર આત્માનું સ્વાધીન લક્ષણ બતાવે તે શાસ્ત્ર સાચા છે, તેજુ સ્વરૂપ બતાવનાર દેવ પણ સાચા

છે ને તેણે સ્વાધીન સ્વરૂપ બતાવનાર ગુરુ પણ સાચા છે.

આચાર્યદેવ કહે, છે કે પ્રથમ શ્રુતજ્ઞાનનું અવલંબન લેવું, અવશ્ય કરવું-મનન કરવું અને સત્સમાગમ કરવો, આગમના આધારથી જ્ઞાનસ્વભાવ આત્માનો નિશ્ચય કરવો. જીવોને રચિ નથી, જે રચિ થાય તે પુરુષાર્થ કર્યા વિના રહે નહિ અરે ભાઈ! આત્માની રચિ કરે! મરણ ગળે કોણ મરણ થશે? રાક્ષ અને બ્રાહ્મણની જેમ મરણ થાય તે કઈ મરણ કહેવાય? લાભોપતિ કે કોઠાધિપતિ હોય, સો માણસ જોડે ઊભા હોય, છતાં પણ ચાલ્યો જાય છે ત્યાં કોણ મરણ છે? વેદનાની ભીસમ્મ ભીસાઈને અસાધ્ય થઈને ચાલ્યો જાય છે એ વખતે કોણ રાજ છે? આત્માની જે જાગૃતિ કરી હોય તે તે સાથે આનંદ, પ્રથમ આત્માની સાચી જિજ્ઞાસા કરે, સાચું ક્યાં છે તેને રોધે, સાચા દેવ કોણ છે? સાચા ગુરુ કોણ છે? સાચા શાસ્ત્ર ક્યાં છે? તેને રોધે, અને તે જે બતાવી રહ્યા છે તેના નિર્ણય કરવાનો કાળ કાઢે, પછી નિર્ણય કરે કે હું પરથી નિરાળો, સ્વપરનો જ્ઞાતા, અનતશુભૂતિ આત્મા છું. આ રાગ મારો સ્વભાવ નથી, આ દ્વેષ મારો સ્વભાવ નથી, પરંતુ ભણું-જૂકું કરવું તે મારો સ્વભાવ નથી, પરના કર્તા થવું તે મારો સ્વભાવ નથી, પરંતુ ધણીપણું કરવું તે મારો સ્વભાવ નથી, હું તો 'જ્ઞાનસ્વભાવી આત્મા છું,' હું તો સ્વ-પરનો જ્ઞાયક છું પણ હું પરનો કર્તા નથી આવો પ્રથમ શ્રુતજ્ઞાનથી નિર્ણય કરવો.

પ્રથમ સાચો નિર્ણય કર્યા વિના નિર્વિકલ્પ અનુભવ થાય નહિ સત્સ્વરૂપ પ્રગટ કરનાર સાચા દેવનું નિમિત્ત આવ્યું, સાચા ગુરુનું નિમિત્ત આવ્યું અને સાચા શાસ્ત્રનું નિમિત્ત આવ્યું. સાચા પુરુષાર્થથી સાચા નિર્ણયનું નિમિત્ત પણ આવ્યું તે અદ્વૈત નિમિત્ત થયું, સાચો નિર્ણય તે કરણ થયું અને ત્યાર પછી અનુભવ આવ્યો. સાચો નિશ્ચય કર્યા પછી પણ આત્માની પ્રગટ પ્રસિદ્ધિને માટે, આત્માની જ્ઞાતિ અને જ્ઞાનના વેનને માટે અદ્વૈત કઈ રીતે વળે છે તે આચાર્યદેવ કહે છે આ દીકાને ભાવ ધણું જિજ્ઞાસુ છે જ્યારે આત્માની

પ્રગટ, પ્રસિદ્ધિ કરવી હોય ત્યારે પર પ્રસિદ્ધિ મૂકવી જોઈએ આત્માના અનુભવના લોગવદા માટે સાચો નિર્ણય કર્યા પછી સ્વસન્મુખ કર્મ રીતે વળે છે તે આચાર્યદેવ કહે છે.

સાચો નિશ્ચય કર્યા પછી, આત્માની પ્રગટ પ્રસિદ્ધિને માટે, પર પદાર્થની પ્રસિદ્ધિના કારણે જે ઇન્દ્રિયદ્વારા અને મનદ્વારા પ્રવર્તતી બુદ્ધિઓ તેમને મર્યાદામાં લાવીને જેણે મતિજ્ઞાન-તત્ત્વને (મતિજ્ઞાનના સ્વરૂપને) આત્મસન્મુખ કર્યું છે એવો, તથા નાના પ્રકારના નયપદ્ધતિના આલબનથી થતા અનેક વિકલ્પો વડે આકૃષ્ટતા ઉત્પન્ન કરનારી શ્રુતજ્ઞાનની બુદ્ધિઓને પણ મર્યાદામાં લાવીને શ્રુતજ્ઞાન-તત્ત્વને પણ આત્મ-સન્મુખ કરતો, અત્યંત વિકલ્પ રહિત થઈને, ત કાળ નિજરસથી જ પ્રગટ થતા, આદિ-મધ્ય-અત રહિત, અનાકૃષ્ટ, કેવળ એક, આખાય વિધિના ઉપર જાણે કે તરતો હોય તેમ અખટ પ્રતિષ્ઠાસમય, અનંત, વિજ્ઞાનઘન, પરમાત્મારૂપ સમયસારને જ્યારે આત્મા અનુભવે છે તે વખતે જ આત્મા સમ્યક્ષણે દેખાય છે (અર્થાત્ મદ્વાય છે) અને જણાય છે તેથી સમયસાર જ સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાન છે.

આત્મા આનન્દમૂર્તિ-આનન્દો રસકંદ છે, ઇન્દ્રિય અને મન દ્વારા પ્રવર્તતી બુદ્ધિ તે પગની પ્રસિદ્ધિના કારણે છે-પરની પ્રસિદ્ધિ કરનારા છે, ઇન્દ્રિય અને મનદ્વારા પ્રવર્તતી જે બુદ્ધિ તે પર ઉપલક્ષ કરનાર છે, પર લક્ષમાં સ્ત્રી, કુટુંબ, દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર બધું આવી જાય છે, તે બધી પરની પ્રસિદ્ધિ છે, પાંચ ઇન્દ્રિય અને મન તરફ પ્રવર્તતી જે બુદ્ધિ તે બુદ્ધિને પર લક્ષમાં જતી અટકાવે ને આનન્દસાગર આત્મા તરફ વાળે તે આત્મારૂપી આનન્દના હિમાલયમાં પેસવાના પગથિયે ચડે છે.

પર પદાર્થની પ્રસિદ્ધિના કારણે ડ્રિય અને મન છે તેનાથી પ્રવર્તતી બુદ્ધિ તેને પાતા તરફ વાળીને મતિજ્ઞાનને એટલે કે મતિજ્ઞાનના વેપારને આત્મસન્મુખ કર્યો છે, કેવી સરસ વાત લીધી છે 'કોઈ બળવાન યોગે અદ્ભુત જૈલિથી અદ્ભુત ગાથા રચાણી છે કેવો સરસ મિદ્ધાત મૂક્યો છે' કે હું જ્ઞાનસ્વરૂપી આત્મા છું એમ નિશ્ચય

રી, પ્રગા પર્વાયમા આનંદ લાવના માટે, પર તરફ-પાર્થ ધર્મિય
અને મમ તરફ જૂનો જાવ, તેને સ્વભાવ તરફ જૂનો કર્યો છે. ઉપ-
યોગ પર તરફ દોરવાય છે તે ઉપયોગને સ્વ તરફ દોરવી લેવો, આ
રીતે મતિજ્ઞાનના વેપારને આત્મસન્નિધિ કર્યો.

ઉપયોગ મન અને ધર્મિય તરફ જોડાય ત્યારે મન દેખાતું નથી
પણ ત્યારે બાહ્ય પદાર્થ લક્ષમાં આવે છે તે વખતે સમજવું કે આ
ઉપયોગનું જોડાણ પર તરફ છે, મતિજ્ઞાનના વેપારનું જોડાણ પર
તરફથી છૂટી આત્મસ્વભાવમા જોડાણ થાય છે ત્યારે આત્મસ્વભાવ
લક્ષમાં આવે છે, હું જ્ઞાનસ્વભાવી આત્મા છું એમ નિર્ધાર્ય કરીને
ઉપયોગ પર તરફથી છૂટી સ્વભાવ તરફ વળે છે અને આત્મામાં લીન
થાય છે ત્યારે આત્માનો અનુભવ થાય છે.

હવે શ્રુતજ્ઞાનને આત્મસન્નિધિ કરે છે. અનેક પ્રકારના નયપક્ષના
અવયવનથી થતા અનેક જાતના નિકટપો કે જે બદ, અબદ, શુદ્ધ,
અશુદ્ધ, એક, અનેક વગેરે નયપક્ષો કે જે આકૃણતાને ઉત્પન્ન કરનારા
છે તેમા પ્રવર્તેલા જે જ્ઞાનનો વેપાર તેને આકૃષ્ટીને શ્રુતજ્ઞાનના વેપાર-
ને પાતા તરફ વાળે છે આહી આત્માના આનંદની વાત લેની જ
તેથી સામે આકૃણતાને ઉત્પન્ન કરનારા નયપક્ષો એમ કહ્યું છે. મતિ-
જ્ઞાનનો વેપાર પર તરફ પણ સામાન્ય છે અને સ્વતરફ પણ શ્રુત-
જ્ઞાનની અપેક્ષાએ સામાન્ય છે, શ્રુતજ્ઞાનના વેપારમાં તર્ક છે તેથી
શ્રુતજ્ઞાનનો વેપાર પર તરફ જાય તો નિર્દયના ભગ-એક આવે છે,
શુદ્ધ, અશુદ્ધ, બદ, અબદ વગેરે નયપક્ષના નિકટપો થાય છે અને
તે આકૃણતાને ઉત્પન્ન કરનારા છે અને તે શ્રુતજ્ઞાનનો વેપાર જો અદર
સ્વભાવ તરફ વળે તો નિકટપ-તરંગ તૂટીને આનંદતરંગ ઊઠે છે,
આનંદની ઊંચો ઊઠે છે, શાંતિના ઝરણા ઝરે છે, સમાધિની લહેજત
આવે છે.

હું આત્મા શુદ્ધ છું, અશુદ્ધ છું, બદ છું, મુક્ત છું, નિત્ય છું,
અનિત્ય છું, એક છું, અનેક છું તેની રાગની વૃત્તિ તે પણ દુ ખરાબક
છે, આકૃણતારૂપ છે, તેના અનેક પ્રકારના શ્રુતજ્ઞાનના જ્ઞાનને મર્યાદામાં

લાવતો, હું આવો છું ને તેવો છું તેવા વિચારને પુરુષાર્થદ્વારા રોકતો, પરંતુ વળતા ઉપયોગને સ્વ તરફ ખેંચતો, શ્રુતજ્ઞાનથી થતો રાગનો ભગ તેને આત્માના સ્વભાવરસના ભાન દ્વારા ટાળતો, શ્રુતજ્ઞાનને પણ આત્મસન્ન્યુષ કરે છે, તે વખતે અત્યંત વિકલ્પ રહિત થઈને તત્માર્થ નિજરસથી પ્રગટ થતા આદિ-મધ્ય-અત રહિત આત્માના પરમ આનંદ અમૃતરસને વેદ છે આદિ-મધ્ય-અત રહિત એટલે કે આત્માની શરૂઆત નથી તેથી અત પણ નથી, તો જેને શરૂઆત અને અત ન હોય તેનું મધ્ય શું હોય ? આત્મા અનાદિનો તેનો તે જ છે, અખડાનંદ, અનંતગુણનો પિંડ આદિ-મધ્ય-અત રહિત આત્મા વસ્તુ છે

પ્રથમ, આત્માનો યથાર્થ નિર્ણય કરીને પછી પર પ્રસિદ્ધિનું જે કારણ છે એવી ઇદ્રિય અને મનદ્વારા પ્રવર્તતી યુદ્ધિ, તેને મર્યાદામાં લાવે છે એટલે કે હુદમા લાવે છે પછી તે મતિજ્ઞાનના વેપારરૂપ યુદ્ધિને એટલે કે મતિજ્ઞાનના વેપારને આત્મસન્ન્યુષ કરે છે અને અનેક પ્રકારના નયપક્ષના અવલંબનથી—અનેક પ્રકારના વિકલ્પોથી આકુળતા ઉત્પન્ન થાય છે એવી શ્રુતજ્ઞાનની યુદ્ધિને પણ મર્યાદામાં લાવીને એટલે કે હુદમા લાવીને શ્રુતજ્ઞાનને પણ આત્મસન્ન્યુષ કરે છે એ રીતે બન્ને જ્ઞાનના વેપારને આત્મસન્ન્યુષ કરીને અત્યંત વિકલ્પ રહિત થાય છે તે ક્ષણે જ આત્મસ્વભાવ નિજરસથી પ્રગટ થાય છે, આદિ-મધ્ય અને અત વિનાના આત્માને અનુભવે છે, અનાકુળ-નિરાકુળ આનંદરૂપ આત્માને અનુભવે છે, વિકલ્પોની અનેકતા છૂટી જવાથી કેવળ એકરૂપ, આખાય વિશ્વના ઉપર જાણે કે તરતો હોય એવા આત્માને અનુભવે છે, તરતો એટલે કે બવાધી જુદો, ઉપરને ઉપર, અધિકને અધિક આખાય વિશ્વના ઉપર જાણે કે તરતો હોય એવા આત્માને અનુભવે છે, અખડ પ્રતિભાસમય એવા આત્માને અનુભવે છે વિકલ્પમાં રોકાતો ત્યાં ખડ પડતો, તે છૂટી જવાથી અખડ પ્રતિભાસમય આત્માને અનુભવે છે અનંતગુણના પર્યાયો જેમાં ઊગ્રી રહ્યા છે એના અનંતગુણસ્વરૂપ આત્માને અનુભવે છે, વિજ્ઞાનઘનસ્વભાવ આત્માને અનુભવે છે વિકલ્પ તરફ

જ્ઞાન એટલું ત્યારે અસ્થિર થતું, હવે જ્ઞાન જામી ગયું જેમાં વિકલ્પ પેસી શકે નહિ એવા નિર્મિત-જામી ગયેલા જ્ઞાનરૂપ એટલે કે વિજ્ઞાનઘનરૂપ આત્માને અનુભવે છે એવા પરમાત્મારૂપ સમય-સારને જ્યારે આત્મા અનુભવે છે તે વખતે જ આત્મા સમ્યગ્બુદ્ધિ દેખાય છે (અર્થાત્ શ્રદ્ધાય છે) તે સમયસાર જ સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાન છે તે જ ભગવાનના દર્શન છે—તે જ ઈશ્વરના દર્શન છે—તે જ પરમાત્માના દર્શન ॥ તે વખતે જ આત્માના ખરા દર્શન થાય છે, તે વખતે જ આત્મા ખરો શ્રદ્ધાય છે

અનતશુદ્ધિપર્યાયથી પરિપૂર્ણ તત્ત્વ ॥ તેને અધૂરા વિકારી ને પૂરા પર્યાયની અપેક્ષા વગર લખ્યા હેતુ તે દ્રવ્યદૃષ્ટિ છે, તે જ યથાર્થ-દૃષ્ટિ છે તે દૃષ્ટિ પૂર્વક અવિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનના વેપારને આત્મ સંબુધ્ધ ઠેર્યાં તે વ્યવહાર છે, પ્રયત્ન કરવો તે વ્યવહાર છે, સ્વ તરફ વળવું તે વ્યવહાર છે ઇદ્રિયો અને મન તરફ રોકાવું જ્ઞાન, ઓછા ઉઘાડવાળું જ્ઞાન, તે જ્ઞાનના વેપારને સ્વ તરફ વાળવો તે વ્યવહાર છે, સહજ શુદ્ધપારિભાષિકસ્વભાવ એકરૂપ છે પરિપૂર્ણ તત્ત્વમાં સાધ્યસાધકના ભાગ પડતા નથી, તત્ત્વ જો અપૂર્ણ હોય તો સાધ્ય સાધકના ભાગ પડે, પણ તત્ત્વ તો પરિપૂર્ણ છે, છતાં પર્યાયમાં અધૂરાશ છે વિકાર છે માટે પ્રયાસ કરવાનું રહે છે, સાધકઅવસ્થા રહે છે પર્યાયદૃષ્ટિએ સાધ્ય-સાધકના ભાગ પણ પડે ॥ પરિપૂર્ણ તત્ત્વદૃષ્ટિ થવા છતાં પણ પર્યાયમાં અધૂરાશ હોવાથી વચ્ચે સાધકઅવસ્થા આવ્યા વિના રહેતી નથી પર્યાયદૃષ્ટિએ અધૂરાશ છે, વિકાર છે, તેને તત્ત્વદૃષ્ટિના બેરપૂર્વક ટાળીને નિર્મળ કરે ॥ અને અનુક્રમે પૂર્ણ નિર્મળતાને પ્રગટ કરે છે યથાર્થદૃષ્ટિ થવા પછી સાધક અવસ્થા વચ્ચે આવ્યા વિના રહેતી નથી આત્માનું જ્ઞાન કરીને સ્વભાવમાં એકાગ્ર થાય છે ત્યારે જ પરમાત્મારૂપ સમયસારને અનુભવે છે, આત્માના અપૂર્વ જ્ઞાનને અનુભવે છે, જ્ઞાનદના ઝરણા ઝરે છે

કોઈ કહે કે આવો જ્ઞાનદ થાય તો બહારથી ડીકળી જાય ને ! અરે કાઈ ! આ કોઈ સસારના હૃદયની વાત નથી આ તો અકપાય, નિરાકૃત જ્ઞાનદની વાત છે હૃદય કરવો તે તો આકૃતતા છે આ તો

સહજ આનંદની વાત છે, આ તો આત્માના સહજ આત્મસ્વ ભાવની વાત છે આનંદની વાત આવે ત્યાં લોકોને એમ થાય કે કાઈ બહારથી ઊછળી તો જાય ને ! પણ અરે ભાઈ ! આનંદ વેદુ ધ્રુ એવો વિકલ્પ પણ રાગ છે, આકૃષ્ટતા છે આનંદ તો સહજ વેદાય છે અને જગૃતસ્વરૂપ જ્ઞાનમા જણાય છે જગૃત આત્મા તેને જાણે છે-તેને વેદ છે આત્માનું સુખ અતરમા છે, તે બહારમા, રૂપી પદાર્થમા, ઇન્દ્રિયોમા કે શરીરમા ઊછળી આવતું નથી આત્માનો આનંદ આત્મામા વેદાય છે, બહાર ઊછળીને આવતો નથી

આત્મા જ્ઞાનઘન છે, તેનો નિશ્ચય ન થાય ત્યાં સુધી શ્રુત-જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવો અને નિશ્ચય થયા પછી એકાગ્રતાનો અભ્યાસ કરવો, એમ પ્રમણ પ્રયત્ન કરનાથી પરમાત્મારૂપ સમયસારના દર્શન થાય છે

સામા દેવગુરુશાસ્ત્રનો નિર્ણય કરી, આત્મા શુ છે તેનો નિર્ણય કરવો મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનના પર્યાયના ભેદ પૂરતો આત્મા નથી પણ સામાન્ય જ્ઞાનમાત્ર-અખંડ જ્ઞાનમાત્ર આત્મા છે જ્ઞાતાપણે જાણવું તે જ આત્માનું સ્વરૂપ છે, પરંતુ કાઈ પણ કંઈ તે આત્માનું સ્વરૂપ જ નથી પરંતુ કર્તાપણે જેણે સ્વીકાર્યું છે તેણે આત્માના સ્વભાવનો સાચો નિર્ણય કર્યો નથી. પરંતો અકર્તા, સ્વભાવનો કર્તા, સ્વપર જ્ઞાયક એવા આત્માનો યથાર્થ નિર્ણય કર્યા પછી આગળ જઈ શકાય છે દેવને જાણે, ગુરુને જાણે, વર્મને જાણે, પુણ્ય-પાપના ભાવને જાણે, નવતત્ત્વમાથી એકલો જુદા આત્માને જે જાણે તેણે આત્માનો સાચો નિશ્ચય કર્યો છે એવો નિશ્ચય કર્યા પછી પ્રગટ અનુભવ કરવા માટે ઇન્દ્રિય અને મનમા પ્રવર્તતી બુદ્ધિને હૃદમા લાવીને પછી આત્મસન્મુખ કરે એવું વગેરેના જે ભાવો થતા હોય તેને પહેલાં મર્યાદામા લાવે-હૃદમા લાવે અને પછી જ્ઞાનને આત્મ સન્મુખ કરે હું શુદ્ધ છું, હું અશુદ્ધ છું, હું બદ્ધ છું, હું અમદ્ધ છું એવા વિકલ્પોને છાડીને કેવળ એકલો આનંદમૂર્તિ આત્મા રહી ગયો તેને અનુભવે તે પરમાત્માના દર્શન છે, તે સમ્યગ્દર્શન છે આ બારમા ગુણ સ્થાનની વાત નથી આચાર્યદેવે દીકામા 'સમ્યગ્દયતે' એમ શબ્દ

મુક્યો છે, મારે મદાની વાત છે, ચોથા ગુણસ્થાનની વાત છે જ્યારે
પરમાત્મારૂપ સમયસારને આત્મા અનુભવે છે તે જ વખતે મદાય છે
ત્યારપછી બહાર લક્ષ આવે ત્યારે વિકલ્પ આવે છે, પરથી જીવ
માયકનુ જ્ઞાન રહે છે, મદા રહે છે પણ ઉપયોગ આત્મામાં તદ્દન
જામતો હોતો નથી આત્માના સ્વભાવમાં કરે છે ત્યારે પરમાત્મારૂપ
આત્માને સાક્ષાત્ અનુભવે છે આ વાકાનુ સમ્યક્દર્શન નથી આ
જીવનાનુ સમ્યક્દર્શન નથી પણ આ આત્માનુ સમ્યક્દર્શન છે જેને
મરી જિજ્ઞાસા જાગી હોય અને જે પુરુષાર્થ કરે તે પ્રગટ કરી શકે છે

૨૦૦૦, કાગત-૧૮ ૦)) થી

જેને આત્માનુ હિત કરવું હોય તેણે પ્રથમ આગમનો અભ્યાસ
કરી આત્મસ્વભાવનો સાચો નિર્ણય કરવો સાચા દેવ-ગદ-શાસ્ત્ર
કોણ છે તેનો સાચો નિર્ણય કરવો સર્વજ્ઞ પરમાત્મા કોણ છે? તેમની
વાણી કેવી છે તેનો નિશ્ચય કરવો સાચા શુરુ કેના હોય? સાચા
શાસ્ત્ર કેવા હોય તેનો નિર્ણય કરવો અને દેવગુરુશાસ્ત્રે કહેલા
આત્મસ્વભાવનો નિર્ણય કરવો સસારમાં પણ પહેલા પરીક્ષા કરે
છે ને? ગમે તે માત્ર લેવા જાય ત્યાં પરીક્ષા કરીને માત્ર લે છે
જવેગત, કાપડ વગેરે લેવામાં પરીક્ષા કરીને માત્ર લે છે તેવી રીતે
આત્માના સ્વભાવનો પણ યથાર્થ નિર્ણય કરવો પડશે. આત્મા
જ્ઞાનસ્વરૂપ છે એમ કહેવામાં આનંદ, બળ, સ્થિરતા વગેરે બધા
ગુણો આવી જાય છે જ્ઞાનગુણ અને આત્માની અર્પણ શુદ્ધ-શુદ્ધિની
અભેદ-દ્રિષ્ટિએ જીવો તો જ્ઞાનમાત્ર આત્મા કહેવામાં બધા ગુણો
આવી જાય છે

હું જ્ઞાનમાત્ર આત્મા છું એમ નિશ્ચય કરીને પછી સ્વસ્ત-મુખ
વળે છે પાંચ ઇન્દ્રિયને મન તરફ જે મનિજ્ઞાનનો વેપાર પ્રવર્તે તો હું
તેને જ્ઞાનમાત્રમાં ફેળવી દે છે પાંચ ઇન્દ્રિય અને મન જ્યાંસુધી
બાહ્યમાં કામ કરે છે ત્યાંસુધી રાગ છે કાન દ્વારા શાસ્ત્રના શબ્દ
સાંભળે, આંખ દ્વારા પ્રતિમાઓના દર્શન કરે-ને અથવા ઇન્દ્રિયનો વિચય
છે, તે અથવા રાગ છે, નિર્નિકલ્પ અનુભવ વખતે તે રાગ ધૂરી જાય છે

બાહ્ય પદાર્થમાં જે લક્ષ છે તે છાડીને આત્મસન્નિપાત વળવું, જ્ઞાન શબ્દ, રસ, રૂપ વગેરેને જ્ઞેય કરવું તેને સ્વ-જ્ઞેય તરફ વાળવું, ઇન્દ્રિયથી જે બોલ થાય તે બોધને સ્વભાવસન્નિપાત કરવો, ઇન્દ્રિયથી જે જ્ઞાન થાય તે જ્ઞાનને જ્ઞાનમાત્રમાં જોળવવું, એકલો જ્ઞાનસ્વભાવ છે તેમાં લીન કરવું, તેની રીતે શ્રુતજ્ઞાનને પણ સ્વભાવસન્નિપાત કરવું. હું બદલું હું કે અબદલું છું, શુદ્ધ હું કે અશુદ્ધ છું એવા વિકલ્પમાં રોકાવું તે શાગ છે, એ વિકલ્પ મટાડીને શ્રુતજ્ઞાનને પોતા તરફ વાળવું, પોતામાં લીન થવું, પોતામાં લીન થતા બધા વિકલ્પ છૂટી જાય છે અને અખંડ પ્રતિકાશમય આત્માનો અનુભવ થાય છે, નિર્વિકલ્પ આનંદનો અનુભવ થાય છે. આ કર્મ છે, આ વર્મનો ઉપાય છે. આ સિવાયના જે વ્રત ને ચારિત્ર તે બધા બાળવ્રત, બાળતપ ને બાળચારિત્ર છે—તે બધી બાળચાલ છે.

સસાગમાં જીવો દુખને વેદી રહ્યા છે. જો મુખ હોય તો પરપાર્થની ઇચ્છા માત્ર ન હોય, જો આનંદ પ્રગટ હોય તો પરની ઇચ્છા જ ન થાય, મુખની ઇચ્છા થાય છે માટે તે દુખી છે વાસ્તવિક-મુખ આત્મામાં છે, તે પ્રગટતા દુખ ટળે છે. પ્રથમ આત્મસ્વભાવનો નિર્જય કરી પછી તેમાં લીન થાય તો આત્માનો અપૂર્વ આનંદ અનુભવાય. માટે જો મુખ જોઈતું હોય તો પુરુષાર્થ કરી, વિકલ્પ તોડી, આત્મામાં લીન થવું—તેનાથી અપૂર્વ આનંદ અનુભવાશે. તે જ સમ્યક્દર્શન છે, તે જ સમ્યક્જ્ઞાન છે, તે જ સમયમાત્ર છે. સમ્યક્દર્શન ગુણ આત્માનો જ છે માટે આત્મામાં હોય, બહાર ન હોય. સમ્યક્દર્શન વાડામાં નથી, લુગડામાં નથી પરંતુ આત્મામાં છે. સમ્યક્દર્શન ને સમ્યક્જ્ઞાન જુદી ચીજ નથી. સમ્યક્દર્શન પ્રગટ કરવાનો કેવો મરસ ઉપાય અહીં બતાવ્યો છે? આ જ પ્રથમ ઉપાય છે.

જીવન કે ઘરડા-બાગે કરવા જેવું તો આ જ છે સત્ય શરણ આ જ છે, બીજું કંઈ શરણ નથી હું જ્ઞાનસ્વભાવ છું એમ નિર્જય કરી, તેમાં ઠરવું, ઠરીને આત્માનો અનુભવ કરવો તે જ શ્રેયશીલ ઉપાય છે, બીજો કોઈ શ્રેયશીલ ઉપાય નથી. આટલી ભક્તિ કરવી કે આટલી રૂચા પાળવી તે શ્રેયશીલ ઉપાય છે તેમ આચાર્યદેવે કહ્યું નથી, પણ

સાચી પ્રતીત કરીને તેમા ઠરતુ તેને મોક્ષનો ઉપાય આચાર્યદેવે કહ્યો છે સાચુ સમજ્યા પછી, સમ્યગ્જ્ઞાન થયા પછી, અધૂરો છે ત્યા મુઘી શુભ પરિણામ આવશે, તે ભક્તિ પણ કરશે, ક્યા, દાન, પૂજા, ભક્તિના પરિણામ આવશે, પણ તે મોક્ષનો ઉપાય નથી. વચ્ચે આવે છે ખગ, પરંતુ તે આગળ જનાનો માર્ગ નથી. સાચા જ્ઞાન વગર આત્મા જવાબ નહિ આપે. સાચુ સ્વરૂપ સમજ્યા વગર ભવના બંધનની બેઠી નહિ તૂટે કદાચ પુણ્યપરિણામ કરશે તો કોઠાધિપતિના ઘરે જ મશે પરંતુ તેમા શુ વળ્યુ ? તે બધુ મૂળધાણી ને વા-પાણી છે તેથી કાર્ધ ભવના બંધનનો અભાવ ન થયો, ભવના બંધનનો અભાવ તો માયા સ્વરૂપની પ્રતીત કરીને તેમા સ્થિરતા કરે તો જ થાય, અને તે જ સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્જ્ઞાન છે તે સિવાય બીજુ કોઈ સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્જ્ઞાન નથી

હવે આ અર્થેનું ઠગશરૂપ કાવ્ય કહે છે -

(શાર્દૂલવિહીન)

આક્રામન્નવિરલ્પમાવમચલ્ પક્ષૈર્નયાના વિના
સારો ય સમયસ્ય ભાતિ નિશ્ચૈતરાસ્વાધમાન સ્વયમ્ ।
વિજ્ઞાનૈરસ સ ઇપ મગવાન્પુણ્ય પુરાણ પુમાન્
જ્ઞાન દર્શનમપ્યય સ્મિયવા યત્કિચનૈસોડ્યયમ્ ॥૯૩॥

અર્થ - નયાના પક્ષો રહિત, અથગ નિર્વિકલ્પભાવને પામતો જે સમયનો (આત્માનો) માત્ર પ્રકારો ■ તે આ સમયસાર (શુદ્ધ-આત્મા) - કે જે નિષ્કૃત (નિશ્ચય, આત્મલીન) પુરો વડે સ્વયં આસ્વાદ્યમાન છે (આસ્વાદ લેનાય, છે, અનુભવનાય છે) તે-નિજ્ઞાન જ જેનો એક રસ છે તેવો ભગવાન છે, પવિત્ર પુરાણ પુરુષ છે, જ્ઞાન કહ્યો કે દર્શન કહ્યો તે આ (સમયસાર) જ છે, અથવા વધારે શુ કહીએ ? જે કાર્ધ છે તે આ એક જ છે (-માત્ર જુના જુના નામથી કહેવાય છે)

જુઓ તો ખગ ! આ કળગ કેટલો બિચો છે ! કેવો સન્ન છે !

આ તો હજી નીચલી દશાની વાત છે. ૪મીની શરૂઆતવાળાની આ વાત છે, ચોથી ભૂમિકાવાળાની આ વાત છે. જે માણસોએ ખુબ તત્વ ન સાબળ્યું હોય તેને આ એલ. એલ. બી. ની વાત છે એમ લાગે, પણ ભાઈ! તને તારી મહિમા બેઠી નથી, તારું માહાત્મ્ય તને આવ્યું નથી તેથી એમ લાગે છે.

પ્રશ્ન—પોતાનું માહાત્મ્ય પોતે જરૂર કે ભગવાનનું માહાત્મ્ય પોતે કરે?

ઉત્તર—ખરી રીતે પોતે પોતાના સ્વભાવનું માહાત્મ્ય જરૂર છે. ભગવાનનું માહાત્મ્ય કોઈ છે તેમ કહેવું તે વ્યવહાર છે, ગુણરાગ આવે છે તેથી સામા નિમિત્ત ઉપર આગેપ જરીને માહાત્મ્ય કરે છે મારે ભગવાનનું માહાત્મ્ય કોઈ છે તેમ કહેવાય છે, પરંતુ જેને આત્માનું માહાત્મ્ય હોય તેને જ ખરું ભગવાનનું માહાત્મ્ય આવે. પોતાના આત્માનું માહાત્મ્ય-મહીમા જેને લાગી છે, અને આત્માની પૂર્ણતાની ધગધગ જેને લાગી છે તેને જ પૂર્ણ સર્વશ વીતરાગ પ્રત્યે ખરી ભક્તિ આવે છે, બહુમાન અને અતરથી ઉછાળો તેને જ આવે છે.

છપોતે પોતાનું માહાત્મ્ય જ આવડતું નથી, પોતાને સારું મનન હોય તો એનું માહાત્મ્ય એને આવે, બીજાને પણ તે મનન માહાત્મ્યથી દેખાડે ઘરે સારી ઘોડી હોય તો બીજાને દેખાડે, માનસ પૂતળિયું ચીતરી હોય તો તે પણ બીજાને દેખાડે અને ભાઈ! ને ધૂળના ચિત્રનું તને માહાત્મ્ય! પણ તારું ચિત્ર અંદર કેવું છે એનું ગર્થ માહાત્મ્ય છે કે નહિ? પોતાના ચૈતન્યભગવાનનું પોતાને માહાત્મ્ય ન આવે ત્યારુધી કોઈ રીતે કલ્યાણ થાય એમ નથી.

આદી આ કળશમા કહે છે કે ગુહ્ય, અશુદ્ધ, બદ, અખદ, નિર્મળ, સમજ વગેરે નધાના વિવિધ પડે છે, તેનાવી નિતિ, અચળ-ન ચળે એવો, અસખ્યપ્રદેશી, ચૈતન્યમૂર્તિ આનંદન આત્મા નિર્વિકલ્પ ભાવને પામતો જે સમયનો સાર તેને પ્રત્યક્ષ દે. ગાગ-દેવતા નિકલ્પો છે તે આત્માનો સાર નથી. ગુણાગુણ વિવિધ નિતિ, અચળતા ગહિત, નિર્વિકલ્પસ્વરૂપ, અમૃત આનંદમય આ માને અનુભવે

તે સમયનો સાર પ્રમાણે છે તે સમયનો સાર કેના પુરુષો વડે આસ્ના-
ધમાન છે? નિશ્ચય, આત્મલીન પુરુષો વડે આસ્નાધમાન છે,
અચ્ચય પુરુષો વડે સ્વય આસ્નાધમાન છે, ધીર પુરુષો વડે તે
આસ્નાધમાન છે તે અનુભવ કેના વશે થાય? જે સ્વરૂપમા સ્થિત
છે તે ધીર છે તેના પુરુષોને વગે આત્મસ્વરૂપ આસ્નાધમાન છે

જેમ કોઈ હામા સુતરના દાગની ગાઠ પછી ગર્ધ હોય, તે
ગાઠને કાઢવા માટે કેટલું ધીરું થવું જોઈએ, તેમ અનતમળની ભ્રાતિની
ગાઠ કાઢના માટે તો ઘણી ઘણી ધીરજ જોઈએ અનતમુલપર્યાયતા
પિંડ આત્મા ધીર પુરુષો વડે અનુભવાય છે જેમ કોઈ ઊંચા હીરાના
દીવો ગમે તેના પવનના ઝપાગ હોય તોપણ હલે નહિ, તેમ ગમે
તેના બહારના સંયોગ હોય તોપણ ચળે નહિ એવા અચ્ચય, આત્મ
લીન પુરુષો વડે આત્મરસ આસ્નાધમાન છે આ નિજ્ઞાન જ એ
જેનો રસ છે, અચિંત્યને અપૂર્વ જેનો આત્મરસ છે-એનો ભગવાન
આત્મા છે, તે ધનિત પુણ્ય પુરુષ છે, જુનામા જુનો છે, નવો નથી
પ્રગળ્ભો, એને જ્ઞાન કહો, દર્શન કહો, ચાગ્રિ કહો, સત્ કહો, શાંતિ
કહો, આનંદ કહો તે આ સમયસાર જ છે, જેમ મોનાને પીણું મ્હો,
ચીકણું મ્હો, સુવાણું કહો, વજનદાર મ્હો-જે કાઈ કહો તે સોનું જ
છે, તેમ આત્માના સર્વેનમા આચાર્યપદ કહો, ઉપાધ્યાયપદ કહો,
મુનિપદ કહો, સમ્યક્પદ કહો-જે કાઈ કહો તે આ એક જ છે, ચારિત્ર
તો એ છે, આશાધના તો એ છે, સમાધિમરણ તો એ છે, વીર્ય તો
એ છે, અસ્તિત્વ તો એ છે, વસ્તુત્વ તો એ છે, દ્રવ્યત્વ તો એ છે,
સિદ્ધિ ને અપરિહતપદ પણ એ જ છે

નિકટપને પદ ન કહેવાય, નિકટપને અપરિહત, સિદ્ધ, આચાર્ય
ઉપાધ્યાય ન કહેવાય, નિકટપને સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન ન કહેવાય
સ્વરૂપઅનુભવમા જ આ બધા પદ આવે છે અનુભવ સિવાય આ
પદ શું કયાય બહાર હશે? બહારથી પદ અપાય છે તે વ્યવહાર છે
પરમાર્થ આમા જ બધા પદ સમાઈ જાય છે અનુભવ અંગે અશે
પૂર્ણતા મુખી વશે ખરો, બાકી બધા પદમા અનુભવ તો આ જ,

વવારે શુ કહીએ? જે કાંઈ છે તે આ જ છે, તેને સ્વભાવ કહો, અનુભવ કહો, સાક્ષાત્કાર કહો કે પ્રત્યક્ષ અભુના દર્શન કહો—જે કાંઈ કહો તે બધું આ જ છે. વવારે શુ કહીએ? જે કાંઈ કહો તે એક જ છે, માન જુદા જુદા નામથી કહેવાય છે.

હવે વિશેષ કહે છે કે પ્રાપ્તિની પ્રાપ્તિ છે, કાંઈ અપ્રાપ્તિની પ્રાપ્તિ નથી. સત્ તે છે જ પણ તેનું લક્ષ ખસી ગયું હતું, સ્વભાવ-માથી ખસ્યો હતો, માન્યતાનું પલટન થયું હતું, તે જ્ઞાનમાં આવી મળે છે, બૂલ પહેલી થઈ હતી તેને ટાળીને ઉપધોગ આત્મા સાથે મળે છે, વસ્તુ નો જેમ છે તેમ છે પણ પર્યાય સ્વભાવમાં આવી મળે છે.

આ આત્મા જ્ઞાનથી મ્યુત થયો હતો તે જ્ઞાનમાં જ આવી મળે છે એમ હવે કહે છે —

(સાદ્ધર્મવિગ્રહિત)

દૂર ભૂરિવિકલ્પજાલગહને આભ્યન્નિજૈરાચ્ચુતો

દૂરાદેવ વિવેકનિઘ્નગમનાન્નીતો નિજૌઘ રલાત્ ।

વિજ્ઞાનૈકરસસ્ત્વદેકરસિનામાત્માનમાત્મા હરન્ ।

આત્મન્યેવ સદા ગતાનુગતતામાયાત્યય તોયવત્ ॥ ૧૪ ॥

અર્થ —જેમ પાણી પોતાના સમૂહથી મ્યુત થયું થકું દૂર ગહન વનમાં ભમતું હોય તેને દૂરથી જ ઢાળવાળા માર્ગદ્વારા પોતાના સમૂહ તરફ ખેંચી વાળનામાં આવે, પછી તે પાણી, પાણીને પાણીના સમૂહ તરફ ખેંચતું થકું પ્રવાહરૂપ થઈને, પોતાના સમૂહમાં આવી મળે, તેની રીતે આ આત્મા પોતાના વિજ્ઞાનઘનસ્વભાવથી મ્યુત થયો થકો પ્રચુર વિકલ્પજાળના ગહન વનમાં દૂર ભમતો હતો તેને દૂરથી જ વિવેકરૂપી ઢાળવાળા માર્ગદ્વારા પોતાના વિજ્ઞાનઘનસ્વભાવ તરફ ખેંચી વાળનામાં આવ્યો, કેવળ વિજ્ઞાનઘનના જ રસીલા પુરોવાને જે એ વિજ્ઞાનરસવાળો જ અનુભવાય છે એનો ને આત્મા આત્માને

આત્મામાં જોયતો થયો (અર્થાત્ જ્ઞાન જ્ઞાનને જોયતું થકું પ્રવાહરૂપ થઈને), સદા વિજ્ઞાનઘનસ્વભાવમાં આવી મળે છે.

આચાર્યદેવ હવે દર્શાવે આપે છે. જેમ પાણી પોતાના સમૂદ્ધી સ્થિત થયું એટલે કે પાણીના પ્રવાહનો એક વેગો ક્યાંક આડો-અવગો નીચળી ગયા, પછી તે ગહન વનમાં ફર્યા કરે અને જો ઢાળવાનો માર્ગ મળી જાય તો ઢાળવાળા માર્ગમાં ચાલે જાય અને પાણીમાં જઈને મળે. દરથી જ ઢાળવાળા માર્ગમાં બળથી જ વાળવામાં આવે એટલે કે ઢાળવાળો માર્ગ હોય તેમાં જરીક લીટાડો કરે તો જાય પાણી પાણીમાં, પાણી પાણીના બળે, પાણીને, પાણીના સમૂદ્ધ તરફ જોયતું પાણીમાં જઈને મળે છે ઢાળવાળા માર્ગમાં પાણી હોય પછી તો પાણીનું પાણી વેગ આવે એટલે કે ધક્કો આવે તેથી પાણી પ્રવાહરૂપ થઈને પાણીમાં જઈને મળે, એવી રીતે આત્મા વિજ્ઞાન ઘનથી સ્થિત થયો છે અને વિકલ્પ ભાવના ગહન વનમાં ભમે છે. એમ કહીને આચાર્યદેવ એમ કહે છે કે આત્મા તદ્દન શુદ્ધ નથી, અવસ્થામાં બૂલ થઈ છે, જો અવસ્થામાં બૂલ ન હોય તો આ સ સાં કેવો? જો અવસ્થામાં બૂલ ન હોય તો અવસ્થામાં મયિનતા હોય જ શેની? મારે આત્માને બૂલ ની હતી તેથી યાજીને પાછા ફરે છે. આત્માનો સ્વભાવ તો જ્ઞાન-આન હતો જ છે, વિવેકમળ તો આત્માનો સ્વભાવ છે નહિ, આત્મા તો વિજ્ઞાનઘન છે, અરૂપી જ્ઞાન-આન હતી મૂર્તિ છે એવા સ્વભાવથી સ્થિત થઈને, ભ્રાતિમાં અને રાગ-દ્વેષની લાગણીઓમાં ભમે છે, શરીર તે હું, મદિષો તે હું, શુભાશુભ નિર્લેપ તે હું, એમ ભ્રાતિ વડે વિવેકમળના ગહન વનમાં ભમ્યા કરે છે પ્રચુર વિકલ્પભાવમાં દૂર ભમ્યા કરે છે.

છાકરાનું કરી દઉં, કુંડળનું કરી દઉં, ગ્લાણનું કરી દઉં એમ અજ્ઞાની માને છે, પણ પરનું મર્ષ કરી શકતો નથી અને મર્ષતો અભિમાન કર્યા કરે છે, ગમે તેટલા ગાળીંગ ખાય તોય વિકલ્પમાંથી ખસતો નથી કરોગિષો જેમ જાળમાં ગૂચાય છે તેમ આ તૃણાના કે નાની જાળમાં ગૂચાય છે. પોતાના વિજ્ઞાનઘનસ્વભાવથી સ્થિત

યથેતો પ્રચુર વિકલ્પભળના ગહન વનમા દૂર લામતો હતો. જેમ પાણી પોતાનું ક્ષેત્ર મૂકીને દૂર ગયું હતું તેમ આત્મા પોતાનું ક્ષેત્ર મૂકીને દૂર ગયો નથી પણ સ્વભાવથી વેગળો ગયો છે, નયના નિકલ્પમા, પુણ્ય-પાપના નિકલ્પમા દૂર લામે છે. અનતા લવ દીડા-મકોડા-નાગડી-દેવ વગેરેના કર્યા તોપણ નિકલ્પભળનો અત ન આવ્યો, મનુષ્યભવમા આવ્યો પણ જો આત્માનું લાન ન કર્યું તો આખી જિંદગી જા્ય તોપણ વિકલ્પનો અત આવતો નથી, વિકલ્પભળ તૂટી નથી પણ જ્યાં સુન-પરનો વિવેક કર્યો ત્યા સ્વરૂપમા જઈ મળે છે અને વિકલ્પભળ તૂટી જાય છે.

દૂરથી જ વિવેક કર્યો એટલે કે તે વિકલ્પોમા લાગ્યો નહિ, નિકલ્પ છે ખરા પણ સુનથી પર એવા વિકલ્પનું ભેદજ્ઞાન કરી નિકલ્પને ગીજી કર્યા. હું શુદ્ધ છું, જ્ઞાયક છું, આનંદન છું એમ સ્વ-પરનો વિવેક કરી પોતા તરફ વળ્યો, વિકલ્પથી દૂરથી જ પાછો વળ્યો.

નિવેડ- કર્યો એટલે કે પોતાને પડ્યો, પણ હજી સ્થિરતા થઈ નથી, સમ્યજ્ઞાન થયું છે, ગરુઆતમા આગમનું જ્ઞાન કરતો હતો ત્યારથી વિવેક પ્રગટ કરવાનો પ્રયત્ન કરના માડ્યો છે. પ્રથમથી જ વિવેક પ્રગટ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો તે માર્ગ છે પ્રયત્ન દ્વારા યથાર્થ વિવેક પ્રગટ કરી વિકલ્પના ગહન વનમા ગેકાવું હતો તેને. હું જ્ઞાનસ્વરૂપ છું, પરથી જુદો છું, પરથી જુદો છું એમ પંથી જુદો પાડનાના, ઠાળવાળા માર્ગમા વાળે છે, બળથી પોતામા વિવેક કરી વાળે છે. 'બળથી' એમ કહેતા તારા પુરુષાર્થથી કામ થાય છે તેમ આચાર્યદેન કહે છે.

અહીં પાણીનો દાખલો લાગુ પડે છે, પાણી પત્થરોને તોડી નાખે છે તેમ સમ્યજ્ઞાન લાનકર્મ ને દ્રવ્યકર્મરૂપી પત્થરને તોડી નાખે છે, પાણીનો પ્રવાહ છે તેમ જ્ઞાનનો પ્રવાહ છે, પાણીનો પ્રવાહ જેમ વાળી ગકાય છે તેને જ્ઞાનનો પ્રવાહ પણ કેન્દ્રી ગકાય છે.

વિજ્ઞાનઘનસ્વભાવ તરફ બળથી વાળનામા આવ્યો એટલે કે તારા પુરુષાર્થથી જ જ્ઞાનસ્વભાવ તરફ વળ્યો જ્ઞાનસ્વભાવમા લાગ્યો,

જ્ઞાનસ્વભાવરૂપ થયો તારા પુરુષાર્થ નગર કોઈ પણ તને વિજ્ઞાન-
રસનો સ્વાદ આપે તેમ નથી, જ્ઞાનની દિશા તારા સ્વભાવસામ્યુખ
કરે તો તારો સ્વાદ તને અનુભવાશે.

વિજ્ઞાનઘનના રસીવાને વિજ્ઞાનઘનમા જ શાંતિ છે, તેમા જ
રસ છે, તેમા જ લીનતા થાય છે, તે તેનો જ અનુભવ કહે ॥ અને
તેનો જ પ્રયત્ન કરે છે એવો આત્મા આત્માને આત્મામા ખેંચતો
થકો (અર્થાત્ જ્ઞાન જ્ઞાનને ખેંચતું થકું, પ્રવાહરૂપ થઈને), સદા
વિજ્ઞાનઘનસ્વભાવમા આવી મળે છે.

જેને મૂઠી ન હોય તે પ્રથમ તો કુડામા વેપાર કરે, કુડામા
જાળિયા અને મમરા રાખે અને તેનો વેપાર કહે એવો વેપાર
કરતા કરતા ખાર મહિને બચે વધે ગ્રેમ નધતા નધતા મૂઠી
થાય, પછી તે મૂઠી મૂઠીને વધારે, એવી રીતે પહેલા આગમ દ્વારા
અને ઓગુરના ઉપદેશ દ્વારા નિવેક પ્રગટ કરવાનો પ્રયત્ન કરે,
પ્રયત્ન કરતા કરતા વિવેક પ્રગટ થાય, નિવેક પ્રગટ થતા જ્ઞાન,
ચિન્મય અને હું બંને છુટા છીએ એમ ભેદજ્ઞાન કરીને, ચિન્મયને
ગોળું કરીને આ માડું નહિ, માડું નહિ એમ નકાર કરતું બળથી
જ્ઞાન ઉપધોગને પાતા તરફ વાળે છે. પ્રથમ તો પુરુષાર્થ કરીને
બળથી પાતા તરફ વાળે છે, પછી તો વેગ આત્મા તરફ જામ્યો
એટલે આત્મા આત્માને આત્મામા ખેંચતો થકો આત્મામા આવી
મળે છે, પછી તો મૂઠી મૂઠીને વધારે તેમ આત્મામા જામ્યો ત્યાં તિજ
સ્વરૂપનો કોગલડો કહે છે અને છુદ્ધિપૂર્વ-ના ચિન્મય છૂટી જાય છે
એ રીતે સાધકદશા વધના વચતા પીતરાગ થતા મુધી ચિંથરતા વધતી
જાય છે, પછી તો મૂઠી મૂઠીને વધારે છે,

ગર્યાનમા નાનો વેપાર કરે એટલે કે આગમદ્વારા અને શ્રી
ગુરના ઉપદેશ દ્વારા નિવેક પ્રગટ કરવાનો પ્રયત્ન કરે અને વિવેક
પ્રગટ થયા પછી તો મૂઠીથી મૂઠી વધતી જ જાય છે

પુરુષાર્થદ્વારા યથાર્થ નિવેક, યથાર્થ પ્રતીત પ્રગટ કરીને આ
સર્વ તે હું, આ અસ્તિ તે હું, આ જ્ઞાન તે હું છું, આ ચિન્મય તે

હું નહિ, આ રાગ તે હું નહિ, આ આકૃષ્ટતા તે હું નહિ એમ નકાર કરતો, સ્વભાવમા પરની નાસ્તિ સ્વીકારતો અને પોતાના સત્ સ્વરૂપમા પોતાની અસ્તિ સ્વીકારતો હાળવાળા માર્ગમા જ્ઞાન જ્ઞાનને ખેચવું જ્ઞાનમાં આવી મળે છે.

જેમ પાણીને હાળ મળ્યો એટલે દોહડુ, આગળનું પાણી ખેંચે અને પાછગણું પાણી તેને ધકેલે અને હાળથી દોડે ત્યારે પાણી પાણીમા મળી જાય છે એમ આત્મામા હાળવાળો માર્ગ (એટલે નીચો નહિ પણ હાળ એટલે સીધો રસ્તો, વિવેકરૂપી હાળ અહીં સીધો છે) એટલે કે વિવેકનો સીધો રસ્તો ધર્મ ગયો, વિવેકીજ્ઞાન સ્થિર થવું એટલે કે જ્ઞાન જ્ઞાનને ખેચવું થકુ પ્રવાહરૂપ ધર્મને સદા વિજ્ઞાનઘન સ્વભાવમા આવી મળે છે.

સ્વભાવ તરફ નમતો, સ્વભાવનું બહુમાન કરતો, સ્વભાવ તરફ ઠગતો, પરથી બેજ્ઞાન કરતો, સ્વપરનો વિવેક કરતો - સ્વપરની વહેચણી કરતો જ્ઞાનઉપયોગ ભગવાન આત્મામા આવી મળે છે, વધતો વરતો સદા વિજ્ઞાનઘનસ્વભાવમા પૂર્ણ થાય છે.

આચાર્યદેવે અહીં એવી કોઈ શૈલિથી રચના કરી છે કે પ્રથમ આગમજ્ઞાન કર, પછી જ્ઞાનસ્વભાવો આત્મા હું એમ નિશ્ચય કર, પછી અનુભવ કર એવો ક્રમ આમા મૂક્યો છે. જુઓ, આમા 'હાળ નડે છે, કર્મ નડે છે' વગેરે કોઈ ન આવ્યું એકલો પુરુષાર્થ જ આવ્યો.

આત્મા પરના માહાત્મ્યથી મિથ્યાત્વના માર્ગે સ્વભાવથી બહાર નીકળ્યો, વિકલ્પોના માર્ગમાં ભ્રમણ કરતો તેને, ત્યાંથી જુના પાડવાના વિવેકવાળા માર્ગદ્વારા પોતે પોતાને ખેંચતો રાગનું સગ-કન તોડતો, પોતે જ પોતાના સ્વભાવદ્વારા સ્વભાવમા સ્થિરતા કરતો વિજ્ઞાનઘનસ્વભાવમા આવી મળે છે, પોતે વિજ્ઞાનઘન થાય છે ત્યાં વિકલ્પ છૂટી જાય છે

૨૦૦૦, માગશર સુદ ૧ ગવિ

હવે કર્તાકર્મ અધિકારનો ઉપસહાર કરતાં, કેરલાકે કળરારૂપ

કાંચો કહે છે, તેમા પ્રથમ કળશમા કર્તા અને કર્મેનુ સ્થિતસ્વરૂપ કહે છે —

(અનુકૃપ)

વિકલ્પક. પર વત્તા વિકલ્પઃ કર્મ કેવલમ્ ।

ન જાતુ કર્તૃકર્મત્વ સવિકલ્પસ્ય નિવૃત્તિ ॥ ૯૫ ॥

અર્થ — વિકલ્પ કરનાર જ દેવળ કર્તા છે અને વિકલ્પ જ દેવળ કર્મ છે (બીજા કોઈ કર્તા-કર્મ નથી), જે છુન નિકલ્પ સહિત છે તેનુ કર્તાકર્મપણ કદી નાશ પામતુ નથી.

આ શરીરની, વાણીની ક્રિયા મારાથી થાય છે, શુભાશુભ વિકલ્પનો કરનારો હું છું એમ જે માને છે તે જ કર્તા છે, તે જ તેના કર્તા થાય છે અને જે શુભાશુભ લાગણી થઈ તે તેનુ કર્મ છે તે જ કર્તા-કર્મપણ છે, બીજુ કોઈ કર્તા-કર્મપણ જ નહિ

કર્તા એટલે થનારો અને થયુ તે તેનુ કર્મ. ગગ-દ્વેષ માનુ કર્તવ્ય છે એમ માનીને જે આટકે છે તે તેના થનારો થાય જ એટલે કે કર્તા થાય છે અને રાગ-દ્વેષ એનુ કર્તવ્ય થાય છે, તેમાથી તેને ચોરાશીના અવતાર ફળે છે પણ ધર્મ ફળેતો નથી

અજ્ઞાની કહે છે કે હું શરીરને સારું કરી દઉં છું, શરીરને રાખી દઉં છું, અરે! આમ કર્યુ હોત તો બહુ સારું થઈ જાત, અરે! તમે માનુ માન્યુ હોત તો બહુ સરેડે ચઢી જાત, પણ અરે ભાઈ! જુ ગમે તેનુ કર તોપણ સરેડે ચડવાનું હોય તે ચડે, તે તારા હાથની વાત નથી કોઈનાથી કોઈ અન્યનુ થાય છે એમ માનનાર તે અજ્ઞાની છે. જે પરમાણની જે અવસ્થા જે ટાણે થવાની છે તે થયા વગર રહેશે નહિ, પરંતુ અજ્ઞાની માને છે કે આ મારાથી થાય છે

વિકલ્પનો કર્તા અજ્ઞાની થાય છે અને વિવેક તેનુ કાર્ય થાય છે શરીરનુ, આત્મનુ, પૈમાનુ, મકાનનુ કોઈ પરદ્રવ્યનુ આત્મા કોઈ કદી ગમેતો નથી અજ્ઞાની ઊંઘી માન્યતાથી માને છે કે હું પરંતુ

કરી શકે છું એવું માનનારની જિંદગી નકામી છે, તેના બધા વગ્સ નકામા છે. આત્માનો તો જાણવું ને જોવું સ્વભાવ છે. એકલા જ્ઞાન-સ્વભાવના કરવું, મૂકવું એવું કર્તવ્ય કાંઈ આવતું નથી, એકલા સાક્ષીસ્વભાવના શું આવે? કાંઈ ન આવે, એકલું સાક્ષીપણ જ આવે. 'અજ્ઞાની એમ માને છે કે ક્ષણભાનું આમ થઈ હોત તો આમ થઈ જાત, બે દિવસ પહેલા આવ્યો હોત તો તાગ પથારી હજાર અપાવી દેત, પણ કોઈનો ભાર છે કે એક પાઈ પણ કોઈને અપાવી શકાય' માટે કોઈનું કોઈ અન્ય કાંઈ કરી શકતું નથી. પાઠમાં કહ્યું છે કે જ્યાંસુધી વિકલ્પ ભાવ છે ત્યાંસુધી કર્તાકર્મ ભાવ છે, તે વિકલ્પ અજ્ઞાનભાવ સહિતનો લેવો.

જે કરે છે તે કરે જ છે, જે જાણે છે તે જાણે જ છે—એમ હવે કહી છે —

(ગથોદ્દતા)

યઃ કરોતિ સ કરોતિ કેવલ

યસ્તુ વેત્તિ સ તુ વેત્તિ કેવલમ્ ।

યઃ કરોતિ ન ઠિ વેત્તિ સ ક્વચિત્

યસ્તુ વેત્તિ ન કરોતિ સ ક્વચિત્ ॥ ૧૬ ॥

અર્થ —જે કરે છે તે કેવળ કરે જ છે અને જે જાણે છે તે કેવળ જાણે જ છે, જે કરે છે તે કદી જાણતો નથી અને જે જાણે છે તે કદી કરતો નથી.

કરે કરમ મોઈ કરતાશ, બો જાને મો જાનનહાશ,
બો કરતા નહિ જાને મોઈ, જાને મો કરતા નહિ હોઈ.

(મમયમાઝ નાટક કર્તાકર્મક્રિયાદ્વાર ૩૩)

અજ્ઞાનભાવે આત્મા કર્તા થાય છે અને જ્ઞાનભાવે આત્મા જાણે છે જે કરનાર છે તે જ્ઞાતા નથી અને જે જ્ઞાતા છે તે કરનારો નથી શરીરનું, કુલજનું, મકાનનું વગેરેનું હું કરી દઉં છું એમ માનનારો કર્તા જ છે ને તે એકલો અજ્ઞાનભાવ છે, જ્ઞાનીને અલ્પ રાગ-દ્વેષ

ધાય છે છતાં તે જ્ઞાતા જ છે, કર્તા નથી દ્રવ્યદષ્ટિના વિષયમાં કર્તા પણ છે જ નહિ, અદ્ય રાગ-દ્વેષ ધાય છતાં તે કર્તા નથી, માત્ર જ્ઞાતા જ છે

જ્ઞાનીએ કિંચિત્ માત્ર પાપ મરીરાદિ જડવુ અને રાગ વગરેનું કર્યું નથી, માત્ર ભલનાર જ રહે છે કિંચિત્ માત્ર પણ પરનો કર્તા ધાય તો તે ભલતો નથી અને ભલનારો છે તે એક અશ પણ પરનો કર્તા થતો નથી, માત્ર ભલનાર જ રહે છે એક અશ પણ પરનો કર્તા થનાર માત્ર કર્તા જ છે કેમ કે ભલનારો જુદો રહેતો નથી કોઈ દિવસ પણ જડની ક્રિયા મારાથી ધર્મએમ જ્ઞાનીને ક્યાગેય પણ બાસવું નથી, સ્વપ્ને પણ બાસવું નથી. જ્ઞાની રાગનો કર્તા થતો નથી પણ પુરુષાર્થની મદતાએ અસ્થિરતા ધર્મ જાય છે, વિકારમાં જોડાઈ જવાય છે પરંતુ જ્ઞાની તો જ્ઞાનનો જ કર્તા છે, વિકારનો કર્તા તો કંદી પણ થતો જ નથી

જે કરે છે એને કર્તા જ બામે છે પણ હું જુદો છું તેમ બાસવું નથી આનવાની, બોધવાની, સંસ્થા ચલાવવાની, ગોપાની, આ ગળી જીંધી કરવાની વગેરે પર પાર્થની ક્રિયા મારાથી ધાય છે એમ માને તે કર્તા છે, કારણ કે પર પદાર્થની ક્રિયા ત્રણમાળ ત્રણસોકમાં કોઈ કરી શકવું જ નથી. જે કર્તા છે તે કર્તા જ છે, જે ભલનાર છે તેને કરવાનો કાર્ષ પણ અભિપ્રાય નથી, તે તો અથા પ્રસંગમાં ભલનાર જ રહે છે

એવી જ રીતે કરવારૂપ ક્રિયા અને ભલવારૂપ ક્રિયા અને સિદ્ધ છે એમ હવે કહું છે —

(૪૬૫૪)

શ્વપ્તિં કરોતૌ ન હિ માસતેજ્ઞત

શ્વપ્તૌ કરોતિશ્ચ ન માસતેજ્ઞત ।

શ્વપ્તિં કરોતિશ્ચ તતો વિમિષે

જ્ઞાતા ન કર્તેતિ તત સ્થિત ચ ॥ ૯૭ ॥

અર્થ—કરવારૂપ ક્રિયાની અદરમા જાણવારૂપ ક્રિયા બાસતી ની અને જાણવારૂપ ક્રિયાની અદરમાં કરવારૂપ ક્રિયા બાસતી નથી, મારે સંસિક્રિયા અને 'ક્રમેતિ'ક્રિયા બન્ને ભિન્ન છે, અને તેથી એમ કહ્યું કે જે જ્ઞાતા છે તે કર્તા નથી.

કરવારૂપ ક્રિયાની અદર જાણવાની ક્રિયા બાસતી નથી. અને જાણવારૂપ ક્રિયાની અદર કરવારૂપ-ક્રિયા બાસતી નથી. અજ્ઞાન-ભાવમા હું પરતુ કુલુ છું તેમ બાસે છે પણ હું જાણનાર છું. કર્તા નથી તેમ જુદાપણુ રહેલું નથી અને તેથી જુદાપણુ બાસતુ પણ નથી. કરવારૂપ ક્રિયામા જ્યા હોય ત્યા કર્તાપણુ બામે છે. પુણ્યની-પાપની, હિંસાની-દયાની જેટલી જેટલી લાગણી થાય તે બધાને હું કર્તા છું અને તે મારું કામ છે એમ અજ્ઞાનીને બાસે છે, જ્ઞાતાની ખબર નથી તેથી કરવારૂપ ક્રિયામા એકમેક થયો તેને જાણવારૂપ ક્રિયા બાસતી નથી. જ્ઞાનીને શરીરની ક્રિયા, ગગની ક્રિયા થાય ખરી પણ તેનાથી હું જુદા જાણનાર છું, તેનું જુદાપણુ તેને બાન રહે છે તેથી તે જાણનાર છે પણ કર્તા નથી. જે ક્ષણે રાગની અને શરીરાદિની ક્રિયા થાય છે તે ક્ષણે જ જુદા રહે છે, જાણનાર રહે છે પરતુ કર્તા થતો નથી.

જાણનાર જાણનારમા એમન થયો તે તેની સંસિક્રિયા છે. હું શુદ્ધ ચિદાનંદ આત્મા છું તેથી પ્રતીત કરી અને તેનું જ્ઞાન કરી તેમા એમન થયો તે જ્ઞાનક્રિયા છે-તે સંસિક્રિયા છે. તે સંસિક્રિયામા મે પૂન કરી, ભક્તિ કરી, વ્રત કર્યા તેનું કર્તાપણુ બાસતુ નથી, તેની ક્રિયા મે કરી તેમ બાસતુ નથી. જ્ઞાનનું જ્ઞાન કર્યું એટલે કે જ્ઞાતાનું જ્ઞાન કર્યું, પૂન-ભક્તિના, વ્રતાદિના જે જે વિકલ્પ આવે તેનું જ્ઞાન કર્યું. પૂન-ભક્તિના જે જે નિમિત્ત આવે તેનું જ્ઞાન કર્યું, એમ બધાનું જ્ઞાન કર્યું, પણ નિમિત્તનું કાર્ય કરી શકું છું તેમ બાસતુ નથી પણ માત્ર જ્ઞાનની જ ક્રિયા બામે છે.

જાણનાની ક્રિયામાં પરતુ હું કરી ગઈ છું તેમ ભેગું બાસતુ નથી. જહનું તો કરી શકતો નથી પણ 'રાગનું' પણ કરી શકતો નથી.

જડનું તો હું કરી કરી શકતો નથી પણ રાગનું હું કરી શકું છું એમ જ્ઞાનીને ભાસતું નથી. જડનું તો કરી શકતો નથી પરંતુ રાગનું પણ કરી શકતો નથી એમ જ્ઞાનીને ભાગે છે આ ધર્મ અને અધર્મની ક્રિયાની વાત છે. ધર્મની સ્પૃતિક્રિયા છે અને અધર્મની કરોતિક્રિયા છે, બન્ને ક્રિયા ભિન્ન છે. અજ્ઞાનીને પરંતુ હું કરી શકું છું એવી કરોતિક્રિયા છે, તે કરોતિક્રિયામાં જ્ઞાનક્રિયા ભાસતી નથી અને જ્ઞાનીને જ્ઞાનની એમમ ક્રિયામાં-સ્પૃતિક્રિયામાં કરોતિક્રિયા ભાસતી નથી. “જ્ઞાનક્રિયાસ્વા મોક્ષ” કહેવાય ■ ત્યાં જ્ઞાન અદરતું ન ક્રિયા બહારની એમ સમજવાનું નથી, પરંતુ જ્ઞાન અદરતું તો ક્રિયા પણ અદરની જ હોય એ ‘જ્ઞાનક્રિયાસ્વા’નો અર્થ ■

‘હું પરદ્રવ્યને કરું છું’ એમ જ્યારે આત્મા પરિણમે છે ત્યારે તો ક્તાભાવરૂપ પરિણમનક્રિયા કરતો હોવાથી અર્થાત્ ‘કરોતિ’ ક્રિયા કરતો હોવાથી ક્તા જ છે અને જ્યારે ‘હું પરદ્રવ્યને જાણું છું’ એમ પરિણમે છે ત્યારે જ્ઞાતાભાવે પરિણમતો હોવાથી અર્થાત્ જ્ઞાતિ ક્રિયા કરતો હોવાથી જ્ઞાતા જ છે. આ અતરપરિણમનની વાત છે જ્યારે ક્તાપણાનું પરિણમન હોય ત્યારે જ્ઞાતાપણુ ભાસતું નથી અને જ્યારે જ્ઞાતાપણાનું પરિણમન હોય ત્યારે ક્તાપણુ ભાસતું નથી શરીરની અવસ્થા, વાણીની અવસ્થા, રાગની અવસ્થા હું કરું છું, હું બોલું છું, હું ખાઉં છું, હું પીઉં છું એમ અદર ભાસે છે ત્યારે હું જાણું છું, જાણું છું એમ ભાસતું નથી તે અજ્ઞાનીની કરોતિક્રિયા ■ પ્રજ્ઞ-પાપ રહિત જાણનારમાં એમમ હોય, જાણનારમાં નિર્મળ પરિણતિ હોય, જાણનારની જાણનારમાં નિર્મળ પરિણતિ હોય ત્યારે તે સ્પૃતિક્રિયા છે. આ સાધ-ની વાત છે, કેવળીની વાત નથી હું જાણું છું, હું જાણું છું એમ પરિણમે ■ તે સ્પૃતિક્રિયા ■ અને અજ્ઞાની હું કરું છું, હું કરું છું એમ પરિણમે ■ તે કરોતિક્રિયા છે

અહીં કોઈ પૂછે કે અવિરત-મધ્યમદષ્ટિ આદિને જ્યાંમુઘી આદિ-મોહનો ઉપ છે ત્યાંમુઘી તે કયાવસ્થા પશ્ચિમે છે તો તેને ક્તા કહેવાય કે નહિ? તેનું સમાધાન-અવિરત મધ્યમદષ્ટિ નગરેને મહા-

જ્ઞાનમાં પરદ્રવ્યના સ્વામીપણારૂપ કર્તાપણાનો અભિપ્રાય નથી, ક્ષાયરૂપ પરિણમન છે તે ઉદયની બળજેરીથી છે, તેના તે જ્ઞાતા છે, તેની અજ્ઞાન સબધી કર્તાપણુ તેને નથી. નિમિત્તાની બળજેરીથી થતા પરિણમનનું ફળ કિંચિત્ હોય છે તે સસારનું કારણ નથી. જેમ વૃક્ષની જડ કાપ્યા પછી તે વૃક્ષ કિંચિત્ કાળ રહે અથવા ન રહે- કષ્ટે કષ્ટે તેનો નાશ જ થતો જાય છે, તેમ આહી સમજવું.

ચોથી ગુણસ્થાને આત્માની ઓળખાણ છે, જ્ઞાયકસ્વરૂપ ગુ છે તેની ઓળખાણ છે, અનતાનુભવીના રાગ-દ્વેષ છૂટીને સ્વરૂપાચરણ ચારિત્ર પ્રગટ્યું છે પરંતુ અપ્રત્યાખ્યાનાનરણીય અને પ્રત્યાખ્યાના-વરણીયના રાગ-દ્વેષની નિવૃત્તિ થઈ નથી, સ્વરૂપાચરણ ચારિત્ર પ્રગટ્યું છે પરંતુ હલ્લુ અસ્થિગતા ઊભી છે, તે અસ્થિરતાનું નિમિત્ત ચારિત્ર-મોહ છે. આહી પ્રશ્ન છે કે પાડવો, રામચંદ્ર, ભગતચંદની વગેરે સસાગમા હતા ત્યારે તેમને અદ્ય ગગ તો હતો તો તે રાગના તેઓ કર્તા હતા કે નહિ ?

ઉત્તર — અવિરત મમ્યદષ્ટિને રાગ છે પણ તેનું ધણીપણુ નથી. પાતે પરને તામે થઈ જતો નથી અને પર મારે તામે થઈ જાય તેમ માનતો નથી પરનો જ્ઞાતા રહે છે. પુરુષાર્થની મદતાથી અગિયરતા થાય છે તેનો જ્ઞાતા રહે, છે.

ચોથી ભૂમિકાએ ગજપાદ, સ્ત્રી, કુટુંબ બધું હોય છે, તેનો જ્ઞાની ધણી થતો નથી. તે માગ તાબાની સ્ત્રીજ છે મારે જેમ હલાવું તેમ હાલે તેવી માન્યતા જ્ઞાનીને હોતી નથી. ક્ષાયરૂપ પરિણમન અદ્ય છે, જે તે ન હોય તો કેવળજ્ઞાન થઈ જાય, તે અદ્ય ક્ષાયના પરિ-ણમનને ‘ઉદયની બળજેરી’ આહી લીધી છે

પ્રશ્ન — ઉદયની બળજેરી કેમ લીધી ?

ઉત્તર — દષ્ટિનું જોડ અખડ ગુહ ચિન્નનદ ઉપર છે, તે દષ્ટિના કથનથી ‘ઉદયની બળજેરી’ લીધી છે, પુરુષાર્થ નબળો છે તે વાત આહી લેવી નથી કારણ કે પુરુષાર્થ નબળો છે તે પર્યાય છે, દષ્ટિના

વિષયમાં અખંડ શુદ્ધ દ્રવ્ય છે, પુરુષાર્થની નબળાઈરૂપ પર્યાય તેના નિષયમાં નથી તેથી તે વાત અહીં લીધી નથી, કોવ-માનાદિ અપ કષાયની અવસ્થા થાય ■ આત્મામાં, પરંતુ તે ઉદયની બળભેરીને લીધે છે તેમ કહ્યું છે કારણ કે મદ્દાના વિષયમાં અખંડ પૂર્ણતા છે, અવસ્થા તે મદ્દાનો વિષય નથી તેથી ઉદયની બળભેરી કહી છે જ્ઞાનીને મદ્દા-જ્ઞાનમાં પરંતુ સ્વામીપણ-માયિકીપણ, સંબંધપણ નથી પણ અવસ્થામાં કષાયનો સંબંધ છે પરંતુ અવસ્થા તે દષ્ટિદ્રવ્ય નથી, દષ્ટિનો વિષય નથી, એકરૂપ શુદ્ધ અખંડ દ્રવ્ય તે દષ્ટિનો વિષય છે, પર્યાયના ભગ, રાગના ભગ દષ્ટિમાં છે નહિ, દષ્ટિ સાથે જે જ્ઞાન છે તે જ્ઞાન અખંડ ને ખંડ, અભગ ને ભગ બન્નેને ભણવાનું કામ કરે છે.

પુરુષાર્થની નબળાઈ, રાગ અને રાગના નિમિત્તબાહ્ય સંયોગ, તે બધા દષ્ટિનો વિષય નથી માટે તે બધા પરના ■ એમ કહીને ઉદયની બળભેરી કહી છે

જ્ઞાન બે કામ કરે છે, કર્તૈવના વિષયને પણ જ્ઞાન જાણે છે; અને અનસ્થાને પણ જ્ઞાન જાણે છે જ્ઞાનમાં વસ્તુદષ્ટિની મુખ્યતા કરી, અનસ્થા દષ્ટિને ઓછું કરી તે અપેક્ષાએ અહીં ઉદયની બળભેરી કહી છે. વસ્તુદષ્ટિમાં પર્યાયનો વિષય નથી હતા પુરુષાર્થનું નબળાઈથી જોડાઈ જવાય છે, પણ ભાવના જોડાવાની નથી, આ કાણે વીતરાગ થવાનું હોય તો આ કાર્ણ જોઈતું નથી-ભાવના તો તેવી જ રહે છે, સ્વરૂપમાં જોડાવાની જ રહે છે

ચોધા, પાપમાં, છઠ્ઠા શુભસ્થાનવાળાને ભાજનાર કહ્યો છે, થનાર કહ્યો નથી, કર્તા કહ્યો નથી, જ્ઞાતા જ કહ્યો છે. જ્ઞાનીને અદ્ય કષાય થાય પરંતુ તેનો તે ભાજનાર રહે છે જ્ઞાની સ્વભાવ અને પરભાવને જાણે છે, જ્ઞાનીને પરદ્રવ્યનું ધણીપણ નથી માટે તે કર્તા નથી, જ્ઞાતા છે મરિત અવસ્થાનો ભાવના નથી માટે પણ કર્તા નથી, જ્ઞાતા છે જ્ઞાની માને છે કે મારી સાતિ મારામાં છે, મારો આનંદ મારામાં છે, પુનઃ-પાપના જે વિકલ્પ હોય તે મારા અનૃત આનંદનું ખૂન કરે છે

માટે જ્ઞાનીને તે પુણ્ય-પાપના વિકલ્પની ભાવના હોતી નથી પણ આત્માના અમૃત આનંદની ભાવના હોય છે.

એક માણસ પચાસ મિયાણાની વચમા બેઠો હોય અને મિયાણા તેને મા, બેન, દીકરી સમી ગાળો દેતો હોય ત્યારે કોઈ તેને કહે કે અહ્યા ! તને આ મા બેન સમાણી ગાળો આપે છે તે વને ગોઠવુ લાગે છે કારણ કે તુ એની વચમા બેસીને સાલણી રહ્યો છે ત્યારે પેલો કહે કે અરે ભાઈ ! આવી ગાળો ખાવી કેમ ગમે ? જરાય ગમતી નથી, પણ ગુ કુ ! માગી કચારા છે, અહીંથી જવાની મારી શક્તિ નથી તેથી મારી કચારાને લઈને અહીં બેઠો છું, જો લખિય પ્રગટી હોત તો ઊઠી જાત, એવી રીતે જ્ઞાનીને કષાયની અદ્ય પરિણતિ થાય પરંતુ તેને તે ગાળ માને છે, પુરુષાર્થની નબળાઈ છે માટે રાગ-દ્વેષ થાય છે. અદ્ય રાગ-દ્વેષ થાય છે તેથી એમ સમજવાનું નથી કે રાગ-દ્વેષ ગોઠે છે પણ નબળાઈ છે તેથી થાય છે. જ્ઞાની સમજે છે કે જેટલે અરે આ કષાયની પરિણતિ થાય છે તેટલું મારું અમૃતસ્વરૂપ છૂટાય છે, મારા સ્વરૂપની હાનિ થાય છે, આ રાગ-દ્વેષ-રૂપ પરિણતિ મારા સ્વરૂપને કલ કરૂં છે. ચોથે ગુણુચ્ચાને પણ કષાયની ચોકડી છે, પાચમે બે કષાય છે, છઠ્ઠે એક કષાય છે ચોથે ભલે ત્રણ કષાય હોય છે છતાં પણ તેનાથી ભવ વધે નહિ, તેમ ભવ બગડે પણ નહિ સમક્રિતીને જે પરિણામમા આચુ'યનો બધ થાય તેનાથી વૈમાનિકદેવનો ભવ બાંધે અને જો દેવમા હોય, તો ઊંચો મનુષ્ય થાય. જ્ઞાનીને એમજ બે ભવ હોય તે પણ આવા સાગ જ થાય છે માટે ચોથે, પાચમે, છઠ્ઠે ગુણુચ્ચાને અદ્ય કષાય હોય તેનાથી અદ્ય બધન થાય છે પરંતુ તેમા ભવ વધે કે ભવ બગડે તેવું બધન હોય નહિ.

ત્રેલિકગગને સમપ્તિ થયા પહેલાં આચુષ્ય બધાયેલું હતું તેથી તે નરકમા ગયા છે, પરંતુ સમ્યગ્-ગર્ભન થયા પછી તો નર-નું આચુષ્ય બધાય જ નહિ. સમ્યગ્-ગર્ભન થયા પછી તો ત્રેલિકગગને એવી જાતના ગુણ પરિણામે આવ્યા છે કે જેનાથી તીર્થ ૨૦ ગોત્ર બંધાયું, તેથી આવતા ભવમા તીર્થ ૨૦ થવાના છે.

જેમ વૃક્ષનું મૂળ કાપ્યા પછી કેટલાક વૃક્ષ કિંચિત્ ઓટલે ધોળા
કાળ લીધા રહે અને પછી સૂકાય, કેટલાક વૃક્ષ તો તરત જ સૂકાઈ
જાય. ઘણા ઝાડ એના જોવામા આવે છે કે તે પડી જાય કે તરત જ
સૂકાઈ જાય. અને ઘણા એવા હોય છે કે જેનું મૂળ કાપ્યા પછી તે
અમુકકાળ લીસા રહે તો પછી મૂળ કાપ્યા પછી ક્ષણે ક્ષણે તે સૂકાતા
જ જાય છે. તાડ વૃક્ષનો એવો સ્વભાવ હોય છે કે એને અમુક સ્થાને
જો સોય મારો તો આખું ઝાડ ઘુરત જ સૂકાઈ જાય છે તેમ સમ્ય
ગદિષ્ટિ જીવને મિથ્યાત્વનું મૂળિયું નાશ થયું હોવાથી દોષને એમાં-એ
ભવ હોય છે ને કોઈને તો મિથ્યાત્વ રજો તે જ ભવે કેવળજ્ઞાન થાય
છે જેને એકાદ-એ ભવ બાકી રહે છે તેને સમ્યગ્દર્શન થયું ત્યારથી
ક્ષણે ક્ષણે મયિન પર્યાયનો નાશ થતો જાય છે અને ક્ષણે ક્ષણે નિર્મળ
પર્યાયની ઉત્પત્તિ થતી જાય ■ ને દિષ્ટિ ધ્રુવ સ્વભાવ ઉપર છે. આ
સમ્યગ્દર્શનની મહિમા છે.

જેની પર ઉપર દિષ્ટિ છે તે અજ્ઞાની છે, તેને નિર્મળ પર્યાયનો
નાશ છે ને મયિન પર્યાયની ક્ષણે ક્ષણે ઉત્પત્તિ છે, ધ્રુવ સ્વભાવ તો
અદ્વર પડે છે તે ક્યા નાશ થાય એવો છે? પરંતુ તેના ઉપર દિષ્ટિ
નથી, દિષ્ટિ પર ઉપર જ છે માટે તે અજ્ઞાની ■ જ્ઞાનીને ચૈતન્યમૂર્તિ
ચિદાનંદ ભગવાન આત્માનું જ્ઞાન હોવાથી તે રાજપાટ સ્ત્રી, કુંકળ,
છાકરામા ઊભો હોય છતાં પણ પરનો ધણી થતો નથી, પરનો સ્વામી
થતો નથી, અતરથી ઉડાસ છે, અતર વૈરાગી છે, પરમાથી અનંતો
રસ ઘટી ગયો છે, સ્વમા અનંતો રસ વધી ગયો છે, સ્વમા અનંતી
રુચિ વધી ગઈ છે, પૂર્ણ સ્વભાવની વાત સાલજતા શેમરાય ઊલસી
જાય છે, પૂર્ણસ્વભાવને સાધી લીધેલા દેવ અને સાધનારા ગુરુ
મત્તે તેને અનહદ લાડિ જીછે છે પુરુષાર્થની નબળાઈને લઈને
અદ્ય કપાય છે તેથી અત્થ ગુણાશુભભાવ થાય ■ પણ ■ જ્ઞાનથી
ભવ વધે નહિ કે ભવ જગડે નહિ, કિંચિત્ બંધન થાય છે, ક્ષણે
ક્ષણે નિર્મળ પર્યાય વરતો જાય છે, વધતા વધતા અનુક્રમે થોડા
ટૂંકા કાળમા કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને સિદ્ધસ્થાને વરે છે, આ સર્વ
સમ્યગ્દર્શનની મહિમા છે

ફરીને એ જ વાતને દૃઢ કરે છે —

(શાઈલવિકીર્તિ)

कर्ता कर्मणि नास्ति नास्ति नियत कर्मापि तत्कर्तारि
 द्वद्व विप्रतिपिध्यते यदि तदा का कर्तृकर्मस्थितिः ।
 ज्ञाता ज्ञातरि कर्म कर्मणि सदा व्यक्तेति वस्तुस्थिति-
 नेपथ्ये वत नानटीति रमसा मोहस्तथाप्येष किम् ॥ ९८ ॥

અર્થ—કર્તા નહીં કર્મમાં નથી, અને કર્મ છે તે પણ નહીં
 કર્તામાં નથી—એમ જો બંનેનો પરસ્પર નિષેધ કરવામાં આવે છે તે
 કર્તાકર્મની સ્થિતિ શી? (અર્થાત્ છુવ-પુદ્ગલને કર્તાકર્મપણુ ન જ
 હોઈ શકે). આ પ્રમાણે જ્ઞાતા સદા જ્ઞાતામાં જ છે તે કર્મ સદા કર્મમાં
 જ છે એવી વસ્તુસ્થિતિ પ્રગટ છે તો પણ અરે! નેપથ્યમાં આ ભાદ
 કેમ અત્યંત ઝોરથી નાચી રહ્યો છે? (એમ આચાર્યને ખેદ અને
 આશ્ચર્ય થાય છે).

કર્તા નહીં કર્મમાં નથી. ભગવાન આત્મા જડને વિષે પેસી
 જતો નથી. ભગવાન આત્મા અરૂપી છે તે બદલાઈને રૂપી થતો નથી,
 તેની રીતે કર્મ તે અરૂપી ભગવાન આત્મામાં નથી, કર્મ બદલાઈને
 ભગવાન આત્મામાં પેસી જતા નથી, એમ બંનેનો પરસ્પર નિષેધ
 કરવામાં આવે છે.

કોઈ કહે કે આત્મા આત્માનું કરે અને પરનું ન કરે તો તો
 એકાત થઈ જાય? પણ હાઈ! આત્મા આત્માનું કરે અને પરનું પણ
 કરે તો બંને દ્રવ્ય એક થઈ ગયા તે જ એકાત છે, પણ આત્મા આત્માનું
 કરે અને પરનું કાઈપણુ ન કરે તે જ ખરું અનેકાત છે “એક વસ્તુમાં
 વસ્તુપણાની નિષંગનનારી પરસ્પર વિરુદ્ધ બે શક્તિઓનું પ્રકાશનું
 તેનું નામ અનેકાત છે.” આત્મા આત્માનું કરે ને પરનું જગપણુ
 ન કરે તેમાં પરસ્પર વિરુદ્ધ બે શક્તિઓનું પ્રકાશનું છે, તેનું નામ
 અનેકાત છે. અનેકાતમાં અસ્તિ-નાસ્તિ બે ધર્મ છે, આત્માના અસ્તિ-
 નાસ્તિ ધર્મ આત્મામાં છે અને જડના અસ્તિ-નાસ્તિ ધર્મ જડમાં

છે. આત્મા પોતાનું કરે તે અસ્તિ અને પરંતુ ન કરે તે નાસ્તિ તે જ ખરું અનેકાલ છે. આત્મા પોતાનું પણ કરે અને પરંતુ પણ કરે તો તો પર અને પોતે બન્ને એક થઈ ગયા માટે તે તો એકાલ છે. પોતાનું કરે અને પરંતુ ન કરે તેમા જ પરસ્પર વિરુદ્ધ શક્તિઓનું પ્રગટનું છે અને તે જ ખરું અનેકાલ છે.

જો કર્તા અને કર્મ જુદા છે તો પછી કર્તાકર્મની સ્થિતિ શી? જો બંનેનો પરસ્પર નિષેધ કરવામા આવે છે તો જ્ઞાતા સના જ્ઞાતામા જ છે અને કર્મ સદા કર્મમા જ છે એવી વસ્તુસ્થિતિ પ્રગટ છે-ત્રિમાળ પ્રગટ છે અને જો સમજે તેને પ્રગટ થાય છે જેને જુદાપણાનું જ્ઞાન થયું તેને પરંતુ ધણીપણું નથી, પરંતુ કર્તાપણું નથી. ઉદય, ઉદયમા છે ને આત્મા, આત્મામા છે, રાગ, રાગમા છે અને આત્મા, આત્મામા છે-આવી જુદા જુદી વીજ છે તોપણ નેપથ્યમા મોહ કેમ નાચે છે? વસ્તુમા ત્રિકાળ કર્તાકર્મપણું નથી તોપણ અજ્ઞાતો જોયે કર્તાકર્મપણું કેમ માની રહ્યા છે? ઊંઘી માન્યતાનો મોહ કેમ અત્યંત જોરથી નાચી રહ્યો છે તેના આચાર્યને જોડ અને આચાર્ય છે અરે પ્રભુ! પરમા તુ નહિ અને તારામા પર નહિ! અરે! ભાઈ! તને આ શું થયું! મા-આપ છોકરાને કહે કે ભાઈ! તને આ થઈ શું ગયું! આ પરના સગ તને કયાથી લાગ્યા! તેની રીતે આચાર્યદેવ કહે છે કે ભાઈ! તને આ શું થઈ ગયું! જાત ત્વરેષ ચેતન્યમા આ 'મોહ' કેમ નાચી રહ્યો છે! જ્ઞાન જ્ઞાનમા છે, જ્ઞાનમા રાગ-દ્વેષ આવતા નથી અને રાગ-દ્વેષમા જ્ઞાન આવતું નથી જરૂરથી લગવાન આત્માનો પથંગ થતો નથી અને જરૂરન્ય લગવાન આત્માએય થતું નથી તોપણ અરેરે! આ મોહ કેમ નાચે છે? જિમ આચાર્યદેવને જોડ અને આચાર્ય થાય છે

આડ કર્મને આત્મા કરે તેમ કહેવું તે ધીના ઘડા જેવી જોવા પાની રીત છે ધીના ઘડો કઠી થતો નથી પરંતુ ઘડો તો માટીનો છે ધી ધીમા છે ને ઘડો ઘડામા છે, એક બીજાના એકબીજાપણે હસબ થઈ ધીના ઘડો ઉપચારથી કહેનાય છે તેની રીતે જ્ઞાનાવસ્થોયે જ્ઞાન શેકવું તેમ કહેવું તે પણ માત્ર ઉપચાર છે પોતાની ચન્નિમનસાક્તિ બીજી

ધર્મ ત્યારે જ્ઞાનાવરણીયને નિમિત્ત કહેવાય છે. જીવ પુદ્ગલમા નથી ને પુદ્ગલ જીવમા નથી—અત્રે દ્રવ્યો જુદાં છે તો પછી તેને કર્તાકર્મ-પણ કેમ હોઈ શકે? ત્રણકાળ ત્રણલોકમા આત્મા કર્મમાં નથી ને કર્મ આત્મામાં નથી. શરીર અને આત્મા એક નથી પણ બન્ને જુદા છે. જો એક હોય તો કંઈ જુદાં પડે નહિ, બન્ને એક જગ્યાએ રહેલા છે તેથી ઉપચારથી કહેવાય છે કે શરીરમા આત્મા છે પરંતુ આત્મા આત્મામા છે ને શરીર શરીરમા છે, બન્ને જુદા છે, તેથી એક બીજાને કર્તાકર્મપણ નથી તોપણ અજ્ઞાનીને મોહ નાચી રહ્યો છે.

આત્મામા કર્મ નથી, કર્મમા આત્મા નથી જડ જડમા છે ને આત્મા આત્મામા છે જડનો કર્તા આત્મા નથી, જડ આત્માનું કર્મ નથી, તો પછી આ મોહ કેમ નાચી રહ્યો છે? એનો આચાર્યદેવને ખેડ તથા આશ્ચર્ય થાય છે.

જડ આત્માનું કાર્ત્ત કરી શકતું નથી, જો કરી શકતું હોય તો જ્યાં સિદ્ધ ભગવાન બિરાજે છે ત્યાં પણ જડ છે તો તેમને પણ બધાં ધર્મો જોઈએ પણ એમ નથી, યાતે ઊંધી માન્યતાથી માને છે કે હું જડનું કરી શકું છું અને જડ માનું કરી શકે છે, તે માન્યતા બધનું કારણ છે આત્મા જડનો કર્તા નથી ને જડ આત્માનું કર્મ નથી તો પછી આ મોહ કેમ નાચી રહ્યો છે?

અથવા જો મોહ નાચે છે તો ભલે નાચે, તથાપિ વસ્તુસ્વરૂપ તો જેવું છે તેવું જ છે—એમ હવે કહે છે,—

(મદાકાતા)

કર્તા કર્તા ભવતિ ન યયા કર્મ કર્માપિ નૈવ
જ્ઞાન જ્ઞાન ભવતિ ચ યયા પુદ્ગલઃ પુદ્ગલોઽપિ ।
જ્ઞાનઽયોતિર્જ્વલિતમચલં વ્યક્તમતસ્તથોચૈ-
ચિચ્છક્તીના નિકરમરતોઽપ્યતગમીરમેતત્ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ —અચળ, વ્યક્ત અને ચિત્શક્તિઓના (—જ્ઞાનના અ

ભાગ પ્રતિષ્ઠેદાના) સમૂહના ભારથી અત્યંત ગભીર આ જ્ઞાન જ્યોતિ અતરંગમા ઉગ્રપણે એવી રીતે જાગૃત્વમાન થઈ કે-આત્મા અજ્ઞાનમા કર્તા થતો હતો તે હવે કર્તા થતો નથી અને અજ્ઞાનના નિમિત્તે પુદ્ગલ કર્મરૂપ થતું હતું તે કર્મરૂપ થતું નથી, વળી જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપ જ રહે છે અને પુદ્ગલ પુદ્ગલરૂપ જ રહે છે

આત્મા અચળ છે, જડનો હું કર્તા ને જડ માડુ કર્મ એમ અજ્ઞાની માનતો હતો પણ વસ્તુસ્થિતિ જેમ કે તેમ છે, હોંધુ માને તેથી કાર્મ વસ્તુમા બગાડ થતો નથી વસ્તુસ્થિતિ તો જેમ છે તેમ છે, માત્ર પર્યાયમા બગાડ છે શરીરના અગૂઠામા બગાડ થાય, સડો થાય તો તે સડો આધો આલેષો જાય છે તેમ આત્માના પર્યાયમા ક્ષણિક બગાડ થયો છે તે બગાડ આત્મામા આધો આલેષો જાય તેમ નથી, આત્મા તો આનંદધન, નિર્મળ સ્વભાવી છે તેને રાગ-દ્વેષ અને મિથ્યાત્વમોહનો પર્યાય હસાવી શકે તેમ નથી, આત્મા અચળ છે તેને ક્ષણિક વિગર હસાવી શકે તેમ નથી આત્મા દ્રવ્યે તો અચળ છે જ પણ સમ્યક્જ્ઞાન થયું ત્યાંથી પર્યાયે પણ અચળ થયો

આત્મા દ્રવ્યે તો વ્યક્ત છે જ પણ આત્માનું જ્ઞાન થયું ત્યારથી પર્યાયે પણ વ્યક્ત થયો જ્યાં જ્ઞાન થયું ત્યાં વસ્તુ તો એવી ને એવી જ છે તેમ જહાણ વસ્તુ તો જેવી છે તેવી જ છે, પર્યાય વ્યક્ત થયો ત્યાં જહાણ કે અહો! હું તો જેવો છું તેનો જ છું એમ અનતશુદ્ધિ આત્માનો અનુભવ થયો, જ્યાં સમ્યક્ પર્યાય પ્રગટ થયો ત્યાં આત્માનો અનુભવ થયો, ચિત્તાગ્રિઓના સમૂહના ભારથી અત્યંત ગભીર આ જ્ઞાનજ્યોતિ અતરંગમા ઉગ્રપણે એવી રીતે જાગૃત્વમાન થઈ કે અજ્ઞાન-અવસ્થામા પરનો કર્તા થતો હતો તે અટકી ગયો, મિથ્યાત્વમોહના વિકારને લઇને નવા કર્મ બધાતા હતા તે અટકી ગયા હું મન નહિ, વાળી નહિ, શરીર નહિ, વિમાન નહિ, કાર્મ પગ નહિ એમ જ્યાં જ્ઞાન થયું ત્યાં જ્ઞાન તો જ્ઞાન જ રહી ગયું, જ્ઞાન તો જ્ઞાનની અનગ્રહારૂપે થઈ ૧૫ અને પુદ્ગલ પુદ્ગલરૂપે રહી ગયું, અજ્ઞાનના નિમિત્તે પુદ્ગલ કર્મરૂપે થતું હતું તે હવે થતું નથી,

અજ્ઞાનઅવસ્થામાં કર્મમાં નિમિત્તરૂપે કર્તા થતો હતો તે હવે કર્તા થતો નથી. અજ્ઞાનઅવસ્થામાં નિમિત્તનૈમિત્તિકરૂપે કર્તાપણુ માનતો હતો તે જ્ઞાનઅવસ્થા થતા છૂટી ગયું, મિથ્યાત્વ મોહ છૂટી જતા તેના કારણે-તેના નિમિત્ત-નૈમિત્તિકસંબધથી જે કર્મ બધાતા હતા તે અટકી ગયાં અહીં આદિત્રમોહની વાત ગોપુ ઝે. અજ્ઞાનઅવસ્થાને લક્ષણે વિકાર થતો હતો અને તેના નિમિત્તે પુદ્ગલ કર્મરૂપે થતું હતું તે કર્મનો ઉદય આવતા, આત્મા તેમાં ઊંચા પુરુષાર્થ વડે જોડાતો તેથી નવાં કર્મ બધાતા હતાં, એવી જાતનો નિમિત્તનૈમિત્તિકસંબધ થતો હતો તે સમ્યક્જ્ઞાન થતા અટકી ગયો.

આત્મા અજ્ઞાનનો કર્તા છે ને અજ્ઞાન એનું કર્તવ્ય છે એમ અજ્ઞાની માનતો હતો. જ્ય એને અજ્ઞાન બંને કર્તા-કર્મનો વેશ ધારણ કરી એ- થઈને રંગ ભૂમિમાં દાખલ થયા હતા તેને સમ્યક્જ્ઞાને યથાર્થ ઓળખી લીધા. બંને એક વેશ ધારણ કરીને રંગભૂમિમાં આવ્યા હતા તેને સમ્યક્જ્ઞાને લક્ષણથી યથાર્થ ઓળખી લીધા પ્રજાલીલ્લી વડે છેદીને જુદા પાડ્યા. હું તો આત્મા છું ને આ જડ છે એમ જ્ઞાન થતા બંને જુદા પડી ગયા. સમ્યક્જ્ઞાને જાણ્યું કે આ એક નથી પણ બે છે એમ ઓળખાણ થવાથી તેઓ વેશ દૂર કરીને રંગભૂમિમાંથી બહાર નીકળી ગયા. જેમ બહુરૂપી હોય તેને કોઈ ઓળખે નહિ ત્યાંમુધી તે ચેષ્ટા કર્યા કરે, પણ જ્યાં ઓળખાણ થાય કે અરે ! આ તો આપણા ગામનો ભાંડ ! એમ ઓળખી લીધા ત્યાં તે હસી-ગાલ દુકાવી પાતાલ રૂપ પ્રગટ કરી ચેષ્ટા કરી છાડી દે છે અને ચાલ્યો જાય છે, તેની રીતે જ્યાં આત્માનું જ્ઞાન થયું ત્યાં જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપે રહે છે અને પુદ્ગલકર્મ પુદ્ગલરૂપ થઈ જાય છે અને કર્તાકર્મપણુ દૂરી જાય છે ૧૪૪

જ્ઞાન અનાદિ અજ્ઞાન વમાય વિકાર ઉપાય વળે કરતા એ, તામરિ બધન આન તપ્તુ દલ લે મુખ દુ બ લનાથમવાઓ, જ્ઞાન ભયે કરતા ન બને તબ બધ ન હોય ખુને પગપાઓ, આનમમાહિ મહા સુવિલાસ કૃ સિવ ખાય ગહે નિતિ થાઓ.

જીવ અનાદિથી સ્વરૂપનું અજ્ઞાન અને રાગ-દ્વેષનો વિકાર ઉપાનવીને કર્તા થતો હોય તેથી 'બંધન થતું હતું અને તેને લઈને ચોરાશીના આમમમા વસીને મુખદુઃખ ભોગવતો હતો. જ્યારે આત્માનું જ્ઞાન થાય ■ ત્યારે પરનો કર્તા થતો નથી પણ માત્ર જાણનાર જ રહે છે તેથી બંધન થતું નથી, પરનો પાસ (બંધન) છૂટી જાય છે ને પોતાના આનંદમા સદા વિનાશ કરે છે અને મોક્ષમા જાય છે મોક્ષપર્વાય પ્રગટ થયા પછી અનંતકાળ સુધી સ્વરૂપસુખમા કાયમ રહે છે. જેવો સ્વભાવ પ્રગટયો તેવો કાયમ રહે છે-નિત્ય રહે છે

આ કર્તાકર્મની રચના કૃષ્ણદાસાર્થદેવદ્વારા કોઈ અદ્ભુત રીતે રચાણી છે આખા જગતક્ષેત્રમા આ સમયસારના આ કર્તાકર્મ અધિકાર જેવો અધિકાર બીજો કયાય નથી. તેમા વળી અમૃતચ દ્રાસાર્થ-રૂપે દીપ્ત કરીને તો 'જગમ' કરી નાખી છે. સોનું ને મુગધ એકમેક થતા ગી ખામી હોય' જે આત્મજિજ્ઞાસુ થશે તે આ અમૂલ્ય વાણીને સમજશે અને તેનું કલ્યાણ થયા વગર રહેશે નહિ

[આમ આ સમયસારમા ઉપર પરમ કૃપાળુ ગુરુદેવ શ્રી જ્ઞાનજી સ્વામીના પ્રવચનનો બીજો કર્તાકર્મ અધિકાર સંપૂર્ણ થયો]

ॐ

સમયસાર-પ્રવચનો: ભાગ ચોથો

શબ્દ સૂચી.

વિષય	પાનું	વિષય	પાનું
અ		અઘાની	૩૮૦, ૫૦૬, ૫૧૪
અકારણુ પારિણામિકદ્રવ્ય	૧૭૬	અણુવ્રત	૨૫૬, ૨૬૪
અકિંચિત્કર,	૧૩૭	અધર્મનું ફળ	૩૮૨
અક્ષયરિયતિ	૨૬૮	અધર્માસ્તિકાય	૨૩૧
અગૃહીતમિથ્યાત્વ	૪૩૨	અધર્મી	૬૧
અધાતિકર્મ	૧૧૮, ૧૭૩	અધ્રુવ	૫૬
અચળ	૫૧૮	અધ્યાસ	૨૧૦
અચારિત્ર	૧૮૪	અનાત્મા	૨૮૫
અજીવ અઘાન	૧૭૧, ૧૭૪	અનામકિત	૧૬૧
અજીવ અવિરતિ	૧૭૧-૧૭૪	અનિત્ય	૫૭, ૬૧ ૪૫૩
અજીવ ક્રોધાદિ	૧૭૨	અનીતિ	૨૪૩
અજીવ મિથ્યાત્વ	૧૭૧, ૧૭૩, ૧૭૬	અનુકૂળ	૧૫૪, ૧૬૩
અજીવ મોહ	૧૭૨	અનુભવ	૪૫
અઘાન ૩૪, ૭૦, ૮૩, ૮૬	૧૨૫,	અનુશ્રુતિ	૪૭, ૪૮
૧૪૬, ૧૫૭ ૧૭૪, ૧૮૧		અનુરૂપ	૧૫૪, ૧૫૫, ૧૬૩
૧૮૨ ૧૮૩, ૨૦૫ ૨૧૨,		અનેકરૂપ	૪૫૬
૨૧૩, ૨૨૬, ૨૨૮ ૨૪૬,		અનેકાત	૩૬ ૧૨૧, ૧૨૨ ૫૧૫
૨૫૪, ૨૫૬, ૨૬૮, ૨૭૫,		અનતતીર્થ	૧૦૨
૩૭૦, ૪૦૦		અનતાનુબંધીક્રોધાદિ	૪, ૧૦, ૨૨,
અઘાનનું કાર્ય	૩૬૬		૬૮, ૩૪૨ ૩૪૫

વિવધ	પાન	વિવધ	પાન
નન તો સસર ૩૦ ૩૯ ૬૬, ૧૬૬		આકુળતા	૩, ૨૬૮
અત્યાધ્માનાવરણીય કર્મ	૧૭૪	આત્મ	૪૮૮
અનધે	૧૭, ૧૮, ૬૭	આત્મરસ	૫૦૦
અશુદ્ધિપૂર્વક વિદ્યુત	૪૦૭, ૪૭૫	આત્મસાક્ષાત્કાર	૪૭૭
અભિમાની	૧૫૧	આત્મસિદ્ધિ	૩૨૨
અભેદદૃષ્ટિ	૪૫૨, ૪૬૬	આત્મા ૧૮, ૧૯, ૨૬, ૨૮૬	૩૪૬
અભેદનય	૧૬૬	આત્માનીખ્યાતિ	૨૬૮
અનુનય દ્વાર્યાદેવ ૩૨૭, ૪૩૪	૫૨૦	આત્માનુ મુખ્ય લક્ષણ	૨૪
અવતવિદ્યાનધન	૨૪૬	આત્માનો વિરોધી	૨૫૩
અવનાથ	૪૦ ૩૬૨	આત્માનો વિવધ	૨૪૮
અરૂપીપદાર્થ	૨૫૦	આત્માનો સ્વાદ ૨૬, ૨૫૮, ૨૬૨,	૨૬૨
અવસ્થાદૃષ્ટિ ૩૫૬ ૩૬૦ ૧૩૬૫, ૪૦૧			૩૦૩
અવિરતિ ૧૮૧ ૧૮૨ ૩૩૦, ૩૬૫		આત્મારામ	૩૮
અવિવેક	૩૩૭	આત્માર્થી	૩૬૩
અવિવેકીયાન	૩૪	આનંદકંદ	૧૪
અચરણ	૬૨, ૬૩	આદરણીય ૧૮૮, ૨૫૭ ૩૪૮, ૪૭૬	
અશુભિમ્ભ	૨૬	આયુર્ધર્મ	૨૬૮
અશુદ્ધઆર્થિકનય ૧-૧, ૧૬૮		આરોપ ૧૬ ૧૫૨ ૧૭૬, ૨૮૫	
અશુદ્ધવ્યવહાર	૧૨૩	આસક્ત	૧૭૧
અશુભરાગ ૨૪૮, ૨૫૮, ૩૬૬		આસન્નિ	૧૬૬
અમ, મૂન વ્યવહાર ૬૭ ૧૩૪, ૪૦૨ ૪૭૮		આસત્વ ૨૫, ૨૬ ૩૦ ૩૭ ૪૪	
અસર	૧૬૭		૫૭, ૧૦ ૬૩, ૬૮
અહાર	૮૮	આસત્વનો સ્વા	૩૬
અહિસાની યાપ	૪૫	આસત્વ રોકવાનો ઉપાય ૨૨, ૨૩ ૩૨	
અતઃ મહાગુણ	૧૫૪	૫૧, ૫૫ ૬૬, ૬૭, ૬૮, ૬૯	
અતઃપદાર્થ	૩૬૮	જનક-કૃતિ	
આ		જનરેતરગ્રમરોપ	૧૫ ૧૬
આકાશાસ્ત્રિકાવ	૧૩૨	જનમળ	૪૬૬

વિષય	પાત્ર	વિષય	પાત્ર
૪૬૫૬	૨૬	એ-એ	
ઈરિયાવદિયાક્રિયા	૪૬	એક	૪૪
ઈશ્વર	૩૦૬	એકત્રિયુક્તિ	૩૮૦
ઈશ્વરનાદર્શન	૪૭૭, ૪૯૪	એકરૂપ	૪૫૬
ઈતિપ્રમથ્વસી	૨૨૯	એકાંત	૩૬, ૫૧૫
ઈતિપાદ-વ્યય-ધ્રુવ	૬૬	એર્મતજ્ઞાનમય	૩૫, ૩૬
ઈતિપાદ-વ્યયસ-બધ	૧૧	એકાંતદષ્ટિ	૮૩, ૧૦૧, ૧૨૨
ઉચ્ચ	૧૭૮ ૩૬૪, ૪૧૫, ૫૧૬	એકાંતસુખ	૬૫
ઉચ્ચની બળભેરી	૩૬૦, ૫૧૧	એકાંત	૧૫૮
ઉદયભાવ	૧૯૭	ક-કા	
ઉદાસ	૪૧૬	કસા	૪ ૯
ઉપકાંત	૨૩૫	કરોતિક્રિયા	૫૦૮ ૫૧૦
ઉપચાર	૧૬, ૪૭, ૭૬, ૯૬, ૯૭, ૧૩૪, ૧૭૭, ૧૯૮, ૨૦૦, ૨૦૨, ૨૧૯, ૨૩૫, ૨૫૦, ૨૮૮, ૨૯૦, ૩૧૪, ૩૧૭, ૩૨૧, ૩૨૬ ૪૨૯ ૫૧૬	કર્તવ્ય	૮૫૭
ઉપચારિકદષ્ટિ	૧૩૪	કર્તા	૨૫૩, ૩૦૨, ૩૫૮, ૫૦૬
ઉપયોગ	૧૮૨, ૧૮૭, ૧૮૯	કર્તાકર્મ	૨, ૧૧, ૧૩ ૨૮, ૨૯, ૪૭ ૭૭ ૮૧ ૮૫, ૮૬ ૮૮, ૮૯, ૯૧ ૧૦૨ ૧૧૩, ૧૧૭, ૧૧૯, ૧૨૦, ૧૦૭, ૧૩૨, ૧૩૯, ૧૫૫, ૧૫૬, ૧૫૭ ૫૦
ઉપવાસ	૬૭	કર્તાકર્મની પ્રગતિ	૧૪, ૧૭
ઉપશમ	૧૮૭	કર્તાપણાનુ મૂળ	૨૭૦
ઉપસર્ગ	૩૮૫	કર્મ ૨૩૯, ૩૦૨, ૪૩૧, ૪૮૮	૫૦૬
ઉપાદાન	૧૬, ૧૦૮, ૧૦૯, ૧૩૬ ૧૫૬, ૧૬૩, ૧૬૪ ૧૮૫ ૧૪૮, ૨૫૦, ૨૭૮, ૩૪૪ ૩૫૧, ૪૮૯	કર્મનું જોગ	૧૦૧
ઉપાદાન	૧૬, ૧૦૮, ૧૦૯, ૧૩૬ ૧૫૬, ૧૬૩, ૧૬૪ ૧૮૫ ૧૪૮, ૨૫૦, ૨૭૮, ૩૪૪ ૩૫૧, ૪૮૯	કર્મનું પરિણામ	૭૩
ઉપાદાન	૩૪૬	કર્મનું	૨૨૫ ૨૩૦ ૩૬૫
કોનોતની	૨૭૭	કર્મનું	૧૭૭

વિષય	પાનુ	વિષય	પાનુ
કાગળુ ભેવુ કાન	૩૮૬	ગુણપૂર્ણ	૪૦૫
કાગળુપરીચ ૨૬, ૪, ૪૮, ૧૮૩,		ગુણુચાત ૩૩૦, ૩૩૫, ૩૩૮, ૩૬૫	
૧૮૭, ૧ ૬, ૧૮૬, ૧૮૭		ગુણુચાત ગ્રોથુ ૪૬, ૮૪, ૬૦, ૬૬,	
કાળ	૪૮૨	૨૬૪, ૪૦૪, ૪૦૬, ૪૨૬,	
કાળ અ	૨૩૫	૪૬૬, ૫૧૧, ૫૧૨	
કુચુનાથ	૪૦, ૩ ૨	ગુણુચાત પામથુ ૨૬, ૮૫, ૨૬૪,	
કુદુ કાચાકરિવ	૨, ૫૨૦	૪૦૪, ૪૮૭, ૫૧૨	
કેવળચાત	૩૦	ગુણુચાત જુ ૮૫, ૨૬૪, ૪૦૪,	
કેવળ બોધ	૨૪૬	૪૨૬, ૪૮૭, ૫૧૨	
કેવળીતા પેટ	૨૬૬	ગોત્રકમ	૨૬૮
કમનદઅવસ્થા ૮૫ ૧૦૩, ૧૧૬,		ગોત્રસનુ દષ્ટાત	૨૬૪
૧૭૮, ૩૧૩, ૪૨૩,		ગોત્રમરવામી	૪૨૫
કિના ૬, ૧૦ ૧૨, ૧૩, ૪૮, ૫૧		ગુલીતમિથ્યાત્વ	૪૩૨
૮૨, ૮૩ ૮૮, ૯૪ ૧૪૮,		મટ અને કુબારનુ દષ્ટાત ૭૮, ૧૪૨,	
૧૪૮, ૧૫૫, ૧૫૬, ૪૧૩, ૫૦૬		૧૫૪, ૧૬૩	
કિયામત	૩૫	ધાતિકમ	૪૦૫
કિયાન	૩૫	ધીનો ખડો	૧૫૧
કિયાવનીશકિત ૨૭૮, ૩૨૭ ૪૧૦		અ	
કિયાવાત	૧૪૮	અકર્તાની નાદિ	૪૦
કોવ	૪ ૧૦, ૧૮	આરિત	૫૧
ક્ષયોપસમ ૪૪, ૧૬૫ ૧૬૭, ૪૩૨		આગ્રિનુ કાગળુ	૪૮
ક્ષાયક	૧૬૫, ૧૬૭	આરિતગોઠ	૧૭૧, ૫૧૧
ક્ષાયકમગ્નગદ્યન	૧૬૮	ચિત્તવખાવ	૪૬૩
ખ-ગ-ઘ		ચિદાભાસ	૧૫૬
ખનવશી	૩૮૬	ચિન્માત્રત્વોતિ	૪૫ ૪૬, ૫૦
ખાનગી	૨૨૫	ચેતન-ધાતુ	૨૪૬, ૨૬૮
ખૂત ૧૧૬ ૧૨૫, ૧૪૨, ૧૬૨		ચેતન-નુ દા ૧૧૫ ૩૩૧, ૩૩૮	
૩૪૫ ૩૬૮		ચેતન-પરમ	૨૬૫, ૩૦૮

વિષય	પાનું	વિષય	પાનું
ચૈતન્યવિકાસ	૧૭૪	જ્ઞાના	૯૧, ૧૧૧, ૧૩૪
ચૌમંગી	૧૫૮, ૩૨૬	જ્ઞાન	૩૪, ૪૨, ૪૩, ૭૦, ૨૬૯, ૩૬૦, ૩૮૭, ૪૦૨, ૫૧૨,
જ-શી		જ્ઞાન-ઉપયોગ	૫૧
જડ ૨૭, ૨૬, ૫૦, ૫૪, ૫૮, ૬૫, ૭૩, ૭૪, ૭૫, ૭૭, ૭૮, ૮૩, ૮૪, ૧૦૧, ૧૧૫, ૨૦૮, ૨૦૯, ૩૩૧, ૩૩૩, ૩૩૫, ૩૪૧, ૩૪૮, ૩૫૩, ૩૮૫,		જ્ઞાનકર્મ	૮૧
જડ કયાય	૧૭૪	જ્ઞાનમેળો	૪૩, ૬૯
જડનો ભક્ત	૧૦૫, ૧૦૭, ૧૨૩, ૨૭૪	જ્ઞાનન્યોત્તિ	૪, ૧૨૩, ૧૨૪
જડયોગ	૧૭૨, ૧૭૪	જ્ઞાનદર્શનપૂર્ણ	૪૭
જશસધ	૨૨૪	જ્ઞાનની ક્રિયા	૬
જયઅદ્વૈતપદ્ધિત	૩	જ્ઞાનનુકાષ	૩૨૭, ૩૬૬
જપ	૫૦, ૧૬૭	જ્ઞાનપ્રકાશ	૯૩, ૯૯
જિનપ્રતિમા	૪૦૪	જ્ઞાનસ્વભાવ	૪૧૩
જિનશામન	૧૬	જ્ઞાનાવરણીય કર્મ	૧૭૧, ૨૦૩
જીવ અજ્ઞાન	૧૭૧	જ્ઞાની	૭૩, ૭૬, ૮૨
જીવ અવિરતી	૧૭૧, ૧૭૪	જ્ઞાની અજ્ઞાનીનું અતર	૪૧, ૩૪૫,
જીવ-કોવાદિ	૧૭૨	જ્ઞાનીનું કર્તવ્ય	૮૫, ૩૬૭, ૩૬૯,
જીવનની સફળતા	૨૦૧	જ્ઞાનક ૭૭, ૭૮, ૮૬, ૧૮૩, ૧૯૭,	
જીવ-મિથ્યાત્વ	૧૭૧, ૧૭૩, ૧૭૬	જેવ	૧૨૪
જીવ-મોહ	૧૭૨	જેવશાયકસમીપ	૯૨, ૯૩, ૧૦૦
જીવ-યોગ	૧૭૨		૧૦૪, ૨૦૬, ૨૦૮,
જુઠાણનું સેવન	૧૫૦		૨૩૧
જુકું	૨૪૩	ઝ-૨-૬-૮	
જૈનસિદ્ધાંત	૧૨૦	ઝેર	૩૬૦
ચત્તિક્રિયા	૫૦૬, ૫૧૦	ટકા (નિમિત્ત ઉપદક્ષિના)	૧૨૭, ૧૫૨
		કમ	૩૬૯
		તત્ત્વદર્શિનો આરાધક	૨૩૮
		તત્ત્વદર્શિનો વિરાધક	૨૩૮
		તત્ત્વવેદી	૪૩૫

વિષય	પાનુ	વિષય	પાનુ
તાત્ત્વમ્સિક્કસળધ	૬, ૧૫	ધર્મ ૧૬, ૨૨, ૮૬, ૧૨૫	૧૪૭, ૨૮૪
તીર્થંકરનામકર્મ	૧૬ ૨૬, ૩૪૬,		
	૩૪૮	ધર્મનુમૂળ	૩૮૨
દ-ધ		ધર્મમયભાવ	૩૮૦
દશધર્મ	૨૭	ધર્માસ્તિ આદિ ડબ્બોનુ દષ્ટાત	૫૧
દશાગીસુખ	૭૦	ધર્માસ્તિકાવ	૨૩૧, ૨૩૨
દર્શન-ઉપયોગ	૫૧	ધર્મી	૩૧૦
દર્શનનો વિષય	૭૬૧	ધર્મીની દષ્ટિ	૨૩૬
દર્શનમોહ	૧૨૦	ધર્મીનુ લક્ષણ	૮૪, ૧૦૨, ૧૧૨,
દર્શનમોહનીયકર્મ	૧૭૧		૭૧૫ ૨૩૬
દર્શનાવરણીયકર્મ	૨૬૭	ધ્રુવ	૫૩, ૫૬, ૬૭
દિવ્યધ્વનિ	૧૫૮	ધ્રુવ વ્યાપાર	૧૮૭
દુઃખ	૭૫ ૩૦, ૫૭, ૬૩, ૬૪	ન	
દુષ્ટાશક્તિ	૨૬૭	નદાવા (કુર્મતિના)	૭૦
દુષ્ટાતનો અશ	૩૧૭	નય	૪૩૮, ૪૭૮
દુષ્ટિનો વિષય	૩૪૭ ૩૬૭, ૪૦૧,	નયપક્ષ	૪૨૭ ૪૩૮, ૪૬૨
	૫૧૧, ૫૧૭	નયગ્રેવેય	૩૮૨, ૪૩૨
દુષ્ટિ-સાનનુ કાય	૪૮	નામકર્મની પ્રકૃતિ	૯૮, ૨૬૮
દ્રવ્યકર્મ	૨૩, ૩૪૧	નિકામિતકર્મ	૧૨૦
દ્રવ્યદષ્ટિ	૨૧, ૨૩ ૨૪, ૪૬ ૫૦	નિજોદ	૩૪૮
	૫૫ ૬૭ ૧૩૪ ૧૫૭,	નિજગ્ધ	૧૮૨ ૪૪૫
	૧૬૬, ૧૭૮, ૧૯૦ ૧૯૫,	નિર્જરા	૩૦, ૧૫૬ ૧૭૮, ૧૮૦,
	૧૯૭, ૨૬૧ ૩૦૩, ૩૩૩,		૨૬૩, ૩૮૨
	૩૪૬, ૩૫૬, ૪૦૧, ૪૦૫	નિત્ય	૬૨, ૬૭, ૪૫૩
	૪૨૮, ૪૪૬, ૪૫૩, ૪૬૪,	નિત્યમૂર્ત્ય	૭૮૦ ૨૮૬
દ્રવ્યાધિકનય	૧૬૫, ૧૯૮, ૪૧૬	નિમૂત પ્રરૂપો	૪૬૮
દીક્રિયા	૧૪૭, ૧૪૮, ૧૫૧, ૧૫૩	નિચિત	૧૪, ૧૫, ૧૬ ૭૫, ૭૬
દેવ		૭૩	૮૧ ૮૬, ૮૮, ૯૬ ૧૭, ૬

વિષય	પાનુ	વિષય	પાનુ
૬૮, ૧૦૩, ૧૦૪, ૧૧૩,		નિરપેક્ષદષ્ટિ	૫૨, ૩૩૮
૧૧૯, ૧૨૭, ૧૨૮, ૧૨૯,		નિરપેક્ષપર્વાય	૫૨, ૧૮૭, ૧૬૩
૧૩૧, ૧૩૨, ૧૩૬, ૧૩૭,		નિર્મળ	૨૬, ૪૬
૧૪૧, ૧૪૨, ૧૪૩, ૧૪૪,		નિર્વિકલ્પઅનુભવ	૪૭૦
૧૪૫, ૧૪૬, ૧૪૭, ૧૪૮,		નિર્વર્ત્ય	૧૦૧, ૧૦૫, ૧૦૬,
૧૫૨, ૧૫૪, ૧૫૬, ૧૬૧,			૧૦૬, ૩૨૦
૧૬૩, ૧૬૪, ૧૬૭, ૧૭૧,		નિશ્ચય ૪૪, ૪૬, ૮૩, ૧૦૦, ૧૩૦,	
૧૭૨, ૧૭૩, ૧૭૬, ૧૭૮,		૧૮૧, ૩૪૨, ૩૪૫, ૩૫૦,	
૧૭૯, ૧૮૫, ૧૯૯, ૨૦૩,			૪૭૮
૨૦૬, ૨૨૯, ૨૩૫, ૨૪૮,		નિશ્ચયનયનોપપ્ત	૪૨૦
૨૭૪, ૨૮૫, ૩૩૩, ૩૪૪,		નિશ્ચયની કથા	૪૬૯
૩૫૬, ૩૬૦, ૩૬૪, ૩૯૫,		નિશ્ચયાભાસ	૩૪૫
૪૦૫, ૪૦૯, ૪૮૯, ૫૧૭		નિ સ સાર	૧૩૭
નિમિત્તથી કથન	૩૧૧, ૩૨૩	નેમનાથ ભગવાન	૨૨૪
નિમિત્તની બળભેદી	૫૧૧	નેમિત્તિક	૧૨૯, ૨૦૪
નિમિત્ત-નેમિત્તિક સંબંધ	૧૫, ૭૫,	નોકર્મ	૨૨૮, ૩૦૧, ૩૪૧
૭૬, ૮૬, ૮૭, ૯૬, ૧૦૦,		નોકર્મનું પરિણામ	૭૩
૧૨૭, ૧૨૮, ૧૩૦, ૧૩૧,			૫
૧૩૪, ૧૩૮, ૧૫૮, ૧૬૩,		પદ્ધતિશાત્રુ સ્વરૂપ	૪૮૨
૧૭૭, ૧૭૮, ૨૦૨, ૨૨૦,		પદ્ધતિ આચાર્ય	૨૨૭, ૩૦૧
૨૫૧, ૨૬૦, ૨૭૩, ૨૭૮,		પદ્ધતિભરણ	૪૬૭
૨૮૦, ૨૯૦, ૩૪૬, ૪૦૩,		પદ્ધતિભરણપ્રાગીર્ષ	૪૬૬
૫૧૬		પદ્ધતિપરિણામિક વસ્તુ	૧૮૪
નિમિત્તપણે ૧૦૧, ૨૭૯, ૨૮૯, ૩૧૬		પદ્ધતિ	૧૦૪, ૩૫૫
નિમિત્તમૂલ	૩૧૫	પદ્ધતિ-મુદ્રાકાથ	૧૪૬
નિવૃત્ત	૪૮૦	પદ્ધતિ-નિવૃત્ત	૧૧૫, ૧૧૬, ૧૧૭,
નિવૃત્તપ્રાપ્ત	૪૧૧		૧૧૮
નિરપેક્ષનિવૃત્ત	૪૨૪	પદ્ધતિ-નિવૃત્ત	૧૮૭

વિષય	પાનું	વિષય	પાનું
પરસ્પરઅન્યાદલક્ષણસિદ્ધસંબધ	૧૧	પુરુષવર્ત્તમાન કૃત	૧૧૨
	૧૫, ૨૮	પુરુષવર્ત્તમાન કૃત	૩૨૮
પરસ્પરબંધ	૧૪૨	પુરુષવર્ત્તમાન	૭૩, ૮૨
પરિણામ	૪૦	પુરુષવર્ત્તમાન	૭૧, ૪૬૮
પરિણામ	૧૫૬, ૧૫૭	પુરુષવર્ત્તમાન ૨૧, ૪૬, ૫૪, ૫૫, ૧૨૦,	
પરિણામ	૧૪૮, ૧૫૬, ૨૭૦	૧૩૪ ૧૬૮, ૧૭૮, ૨૦૧	
પરિણામ વિકાર	૧૮૨	૨૨૦, ૨૩૮, ૨૪૩ ૨૧૧,	
પરિણામ સ્વભાવપણ	૩૫૭, ૩૫૮	૨૧૪, ૨૮૧, ૨૬૩, ૨૬૬,	
	૩૬૪	૩૪૮, ૩૫૪ ૩૮૨, ૩૬૨,	
પરિણામી	૧૪૬, ૨૭૭	૪૦૨, ૪૦૫, ૪૦૬ ૪૧૫,	
પરિણામ	૩૮૫	૪૨૩, ૪૮૨, ૫૦૩, ૫૦૪	
પરિણામ	૪૬		૫૦૫
પરિણામ	૪૫, ૪૮, ૫૪ ૬૭,	પ્રતિક્રમણ	૫૧
	૧૦૧, ૧૩૪, ૧૫૭, ૧૭૮,	પ્રતિત	૩૩, ૪૬ ૫૦ ૫૧
	૧૬૦, ૧૬૭ ૨૧૭, ૩૦૩,	પ્રત્યયો	૩૨૬
	૩૩૩, ૩૩૮ ૩૩૬, ૩૬૬,	પ્રમાણગાન	૪૧૬, ૪૨૧
	૪૨૫ ૪૨૮, ૪૪૬, ૪૬૪,	પ્રમાણસા પુરુષ	૧૦૪,
	૧૬૮, ૪૧૬	પ્રાપ્ત	૧૦૧, ૧૦૬, ૧૦૬, ૩૨૦
પરિણામીકરણ	૨૫૦	પ્રિય	૩૨૨
પરિણામીકરણ	૪૦		૬-૭૪
પરિણામ	૪૮૮	કૃત	૫, ૧૩, ૮૨ ૩૧૬
પરિણામ	૨૧૩	કૃતીવાદ	૧૨૨
પરિણામીકરણ	૨૦૦	બધનનુ કારણ	૨૨૬
પરિણામીકરણ	૧૬૭	બધનનુ સ્વરૂપ	૬
પરિણામ	૪૮૨	બાહ્યભીષ	૪૧
પરિણામ	૫૧૧	બાહ્યકારણ	૧૧૪, ૧૫૪, ૨૦૨
પરિણામ	૧૨૬, ૨૦૦	બાહ્યવિષ	૪૦૪
પરિણામ	૧૫	બાહ્યચાલ	૪૬૭

વિષય	પાનુ	વિષય	પાનુ
બાળવ્રત	૪૯૭	બેદત્તાન	૧૮, ૩૨, ૩૪, ૪૩, ૪૭
શુદ્ધિપૂર્વક વિકલ્પ	૪૦૭, ૪૭૫		૬૮, ૬૯, ૧૨૫, ૨૨૦
બ્રહ્મમૂર્તિ	૪૩	બેદત્તાનનો મહિમા	૩૦
ભ		બેદદષ્ટિ	૪૫૨
ભક્ત (-ભગવાનનો)	૧૦૫, ૧૦૭	બેદસવેદન	૨૫૪, ૨૫૭
૧૧૨, ૧૧૬, ૧૨૩, ૧૨૪,		ભોક્તા	૧૪૦, ૧૪૨, ૩૦૨
૧૨૬, ૨૫૪, ૨૭૪		ભોક્તાભોગ્યભાવ	૧૩૨
ભક્તામૃ	૨૦૨	ભમણા	૩૬૭
ભક્તિ	૧૭૩, ૩૪૮, ૪૨૬	ભમણા ટાળવાનુ મૂળીયુ	૨૮૩
ભગવાનનો વિરોધી	૨૫૩	ભમશુદ્ધિ	૧૨૫, ૧૨૬
ભડ	૧૦૩	ભાતિ	૮૬
ભયનુ કારણ	૨૪૨	મ	
ભગતક્ષેત્ર	૧૧૦, ૫૨૦	મન	૩૦૧
ભગતક્ષેત્રનો ભગવાન	૨, ૫૪	મનનો વિષય	૨૪૮
ભગતચક્રવર્તી	૪૧, ૫૧૧	મમકાર	૯૮
ભવનો અત	૧૪, ૬૧	મહાવિદેહક્ષેત્ર	૩૩, ૨૨૦
ભગદષ્ટિ	૧૫૭, ૩૩૮	મહાતીરસ્વામી	૧૮૭,
ભાવક ૨૩૬, ૨૪૪, ૨૪૫	૩૦૪	મહામત	૨૫૬, ૨૬૪
ભાવકર્મ	૨૦૫	મહિષનુ દષ્ટાત	૨૪૬
ભાવશ્રુતદાન	૪૬૯	મત્રસાધનાનુ દષ્ટાત	૧૯૯, ૨૦૧, ૩૬૪
ભાન્ય ૨૩૬ ૨૪૪, ૨૪૫, ૩૦૪		માન	૨૨૬
	૩૩૭	માનનુ ગામાર્થ	૨૦૨
ભાગ્યભાવકભાવ	૧૩૭, ૧૪૦, ૧૪૨,	માયા	૨૨૬
૧૪૪, ૧૪૫ ૧૪૯, ૧૫૦,		માર્ગનોક્રમ	૪૦૩, ૪૦૬
૨૨૨, ૨૨૪, ૩૩૮		મિથ્યાત્વ	૧૧૧, ૧૩૦, ૧૩૮ ૧૬૯,
ભાસ	૧૩		૧૭૧, ૧૮૧, ૧૮૨, ૧૮૩,
મૂતાર્થનય	૧૬૮		૨૨૧, ૨૩૬, ૨૮૪, ૩૧૪
મૂતાવિષ્ટપુરુષ	૨૪૩		૩૩૦, ૩૬૫, ૪૭૯

નિપય	પાનું	તિનય	પાનું
મીઠું ઝેર	૧૦૫	ગળયુદ્ધનુ દષ્ટાત	૩૧૭
મીઠીનુ દષ્ટાત	૩૬	રામયદ્ર	૫૧૧
મુકિતનો હિપાય	૨૨૦, ૩૩૬	૫૫૫	૧૬૬
મૂંપણુ ૨૫, ૪૬, ૬૩, ૧૦૨, ૧૨૦, ૧૨૫, ૧૩૦, ૧૫૧, ૨૨૬, ૪૩૬		લાવમાત ૮૫, ૧૨૨, ૧૪૧, ૧૫૬, ૧૬૧, ૧૬૨, ૧૭૨, ૧૭૪, ૧૭૮, ૨૦૦, ૩૧૩	
મુનિપણુ ૨૬, ૮૫, ૨૬૪, ૩૨૪ ૪૦૩ ૪૦૪		ભોક્ષિતરમાર્ગ યોગ	૮૪ ૨૨૧
મુનિને અતગય	૩૨૪	ય	
મૃતકકેવળ	૨૪૬	વસ્તુસ્વભાવ	૫૭
મોક્ષના વેળુધા	૫૪	વસ્તુ	૧૮
મોક્ષનોપય (માર્ગ) ૧૮, ૨૪, ૩૨ ૮૪, ૧૨૨		વસ્તુસ્વભાવ ૨૦, ૮૫ ૧૨૫, ૧૪૮, ૧૫૧, ૧૫૪, ૧૫૫	
મોક્ષર્થાય ૩૨, ૧૩૮, ૧૩૬, ૧૬૦		વસ્તુસ્વભાવદષ્ટિ ૩૧, ૪૫, ૫૪, ૧૫૬, ૧૫૭, ૩૬૧, ૩૬૬,	
મોક્ષમાર્ગ ૩૭૧			૪૦૧
મોર અને પંથુનુ દષ્ટાત ૧૭૨			
મોહ ૭૩, ૮૪, ૧૬૬, ૨૨૮		વાર્તાના રાગનુ દષ્ટાત	૧૮
મોહનીય કર્મ ૨૬૮		વિદ્યય	૫૪, ૨૫૧
ય-૨-૫		વિગરી રસ	૭૫૮
યોગ ૩૬૫		વિકાસ ૧૦૧, ૧૦૬ ૧૦૬, ૩૨૦	
યોગનુ કપન ૧૧૮ ૧૨૨, ૧૩૩		વિદ્વાનધનસ્વભાવ ૨૭ ૨૮ ૨૬	
યોગ્યતા ૧૫૬ ૧૭૩, ૧૭૪, ૧૮૪ ૩૧૩, ૩૨૬		૪૫, ૪૬ ૪૮, ૫૫, ૬૧ ૬૨, ૬૬ ૧૬૬ ૨૫૬	
યજ્ઞ ૭૩, ૪૮૦		૩૦- ૫૦૪, ૫ ૫	
યજ્ઞનો ગ્રસ ૨૫૫, ૨૫૬		વિધિ ૩૭, ૪૪, ૫૧, ૨૧	
યજ્ઞનો સ્વા ૨૬૭		વિનય	૨
યજ્ઞી ૨૧૬		વિભાવમાત	
યજ્ઞપ્રજ્ઞનુ દષ્ટાત ૪૨૩		વિવેક ૬૧, ૬૨, ૬૭,	

વિષય	પાનુ	વિષય	પાનુ
૧૪૬, ૧૪૭, ૨૧૬, ૨૧૮, ૨૭૦, ૩૭૫, ૩૬૧		૮૮, ૯૧, ૯૩, ૯૫, ૧૦૦, ૧૨૯, ૧૪૨, ૧૪૪, ૧૪૯ ૨૭૮, ૨૮૦, ૩૦૪, ૩૨૦, ૩૨૧	
વિવેકશક્તિ	૨૫૮		
વિષય	૨૪૯		
વિલસા પુદ્ગલ	૧૦૪	૨૧	
વીતરાગ	૧૨૨	શક્તિ-સ્વત	૩૫૫
વીતરાગનો પેટ	૧૨૨	શબ્દબ્રહ્મ	૪૫૫
વીર્ષની ભૂતિ	૩૭૫	ચરણરૂપ ૫૭ ૬૩, ૬૭, ૨૧૯, ૩૮૮	
વેદનીય	૨૯૭	ચરણહીન	૫૭
વૈભાવિક પર્વાય	૧૮૪	ચાલ્ય	૬૨, ૨૧૩
વૈગમ્ય (અમશાનનો)	૬૦	ચાકા	૧૭૦
વૃક્ષ અને લાખનુ દર્શાત	૫૭	ચાક-લવણનુ દર્શાત	૨૬૯
મન	૨૯, ૪૦૬	ચાતરસ	૪૬
બ્યક્ત	૫૧૮	ચાતિનાથ	૪૦, ૩૯૨
બ્યક્તિપૂર્ણ	૪૦૫	ચાતિરૂપ	૫૭
બ્યવહાર ૭૯, ૮૨, ૮૩, ૯૨, ૯૬, ૧૧૯, ૧૨૩, ૧૨૪, ૧૪૧, ૧૪૨, ૧૪૩, ૧૪૪, ૧૪૫, ૧૪૭, ૧૮૯, ૧૯૩, ૧૯૭, ૧૯૮, ૧૯૯, ૨૧૦, ૨૭૩, ૩૦૩, ૩૦૫, ૩૧૭, ૩૧૯, ૩૩૪, ૩૪૨, ૩૪૬, ૩૫૦, ૪૪૦, ૪૭૮, ૪૮૦		શુક્લલેશ્યા શુદ્ધ શુદ્ધદષ્ટિ શુદ્ધઅ શુદ્ધનય ૫૬, ૧૬૬, ૧૬૭, ૧૬૮, ૧૮૭, ૧૯૧, ૧૯૮, ૪૨૧ ૪૩૬ શુભરાગ ૨૪૯, ૨૫૯, ૨૬૬ શુભ ૩૫, ૩૬, ૮૭, ૩૪૫ શ્રદ્ધા ૪૦, ૨૬૦ શ્રદ્ધાનુ ની ૪૧ શ્રાવકપણ ૪૦૩ શ્રીકૃષ્ણવાસુદેવ ૨૦૪, ૪૬૭	
બ્યવહારનયનુ કથન	૩૧૮		
બ્યવહારનયનુ ફળ	૮૩		
બ્યવહારનયનો પક્ષ	૪૨૦		
બ્યવહારશુદ્ધિ	૩૬૩		
બ્યાપ્યબ્યાપકભાવ ૭૭, ૭૯, ૮૧,			

નિધય	પાનુ	નિધય	પાનુ
શ્રીગુરુપ્રતાપ	૪૩	સમ્ય દર્શિતુ લક્ષ્ય	૩૭
શ્રીગુરનો ઉપદેશ	૬૪, ૧૪૬	સર્પનુ દષ્ટાત	૩૩
શ્રીમદ્ ગજમદ્ ૧૮૮, ૧૮૪, ૨૪૨		સર્વાર્થસિદ્ધિનોભવ	૧૮, ૩૮૧
	૩૨૨	મવિમગ પરિભ્રામ	૫૦૩ ૨૪૭
શ્રેણિકરણ	૫૧૩	સદ્ગત	૧૨૮
સુ		સદ્ગતદશા	૪૦૩
સદ્વિપાધિક પરિભ્રામ	૨૩૩, ૨૪૨	સદ્ગતવૃક્ષ	૩૬૩
સર્વ	૯૬	સક પ	૫૪
મતસમાગમ	૧૩૩, ૪૦૬	સતિય	૨૭
સર્વભૂત વ્યવહાર	૬, ૮૧ ૮૩, ૪ ૨	મયોગસિદ્ધસ મધ	૧૦, ૧૧ ૧૧
મમભાવ	૪૨૩		૧૫, ૧૬
સમસાર ૪૨૨ ૪૨૭, ૪૩૧ ૪૭૬		સમોગીભાવ	૩૫૩
૪૭૭, ૪૮૨, ૪૮૩, ૪૮૬		સસાર ૧૩૭, ૧૩૮, ૧૬૦, ૧૬૬,	
સમયમાર નાટક	૫૦૭	૨૨૬ ૨૬૫, ૨૮૬, ૩૫૬	
મમયમાર શાસ્ત્ર ૨૪ ૫૪, ૧૧૦,		સસારના નાશનો ઉપાય	૨૮
૧૨૧ ૨૮૭ ૪૭૬, ૫૦૦		સસારનું કારણ ૧૩ ૩૬, ૧૫૧	
સમુદ્ધ અને વહાણનું દષ્ટાત	૫૬	૨૨૧, ૨૨૭, ૨૨૮, ૪૪૭	
સમોસગમ	૧૫૮	સસારનો ભવ	૧૨૪
સમ્યક જ્ઞેકાત	૧૨૧	સરકાર	૧૩૪
મમ્યક્ર્યાગ્રિત્ર	૧૦૮	સરથાન	૭૬
સમ્યકજ્ઞાનો નિધય		સાક્ષી	૨૦
મમ્યગદાન ૩૫ ૭૮, ૧૦૮ ૪૮૭		સાતમી ભૂમિન	૪૦૪
સમ્યગ્જ્ઞાન ૩૫, ૪૬ ૫૩, ૭૧, ૭૮		સાધકદશા ૮૫ ૪૬૪, ૫૦૪	
૧૦૮ ૧૨૦, ૨૫૭, ૪૮૫		સાધન સ્વભાવ	૧૮૦
સમ્યગ્જ્ઞાનના આઠ અંગ ૪૦૦		સાધેશ્વ પર્વાય ૫૨, ૧૮૭ ૧૮૩	
સમ્યગ્જ્ઞાનનું ફળ ૭૦		સાખ્ય	૩૫૦, ૩૫૬
સમ્યગ્જ્ઞાનનું આહાત્મ્ય ૩૮૬ ૫૧૪		સિદ્ધ	૩૪૮
સમ્યગ્જ્ઞાનનો ઉપાય ૪૮૭		સિદ્ધની વાનગી ૨૬૬, ૪૦૩ ૪૦૭	

વિષય	પાનુ	વિષય	પાનુ
મુખનો ઉપાય	૨૬૭	સ્વભાવ સંગ્રહ	૧૧
મુખરૂપ પૃ, ૬૩, ૬૪, ૬૪, ૬૭		આદ્યાન્	૧૨૧
મુખભાત	૨૦૫	સ્વરૂપાચરણ ચારિત્ર	૩૬, ૫૧૧
મુખચુસોહનુ દષ્ટાત	૩૮૫	સ્વસંવેદન	૧૦૬
મુદ્ધમપરિણામ	૭૪ ૭૬	સ્વાચાર પરિણામી પૃ, ૧૮૮, ૧૯૪	
મુર્ધાવિકાસી ક્રમગનુ દષ્ટાત	૪૧૧ ૪૮૬	સ્વાદ (પ્રદગવનો)	૧૭૭, ૨૧૩
મુદ્ધિ	૩૬૧	હું	
સોનાનુ દષ્ટાત	૧૪૬	હરામખોરી	૨૧૨
મૂળ પરિણામ	૭૪, ૭૬	હળદર ફટકડીનુ દષ્ટાત	૪૧૧
મુદ્ધાટિકનુ દષ્ટાત	૧૮૪	હળાહળ ઝેર	૨૧૩
સ્વક્ષેત્ર	૧૬૩	હસનુ દષ્ટાત	૨૬૮
સ્વચતુષ્ટય	૧૬૩	હાનિ	૫૮
સ્વહૃદ -	૪૧૬	હિસા	૧૫૫, ૩૦૫
સ્વતંત્ર	૪૦૮, ૪૦૯, ૪૧૩	હેતુ	૩૬૩
સ્વભાવ	૧૯, ૪૬, ૪૭, ૫૩	હેય	૨૬, ૩૬, ૩૪૬
સ્વભાવનો યોગક	૪૫		

